AMMIANI MARCELLINI

QUAE SUPERSUNT.

ACCEDUNT

AUCTORIS IGNOTI

DE IMPERATORIBUS

EXCERPTA.

AD

OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM

ACCURATE EDITA.

EDITIO STEREOTYPA C. TAUCHNITIANA.

NOVA IMPRESSIO.

LIPSIAE
SUMPTIBUS OTTONIS HOLTZE.
1876.

LIPSIAE.
Impresserunt Metzger & Wittig.

DESUNT PRIORES. LIBRI XIII

AMMIANI MARCELLINI
RERUM GESTARUM
LIBER XIV.

Galli Caesaris saevitia. C. I. *Isaurorum incursiones.* II. *Persarum commentum irritum.* III. *Saracenorum irruptiones et mores.* IV. *Magnentianorum supplicia.* V. *Senatus populique R. vitia.* VI. *Galli Caesaris immanitas et saevitia.* VII. *Orientis provinciarum descriptio.* VIII. *De Constantio Gallo Caesare.* IX. *Pax Alamannis, petentibus datur a Constantio A.* X. *Constantius Gallus Caesar evocatur a Constantio A. et capite truncatur.* XI.

(A. C. 353.)

1. Post emensos insuperabilis expeditionis eventus, languentibus partium animis, quas periculorum varietas fregerat et laborum, nondum tubarum cessante clangore, vel milite locato per stationes hibernas, fortunae saevientis procellae tempestates alias rebus infudere communibus, per multa illa et dira facinora Caesaris Galli: qui ex squalore nimio miseriarum, in aetatis adultae primitiis, ad principale culmen insperato cultu provectus, ultra terminos potestatis delatae procurrens, asperitate nimia cuncta foedabat. Propinquitate enim regiae stirpis, gentilitateque etiamtum Constantini nominis efferebatur in fastus, si plus valuisset, ausurus hostilia in auctorem suae felicitatis, ut videbatur. 2. Cuius acerbitati uxor grave accesserat incentivum, germanitate Augusti turgida supra modum, quam Hannibaliano regi, fratris filio, antehac Constantinus iunxerat pater. Megaera

quaedam mortalis, inflammatrix saevientis adsidua, humani cruoris avida nihil mitius quam maritus, qui paullatim eruditiores facti processu temporis ad nocendum, per clandestinos versutosque rumigerulos, compertis leviter addere quaedam male suetos, falsa et placentia sibi discentes, adfectati regni vel artium nefandarum calumnias insontibus adfigebant. 3. Eminuit autem inter humilia, supergressa iam potentia fines mediocrium delictorum, nefanda Clematii cuiusdam Alexandrini nobilis mors repentina: cuius socrus cum misceri sibi generum, flagrans eius amore, non impetraret, ut ferebatur, per palatii pseudothyrum introducta, oblato pretioso reginae monili id adsequuta est, ut ad Honoratum, tum Comitem Orientis, formula missa letali, homo scelere nullo contactus idem Clematius, nec hiscere nec loqui permissus, occideretur.

4. Post hoc impie perpetratum, quod in aliis quoque iam timebatur, tamquam licentia crudelitati indulta, per suspicionum nebulas aestimati quidam noxii damnabantur: quorum pars necati, alii puniti bonorum multatione, actique laribus suis extorres, nullo sibi relicto praeter querelas et lacrymas, stipe collaticia victitabant: et civili iustoque imperio ad voluntatem converso cruentam, claudebantur opulentae domus et clarae. 5. Nec vox accusatoris ulla, licet subditicii, in his malorum quaerebatur acervis, ut saltem specie tenus crimina praescriptis legum committerentur, quod aliquoties fecere principes saevi sed quidquid Caesaris implacabilitati sedisset, id velut fas iusque perpensum confestim urgebatur impleri. 6. Excogitatum est super his, ut homines quidam ignoti, vilitate ipsa parum cavendi, ad colligendos rumores per Antiochiae latera cuncta destinarentur, relaturi quae audirent. Hi peragranter et dissimulanter honoratorum circulis adsistendo, pervadendo-

que divitum domus egentium habitu, quidquid noscere poterant vel audire, latenter intromissi per posticas in regiam, nuntiabant: id observantes conspiratione concordi, ut fingerent quaedam, et cognita duplicarent in peius: laudes vero supprimerent Caesaris, quas invitis compluribus formido malorum impendentium exprimebat. 7. Et interdum acciderat, ut, si quid in penetrali secreto, nullo citerioris vitae ministro praesente, paterfamilias uxori susurrasset in aurem, velut Amphiarao referente aut Marcio, quondam vatibus inclytis, postridie disceret imperator. Ideoque etiam parietes arcanorum soli conscii timebantur. 8. Adolescebat autem obstinatum propositum erga haec et similia multa scrutandi, stimulos admovente regina; quae abrupte mariti fortunas trudebat in exitium praeceps: cum eum potius lenitate feminea ad veritatis humanitatisque viam reducere utilia suadendo deberet, ut in Gordianorum actibus factitasse Maximini truculenti illius imperatoris retulimus coniugem.

9. Novo denique perniciosoque exemplo idem Gallus ausus est inire flagitium grave, quod Romae cum ultimo dedecore tentasse aliquando dicitur Gallienus: et adhibitis paucis clam ferro succinctis, vesperi per tabernas palabatur et compita, quaeritando graeco sermone, cuius erat impendio gnarus, quid de Caesare quisque sentiret. Et haec confidenter agebat in urbe, ubi pernoctantium luminum claritudo dierum solet imitari fulgorem. Postremo agnitus saepe, iamque, si prodisset, conspicuum se fore contemplans, non nisi luce palam egrediens, ad agenda, quae putabat seria, cernebatur. Et haec quidem medullitus multis gementibus agebantur.

10. Thalassius vero ea tempestate Praefectus Praetorio Praesens, ipse quoque arrogantis ingenii, considerans incitationem eius ad multorum augeri

discrimina, non maturitate vel consiliis mitigabat, ut aliquoties celsae potestates iras principum molliverunt: sed adversando iurgandoque, cum parum congrueret, eum ad rabiem potius evibrabat: Augustum, actus eius exaggerando, creberrime docens, idque, incertum qua mente, ne lateret adfectans. Quibus mox Caesar acrius efferatus, velut contumaciae quoddam vexillum altius erigens, sine respectu salutis alienae vel suae, ad vertenda supposita instar rapidi fluminis irrevocabili impetu ferebatur.

II. 1. Nec sane haec pernicies sola Orientem diversis cladibus adfligebat. Namque et Isauri, quibus usitatum et saepe pacari, saepeque inopinis excursibus cuncta miscere, ex latrociniis occultis et raris, alente impunitate adolescentem in peius audaciam, ad bella gravia proruperunt: diu quidem perduelles spiritus irrequietis motibus erigentes; hac tamen indignitate perciti vehementer, ut iactitabant, quod eorum quidam capti consortes, apud Iconium Pisidiae oppidum in amphitheatrali spectaculo feris praedatricibus obiecti sunt praeter morem. 2. Atque, ut Tullius ait, ut *etiam ferae fame monitae plerumque ad eum locum, ubi aliquando pastae sunt, revertuntur;* ita omnes instar turbinis digressi montibus impeditis et arduis, loca petivere mari confinia: per quae viis latebrosis sese convallibusque occultantes, cum adpeterent noctes, (luna etiamtum cornuta, ideoque nondum solido splendore fulgente) nauticos observabant. Quos cum in somnum sentirent effusos, per ancoralia quadrupedo gradu repentes, seseque suspensis passibus iniectantes in scaphas, eisdem nihil opinantibus adsistebant, et incendente aviditate saevitiam, ne cedentium quidem ulli parcendo, obtruncatis omnibus, merces opimas velut viles nullis repugnantibus avertebant.

3. Haecque non diu sunt perpetrata. Cognitis

enim pilatorum caesorumque funeribus, nemo deinde ad has stationes adpulit navem: sed ut Scironis praerupta letalia declinantes, litoribus Cypriis contigui navigabant, quae Isauriae scopulis sunt controversa. 4. Procedente igitur mox tempore, cum adventicium nihil inveniretur, relicta ora maritima in Lycaoniam adnexam Isauriae se contulerunt: ibique densis intersaepientes itinera praetenturis, provincialium et viatorum opibus pascebantur. 5. Excitavit hic ardor milites per municipia plurima, quae iisdem conterminant, dispositos et castella: et quisque serpentes latius pro viribus repellere moliens, nunc globis confertos, aliquoties et dispersos, multitudine superabatur ingenti: quae nata et educata inter editos recurvosque ambitus montium, eos ut loca plana persultat et mollia, missilibus obvios eminus lacessens, et ululatu truci perterrens. 6. Coactique aliquoties nostri pedites ad eos persequendos scandere clivos sublimes, etiamsi lapsantibus plantis, fruticeta prensando vel dumos, ad vertices venerint summos: inter arta tamen et invia nullas acies explicare permissi, nec firmare nisu valido gressus, hoste discursatore rupium abscissa volvente superne, periculose per prona discedunt; aut ex necessitate ultima fortiter dimicantes, ruinis ponderum immanium consternuntur. 7. Quamobrem circumspecta cautela observatum est deinceps; et cum edita montium petere coeperint grassatores, loci iniquitate milites cedunt. Ubi autem in planitie potuerint reperiri, quod contingit adsidue, nec exertare lacertos, nec crispare permissi tela, quae vehunt bina vel terna, pecudum ritu inermium trucidantur.

8. Metuentes igitur iidem latrones Lycaoniam magna parte campestrem, cum se impares nostris fore congressione stataria documentis frequentibus scirent, tramitibus deviis petivere Pamphyliam, diu

quidem intactam, sed timore populationum et caedium, milite per omnia diffuso propinqua, magnis undique praesidiis communitam. 9. Raptim igitur properantes, ut motus sui rumorem celeritate nimia praevenirent, vigore corporum ac levitate confisi, per flexuosas semitas ad summitates collium tardius evadebant. Et cum superatis difficultatibus arduis, ad supercilia venissent fluvii Melanis alti et verticosi, qui pro muro tuetur accolas circumfusus, augente nocte adulta terrorem, quievere paulisper lucem opperientes. Arbitrabantur enim nullo impediente transgressi, inopino accursu adposita quaeque vastare: sed incassum labores pertulere gravissimos. 10. Nam sole orto, magnitudine angusti gurgitis, sed profundi a transitu arcebantur: et dum piscatorios quaerunt lenunculos, vel innare temere contextis ratibus parant: effusae legiones, quae hiemabant tunc apud Siden, iisdem impetu occurrere veloci. Et signis prope ripam locatis ad manus comminus conserendas, densata scutorum compage semet scientissime praestruebant: ausos quoque aliquos fiducia nandi, vel cavatis arborum truncis amnem permeare latenter, facillime trucidarunt. 11. Unde tentatis ad discrimen ultimum artibus multum, cum nihil impetraretur, pávore vique repellente extrusi, et quo tenderent, ambigentes, venere prope oppidum Laranda. 12. Ubi victu recreati et quiete, postquam abierat timor, vicos opulentos adorti, equestrium adiumento cohortium, quae casu propinquabant, nec resistere planitie porrecta conati, digressi sunt: retroque concedentes, omne iuventutis robur relictum in sedibus acciverunt. 13. Et quoniam inedia gravi adflictabantur, locum petivere Paleas nomine, vergentem in mare, valido muro firmatum; ubi conduntur nuncusque commeatus, distribui militibus omne latus Isauriae defendentibus adsueti. Circumstetere igitur hoc munimentum per triduum et

trinoctium: et cum neque acclivitas ipsa sine discrimine adiri letali, nec cuniculis quidquam geri posset, nec procedebat ullum obsidionale commentum: maesti excedunt, postrema vi subigente maiora viribus adgressuri. 14. Proinde concepta rabie saeviore, quam desperatio incendebat et fames, amplificatis viribus ardore incohibili in excidium urbium matris Seleuciae efferebantur, quam Comes tuebatur Castricius, tresque legiones bellicis sudoribus induratae. 15. Horum adventum praedocti speculationibus fidis rectores militum, tessera data sollemni, armatos omnes celeri eduxere procursu: et agiliter praeterito Calicadni fluminis ponte, cuius undarum magnitudo murorum adluit turres, in speciem locavere pugnandi. Neque tamen exsilivit quisquam, nec permissus est congredi. Formidabatur enim flagrans vesania manus, et superior numero, et ruitura sine respectu salutis in ferrum. 16. Viso itaque exercitu procul auditoque liticinum cantu, represso gradu parumper stetere praedones: exertantesque minaces gladios, postea lentius incedebant. 17. Quibus occurrere bene pertinax miles explicatis ordinibus parans, hastisque feriens scuta (qui habitus iram pugnantium concitat et dolorem) proximos iam gestu terrebat. Sed eum in certamen alacriter consurgentem revocavere ductores, rati intempestivum, anceps subire certamen, cum haud longe muri distarent, quorum tutela securitas poterat in solido locari cunctorum. 18. Hac ita persuasione reducti intra moenia bellatores, obseratis undique portarum aditibus, propugnaculis insistebant et pinnis, congesta undique saxa telaque habentes in promptu, ut, si quis sese proripuisset interius, multitudine missilium sterneretur et lapidum. 19. Illud tamen clausos vehementer angebat, quod captis navigiis, quae frumenta vehebant per flumen, Isauri quidem alimentorum copiis adfluebant: ipsi

vero solitarum rerum cibos iam consumendo, inediae propinquantis aerumnas exitiales horrebant. 20. Haec ubi latius fama vulgasset, missaeque relationes adsiduae Gallum Caesarem permovissent: quoniam magister equitum longius ea tempestate distinebatur, iussus Comes Orientis Nebridius, contractis undique militaribus copiis, ad eximendam periculo civitatem amplam et opportunam, studio properabat ingenti: quo cognito abscessēre latrones, nulla re amplius memorabili gesta, dispersique, ut solent, avia montium petiere celsorum.

III. 1. Eo adducta re per Isauriam, rege Persarum bellis finitimis illigato, repellenteque a collimitiis suis ferocissimas gentes, quae mente quadam versabili hostiliter eum saepe incessunt, et in nos arma moventem aliquoties iuvant: Nohodares quidam nomine e numero optimatum, incursare Mesopotamiam; quoties copia dederit, ordinatus, explorabat nostra sollicite, si reperisset usquam locum, vi subita perrupturus. 2. Et quia Mesopotamiae tractus omnes crebro inquietari sueti, praetenturis et stationibus servabantur agrariis, laevorsum flexo itinere Osdroenae subsederat extimas partes, novum parumque aliquando tentatum commentum adgressus: quod si impetrasset, fulminis modo cuncta vastarat. Erat autem, quod agitabat, huiusmodi. 3. Batne municipium in Anthemusia conditum Macedonum manu priscorum, ab Euphrate flumine brevi spatio disparatur; refertum mercatoribus opulentis: ubi annua sollemnitate, prope Septembris initium mensis, ad nundinas magna promiscuae fortunae convenit multitudo, ad commercanda, quae Indi mittunt et Seres, aliaque plurima vehi terra marique consueta. 4. Hanc regionem praestitutis celebritati diebus invadere parans dux ante dictus, per solitudines Aboraeque amnis herbidas ripas: suorum indicio proditus, qui admissi

flagitii metu exagitati, ad praesidia descivere Romana, absque ullo egressus effectu, deinde tabescebat immobilis.

IV. 1. Saraceni tamen nec amici nobis umquam, nec hostes optandi, ultro citroque discursantes, quidquid inveniri poterat, momento temporis parvi vastabant, milvorum rapacium similes: qui si praedam dispexerint celsius, volatu rapiunt celeri, aut, nisi impetraverint, non immorantur. 2. Super quorum moribus licet in actibus principis Marci, et postea ali quoties meminerim retulisse; tamen nunc quoque pauca de iisdem expediam carptim. 3. Apud has gentes, quarum exordiens initium ab Assyriis ad Nili cataractas porrigitur et confinia Blemmyarum, omnes pari sorte sunt bellatores, seminudi, coloratis sagulis pube tenus amicti, equorum adiumento pernicium graciliumque camelorum per diversa reptantes, in tranquillis vel turbidis rebus: nec eorum quisquam aliquando stivam adprehendit, vel arborem colit, aut arva subigendo quaeritat victum: sed errant semper per spatia longe lateque distenta, sine lare, sine sedibus fixis aut legibus: nec idem perferunt diutius caelum, aut tractus unius soli illis unquam placet. 4. Vita est illis semper in fuga: uxoresque mercenariae conductae ad tempus ex pacto: atque ut sit species matrimonii, dotis nomine futura coniunx hastam et tabernaculum offert marito, post statum diem, si id elegerit, discessura: et incredibile est, quo ardore apud eos in venerem uterque solvitur sexus. 5. Ita autem, quoad vixerint, late palantur, ut alibi mulier nubat, in loco pariat alio, liberosque procul educat, nulla copia quiescendi permissa. 6. Victus universis caro ferina est, lactisque abundans copia qua sustentantur, et herbae multiplices, et si quae alites capi per aucupium possint; et plerosque nos vidimus frumenti usum et vini penitus ignorantes. 7. Hacte-

nus de natione perniciosa: nunc ad textum propositum revertamur.

V. 1. Dum haec in Oriente aguntur, Arelate hiemem agens Constantius, post theatrales ludos atque circenses ambitioso editos adparatu, die sexto idus Octobres, qui imperii eius annum tricesimum terminabat, insolentiae pondera gravius librans, si quid dubium deferabatur aut falsum, pro liquido accipiens et comperto, inter alia excarnificatum Gerontium Magnentianae Comitem partis, exsulari maerore multavit. 2. Utque aegrum corpus quassari etiam levibus solet offensis, ita animus eius angustus et tener, quidquid increpuisset, ad salutis suae dispendium existimans factum aut cogitatum, insontium caedibus fecit victoriam luctuosam. 3. Si quis enim Militarium vel honoratorum, aut nobilis inter suos, rumore tenus esset insimulatus fovisse partes hostiles, iniecto onere catenarum in modum belluae trahebatur: et inimico urgente vel nullo, quasi sufficiente hoc solo quod nominatus esset, aut delatus, aut postulatus, capite vel multatione bonorum, aut insulari solitudine damnabatur.

4. Accedebant enim eius asperitati, ubi imminuta vel laesa amplitudo imperii dicebatur, et iracundae suspicionum quantitati proximorum cruentae blanditiae, exaggerantium incidentia, et dolere impendio simulantium, si principis perditur vita, a cuius salute velut filo pendere statum orbis terrarum fictis vocibus exclamabant. 5. Ideoque fertur, neminem aliquando ob haec vel similia poenae addictum, oblato de more elogio revocari iussisse, quod inexorabiles quoque principes factitarunt. Et exitiale hoc vitium, quod in aliis non numquam intepescit, in illo, aetatis progressu effervescebat, obstinatum eius propositum accendente adulatorum cohorte.

6. Inter quos Paulus eminebat Notarius, ortus in

Hispania, glabro quidam sub vultu latens, odorandi vias periculorum occultas perquam sagax. Is in Britanniam missus, ut Militares quosdam perduceret, ausos conspirasse Magnentio, cum reniti non possent, iussa licentius supergressus, fluminis modo fortunis complurium sese repentinus infudit: et ferebatur per strages multiplices ac ruinas, vinculis membra ingenuorum adfligens, et quosdam obterens manicis, crimina scilicet multa consarcinando, a veritate longe discreta. Unde admissum est facinus impium, quod Constantii tempus nota inusserat sempiterna. 7. Martinus agens illas provincias pro Praefectis, aerumnas innocentium graviter gemens, saepeque obsecrans, ut ab omni culpa immunibus parceretur, cum non impetraret, minabatur se discessurum: ut saltem id metuens perquisitor malevolus, tandem desineret quieti coalitos homines in aperta pericula proiectare. 8. Per hoc minui studium suum existimans Paulus, ut erat in complicandis negotiis artifex dirus, unde ei Catenae inditum est cognomentum, Vicarium ipsum eos, quibus praeerat, adhuc defensantem, ad sortem periculorum communium traxit. Et instabat, ut eum quoque, cum Tribunis et aliis pluribus, ad comitatum Imperatoris vinctum perduceret: quo percitus ille, exitio urgente abrupto, ferro eumdem adoritur Paulum. Et quia languente dextera letaliter ferire non potuit, iam districtum mucronem in proprium latus impegit: hocque deformi genere mortis excessit e vita iustissimus, remora ausus miserabiles casus levare multorum. 9. Quibus ita sceleste patratis, Paulus cruore perfusus, reversusque ad principis castra, multos coopertos pene catenis adduxit, in squalorem deiectos atque maestitiam: quorum adventu intendebantur eculei, uncosque parabat carnifex et tormenta. Et ex iis proscripti sunt plures, actique in exilium alii: nonnullos gladii consumsere poenales. Nec enim

quisquam facile meminit sub Constantio, ubi susurro tenus haec movebantur, quemquam absolutum.

VI. 1. Inter haec Orfitus Praefecti potestate regebat urbem aeternam, ultra modum delatae dignitatis sese efferens insolenter: vir quidem prudens, et forensium negotiorum oppido gnarus, sed splendore liberalium doctrinarum minus, quam nobilem decuerat, institutus: quo administrante, seditiones sunt concitatae graves ob inopiam vini: cuius avidis usibus vulgus intentum ad motus asperos excitatur et crebros.

2. Et quoniam mirari posse quosdam peregrinos existimo haec lecturos, forsitan si contigerit, quamobrem cum oratio ad ea monstranda deflexerit, quae Romae gererentur, nihil praeter seditiones narratur, et tabernas, et vilitates harum similes alias: summatim causas perstringam, nusquam a veritate sponte propria digressurus.

3. Tempore, quo primis auspiciis in mundanum fulgorem surgeret victura, dum erunt homines, Roma, ut augeretur sublimibus incrementis, foedere pacis aeternae Virtus convenit atque Fortuna, plerumque dissidentes: quarum si altera defuisset, ad perfectam non venerat summitatem. 4. Eius populus ab incunabulis primis adusque pueritiae tempus extremum, quod annis circumcluditur fere trecentis, circummurana pertulit bella: deinde aetatem ingressus adultam, post multiplices bellorum aerumnas, Alpes transcendit et fretum: in iuvenem erectus et virum, ex omni plaga, quam orbis ambit immensus, reportavit laureae triumphos: iamque vergens in senium, et nomine solo aliquoties vincens, ad tranquilliora vitae discessit. 5. Ideo urbs venerabilis post superbas efferatarum gentium cervices oppressas, latasque leges, fundamenta libertatis et retinacula sempiterna: velut frugi parens, et prudens, et dives, Caesaribus tam-

quam liberis suis regenda patrimonii iura permisit. 6. Et olim licet otiosae sint tribus, pacataeque centuriae, et nulla suffragiorum certamina, sed Pompiliani redierit securitas temporis: per omnes tamen, quotquot sunt, partes terrarum, ut domina suspicitur et regina: et ubique Patrum reverenda cum auctoritate canities, populique Romani nomen circumspectum et verecundum.

7. Sed laeditur hic coetuum magnificus splendor levitate paucorum incondita, ubi nati sint, non reputantium, sed tamquam indulta licentia vitiis, ad errores lapsorum et lasciviam. Ut enim Simonides Lyricus docet, beate perfecta ratione victuro, ante alia patriam esse convenit gloriosam. 8. Ex his quidam aeternitati se commendari posse per statuas existimantes, eas ardenter adfectant, quasi plus praemii ex figmentis aereis sensu carentibus adepturi, quam ex conscientia honeste recteque factorum: easque auro curant imbracteari: quod Acilio Glabrioni delatum est primo, cum consiliis armisque regem superasset Antiochum. Quam autem sit pulchrum, exigua haec spernentem et minima, ad adscensus verae gloriae tendere longos et arduos, ut memorat vates Ascraeus, Censorius Cato monstravit: qui interrogatus, quamobrem inter multos nobiles statuam non haberet; malo, inquit, ambigere bonos, quamobrem id non meruerim: quam, quod est gravius, cur impetraverim, mussitare.

9. Alii summum decus in carrucis solito altioribus, et ambitioso vestium cultu ponentes, sudant sub ponderibus lacernarum, quas collis insertas cingulis ipsis adnectunt, nimia subteminum tenuitate perflabiles; exspectantes crebris agitationibus, maximeque sinistra, ut longiores fimbriae tunicaeque perspicue luceant, varietate liciorum effigiatae in species animalium multiformes. 10. Alii nullo quaerente, vul-

tus severitate adsimulata, patrimonia sua in immensum extollunt, cultorum ut puta feracium multiplicantes annuos fructus, quae a primo ad ultimum solem se abunde iactitant possidere: ignorantes profecto maiores suos, per quos ita magnitudo Romana porrigitur, non divitiis eluxisse, sed per bella saevissima, nec opibus, nec victu, nec indumentorum vilitate a gregariis militibus discrepantes, opposita cuncta superasse virtute. 11. Hinc ex collaticia stipe Valerius humatur ille Poplicola: et subsidiis amicorum mariti, inops cum liberis uxor alitur Reguli: et dotatur ex aerario filia Scipionis, cum nobilitas florem adultae virginis, diuturnam absentiam pauperis erubesceret patris.

12. At nunc, si ad aliquem bene nummatum tumentemque ideo, honestus advena salutatum introieris, primitus tamquam exoptatus suscipieris: et interrogatus multa, coactusque mentiri, miraberis numquam antea visus, summatem virum tenuem te sic enixius observantem: ut poeniteat ob haec bona tamquam praecipua non vidisse ante decennium Romam. 13. Hacque adfabilitate confisus, cum eadem postridie feceris, ut incognitus haerebis et repentinus, hortatore illo hesterno ... numerando, qui sis vel unde venias, diutius ambigente. Agnitus vero tandem, et adscitus in amicitiam, si te salutandi adsiduitati dederis trienno indiscretus, et per totidem defueris tempus, reverteris ad paria perferenda: nec ubi esses interrogatus, et num e medio discesseris, aetatem omnem frustra in stipite conteres submittendo. 14 Cum autem intervallata temporibus convivia longa et noxia coeperint adparari, vel distributio sollemnium sportularum; anxia deliberatione tractatur, an exceptis iis, quibus vicissitudo debetur, peregrinum invitari conveniet: et, si digesto plene consilio id placuerit fieri, is adhibetur, qui pro domibus excubat

aurigarum, aut artem tesserariam profitetur, aut secretiora quaedam se nosse confingit. 15. Homines enim eruditos et sobrios ut infaustos et inutiles vitant: eo quoque accedente, quod et nomenclatores adsueti haec et talia venditare, mercede accepta, lucris quosdam et prandiis inserunt subditicios ignobiles et obscuros.

16. Mensarum enim voragines, et varias voluptatum illecebras, ne longius progrediar, praetermitto: illuc transiturus, quod quidam per ampla spatia urbis, subversasque silices, sine periculi metu properantes, equos velut publicos signatis, quod dicitur, calceis agitant, familiarum agmina tamquam praedatorios globos post terga trahentes, ne Sannione quidem, ut ait comicus, domi relicto: quos imitatae matronae complures, opertis capitibus et basternis, per latera civitatis cuncta discurrunt. 17. Utque praeliorum periti rectores primo catervas densas opponunt et fortes, deinde leves armaturas, post iaculatores, ultimasque subsidiales acies, si fors adegerit, invasuras: ita praepositis urbanae familiae suspensae digerentibus sollicite, quos insignes faciunt virgae dextris aptatae, velut tessera data castrensi, iuxta vehiculi frontem omne textrinum incedit: huic atratum coquinae adiungitur ministerium, deinde totum promiscue servitium, cum otiosis plebeiis de vicinitate coniunctis: postrema multitudo spadonum, a senibus in pueros desinens, obluridi, distortaque lineamentorum compage deformes: ut quaqua incesserit quisquam, cernens mutilorum hominum agmina, detestetur memoriam Semiramidis reginae illius veteris, quae teneros mares castravit omnium prima, velut vim iniectans naturae, eamdemque ab instituto cursu retorquens, quae inter ipsa oriundi crepundia, per primigenios seminis fontes, tacita quodammodo lege, vias propagandae posteritatis ostendit.

18. Quod cum ita sit, paucae domus studiorum seriis cultibus antea celebratae, nunc ludibriis ignaviae torpentis exundant, vocali sono, perflabili tinnitu fidium resultantes. Denique pro philosopho cantor, et in locum oratoris doctor artium ludicrarum accitur: et bibliothecis sepulcrorum ritu in perpetuum clausis, organa fabricantur hydraulica, et lyrae ad speciem carpentorum ingentes, tibiaeque et histrionici gestus instrumenta non levia. 19. Postremo ad id indignitatis est ventum, ut, cum peregrini ob formidatam haud ita dudum alimentorum inopiam pellerentur ab urbe praecipites, sectatoribus disciplinarum liberalium impendio paucis sine respiratione ulla extrusis, tenerentur mimarum adseclae veri, quique id simularunt ad tempus, et tria millia saltatricum ne interpellata quidem, cum choris totidemque remanerent magistris.

20. Et licet, quocumque oculos flexeris, feminas adfatim multas spectare cirratas, quibus, si nupsissent, per aetatem ter iam nixus poterat suppetere liberorum, adusque taedium pedibus pavimenta tergentes, iactari volubilibus gyris, dum exprimunt innumera simulacra, quae finxere fabulae theatrales.

21. Illud autem non dubitatur, quod, cum esset aliquando virtutum omnium domicilium Roma, ingenuos advenas plerique nobilium (ut Homerici bacarum suavitate Lotophagi) humanitatis multiformibus officiis retentabant. 22. Nunc vero inanes flatus quorumdam, vile esse, quidquid extra urbis pomoerium nascitur, aestimant, praeter orbos et caelibes: nec credi potest, qua obsequiorum diversitate coluntur homines sine liberis Romae. 23. Et quoniam apud eos, ut in capite mundi, morborum acerbitates celsius dominantur, ad quos vel sedandos omnis professio medendi torpescit; excogitatum est adminiculum sospitale, ne quis amicum perferentem similia videat:

additumque est cautionibus paucis remedium aliud satis validum; ut famulos percontatum missos, quemadmodum valeant noti hac aegritudine colligati, non ante recipiant domum, quam lavacro purgaverint corpus. 24. Ita etiam alienis oculis visa metuitur labes. Sed tamen, haec cum ita tutius observentur, quidam vigore artuum imminuto, rogati ad nuptias, ubi aurum dexteris manibus cavatis offertur, impigre vel usque Spoletium pergunt. Haec nobilium instituta.

25. Ex turba vero imae sortis et paupertinae in tabernis aliqui pernoctant vinariis: nonnulli velabris umbraculorum theatralium latent, quae Campanam imitatus lasciviam Catulus in aedilitate sua suspendit omnium primus: aut pugnaciter aleis certant, turpi sono fragosis naribus introrsum reducto spiritu concrepantes: aut, quod est studiorum omnium maximum, ab ortu lucis ad vesperam sole fatiscunt vel pluviis, per minutias aurigarum equorumque praecipua, vel delicta scrutantes. 26. Et est admodum mirum, videre plebem innumeram mentibus ardore quodam infuso, cum dimicationum curulium eventu pendentem. Haec similiaque memorabile nihil vel serium agi Romae permittunt. Ergo redeundum ad textum.

VII. 1. Latius iam disseminata licentia onerosus bonis omnibus Caesar, nullum post haec adhibens modum, Orientis latera cuncta vexabat, nec honoratis parcens, nec urbium primatibus, nec plebeiis. 2. Denique Antiochensis ordinis vertices sub uno elogio iussit occidi; ideo efferatus, quod ei celebrari vilitatem intempestivam urgenti, cum impenderet inopia, gravius Rationabili responderunt: et perissent ad unum, ni Comes Orientis tunc Honoratus fixa constantia restitisset. 3. Erat autem diritatis eius hoc quoque indicium, nec obscurum, nec latens, quod lu-

dicris cruentis delectabatur, et in circo sex vel septem aliquoties vetitis certaminibus pugilum vicissim se concidentium, perfusorumque sanguine specie ut lucratus ingentia laetabatur. 4. Accenderat super his incitatum propositum ad nocendum aliqua mulier vilis, quae ad palatium, ut poposcerat, intromissa, insidias ei latenter obtendi prodiderat ab militibus obscurissimis: quam Constantina exsultans, ut in tuto iam locata mariti salute, muneratam vehiculoque impositam, per regiae ianuas emisit in publicum, ut iis illecebris alios quoque ad indicanda proliceret paria vel maiora. 5. Post haec Gallus Hierapolim profecturus, ut expeditioni specie tenus adesset, Antiochensi plebi suppliciter obsecranti, ut inediae dispelleret metum, quae per multas difficilesque causas adfore iam sperabatur, non (ut mos est principibus, quorum diffusa potestas localibus subinde medetur aerumnis) disponi quidquam statuit, vel ex provinciis alimenta transferri conterminis: sed Consularem Syriae Theophilum prope adstantem, ultima metuenti multitudini dedit, adsidue replicando, quod invito rectore nullus egere poterit victu. 6. Auxerunt haec vulgi sordidioris audaciam: et cum ingravesceret penuria commeatuum, famis et furoris impulsu, Eubuli cuiusdam inter suos clari domum ambitiosam ignibus subditis inflammavit: rectoremque, ut sibi iudicio imperiali addictum, calcibus incessens et pugnis, conculcans seminecem laniatu miserando discerpsit. Post cuius lacrymosum interitum in unius exitio quisque imaginem periculi sui considerans, documento recenti similia formidabat. 7. Eodem tempore Serenianus ex Duce, cuius ignavia populatam in Phoenice Celsen ante retulimus, pulsatae maiestatis imperii reus iure postulatus ac lege, incertum qua potuit suffragatione absolvi: aperte convictus, familiarem suum cum pileo, quo caput operiebat, incantato

vetitis artibus, ad templum misisse fatidicum, quaeritatum expresse, an ei firmum portenderetur imperium, ut cupiebat, et cunctum. 8. Duplexque iisdem diebus acciderat malum, quod et Theophilum insontem atrox intereeperat casus, et Serenianus dignus exsecratione cunctorum, innoxius modo non reclamante publico vigore discessit.

9. Haec subinde Constantius audiens, et quaedam referente Thalassio doctus, quem obisse iam compererat lege communi: scribens ad Caesarem blandius, adiumenta paullatim illi subtraxit, sollicitari se simulans, ne, uti est militare otium fere tumultuosum, in eius perniciem conspiraret, solisque scholis iussit esse contentum palatinis et protectorum, cum scutariis et gentilibus: et mandabat Domitiano, ex Comite Largitionum, praefecto, ut, cum in Syriam venerit, Gallum, quem crebro acciverat, ad Italiam properare blande hortaretur et verecunde. 10. Qui cum venisset ob haec festinatis itineribus Antiochiam, praestrictis palatii ianuis, comtempto Caesare, quem videri decuerat, ad praetorium cum pompa sollemni perrexit: morbosque diu causatus, nec regiam introiit, nec processit in publicum: sed abditus multa in eius moliebatur exitium, addens quaedam relationibus supervacua, quas subinde dimittebat ad principem. 11. Rogatus ad ultimum, admissusque in consistorium, ambage nulla praegressa, inconsiderate et leviter, Proficiscere, inquit, ut praeceptum est, Caesar, sciens, quod si cessaveris, et tuas et palatii tui auferri iubebo propediem annonas. Hocque solo contumaciter dicto, subiratus abscessit, nec in conspectum eius postea venit saepius arcessitus. 12. Hinc ille commotus, ut iniusta perferens et indigna, praefecti custodiam protectoribus mandaverat fidis. Quo comperto Montius tunc quaestor, vafer quidem, sed ad lenitatem propensior, consulens in commune,

advocatos palatinarum primos scholarum adloquutus est mollius, docens nec decere haec fieri, nec prodesse: addensque vocis obiurgatorio sono, quod, si id placeret, post statuas Constantii deiectas, super adimenda vita praefecto conveniet securius cogitari. 13. His cognitis, Gallus ut serpens adpetitus telo vel saxo, iamque spes extremas opperiens, et succurrens saluti suae quavis ratione, colligi omnes iussit armatos: et cum starent attoniti, districta dentium acie stridens, 14. *Adeste, inquit, viri fortes mihi periclitanti vobiscum. Montius nos tumore inusitato quodam et novo, ut rebelles et maiestati recalcitrantes Augustae, per haec quae strepit incusat: iratus nimirum, quod contumacem praefectum, quid rerum ordo postulat, ignorare dissimulantem, formidine tenus iusserim custodiri.* 15. Nihil morati post haec militares, avidi saepe turbarum, adorti sunt Montium primum, qui divertebat in proximo, levi corpore senem, atque morbosum: et hirsutis resticulis cruribus eius innexis, divaricatum sine spiramento ullo adusque praetorium traxere praefecti. 16. Et eodem impetu Domitianum praecipitem per scalas, itidem funibus constrinxerunt: eosque coniunctos per ampla spatia civitatis acri raptavere discursu. Iamque artuum et membrorum divulsa compage, superscandentes corpora mortuorum, ad ultimam truncata deformitatem, velut exsaturati mox abiecerunt in flumen. 17. Incenderat autem audaces usque ad insaniam homines ad haec, quae nefariis egere conatibus, Luscus quidam curator urbis subito visus: eos ut eiulans baiulorum praecentor, ad expediendum, quod orsi sunt, incitans vocibus crebris: qui haud longe postea ideo vivus exustus est.

18. Et quia Montius inter dilaniantium manus spiritum efflaturus, Epigonium et Eusebium, nec professionem, nec dignitatem ostendens, aliquoties in-

crepabat: qui sint hi, magna quaerebatur industria, et nequid intepesceret, Epigonius e Lycia philosophus ducitur, et Eusebius ab Emissa Pittacas cognomento, concitatus orator; cum quaestor non hos, sed tribunos fabricarum insimulasset, promittentes armorum si novas res agitari comperissent. 19. Iisdem diebus Apollinaris Domitiani gener, paulo ante agens palatii Caesaris curam, ad Mesopotamiam missus a socero, per militares numeros immodice scrutabatur, an quaedam altiora meditantis iam Galli secreta susceperint scripta: qui compertis Antiochiae gestis, per minorem Armeniam lapsus, Constantinopolim petiit, exindeque per protectores retractus, artissime tenebatur.

20. Quae dum ita struuntur, indicatum est apud Tyrum indumentum regale textum occulte, incertum quo locante, vel cuius usibus adparatum. Ideoque rector provinciae tunc pater Apollinaris, eiusdem nominis, ut conscius ductus est: aliique congregati sunt ex diversis civitatibus multi, qui atrocium criminum ponderibus urgebantur.

21. Iamque lituis cladium concrepantibus internarum, non celate, ut antea, turbidum saeviebat ingenium, a veri consideratione detortum: et nullo impositorum vel compositorum fidem sollemniter inquirente, nec discernente a societate noxiorum insontes, velut exturbatum e iudiciis fas omne discessit: et causarum legitima silente defensione, carnifex rapinarum sequester, et obductio capitum, et bonorum ubique multatio versabatur per orientales provincias: quas recensere puto nunc opportunum, absque Mesopotamia, iam digesta, cum bella Parthica dicerentur, et Aegypto, quam necessario aliud reieci ad tempus.

VIII. 1. Superatis Tauri montis verticibus, qui ad solis ortum sublimius attolluntur, Cilicia spatiis porrigitur late distentis, dives bonis omnibus terra: eius-

que lateri dextro adnexa Isauria, pari sorte uberi palmite viret et frugibus multis: quam mediam navigabile flumen Calycadnus interscindit. 2. Et hanc quidem, praeter oppida multa, duae civitates exornant, Seleucia, opus Seleuci regis, et Claudiopolis, quam deduxit coloniam Claudius Caesar. Isaura enim antehac nimium potens, olim subversa ut rebellatrix interneciva, aegre vestigia claritudinis pristinae monstrat admodum pauca. 3. Ciliciam vero, quae Cydno amne exsultat, Tarsus nobilitat, urbs perspicabilis (hanc condidisse Perseus memoratur, Iovis filius et Danaës, vel certe ex Aethiopia profectus Sandan quidam nomine, vir opulentus et nobilis): et Anazarbus auctoris vocabulum referens: et Mopsuestia, vatis illius domicilium Mopsi, quem a commilitio Argonautarum, cum aureo vellere direpto redirent, errore abstractum, delatumque ad Africae littus mors repentina consumpsit: et ex eo, cespite punico tecti manes eius heroici, dolorum varietati medentur plerumque sospitales. 4. Hae duae provinciae bello quondam piratico catervis mistae praedonum, a Servilio proconsule missae sub iugum, factae sunt vectigales. Et hae quidem regiones velut in prominenti terrarum lingua positae, ab orbe Eoo monte Amano disparantur. 5. Orientis vero limes in longum protentus et rectum, ab Euphratis fluminis ripis adusque supercilia porrigitur Nili, laeva Saracenis conterminans gentibus, dextra pelagi fragoribus patens: quam plagam Nicator Seleucus occupatam auxit magnum in modum, cum post Alexandri Macedonis obitum successorio iure teneret regna Persidis, efficaciae impetrabilis rex, ut indicat cognomentum. 6. Abusus enim multitudine hominum, quam tranquillis in rebus diutius rexit, ex agrestibus habitaculis urbes construxit, multis opibus firmas et viribus: quarum ad praesens pleraeque licet Graecis nominibus

adpellentur, quae iisdem ad arbitrium imposita sunt conditoris, primogenia tamen nomina non amittunt, quae eis Assyria lingua institutores veteres indiderunt.

7. Et prima post Osdroënam, quam (ut dictum est) ab hac descriptione discrevimus, Commagena, nunc Euphratensis, clementer adsurgit; Hierapoli, vetere Nino, et Samosata civitatibus amplis illustris.

8. Dein Syria per speciosam interpatet diffusa planitiem. Hanc nobilitat Antiochia, mundo cognita civitas, cui non certaverit alia advecticiis ita adfluere copiis et internis, et Laodicea, et Apamia, itidemque Seleucia, iam inde a primis auspiciis florentissimae.

9. Post hanc acclinis Libano monti Phoenice, regio plena gratiarum et venustatis, urbibus decorata magnis et pulchris: in quibus amoenitate celebritateque nominum Tyrus excellit, Sidon et Berytus, iisdemque pares, Emissa, et Damascus, saeculis conditae priscis. 10. Has autem provincias, quas Orontes ambiens amnis, imosque pedes Cassii montis illius celsi praetermeans, funditur in Parthenium mare, Cn. Pompeius superato Tigrane, regnis Armeniorum abstractas ditioni Romanae coniunxit.

11. Ultima Syriarum est Palaestina, per intervalla magna protenta, cultis abundans terris et nitidis, et civitates habens quasdam egregias, nullam nulli cedentem, sed sibi vicissim velut ad perpendiculum aemulas: Caesaream, quam ad honorem Octaviani principis exaedificavit Herodes, et Eleutheropolim, et Neapolim, itidemque Ascalonem, Gazam, aevo superiore exstructas. 12. In his tractibus navigerum nusquam visitur flumen: et in locis plurimis aquae suapte natura calentes emergunt, ad usus aptae multiplicium medelarum. Verum has quoque regiones pari sorte Pompeius Iudaeis domitis, et Hierosolymis captis, in provinciae speciem, rectori delata iurisdictione, formavit.

13. Huic Arabia est conserta, ex alio latere Nabataeis contigua; opima varietate commerciorum, castrisque oppleta validis et castellis, quae ad repellendos gentium vicinarum excursus, sollicitudo pervigil veterum per opportunos saltus erexit et cautos. Haec quoque civitates habet inter oppida quaedam ingentes, Bostram et Gerasam atque Philadelphiam, murorum firmitate cautissimas. Hanc provinciae imposito nomine, rectoreque attributo, obtemperare legibus nostris Traianus compulit imperator, incolarum tumore saepe contuso, cum glorioso Marte Mediam urgeret et Parthos.

14. Cyprum itidem insulam procul a continenti discretam et portuosam, inter municipia crebra urbes duae faciunt claram, Salamis et Paphus: altera Iovis delubris, altera Veneris templo insignis. Tanta tamque multiplici fertilitate abundat rerum omnium eadem Cyprus, ut nullius externi indigens adminiculi, indigenis viribus, a fundamento ipso carinae ad supremos usque carbasos aedificet onerariam navem, omnibusque armamentis instructam mari committat. 15. Nec piget dicere, avide magis hanc insulam populum Romanum invasisse, quam iuste. Ptolemaeo enim rege foederato nobis et socio, ob aerarii nostri angustias iusso sine ulla culpa proscribi, ideoque hausto veneno voluntaria morte deleto, et tributaria facta est, et velut hostiles eius exuviae classi impositae, in urbem advectae sunt per Catonem. Nunc repetetur ordo gestorum.

IX. 1. Inter has ruinarum varietates, a Nisibi, quam tuebatur accitus Ursicinus, cui nos obsequuturos iunxerat imperiale praeceptum, dispicere litis exitialis semina cogebatur, abnuens et reclamans adulatorum oblatrantibus turmis: bellicosus sane milesque semper et militum ductor, sed forensibus iurgiis longe discretus: qui metu sui discriminis anxius, cum

accusatores quaesitoresque subditivos sibi consociatos ex iisdem foveis cerneret emergentes, quae clam palamve agitabantur, occultis Constantium litteris edocebat, implorans subsidia, quorum metu tumor notissimus Caesaris exhalaret. 2. Sed cautela nimia in peiores haeserat plagas, ut narrabimus postea, aemulis consarcinantibus insidias graves apud Constantium, caetera medium principem, sed si quid auribus eius huiusmodi quivis infudisset ignotus, acerbum et implacabilem, et in hoc causarum titulo dissimilem sui.

3. Proinde die funestis interrogationibus praestituto, imaginarius iudex equitum resedit magister, adhibitis aliis iam, quae essent agenda, praedoctis: et adsistebant hincinde notarii, quid quaesitum esset, quidve responsum, cursim ad Caesarem perferentes: cuius imperio truci, ac stimulis reginae, exertantis aurem subinde per aulaeum, nec diluere obiecta permissi, nec defensi periere complures. 4. Primi igitur omnium statuuntur Epigonius et Eusebius, ob nominum gentilitatem oppressi. Praediximus enim Montium, sub ipso vivendi termino, his vocabulis adpellatos fabricarum culpasse tribunos, ut adminicula futurae molitioni pollicitos. 5. Et Epigonius quidem amictu tenus philosophus, ut adparuit, prece frustra tentata, sulcatis lateribus, mortisque metu admoto, turpi confessione cogitatorum socium, quae nulla erant, fuisse firmavit, cum nec vidisset quidquam nec audisset, penitus expers forensium rerum: Eusebius vero obiecta fidentius negans, suspensus in eodem gradu constantiae stetit, latrocinium illud esse, non iudicium clamans. 6. Cumque pertinacius, ut legum gnarus, accusatorem flagitaret atque solemnia, doctus id Caesar, libertatemque superbiam ratus, tamquam obtrectatorem audacem excarnificari praecepit: qui ita evisceratus, ut cruciatibus membra dees-

sent, implorans caelo iustitiam, torvum renidens fundato pectore mansit immobilis, nec se incusare, nec quemquam alium passus: et tandem nec confessus nec confutatus, cum abiecto consorte poenali est morte multatus. Et ducebatur intrepidus temporum iniquitati insultans, imitatus Zenonem illum veterem Stoicum, qui ut mentiretur quaedam, laceratus diutius, avulsam sedibus linguam suam cum cruento sputamine in oculos interrogantis Cyprii regis impegit. 7. Post haec indumentum regale quaerebatur: et ministris fucandae purpurae tortis, confessisque pectoralem tuniculam sine manicis textam, Maras quidam nomine inductus est (ut appellant Christiani) diaconus: cuius prolatae litterae scriptae Graeco sermone ad Tyrii textrini praepositum, celerari speciem perurgebant: quam autem non indicabant: denique etiam idem adusque discrimen vitae vexatus, nihil fateri compulsus est. 8. Quaestione igitur per multiplices dilatata fortunas, cum ambigerentur quaedam, nonnulla levius actitata constaret, post multorum clades Apollinares ambo, pater et filius, in exsilium acti, cum ad locum Crateras nomine pervenissent, villam scilicet suam, quae ab Antiochia vicesimo et quarto disiungitur lapide, ut mandatum est, fractis cruribus occiduntur.

9. Post quorum necem nihilo lenius ferociens Gallus, ut leo cadaveribus pastus, multa huiusmodi scrutabatur: quae singula narrare non refert, ne professionis modum, quod evitandum est, excedamus.

(A. C. 354.)

X. 1. Haec dum Oriens diu perferret, caeli reserato tepore, Constantius consulatu suo septies, et Caesaris ter, egressus Arelate Valentiam petit, in Gundomadum et Vadomarium fratres Alamannorum reges arma moturus, quorum crebris excursibus va-

stabantur confines limitibus terrae Gallorum. 2. Dumque ibi diu moratur, commeatus opperiens, quorum translationem ex Aquitania verni imbres solito crebriores prohibebant, auctique torrentes, Herculanus advenit protector domesticus, Hermogenis ex magistro equitum filius, apud Constantinopolim, ut supra retulimus, populari quondam turbela discerpti: quo verissime referente, quae Gallus egerat, damnis super praeteritis maerens, et futurorum timore suspensus, angorem animi, quamdiu potuit, emendabat. 3. Miles tamen interea omnis apud Cabillona collectus, morarum impatiens saeviebat, hoc irritatior, quod nec subsidia vivendi suppeterent, alimentis nondum ex usu translatis. 4. Unde Rufinus ea tempestate praefectus praetorio, ad discrimen trusus est ultimum. Ire enim ipse compellebatur ad militem, quem exagitabat inopia simul et feritas, et alioquin coalito more in ordinarias dignitates asperum semper et saevum, ut satisfaceret, atque monstraret, quam ob causam annonae convectio sit impedita. 5. Quod opera consulta cogitabatur astute, ut hoc insidiarum genere Galli periret avunculus, ne eum ut praepotens acueret in fiduciam, exitiosa coeptantem. Verum navata est opera diligens; hocque dilato, Eusebius praepositus cubiculi missus est Cabillona, aurum secum perferens: quo per turbulentos seditionum concitores occultius distributo, et tumor consenuit militum, et salus est in tuto locata praefecti. Deinde cibo abunde perlato, castra die praedicto sunt mota. 6. Emensis itaque difficultatibus multis, et nive obrutis callibus pluribus, ubi prope Rauracum ventum est ad supercilia fluminis Rheni, resistente multitudine Alamanna, pontem suspendere navium campage Romani vi nimia vetabantur, ritu grandinis undique convolantibus telis: et cum id impossibile videretur, Imperator cogitationibus magnis attonitus, quid ca-

pesseret, ambigebat. 7. Ecce autem ex improviso index quidam regionum gnarus advenit, et mercede accepta vadosum locum nocte monstravit, unde superari potuit flumen: et potuisset aliorsum intentis hostibus exercitus inde transgressus, nullo id opinante, cuncta vastare, ni pauci ex eadem gente, quibus erat honoratioris militiae cura commissa, populares suos haec per nuntios docuissent occultos, ut quidam existimabant. 8. Infamabat autem haec suspicio Latinum domesticorum comitem, et Agilonem tribunum stabuli, atque Scudilonem scutariorum rectorem, qui tunc ut dextris suis gestantes Remp. colebantur. 9. At barbari suscepto pro instantium rerum ratione consilio, dirimentibus forte auspicibus, vel congredi prohibente auctoritate sacrorum, mollito vigore, quo fidentius resistebant, optimates misere delictorum veniam petituros et pacem. 10. Tentis igitur regis utriusque legatis, et negotio tectius diu pensato, cum pacem oportere tribui, quae iustis conditionibus petebatur, eamque ex re tum fore sententiarum via concinens adprobasset, advocato in concionem exercitu, Imperator pro tempore pauca dicturus, tribunali adsistens, circumdatus potestatum coetu celsarum, ad hunc disseruit modum:

11. *Nemo quaeso miretur, si post exsudatos labores itinerum longos, congestosque adfatim commeatus, fiducia vestri ductante, barbaricos pagos adventans, velut mutato repente consilio ad placidiora diverti.* 12. *Pro suo enim loco et animo quisque vestrum reputans, id inveniet verum, quod miles ubique, licet membris vigentibus firmus, se solum vitamque propriam circumspicit et defendit: Imperator vero officiorum, dum aequis omnibus alienae custos salutis, nihil non ad sui spectare tutelam rationes populorum cognoscit, et remedia cuncta, quae status negotiorum admittit, arripere debet alacriter, secunda numinis voluntate*

delata. 13. *Ut in breve igitur conferam, et ostendam, qua ex causa omnes vos simul adesse volui, commilitones mei fidissimi, accipite aequis auribus, quae succinctius explicabo. Veritatis enim absolutus sermo ac semper est simplex.* 14. *Arduos vestrae gloriae gradus, quos fama per plagarum quoque accolas extimarum diffundit, excellenter accrescens, Alamannorum reges et populi formidantes, per oratores, quos videtis, summissis cervicibus concessionem praeteritorum poscunt et pacem: quam ut cunctator et cautus utiliumque monitor, si vestra voluntas adest, tribui debere censeo, multa contemplans: primo, ut Martis ambigua declinentur: dein, ut auxiliatores pro adversariis adsciscamus, quod pollicentur: tum autem, ut incruenti mitigemus ferociae flatus, perniciosos saepe provinciis: postremo id reputantes, quod non ille hostis vincitur solus, qui cadit in acie, pondere armorum oppressus et virium; sed multo tutius etiam tuba tacente, sub iugum mittitur voluntarius, qui sentit expertus, nec fortitudinem in rebelles, nec lenitatem in supplices animos deesse.* 15. *In summa, tamquam arbitros vos, quid suadetis, opperior, ut princeps tranquillus temperanter adhibere modum adlapsa felicitate decernens. Non enim inertiae, sed modestiae humanitatique, mihi credite, hoc, quod recte consultum est, adsignabitur.*

16. Mox dicta finierat, multitudo omnis, ad quae Imperator voluit, promptior, laudato consilio, consensit in pacem, ea ratione maxime percita, quod norat expeditionibus crebris, Fortunam eius in malis tantum civilibus vigilasse: cum autem bella moverentur externa, accidisse plerumque luctuosa. Icto post haec foedere gentium ritu, perfectaque sollemnitate, Imperator Mediolanum ad hiberna discessit.

XI. 1. Ubi curarum abiectis ponderibus aliis, tamquam nodum Gordium difficillimum, Caesarem con-

vellere nisu valido cogitabat: eique deliberanti cum proximis, clandestinis colloquiis et nocturnis, qua vi, quibusve commentis id fieret, antequam effundendis rebus pertinacius incumberet confidentia: acciri mollioribus scriptis per simulationem tractatus publici nimis urgentis, eumdem placuerat Gallum, ut auxilio destitutus, sine ullo interiret obstaculo. 2. Huic sententiae versabilium adulatorum refragantibus globis (inter quos erat Arbetio ad insidiandum acer et flagrans, et Eusebius tunc praepositus cubiculi, effusior ad nocendum) id occurrebat, Caesare discedente Ursicinum in Oriente perniciose relinquendum, si nullus esset, qui prohiberet, altiora meditaturum. 3. Iisdemque residui regii accessere spadones, quorum ea tempestate plus habendi cupiditas ultra mortalem modum adolescebat, inter ministeria vitae secretioris per arcanos susurros nutrimenta fictis criminibus subserentes: qui ponderibus invidiae gravioris virum fortissimum opprimebant, subolescere imperio adultos eius filios mussitantes, decore corporum favorabiles et aetate, per multiplicem armaturae scientiam agilitatemque membrorum inter quotidiana proludia exercitus, consulto consilio cognitos: Gallum suopte ingenio trucem per suppositos quosdam ad saeva facinora ideo animatum, ut eo digna omnium ordinum detestatione exoso, ad magistri equitum liberos principatus insignia transferantur.

4. Cum haec taliaque sollicitas eius aures everberarent, expositas semper huiusmodi rumoribus et patentes, varia animo tum miscente consilia, tandem id ut optimum factu elegit: et Ursicinum primum ad se venire summo cum honore mandavit, ea specie, ut pro rerum tunc urgentium captu disponeretur concordi consilio, quibus virium incrementis Parthicarum gentium arma minantium impetus frangerentur. 5. Et ne quid suspicaretur adversi venturus, vicarius

eius, dum redit, Prosper missus est Comes: acceptisque literis, et copia rei vehicularíae data, Mediolanum itineribus properavimus magnis.

6. Restabat, ut Caesar post haec properaret acci tus: et abstergendae causa suspicionis sororem suam, eius uxorem, Constantius ad se tandem desideratam venire multis fictisque blanditiis hortabatur. Quae licet ambigeret, metuens saepe cruentum; spe tamen, quod eum lenire poterat ut germanum, profecta, cum Bithyniam introisset, in statione, quae Caenos Gallicanos adpellatur, absumpta est vi febrium repentina. Cuius post obitum maritus contemplans cecidisse fiduciam, qua se fultum existimabat, anxia cogitatione, quid moliretur, haerebat. 7. Inter res enim impeditas et turbidas, ad hoc unum mentem sollicitam dirigebat, quod Constantius cuncta ad suam sententiam conferens, nec satisfactionem suscipiet aliquam, nec erratis ignoscet: sed ut erat in propinquitatis perniciem inclinatior, laqueos ei latenter obtendens, si cepisset incautum, morte multaret. 8. Eo necessitatis adductus, ultimaque, ni vigilasset, opperiens, principem locum, si qua patuisset copia, adfectabat: sed perfidiam proximorum ratione bifaria verebatur, qui eum ut truculentum horrebant et levem, quique altiorem Constantii fortunam in discordiis civilibus formidabant. 9. Inter has curarum moles immensas, Imperatoris scripta suscipiebat adsidua, monentis orantisque, ut ad se veniret, et mente monstrantis obliqua, rem publicam nec posse dividi, nec debere, sed pro viribus quemque ei ferre suppetias fluctuanti, nimirum Galliarum indicans vastitatem. 10. Quibus subserebat non adeo vetus exemplum, quod Diocletiano et eius collegae, ut adparitores, Caesares non resides, sed ultro citroque discurrentes obtemperabant: et in Syria Augusti vehiculum irascentis per

spatium mille passuum fere pedes antegressus est Galerius purpuratus.

11. Advenit post multos Scudilo scutariorum tribunus, velamento subagrestis ingenii persuasionis opifex callidus: qui eum adulabili sermone seriis admisto, solus omnium proficisci pellexit, vultu adsimulato saepius replicando, quod flagrantibus votis eum videre frater cuperet patruelis, quod per imprudentiam gestum est, remissurus ut mitis et clemens: participemque eum suae maiestatis adscitum, et futurum laborum quoque socium, quos Arctoae provinciae diu fessae poscebant. 12. Utque solent manum iniectantibus fatis hebetari sensus hominum et obtundi, his illecebris ad meliorum exspectationem erectus, egressusque Antiochia numine laevo ductante, prorsus ire tendebat de fumo, ut proverbium loquitur vetus, ad flammam: et ingressus Constantinopolim, tamquam in rebus prosperis et securis, editis equestribus ludis, capiti Coracis aurigae coronam imposuit ut victoris.

13. Quo cognito Constantius ultra mortalem modum exarsit: ac ne quo casu idem Gallus de futuris incertus, agitare quaedam conducentia saluti suae per itinera conaretur, remoti sunt omnes de industria milites agentes in civitatibus perviis. 14. Eoque tempore Taurus quaestor ad Armeniam missus, confidenter nec adpellato eo nec viso transivit. Venere tamen aliqui iussu Imperatoris, administrationum specie diversarum, eumdem, ne commovere se posset, neve tentaret aliquid occulte, custodituri: inter quos Leontius erat, postea urbi praefectus, ut quaestor, et Lucillianus quasi domesticorum Comes, et scutariorum tribunus nomine Bainobaudes. 15. Emensis itaque longis intervallis et planis, cum Hadrianopolim introisset urbem Haemimontanam, Uscudamam antehac adpellatam fessasque labore diebus duodecim recreans vires, comperit Thebeas legiones in vi-

cinis oppidis hiemantes, consortes suos misisse quosdam, eum, ut remaneret, promissis fidis hortaturos et firmis, fiducia sui abunde per stationes locati confines: sed observante cura pervigili proximorum, nullam videndi vel audiendi, quae ferebant, furari potuit facultatem. 16. Inde aliis super alias urgentibus litteris exire, et decem vehiculis publicis, ut praeceptum est, usus, relicto palatio omni, praeter paucos tori ministros et mensae, quos adduxerat secum, squalore concretus celerare gradum compellebatur adigentibus multis, temeritati suae subinde flebiliter imprecatus, quae eum iam despectum et vilem arbitrio subdiderat infimorum. 17. Inter haec tamen per inducias naturae conquiescentis, sauciabantur eius sensus circumstridentium terrore larvarum: interfectorumque catervae, Domitiano et Montio praeviis, correptum eum, ut existimabat in somnis, uncis furialibus obiectabant. 18. Solutus enim corporeis nexibus animus, semper vigens motibus indefessis, et cogitationibus subiectus et curis, quae mortalium sollicitant mentes, colligit visa nocturna, quas phantasias nos adpellamus.

19. Paudente itaque viam fatorum sorte tristissima, qua praestitutum erat eum vita et imperio spoliari, itineribus interiectis permutatione iumentorum emensis, venit Petobionem oppidum Noricorum: ubi reseratae sunt insidiarum latebrae omnes, et Barbatio repente adparuit Comes, qui sub eo domesticis praefuit, cum Apodemio agente in rebus, milites ducens, quos beneficiis suis oppigneratos elegerat Imperator, certus, nec praemiis nec miseratione ulla posse deflecti.

20. Iamque non adumbratis fallaciis res agebatur: sed qua palatium est extra muros, armatis omne circumdedit. Ingressusque obscuro iam die, ablatis regiis indumentis, Caesarem tunica texit et paluda-

mento communi, eum post haec nihil passurum velut mandato principis iurandi crebritate confirmans: et *statim*, inquit, *exsurge:* et inopinum carpento privato impositum, ad Istriam duxit prope oppidum Polam, ubi quondam peremptum Constantini filium accepimus Crispum. 21. Et cum ibi servaretur artissime, terrore propinquantis exitus iam praesepultus, adcurrit Eusebius, cubiculi tunc praepositus, Pentadiusque notarius, et Mellobaudes armaturarum tribunus, iussu Imperatoris compulsuri eum singillatim docere, quam ob causam quemque apud Antiochiam necatorum iusserat trucidari. 22. Ad quae Adrasteo pallore perfusus, hactenus valuit loqui, quod plerosque incitante coniuge iugulaverit Constantina: ignorans profecto, Alexandrum Magnum urgenti matri, ut occideret quemdam insontem, et dictitanti, spe impetrandi postea, quae vellet, eum se per novem menses utero portasse praegnantem, ita respondisse prudenter: *Aliam, parens optima, posce mercedem; hominis enim salus beneficio nullo pensatur.* 23. Quo comperto, irrevocabili ira princeps percitus et dolore, fiduciam omnem fundandae securitatis in eodem posuit abolendo. Et misso Sereniano, quem in crimen maiestatis vocatum, praestigiis quibusdam absolutum esse supra monstravimus, Pentadio quinetiam notario, et Apodemio agente in rebus, eum capitali supplicio destinavit: et ita colligatis manibus in modum noxii cuiusdam latronis cervice abscissa, ereptaque vultus et capitis dignitate, cadaver est relictum informe, paullo ante urbibus et provinciis formidatum. 24. Sed vigilavit utrubique superni numinis aequitas. Nam et Gallum actus oppressere crudeles, et non diu postea ambo cruciabili morte absumpti sunt, qui eum, licet nocentem, blandius palpantes, periuriis adusque plagas perduxere letales: quorum Scudilo destillatione iecoris pulmones vomitans interiit: Barbatio, qui in

eum iam diu falsa composuerat crimina, cum ex magisterio peditum altius niti quorumdam susurris incusaretur, damnatus, exstincti per fallacias Caesaris manibus lacrymoso obitu parentavit.

25. Haec et huiusmodi quaedam innumerabilia ultrix facinorum impiorum, bonorumque praemiatrix aliquoties operatur Adrastia (atque utinam semper!) quam vocabulo duplici etiam Nemesin adpellamus: Ius quoddam sublime numinis efficacis, humanarum mentium opinione lunari circulo superpositum, vel, ut definiunt alii, substantialis tutela generali potentia partilibus praesidens fatis: quam theologi veteres fingentes Iustitiae filiam, ex abdita quadam aeternitate tradunt omnia despectare terrena. 26. Haec ut regina causarum, et arbitra rerum ac disceptatrix, urnam sortium temperat, accidentium vices alternans: voluntatumque nostrarum exorsa interdum alio, quam quo contendebant, exitu terminans, multiplices actus permutando convolvit. Eademque necessitatis insolubili retinaculo mortalitatis vinciens fastus tumentes incassum, et incrementorum detrimentorumque momenta versans, ut novit, nunc erectas mentium cervices opprimit et enervat: nunc bonos ab imo suscitans, ad bene vivendum extollit. Pinnas autem ideo illi fabulosa vetustas aptavit, ut adesse velocitate volucri cunctis existimetur: et praetendere gubernaculum dedit, eique subdidit rotam, ut universitatem regere per elementa discurrens omnia non ignoretur.

27. Hoc immaturo interitu, ipse quoque sui pertaesus, excessit e vita aetatis anno nono atque vigesimo, cum quadriennio imperasset: natus apud Tuscos in Massa Veternensi, patre Constantio, Constantini fratre Imperatoris, matreque Galla sorore Rufini et Cerealis, quos trabeae consulares nobilitarunt, et praefecturae. 28. Fuit autem forma conspicuus bona, decente filo corporis, membrorumque recta compage,

flavo capillo et molli, barba licet recens emergente lanugine tenera, ita tamen, ut maturius auctoritas emineret: tantum a temperatis moribus Iuliani differens fratris, quantum inter Vespasiani filios fuit Domitianum et Titum. 29. Adsumptus autem in amplissimum fortunae fastigium, versabiles eius motus expertus est, qui ludunt mortalitatem: nunc evehentes quosdam ad sidera, nunc in Cocyti profunda mergentes. Cuius rei cum innumera sint exempla, pauca tactu summo transcurram. 30. Haec fortuna mutabilis et inconstans fecit Agathoclem Siculum ex figulo regem, et Dionysium, gentium quondam terrorem, Corinthi litterario ludo praefecit. 31. Haec Adramytenum Andriscum in fullonio natum, ad Pseudo-Philippi nomen evexit: et Persei legitimum filium artem ferrariam ob quaerendum docuit victum. 32. Eadem Mancinum post imperium dedidit Numantinis, Samnitum atrocitati Veturium, et Claudium Corsis, substravitque feritati Carthaginis Regulum: istius iniquitate Pompeius, post quaesitum Magni ex rerum gestarum amplitudine cognomentum, ad spadonum libidinem in Aegypto trucidatur. 33. Et Eunus quidam ergastularius servus ductavit in Sicilia fugitivos. Quam multi splendido loco nati, eadem rerum domina connivente, Viriathi genua sunt amplexi vel Spartaci? quot capita, quae horruere gentes, funesti carnifices absciderunt? Alter in vincula ducitur, alter insperatae praeficitur potestati, alius a summo culmine dignitatis excutitur. 34. Quae omnia, si scire quisquam velit, quam varia sint et adsidua, arenarum numerum idem iam desipiens, et montium pondera scrutari putabit.

AMMIANI MARCELLINI
RERUM GESTARUM
LIBER XV.

Mors Galli Caesaris imperatori nunciatur. C. I. *Ursicinus Magister equitum per orientem, Iulianus Galli Caes. frater, et Gorgonius praepositus Caesariani cubiculi, accusantur maiestatis.* II. *In Galli Caesaris amicos et ministros animadvertitur.* III. *Lentienses Alamanni a Constantio A. pars caesi, pars fugati.* IV. *Silvanus Francus, magister peditum per Gallias, Coloniae Augustus adpellatur, et XXVIII. imperii die per insidias opprimitur.* V. *Silvani amici et conscii necati.* VI. *Ab Leontio praefecto urbi populi R. seditiones repressae. Liberius episcopus sede pulsus.* VII. *Iulianus Galli frater a Constantio A. fratre patrueli Caesar creatur ac praeficitur Galliis.* VIII. *De origine Gallorum; et unde dicti Celtae ac Galatae; deque eorum doctoribus.* IX. *De Alpibus Gallicanis; et de variis per eas itineribus.* X. *Brevis divisio ac descriptio Galliarum; et cursus fluminis Rhodani.* XI. *De moribus Gallorum.* XII. *De Musoniano praefecto praetorio per orientem.* XIII.

(A. C. 354.)

1. Utcumque potuimus veritatem scrutari, ea, quae videre licuit per aetatem, vel perplexe interrogando versatos in medio scire, narravimus ordine casuum exposito diversorum: residua, quae sequuturus aperiet textus, pro virium captu limatius absolvemus, nihil obtrectatores longi, ut putant, operis formidantes. Tunc enim laudanda est brevitas, cum moras rumpens intempestivas, nihil subtrahit cognitioni gestorum.

I. 2. Nondum apud Noricum exuto penitus Gallo, Apodemius, quoad vixerat, igneus turbarum incentor, raptos eius calceos vehens equorum permutatione veloci, ut nimietate cogendi quosdam exstin-

gueret, praecursorius index Mediolanum advenit: ingressusque regiam ante pedes proiecit Constantii, velut spolia regis occisi Parthorum: et perlato nuntio repentino, docente rem insperatam et arduam ad sententiam tota facilitate completam, hi, qui summam aulam tenebant, omni placendi studio in adulationem ex more collato, virtutem felicitatemque Imperatoris extollebant in caelum: cuius nutu, in modum gregariorum militum, licet diversis temporibus, duo exauctorati sunt principes, Veteranio nimirum et Gallus. 3. Quo ille studio blanditiarum exquisito sublatus, immunemque se deinde fore ab omni mortalitatis incommodo fidenter existimans, confestim a iustitia declinavit. ita intemperanter, ut aeternitatem eam aliquoties adsereret ipse dictando, scribendoque propria manu orbis totius se dominum adpellaret: quod dicentibus aliis, indignanter admodum ferre deberet is, qui ad aemulationem civilium principum vitam formare moresque suos, ut praedicabat, diligentia laborabat enixa. 4. Namque, etiamsi mundorum infinitates Democriti regeret, quos Anaxarcho incitante Magnus somniabat Alexander, id reputasset legens vel audiens, quod (ut docent mathematici concinentes) ambitus terrae totius, quae nobis videtur immensa, ad magnitudinem universitatis instar brevis obtinet puncti.

II. 1. Iamque post miserandam deleti Caesaris cladem, sonante periculorum iudicialium tuba, in crimen laesae maiestatis arcessebatur Ursicinus, adulescente magis magisque contra eius salutem livore, omnibus bonis infesto. 2. Hac enim superabatur difficultate, quod ad suscipiendas defensiones aequas et probabiles Imperatoris aures occlusae, patebant susurris insidiantium clandestinis: qui Constantii nomine per Orientis tractus omnes abolito, antedictum ducem domi forisque desiderari, ut formidolosum

Persicae genti fingebant. 3. Sed contra accidentia vir magnanimus stabat immobilis, ne se proiiceret abiectius, cavens, parum tuto loco innocentiam stare medullitus gemens: hocque uno tristior, quod amici ante haec frequentes ad potiores desciverant, ut ad successores, officiorum more poscente, solent transire lictores. 4. Impugnabat autem eum per fictae benignitatis illecebras collega, et virum fortem propalam saepe adpellans Arbetio, ad innectendas letales insidias vitae simplici perquam callens, et ea tempestate nimium potens. Ut enim subterraneus serpens foramen subsidens occultum, adsultu subito singulos transitores observans incessit: ita ille ab imae sortis gregario ad summum evectus militiae munus, nec laesus aliquando nec lacessitus, inexplebili quodam laedendi proposito conscientiam polluebat. 5. Igitur paucis arcanorum praefectis consciis, latenter cum Imperatore sententiam rogante id sederat, ut nocte ventura procul a conspectu militarium raptus Ursicinus indemnatus occideretur, ut quondam Domitius Corbulo dicitur caesus in colluvione illa Neroniani saeculi, provinciarum fidus defensor et cautus. 6. Quibus ita compositis, cum ad hoc destinati praedictum tempus opperirentur, consilio in lenitudinem flexo, facinus impium ad deliberationem secundam differri praeceptum est.

7. Indeque ad Iulianum recens perductum calumniarum vertitur machina, memorabilem postea principem, gemino crimine, ut iniquitas aestimabat, implicitum: quod a Macelli fundo in Cappadocia posito, ad Asiam demigrarat liberalium desiderio doctrinarum, et per Constantinopolim transeuntem viderat fratrem. 8. Qui cum obiecta dilueret, ostenderetque neutrum sine iussu fecisse, nefando adsentatorum coetu perisset urgente, ni adspiratione superni numinis, Eusebia suffragante regina, ductus ad

Comum oppidum Mediolano vicinum, ibique paulisper moratus, procudendi ingenii causa, ut cupidine flagravit, ad Graeciam ire permissus esset. 9. Nec defuere deinceps ex his emergentia casibus, quae dispiceres secundis avibus contigisse, dum punirentur ex iure, vel tamquam irrita diffluebant et vana. Sed accidebat nonnumquam, ut opulenti pulsantes praesidia potiorum, iisdemque tamquam ederae celsis arboribus adhaerentes, absolutionem pretiis mercarentur immensis: tenues vero, quibus exiguae vires erant ad redimendam salutem aut nullae, damnabantur abrupte. Ideoque et veritas mendaciis velabatur, et valuere pro veris aliquoties falsa.

10. Perductus est iisdem diebus et Gorgonius, cui erat thalami Caesariani cura commissa: cumque eum ausorum fuisse participem concitoremque interdum, ex confesso pateret, conspiratione spadonum, iustitia concinnatis mendaciis obumbrata, periculo evolutus abscessit.

III. 1. Haec dum Mediolani aguntur, Militarium catervae ab Oriente perductae sunt Aquileiam, cum aulicis pluribus, membris inter catenas fluentibus spiritum trahentes exiguum, vivendique moras per aerumnas detestati multiplices. Arcessebantur enim ministri fuisse Galli ferocientis, perque eos Domitianus discerptus credebatur, et Montius, et alii post eos acti in exitium praeceps. 2. Ad quos audiendos Arboreus missus est, et Eusebius cubiculi tunc praepositus, ambo inconsideratae iactantiae, iniusti pariter et cruenti: qui nulla perspicacitate, sine innocentium sontiumque differentia, alios verberibus vel tormentis adflictos exsulari poena damnarunt, quosdam ad infimam trusere militiam, residuos capitalibus addixere suppliciis. Impletisque funerum bustis, reversi velut ovantes, gesta retulerunt ad principem, erga haec et similia palam obstinatum et gravem. 3. Vehementius

hinc et deinde Constantius, quasi praescriptum fatorum ordinem convulsurus, recluso pectore patebat insidiantibus multis. Unde rumorum aucupes subito exstitere complures, honorum vertices ipsos ferinis morsibus adpetentes, posteaque pauperes et divites indiscrete: non ut Cibyratae illi Verrini, tribunal unius legati lambentes, sed rei publicae membra totius per incidentia mala vexantes. 4. Inter quos facile Paulus et Mercurius eminebant: hic origine Persa; ille natus in Dacia: notarius ille; hic ex ministro triclinii rationalis. Et Paulo quidem, ut relatum est supra, Catenae inditum est cognomentum, eo quod in complicandis calumniarum nexibus erat indissolubilis, tetra venena serens, varieque disperdens: ut in colluctationibus calce tenere quidam solent artifices palaestritae. 5. Mercurius somniorum adpellatus Comes, quod, ut clam mordax canis, interno vitio submissus, agitans caudam, epulis coetibusque se crebris inserens, si per quietem quisquam, ubi fusius natura vagatur, vidisse aliquid amico narrasset, id venenatis artibus coloratum in peius, patulis imperatoris auribus infundebat: et ob hoc homo tamquam inexpiabili obnoxius culpae, gravi mole criminis pulsabatur. 6. Haec augente vulgatius fama, tantum aberat, ut proderet quisquam visa nocturna, cum aegre homines dormisse sese praesentibus faterentur externis: macrebantque docti quidam, quod apud Atlanteos nati non essent, ubi memorantur somnia non videri: quod unde eveniat, rerum scientissimis relinquamus.

7. Inter has quaestionum suppliciorumque species diras, in Illyrico exoritur alia clades, ad multorum pericula ex verborum inanitate progressa. In convivio Africani Pannoniae secundae rectoris, apud Sirmium poculis amplioribus madefacti quidam, arbitrum adesse nullum existimantes, licenter imperium praesens ut molestissimum incusabant: e quibus alii

optatam permutationem temporum adventare, veluti e praesagiis adfirmabant: nonnulli maiorum auguria sibi portendi incogitabili dementia promittebant. 8. E quorum numero Gaudentius, agens in rebus, mente praecipiti stolidus, rem ut seriam detulerat ad Rufinum, adparitionis praefecturae praetorianae tunc principem, ultimorum semper avidum hominem, et coalita pravitate famosum. 9. Qui confestim, quasi pinnis elatus ad comitatum principis advolavit: eumque ad suspiciones huiusmodi mollem et penetrabilem ita acriter inflammavit, ut sine deliberatione ulla Africanus, et omnes letalis mensae participes iuberentur rapi sublimes. Quo facto delator funestus, vetita ex more humano validius cupiens, biennio id quod agebat, ut postularat, continuare praeceptus est. 10. Missus igitur ad eos corripiendos Teutomeres protector domesticus cum collega, onustos omnes catenis, ut mandatum est, perducebat. Sed ubi ventum est Aquileiam, Marinus tribunus ex campidoctore eo tempore vacans, auctor perniciosi sermonis, et alioquin naturae ferventis, in taberna relictus, dum parantur itineri necessaria, lateri suo cultrum casu repertum impegit, statimque extractis vitalibus interiit. 11. Residui ducti Mediolanum, excruciatique tormentis, et confessi vi quaestionis, inter epulas petulanter se quaedam loquutos, iussi sunt attineri poenalibus claustris, sub absolutionis aliqua spe, licet incerta. Protectores vero pronuntiati vertere solum exsilio, ut Marino iisdem consciis mori permisso, veniam Arbetione meruere precante.

IV. 1. Re hoc modo finita, paullo post et Lentiensibus Alamannicis pagis indictum est bellum, collimitia saepe Romana latius irrumpentibus: ad quem procinctum imperator egressus, in Rhaetias camposque venit Caninos: et digestis diu consiliis, id visum est honestum et utile, ut eo cum militis parte Arbetio

magister equitum, cum validiore exercitus manu relegens margines lacus Brigantiae pergeret, protinus barbaris congressurus: cuius loci figuram breviter, quantum ratio patitur, designabo. 2. Inter montium celsorum amfractus immani pulsu Rhenus exoriens per praeruptos scopulos extenditur nullis aquis externis adoptatis, ut .... per cataractas inclinatione praecipiti funditur Nilus. Et navigari ab ortu poterat primigenio copiis exuberans propriis, ni ruenti curreret similis potius quam fluenti. 3. Iamque absolutus, altaque divortia riparum adradens, lacum invadit rotundum et vastum, quem Brigantiam accola Rhaetus adpellat, perque quadringenta et sexaginta stadia longum, parique pene spatio late diffusum, horrore silvarum squalentium inaccessum, (nisi qua vetus illa Romana virtus et sobria iter composuit latum) barbaris et natura locorum et caeli inclementia refragante. 4. Hanc ergo paludem spumosis strependo verticibus amnis irrumpens, et undarum quietem permeans pigram, mediam velut finali intersecat libramento: et tamquam elementum perenni discordia separatum, nec aucto, nec imminuto agmine, quod intulit, vocabulo et viribus absolvitur integris, nec contagia deinde ulla perpetiens, oceani gurgitibus intimatur. 5. Quodque est impendio mirum, nec stagnum aquarum rapido transcursu movetur, nec limosa subluvie tardatur properans flumen, et confusum misceri non potest corpus: quod, ni ita agi ipse doceret adspectus, nulla vi credebatur posse discerni. 6. Sic Alpheus oriens in Arcadia, cupidine fontis Aretusae captus, scindens Ionium mare, ut fabulae ferunt, adusque amatae confinia progreditur. ***

7. Arbetio, qui adventus barbarorum nuntiarent, non exspectans dum adessent, licet sciret aspera orsa bellorum; in occultas delatus insidias, stetit immobilis, malo repentino perculsus. 8. Interea visi e late-

bris hostes exsiliunt, et sine parcimonia quidquid offendi poterat, telorum genere multiplici configebant: nec enim resistere nostrorum quisquam potuit, nec aliud vitae subsidium, nisi discessu sperare veloci. Quocirca vulneribus declinandis intenti, incomposito agmine milites huc et illuc dispalantes terga ferienda dederunt. Plerique tamen per angustas semitas sparsi, periculoque praesidio tenebrosae noctis extracti, revoluta iam luce redintegratis viribus agmini quisque proprio sese consociavit. In quo casu ita tristi et inopino abundans numerus armatorum, et tribuni desiderati sunt decem. 9. Ob quae Alamanni sublatis animis ferocius incedentes, quotidie prope munimenta Romana, adimente matutina nebula lucem, strictis mucronibus discurrebant, frendendo minas tumidas intentantes. Egressique repente scutarii, cum obiectu turmarum hostilium repercussi stetissent, omnes suos conspiratis mentibus ciebant ad pugnam. 10. Verum cum plerosque recentis aerumnae documenta terrerent, et intuta fore residua credens haereret Arbetio: tres simul exsiluere tribuni, Arintheus agens vicem armaturarum rectoris, et Seniauchus qui equestrem turmam comitum tuebatur, et Bappo ducens Promotos, cum commissis sibi a principe. 11. Urgebat causa communis velut propria, vim cunctis arcentibus veterum exemplo: instarque fluminis hostibus superfusi, non iusto praelio, sed discursionibus praedatoriis, universos in fugam coegere foedissimam: qui dispersi laxatis ordinibus, dumque elabi properant impediti, corpora nudantes intecta, gladiorum hastarumque densis ictibus truncabantur. 12. Multique cum equis interfecti, iacentes etiam tum eorum dorsis videbantur innexi: quo viso omnes e castris effusi, qui prodire in praelium cum sociis ambigebant, cavendi immemores proterebant barbaram plebem, nisi quos fuga exemerat morti; calcantes ca

daverum strues, et perfusi sanie peremptorum. 13. Hocque exitu praelio terminato, Imperator Mediolanum ad hiberna ovans revertit et laetus.

(A. C. 355.)

V. 1. Exoritur iam hinc rebus adflictis haud dispari provinciarum malo, calamitatum turbo novarum: exstincturus omnia simul, ni fortuna moderatrix humanorum casuum, motum eventu celeri consummasset impendio formidatum. 2. Cum diuturna incuria Galliae caedes acerbas, rapinasque et incendia, barbaris licenter grassantibus, nullo iuvante perferrent; Silvanus pedestris militiae rector, ut efficax ad haec corrigenda, principis iussu perrexit, Arbetione id maturari modis quibus poterat adigente, ut absenti aemulo quem superesse adhuc gravabatur, periculosae molis onus impingeret. **

3. Dynamius quidam actuarius sarcinalium principis iumentorum, commendaticias ab eo petierat litteras ad amicos, ut quasi familiaris eiusdem esset notissimus. Hoc impetrato, cum ille nihil suspicans simpliciter praestitisset, servabat epistolas, ut perniciosum aliquid in tempore moliretur. 4. Memorato itaque duce Gallias ex re publica discursante, barbarosque propellente, iam sibi diffidentes et trepidantes: idem Dynamius inquietius agens, ut versutus et in fallendo exercitatus, fraudem comminiscitur impiam, subornatore et conscio, ut iactavere rumores incerti, Lampadio praefecto praetorio, et Eusebio ex-comite rei privatae, cui cognomentum erat inditum Mattiocopae, atque Aedesio ex-magistro memoriae, quos ad consulatum, ut amicos iunctissimos, idem curarat rogari praefectus: et peniculo serie litterarum abstersa, sola incolumi relicta subscriptione, alter multum a vero illo dissonans superscribitur textus: velut Silvano rogante verbis obliquis, oranteque

amicos agentes intra palatium, vel privatos, (inter quos et Tuscus erat Albinus, aliique plures) ut se altiora coeptantem, et propediem solium principis adi turum iuvarent. Hunc fascem ad arbitrium figmenti commisit, vitam pulsaturus insontis. 5. Dynamius praefectus est, ut haec pro Imperatore scrutaretur. Haec et similia cum astu texeret, consistorium solus ingressus intimum, captato tempore vincire sperans pervigilem salutis imperatoriae custodem. Lectaque in consistorio astu callido consarcinata materia, tribuni iussi sunt custodiri, et de provinciis duci privati, quorum epistolae nomina designabant. 6. Confestimque iniquitate rei percitus Malarichus Gentilium rector, collegis adhibitis strepebat immaniter, circumveniri homines dicatos imperio per factiones et dolos minime debere proclamans: petebatque, ut ipse, relictis obsidum loco necessitudinibus suis, Mallobaude armaturarum tribuno spondente quod remeabit, velocius iuberetur ire ducturus Silvanum, adgredi nihil tale conatum, quale insidiatores acerrimi concitarunt: vel contra, se paria promittente, Mallobaudem orabat properare permitti, haec, quae ipse pollicitus est, impleturum. 7. Testabatur enim, id se proculdubio scire, quod si quis mitteretur externus, suopte ingenio Silvanus, etiam nulla re perterrente timidior, composita forte turbabit.

8. Et quamquam utilia moneret et necessaria, ventis tamen loquebatur incassum. Namque Arbetione auctore, Apodemius ad eum vocandum cum litteris mittitur, inimicus bonorum omnium diuturnus et gravis: qui incidentia parvi pendens cum venisset in Gallias, dissidens a mandatis, quae proficiscenti sunt data, nec viso Silvano, nec oblatis scriptis ut veniret admonito, remansit: adscitoque rationali, quasi proscripti iamque necandi magistri peditum clientes et servos hostili tumore vexabat. 9. Inter haec ta

men dum praesentia Silvani speratur, et Apodemius quieta perturbat: Dynamius ut argumento validiore impie structorum adsereret fidem, compositas litteras, his concinentes, quas obtulerat principi per praefectum, ad tribunum miserat fabricae Cremonensis, nomine Silvani et Malarichi, a quibus ut arcanorum conscius monebatur parare propere cuncta. 10. Qui cum haec legisset, haerens et ambigens diu, quidnam id esset (nec enim meminerat, secum aliquando super negotio ullo interiore hos, quorum litteras acceperat, colloquutos) epistolas ipsas per baiulum, qui portarat, iuncto milite ad Malarichum misit, obsecrans ut doceret aperte, quae vellet, non ita perplexe: nec enim intellexisse firmabat, ut subagrestem et simplicem, quid significatum esset obscurius. 11. Haec Malarichus subito nactus, etiam tunc squalens et maestus, suamque et popularis Silvani vicem graviter ingemiscens, adhibitis Francis, quorum ea tempestate in palatio multitudo florebat, erectius iam loquebatur: tumultuabaturque, patefactis insidiis, retectaque iam fallacia, per quam ex confesso salus eorum adpetebatur. 12. Hisque cognitis statuit Imperator dispicientibus Consistorianis et Militaribus universis, in negotium praeterinquiri. Cumque iudices fastidissent, Florentius Nigriniani filius, agens tunc pro magistro officiorum, contemplans diligentius scripta, apicumque pristinorum reliquias quasdam reperiens, animadvertit, ut factum est, priore textu interpolato longe alia, quam dictarat Silvanus, ex libidine consarcinatae falsitatis adscripta. 13. Proinde fallaciarum nube discussa, Imperator doctus gesta relatione fideli, abrogata potestate, praefectum statui sub quaestione praecipit: sed absolutus est enixa conspiratione multorum: suspensus autem Eusebius ex-Comite privatarum, se conscio haec dixerat concitata. 14. Aedesius enim, minus scisse, quid actum sit, pertinaci

infitiatione contendens, abiit innoxius: et ita finito negotio, omnes sunt absoluti, quos exhiberi delatio compulit criminis. Dynamius vero ut praeclaris artibus illustratus, cum Correctoris dignitate regere iussus est Tuscos.

15. Agens inter haec apud Agrippinam Silvanus, adsiduisque suorum compertis nuntiis, quae Apodemius in labem suarum ageret fortunarum, et sciens animum tenerum versabilis principis, timens, ne absens et indemnatus perageretur reus; in difficultate positus maxima, barbaricae se fidei committere cogitabat. 16. Sed Laniogaiso vetante, tunc tribuno, quem, dum militaret candidatus, solum adfuisse morituro Constanti supra retulimus, docentcque Francos, unde oriebatur, interfecturos eum, aut accepto praemio prodituros: nihil tutum ex praesentibus ratus in consilia cogebatur extrema: et sensim cum principiorum verticibus secretius collocutus, iisdemque magnitudine promissae mercedis accensis, cultu purpureo a draconum et vexillorum insignibus ad tempus abstracto, ad culmen imperiale surrexit.

17. Dumque haec aguntur in Galliis, ad occasum inclinato iam die, perfertur Mediolanum insperabilis nuntius, aperte Silvanum demonstrans, dum ex magisterio peditum altius nititur, sollicitato exercitu ad Augustum culmen evectum. 18. Hac mole casus inopini Constantio icto, quasi fulmine fati, primates, consilio secunda vigilia convocato, properarunt omnes in regiam. Cumque nulli ad eligendum, quid agi deberet, mens suppetere posset aut lingua: submissis verbis perstringebatur Ursicini mentio, ut consiliis rei bellicae praestantissimi, frustraque gravi iniuria lacessiti: et per admissionum magistrum, (qui mos est honoratior) accito eodem, ingresso consistorium offertur purpura, multo quam antea placidius .... omnium primus extero ritu et regio more instituit

adorari, cum semper antea ad similitudinem iudicum, salutatos principes legerimus. 19. Et qui paulo antea cum insectatione malivola, Orientis vorago, invadendaeque summae rei per filios adfectator compellabatur: tunc dux prudentissimus et Constantini [Magni] fuerat commilito, solusque ad exstinguendum probis quidem, sed insidiosis rationibus petebatur. Diligens enim opera navabatur Silvanum exstingui, ut fortissimum perduellem: aut si secus accidisset, Ursicinum exulceratum iam penitus aboleri, ne superesset scrupulus impendio formidandus. 20. Igitur, cum de profectione celeranda disponeretur, propulsationem obiectorum criminum eumdem ducem parantem, praegressus oratione leni prohibet Imperator, non id esse memorans tempus, ut controversa defensio causae susciperetur, cum vicissim restitui in pristinam concordiam partes necessitas subigeret urgentium rerum, antequam cresceret, mollienda. 21. Habita igitur deliberatione multiplici, potissimum tractabatur, quo commento Silvanus gesta etiamtum Imperatorem ignorare existimaret. Et probabili argumento ad firmandam fidem reperto, monetur honorificis scriptis, ut accepto Ursicino successore, cum potestate rediret intacta. 22. Post haec ita digesta, protinus iubetur exire, tribunis et protectoribus domesticis decem, ut postularat, ad iuvandas necessitates publicas ei coniunctis: inter quos ego quoque eram cum Veriniano collega; residui omnes propinqui et familiares. 23. Iamque eum egressum, solum de se metuens quisque per longa spatia deducebat. Et quamquam ut bestiarii obiiceremur intractabilibus feris, perpendentes tamen, hoc bonum habere tristia praecedentia, quod in locis suis secunda substituunt, mirabamur illam sententiam Tullianam, ex internis veritatis ipsius promulgatam, quae est talis: *Et quamquam optatissimum est, perpetuo fortunam quam flo-*

rentissimam permanere; illa tamen aequabilitas vitae non tantum habet sensum, quantum cum ex saevis et perditis rebus ad meliorem statum fortuna revocatur.

24. Festinabamus itaque itineribus magnis, ut ambitiosus magister armorum, ante adlapsum per Italicos de tyrannide ullum rumorem, in suspectis finibus adpareret. Verum cursim nos properantes aëria quaedam antevolans prodiderat fama: et Agrippinam ingressi invenimus cuncta nostris conatibus altiora. 25. Namque convena undique multitudine trepide coepta fundante, coactisque copiis multis: pro statu rei praesentis id aptius videbatur, ut ad Imperatoris novelli, per ludibriosa auspicia virium accessu firmandi, sensum ac voluntatem dux flebilis verteretur: quo variis adsentandi figmentis in mollius vergente securitate, nihil metuens hostile deciperetur. 26. Cuius rei finis arduus videbatur. Erat enim cautius observandum, ut adpetitus opportunitati obtemperarent, nec praecurrentes eam, nec deserentes: qui si eluxissent intempestive, constabat nos omnes sub elogio uno morte multandos.

27. Susceptus tamen idem dux leniter, adactusque, inclinante negotio ipso cervices, adorare sollemniter anhelantem celsius purpuratum, ut spectabilis colebatur, et intimus: facilitate aditus, honoreque mensae regalis adeo antepositus aliis, ut iam secretius de rerum summa consultaretur. 28. Aegre ferebat Silvanus ad consulatum potestatesque sublimes elatis indignis, se et Ursicinum solos, post exsudatos magnos pro re publica labores et crebros, ita fuisse despectos, ut ipse quidem per quaestiones familiarium sub disceptatione ignobili crudeliter agitatus, commisisse in maiestatem arcesseretur: alter vero ab Oriente raptus, odiis inimicorum addiceretur: et haec adsidue clam querebatur et palam. 29. Terrebant nos tamen, cum dicerentur haec et simi-

lia, circumfrementia undique murmura causantis inopiam militis, et rapida celeritate ardentis angustias Alpium perrumpere Cottiarum.

30. In hoc aestu mentis ancipiti, ad effectum tendens consilium occulta scrutabamur indagine: sederatque tandem, mutatis prae timore saepe sententiis, ut quaesitis magna industria cautis rei ministris, obstricto religionum consecratione colloquio, Braccati sollicitarentur atque Cornuti, fluxioris fidei, et ubertate mercedis ad momentum omne versabiles. 31. Firmato itaque negotio per sequestres quosdam gregarios, obscuritate ipsa ad id patrandum idoneos, praemiorum exspectatione accensos, solis ortu iam rutilo subitus armatorum globus erupit: atque, ut solet in dubiis rebus audentior, caesis custodibus regia penetrata, Silvanum extractum aedicula, quo exanimatus confugerat, ad conventiculum ritus Christiani tendentem, densis gladiorum ictibus trucidarunt.

32. Ita dux haud exilium meritorum hoc genere oppetit mortis, metu calumniarum, quibus factione iniquorum irretitus est absens, ut tueri possit salutem, ad praesidia progressus extrema. 33. Licet enim ob tempestivam illam cum armaturis proditionem ante Mursense praelium, obligatum gratia retineret Constantium; ut dubium tamen et mutabilem verebatur: licet patris quoque Boniti praetenderet fortia facta, Franci quidem, sed pro Constantini partibus in bello civili acriter contra Licinianos saepe versati. 34. Evenerat autem, antequam huiusmodi aliquid agitaretur in Galliis, ut Romae in Circo maximo populus, incertum, ratione quadam percitus an praesagio, *Silvanus devictus est*, magnis vocibus exclamaret.

35. Igitur Silvano Agrippinae, ut relatum est, interfecto, inaestimabili gaudio re cognita, princeps insolentia coalitus et tumore, hoc quoque felicitatis

suae prosperis cursibus adsignabat: eo more, quo semper oderat fortiter facientes, ut quondam Domitianus, superare tamen quacumque arte contraria cupiebat. 36. Tantumque abfuit laudare industrie gesta, ut etiam quaedam scriberet de Gallicanis intercepta thesauris, quos nemo attigerat. Idque scrutari iusserat artius, interrogato Remigo etiamtum rationario adparitionis armorum magistri: cui multo postea Valentiniani temporibus laqueus vitam in causa Tripolitanae legationis eripuit. 37. Post quae ita completa, Constantius, ut iam caelo contiguus, casibusque imperaturus humanis, magniloquentia sufflabatur adulatorum: quos augebat ipse, spernendo proiiciendoque id genus parum callentes. Ut Croesum legimus ideo regno suo Solonem expulisse praecipitem, quia blandiri nesciebat: et Dionysium intentasse poëtae Philoxeno mortem, cum eum recitantem proprios versus absurdos et inconcinnos, laudantibus cunctis, solus audiret immobilis. 38. Quae res perniciosa vitiorum est altrix: eo demum enim laus grata esse potestati debet excelsae, cum interdum et vituperationi secus gestorum pateat locus.

VI. 1. Iamque post securitatem quaestiones agitabantur ex more, et vinculis catenisque plures ut noxii plectebantur. Exsurgebat enim effervens laetitia Paulus, tartareus ille delator, ad venenatas artes suas licentius exercendas: et inquirentibus in negotium Consistorianis atque Militaribus, ut praeceptum est, Proculus admovetur eculeo, Silvani domesticus, homo gracilis et morbosus, metuentibus cunctis, ne vi nimia tormentorum levi corpore fatigato, reos atrocium criminum perspicue citari faceret multos: verum contra quam speratum est contigit. 2. Memor enim somnii, quo vetitus erat per quietem, ut ipse firmavit, pulsare quemquam insontem, usque ad confinia mortis vexatus, nec nominavit, nec prodidit aliquem;

sed adserebat factum Silvani constanter, id eum cogitasse, quod iniit, non cupiditate, sed necessitate compulsum, argumento evidenti demonstrans. 3. Causam enim probabilem ponebat in medio, multorum testimoniis claram, quod die quinto, antequam infulas susciperet principatus, donatum stipendio militem Constantii nomine adloquutus est, fortis esset et fidus. Unde adparebat, quod, si praesumere fortunae superioris insignia conaretur, auri tam grave pondus largiretur ut suum. 4. Post hunc damnatorum sorte Poemenius raptus ad supplicium interiit: qui (ut supra retulimus) cum Treveri civitatem Caesari clausissent Decentio, ad defendendam plebem electus est. Tum Asclepiodotus, et Luto, et Maudio Comites interempti sunt, aliique plures, haec et similia perplexe temporis obstinatione scrutante.

VII. 1. Dum has exitiorum communium clades suscitat turbo feralis, urbem aeternam Leontius regens, multa spectati iudicis documenta praebebat, in audiendo celer, in disceptando iustissimus, natura benevolus, licet auctoritatis causa servandae acer quibusdam videbatur, et inclinatior ad amandum. 2. Prima igitur causa seditionis in eum concitandae vilissima fuit et levis. Philoromum enim aurigam rapi praeceptum, sequuta plebs omnis velut defensura proprium pignus, terribili impetu praefectum incessebat ut timidum: sed ille stabilis et erectus immissis adparitoribus, correptos aliquot vexatosque tormentis, nec strepente ullo nec obsistente, insulari poena multavit. 3. Diebusque paucis sequutis cum itidem plebs excita calore, quo consuevit, vini causando inopiam, ad Septemzodium convenisset, celebrem locum, ubi operis ambitiosi Nymphaeum Marcus condidit Imperator: illuc de industria pergens praefectus, ab omni toga adparitioneque rogabatur enixius, ne in multitudinem se arrogantem immitteret et mi-

nacem, ex commotione pristina saevientem: difficilisque ad pavorem recte tetendit, adeo ut eum obsequentium pars desereret, licet in periculum festinantem abruptum. 4. Insidens itaque vehiculo, cum speciosa fiducia contuebatur acribus oculis tumultuantium undique cuneorum veluti serpentium vultus: perpessusque multa dici probrosa, agnitum quemdam inter alios eminentem, vasti corporis, rutilique capilli, interrogavit, an ipse esset Petrus Valvomeres, ut audierat, cognomento: eumque, cum esse sono respondisset obiurgatorio, ut seditiosorum antesignanum olim sibi compertum, reclamantibus multis, post terga manibus vinctis suspendi praecepit. 5. Quo viso sublimi, tribuliumque adiumentum nequidquam implorante, vulgus omne paullo ante confertum, per varia urbis membra diffusum ita evanuit, ut turbarum acerrimus concitor, tamquam in iudiciali secreto exaratis lateribus ad Picenum eiiceretur: ubi postea ausus eripere virginis non obscurae pudorem, Patruini consularis sententia supplicio est capitali addictus.

6. Hoc administrante Leontio, Liberius Christianae legis antistes, a Constantio ad comitatum mitti praeceptus est, tamquam Imperatoris iussis et plurimorum sui consortium decretis obsistens, in re, quam brevi textu percurram. 7. Athanasium episcopum eo tempore apud Alexandriam, ultra professionem altius se efferentem, sciscitarique conatum externa, ut prodidere rumores adsidui, coetus in unum quaesitus eiusdem loci multorum (synodus ut adpellant) removit a sacramento, quod obtinebat. 8. Dicebatur enim fatidicarum sortium fidem, quaeve augurales portenderent alites, scientissime callens, aliquoties praedixisse futura: super his intendebantur ei alia quoque a proposito legis abhorrentia, cui praesidebat. 9. Hunc per subscriptionem abiicere sede sacerdotali,

paria sentiens caeteris, iubente principe, Liberius monitus, perseveranter renitebatur, nec visum hominem, nec auditum damnare, nefas ultimum saepe exclamans, aperte scilicet recalcitrans Imperatoris arbitrio. 10. Id enim ille, Athanasio semper infestus, licet sciret impletum, tamen auctoritate quoque, qua potiores aeternae urbis episcopi, firmari desiderio nitebatur ardenti: quo non impetrato, Liberius aegre populi metu, qui eius amore flagrabat, cum magna difficultate noctis medio potuit absportari.

VIII. 1. Et haec quidem Romae, ut ostendit textus superior, agebantur. Constantium vero exagitabant adsidui nuntii, deploratas iam Gallias indicantes, nullo renitente ad internecionem barbaris vastantibus universa: aestuansque diu, qua vi propulsaret aerumnas, ipse in Italia residens, ut cupiebat: (periculosum enim existimabat, se in partem contrudere longe dimotam) reperit tandem consilium rectum: et Iulianum, patruelem fratrem, haud ita dudum ab Achaico tractu accitum, etiam tum palliatum, in societatem imperii adsciscere cogitabat. 2. Id ubi urgente malorum impendentium mole confessus est proximis, succumbere tot necessitatibus tamque crebris unum se, quod numquam fecerat, aperte demonstrans: illi in adsentationem nimiam eruditi infatuabant hominem, nihil esse ita asperum dictitantes, quod praepotens eius virtus, fortunaque tam vicina sideribus, non superaret ex more. Addebantque, noxarum conscientia stimulante complures, deinceps caveri debere Caesaris nomen, replicantes gesta sub Gallo. 3. Queis adnitentibus obstinate, opponebat se sola regina, incertum, migrationem ad longinqua pertimescens, an pro nativa prudentia consulens in commune, omnibusque memorans anteponi debere propinquum. Post multaque per deliberationes ambiguas actitata, stetit fixa sententia: abiectisque disputationibus irri-

tis, ad imperium placuit Iulianum adsumere. 4. Cum venisset accitus praedicto die, advocato omni, quod aderat, commilitio, tribunali ad altiorem suggestum erecto, quod aquilae circumdederunt et signa, Augustus inscendens, eumque manu retinens dextera, haec sermone placido peroravit:

5. *Adsistimus apud vos, optimi Reip. defensores, causae communi uno paene omnium spiritu vindicandae, quam acturus, tamquam apud aequos iudices, succinctius edocebo.* 6. *Post interitum rebellium tyrannorum, quos ad haec tentanda, quae moverunt, rabies egit et furor: velut impiis eorum manibus Romano sanguine parentantes, persultant barbari Gallias rupta limitum pace; hac animati fiducia, quod nos per disiunctissimas terras arduae necessitates adstringunt.* 7. *Huic igitur malo ultra adposita iam proserpenti, si, dum patitur tempus, occurrerit nostri vèstrique consulti suffragium, et colla superbarum gentium detumescent, et imperii fines erunt intacti. Restat, ut rerum spem, quam gero, secundo roboretis effectu.* 8. *Iulianum hunc fratrem meum patruelem, ut nostis, verecundia, qua nobis ita ut necessitudine carus est, recte spectatum, iamque elucentis industriae iuvenem, in Caesaris adhibere potestatem exopto, coeptis, si videntur utilia, etiam vestra consensione firmandis.*

9. Dicere super his plura conantem interpellans concio lenius prohibebat, arbitrium summi numinis id esse, non mentis humanae, velut praescia venturi praedicans. 10. Stansque Imperator immobilis, dum silerent, residua fidentius explicavit: *Quia igitur vestrum quoque favorem adesse fremitus indicat laetus, adulescens vigoris tranquilli, cuius temperati mores imitandi sunt potius quam praedicandi, ad honorem prosperatum exsurgat: cuius praeclaram indolem bonis artibus institutam hoc ipso plene videor exposuis-*

se, quod elegi. Ergo cum praesente nutu Dei caelestis amictu principali velabo.

11. Dixit: moxque indutum avita purpura Iulianum, et Caesarem cum exercitus gaudio declaratum, his adloquitur contractiore vultu submaestum: 12. *Recepisti primaevus originis tuae splendidum florem, amantissime mihi omnium frater: aucta gloria mea confiteor, qui iustus in deferenda superiori potestate nobilitati mihi propinquae, quam ipsa potestate videor esse sublimis.* 13. *Adesto igitur laborum periculorumque particeps, et tutelam ministerii suscipe Galliarum, omni beneficentia partes levaturus adflictas: et, si hostibus congredi sit necesse, fixo gradu consiste inter signiferos ipsos, audendi in tempore consideratus hortator, pugnantes accendens praeeundo cautissime, turbatosque subsidiis fulciens, modeste increpans desides, verissimus testis adfuturus industriis et ignavis.* 14. *Proinde urgente rei magnitudine, perge vir fortis, ducturus viros itidem fortes. Aderimus vobis vicissim amoris robusta constantia, militabimus simul, una orbem pacatum, Deus modo velit, quod oramus, pari moderatione pietateque recturi. Mecum ubique videberis praesens, et ego tibi quodcumque acturo non deero. Ad summam i, i, propera sociis omnium votis, velut adsignatam tibi ab ipsa Rep. stationem cura pervigili defensurus.*

15. Nemo post haec finita reticuit: sed militares omnes horrendo fragore scuta genibus illidentes (quod est prosperitatis indicium plenum: nam contra cum hastis clypei feriuntur, irae documentum est, et doloris) immane quo quantoque gaudio praeter paucos Augusti probavere iudicium: Caesaremque admiratione digna suscipiebant, imperatorii muricis fulgore flagrantem. 16. Cuius oculos cum venustate terribiles, vultumque excitatius gratum, diu multumque contuentes, qui futurus sit, colligebant, velut scrutatis

veteribus libris, quorum lectio per corporum signa pandit animarum interna. Eumque, ut potiori reverentia servaretur, nec supra modum laudabant, nec infra, quam decebat: atque ideo censorum voces sunt aestimatae, non militum. 17. Susceptus denique ad consessum vehiculi, receptusque in regiam, hunc versum ex Homerico carmine susurrabat:

Ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος καὶ μοῖρα κραταιή.

Haec die octavo Iduum Novemb. gesta sunt, cum Arbetionem consulem annus haberet et Lollianum. 18. Deinde diebus paucis, Helena virgine Constantii sorore eidem Caesari iugali foedere copulata, paratisque universis, quae maturitas proficiscendi poscebat, comitatu parvo suscepto, Kal. Decembribus egressus est: deductusque ab Augusto adusque locum duabus columnis insignem, qui Laumellum interiacet et Ticinum; itineribus rectis Taurinos pervenit: ubi nuntio percellitur gravi, qui nuper in comitatum Augusti perlatus, de industria silebatur, ne parata diffluerent. 19. Indicabat autem Coloniam Agrippinam, ampli nominis urbem in secunda Germania, pertinaci barbarorum obsidione reseratam magnis viribus et deletam. 20. Quo maerore perculsus, velut primo adventantium malorum auspicio, murmurans querulis vocibus saepe audiebatur: nihil se plus adsequutum, quam ut occupatior interiret. 21. Cumque Viennam venisset, ingredientem optatum quidem et impetrabilem honorifice susceptura omnis aetas concurrebat et dignitas: proculque visum plebs universa cum vicinitate finitima, Imperatorem clementem adpellans et faustum, praevia consonis laudibus celebrabat, avidius ponípam regiam in principe legitimo cernens: communiumque remedium aerumnarum in eius locabat adventu, salutarem quemdam Genium adfulsisse conclamatis negotiis arbitrata. 22. Tunc anus quaedam orba luminibus, cum percontando, quinam esset

ingressus, Iulianum Caesarem comperisset, exclamavit, hunc deorum templa reparaturum.

IX. 1. Proinde, quoniam (ut Mantuanus vates praedixit excelsus) maius opus moveo, maiorque mihi rerum nascitur ordo, Galliarum tractus et situm ostendere puto nunc tempestivum, ne inter procinctus ardentes praeliorumque varios casus ignota quibusdam expediens, imitari videar desides nauticos, adtrita lintea cum rudentibus, quae licuit parari securius, inter fluctus resarcire coactos et tempestates. 2. Ambigentes super origine prima Gallorum scriptores veteres notitiam reliquere negotii semiplenam: sed postea Timagenes, et diligentia Graecus et lingua, haec, quae diu sunt ignorata, collegit ex multiplicibus libris: cuius fidem sequuti, obscuritate dimota, eadem distincte docebimus et aperte. 3. Aborigines primos in his regionibus quidam visos esse firmarunt, Celtas nomine regis amabilis, et matris eius vocabulo Galatas dictos: ita enim Gallos sermo Graecus adpellat. Alii Dorienses, antiquiorem sequutos Herculem, oceani locos inhabitasse confines. 4. Drysidae memorant revera fuisse populi partem indigenam: sed alios quoque ab insulis extimis confluxisse et tractibus transrhenanis, crebritate bellorum, et alluvione fervidi maris sedibus suis expulsos. 5. Aiunt quidam, paucos post excidium Troiae, fugitantes Graecos ubique dispersos, loca haec occupasse, tunc vacua. 6. Regionum autem incolae id magis omnibus adseverant, quod etiam nos legimus in monumentis eorum incisum, Amphitruonis filium Herculem ad Geryonis et Taurisci saevium tyrannorum perniciem festinasse, quorum alter Hispanias, alter Gallias infestabat: superatisque ambobus coisse cum generosis feminis, suscepisseque liberos plures, et eos partes, quibus imperitabant, suis nominibus adpellasse. 7. A Phocaea vero Asiaticus populus Harpali incle-

mentiam vitans, Cyri regis praefecti, Italiam navigio petiit. Cuius pars in Lucania Velium; alia condidit in Viennensi Massiliam: dein sequutis aetatibus oppida aucta virium copia, instituere non pauca: sed declinanda varietas, saepe satietati coniuncta. 8. Per haec loca hominibus paullatim excultis, viguere studia laudabilium doctrinarum, inchoata per Bardos, et Euhages, et Druidas. Et Bardi quidem fortia virorum illustrium facta heroicis composita versibus cum dulcibus lyrae modulis cantitarunt: Euhages vero scrutantes seriem et sublimia naturae pandere conabantur. Inter hos Druidae ingeniis celsiores, ut auctoritas Pythagorae decrevit, sodaliciis adstricti consortiis, quaestionibus occultarum rerum altarumque erecti sunt, et despectantes humana pronuntiarunt animas immortales.

X. 1. Hanc Galliarum plagam, ob suggestus montium arduos, et horrore nivali semper obductos, orbis residui incolis antehac paene ignotam (nisi qua littoribus est vicina) munimina claudunt undique, natura velut arte circumdata. 2. Et a latere quidem australi Tyrrheno adluitur et Gallico mari: qua caeleste suspicit plaustrum, a feris gentibus fluentis distinguitur Rheni: ubi occidentali subiecta est sideri, oceano et altitudine Pyrenaei cingitur; unde ad solis ortus adtollitur, aggeribus cedit Alpium Cottiarum: quas rex Cottius perdomitis Galliis, solus in angustiis latens, inviaque locorum asperitate confisus, lenito tandem tumore in amicitiam Octaviani receptus principis, molibus magnis exstruxit ad vicem memorabilis muneris, compendiarias et viantibus opportunas, medias inter alias Alpes vetustas, super quibus comperta paullo postea referemus. 3. In his Alpibus Cottiis, quarum initium a Segusione est oppido, praecelsum erigitur iugum, nulli fere sine discrimine penetrabile. 4. Est enim e Galliis venientibus prona humilitate de

vexum, pendentium saxorum altrinsecus visu terribile, praesertim verno tempore: cum liquente gelu, nivibusque solutis flatu calidiore ventorum, per diruptas utrimque angustias, et lacunas pruinarum congerie latebrosas, descendentes cunctantibus plantis homines et iumenta procidunt et carpenta: idque remedium ad arcendum exitium repertum est solum, quod pleraque vehicula vastis funibus illigata, pone cohibente virorum vel boum nisu valido, vix gressu reptante paullo tutius devolvuntur. Et haec, ut diximus, anni verno contingunt. 5. Hieme vero humus crustata frigoribus, et tamquam levigata, ideoque labilis, incessum praecipitantem impellit, et patulae valles per spatia plana glacie perfidae vorant nonnumquam transeuntes. Ob quae locorum callidi, eminentes ligneos stilos per cautiora loca defigunt, ut eorum series viatorem ducat innoxium: qui si nivibus operti latuerint, montanis defluentibus rivis eversi, agrestibus praeviis difficile pervaduntur. 6. A summitate autem huius Italici clivi, planities adusque stationem nomine Martis, per septem extenditur millia: et hinc alia celsitudo erectior, aegreque superabilis, ad Matronae porrigitur verticem, cuius vocabulum casus feminae nobilis dedit. 7. Unde declive quidem iter, sed expeditius adusque castellum Virgantiam patet. Huius sepulcrum reguli, quem itinera struxisse retulimus, Segusione est moenibus proximum: manesque eius ratione gemina religiose coluntur: quod iusto moderamine rexerat suos, et adscitus in societatem rei Romanae, quietem genti praestitit sempiternam.. 8. Et licet haec, quam diximus viam, media sit et compendiaria, magisque celebris, tamen etiam aliae multo antea temporibus sunt constructae diversis. 9. Primam Thebaeus Hercules ad Geryonem exstinguendum, ut relatum est et Tauriscum lenius gradiens, prope maritimas composuit Al-

pes: hicque Graiarum indidit nomen: Monoeci similiter arcem et portum ad perennem sui memoriam consecravit. Deinde emensis postea saeculis multis, hac ex causa sunt Alpes excogitatae Poeninae. 10 Superioris Africani pater P. Cornelius Scipio Saguntinis memorabilibus aerumnis et fide, pertinaci destinatione Afrorum obsessis, iturus auxilio in Hispaniam, traduxit onustam manu valida classem: sed civitate Poenorum Marte deleta, Hannibalem adsequi nequiens, triduo ante transito Rhodano ad Italiae partes contendentem, navigatione veloci intercurso spatio maris haud longo, degressurum montibus apud Genuam observabat, Liguriae oppidum, ut cum eo, si copiam fors dedisset, viarum asperitate fatigato decerneret in planitie. 11. Consulens tamen rei communi, Cn. Scipionem fratrem ire monuit in Hispanias, ut Hasdrubalem exinde similiter erupturum arceret. Quae Hannibal doctus a perfugis, ut erat expeditae mentis et callidae, Taurinis ducentibus accolis, per Tricastinos et oram Vocontiorum extremam, ad saltus Tricorios venit. Indeque exorsus, aliud iter antehac insuperabile fecit: excisaque rupe in immensum elata, quam cremando vi magna flammarum acetoque infuso dissolvit, per Druentiam flumen gurgitibus vagis intutum, regiones occupavit Etruscas. Hactenus super Alpibus, nunc ad restantia veniamus.

XI. 1. Temporibus priscis, cum laterent hae partes ut barbarae, tripartitae fuisse creduntur, in Celtas eosdemque Gallos divisae, et Aquitanos, et Belgas, lingua, institutis, legibusque discrepantes. 2. Et Gallos quidem, qui Celtae sunt, ab Aquitanis Garumna disterminat flumen, a Pyrenaeis oriens collibus, postque oppida multa transcursa in oceano delitescens. 3. A Belgis vero eamdem gentem Matrona discernit et Sequana, amnes magnitudinis geminae: qui fluentes per Lugdunensem, post circumclausum ambitu insu

lari Parisiorum castellum, Lutetiam nomine, consociatim meantes protinus prope castra Constantia funduntur in mare. 4. Horum omnium apud veteres Belgae dicebantur esse fortissimi, eapropter, quod ab humaniore cultu longe discreti, nec adventitiis effeminati deliciis, diu cum transrhenanis certavere Germanis. 5. Aquitani enim, ad quorum littora ut proxima placidaque merces adventitiae convehuntur, moribus ad mollitiem lapsis, facile in ditionem venere Romanam. 6. Regebantur autem Galliae omnes, iam inde uti crebritate bellorum urgenti cessere Iulio dictatori, potestate in partes divisa quatuor: quarum Narbonensis una, Viennensem intra se continebat, et Lugdunensem: altera Aquitanis praeerat universis: superiorem et inferiorem Germaniam, Belgasque, duae iurisdictiones iisdem rexere temporibus. 7. At nunc numerantur provinciae per omnem ambitum Galliarum: secunda Germania, prima ab occidentali exordiens cardine, Agrippina et Tungris munita, civitatibus amplis et copiosis. 8. Dein prima Germania, ubi praeter alia municipia Mogontiacus est, et Vangiones et Nemetae, et Argentoratus barbaricis cladibus nota. 9. Post has Belgica prima Mediomatricos praetendit, et Treviros domicilium principum clarum. 10. Huic adnexa secunda est Belgica, qua Ambiani sunt, urbs inter alias eminens, et Catelauni et Remi. 11. Apud Sequanos Bisontios videmus, et Rauracos, aliis potiores oppidis multis. Lugdunensem primam Lugdunus ornat, et Cabillonus et Senones, et Biturigae, et moenium Augustuduni magnitudo vetusta. 12. Secundam enim Lugdunensem Rothomagi, et Turones, Mediolanum ostendunt, et Tricassini: Alpes Graiae et Poeninae, exceptis obscurioribus .... habent et Aventicum, desertam quidem civitatem, sed non ignobilem quondam, ut aedificia semiruta nunc quoque demonstrant. Hae provinciae, ur-

besque sunt splendidae Galliarum. 13. In Aquitania, quae Pirenaeos montes et eam partem spectat oceani, quae pertinet ad Hispanos, prima provincia est Aquitanica, amplitudine civitatum admodum culta: omissis aliis multis, Burdegala, et Arverni excellunt, et Santones, et Pictavi. 14. Novem populos Ausci commendant, et Vasatae. In Narbonensi Elusa et Narbona et Tolosa principatum urbium tenent. Viennensis civitatum exsultat decore multarum, quibus potiores sunt Vienna ipsa, et Arelate, et Valentia: quibus Massilia iungitur, cuius societate et viribus in discriminibus arduis fultam aliquoties legimus Romam. 15. His prope Salluvii sunt, et Nicaea, et Antipolis, insulaeque Stoechades. 16. Et quoniam ad has partes opere contexto pervenimus, silere super Rhodano, maximi nominis flumine, incongruum est et absurdum. A Poeninis Alpibus effusiore copia fontium Rhodanus fluens, et proclivi impetu ad planiora degrediens, proprio agmine ripas occultat, et paludi sese ingurgitat nomine Lemanno, eamque intermeans, nusquam aquis miscetur externis: sed altrinsecus summitates undae praeterlabens segnioris, quaeritans exitus, viam sibi impetu veloci molitur. 17. Unde sine iactura rerum per Sapaudiam fertur et Sequanos: longeque progressus, Viennensem latere sinistro perstringit, dextro Lugdunensem: et emensus spatia flexuosa, Ararim (quem Sauconnam adpellant) inter Germaniam primam fluentem, suum in nomen adsciscit: qui locus exordium est Galliarum. Exindeque non millenis passibus, sed leugis itinera metiuntur. 18. Hinc Rhodanus aquis advenis locupletior, vehit grandissimas naves, ventorum difflatu iactari saepius adsuetas: finitisque intervallis, quae ei natura praescripsit, spumeus Gallico mari concorporatur per patulum sinum, quem vocant Ad Gradus, ab Arelate octavo decimo ferme lapide disparatum. Sit sa-

tis de situ locorum: nunc figuras et mores hominum designabo.

XII. 1. Celsioris staturae et candidi paene Galli sunt omnes, et rutili, luminumque torvitate terribiles, avidi iurgiorum, et sublatius insolescentes. Nec enim eorum quemquam adhibita uxore rixantem, multo fortiore et glauca, peregrinorum ferre poterit globus: tum maxime cum illa inflata cervice suffrendens, ponderansque niveas ulnas et vastas, admistis calcibus emittere coeperit pugnos, ut catapultas tortilibus nervis excussas. 2. Metuendae voces complurium et minaces, placatorum iuxta et irascentium: tersi tamen pari diligentia cuncti et mundi: nec in tractibus illis, maximeque apud Aquitanos, poterit aliquis videri, vel femina, licet perquam pauper, ut alibi, frustis squalere pannorum. 3. Ad militandum omnis aetas aptissima: et pari pectoris robore senex ad procinctum ducitur et adultus, gelu duratis artibus et labore adsiduo, multa contempturus et formidanda: nec eorum aliquando quisquam, ut in Italia, munus Martium pertimescens, pollicem sibi praecidit, quos localiter murcos adpellant. 4. Vini avidum genus, adfectans ad vini similitudinem multiplices potus: et inter eos humiles quidam obtusis ebrietate continua sensibus, quam furoris voluntariam speciem esse Catoniana sententia definivit, raptantur discursibus vagis: ut verum illud videatur, quod ait defendens Fonteium Tullius, *Gallos post haec dilutius esse poturos*, quod illi venenum esse arbitrabantur.

5. Hae regiones, praecipue quae confines Italicis, paullatim levi sudore sub imperium venere Romanum: primo tentatae per Fulvium, deinde praeliis parvis quassatae per Sextium, ad ultimum per Fabium Maximum domitae: cui negotii plenus effectus, asperiore Allobrogum gente devicta, hoc indidit cognomentum. 6. Nam omnes Gallias, nisi qua pa-

ludibus inviae fuere, ut Sallustio docetur auctore, post decennalis belli mutuas clades subegit Caesar, societatique nostrae foederibus iunxit aeternis. Evectus sum longius, sed remeabo tandem ad coepta.

XIII. 1. Domitiano crudeli morte consumpto, Musonianus eius successor Orientem praetoriani regebat potestate praefecti, facundia sermonis utriusque clarus: unde sublimius, quam sperabatur, eluxit. 2. Constantinus enim cum limatius superstitionum quaereret sectas, Manichaeorum et similium, nec interpres inveniretur idoneus, hunc sibi commendatum ut sufficientem elegit: quem officio functum perite, Musonianum voluit adpellari, ante Strategium dictitatum: et ex eo percursis honorum gradibus multis, adscendit ad praefecturam: prudens alia, tolerabilisque provinciis, et mitis et blandus: sed ex qualibet occasione, maximeque ex contróversis litibus, quod nefandum est, et in totum lucrandi aviditate sordescens: ut inter alia multa evidenter adparuit in quaestionibus agitatis super morte Theophili Syriae consularis, proditione Caesaris Galli, impetu plebis promiscuae discerpti: ubi damnatis pauperibus, quos, cum haec agerentur, peregre constabat fuisse, auctores diri facinoris, exuti patrimoniis, absoluti sunt divites.

3. Hunc Prosper adaequabat, pro magistro equitum, agente etiam tum in Galliis, militem regens, abiecte ignavus, et, ut ait Comicus, arte despecta furtorum rapiens propalam.

4. Queis concordantibus, mutuaque commercia vicissim sibi conciliando locupletatis, Persici duces vicini fluminibus, rege in ultimis terrarum suarum terminis occupato, per praedatorios globos nostra vexabant, nunc Armeniam, aliquoties Mesopotamiam confidentius incursantes, Romanis doctoribus ad colligendas obedientium exuvias occupatis.

AMMIANI MARCELLINI
RERUM GESTARUM
LIBER XVI.

Iuliani Caesaris laus. I. *Iulianus Caes. Alamannos adoritur, caedit, capit et fugat.* II. *Coloniam a Francis captam recipit, et pacem ibi cum Francorum regibus facit.* III. *Apud Senonas oppidum ab Alamannis obsidetur.* IV. *Iuliani Caesaris virtutes.* V. *Arbetio, vir consularis, accusatur, et absolvitur.* VI. *Iulianus Caes. a praeposito cubiculi sui Eutherio apud imperatorem defenditur adversus Marcellum; et laus Eutherii.* VII. *Delationes et calumniae in castris Constantii Augusti, et aulicorum rapacitas.* VIII. *Agitur de pace cum Persis.* IX. *Constantii A. militaris ac velut triumphalis in urbem Romam adventus.* X. *Iulianus Caes. Alamannos in insulis Rheni, quo se et sua receperant, adgreditur, et Tres Tabernas adversus eos reparat.* XI. *Idem Alamannorum reges Galliam incubantes adgreditur, et barbaros apud Argentoratum acie fundit.* XII.

(A. C. 356.)

1. Haec per orbem Romanum fatorum ordine contexto versante, Caesar apud Viennam in collegium fastorum a consule octies Augusto adscitus, urgente genuino vigore, pugnarum fragores caedesque barbaricas somniabat, colligere provinciae fragmenta iam parans, si adfuisset flatu tandem secundo. 2. Quia igitur res magnae, quas per Gallias virtute felicitateque correxit, multis veterum factis fortibus praestant, singula serie progrediente monstrabo, instrumenta omnia mediocris ingenii, si suffecerint, commoturus. 3. Quidquid autem narrabitur, quod non falsitas arguta concinnat, sed fides integra rerum absolvit, documentis evidentibus fulta, ad laudativam paene materiem pertinebit. 4. Videtur enim lex

quaedam vitae melioris hunc iuvenem a nobilibus cunis adusque spiritum comitata supremum. Namque incrementis velocibus ita domi forisque colluxit, ut prudentia [Vespasiani filius] Titus alter aestimaretur, bellorum gloriosis cursibus Traiani simillimus, clemens ut Antoninus, rectae perfectaeque rationis indagine congruens Marco, ad cuius aemulationem actus suos effingebat et mores. 5. Et quoniam, ut Tulliana docet auctoritas, omnium magnarum artium sicut arborum altitudo nos delectat, radices stirpesque non item: sic praeclarae huius indolis rudimenta tunc multis obnubilantibus tegebantur, quae anteferri gestis eius postea multis et miris hac ratione deberent, quod adulescens primaevus, ut Erechtheus in secessu Minervae nutritus, ex academiae quietis umbraculis, non e militari tabernaculo, in pulverem Martium tractus, strata Germania, pacatisque rigentis Rheni meatibus, cruenta spirantium regum hic sanguinem fudit, alibi manus catenis adflixit.

II. 1. Agens itaque negotiosam hiemem apud oppidum ante dictum, inter rumores, qui volitabant adsidui, comperit Augustoduni civitatis antiquae muros, spatiosi quidem ambitus, sed carie vetustatis invalidos, barbarorum impetu repentino insessos, torpente praesentium militum manu, veteranos concursatione pervigili defendisse: ut solet abrupta saepe discrimina salutis ultima desperatio propulsare. 2. Nihil itaque remittentibus curis, ancillari adulatione posthabita, qua eum proximi ad amoenitatem flectebant et luxum, satis omnibus comparatis, VIII. Kal. Iulias Augustodunum pervenit, velut dux diuturnus, viribus eminens et consiliis, per diversa palantes barbaros, ubi dedisset fors copiam, adgressurus. 3. Habita itaque deliberatione, adsistentibus locorum peritis, quodnam iter eligeretur ut tutum, multa ultro citroque dicebantur, aliis per Arbor . . . . . quibusdam

per Sedelaucum et Coram iri debere firmantibus. 4. Sed cum subsererent quidam, Silvanum paullo ante magistrum peditum, per compendiosas vias, verum suspectas, quia tenebris multis umbrantur, cum VIII. auxiliarium millibus aegre transisse, fidentius Caesar audaciam viri fortis imitari magnopere nitebatur. 5. Et, ne qua interveniret mora, adhibitis cataphractariis solis et ballistariis, parum ad tuendum rectorem idoneis, percurso eodem itinere Autosidorum pervenit. 6. Ubi brevi, sicut solebat, otio cum milite recreatus, ad Tricassinos tendebat; et barbaros in se catervatim ruentes, partim cum timeret ut ampliores, confertis lateribus observabat: alios occupatis habilibus locis decursu facili proterens, nonnullos pavore traditos cepit: residuos in curam celeritatis omne quod poterant conferentes, quia sequi non valebat gravitate praepeditus armorum, innocuos abire perpessus est. 7. Proinde certiore iam spe ad resistendum ingruentibus confirmatus, per multa discrimina venerat Tricassas adeo insperatus, ut eo portas paene pulsante, diffusae multitudinis barbarae metu, aditus urbis non sine anxia panderetur ambage. 8. Et paullisper moratus, dum fatigato consulit militi, civitatem Remos nihil prolatandum existimans petit: ubi in unum congregatum exercitum vehentem .... iusserat opperiri praesentiam suam: cui praesidebat Ursicini successor Marcellus, et ipse Ursicinus adusque expeditionis finem agere praeceptus iisdem in locis. 9. Post variatas itaque sententias plures, cum placuisset per decempagos Alamannam adgredi plebem, densatis agminibus tendebat illuc solito alacrior miles. 10. Et quia dies humectus et decolor vel contiguum eripiebat adspectum, iuvante locorum gnaritate, hostes tramite obliquo discurso post Caesaris terga, legiones duas arma cogentes adorti paene delessent, ni subito concitus clamor sociorum auxilia coegisset. 11. Hinc

et deinde nec itinera nec flumina transire posse sine insidiis putans, erat providus et cunctator: quod praecipuum bonum in magnis ductoribus, opem ferre solet exercitibus et salutem. 12. Audiens itaque Argentoratum, Brocomagum, Tabernas, Salisonem, Nemetas, et Vangionas, et Mogontiacum civitates barbaros possidentes, territoria earum habitare: (nam ipsa oppida ut circumdata retiis busta declinant) primam omnium Brocomagum occupavit: eique iam adventanti Germanorum manus pugnam intentans occurrit. 13. Cumque in bicornem figuram acie divisa, collato pede res agi coepisset, exitioque hostes urgerentur ancipiti, captis nonnullis, aliis in ipso proelii fervore truncatis, residui discessere celeritatis praesidio tecti.

III. 1. Nullo itaque posthaec repugnante, ad recuperandam ire placuit Agrippinam, ante Caesaris in Gallias adventum excisam: per quos tractus nec civitas ulla visitur, nec castellum: nisi quod apud Confluentes, locum ita cognominatum, ubi amnis Mosella confunditur Rheno, Rigomagum oppidum est, et una prope ipsam Coloniam turris. 2. Igitur Agrippinam ingressus, non ante motus est exinde, quam Francorum regibus furore mitescente perterritis, pacem firmaret Reip. interim profuturam, et urbem reciperet munitissimam. 3. Quibus vincendi primitiis laetus, per Treveros hiematurus apud Senonas oppidum tunc opportunum abscessit. Ubi bellorum inundantium molem humeris suis, quod dicitur, vehens, scindebatur in multiplices curas: ut milites, qui a solitis descivere praesidiis, reducerentur ad loca suspecta, et conspiratas gentes in noxam Romani nominis disiectaret, ac provideret, ne alimenta deessent exercitui per varia discursuro.

IV. 1. Haec sollicite perpensantem hostilis adgreditur multitudo, oppidi capiundi spe in maius accensa: ideo confidentes, quod ei nec Scutarios adesse,

et quidem monentibus perfugis, didicerant, nec Gentiles; per municipia distributos, ut commodius vescerentur. 2. Cum autem ..*...Clausa ergo urbe, murorumque intuta parte firmata, ipse cum armatis die noctuque inter propugnacula visebatur et pinnas, ira exundante substridens, cum erumpere saepe conatus, paucitate praesentis manus impediretur. Post tricesimum denique diem abiere barbari tristes, inaniter stulteque cogitasse civitatis obsidium mussitantes. 3. At, quod indignitati rerum est adsignandum, periclitanti Caesari distulit suppetias ferre Marcellus magister equitum, agens in stationibus proximis: cum, etiamsi civitas absque principe vexaretur, opposita multitudine malis obsidionalibus expediri deberet. 4. Hoc metu solutus efficacissimus Caesar, providebat constanti sollicitudine, ut militum diuturno labori quies succederet aliqua, licet brevis, ad recreandas tamen sufficiens vires: quamquam ultima squalentes inopia terrae saepe vastitatae exigua quaedam victui congrua adgerebant. 5. Verum hoc quoque diligentia curato pervigili, adfusa laetiore spe prosperorum, sublato animo ad exsequenda plurima consurgebat.

V. 1. Primum igitur factuque difficile, temperantiam ipse sibi indixit, atque retinuit, tamquam adstrictus sumptuariis legibus viveret, quas ex rhetris Lycurgi, et axonibus Romam translatas diuque observatas, et senescentes paullatim, reparavit Sylla dictator: reputans ex praedictis Democriti, quod ambitiosam mensam fortuna, parcam virtus adponit. 2. Id enim etiam Tusculanus Cato prudenter definiens, cui Censorii cognomentum castior vitae indicit cultus: *Magna*, inquit, *cura cibi*, *magna virtutis incuria*. 3. Denique cum legeret libellum adsidue, quem Constantius ut privignum ad studia mittens, manu sua conscripserat, praelicenter disponens, quid in convivio Caesaris impendi deberet: phasianum, et vulvam, et

sumen exigi vetuit et inferri, munificis militis vili et fortuito cibo contentus.

4. Hinc contingebat, ut noctes ad officia divideret tripertita, quietis, et publicae rei, et musarum: quod factitasse Alexandrum legimus magnum; sed multo hic fortius. Ille namque aenea concha supposita, brachio extra cubile protento, pilam tenebat argenteam, ut, cum nervorum vigorem sopor laxasset infusus, gestaminis lapsi tinnitus abrumperet somnum. 5. Iulianus vero absque instrumento, quoties voluit, evigilavit: et nocte dimidiata semper exsurgens, non e plumis vel stragulis sericis ambiguo fulgore nitentibus, sed ex tapete, et σισύρα, quam vulgaris simplicitas sisurnam adpellat, occulte Mercurio supplicabat, quem mundi velociorem sensum esse, motum mentium suscitantem, theologicae prodidere doctrinae: atque in tanto rerum defectu explorate rei publicae munera curabat. 6. Post quae ut ardua et seria terminata, ad procudendum ingenium vertebatur: et incredibile, quo quantoque ardore rerum principalium notitiam celsam indagans, et quasi pabula quaedam animo ad sublimiora scandendi conquirens, per omnia philosophiae membra prudenter disputando currebat. 7. Sed tamen cum haec effecte pleneque colligeret, nec humiliora despexit, poëticam mediocriter, et rhetoricam amavit, (ut ostendit orationum epistolarumque eius cum gravitate comitas incorrupta) et nostrarum externarumque rerum historiam multiformem. Super his aderat latine quoque disserendi sufficiens sermo. 8. Si itaque verum est, quod scriptores varii memorant, Cyrum regem, et Simonidem lyricum, et Hippiam Eleum sophistarum acerrimum ideo valuisse memoria, quod epotis quibusdam remediis id impetrarunt: credendum est hunc etiam tum adultum totum memoriae dolium, si usquam reperiri potuit, ex-

hausisse. Et haec quidem pudicitiae virtutumque sunt signa nocturna.

9. Diebus vero quae ornate dixerit et facete, quaeve in adparatu vel in ipsis egit congressibus proeliorum, aut in re civili, magnanimitate correxit et libertate, suo quaeque loco singula demonstrabuntur. 10. Cum exercere proludia disciplinae castrensis philosophus cogeretur ut princeps, artemque modulatius incedendi per pyrrhicham concinentibus disceret fistulis; vetus illud proverbium: *Citellae bovi impositae sunt: plane non est nostrum onus*, Platonem crebro nominans exclamabat. 11. Inductis quadam sollemnitate agentibus in rebus in consistorium, ut aurum acciperent; inter alios quidam ex eorum consortio, non, ut moris est, expansa chlamyde, sed utraque manu cavata suscepit: et Imperator: *Rapere*, inquit, *non accipere sciunt Agentes in rebus*. 12. Aditus a parentibus virginis raptae, eum, qui violarat, convictum relegari decrevit. Hisque indigna pati querentibus, quod non sit morte multatus, responderat hactenus: *Incusent iura clementiam: sed Imperatorem mitissimi animi legibus praestare caeteris decet*. 13. Egressurum eum ad expeditionem plures interpellabant, ut laesi, quos audiendos provinciarum rectoribus commendabat: et reversus, quid egerint singuli quaerens, delictorum vindictas genuina lenitudine mitigabat. 14. Ad ultimum exceptis victoriis, per quas cadentes saepe incolumi contumacia barbaros fudit; quod profuerit anhelantibus extrema paenuria Gallis, hinc maxime claret: quod primitus partes eas ingressus, pro capitibus singulis tributi nomine vicenos quinos aureos reperit flagitari: discedens vero septenos tantum, munera universa complentes: ob quae tamquam solem sibi serenum post squalentes tenebras adfulsisse, cum alacritate et tripudiis laetabantur. 15. Denique id eum adusque imperii finem et vitae

scimus utiliter observasse, ne per indulgentias quas adpellant, tributariae rei concederet reliqua. Norat enim, hoc facto se aliquid locupletibus additurum, cum constet ubique pauperes inter ipsa dictorum exordia solvere universa sine laxamento compelli.

16. Inter has tamen regendi moderandique vias, bonis principibus aemulandas, barbarica rabies exarserat in maius. 17. Utque bestiae custodum neglegentia raptu vivere solitae, ne his quidem remotis adpositisque fortioribus abscesserunt, sed tumescentes inedia, sine respectu salutis, armenta vel greges incursant: ita etiam illi, cunctis, quae diripuere, consumptis, fame urgente agebant aliquoties praedas: interdum antequam contingerent aliquid, oppetebant.

VI. 1. Haec per eum annum spe dubia, eventu tamen secundo, per Gallias agebantur. In comitatu vero Augusti circumlatrabat Arbetionem invidia, velut summa mox adepturum, decora cultus imperatorii praestruxisse: instabatque ei strepens immania Comes Verissimus nomine, arguens coram, quod a gregario ad magnum militiae culmen evectus, hoc quoque non contentus ut parvo, locum adpeteret principalem. 2. Sed specialiter eum insectabatur Dorus quidam ex-medico scutariorum, quem nitentium rerum centurionem sub Magnentio Romae provectum, retulimus accusasse Adelphium urbi praefectum, ut altiora coeptantem. 3. Cumque res in inquisitionem veniret, necessariisque negotio tentis, obiectorum probatio speraretur, tamquam per saturam subito cubiculariis suffragantibus, ut loquebatur pertinax rumor, et vinculis sunt exutae personae, quae stringebantur ut consciae, et Dorus evanuit, et Verissimus illico tacuit, velut aulaeo deposito scenae.

VII. 1. Iisdem diebus adlapso rumore Constantius doctus, obsesso apud Senonas Caesari auxilium non tulisse Marcellum, eum sacramento solutum abire

iussit in larem: qui, tamquam iniuria gravi perculsus, quaedam in Iulianum moliebatur, auribus Augusti confisus in omne patentibus crimen. 2. Ideoque, cum discederet, Eutherius praepositus cubiculi mittitur statim post, eum, si quid finxerit, convicturus. Verum ille hoc nesciens, mox venit Mediolanum, strepens et tumultuans, ut erat vanidicus et amenti propior, admissus in consistorium, Iulianum ut procacem insimulat: iamque ad evagandum altius, validiores sibi pinnas aptare: ita enim cum motu quodam corporis loquebatur ingenti. 3. Haec eo fingente licentius, Eutherius, ut postulavit, inductus, iussusque loqui quod vellet, verecunde et modice docet velari veritatem mendaciis. Magistro enim armorum (ut credebatur) cessante consulto, industria vigili Caesarem obsessum apud Senonas diu, barbaros repulisse: adparitoremque fidum auctori suo, quoad vixerit, fore, obligata cervice sua spondebat.

4. Res monuit super hoc eodem Eutherio pauca subserere, forsitan non credenda; ea re, quod si Numa Pompilius, vel Socrates bona quaedam dicerent de spadone, dictisque religionum adderent fidem, a veritate descivisse arguerentur. Sed inter vepres rosae nascuntur, et inter feras nonnullae mitescunt. Itaque carptim eius praecipua, quae sunt comperta, monstrabo. 5. Natus in Armenia sanguine libero, captusque a finitimis hostibus etiamtum parvulus, abstractis geminis, Romanis mercatoribus venumdatus, ad palatium Constantini deducitur: ubi paullatim adulescens rationem recte vivendi sollertiamque ostendebat, litteris, quantum tali fortunae satis esse poterat, eruditus, cogitandi inveniendique dubia et scrupulosa acumine nimio praestans, immensum quantum memoria vigens, benefaciendi avidus, plenusque iusti consilii: quem, si Constans Imperator olim ex adulto iamque maturum audiret honesta suadentem et recta,

nulla, vel venia certe digna peccasset. 5. Is praepositus cubiculi etiam Iulianum aliquoties corrigebat, Asiaticis coalitum moribus, ideoque levem. Denique digressus ad otium, adscitusque postea in palatium, semper sobrius, et in primis constans, ita fidem continentiamque virtutes coluit amplas, ut nec prodidisse aliquando arcanum, nisi tuendae causa alienae salutis, nec exarsisse cupidine plus habendi arcesseretur ut ceteri. 7. Unde factum est, ut subinde Romam secedens, ibique fixo domicilio consenescens, comitem circumferens conscientiam bonam, colatur a cunctis ordinibus, et ametur; cum soleant id genus homines, post partas ex iniquitate divitias, latebras captare secretas, ut lucifugae vitantes multitudinis laesae conspectus. 8. Cui spadonum veterum hunc comparare debeam, antiquitatem replicando compluries invenire non potui. Fuerunt enim apud veteres, licet oppido pauci, fideles et frugi, sed ob quaedam vitia maculosi: inter praecipua enim, quae eorum quisque studio possederat vel ingenio, aut rapax, aut feritate contemtior fuit, aut propensior ad laedendum, vel diligentibus nimium blandus, aut potentiae fastu superbior: ex omni latere autem ita peritum, neque legisse me, neque audisse confiteor, aetatis nostrae testimonio locupleti confisus. 9. Verum, si forte scrupulosus quidam lector antiquitatum Menophilum, Mithridatis Pontici regis eunuchum, nobis opponat, hoc monitu recordetur, nihil super eo relatum, praeter id solum, quod in supremo discrimine gloriose monstravit. 10. Ingenti proelio superatus a Romanis et Pompeio rex praedictus, fugiensque ad regna Colchorum, adultam filiam nomine Drypetinam vexatam asperitate morborum in castello Synhorio huic Menophilo commissam reliquit: qui virginem omni remediorum solatio plene curatam patri tutissime servans, cum a Manlio Prisco Imperatoris legato munimentum, quo

claudebatur, obsideri coepisset, defensoresque eius deditionem meditari sentiret: veritus, ne parentis opprobrio puella nobilis captiva superesset et violata, interfecta illa mox gladium in viscera sua compegit. Nunc redeam, unde diverti.

VIII. 1. Superato (ut dixi) Marcello, reversoque Serdicam, unde oriebatur, in castris Augusti per simulationem tuendae maiestatis imperatoriae multa et nefanda perpetrabantur. 2. Nam, si quis super occentu soricis vel occursu mustelae, vel similis signi gratia consuluisset quemquam peritum, aut anile incantamentum ad leniendum adhibuisset dolorem (quod medicinae quoque admittit auctoritas), reus, unde non poterat opinari, delatus, raptusque in iudicium, poenaliter interibat.

3. Per id tempus fer .... num, quemdam nomine Danum, terrore tenus uxor rerum levium incusarat; certum an incertum, insontem Rufinus subsidebat: (quo indicante quaedam cognita per Gaudentium agentem in rebus, consularem Pannoniae tunc Africanum, cum convivis retulimus interfectum) Adparitionis praefecturae praetorianae tum etiam princeps ob devotionem. 4. Is, ut loquebatur iactantius, versabilem feminam post nefandum concubitum periculosam in fraudem illexit: suasitque consarcinatis mendaciis, laesae maiestatis arcessere maritum insontem, et fingere, quod velamen purpureum a Diocletiani sepulcro furatus, quibusdam consciis occultabat. 5. Hisque ad multorum exitium ita formatis, ipse spe potiorum ad Imperatoris pervolat castra, excitaturus calumnias consuetas. Reque comperta iubetur Mavortius tunc praefectus praetorio, vir sublimis constantiae, crimen acri inquisitione spectare, iuncto ad audiendi societatem Ursulo largitionum comite, severitatem itidem non improbandae. 6. Exaggerato itaque negotio ad arbitrium temporum, cum

nihil post tormenta multorum inveniretur, iudicesque haererent ambigui: tandem veritas respiravit oppressa, et in abrupto necessitatis mulier Rufinum totius machinae confitetur auctorem, nec adulterii foeditate suppressa: statimque legibus contemplatis, prout poscebant ordo et iustitia, ambos sententia damnavere letali. 7. Quo cognito Constantius fremens, et tamquam vindicem salutis suae lugens exstinctum, missis equitibus citis, Ursulum redire ad comitatum minaciter iussit. Et ille spretis qui prohibebant, perrupit intrepidus: ingressusque consistorium, ore et pectore libero docuit gesta: hacque fiducia linguis adulatorum occlusis, et praefectum et se discrimine gravi subtraxit.

8. Tunc illud apud Aquitanos evenit, quod latior fama vulgarat. Veterator quidam ad lautum convivium rogatus et mundum, qualia sunt in his regionibus plurima, cum vidisset linteorum toralium par, duos clavos ita latissimos, ut sibi vicissim arte ministrantium cohaererent, mensamque operimentis paribus tectam: anteriorem chlamydis partem utraque manu vehens, intrinsecus structuram omnem, ut amictus adornaverat principales, quaerens, patrimonium dives evertit. 9. Malignitate simili quidam agens in rebus in Hispania, ad coenam itidem invitatus, cum inferentes vespertina lumina pueros exclamasse audisset ex usu, *Vincamus perun* .... sollemne interpretatus atrociter, delevit nobilem domum.

10. Haec taliaque ideo magis magisque crescebant, quod Constantius impendio timidus, semper se feriri sperabat, ut Dionysius tyrannus ille Siciliae: qui ob hoc idem vitium et tonstrices docuit filias, ne cui alieno ora committeret leviganda: aedemque brevem, ubi cubitare sueverat, alta circumdedit fossa, eamque ponte solubili superstravit: cuius disiectos asseres et axiculos secum in somnum abiens transfe

rebat, eosdemque compaginabat lucis initio processurus. 11. Inflabant itidem has malorum civilium buccinas potentes in regia, ea re, ut damnatorum petita bona suis adcorporarent, essetque materia per vicinitates eorum late grassandi. 12. Namque, ut documenta liquida prodiderunt, proximorum fauces aperuit primus omnium Constantinus: sed eos medullis provinciarum saginavit Constantius. 13. Sub hoc enim ordinum singulorum auctores infinita cupidine divitiarum arserunt, sine iustitiae distinctione vel recti, inter ordinarios iudices Rufinus primus praefectus praetorio: et inter Militares equitum magister Arbetio, praepositusque cubiculi Eusebius, et .... anus quaestor, et in urbe Anicii, quorum ad avorum aemulationem posteritas tendens, satiari numquam potuit cum possessione multo maiore.

IX. 1. At Persae in Oriente per furta et latrocinia potius quam, ut solebant antea, per concursatorias pugnas, hominum praedas agitabant et pecorum: quis nonnumquam lucrabantur ut repentini; aliquotics superati multitudine militum amittebant; interdum nihil prospicere prorsus, quod poterat rapi, permittebantur. 2. Musonianus tamen praefectus praetorio, multis (ut ante diximus) bonis artibus eruditus, sed venalis, et flecti a veritate pecunia facilis, per emissarios quosdam fallendi perstringendique gnaros, Persarum sciscitabatur consilia, adsumpto in deliberationes huiusmodi Cassiano Mesopotamiae duce, stipendiis et discriminibus indurato diversis. 3. Qui cum fide concinente speculatorum aperte cognossent, Saporem in extremis regni limitibus suorum sanguine fuso multiplici aegre propulsare gentes infestas; Tamsaporem ducem parti nostrae contiguum, occultis per ignotos milites tentavere colloquiis, ut, si copiam fors dedisset, suaderet regi per litteras pacem tandem aliquando cum principe Romano firmare, ut

hoc facto, latere ab omni securus, perduelles advolaret adsiduos. 4. Paruit Tamsapor, hisque fretus refert ad regem, quod bellis acerrimis Constantius implicatus, pacem postulat precativam. Dumque ad Chionitas et Eusenos haec scripta mittuntur, in quorum confiniis agebat hiemem Sapor, tempus interstitit longum.

X. 1. Haec dum per Eoas partes et Gallias pro captu temporum disponuntur, Constantius, tamquam recluso Iani templo, stratisque hostibus cunctis, Romam visere gestiebat, post Magnentii exitium absque nomine ex sanguine Romano triumphaturus. 2. Nec enim gentem ullam bella cientem per se superavit, aut victam fortitudine suorum comperit ducum, vel addidit quaedam imperio, aut usquam in necessitatibus summis primus, vel inter primos est visus; sed ut pompam nimis extentam, rigentiaque auro vexilla, et pulcritudinem stipatorum ostenderet agendi tranquillius populo, haec vel simile quidquam videre nec speranti umquam nec optanti. 3. Ignorans fortasse, quosdam veterum principum in pace quidem lictoribus fuisse contentos: ubi vero proeliorum ardor nihil perpeti poterat segne, alium anhelante rabido flatu ventorum lenunculo se commisisse piscantis, alium ad Deciorum exempla vovisse pro Rep. spiritum, alium hostilia castra per semetipsum cum militibus infimis explorasse: diversos denique actibus inclaruisse magnificis, ut gloriosas suas res posteritati celebri memoria commendarent.

4. Ut igitur multa quaeque consumpta sunt in adparatu . . . . . . secunda Orfiti praefectura, transcurso Ocriculo, elatus honoribus magnis, stipatusque agminibus formidandis, tamquam acie ducebatur instructa, omnium oculis in eo contuitu pertinaci intentis. 5. Cumque urbi propinquaret, senatus officia, reverendasque patriciae stirpis effigies ore sereno

contemplans, non ut Cineas ille Pyrrhi legatus in unum coactam multitudinem regum, sed asylum mundi totius adesse existimabat. 6. Unde cum se vertisset ad plebem, stupebat, qua celeritate omne, quod ubique est, hominum genus confluxerit Romam: et tamquam Euphratem armorum specie territurus aut Rhenum, altrinsecus praeeuntibus signis, insidebat aureo solus ipse carpento, fulgenti claritudine lapidum variorum: quo micante, lux quaedam misceri videbatur alterna. 7. Eumque post antegressos multiplices alios, purpureis subteminibus texti circumdedere dracones, hastarum aureis gemmatisque summitatibus illigati, hiatu vasto perflabiles, et ideo velut ira perciti sibilantes, caudarumque volumina relinquentes in ventum. 8. Et incedebat hincinde ordo geminus armatorum, clypeatus atque cristatus, corusco lumine radians, nitidis loricis indutus; sparsique cataphracti equites, quos clibanarios dictitant Persae, thoracum muniti tegminibus, et limbis ferreis cincti, ut Praxitelis manu polita crederes simulacra, non viros: quos laminarum circuli tenues apti corporis flexibus ambiebant, per omnia membra deducti: ut, quocumque artus necessitas commovisset, vestitus congrueret iunctura cohaerenter aptata. 9. Augustus itaque faustis vocibus adpellatus, montium litorumque intonante fragore cohorruit, talem se tamque immobilem, qualis in provinciis suis visebatur, ostendens. 10. Nam et corpus perhumile curvabat portas ingrediens celsas, et velut collo munito rectam aciem luminum tendens, nec dextra vultum, nec laeva flectebat; tamquam figmentum hominis: non, cum rota concuteret, nutans, nec spuens, aut os aut nasum tergens vel fricans, manumve agitans visus est umquam. 11. Quae licet adfectabat, erant tamen haec et alia quaedam in citeriore vita patientiae non mediocris indicia, ut existimari dabatur, uni illi conces-

sae. 12. Quod autem per omne tempus imperii, nec in consessum vehiculi quemquam suscepit, nec in trabea socium privatum adscivit, ut fecere principes consecrati, et similia multa, quae elatus in arduum supercilium tamquam leges aequissimas observavit, praetereo, memor, ea me retulisse, cum incidissent.

13. Proinde Romam ingressus, imperii virtutumque omnium larem, cum venisset ad Rostra, perspectissimum priscae potentiae forum, obstupuit: perque omne latus, quo se oculi contulissent, miraculorum densitate praestrictus, adloquutus nobilitatem in curia, populumque e tribunali, in palatium receptus favore multiplici, laetitia fruebatur optata; et saepe, cum equestres ederet ludos, dicacitate plebis oblectabatur, nec superbae, nec a libertate coalita desciscentis, reverentur modum ipse quoque debitum servans. 14. Non enim, ut per civitates alias, ad arbitrium suum certamina finiri patiebatur: sed ut mos est, variis casibus permittebat. Deinde intra septem montium culmina, per acclivitates planitiemque posita urbis membra collustrans et suburbana, quidquid viderat primum, id eminere inter alia cuncta sperabat: Iovis Tarpei delubra, quantum terrenis divina praecellunt: lavacra in modum provinciarum exstructa: amphitheatri molem solidatam lapidis Tiburtini compage, ad cuius summitatem aegre visio humana conscendit: Pantheum, velut regionem teretem speciosa celsitudine fornicatam; elatosque vertices, qui scansili suggestu consurgunt, priorum principum imitamenta portantes, et Urbis templum, forumque Pacis, et Pompeii theatrum, et odeum, et stadium, aliaque inter haec decora urbis aeternae. 15. Verum, cum ad Traiani forum venisset, singularem sub omni caelo structuram, ut opinamur, etiam numinum adsensione mirabilem, haerebat attonitus, per giganteos contextus circumferens mentem, nec relatu effabiles, nec

rursus mortalibus adpetendos. Omni itaque spe huiusmodi quidpiam conandi depulsa, Traiani equum solum locatum in atrii medio, qui ipsum principem vehit, imitari se velle dicebat, et posse. 16. Cui prope adstans regalis Hormisda, cuius e Perside discessum supra monstravimus, respondit gestu gentili: *Ante, inquit, Imperator, stabulum tale condi iubeto, si vales: equus, quem fabricare disponis, ita late succedat, ut iste, quem videmus.* Is ipse interrogatus, quid de Roma sentiret, *Id tantum sibi placuisse*, aiebat, *quod didicisset ibi quoque homines mori.* 17. Multis igitur cum stupore visis horrendo, Imperator de fama querebatur ut invalida vel maligna, quod augens omnia semper in maius, erga haec explicanda, quae Romae sunt, obsolescit: deliberansque diu, quid ageret, urbis addere statuit ornamentis, ut in maximo circo erigeret obeliscum, cuius originem formamque loco competenti monstrabo.

18. Inter haec Helenae sorori Constantii, Iuliani coniugi Caesaris, Romam adfectionis specie ductae, regina tunc insidiabatur Eusebia, ipsa, quoad vixerat, sterilis: quaesitumque venenum bibere per fraudem illexit, ut quotiescumque concepisset, immaturum abiiceret partum. 19. Nam et pridem in Galliis, cum marem genuisset infantem, hoc perdidit dolo, quod obstetrix corrupta mercede, mox natum, praesecto plusquam convenerat umbilico, necavit: tanta tamque diligens opera navabatur, ne fortissimi viri soboles adpareret.

20. Cupiens itaque augustissima omnium sede morari diutius Imperator, ut otio puriore frueretur et voluptate, adsiduis nuntiis terrebatur et certis, indicantibus Suevos Raetias incursare, Quadosque Valeriam, et Sarmatas, latrocinandi peritissimum genus, superiorem Moesiam et secundam populari Pannoniam: quibus percitus, tricesimo, postquam ingressus

est, die, IV. Kal. Iunias ab urbe profectus, per Tridentum iter in Illyricum festinavit. 21. Unde misso in locum Marcelli Severo, bellorum usu et maturitate firmato, Ursicinum ad se venire praecepit. Et ille, litteris gratanter acceptis, Sirmium venit, comitantibus sociis: libratisque diu super pace consiliis, quam fundari posse cum Persis Musonianus retulerat, in Orientem cum magisterii remittitur potestate: provectis e consortio nostro ad regendos milites natu maioribus, adulescentes eum sequi iubemur, quidquid pro Rep. mandaverit impleturi.

(A. C. 357.)

XI. 1. At Caesar, exacta apud Senonas hieme turbulenta, Augusto novies, seque iterum Coss. Germanicis undique circumfrementibus minis, secundis ominibus motus, Remos properavit, alacrior magisque laetus, quod exercitum regebat Severus, nec discors, nec arrogans, sed longa militiae frugalitate compertus, et eum recta praeeuntem sequuturus, ut ductorem morigerus miles. 2. Parte alia Barbatio post Silvani interitum promotus ad peditum magisterium, ex Italia iussu principis cum XXV. millibus armatorum Rauracos venit. 3. Cogitatum est enim, sollicitеque praestructum, ut saevientes ultra solitum Alamanni, vagantesque fusius, multitudine geminata nostrorum, forcipis specie trusi in angustias caederentur. 4. Dum haec tamen rite disposita celerantur, Laeti barbari ad tempestiva furta sollertes, inter utriusque exercitus castra occulte transgressi, invasere Lugdunum incautam; eamque populatam nisu valido concremassent, ni clausis aditibus repercussi, quidquid extra oppidum potuit inveniri, vastassent. 5. Qua clade cognita, agili studio Caesar missis cuneis tribus equitum expeditorum et fortium, tria observavit itinera, sciens per ea erupturos procuIdubio grassatores: nec

conatus irritus fuit. 6. Cunctis enim, qui per eos tramites exiere truncatis, receptaque praeda omni intacta, hi soli innoxii absoluti sunt, qui per vallum Barbationis transiere securi: ideo labi permissi, quod Bainobaudes tribunus et Valentinianus postea Imperator, cum equestribus turmis quas regebant, ad exsequendum id ordinati, a Cella tribuno scutariorum, qui Barbationi sociatus venerat ad procinctum, iter observare sunt vetiti, unde redituros didicere Germanos. 7. Quo non contentus magister peditum ignavus, et gloriarum Iuliani pervicax obtrectator, sciens, se id contra utilitatem Romanam iussisse (hoc enim cum argueretur, Cella confessus est) relatione fefellit Constantium: finxitque, hos eosdem tribunos ad sollicitandos milites, quos duxerat, per speciem venisse negotii publici: qua causa, abrogata potestate ad lares rediere privati.

8. Iisdem diebus exercituum adventu perterriti barbari, qui domicilia fixere cis Rhenum, partim difficiles vias, et suapte natura clivosas concaedibus clausere sollerter, arboribus immensi roboris caesis: alii occupatis insulis sparsis crebro per flumen Rhenum, ululantes lugubre conviciis et Romanos incessebant et Caesarem: qui graviore motu animi percitus, ad corripiendos aliquos, septem a Barbatione petierat naves, ex his, quas, velut transiturus amnem, ad compaginandos paraverat pontes: qui, ne quid per eum impetraretur, omnes incendit. 9. Doctus denique exploratorum delatione recens captorum, aestate iam torrida fluvium vado posse transiri, hortatus auxiliares velites cum Bainobaude Cornutorum tribuno misit, facinus memorabile, si iuvisset fors, patraturos: qui nunc incedendo per brevia, aliquoties scutis in modum alveorum suppositis nando ad insulam venere propinquam: egressique promiscue virile et muliebre secus, sine aetatis ullo discrimine, trucidabant

ut pecudes: nactique vacuas lintres per eas licet vacillantes evecti, huiusmodi loca plurima perruperunt: et ubi caedendi satietas cepit, opimitate praedarum onusti, cuius partem vi fluminis amiserunt, redire omnes incolumes. 10. Hocque comperto residui Germani, ut infido praesidio insularum relicto, ad ulteriora necessitudines et fruges opesque barbaricas contulerunt. 11. Conversus hinc Iulianus ad reparandas Tres-tabernas, munimentum ita cognominatum, haud ita dudum obstinatione subversum hostili (quo aedificato constabat ad intima Galliarum, ut consueverant, adire Germanos arceri) et opus spe celerius consummavit, et victum defensoribus ibi locandis ex barbaricis messibus, non sine discriminis metu collectum militis manu, condidit in usus anni totius. 12. Nec sane hoc solo contentus, sibi quoque viginti dierum alimenta parata collegit. Libentius enim bellatores quaesito dextris propriis utebantur, admodum indignati, quoniam ex commeatu, qui eis recens advectus est, ideo nihil sumere potuerunt, quod partem eius Barbatio, cum transiret iuxta, superbe praesumpsit: residuum, quod superfuit, congestum in acervum exussit: quae utrum ut vanus gerebat et demens, an mandatu principis confidenter nefanda multi tentabant, usque in id temporis latuit. 13. Illud tamen rumore tenus ubique iactabatur, quod Iulianus non levaturus incommoda Galliarum electus est, sed ut possit per bella deleri saevissima: rudis etiam tum, ut existimabatur, ac ne sonitum quidem duraturus armorum. 14. Dum castrorum opera mature consurgunt, militisque pars stationes praetendit agrarias, alias frumenta insidiarum metu colligit caute: multitudo barbarica rumorem nimia velocitate praeversa, Barbationem cum exercitu, quem regebat (ut praedictum est) Gallico vallo discretum, impetu repentino adgressa, sequensque fugientes adusque Rauracos, et

ultra quoad potuit, rapta sarcinarum et iumentorum cum calonibus parte maxima, redit ad suos. 15. Et ille, tamquam expeditione eventu prospero terminata, milite disperso per stationes hibernas, ad comitatum Imperatoris revertit, crimen compositurus in Caesarem, ut solebat.

XII. 1. Quo dispalato foedo terrore, Alamannorum reges Chnodomarius et Vestralpus, Urius quinetiam et Ursicinus cum Serapione et Suomario et Hortario, in unum robore virium suarum omni collecto, consedere prope urbem Argentoratum, extrema metuentem Caesarem arbitrati retrocessisse, cum ille tum etiam perficiendi munimenti studio stringeretur. 2. Erexit autem confidentiam caput altius adtollentium scutarius perfuga: qui commissi criminis metuens poenam, transgressus ad eos post ducis fugati discessum, armatorum tredecim millia tantum remansisse cum Iuliano docebat: is enim numerus eum sequebatur, barbara feritate certaminum rabiem undique concitante. 3. Cuius adseveratione eadem subinde replicantis, ad maiora stimulati fiducia, missis legatis satis pro imperio Caesari mandaverunt, ut terris absccderet virtute sibi quaesitis et ferro: qui ignarus pavendi, nec ira nec dolore perculsus, sed fastus barbaricos ridens, detentis legatis adusque perfectum opus castrorum, in eodem gradu constantiae stetit immobilis.

4. Agitabat autem miscebatque omnia sine modo, ubique sese diffunditans, et princeps audendi periculosa rex Chnodomarius, ardua subrigens supercilia, ut saepe secundis rebus elatus. 5. Nam et Decentium Caesarem superavit aequo Marte congressus, et civitates erutas multas vastavit et opulentas, licentiusque diu nullo refragante Gallias persultavit. Ad cuius roborandam fiduciam recens quoque fuga ducis accessit, numero praestantis et viribus. 6. Alamanni

enim scutorum insignia contuentes, norant eos milites permisisse paucis suorum latronibus terram, quorum metu aliquoties cum gradum conferrent, amissis pluribus abiere dispersi. Quae anxie ferebat sollicitus Caesar, quod trudente ipsa necessitate digresso periculis, cum paucis licet fortibus, populosis gentibus occurrere cogebatur.

7. Iamque solis radiis rutilantibus, tubarumque concinente clangore, pedestres copiae lentis incessibus educuntur, earumque lateri equestres coniunctae sunt turmae, inter quas cataphractarii erant et sagittarii, formidabile genus armorum. 8. Et quoniam a loco, unde Romana promota sunt signa, adusque vallum barbaricum quarta leuga signabatur et decima, id est, unum et viginti millia passuum: utilitati securitatique recte consulens Caesar, revocatis praecursatoribus iam antegressis, indictaque solitis vocibus quiete, cuneatim circumsistentes adloquitur genuina placiditate sermonis:

9. *Urget ratio salutis tuendae communis, ut parcissime dicam, non iacentis animi Caesarem hortari vos et orare, commilitones mei, ut adulta robustaque virtute confisi, cautiorem viam potius eligamus ad toleranda vel depellenda quae sperantur, non praeproperam et ancipitem.* 10. *Ut enim in periculis iuventutem impigram esse convenit et audacem; ita, cum res postulat, regibilem et consultam. Quod igitur censeo, si arbitrium adfuerit vestrum, iustaque sustinet indignatio, paucis absolvam.* 11. *Iam dies in meridiem vergit; lassitudine nos itineris fatigatos scrupulosi tramites excipient et obscuri; nox senescente luna nullis sideribus adiuvanda; terrae protinus aestu flagrantes, nullis aquarum subsidiis fultae: quae si dederit quisquam commode posse transiri, ruentibus hostium examinibus post otium cibique refectionem et potus, quid nos agimus? quo vigore, in-*

edia, siti, laboreque, membris marcentibus, occurramus? 12. Ergo, quoniam negotiis difficillimis saepe dispositio tempestiva prospexit, et statum nutantium rerum recto consilio in bonam partem accepto, aliquoties divina remedia repararunt, hic quaeso vallo fossaque circumdati, divisis vigiliis quiescamus, somnoque et victu congruis potiti pro tempore, pace dei sit dictum, triumphaturas aquilas et vexilla victricia primo lucis moveamus exordio.

13. Nec finiri perpessi quae dicebantur, stridore dentium infrendentes, ardoremque pugnandi hastis illidendo scuta monstrantes, in hostem se duci iam conspicuum exorabant, caelitis dei favore, fiduciaque sui, et fortunati rectoris expertis virtutibus freti: atque ut exitus docuit, salutaris quidam Genius praesens ad dimicandum eos, dum adesse potuit, incitabat. 14. Accessit huic alacritati plenus celsarum potestatum adsensus, maximeque Florentii praefecti praetorio, periculose quidem, sed ratione secunda, pugnandum esse censentis, dum instarent barbari conglobati: qui si diffluxissent, motum militis in seditiones nativo calore propensioris ferri non posse aiebat, extortam sibi victoriam, ut putavit, non sine ultimorum conatu graviter toleraturi. 15. Addiderat autem fiduciam nostris consideratio gemina: recordantibus, quod anno nuper emenso Romanis per transrhenana spatia fusius volitantibus, nec visus est quisquam laris sui defensor, nec obvius stetit: sed concaede arborum densa undique semitis clausis, sidere urente brumali, aegre vixere barbari longius amandati: quodque Imperatore terras eorum ingresso, nec resistere ausi, nec adparere, pacem impetraverunt suppliciter obsecrantes. 16. Sed nullus mutatam rationem temporis advertebat, quod tunc tripertito exitio premebantur: Imperatore urgente per Raetias, Caesare proximo nusquam elabi permittente, finiti-

mis, quos hostes fecere discordiae, modo non occipitia conculcantibus hinc indeque cinctorum. Postea vero pace data, discesserat Imperator: et sedata iurgiorum materia, vicinae gentes iam concordabant: et turpissimus ducis Romani digressus ferociam natura conceptam auxit in maius. 17. Alio itidem modo res est adgravata Romana ex negotio tali. Regii duo fratres vinculo pacis adstricti, quam anno praeterito impetraverant a Constantio, nec tumultuare, nec commoveri sunt ausi. Sed paullo postea uno ex his Gundomado, qui potior erat fideique firmioris, per insidias interempto, omnis eius populus cum nostris hostibus conspiravit: et confestim Vadomarii plebs, ut adserebat, agminibus bella cientium barbarorum sese coniunxit.

18. Cunctis igitur summis infimisque adprobantibus, tunc opportune congrediendum, nec de rigore animorum quidquam remittentibus, exclamavit subito signifer: *Perge, felicissime omnium Caesar, quo te fortuna prosperior ducit: tandem per te virtutem et consilia militare sentimus. I praevius ut faustus antesignanus et fortis: experieris, quid miles sub conspectu bellicosi ductoris, testisque individui gerendorum, modo adsit superum numen, iis rebus efficiet excitatus.* 19. His auditis, cum nullae laxarentur indutiae, promotus exercitus prope collem advenit molliter editum, opertum segetibus iam maturis, a superciliis Rheni haud longo intervallo distantem: e cuius summitate speculatores hostium tres equites exciti, subito nuntiaturi Romanum exercitum adventare, festinarunt ad suos: unus vero pedes, qui sequi non potuit, captus agilitate nostrorum indicavit, per triduum et trinoctium flumen transisse Germanos. 20. Quos cum iam prope densantes semet in cuneos nostrorum conspexere ductores, steterunt vestigiis fixis, antepilanis hastatisque et ordinum primis velut insolubili

muro fundatis: et pari cautela hostes stetere cunctati. 21. Cumque ita, ut antedictus docuerat perfuga, equitatum omnem a dextro latere sibi vidissent oppositum, quidquid apud eos per equestres copias praepollebat, in laevo cornu locavere confertum. Iisdemque sparsim pedites miscuere discursatores et leves, profecto ratione tuta poscente. 22. Norant enim, licet prudentem ex equo bellatorem cum clibanario nostro congressum, frena retinentem et scutum, hasta una manu vibrata, tegminibus ferreis abscondito bellatori nocere non posse: peditem vero inter ipsos discriminum vertices, cum nihil caveri solet praeter id, quod occurrit, humi occulte reptantem, latere forato iumenti, incautum rectorem praecipitem agere, levi negotio trucidandum. 23. Hoc itaque disposito, dextrum sui latus struxere clandestinis insidiis et obscuris. Ductabant autem populos omnes pugnaces et saevos Chnodomarius et Serapio, potestate excelsiores ante alios reges. 24. Et Chnodomarius quidem nefarius belli totius incentor, cuius vertici flammeus torulus aptabatur, anteibat cornu sinistrum audax et fidens ingenti robore lacertorum, ubi ardor proelii sperabatur immanis, equo spumante sublimior, erectus in iaculum formidandae vastitatis, armorumque nitore conspicuus, antea strenuus et miles, et utilis praeter ceteros ductor. 25. Latus vero dextrum Serapio agebat, etiamtum adultae lanuginis iuvenis, efficacia praecurrens aetatem: Mederichi fratris Chnodomarii filius, hominis, quoad vixerat, perfidissimi: ideo sic adpellatus, quod pater eius diu obsidatus pignore tentus in Galliis, doctusque Graeca quaedam arcana, hunc filium suum Agenarichum genitali vocabulo dictitatum, ad Serapionis transtulit nomen. 26. Hos sequebantur potestate proximi reges numero quinque, regalesque decem, et optimatum series magna, armatorumque millia triginta et quinque, ex va

riis nationibus partim mercede, partim pacto vicissitudinis reddendae quaesita.

27. Iamque torvum concrepantibus tubis, Severus dux Rom. aciem dirigens laevam, cum prope fossas armatorum refertas venisset, unde dispositum erat ut abditi repente exorti cuncta turbarent, stetit impavidus: suspectiorque de obscuris, nec referre gradum, nec ulterius ire tentavit. 28. Quo viso, animosus contra labores maximos Caesar, ducentis equitibus saeptus, ut ardor negotii flagitabat, agmina peditum impetu veloci discurrens verbis hortabatur. 29. Et cum adloqui pariter omnes, nec longitudo spatiorum extenta, nec in unum coactae multitudinis permitteret crebritas (et alioquin vitabat gravioris invidiae pondus, ne videretur id adfectasse, quod sibi soli deberi Augustus existimabat) cautior sui, hostium tela praetervolans, his et similibus notos pariter et ignotos ad faciendum fortiter accendebat: 30. *Advenit, o socii, iustum pugnandi iam tempus, olim exoptatum mihi vobiscum: quod antehoc arcessentes, arma inquietis motibus poscebatis.* 31. Item cum ad alios postsignanos in acie locatos extrema venisset: *En*, inquit, *commilitones, diu speratus praesto est dies, compellens nos omnes elutis pristinis maculis Romanae maiestati reddere proprium decus. Hi sunt barbari, quos rabies et immodicus furor ad perniciem rerum suarum coegit occurrere, nostris viribus opprimendos.* 32. Alios itidem bellandi usu diutino callentes aptius ordinans, his exhortationibus adiuvabat: *Exsurgamus viri fortes: propellamus fortitudine congrua illisa nostris partibus probra: quae contemplans, Caesaris nomen cunctando suscepi.* 33. Quoscumque autem pugnae signum inconsulte poscentes, rupturosque imperium irrequietis motibus praevideret: *Quaeso*, inquit, *ne hostes vertendos in fugam sequentes avidius, futurae victoriae gloriam violetis, neu quis ante necessi-*

tatem ultimam cedat. Nam fugituros proculdubio deseram: hostium terga caesuris adero indiscretus, si hoc pensatione moderata fiat et cauta.

34. Haec aliaque in eumdem modum saepius replicando, maiorem exercitus partem primae barbarorum opposuit fronti: et subito Alamannorum peditum fremitus indignationi mistus auditus est, unanimi conspiratione vociferantium, relictis equis secum oportere versari regales: ne, si quid contigisset adversum, deserta miserabili plebe facilem discedendi copiam reperirent. 35. Hoc comperto, Chnodomarius iumento statim desiluit, et secuti eum residui idem facere nihil morati: nec enim eorum quisquam ambigebat partem suam fore victricem.

36. Dato igitur ahenatorum accentu sollemniter signo, ad pugnandum utrimque magnis concursum est viribus. Propilabantur missilia, et properantes cito quam considerato cursu Germani, telaque dextris explicantes, involavere nostrorum equitum turmas, frendentes immania: eorumque ultra solitum saevientium comae fluentes horrebant, et elucebat quidam ex oculis furor: quos contra pertinax miles scutorum obicibus vertices tegens, eiectansque gladios, vel tela concrispans mortem minitantia perterrebat. 37. Cumque in ipso proeliorum articulo eques se fortiter conturmaret, et muniret latera sua firmius pedes, frontem artissimis conserens parmis: erigebantur crassi pulveris nubes, variique fuere discursus, nunc resistentibus, nunc cedentibus nostris: et obnixi genibus quidam barbari peritissimi bellatores hostem propellere laborabant: sed destinatione nimia dexterae dexteris miscebantur, et umbo trudebat umbonem: caelumque exsultantium cadentiumque resonabat a vocibus magnis: et cum cornu sinistrum altius gradiens, urgentium tot agmina Germanorum vi nimia pepulisset, iretque in barbaros fremens, equites nostri cornu

tenentes dextrum, praeter spem incondite discesserunt: dumque primi fugientium postremos impediunt, gremio legionum protecti, fixerunt integrato proelio gradum. 38. Hoc autem exinde acciderat, quod, dum ordinum restituitur series, cataphracti equites viso rectore suo leviter vulnerato, et consorte quodam per cervicem equi labentis pondere armorum oppresso, dilapsi qua quisque poterat, peditesque calcando cuncta turbassent, ni conferti illi sibique vicissim innixi stetissent immobiles. Igitur, cum equites nihil praeter fugae circumspectantes praesidia, vidisset longius Caesar, concito equo eos velut repagulum quoddam cohibuit. 39. Quo agnito per purpureum signum Draconis, summitati hastae longioris aptatum, velut senectutis pandentis exuvias, stetit unius turmae tribunus, et pallore timoreque perculsus, ad aciem integrandam recurrit. 40. Utque in rebus amat fieri dubiis, eosdem lenius increpans Caesar: *Quo*, inquit, *cedimus, viri fortissimi? an ignoratis fugam, quae salutem numquam reperit, irriti conatus stultitiam indicare? redeamus ad nostros, saltem gloriae futuri participes, si eos pro Republica dimicantes non relinquimus inconsulte.* 41. Haec reverenter dicendo, reduxit omnes ad munia subeunda bellandi, imitatus salva differentia veterem Sullam: qui, cum contra Archelaum Mithridatis ducem educta acie proelio fatigabatur ardenti, relictus a militibus cunctis, cucurrit in ordinem primum; raptoque et coniecto vexillo in partem hostilem, *Ite*, dixerat, *socii periculorum electi, et scitantibus ubi relictus sim Imperator, respondete nihil fallentes, solus in Boeotia pro omnibus nobis cum dispendio sanguinis sui decernens.*

42. Proinde Alamanni, pulsis disiectisque equitibus nostris, primam aciem peditum incesserunt, eam abiecta resistendi animositate pulsuri. 43. Sed postquam comminus ventum est, pugnabatur paribus diu

momentis. Cornuti enim et Braccati, usu proeliorum diuturno firmati, eos iam gestu terrentes, barritum civere vel maximum: qui clamor ipso fervore certaminum a tenui susurro exoriens, paullatimque adulescens, ritu extollitur fluctuum cautibus illisorum: iaculorum deinde stridentium crebritate hincinde convolante, pulvis aequali motu adsurgens, et prospectum eripiens, arma armis, corpora corporibus obtrudebat. 44. Sed violentia iraque incompositi barbari in modum exarsere flammarum, nexamque scutorum compagem, quae nostros in modum testudinis tuebatur, scindebant ictibus gladiorum adsiduis. 45. Quo cognito, opitulatum conturmalibus suis celeri cursu Batavi venere cum regibus (formidabilis manus, extremae necessitatis articulo circumventos, si iuvisset fors, ereptura) torvumque canentibus classicis, adultis viribus certabatur. 46. Verum Alamanni bellum acriter ineuntes, altius anhelabant, velut quodam furoris adfectu opposita omnia deleturi. Spicula tamen verutaque missilia non cessabant, ferrataeque arundines fundebantur: quamquam etiam comminus mucro feriebat contra mucronem, et loricae gladiis findebantur, et vulnerati nondum effuso cruore, ad audendum exertius consurgebant. 47. Pares enim quodammodo coivere cum paribus, Alamanni robusti et celsiores; milites usu nimio dociles: illi feri et turbidi; hi quieti et cauti: animis isti fidentes; grandissimis illi corporibus freti. 48. Resurgebat tamen aliquoties armorum pondere pulsus loco Romanus: lassatisque impressus genibus, laevum reflectens poplitem barbarus subsidebat, hostem ultro lacessens: quod indicium est obstinationis extremae. 49. Exsiluit itaque subito ardens optimatium globus, inter quos decernebant et reges, et sequente vulgo ante alios agmina nostrorum irrupit, et iter sibi aperiendo adusque primanorum legionem pervenit, locatam in

medio (quae confirmatio Castra praetoria dictitatur) ubi densior et ordinibus frequens miles, instar turrium fixa firmitate consistens, proelium maiore spiritu repetivit: et vulneribus declinandis intentus, sequi in modum mirmillonis operiens, hostium latera, quae nudabat ira flagrantior, districtis gladiis perforabat. 50. At illi prodigere vitam pro victoria contendentes, tentabant agminis nostri laxare compagem. Sed continuata serie peremptorum, quos Romanus iam fidentior stravit, succedebant barbari superstites interfectis: auditoque occumbentium gemitu crebro, pavore perfusi torpebant. 51. Fessi denique tot aerumnis, et ad solam deinceps strenui fugam, per diversos tramites tota celeritate egredi festinabant: ut e mediis saevientis pelagi fluctibus, quocumque avexerit ventus, eiici nautici properant et vectores: quod voti magis quam spei fuisse, fatebitur quilibet tunc praesens. 52. Aderatque propitiati numinis arbitrium clemens: et secans terga cedentium miles, cum interdum flexis ensibus feriendi non suppeterent instrumenta, ipsis barbaris tela eorum vitalibus immergebat: nec quisquam vulnerantium sanguine iram explevit, nec satiavit caede multiplici dexteram, vel miseratus supplicantem abscessit. 53. Iacebant itaque plurimi transfixi letaliter, remedia mortis compendio postulantes: alii semineces labente iam spiritu, lucis usuram oculis morientibus inquirebant: quorumdam capita discissa trabalibus telis, et pendentia iugulis cohaerebant: pars per lutosum et lubricum solum in sociorum cruore lapsi, intactis ferro corporibus, acervis superruentium obruti necabantur. 54. Quae ubi satis evenere prosperrime, validius instante victore, acumina densis ictibus hebescebant, splendentesque galeae sub pedibus volvebantur, et scuta: ultimo denique trudente discrimine barbari, cum elati cadaverum aggeres exitus impedirent, ad subsidia fluminis

petivere, quae sola restabant, eorum terga iam perstringentis. 55. Et quia cursu sub armis concito fugientes miles indefessus urgebat: quidam nandi peritia eximi se posse discriminibus arbitrati, animas fluctibus commiserunt. Qua causa celeri corde futura praevidens Caesar, cum tribunis et ducibus clamore obiurgatorio prohibebat, ne hostem avidius sequens nostrorum quisquam se gurgitibus committeret verticosis. 56. Unde id observatum est, ut marginibus insistentes confoderent telorum varietate Germanos: quorum si quem morti velocitas subtraxisset, iacti corporis pondere ad ima fluminis subsidebat. 57. Et velut in quodam theatrali spectaculo aulaeis miranda monstrantibus, multa licebat iam sine metu videre: nandi strenuis quosdam nescios adhaerentes; fluitantes alios, cum expeditioribus linquerentur ut stipites; et velut luctante amnis violentia, vorari quosdam fluctibus involutos; nonnullos clypeis vectos, praeruptas undarum occursantium moles obliquatis meatibus declinantes, ad ripas ulteriores post multa discrimina pervenire. Spumans denique cruore barbarico decolor alveus insueta stupebat augmenta.

58. Dum haec aguntur, rex Chnodomarius, reperta copia discedendi, lapsus per funerum strues, cum satellitibus paucis celeritate rapida properabat ad castra, quae prope Tribuncos et Concordiam munimenta Romana fixit in Triboccis, ut escensis navigiis, dudum paratis ad casus ancipites, in secretis se secessibus amandaret. 59. Et quia non nisi Rheno transito ad tentoria sua poterat pervenire, vultum, ne agnosceretur, operiens, sensim retulit pedem. Cumque propinquaret iam ripis, lacunam palustribus aquis interfusam circumgrediens ut transiret, calcata mollitie glutinosa, equo est evolutus: et confestim, licet obeso corpore gravior, ad subsidium vicini collis evasit quem agnitum (nec enim potuit celare, qui fuerat,

fortunae prioris magnitudine proditus) statim anhelo cursu cohors cum tribuno sequuta, armis circumdatum aggerem nemorosum cautius obsidebat, perrumpere verita, ne fraude latenti inter ramorum tenebras exciperetur occultas. 60. Quibus visis compulsus ad ultimos metus, ultro se dedit, solus egressus: comitesque eius ducenti numero, et tres amici iunctissimi, flagitium arbitrati post regem vivere, vel pro rege non mori, si ita tulerit casus, tradidere se vinciendos. 61. Utque nativo more sunt barbari humiles in adversis, disparesque in secundis: servus alienae voluntatis trahebatur pallore confusus, claudente noxarum conscientia linguam: immensum, quantum ab eo differens, qui post feros lugubresque terrores cineribus Galliarum insultans, multa minabatur et saeva.

62. Quibus ita favore superni numinis terminatis, post exactum iam diem occinente liticine revocatus invictissimus miles, prope supercilia Rheni tendebat, scutorumque ordine multiplicato vallatus, victu fruebatur et somno. 63. Ceciderunt autem in hac pugna Romani quidem CCXL. et III. rectores vero IV. Bainobaudes Cornutorum tribunus, adaeque Laipso, et Innocentius cataphractarios ducens, et vacans quidam tribunus, cuius non suppetit nomen: ex Alamannis vero sex millia corporum inventa sunt in campo constrata, et inaestimabiles mortuorum acervi per undas fluminis ferebantur. 64. Tunc Iulianus, ut erat fortuna sui spectatior, meritisque magis quam imperio potens, Augustus acclamatione concordi totius exercitus adpellatus, ut agentes petulantius milites increpabat, id se nec sperare, nec adipisci velle iurando confirmans. 65. Et ut augeret eventus secundi laetitiam, concilio Chnodomarium iussit sibi offerri: qui primo curvatus, deinde humi suppliciter fusus, gentilique prece veniam poscens, bono animo esse est iussus. 66. Et diebus postea paucis ductus ad comita-

tum Imperatoris, missusque exinde Romam, in castris peregrinis, quae in monte sunt Caelio, morbo veterni consumptus est.

67. His tot ac talibus prospero peractis eventu, in palatio Constantii quidam Iulianum culpantes, ut princeps ipse delectaretur, inrisive Victorinum ideo nominabant, quod verecunde referens, quoties imperaret, superatos indicabat saepe Germanos. 68. Interque exaggerationem inanium laudum, ostentationemque aperte lucentium, inflabant ex usu Imperatorem suopte ingenio nimium, quidquid per omnem terrae ambitum agebatur, felicibus eius auspiciis adsignantes. 69. Quocirca magniloquentia elatus adulatorum, tunc et deinde edictis propositis arroganter satis multa mentiebatur, se solum, cum gestis non adfuisset, et dimicasse, et vicisse, et supplices reges gentium erexisse aliquoties scribens: et si verbi gratia eo agente tunc in Italia, dux quidam egisset fortiter contra Persas, nulla eius mentione per textum longissimum facta laureatas litteras ad provinciarum damna mittebat, se inter primores versatum cum odiosa sui iactatione significans. 70. Extant denique eius edicta in tabulariis principis publicis condita . . . . delata narrandi, extollendique semet in caelum. Ab Argentorato, cum pugnaretur, mansione quadragesima disparatus, describens proelium, aciem ordinasse, et stetisse inter signiferos, et Barbaros fugasse praecipites, sibique oblatum falso indicat Chnodomarium (proh rerum indignitas!) super Iuliani gloriosis actibus conticescens: quos sepelierat penitus, ni fama res maximas vel obumbrantibus plurimis silere nesciret

AMMIANI MARCELLINI
RERUM GESTARUM
LIBER XVII.

Iulianus C. transito Rheno Alamannorum vicos diripit ac incendit: ibi munimentum Traiani reparat, et decimestres indutias barbaris concedit. C. I. DC. Francos Germaniam II. vastantes obsidet, et ad deditionem fame compellit. II. *Gallos tributis oppressos levare conatur.* III. *Iussu Constantii A. obeliscus Romae in circo maximo subrectus constituitur: et de obeliscis, ac de notis hieroglyphicis.* IV. *Constantius A. et Sapor Persarum rex frustra de pace per litteras et legatos agunt.* V. *Iuthungi, gens Alamannica, in Raetiis, quas populabantur, a Romanis caesi fugatique.* VI. *Nicomedia terrae motu prostrata: et quot modis terra quatiatur.* VII. *Iulianus C. Salios, gentem Francicam, in deditionem accipit: Chamavorum alios caedit, alios capit, reliquis pacem tribuit.* VIII *Tria munimenta ad Mosam eversa a barbaris instaurat, et a milite famem patiente probris ac minis incessitur.* IX. *Suomarius et Hortarius Alamannorum reges, captivis redditis, ab Iuliano C. pacem impetrant.* X. *Iulian. C. post res in Gallia bene gestas, in aula Constantii A. ab invidis deridetur, segnisque et timidus adpellatur.* XI. *Constantius A. Sarmatos dominos olim, tum exsules, et Quados, Pannoniarum et Moesiae vastatores, ad obsides dandos et captivos reddendos compellit: atque exsulibus Sarmatis, in libertatem avitasque sedes restitutis, regem imponit.* XII. *Constantius A. Limigantes Sarmatos servos, post magnam ipsorum caedem factam, cogit sedibus suis emigrare, ac milites suos adloquitur.* XIII. *Romani legati de pace, re infecta, revertuntur ex Perside, Sapore Armeniam et Mesopotamiam repetente.* XIV.

1. Hac rerum, quas iam digessimus, varietate ita conclusa, Martius iuvenis Rheno post Argentoratensem pugnam otiose fluente securus, sollicitusque, ne dirae volucres consumerent corpora peremptorum, sine discretione cunctos humari mandavit: absolutisque legatis, quos ante certamen superba quaedam

portasse praediximus, ad Tres-tabernas revertit. 2. Unde cum captivis omnibus praedam Mediomatricos, servandam ad reditum usque suum, duci praecepit: et petiturus ipse Mogontiacum, ut ponte compacto transgressus, in suis requireret barbaros, cum nullum reliquisset in nostris, refragante vetabatur exercitu: verum facundia iucunditateque sermonum adlectum, in voluntatem traduxerat suam. Amor enim post documenta flagrantior, sequi libenter hortatus est omnis operae conturmalem, auctoritate magnificum ducem, plus laboris indicere sibi quam militi, sicut perspicue contigit, adsuetum. Moxque ad locum praedictum est ventum, flumine pontibus constratis transmisso, occupavere terras hostiles. 3. At barbari praestricti negotii magnitudine, qui se in tranquillo positos otio tunc parum inquietari posse sperabant; aliorum exitio, quid fortunis suis immineret, anxie cogitantes, simulata pacis petitione, ut primae vertiginis impetum declinarent, misere legatos cum verbis compositis, quae denuntiarent concordem foederum firmitatem: incertumque, quo consilio aut instituto mutata voluntate, per alios cursu celeri venire compulsos, acerrimum nostris minati sunt bellum, ni eorum regionibus excessissent.

4. Quibus clara fide compertis, Caesar prima noctis quiete navigiis modicis et velocibus octingentos imposuit milites: ea re, ut vi ingenti sursum versum decurso egressi, quidquid invenire potuerint, ferro violarent et flammis. 5. Quo ita disposito, solis primo exortu visis per montium vertices barbaris, ad celsiora ducebatur alacrior miles: nulloque invento (hoc siquidem opinati discessere confestim) eminus ingentia fumi volumina visebantur, indicantia, nostros perruptas populari terras hostiles. 6. Quae res Germanorum perculit animos, atque desertis insidiis, quae per arta loca et latebrosa struxerant nostris, trans

Moenum nomine fluvium ad opitulandum suis necessitudinibus avolarunt. 7. Ut enim rebus amat fieri dubiis et turbatis, hinc equitum nostrorum adcursu, inde navigiis vectorum militum impetu repentino perterrefacti, evadendi subsidium velox locorum invenere prudentes: quorum digressu miles libere gradiens, opulentas pecore villas et frugibus rapiebat nulli parcendo. Extractisque captivis, domicilia cuncta curatius ritu Romano constructa, flammis subditis exurebat. 8. Emensaque aestimatione decimi lapidis, cum prope silvam venisset squalore tenebrarum horrendam, stetit diu cunctando, indicio perfugae doctus, per subterranea quaedam occulta fossasque multifidas latere plurimos, ubi habile visum fuerit, erupturos. 9. *Ausi tamen* omnes accedere fidentissime, ilicibus incisis et fraxinis, roboreque abietum magno semitas invenere constratas. Ideoque gradientes cautius retro, non nisi per amfractus longos et asperos ultra progredi posse, vix indignationem capientibus animis, advertebant. 10. Et quoniam aëris urente saevitia, cum discriminibus ultimis laborabatur incassum, (aequinoctio quippe autumnali exacto, per eos tractus superfusae nives opplevere montes simul et campos) opus arreptum est memorabile. 11. Et dum nullus obsisteret, munimentum, quod in Alamannorum solo conditum Traianus suo nomine voluit adpellari, dudum violentius oppugnatum, tumultuario studio reparatum est: locatisque ibi pro tempore defensoribus, ex barbarorum visceribus alimenta congesta sunt. 12. Quae illi maturata ad suam perniciem contemplantes, metuque rei peractae volucriter congregati, precibus et humilitate suprema petiere missis oratoribus pacem: quam Caesar omni consiliorum via firmata, causatus verisimilia plurima, per decem mensium tribuit intervallum: id nimirum sollerti colligens mente, quod castra, supra quam optari potuit,

occupata sine obstaculo, tormentis muralibus et adparatu deberent valido communiri. 13. Hac fiducia tres immanissimi reges venerunt, tandem aliquando iam trepidi, ex his, qui misere victis apud Argentoratum auxilia, iurantes conceptis ritu patrio verbis, nihil inquietum acturos, sed foedera ad praestitutum usque diem, quia id nostris placuerat, cum munimento servaturos intacto, frugesque portaturos humeris, si defuisse sibi docuerint defensores: quod utrumque metu perfidiam frenante fecerunt.

14. Hoc memorabili bello, comparando quidem Punicis et Teutonicis, sed dispendiis rei Romanae peracto levissimis, ut faustus Caesar exsultabat et felix: credique obtrectatoribus potuit, ideo fortiter eum ubique fecisse fingentibus, quod oppetere dimicando gloriose magis optabat, quam damnatorum sorte, sicut sperabant, ut frater Gallus occidi: ni pari proposito post excessum quoque Constantii actibus mirandis inclaruisset.

II. 1. Quibus, ut in tali re, compositis firmiter, ad sedes revertens hibernas, sudorum reliquias reperit tales. Remos Severus, magister equitum, per Agrippinam petens et Iuliacum Francorum validissimos cuneos in sexcentis velitibus, ut postea claruit, vacua praesidiis loca vastantes offendit: hac opportunitate in scelus audaciam erigente, quod Caesare in Alamannorum secessibus occupato, nulloque vetante, expleri se posse praedarum opimitate sunt arbitrati. Sed metu iam reversi exercitus, munimentis duobus, quae olim exinanita sunt, occupatis, se, quoad fieri poterat, tuebantur. 2. Hac Iulianus rei novitate perculsus, et coniiciens quorsum erumperet, si iisdem transisset intactis, retento milite circumvallare disposuit ..... Mosa fluvius praeterlambit, et adusque quartum et quinquagesimum diem, Decembri scilicet et Ianuario mense, obsidionales tractae sunt morae,

destinatis barbarorum animis incredibili pertinacia reluctatis. 3. Tunc pertimescens sollertissimus Caesar, ne observata nocte illuni, barbari gelu vinctum amnem pervaderent, quotidie a sole in vesperam flexo adusque lucis principium, lusoriis navibus discurrere flumen ultro citroque milites ordinavit, ut crustis pruinarum diffractis, nullus ad erumpendum quopiam facile perveniret. Hocque commento, inedia, et vigiliis, et desperatione postrema lassati, sponte se propria dederunt: statimque ad comitatum Augusti sunt missi. 4. Ad quos eximendos periculo multitudo Francorum egressa, cum captos comperisset et asportatos, nihil amplius ausa repedavit ad sua: hisque perfectis acturus hiemem revertit Parisios Caesar.

III. 1. Quia igitur plurimae gentes vi maiore collaturae capita sperabantur, dubia bellorum coniectans sobrius rector, magnis curarum molibus stringebatur. Dumque per inducias licet negotiosas et breves aerumnosis possessorum damnis mederi posse credebat, tributi ratiocinia dispensavit. 2. Cumque Florentius praefectus praetorio cuncta permensus, ut contendebat, quidquid in capitatione deesset, ex conquisitis se supplere firmaret, talium gnarus, animam prius amittere, quam hoc sinere fieri memorabat. 3. Norat enim huiusmodi provisionum, immo eversionum, ut verius dixerim, insanabilia vulnera, saepe ad ultimam egestatem provincias contraxisse: quae res, ut docebitur postea, penitus evertit Illyricum. 4. Ob quae perfecto praetorio ferri non posse clamante, se repente factum infidum, cui Augustus summam commiserit rerum; Iulianus eum sedatius leniens, scrupulose computando et vere, docuit non sufficere solum, verum etiam exuberare capitationis calculum ad commeatuum necessarios adparatus. 5. Nihilominus tamen diu postea indictionale augmentum oblatum sibi, nec recitare nec subnotare perpes-

sus, humi proiecit. Literisque Augusti monitus ex relatione praefecti, non agere ita perplexe, ut videretur parum Florentio credi: rescripsit gratandum esse, si provincialis hincinde vastatus, saltem sollemnia praebeat, nedum incrementa, quae nulla supplicia egenis possent hominibus extorquere. Factumque est tunc et deinde unius animi firmitate, ut praeter solita nemo Gallis quidquam exprimere conaretur ...... inique. 6. Inusitato exemplo id petendo Caesar impetraverat a praefecto, ut secundae Belgicae multiformibus malis oppressae dispositio sibi committeretur, ea videlicet lege, ut nec praefectianus, nec praesidialis adparitor ad solvendum quemquam urgeret. Quo levati solatio cuncti, quos in curam susceperat suam, nec interpellati, ante praestitutum tempus debita contulerunt.

IV. 1. Inter haec recreandarum exordia Galliarum, administrante secundam adhuc Orfito praefecturam, obeliscus Romae in circo erectus est maximo. Super quo nunc, quia tempestivum est, pauca discurram. 2. Urbem priscis saeculis conditam ambitiosa moenium strue, et portarum centum quondam aditibus celebrem, hecatompylos Thebas institutores ex facto cognominarunt, cuius vocabulo provincia nunc usque Thebais adpellatur. 3. Hanc inter exordia pandentis se late Carthaginis, improviso excursu duces oppressere Poenorum: posteaque reparatam Persarum rex ille Cambyses, quoad vixerat, alieni cupidus et immanis, Aegypto perrupta adgressus est, ut opes exinde raperet invidendas, ne deorum quidem donariis parcens. 4. Qui dum inter praedatores turbulente concursat, laxitate praepeditus indumentorum concidit pronus: ac suomet pugione, quem aptatum femori dextro gestabat, subita vi ruinae nudato, vulneratus paene letaliter interisset. 5. Longe autem postea Cornelius Gallus, Octaviano res tenente Ro

manas, Aegypti procurator, exhausit civitatem plurimis interceptis: reversusque, cum furtorum arcesseretur et populatae provinciae, metu nobilitatis acriter indignatae, cui negotium spectandum dederat Imperator, stricto incubuit ferro. Is est, si recte existimo, Gallus poëta, quem flens quodammodo in postrema Bucolicorum parte Virgilius carmine leni decantat.

6. In hac urbe inter labra ingentia, diversasque moles figmenta Aegyptiorum numinum exprimentes, obeliscos vidimus plures, aliosque iacentes et comminutos: quos antiqui reges bello domitis gentibus, aut prosperitatibus summarum rerum elati, montium venis vel apud extremos orbis incolas perscrutatis excisos erectosque, diis superis in religione dicarunt. 7. Est autem obeliscus asperrimus lapis, in figuram metae cuiusdam sensim ad proceritatem consurgens excelsam; utque radium imitetur, gracilescens, paulisper specie quadrata in verticem productus augustum, manu levigatus artifici. 8. Formarum autem innumeras notas, hieroglyphicas adpellatas, quas ei undique videmus incisas, initialis sapientiae vetus insignivit auctoritas. 9. Volucrum enim ferarumque, etiam alieni mundi, genera multa sculpentes, ad aevi quoque sequentis aetates ut patratorum vulgatius perveniret memoria, promissa vel soluta regum vota monstrabant. 10. Non enim, ut nunc litterarum numerus praestitutus et facilis exprimit, quidquid humana mens concipere potest; ita prisci quoque scriptitarunt Aegyptii: sed singulae litterae singulis nominibus serviebant et verbis; nonnumquam significabant integros sensus. 11. Cuius rei scientiae in his interim sit duobus exemplum. Per vulturem naturae vocabulum pandunt: quia mares nullos posse inter has alites inveniri rationes memorant physicae: perque speciem apis mella conficientis indicant regem:

moderatori cum iucunditate aculeos quoque innasci debere his signis ostendentes, et similia plurima.

12. Et quia sufflantes adulatores ex more Constantium, id sine modo strepebant, quod, cum Octavianus Augustus obeliscos duos ab Heliopolitana civitate transtulisset Aegyptia, quorum unus in circo maximo, alter in campo locatus est Martio; hunc recens advectum difficultate magnitudinis territus, nec contrectare ausus est, nec movere: discant, qui ignorant, veterem principem translatis aliquibus hunc intactum ideo praeterisse, quod Deo Soli speciali munere dedicatus, fixusque intra ambitiosi templi delubra, quae contingi non poterant, tamquam apex omnium eminebat. 13. Verum Constantinus id parvi ducens, avulsam hanc molem sedibus suis, nihilque committere in religionem recte existimans, si ablatum uno templo miraculum Romae sacraret, id est, in templo mundi totius, iacere diu perpessus est, dum translationi pararentur utilia. Quo convecto per alveum Nili, proiectoque Alexandriae, navis amplitudinis antehac inusitatae aedificata est, sub trecentis remigibus agitanda. 14. Quibus ita provisis, digressoque vita principe memorato, urgens effectus intepuit: tandemque sero impositus navi per maria fluentaque Tybridis velut paventis, ne, quod paene ignotus miserat Nilus, ipse parum sub meatus sui discrimine moenibus alumnis inferret, defertur in vicum Alexandri, tertio lapide ab urbe seiunctum: unde chamulcis impositus, tractusque lenius, per Ostiensem portam piscinamque publicam circo illatus est maximo. 15. Sola post haec restabat erectio, quae vix aut ne vix quidem sperabatur posse compleri: erectisque usque periculum altis trabibus, ut machinarum cerneres nemus, innectuntur vasti funes et longi, ad speciem multiplicium liciorum caelum densitate nimia subtexentes: quibus colligatus mons ipse effigiatus scriptilibus

elementis, paullatimque id per arduum inane protentus, diu pensilis, hominum millibus multis tamquam molendinarias rotantibus metas, cavea locatur in media, eique sphaera superponitur ahenea, aureis laminis nitens: qua confestim vi ignis divini contacta, ideoque sublata, facis imitamentum infigitur aereum, itidem auro imbracteatum, velut abundanti flamma candentis. 16. Sequutaeque aetates alios transtulerunt: quorum unus in Vaticano, alter in hortis Sallustii; duo in Augusti monumento erecti sunt. 17. Qui autem notarum textus obelisco incisus est veteri, quem videmus in circo, Hermapionis librum sequuti, interpretatum litteris subiecimus Graecis.

ΑΡΧΗΝ ΑΠΟ ΤΟΥ ΝΟΤΙΟΥ ΔΙΕΡΜΗΝΕΥΜΕΝΑ ΕΧΕΙ

ΣΤΙΧΟΣ ΠΡΩΤΟΣ ΤΑΔΕ.

18. *Ἥλιος βασιλεῖ Ῥαμέστῃ. δεδώρημαί σοι ἀνὰ πᾶσαν οἰκουμένην μετὰ χαρᾶς βασιλεύειν. ὃν Ἥλιος φιλεῖ καὶ Ἀπόλλων. κρατερὸς φιλαλήθης υἱὸς Ἥρωνος, θεογέννητος κτιστὴς τῆς οἰκουμένης, ὃν Ἥλιος προέκρινεν, ἄλκιμος Ἄρεως βασιλεὺς Ῥαμέστης. ᾧ πᾶσα ὑποτέτακται ἡ γῆ μετὰ ἀλκῆς καὶ θάρσους. βασιλεὺς Ῥαμέστης Ἡλίου παῖς αἰωνόβιος.*

ΣΤΙΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

19. *Ἀπόλλων κρατερὸς, ὁ ἑστὼς ἐπ' ἀληθείας δεσπότης διαδήματος, τὴν Αἴγυπτον δοξάσας κεκτημένος, ἀγλαοποιήσας Ἡλίου πόλιν, καὶ κτίσας τὴν λοιπὴν οἰκουμένην, καὶ πολυτιμήσας τοὺς ἐν Ἡλίου πόλει θεοὺς ἀνιδρυμένους, ὃν Ἥλιος φιλεῖ.*

ΤΡΙΤΟΣ ΣΤΙΧΟΣ.

20. *Ἀπόλλων κρατερὸς Ἡλίου παῖς παμφεγγὴς, ὃν Ἥλιος προέκρινεν καὶ Ἄρης ἄλκιμος ἐδωρήσατο. οὗ τὰ ἀγαθὰ ἐν παντὶ διαμένει καιρῷ. ὃν Ἄμμων ἀγαπᾷ, πληρώσας τὸν νέων τοῦ φοίνικος ἀγαθῶν. ᾧ οἱ θεοὶ ζωῆς χρόνον ἐδωρήσαντο. Ἀπόλλων κρατερὸς υἱὸς Ἥρωνος βα-*

σιλεὺς οἰκουμένης Ῥαμέστης, ὃς ἐφύλαξεν Αἴγυπτον τοὺς ἀλλοεθνεῖς νικήσας. ὃν Ἥλιος φιλεῖ. ᾧ πολὺν χρόνον ζωῆς ἐδωρήσαντο θεοὶ, δεσπότης οἰκουμένης Ῥαμέστης αἰωνόβιος.

ΑΛΛΟΣ ΣΤΙΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

21. Ἥλιος θεὸς μέγας δεσπότης οὐρανοῦ. δεδώρημαί σοι βίον ἀπρόσκορον. Ἀπόλλων κρατερὸς κύριος διαδήματος ἀνείκαστος, ὧν ἀνδριάντας ἀνέθηκεν ἐν τῇδε τῇ βασιλείᾳ δεσπότης Αἰγύπτου, καὶ ἐκόσμησεν Ἡλίου πόλιν ὁμοίως καὶ αὐτὸν Ἥλιον δεσπότην οὐρανοῦ. συνετελεύτησεν ἔργον ἀγαθὸν Ἡλίου παῖς βασιλεὺς αἰωνόβιος.

ΤΡΙΤΟΣ ΣΤΙΧΟΣ.

22. Ἥλιος θεὸς δεσπότης οὐρανοῦ Ῥαμέστῃ βασιλεῖ δεδώρημαι τὸ κράτος καὶ τὴν κατὰ πάντων ἐξουσίαν. ὃν Ἀπόλλων φιλαλήθης δεσπότης χρόνων, καὶ Ἥφαιστος ὁ τῶν θεῶν πατὴρ προέκρινεν διὰ τὸν Ἄρεα. βασιλεὺς παγχαρὴς Ἡλίου παῖς, καὶ ὑπὸ Ἡλίου φιλούμενος.

ΑΦΗΛΙΩΤΗΣ ΠΡΩΤΟΣ ΣΤΙΧΟΣ.

23. Ὁ ἀφ' Ἡλίου πόλεως μέγας θεὸς ἐνουράνιος Ἀπόλλων κρατερὸς, Ἥρωνος υἱὸς, ὃν Ἥλιος ἠγώγησεν, ὃν οἱ θεοὶ ἐτίμησαν, ὁ πάσης γῆς βασιλεύων, ὃν Ἥλιος προέκρινεν, ὁ ἄλκιμος διὰ τὸν Ἄρεα βασιλεὺς, ὃν Ἄμμων φιλεῖ. καὶ ὁ παμφεγγὴς συγκρίνας αἰώνιον βασιλέα. *et reliqua.*

(A. C. 358.)

V. 1. Datiano et Cereali coss. cum universa per Gallias studio cautiore disponerentur, formidoque praeteritorum barbaricos hebetaret excursus: rex Persarum in confiniis agens adhuc gentium extimarum, iamque cum Chionitis et Gelanis, omnium acerrimis bellatoribus, pignore icto societatis, rediturus ad sua, Tamsaporis scripta suscepit, pacem Romanum principem nuntiantis poscere precativam. 2. Ideoque non nisi infirmato imperii robore tentari talia suspicatus, latius semet extentans, pacis ample-

ctitur nomen, et conditiones proposuit graves: missoque cum muneribus Narseo quodam legato, litteras ad Constantium dedit, nusquam a genuino fastu declinans, quarum hunc fuisse accepimus sensum: 3. *Rex regum Sapor, particeps siderum, frater Solis et Lunae, Constantio Caesari fratri meo salutem plurimam dico. Gaudeo, tandemque mihi placet, ad optimam te viam revertisse, et incorruptum aequitatis agnovisse suffragium, rebus ipsis expertum, pertinax alieni cupiditas quas aliquoties ediderit strages.* 4. *Quia igitur veritatis oratio soluta esse debet et libera, et celsiores fortunas idem loqui decet atque sentire; propositum meum in pauca conferam, reminiscens, haec quae dicturus sum, me saepius replicasse.* 5. *Adusque Strymona flumen, et Macedonicos fines tenuisse maiores meos, antiquitates quoque vestrae testantur: haec me convenit flagitare (ne sit arrogans, quod adfirmo) splendore virtutumque insignium serie vetustis regibus antistantem. Sed ubique mihi cordi est recordatio, cui coalitus ab adolescentia prima, nihil umquam poenitendum admisi.* 6. *Ideoque Armeniam recuperare cum Mesopotamia debeo, avo meo composita fraude praereptam. Illud apud nos numquam acceptum fuit, quod adseritis vos exsultantes, nullo discrimine virtutis ac doli, prosperos omnes laudari debere bellorum eventus.* 7. *Postremo, si morem gerere suadenti volueris recte, contemne partem exiguam semper luctificam et cruentam, ut caetera regas securus: prudenter reputans, medelarum quoque artifices urere nonnumquam et secare, et partes corporum amputare, ut reliquis uti liceat integris: hocque bestias factitare; quae cum advertant, cur maximopere capiantur, illud propria sponte amittunt, ut vivere deinde possint impavidae.* 8. *Id sane pronuntio, quod, si haec mea legatio redierit irrita, post tempus hiemalis quietis exemptum, viribus totis accinctus, fortuna*

conditionumque aequitate spem successus secundi fundante, venire, quoad ratio siverit, festinabo.

9. His litteris diu libratis, recto pectore (quod dicitur) considerateque responsum est hoc modo: 10. *Victor terra marique Constantius semper Augustus fratri meo Sapori regi salutem plurimam dico. Sospitati quidem tuae gratulor, ut futurus, si velis, amicus: cupiditatem vero semper indeflexam fusiusque vagantem vehementer insimulo.* 11. *Mesopotamiam poscis ut tuam, perindeque Armeniam: et suades integro corpori adimere membra quaedam, ut salus eius deinceps locetur in solido: quod refutandum est potius, quam ulla consensione firmandum. Accipe igitur veritatem non obtectam praestigiis, sed perspicuam, nullisque minis inanibus perterrendam.* 12. *Praefectus praetorio meus, opinatus adgredi negotium publicae utilitati conducens, cum duce tuo per quosdam ignobiles, me inconsulto, sermones conseruit super pace. Non refutamus hanc nec repellimus: adsit modo cum decore et honestate, nihil pudori nostro praereptura vel maiestati.* 13. *Est enim absonum et indecens, cum gestarum rerum ordine explicatae sint aures, quas invidiae nobis multipliciter incluserunt: cum deletis tyrannis totus orbis Romanus nobis obtemperat, ea prodere, quae contracti in Orientales angustias diu servavimus illibata.* 14. *Cessent autem quaeso formidines, quae nobis intentantur ex more: cum ambigi nequeat, non inertia nos, sed modestia, pugnas interdum excepisse potius, quam intulisse: et nostra, quoties lacessimur, fortissimo benevolentiae spiritu defensare, id experiendo legendoque scientes, in proeliis quibusdam raro rem titubasse Romanam, in summa vero bellorum numquam ad deteriora prolapsam.*

15. Hanc legationem nullo impetrato remissam (nec enim effrenatae regis cupiditati responderi am-

plius quidquam potuit) post paucissimos dies sequutus est Prosper comes, et Spectatus tribunus et notarius, itemque Eustathius Musoniano suggerente Philosophus, ut opifex suadendi: Imperatoris scripta perferentes et munera, enisuri adparatum interim Saporis arte quadam suspendere, ut supra humanum modum provinciae munirentur Arctoae.

VI. 1. Inter quae ita ambigua Iuthungi Alamannorum pars, Italicis conterminans tractibus, obliti pacis et foederum, quae adepti sunt obsecrando, Raetias turbulente vastabant, adeo ut etiam oppidorum tentarent obsidia praeter solitum. 2. Ad quos repellendos cum valida manu missus Barbatio, in locum Silvani peditum promotus magister, ignavus, sed verbis effusior, alacritate militum vehementer erecta, prostravit acerrime multos, ita ut exigua portio, quae periculi metu se dedit in fugam, aegre dilapsa res suas non sine lacrymis reviseret et lamentis. 3. Huic pugnae Nevita, postea consul, equestris praepositus turmae, et adfuisse, et fortiter fecisse firmatur.

VII. 1. Iisdem diebus terrae motus horrendi per Macedoniam, Asiamque, et Pontum adsiduis pulsibus oppida multa concusserunt et montes. Inter monumenta tamen multiformium aerumnarum eminuere Nicomediae clades, Bithyniae urbium matris, cuius ruinarum eventum vere breviterque absolvam.

2. Primo lucis exortu die nono Kal. Septembrium, concreti nubium globi nigrantium, laetam paullo ante caeli speciem confuderunt: et amandato solis splendore, nec contigua vel adposita cernebantur: ita oculorum obtutu praestricto, humo involutus crassae caliginis squalor insedit. 3. Dein velut numine summo fatales contorquente manubias, ventosque ab ipsis excitante cardinibus, magnitudo furentium incubuit procellarum, cuius impetu pulsorum auditus est montium gemitus, et elisi littoris fragor: haecque sequuti

typhones atque presteres, cum horrifico tremore terrarum, civitatem et suburbana funditus everterunt. 4. Et quoniam acclivitate collium aedes pleraeque vehebantur, aliae super alias concidebant, reclangentibus cunctis sonitu ruinarum immenso. Interim clamoribus variis excelsa culmina resultabant, quaeritantium coniugium liberosque, et si quid necessitudinis arte constringit. 5. Post horam denique secundam, multo ante tertiam, aër iam sudus et liquidus latentes retexit funereas strages. Nonnulli enim superruentium ruderum vi nimia constipati, sub ipsis interiere ponderibus. Quidam collo tenus aggeribus obruti, cum superesse possent, si qui iuvissent, auxiliorum inopia necabantur. Alii lignorum exstantium acuminibus fixi pendebant. 6. Uno ictu caesi complures paullo ante homines, tunc promiscuae strages cadaverum cernebantur. Quosdam domorum inclinata fastigia intrinsecus ferebant intactos, angore et inedia consumendos. Inter quos Aristaenetus adfectatam recens dioecesim curans vicaria potestate, quam Constantius ad honorem uxoris Eusebiae Pietatem cognominaverat, animam hoc casu cruciatam diutius exhalavit. 7. Alii subita ruinae magnitudine oppressi, iisdem adhuc molibus conteguntur. Collisis quidam capitibus, vel humeris praesectis aut cruribus, inter vitae mortisque confinia, aliorum adiumenta paria perferentium implorantes, cum obtestatione magna deserebantur. 8. Et superesse potuit aedium sacrarum et privatarum, hominumque pars maior, ni palantes abrupte flammarum ardores per quinquaginta dies et noctes, quidquid consumi poterat, exussissent.

9. Adesse tempus existimo pauca dicere, quae de terrae pulsibus coniectura veteres collegerunt. Ad ipsius enim veritatis arcana non modo haec nostra vulgaris inscitia, sed ne sempiterna quidem lucubra

tionibus longis nondum exhausta physicorum iurgia penetrarunt. 10. Unde et in ritualibus et pontificiis observatur obtemperantibus sacerdotiis caute, ne alio Deo pro alio nominato, cum, quis eorum terram concutiat, sit in abstruso, piacula committantur. 11. Accidunt autem, ut opiniones existimant, inter quas Aristoteles aestuat et laborat, aut in cavernis minutis terrarum, quas Graece syringas adpellamus, impulsu crebriore aquis undabundis: aut certe, ut Anaxagoras adfirmat, ventorum vi subeuntium ima terrarum: qui cum soliditatibus concrustatis inciderint, eruptiones nullas reperientes, eas partes soli convibrant, quas subrepserint humidi. Unde plerumque observatur, terra tremente, ventorum apud nos spiramina nulla sentiri, quod in ultimis eius secessibus occupantur. 12. Anaximander ait, arescentem nimia aestuum siccitate, aut post madores imbrium, terram rimas pandere grandiores, quas penetrat supernus aër violentus et nimius, ac per eas vehementi spiritu quassatam cieri propriis sedibus. Qua de causa terrores huiusmodi vaporatis temporibus, aut nimia aquarum caelestium superfusione contingunt. Ideoque Neptunum humentis substantiae potestatem, Ennosigaeon et Sisichthona poëtae veteres et theologi nuncupaverunt.

13. Fiunt autem terrarum motus modis quatuor. Aut enim brasmatiae sunt, qui humum molestius suscitantes, sursum propellunt immanissimas moles: ut in Asia Delos emersit, et Hiera, et Anaphe, et Rhodus, Ophiusa et Pelagia prioribus saeculis dictitata, aureo quondam imbri perfusa, et Eleusin in Boeotia, et apud Tyrrhenos Vulcanus, insulaeque plures: aut climatiae, qui limes ruentes et obliqui urbes, aedificia, montesque complanant: aut chasmatiae, qui grandiori motu patefactis subito voratrinis, terrarum partes absorbent; ut in Atlantico mari Europaeo orbe

spatiosior insula, et in Crissaeo sinu Helice et Bura, et in Ciminia Italiae parte oppidum Saccumum, ad Erebi profundos hiatus abactae, aeternis tenebris occultantur. 14. Inter haec tria genera terrae motuum, mycematiae sonitu audiuntur minaci, cum dissolutis elementa compagibus ultro adsiliunt, vel relabuntur considentibus terris. Tunc enim necesse est velut taurinis reboare mugitibus fragores fremitusque terrenos. Sed hinc ad exorsa.

VIII. 1. At Caesar hiemem apud Parisios agens, Alamannos praevenire studio maturabat ingenti, nondum in unum coactos, sed in insaniam post Argentoratum audaces omnes et saevos: opperiensque Iulium mensem, unde sumunt Gallicani procinctus exordia, diutius angebatur. Nec enim egredi poterat, antequam ex Aquitania, aestatis remissione solutis frigoribus et pruinis, veheretur annona. 2. Sed ut est difficultatum paene omnium diligens ratio victrix, multa mente versans et varia, id tandem reperit solum, ut anni maturitate non exspectata, barbaris occurreret insperatus, firmatoque consilio XX. dierum frumentum, ex eo, quod erat in sedibus consumendum, ad usus diuturnitatem excoctum, buccellatum, ut vulgo adpellant, humeris imposuit libentium militum: hocque subsidio fretus, secundis, ut ante, auspiciis profectus est, intra mensem quintum vel sextum duas expeditiones consummari posse urgentes et necessarias arbitratus. 3. Quibus paratis, petit primos omnium Francos, eos videlicet, quos consuetudo Salios adpellavit, ausos olim in Romano solo apud Toxiandriam locum habitacula sibi figere praelicenter. Cui, cum Tungros venisset, occurrit legatio praedictorum, opinantium reperiri Imperatorem etiamtum in hibernis, pacem sub hac lege praetendens, ut quiescentes eos tamquam in suis nec lacesseret quisquam, nec vexaret. Hos legatos, negotio plene digesto,

oppositaque conditionum perplexitate, ut in iisdem tractibus moraturus, dum redeunt, muneratos absolvit. 4. Dictoque citius sequutus profectos, Severo duce misso per ripam, subito cunctos adgressus, tam quam fulminis turbo perculsit: iamque precantes po tius, quam resistentes, in opportunam clementiae partem effectu victoriae flexo, dedentes se cum opibus liberisque suscepit. 5. Chamavos itidem ausos similia adortus, eadem celeritate partim cecidit, partim acriter repugnantes, vivosque captos compegit in vincula: alios praecipiti fuga trepidantes, ad sua, ne militem spatio longo defatigaret, abire interim permisit innocuos: quorum legatis paullo postea missis precatum consultumque rebus suis, humi prostratis sub obtutibus eius, pacem hoc tribuit pacto, ut ad sua redirent incolumes.

IX. 1. Cunctis igitur ex voto currentibus, studio pervigili properans modis omnibus utilitatem fundare provinciarum, munimenta tria recta serie superciliis imposita fluminis Mosae, subversa dudum obstinatione barbarica, reparare pro tempore cogitabat: et illico sunt instaurata, procinctu paullisper omisso. 2. Atque ut consilium prudens celeritas faceret tutum, ex annona decem dierum et septem, quam in expeditionem pergens vehebat cervicibus miles, portionem subtractam in iisdem condidit castris, sperans, ex Chamavorum segetibus id suppleri posse, quod ablatum est. 3. Longe autem aliter accidit. Frugibus enim nondum etiam maturis, miles expensis, quae portabat, nusquam reperiens victus, extrema minitans Iulianum compellationibus incessebat et probris: Asianum adpellans, Graeculum, et fallacem, et specie sapientiae stolidum. Utque inveniri solent quidam inter armatos verborum volubilitate conspicui, haec et similia multa strepebant: 4. *Quo trahimur spe meliorum abolita, olim quidem dura et perpessu asperrima*

per nives tolerantes et acumina crudelium pruinarum? sed nunc, pro nefas! cum ultimis hostium fatis instamus, fame, ignavissimo mortis genere tabescentes. 5. *Et ne quis nos turbarum existimet concitores, pro vita loqui sola testamur; non aurum, neque argentum petentes, quae olim nec contrectare potuimus, nec videre, ita nobis negata velut contra Remp. tot suscepisse labores et pericula confutatis.* 6. Et erat ratio iusta querelarum. Inter tot enim rerum probabilium cursus articulosque necessitatum ancipites, sudoribus Gallicanis miles exhaustus, nec donativum meruit nec stipendium, iam inde ut Iulianus illo est missus: ea re, quod nec ipsi, quod daret, suppetere poterat usquam, nec Constantius erogari more solito permittebat. 7. Hocque exinde claruit fraude potius, quam tenacitate committi, quod cum idem Caesar, petenti ex usu gregario cuidam ut barbas detonderet, dedisset aliquid vile, contumeliosis calumniis adpetitus est a Gaudentio tunc notario, ad explorandos eius actus diu morato per Gallias, quem postea ipse interfici iussit, ut loco monstrabitur competenti.

X. 1. Lenito tandem tumultu non si blanditiarum genere vario, contextoque navali ponte Rheno transito, terris Alamannorum calcatis, Severus magister equitum bellicosus ante haec et industrius, repente commarcuit. 2. Et qui saepe universos ad fortiter faciendum hortabatur et singulos; tunc dissuasor pugnandi contemptus videbatur et timidus, mortem fortasse metuens adventantem: ut in Tageticis libris legitur, Veiovis fulmine mox tangendos adeo hebetari, ut nec tonitrum, nec maiores aliquos possint audire fragores: et iter ignaviter egerat praeter solitum, ut ductores viarum praeeuntes alacri gradu, ultima minitando terreret, ni omnes conspirantes in unum se loca penitus ignorare firmarent. Qui interdicti metuentes auctoritatem, nusquam deinde sunt progressi.

3. Inter has tamen moras Alamannorum rex Suomarius ultro cum suis improvisus occurrit, ferox ante saeviensque in damna Romana, sed tum lucrum existimans insperatum, si propria retinere permitteretur. Et quia vultus incessusque supplicem indicabat, susceptus, bonoque animo esse iussus et placido, nihil arbitrio suo relinquens, pacem genibus curvatis orabat. 4. Et eam cum concessione praeteritorum sub hac meruit lege, ut captivos redderet nostros, et, quoties sit necesse, militibus alimenta praeberet, susceptorum vilium more securitates accipiens pro illatis: quas si non ostendisset in tempore, sciret se rursus ea de re fatigandum.

5. Quod ita recte dispositum, est impraepedite completum. Hortarii nomine petendus erat regis alterius pagus: et quia nihil videbatur deesse praeter ductores, Nesticae tribuno scutariorum, et Charicttoni viro fortitudinis mirae, imperaverat Caesar, ut magna quaesitum industria comprehensumque offerrent sibi captivum: et correptus velociter adulescens ducitur Alamannus, pacto obtinendae salutis pollicitus itinera se monstraturum. 6. Hoc praegresso sequutus exercitus, celsarum arborum obsistente concaede ire protinus vetabatur. Verum per circuitus longos et flexuosos ventum est tandem ad loca: et ira quisque percitus armatorum urebat agros, pecora diripiebat et homines, resistentesque sine ulla parcimonia contruncabat. 7. His malis perculsus rex, cum multiplices legiones, vicorumque reliquias cerneret exustorum, ultimas fortunarum iacturas adesse iam contemplatus, oravit ipse quoque veniam, facturum se imperanda, iurandique exsecratione restituere universos promisit: id enim cura agebatur impensiore: detentisque plurimis, reddidit paucos. 8. Quo cognito, ad indignationem iustam Iulianus erectus, cum munerandus venisset ex more, quatuor comites eius,

quorum ope et fide maxime nitebatur, non ante absolvit, dum omnes rediere captivi. 9. Ad colloquium tamen accitus a Caesare, trementibus oculis adorato, victorisque superatus adspectu, conditione difficili premebatur: hac scilicet, ut, quoniam consentaneum erat, post tot secundos eventus civitates quoque reparari vi barbarorum excisas, carpenta et materias ex opibus suis suorumque praeberet: et haec pollicitus, imprecatusque, si perfidum quidquam egisset, luenda sibi cruore supplicia, ad propria remeare permissus est. Annonam enim transferre, ita ut Suomarius, ea re compelli non potuit, quod ad internecionem regione eius vastata nihil inveniri poterat, quod daretur.

10. Ita reges illi tumentes quondam immaniter, rapinisque ditescere adsueti nostrorum, Romanae potentiae iugo subdidere colla iam domita, et velut inter tributarios nati et educati, obsecundabant imperiis ingravate. Quibus hoc modo peractis, disperso per stationes milite consuetas, ad hiberna regressus est Caesar.

XI. 1. Haec cum in comitatu Constantii subinde noscerentur (erat enim necesse, tamquam adparitorem Caesarem super omnibus gestis ad Augusti referre scientiam) omnes, qui plus poterant in palatio, adulandi professores iam docti, recte consulta prospereque completa vertebant in deridiculum: talia sine modo strepentes insulse, *In odium venit cum victoriis suis capella, non homo:* ut hirsutum Iulianum carpentes, adpellantesque loquacem talpam, et purpuratam simiam, et litterionem Graecum: et his congruentia plurima atque vernacula principi resonantes, audire haec taliaque gestienti, virtutes eius obruere verbis impudentibus conabantur, ut segnem incessentes, et timidum, et umbratilem, gestaque secus verbis comptioribus exornantem: quod non tunc primitus

accidit. 2. Namque, ut solet amplissima gloria obiecta esse semper invidiae, legimus in veteres quoque magnificos duces vitia criminaque, etiamsi inveniri non poterant, finxisse malignitatem, spectatissimis actibus eorum offensam. 3. Ut Cimonem, Miltiadis filium, insimulatum intemperantiae, qui prope Eurymedonta Pamphylium flumen Persarum populum delevit innumerum, coëgitque gentem insolentia semper elatam, obsecrare suppliciter pacem: Aemilianum itidem Scipionem, ut somniculosum aemulorum incusari malevolentia, cuius impetrabili vigilantia, obstinatae in perniciem Romae, duae sunt potentissimae urbes excisae. 4. Nec non etiam in Pompeium obtrectatores iniqui multa scrutantes, cum nihil, unde vituperari deberet, inveniretur, duo haec observaverunt ludibriosa et irrita: quod genuino quodam more caput digito uno scalpebat: quodque aliquamdiu tegendi ulceris causa deformis fasciola candida crus colligabat: quorum alterum factitare ut dissolutum, alterum ut novarum rerum cupidum adserebant: nihil interesse oblatrantes argumento subfrigido, quam partem corporis redimiret regiae maiestatis insigni eum virum, quo nec fortior, nec cautior quisquam patriae fuit, ut documenta praeclara testantur.

5. Dum haec ita aguntur, Romae Artemius curans vicariam, praefecturam pro Basso quoque agebat: qui recens promotus urbi praefectus fatali decesserat sorte. Cuius administratio seditiones perpessa est turbulentas, nec memorabile quidquam habuit, quod narrari sit dignum.

XII. 1. Augusto inter haec quiescenti per hiemem apud Sirmium, indicabant nuntii graves et crebri, permistos Sarmatas et Quados, vicinitate et similitudine morum armaturaeque concordes, Pannonias Moesiarumque alteram cuneis incursare dispersis. 2. Quibus ad latrocinia magis quam aperto habilibus Marti,

hastae sunt longiores, et loricae ex cornibus rasis et levigatis, plumarum specie linteis indumentis innexae: equorumque plurimi ex usu castrati, ne aut feminarum visu exagitati raptentur, aut in subsidiis ferocientes, prodant hinnitu densiore vectores. 3. Et per spatia discurrunt amplissima sequentes alios, vel ipsi terga vertentes, insidendo velocibus equis et morigeris, trahentesque singulos, interdum et binos, uti permutatio vires foveat iumentorum, vigorque otio integretur alterno.

4. Aequinoctio itaque temporis verni confecto, Imperator coacta militum valida manu, ductu laetioris fortunae profectus, cum ad locum aptissimum pervenisset, flumen Istrum exundantem pruinarum iam resoluta congerie, super navium foros ponte contexto transgressus, populandis barbarorum incubuit terris: qui itinere festinato praeventi, catervasque bellatoris exercitus iugulis suis imminere cernentes, quem nondum per anni tempus colligi posse rebantur, nec spirare ausi, nec stare, sed vitantes exitium insperatum, semet omnes effuderunt in fugam. 5. Stratisque plurimis, quorum gressus vinxerat timor, hi, quos exemit celeritas morti, inter latebrosas convalles montium occultati, videbant patriam ferro pereuntem: quam vindicassent profecto, si vigore, quo discesserant, restitissent. 6. Gerebantur haec in ea parte Sarmatiae, quae secundam prospectat Pannoniam: parique fortitudine circa Valeriam opes barbaricas, urendo rapiendoque occurrentia, militaris turbo vastabat. 7. Cuius cladis immensitate permoti, posthabito consilio latendi, Sarmatae petendae specie pacis agmine tripertito agentes securius nostros adgredi cogitarunt: ut nec expedire tela, nec vim vulnerum declinare, nec, quod est in rebus artissimis ultimum, verti possent in fugam. 8. Aderant autem illico Sarmatis periculorum Quadi participes, qui noxarum saepe

socii fuerant indiscreti: sed ne eos quidem prompta iuvit audacia, in discrimina ruentes aperta. 9. Caesis enim compluribus, pars, quae potuit superesse, per notos colles evasit: quo eventu vires et animos incitante, iunctis densius cuneis ad Quadorum regna properabat exercitus: qui ex praeterito casu impendentia formidantes, rogaturi suppliciter pacem, fidentes ad principis venere conspectum, erga haec et similia lenioris: dictoque die statuendis conditionibus, Zizais quoque etiam tum regalis, haud parvi corporis iuvenis, ordines Sarmatarum more certaminis instruxit ad preces: visoque Imperatore àbiectis armis pectore toto procubuit exanimis stratus. Et amisso vocis officio prae timore, tum, cum orare deberet, maiorem misericordiam movit, conatus aliquoties, parumque, impediente singultu, permissus explicare, quae poscebat. 10. Recreatus denique tandem, iussusque exsurgere, genibus nixus usu linguae recuperato, concessionem delictorum sibi tribui supplicavit et veniam: eoque ad precandum admissa multitudo, cuius ora formido muta claudebat, periculo adhuc praestantioris ambiguo: ubi ille solo iussus attolli, orandi signum exspectantibus diu monstravit, omnes clypeis telisque proiectis manus precibus dederunt, plura excogitantes, ut vincerent humilitate supplicandi regalem. 11. Duxerat potior cum caeteris Sarmatis etiam Rumonem, et Zinafrum, et Fragiledum subregulos, plurimosque optimates, cum impetrandi spe similia petituros. Qui, licet elati gaudio salutis indultae, conditionum sarcina compensare inimice facta pollicebantur, seque cum facultatibus et liberis et coniugibus terrarumque suarum ambitu, Romanae potentiae libenter offerrent: praevaluit tamen aequitati iuncta benignitas: iussique obtinere sedes impavidi, nostros reddidere captivos. Duxeruntque obsides postulatos, et obedire praeceptis deinde prom-

ptissime spoponderunt. 12. Hortante hoc exemplo clementiae, advolarunt regales cum suis omnibus Araharius et Usafer, inter optimates excellentes, agminum gentilium duces, quorum alter Transiugitanorum Quadorumque parti, alter quibusdam Sarmatis praeerat, locorum confiniis et feritate iunctissimis: quorum plebem veritus Imperator, ne ferire foedera simulans, in arma repente consurgeret, discreto consortio, pro Sarmatis obsecrantes iussit paullisper abscedere, dum Araharii et Quadorum negotium spectaretur. 13. Qui cum eorum ritu oblati, stantes curvatis corporibus, facinora gravia purgare non possent, ultimae sortis infortunia metuentes, dederunt obsides imperatos, numquam antea pignora foederis exhibere compulsi. 14. His ex aequo bonoque composi tis, Usafer in preces admissus est: Arahario pertinaciter obstrepente, firmanteque, pacem, quam ipse meruit, ei quoque debere proficere, ut participi, licet inferiori, et obtemperare suis imperiis consueto. 15. Verum quaestione discussa, aliena potestate eripi Sarmatae iussi, ut semper Romanorum clientes, offerre obsides, quietis vincula conservandae, gratanter amplexi sunt. 16. Ingerebat autem se post haec maximus numerus catervarum confluentium nationum et regum, suspendi a iugulis suis gladios obsecrantium, postquam Arahariuum impune compererant abscessisse: et pari modo ipsi quoque adepti pacem, quam poscebant, accitos ex intimis regni procerum filios, obsidatus sorte opinione celerius obtulerunt; itidemque captivos, ut placuerat, nostros, quos haud minori gemitu perdidere quam suos.

17. Quibus ordinatis, translata est in Sarmatas cura, miseratione dignos potius quam simultate: quibus incredibile quantum prosperitatis haec attulit causa: ut verum illud existimetur, quod opinantur quidam, fatum vinci principis potestate, vel fieri.

18. Potentes olim ac nobiles erant huius indigenae regni, sed coniuratio clandestina servos armavit in facinus. Atque ut barbaris esse omne ius in viribus adsuevit, vicerunt dominos ferocia pares, sed numero praeminentes. 19. Qui, confundente metu consilia, ad Victohalos discretos longius confugerunt, obsequi defensoribus, ut in malis, optabile, quam servire suis mancipiis arbitrati. quae deplorantes post impetratam veniam recepti in fidem, poscebant praesidia liberati: eosque iniquitate rei permotus, inspectante omni exercitu, convocatos adloquutus verbis mollioribus Imperator, nulli nisi sibi ducibusque Romanis parere praecepit. 20. Atque ut restitutio libertatis haberet dignitatis augmentum, Zizaim regem iisdem praefecit, conspicuae fortunae tum insignibus aptum profecto, ut res docuit, et fidelem: nec discedere quisquam post haec gloriose gesta permissus est, antequam (ut placuerat) remearent nostri captivi. 21. His in barbarico gestis, Bregetionem castra commota sunt: ut etiam ibi belli Quadorum reliquias, circa illos agitantium tractus, lacrymae vel sanguis exstingueret. Quorum regalis Vitrodorus Viduarii filius regis, et Agilimundus subregulus, aliique optimates, et iudices variis populis praesidentes, viso exercitu in gremio regni solique genitalis, sub gressibus iacuere militum, et adepti veniam iussa fecerunt: sobolemque suam obsidatus pignore, ut obsequuturi conditionibus impositis, tradiderunt: eductisque mucronibus, quos pro numinibus colunt, iuravere se permansuros in fide.

XIII. 1. His (ut narratum est) secundo finitis eventu, ad Limigantes Sarmatas servos ocius signa transferri utilitas publica flagitabat, quos erat admodum nefas, impune multa et nefaria perpetrasse. Nam velut obliti priorum, tunc erumpentibus liberis, ipsi quoque tempus aptissimum nacti, limitem perrupere Romanum, ad hanc solam fraudem dominis suis ho-

stibusque concordes. 2. Deliberatum est tamen id quoque lenius vindicari, quam criminum magnitudo poscebat, hactenus ultione porrecta, ut ad longinqua translati amitterent copiam nostra vexandi: quos pericula formidare monebat scelerum conscientia diutius commissorum. 3. Ideoque in se pugnae molem suspicati vertendam, dolos parabant, et ferrum, et preces. Verum adspectu primo exercitus tamquam fulminis ictu perculsi, ultimaque cogitantes, vitam precati, tributum annuum, delectumque validae iuventutis, et servitium spoponderunt: abnuere parati, si iuberentur aliorsum migrare, ut gestibus indicabant et vultibus, locorum confisi praesidio, ubi lares post exactos dominos fixere securi. 4. Has enim terras Parthiscus irruens obliquatis meatibus Istro miscetur. Sed dum solus licentius fluit, spatia longa et lata sensim praeterlabens, et ea coartans prope exitum in angustias, accolas ab impetu Romanorum alveo Danubii defendit, a barbaricis vero excursibus suo tutos praestat obstaculo: ubi pleraque humidioris soli natura et incrementis fluminum redundantia, stagnosa et referta salicibus, ideoque invia nisi perquam gnaris: et super his insularem amfractum aditu Parthisci paene contiguum amnis potior ambiens, terrae consortio separavit. 5. Hortante igitur principe, cum genuino fastu ad citeriorem venere fluminis ripam, ut exitus docuit, non iussa facturi, sed ne viderentur militis praesentiam formidasse: stabantque contumaciter, ideoque propinquasse monstrantes, ut iubenda repudiarent. 6. Quae Imperator accidere posse contemplans, in agmina plurima clam distributo exercitu, celeritate volucri migrantes intra suorum acies clausit. Stansque in aggere celsiore cum paucis, et stipatorum praesidio tectus, eos, ne ferocirent, lenius admonebat. 7. Sed fluctuantes ambiguitate mentium, in diversa rapiebantur et furori mista ver-

sutia tentabant cum precibus proelium: vicinumque sibi in nostros parantes excursum, proiecere consulto longius scuta, ut ad ea recuperanda sensim progressi, sine ullo fraudis indicio spatia furarentur.

8. Iamque vergente in vesperum die, cum moras rumpere lux moneret excedens, erectis vexillis, in eos igneo miles impetu ferebatur: qui conferti, acieque densiore contracta, adversus ipsum principem stantem (ut dictum est) altius, omnem impetum contulerant, eum oculis incessentes et vocibus truculentis. 9. Cuius furoris amentiam exercitus ira ferre non potuit, eosque Imperatori, ut dictum est, acriter imminentes, desinente in angustum fronte, quem habitum caput porci simplicitas militaris adpellat, impetu disiecit ardendi: et dextra pedites catervas peditum obtruncabant; equites laeva equitum se turmis agilibus infuderunt. 10. Cohors praetoria ex adverso Augustum cautius stipans, resistentium pectora, moxque terga fugientium incidebat: et cadentes insuperabili contumacia barbari, non tam mortem dolere, quam nostrorum laetitiam horrendo stridore monstrabant: et iacentes, absque mortuis, plurimi succisis poplitibus, ideoque adempto fugiendi subsidio; alii dextris amputatis; nonnulli ferro quidem intacti, sed superruentium collisi ponderibus, cruciatus alto silentio perferebant. 11. Nec eorum quisquam inter diversa supplicia veniam petiit, aut ferrum proiecit, aut exoravit celerem mortem: sed arma iugiter retinentes, licet adflicti, minus criminis aestimabant, alienis viribus potius, quam conscientiae suae iudicio vinci: mussantesque audiebantur interdum, fortunae non meriti fuisse, quod evenit. Ita in semihorae curriculo discrimine proeliorum emenso, tot procubuere subito barbari, ut pugnam fuisse sola victoria declararet.

12. Vix dum populis hostilibus stratis, gregatim

peremptorum necessitudines ducebantur humilibus extractae tuguriis, aetatis sexusque promiscui: et fastu vitae prioris abolito, ad infimitatem obsequiorum venere servilium: et exiguo temporis intervallo decurso, caesorum aggeres, et captivorum agmina cernebantur. 13. Incitante itaque fervore certaminum fructuque vincendi, consurrectum est in perniciem eorum, qui deseruere proelia, vel in tuguriis latitantes occultabantur. Hos, cum ad loca venisset avidus barbarici sanguinis miles, disiectis culmis levibus obtruncabat: nec quemquam casa vel trabibus compacta firmissimis periculo mortis extraxit. 14. Denique, cum inflammarentur omnia, nullusque latere iam posset, cunctis vitae praesidiis circumcisis, aut obstinate igni peribat absumptus, aut incendium vitans egressusque, uno supplicio declinato, ferro sternebatur hostili. 15. Fugientes tamen aliqui tela incendiorumque magnitudinem, amnis vicini se commisere gurgitibus, peritia nandi ripas ulteriores occupare posse sperantes: quorum plerique submersi necati sunt, alii iaculis periere confixi: adeo ut abunde cruore diffuso meatus fluminis spumaret immensi: ita per elementum utrumque Sarmatas vincentium ira virtusque delevit.

16. Placuerat igitur post hunc rerum ordinem cunctis adimi spem omnem vitaeque solatium: et post lares incensos raptasque familias, navigia iussa sunt colligi, ad indagandos, quos a nostrorum acie ulterior discreverat ripa. 17. Statimque, ne alacritas intepesceret pugnatorum, impositi lintribus per abdita ducti velites expediti, occuparunt latibula Sarmatarum: quos repentinus fefellit adspectus, gentiles lembos et nota remigia conspicantes. 18. Ubi vero procul micantibus telis, quod verebantur, propinquare senserunt, ad suffugia locorum palustrium se contulerunt: eosque sequutus infestius miles, caesis pluri-

mis ibi victoriam reperit, ubi nec caute posse consistere, nec audere aliquid credebatur. 19. Post absumptos paene diffusosque Amicenses, petiti sunt sine mora Picenses, ita ex regionibus adpellati conterminis: quos tutiores fecere sociorum aerumnae, rumorum adsiduitate compertae. Ad quos opprimendos (erat enim arduum sequi per diversa conspersos, imprudentia viarum arcente) Taifalorum auxilium, et liberorum adaeque Sarmatarum adsumptum est. 20. Cumque auxiliorum agmina locorum ratio separaret, tractus contiguos Moesiae sibi miles elegit; Taifali proxima suis sedibus obtinebant; liberi terras occupaverant e regione sibi oppositas.

21. Limigantes territi recentibus subactorum exemplis et prostratorum, diu haesitabant ambiguis mentibus, utrum oppeterent an rogarent, cum utriusque rei suppeterent documenta non levia. Vicit tamen ad ultimum coetu seniorum urgente, dedendi se consilium: variaeque palmae victoriarum accessit eorum quoque supplicatio, qui armis libertatem invaserant: et reliqui eorum cum precibus, ut superatos et imbelles dominos adspernati, fortioribus visis inclinavere cervices. 22. Accepta itaque publica fide et deserto montium propugnaculo, ad castra Romana convolavit eorum pars maior, diffusa per spatia ampla camporum, cum parentibus, et natis, atque coniugibus, opumque vilitate, quam eis celeritatis ratio furari permisit. 23. Et, qui animas amittere potius, quam cogi solum vertere putabantur, dum licentem amentiam libertatem existimarent, parere imperiis, et sedes alias suscipere sunt adsensi tranquillas et fidas: ut nec bellis vexari, nec mutari seditionibus possint. Iisdemque ex sententia, ut credebatur, acceptis, quievere paullisper, post feritate nativa in exitiale scelus erecti, ut congruo docebitur textu.

24. Hoc rerum prospero currente successu, tutela

Illyrico competens gemina est ratione firmata: cuius negotii duplicem magnitudinem Imperator adgressus, utramque perfecit. Exsules populos, licet mobilitate suspectos, acturos tamen paullo verecundius, tandem reductos in avitis sedibus collocavit. Iisdemque ad gratiae cumulum, non ignobilem quempiam regem, sed quem ipsi antea sibi praefecere, regalem imposuit, bonis animi corporisque praestantem. 25. Tali textu recte factorum, Constantius iam metuente sublimior, militarique consensu secundo Sarmaticus adpellatus ex vocabulo subactorum, iamque discessurus, convocatis cohortibus, et centuriis, et manipulis omnibus, tribunal insistens, signisque ambitus et aquilis, et agmine multiplicium potestatum, his exercitum adloquutus est, ore omnium favorabilis, ut solebat: 26. *Hortatur recordatio rerum gloriose gestarum, omni iucunditate viris fortibus gratior, admodum verecunde replicare, quae divinitus delata sorte vincendi, et ante proelia, et in ipso correximus fervore pugnarum, Romanae rei fidissimi defensores. Quid enim tam pulcrum, tamque posteritatis memoriae iusta ratione mandandum, quam ut miles strenue factis, ductor prudenter consultis exsultet?* 27. *Persultabat Illyricum furor hostilis, absentiam nostram inanitate tumenti despiciens, dum Italos tueremur et Gallos: variisque discursibus vastabat extima limitum: nunc cavatis roboribus, aliquoties peragrans pedibus flumina, non congressibus, nec armis fretus aut viribus, sed latrociniis adsuetus occultis, astu et ludificandi varietate iam inde ab instituta gente nostris quoque maioribus formidatus: quae longius disparati, qua ferri poterant, tulimus, leviores iacturas efficacia ducum vetari posse sperantes.* 28. *Ubi vero per licentiam scandens in maius, ad funestas provinciarum clades erepsit et crebras: communitis aditibus Raeticis, tutelaque pervigili Galliarum securitate fundata, terrore nullo re-*

licto post terga, venimus in Pannonias, ut placuit numini sempiterno, labentia firmaturi: cunctisque paratis, ut nostis, vere adulto egressi, arripuimus negotiorum maximas moles: primum, ne struendo textis compagibus ponti telorum officeret multitudo: quo opera levi perfecto, visis terris hostilibus et calcatis, obstinatis ad mortem animis conatos resistere Sarmatas absque nostrorum dispendio stravimus: parique petulantia ruentes in agmina nobilium legionum Quados, Sarmatis adiumenta ferentes, attrivimus. Qui post aerumnosa dispendia inter discursus et repugnandi minaces anhelitus, quid nostra valeat virtus, experti, manus ad dimicandum paratas, armorum abiecto munimine, pone terga vinxerunt: restareque solam salutem contemplantes in precibus, adfusi sunt vestigiis Augusti clementis, cuius proelia saepe compererant exitus habuisse felices. 29. His sequestratis, Limigantes quoque fortitudine superavimus pari: interfectisque pluribus, alios periculi declinatio adegit suffugia petere latebrarum palustrium. 30. Hisque secundo finitis eventu, lenitatis tempus aderat tempestivae. Limigantes ad loca migrare compulimus longe discreta, ne in perniciem nostrorum se commovere possent ulterius: et pepercimus plurimis; et Zizaim praefecimus liberis, dicatum nobis futurum et fidum, plus aestimantes creare, quam auferre barbaris regem: hoc decore augente sollemnitatem, quod iisdem quoque rector tributus, antehac electus est et acceptus. 31. Quadruplex igitur praemium, quod unus procinctus absolvit, nos quaesivimus et res publica, primo ultione parta de grassatoribus noxiis; deinde, quod vobis abunde sufficient ex hostibus captivi. His enim virtutem oportet esse contentam, quae sudore quaesivit et dexteris. 32. Nobis amplae facultates, opumque sunt magni thesauri: integra omnium patrimonia, nostri labores et fortitudo servarint. Hoc

enim boni Principis menti, hoc successibus congruit prosperis. 33. *Postremo ego quoque hostilis vocabuli spolium prae me fero, secundi Sarmatici cognomentum, quod vos unum idemque sentientes, mihi (ne sit arrogans dicere) merito tribuistis.*

34. Post hunc dicendi finem, concio omnis alacrior solito, aucta spe potiorum et lucris, vocibus festis in laudes Imperatoris adsurgens, deumque ex usu testata, non posse Constantium vinci, tentoria repetit laeta. Et reductus Imperator ad regiam, otioque bidui recreatus, Sirmium cum pompa triumphali regressus est, et militares numeri destinatas remearunt sedes.

XIV. 1. Hisce iisdem diebus Prosper, et Spectatus, atque Eustathius, legati ad Persas, ut supra docuimus, missi, Ctesiphonta reversum regem adiere, litteras proferentes Imperatoris et munera: poscebantque rebus integris pacem, et mandatorum memores nusquam ab utilitate Romanae rei maiestateque discedebant, amicitiae foedus sub hac lege firmari debere adseverantes, ne super turbando Armeniae vel Mesopotamiae statu quidquam moveretur. 2. Diu igitur ibi morati, cum obstinatissimum regem, nisi harum regionum dominio sibi adiudicato, obdurescentem ad suscipiendam cernerent pacem, negotio redierunt infecto. 3. Post quod, id ipsum conditionum robore pari impetraturi, Lucillianus missus est comes, et Procopius tunc notarius, qui postea nodo quodam violentae necessitatis adstrictus, ad res consurrexit novas.

AMMIANI MARCELLINI
RERUM GESTARUM
LIBER XVIII.

Iulianus C. Gallorum commodis consulit, et ubique ab omnibus ius servandum curat. C. I. Castellorum ad Rhenum quae receperat, moenia reparat: Rhenum transit, et hostili Alamanniae parte vastata V. Alamannorum reges ad pacem petendam et captivos reddendos compellit. II. *Barbationi magistro peditum et uxori eius cur capita abscissa sint iussu Constantii A.* III. *Rex Persarum Sapor Romanos totis viribus adgredi parat.* IV. *Antoninus protector cum suis omnibus ad Saporem transfugit: eumque in bellum Romanum sponte iam motum impellit.* V. *Ursicinus magister militum ex oriente evocatus, cum iam venisset in Thraciam, remittitur in Mesopotamiam: quo reversus, per Marcellinum Saporis adventum explorat.* VI. *Sapor cum Chionitarum et Albanorum regibus Mesopotamiam intrat. Romani suos ipsi agros incendunt, agrestes in oppida compellunt, ac citeriorem ripam Euphratis castellis praesidiisque communiunt,* VII. *Septingenti equites Illyriciani necopinantes a Persis coniiciuntur in fugam. Evadunt hinc Ursicinus, inde Marcellinus.* VIII. *Descriptio Amidae, et quot tum ibi legiones ac turmae in praesidio fuerint.* IX. *Sapor duo castella Romana in fidem recipit.* X.

(A. C. 359.)

1. Haec per orbis varias partes uno eodemque anno sunt gesta. At in Galliis cum in meliore statu res essent, et Eusebium atque Hypatium fratres sublimarent vocabula consulum, Iulianus contextis successibus clarus, apud hiberna, sequestratis interim sollicitudinibus bellicis, haud minore cura provinciarum fortunis multa conducentia disponebat: diligenter observans, ne quem tributorum sarcina praegravaret, neve potentia praesumeret aliena, aut ii versarentur in medio, quorum patrimonia publicae clades auge

bant, vel iudicum quisquam ab aequitate deviaret impune. 2. Idque ea re levi labore correxit, quod ipse iurgia dirimens, ubi causarum cogebat magnitudo vel personarum, erat indeclinabilis iustorum iniustorumque distinctor. 3. Et licet multa sint eius laudanda in huiusmodi controversiis, unum tamen sufficiet poni, ad cuius similitudinem acta vel dicta sunt. 4. Numerium Narbonensis paullo ante rectorem accusatum ut furem, inusitato censorio vigore pro tribunali palam admissis volentibus audiebat: qui cum infitiatione defenderet obiecta, nec posset in quoquam confutari; Delphidius orator acerrimus vehementer eum impugnans, documentorum inopia percitus exclamavit: *Ecquis, florentissime Caesar, nocens esse poterit usquam, si negare suffecerit?* contra quem Iulianus prudenter motus ex tempore, *Ecquis*, ait, *innocens esse poterit, si accusasse sufficiet?* Et haec quidem et huiusmodi multa civilia.

II. 1. Egressurus autem ad procinctum urgentem, cum Alamannorum pagos aliquos esse reputaret hostiles, et ausuros immania, ni ipsi quoque ad caeterorum sternerentur exempla: haerebat anxius, qua vi, qua celeritate, cum primum ratio copiam tribuisset, rumore praecurso terras eorum invaderet repentinus.

2. Seditque tandem multa et varia cogitanti, id tentare, quod utile probavit eventus. Hariobaudem vacantem tribunum fidei fortitudinisque notae, nullo conscio, legationis specie ad Hortarium miserat regem iam pacatum, ut exinde facile ad collimitia progressus eorum, in quos erant arma protinus commovenda, scitari possit, quid molirentur, sermonis barbarici perquam gnarus. 3. Quo fidenter ad haec patranda digresso, ipse anni tempore opportuno, ad expeditionem undique milite convocato profectus, id inter potissima mature duxit implendum, ut ante proeliorum fervorem civitates multo ante excisas introi-

ret, receptasque communiret: horrea quinetiam exstrueret pro incensis, ubi condi posset annona, a Britannis sueta transferri. 4. Et utrumque perfectum, et spe omnium citius. Nam et horrea veloci opere surrexerunt, alimentorumque in iisdem satias condita: et civitates occupatae sunt septem: Castra Herculis, Quadriburgium, Tricesimae, Novesium, Bonna, Antunnacum, et Bingio: ubi laeto quodam eventu etiam Florentius praefectus adparuit subito, partem militum ducens, et commeatuum perferens copiam sufficientem usibus longis.

5. Post haec impetrata, restabat adigente necessitatum articulo, receptarum urbium moenia reparari, nullo etiam tum interturbante: idque claris indiciis adparet, ea tempestate utilitati publicae metu barbaros obedisse, rectoris amore Romanos. 6. Reges ex pacto superioris anni aedificiis habilia multa suis misere carpentis: et auxiliarii milites semper munia spernentes huiusmodi, ad obsequendi sedulitatem Iuliani blanditiis deflexi, quinquagenarias longioresque materias vexere cervicibus ingravate, et fabricandi ministeriis opem maximam contulerunt.

7. Quae dum diligenti maturantur effectu, Hariobaudes exploratis omnibus rediit, docuitque comperta. Post cuius adventum incitatis viribus omnes venere Mogontiacum: ubi Florentio et Lupicino, Severi successore, destinate certantibus per pontem illic constitutum transiri debere; renitebatur firmissime Caesar, adserens pacatorum terras non debere calcari, ne, ut saepe contigit per incivilitatem militis occurrentia vastantis, abrupte foedera frangerentur.

8. Alamanni tamen omnes, quos petebat exercitus, confine periculum cogitantes, Suomarium regem amicum nobis ex pactione praeterita monuerunt minaciter, ut a transitu Romanos arceret. Eius enim pagi Rheni ripis ulterioribus adhaerebant. Quo te

stante, resistere solum non posse: in unum coacta barbarica multitudo venit prope Mogontiacum, prohibitura viribus magnis exercitum, ne transmitteret flumen. 9. Gemina itaque ratione visum est habile, quod suaserat Caesar, ne pacatorum terrae corrumperentur, neve renitente pugnacissima plebe, pons cum multorum discrimine iungeretur, iri in locum ad compaginandum pontem aptissimum. 10. Quod hostes sollertissime contemplati, per contrarias ripas leniter incedentes, ubi nostros figere tentoria procul cernebant, ipsi quoque noctes agebant exsomnes, custodientes pervigili studio ne transitus tentaretur. 11. Verum cum nostri locum adventarent provisum, vallo fossaque quievere circumdati: et adscito Lupicino in consilium, Caesar certis imperavit tribunis, ut trecentenos pararent cum sudibus milites expeditos, quid agi, quove iri deberet, penitus ignorantes. 12. Et collecti nocte provecta, impositique omnes, quos lusoriae naves quadraginta, quae tunc aderant solae, ceperunt, decurrere iubentur per flumen adeo taciti, ut etiam remi suspenderentur, ne barbaros sonitus excitaret undarum: atque mentis agilitate et corporum, dum hostes nostrorum ignes observant, adversas perrumpere limitis ripas.

13. Dum haec celerantur, Hortarius rex nobis antea foederatus, non novaturus quaedam, sed amicus finitimis quoque suis, reges omnes, et regales, et regulos ad convivium corrogatos retinuit, epulis adusque vigiliam tertiam gentili more extentis: quos discedentes inde, casu nostri ex improviso adorti, nec interficere, nec corripere ullo genere potuerunt, tenebrarum equorumque adiumento, quo dubius impetus trusit abreptos: lixas vero vel servos, qui eos pedibus sequebantur, nisi quos exemit discrimine temporis obscuritas, occiderunt.

14. Cognito denique Romanorum transitu, qui

tunc perque expeditiones praeteritas ibi levamen sumere laborum opinabantur, ubi hostem contingeret inveniri: perculsi reges eorumque populi, qui pontem, ne strueretur, studio servabant intento, metu exhorrescentes diffuse vertuntur in pedes: et indomito furore sedato, necessitudines opesque suas transferre longius festinabant. Statimque difficultate omni depulsa, ponte constrato, sollicitarum gentium opinione praeventa, visus in barbarico miles, per Hortarii regna transibat intacta. 15. Ubi vero terras infestorum etiam tum tetigit regum, urens omnia rapiensque per medium rebellium solum grassabatur intrepidus.

Postque saepimenta fragilium penatium inflammata, et obtruncatam hominum multitudinem, visosque cadentes multos, aliosque supplicantes, cum ventum fuisset ad regionem cui Capellatii, vel Palas nomen est, ubi terminales lapides Alamannorum et Burgundiorum confinia distinguebant, castra sunt posita: ea propter, ut Macrianus et Hariobaudus germani fratres et reges, susciperentur impavidi; qui propinquare sibi perniciem sentientes, venerant pacem anxiis animis precaturi. 16. Post quos statim rex quoque Vadomarius venit, cuius erat domicilium contra Rauracos: scriptisque Constantii principis, quibus commendatus est artius, allegatis, leniter susceptus est, ut decebat, olim ab Augusto in clientelam rei Romanae susceptus. 17. Et Macrianus quidem cum fratre inter aquilas admissus et signa, stupebat armorum viriumque varium decus, visa tunc primitus, proque suis orabat. Vadomarius vero nostris coalitus, utpote vicinus limiti, mirabatur quidem adparatum ambitiosi procinctus, sed vidisse se talia saepe ab adulescentia meminerat prima. 18. Libratis denique diu consiliis, concordi adsensione cunctorum, Macriano quidem et Hariobaudo pax est attributa: Vadomario vero, qui suam locaturus securitatem in

tuto, et legationis nomine precator venerat pro Urio, et Ursicino, et Vestralpo regibus, pacem itidem obsecrans, interim responderi non poterat, ne, ut sunt fluxioris fidei barbari, post abitum recreati nostrorum, parum adquiescerent per alios impetratis. 19. Sed cum ipsi quoque missis legatis post messes incensas et habitacula, captosque plures et interfectos, ita supplicarent, tamquam ipsi haec deliquissent in nostros; pacem conditionum similitudine meruerunt. Inter quas id festinatum est maxime, ut captivos restituerent omnes, quos rapuerant excursibus crebris.

III. 1. Haec dum in Galliis caelestis corrigit cura, in comitatu Augusti turbo novarum exoritur rerum, a primordiis levibus ad luctus et lamenta progressus, in domo Barbationis pedestris militiae tunc rectoris, examen apes fecere perspicuum. Superque hoc ei prodigiorum gnaros sollicite consulenti, discrimen magnum portendi responsum est, coniectura videlicet tali, quod hae volucres post compositas sedes opesque congestas, fumo pelluntur et turbulento sonitu cymbalorum. 2. Huic uxor erat Assyria nomine, nec taciturna, nec prudens: quae eo ad expeditionem profecto et multiplici metu suspenso, ob ea, quae meminerat sibi praedicta, perculsa vanitate muliebri, ancilla adscita notarum perita, quam e patrimonio Silvani possederat, ad maritum scripsit intempestive, velut flens obtestansque, ne post obitum Constantii propinquantem in imperium ipse, ut sperabat, admissus, despecta se, anteponeret Eusebiae matrimonium tunc reginae, decore corporis inter multas feminas excellentis. 3. Quibus litteris occulte, quantum fieri potuit, missis, ancilla, quae domina dictante perscripserat, reversis omnibus e procinctu, exemplum ferens ad Arbetionem noctis prima quiete confugit, avideque suscepta, chartulam prodidit. 4. Hocque indicio ille confisus, ut erat ad criminandum aptissi-

mus, principi detulit. atque ex usu nec mora ulla negotio tributa nec quiete, Barbatio epistolam suscepisse confessus, et mulier scripsisse documento convicta non levi, cervicibus interiere praecisis. 5. Hisce punitis, quaestiones longe serpebant, vexatique multi nocentes sunt, et innocentes. Inter quos etiam Valentinus ex primicerio protectorum tribunus, ut conscius inter complures alios tortus aliquoties supervixit, penitus, quid erat gestum, ignorans. Ideoque ad iniuriae periculique compensationem, ducis in Illyrico meruit potestatem.

6. Erat autem idem Barbatio subagrestis arrogantisque propositi, ea re multis exosus, quod et, dum domesticos protectores sub Gallo regeret Caesare, proditor erat et perfidus: et post eius excessum nobilioris militiae fastu elatus, in Iulianum itidem Caesarem paria confingebat, crebroque, detestantibus bonis, sub Augusti patulis auribus multa garriebat et saeva. 7. Ignorans profecto vetus Aristotelis sapiens dictum, qui Callisthenem sectatorem et propinquum suum ad regem Alexandrum mittens, ei saepe mandabat, ut quam rarissime et iucunde apud hominem loqueretur, vitae potestatem et necis in acie linguae portantem. 8. Ne sit hoc mirum, homines profutura discernere nonnumquam et nocentia, quorum mentes cognatas caelestibus arbitramur, animalia ratione carentia salutem suam interdum alto tueri silentio solent: ut exemplum est hoc perquam notum. 9. Linquentes Orientem anseres ob calorem, plagamque petentes occiduam, cum montem penetrare coeperint Taurum aquilis abundantem; timentes fortissimas volucres, rostra lapillis occludunt, ne eis eliciat vel necessitas extrema clangorem: iisdemque collibus agiliore volatu transcursis proiiciunt calculos, atque ita securius pergunt.

IV. 1. Dum apud Sirmium haec diligentia quae-

runtur impensa, Orientis fortuna periculorum terribiles tubas inflabat. Rex enim Persidis ferarum gentium, quas placarat, adiumentis accinctus, augendique regni cupiditate supra homines flagrans, arma viresque parabat et commeatus, consilia tartareis manibus miscens, et praestigiatores omnes consulens de futuris: hisque satis collectis, pervadere cuncta prima verni temperie cogitabat.

2. Et cum haec primo rumores, dein nuntii certi perferrent, omnesque suspensos adventantium calamitatum complicaret magna formido, Comitatensis fabrica eamdem incudem (ut dicitur) diu noctuque tundendo ad spadonum arbitrium, Imperatori suspicaci ac timido intendebat Ursicinum, velut vultus Gorgonei torvitatem: haec saepe taliaque replicans, quod interempto Silvano, quasi paenuria meliorum ad tuendas partes Eoas denuo missus, altius anhelabat. 3. Hac autem adsentandi nimia foeditate mercari complures nitebantur Eusebii favorem, cubiculi tunc praepositi, apud quem (si vere dici debeat) multa Constantius potuit, antedicti magistri equitum salutem acriter impugnantis, ratione bifaria: quod omnium solus nec opis eius egebat, ut caeteri, et domo sua non cederet Antiochiae, quam molestissime flagitabat. 4. Qui ut coluber copia virus exuberans, natorum multitudinem etiam tum aegre serpentium excitans ad nocendum, emittebat cubicularios iam adultos: ut inter ministeria vitae secretioris, gracilitate vocis semper puerilis et blandae, apud principis aures nimium patulas existimationem viri fortis invidia gravi pulsarent: et brevi iussa fecerunt. 5. Horum et similium taedio iuvat veterem laudare Domitianum, qui licet patris fratrisque dissimilis memoriam nominis sui inexpiabili detestatione perfudit; tamen receptissima inclaruit lege, qua minaciter interdixerat, ne intra terminos iurisdictionis Romanae castra

ret quisquam puerum: quod ni contigisset, quis eorum ferret examina, quorum paucitas difficile toleratur? 6. Actum est tamen cautius, ne, ut fingebat, rursus accitus idem Ursicinus metu cuncta turbaret, sed cum fors copiam detulisset, raperetur ad mortem.

7. Haec opperientibus illis, et ancipiti cogitatione districtis, nobis apud Samosatam, Commageni quondam regni clarissimam sedem, parumper morantibus, repente novi motus rumoribus densis audiuntur et consertis; quos docebit orationis progrediens textus.

V. 1. Antoninus quidam ex mercatore opulento rationarius adparitor Mesopotamiae ducis, tunc protector, exercitatus et prudens, perque omnes illas notissimus terras, aviditate quorumdam nexus ingentibus damnis, cum iurgando contra potentes se magis magisque iniustitia frangi contemplaretur, ad deferendam potioribus gratiam, qui spectabant negotium, inclinatis: ne contra acumina calcitraret, flexit se in blanditias molliores: confessusque debitum, per colludia in nomen fisci translatum, iamque ausurus immania, rimabatur tectius rei publicae membra totius: et utriusque linguae litteras sciens, circa ratiocinia versabatur, qui vel quarum virium milites ubi agant, vel procinctus tempore quos tuerentur, describens: itidem armorum et commeatuum copiae, aliaque usui bello futura, an abunde suppetant, indefessa scitatione percontans. 2. Et cum totius Orientis didicisset interna, virorum stipendiique parte maxima per Illyricum distributa, ubi distinebatur ex negotiis seriis Imperator: adlapsuro iam praestituto die solvendae pecuniae, quam per syngrapham debere se confiteri vi metuque compulsus est, cum omnibus se prospiceret undique periculis opprimendum, largitionum Comite ad alterius gratiam infestius perurgente; fugam ad Persas cum coniuge, liberis, et omni vinculo caritatum ingenti molimine conabatur. 3. Atque, ut la-

teret stationarios milites, fundum in Hiaspide, qui locus Tigridis fluentis adluitur, pretio non magno mercatur. Hocque commento cum nullus causam veniendi ad extremas Romani limitis partes, iam possessorem cum plurimis auderet exigere, per familiares fidos peritosque nandi occultis saepe colloquiis cum Tamsapore habitis, qui tractus omnes adversos ducis potestate tunc tuebatur, et antea cognitus, misso a Persicis castris auxilio virorum pernicium, lembis impositus, cum omni penatum dulcedine nocte concubia transfretat, re contraria, specie Zopyri illius similis Babylonii proditoris.

4. Rebus per Mesopotamiam in hunc statum deductis, Palatina cohors palinodiam in exitium concinens nostrum, invenit tandem ansam nocendi fortissimo viro, auctore et incitatore coetu spadonum: qui feri et acidi semper, carentesque necessitudinibus caeteris, divitias solas ut filiolas iucundissimas amplectuntur. 5. Stetitque sententia, ut Sabinianus vietus quidem senex et bene nummatus, sed imbellis et ignavus, et ab impetranda magisterii dignitate per obscuritatem adhuc longe discretus, praeficiendus Eois partibus mitteretur: Ursicinus vero curaturus pedestrem militiam, et successurus Barbationi, ad comitatum reverteretur, quo praesens rerum novarum avidus concitor, ut iactabant, a gravibus inimicis et metuendis incesseretur.

6. Dum haec in castris Constantii quasi per lustra aguntur et scenam, et diribitores venumdatae subito potestatis pretium per potiores diffunditant domos, Antoninus ad regis hiberna perductus aventer suscipitur: et apicis nobilitatus auctoritate (quo honore participantur mensae regales, et meritorum apud Persas ad suadendum ferendasque sententias in concionibus ora panduntur) non contis, nec rymulco, ut aiunt [id est non flexiloquis ambagibus vel obscuris],

sed velificatione plena in rem publicam ferebatur: eumdemque incitans regem, ut quondam Maharbal lentitudinis increpans Annibalem, posse eum vincere, sed victoria uti nescire, adsidue praedicabat. 7. Educatus enim in medio, ut rerum omnium gnarus, auditorum nactus vigiles sensus, et aurium delenimenta captantes, nec laudantium, sed secundum Homericos Phaeacas cum silentio admirantium, iam inde quadragesimi anni memoriam replicabat: post bellorum adsiduos casus, et maxime apud Hileiam et Singaram, ubi acerrima illa nocturna concertatione pugnatum est, nostrorum copiis ingenti strage confossis, quasi dirimente quodam medio feciali, Persas nondum Edessam nec pontes Euphratis tetigisse victores: quos armipotentia fretos successibusque magnificis, ita dilatasse decuerat rem, eo maxime tempore, quo diuturnis bellorum civilium motibus sanguis utrimque Romani roboris fundebatur.

8. His ac talibus subinde inter epulas sobrius perfuga, ubi de adparatu bellorum et seriis rebus apud eos Graiorum more veterum consultatur, regem incendebat ardentem, ut exacta hieme statim arma, fretus fortunae suae magnitudine, concitaret: ipse quoque in multis ac necessariis operam suam fidenter promittens.

VI. 1. Sub iisdem fere diebus Sabinianus adepta repentina potestate sufflatus, et Ciliciae fines ingressus, decessori suo Principis litteras dedit hortantis, ut ad comitatum dignitate adficiendus superiore citius properaret: eo necessitatum articulo, quo, etiamsi apud Thulen moraretur Ursicinus, acciri eum magnitudo rerum ratione probabili flagitabat; utpote disciplinae veteris, et longo usu bellandi artis Persicae scientissimum. 2. Quo rumore provinciis percitis, ordines civitatum et populi, decretis et acclamationibus densis, iniecta manu detinebant penes se

publicum defensorem, memores, quod relictus ad sui tutelam cum inerti et umbratili milite, nihil amiserat per decennium: simul metuentes saluti, quod tempore dubio, remoto illo, advenisse hominem compererant inertissimum. 3. Credimus, neque enim dubium est, per aërios tramites famam praepetem volitare, cuius indicio haec gesta pandente, consiliorum apud Persas summa proponebatur: et multis ultro citroque deliberatis placuit, Antonino suadente, ut Ursicino procul amoto, despectoque novello duce, posthabitis civitatum perniciosis obsidiis, perrumperetur Euphrates, ireturque prorsus: ut occupari possint provinciae, fama celeritate praeventa, omnibus ante bellis (nisi temporibus Gallieni) intactae, paceque longissima locupletes: cuius rei, prosperante deo, ductorem commodissimum fore spondebat. 4. Laudato firmatoque concordi omnium voluntate consilio, conversisque universis ad ea, quae erant citius congerenda, commeatus, milites, arma, caeteraque instrumenta, quae poscebat procinctus adventans, perpetua hieme parabantur.

5. Nos interea paullisper cis Taurum morati, ex imperio ad partes Italiae festinantes, prope flumen venimus Hebrum, ex Odrysarum montibus decurrentem: ibique Principis scripta suscepimus, iubentia omni causatione posthabita reverti Mesopotamiam sine adparitione, nullam expeditionem curaturi periculosam, ad alium omni potestate translata. 6. Quod ideo per molestos formatores imperii struebatur, ut, si Persae frustra habiti redissent ad sua, ducis novi virtuti facinus adsignaretur egregium: si fortuna sequior ingruisset, Ursicinus reus proditor rei publicae deferretur. 7. Agitati igitur sine rationibus, diu cunctati, reversique, fastidii plenum Sabinianum invenimus, hominem mediocris staturae, et parvi angustique animi, vix sine turpi metu sufficien-

tem ad levem convivii, nedum proelii strepitum perferendum.

8. Tamen, quoniam speculatores adparatus omnes apud hostes fervere constanti adseveratione perfugis concinentibus adfirmabant, oscitante homunculo Nisibin propere venimus utilia paraturi, ne dissimulantes obsidium Persae civitati supervenirent incautae. 9. Dumque intra muros maturanda perurgerentur, fumus micantesque ignes adsidue a Tigride per castra Maurorum, et Sisara, et collimitia reliqua adusque civitatem continui perlucebant solito crebriores, erupisse hostium vastatorias manus superato flumine permonstrantes. 10. Qua causa ne occuparentur itinera, celeri cursu praegressi, cum ad secundum lapidem venissemus, liberali forma puerum Torquatum, ut coniectabamus, octennem, in aggeris medio vidimus eiulantem, ingenui cuiusdam filium, ut aiebat: quem mater dum imminentium hostium terrore percita fugeret, impeditior trepidando reliquerat solum. Hunc dum imperatu ducis miserati commotique, impositum equo prae me ferens ad civitatem reduco, circumvallato murorum ambitu praedatores latius vagabantur. 11. Et quia me obsidionales aerumnae terrebant, intra semiclausam posticam exposito puero, nostrorum agmen agilitate volucri repetebam exanimis: nec multum fuit, quin caperer. 12. Nam cum Abdigidum quemdam tribunum fugientem cum calone ala sequeretur hostilis, lapsoque per fugam domino servum deprehensum, cum ego rapido ictu transirem, interrogassent, quisnam provectus sit iudex, audissentque Ursicinum paullo ante urbem ingressum, montem Izalam petere: occiso indice, in unum quaesiti complures nos irrequietis cursibus sectabantur. 13. Quos cum iumenti agilitate praegressus, apud Amudim munimentum infirmum dispersis per pabulum equis recubantes nostros securius inve-

nissem, porrecto extentius brachio, et summitatibus sagi contortis elatius, adesse hostes signo solito demonstrabam: iisdemque iunctus impetu communi ferebar, equo iam fatiscente. 14. Terrebat autem nos plenilunium noctis, et planities supina camporum, nulla, si occupasset artior casus, latibula praebere sufficiens; ubi nec arbores, nec frutecta, nec quidquam praeter herbas humiles visebatur. 15. Excogitatum est ergo, ut ardente superposita lampade, et circumligata, ne rueret, iumentum solum, quod eam vehebat, solutum sine rectore laevorsum ire permitteretur, cum nos ad montanos excessus dextra positos tenderemus: ut praelucere sebalem facem duci lenius gradienti Persae credentes, eum tenerent potissimum cursum: quod nisi fuisset praevisum, circumventi et capti sub ditionem venissemus hostilem

16. Hoc extracti periculo, cum ad nemorosum quemdam locum vineis arbustisque pomiferis consitum, Meiacarire nomine venissemus, cui fontes dedere vocabulum gelidi, lapsis accolis omnibus, solum in remoto secessu latentem invenimus militem: qui oblatus duci, et loquutus varia prae timore, ideoque suspectus, adigente metu, qui intentabatur, pandit rerum integram fidem: docetque, quod apud Parisios natus in Galliis, et equestri militans turma, vindictam quondam commissi facinoris timens, ad Persas abierat profugus: exindeque morum probitate spectata sortita coniuge, liberisque susceptis, speculatorem se missum ad nostra, saepe veros nuntios reportasse At nunc se a Tamsapore et Nohodare optimatibus missum, qui catervas ductaverant praedatorum, ad eos redire, quae didicerat, perlaturum. Post haec, adiectis quae agi in parte diversa norat, occiditur.

17. Proinde curarum crescente sollicitudine, inde passibus citis Amidam pro temporis copia venimus, civitatem postea sequutis cladibus inclytam. Quo

reversis exploratoribus nostris, in vaginae internis notarum figuris membranam reperimus scriptam, a Procopio ad nos perferri mandatam, quem legatum ad Persas antea missum cum comite Lucilliano praedixi: haec consulto obscurius indicantem, ne captis baiulis, sensuque intellecto scriptorum, excitaretur materia funestissima: 18. *Amandatis procul Graiorum legatis, forsitan et necandis, rex longaevus non contentus Hellesponto, iunctis Granici et Ryndaci pontibus, Asiam cum numerosis populis pervasurus adveniet, suopte ingenio irritabilis et asperrimus, auctore et incensore Hadriani quondam Romani Principis successore: actum et conclamatum est, ni caverit Graecia.*

19. Qui textus significabat Persarum regem, transitis fluminibus Anzaba et Tigride, Antonino hortante dominium Orientis adfectare totius. His ob perplexitatem nimiam aegerrime lectis, consilium suscipitur prudens.

20. Erat eo tempore Satrapa Corduenae, quae obtemperabat potestati Persarum, Iovinianus nomine adpellatus, in solo Romano adulescens, nobiscum occulte sentiens: ea gratia, quod obsidatus sorte in Syriis detentus, et dulcedine liberalium studiorum illectus, remeare ad nostra ardenti desiderio gestiebat. 21. Ad hunc missus ego cum centurione quodam fidissimo, exploratius noscendi gratia, quae gerebantur, per avios montes angustiasque praecipites veni. Visusque et agnitus, comiterque susceptus, causam praesentiae meae uni illi confessus, adiuncto taciturno aliquo locorum perito, mittor ad praecelsas rupes exinde longe distantes: unde nisi oculorum deficeret acies, ad quinquagesimum usque lapidem quodvis etiam minutissimum adparebat. 22. Ibi morati integrum biduum, cum sol tertius adfulsisset, cernebamus terrarum omnes ambitus subiectos, quos horizontas adpellamus, agminibus oppletos innumeris, et ante

gressum regem vestis claritudine rutilantem. Quem iuxta laevus incedebat Grumbates Chionitarum rex, aetate quidem media, rugosisque membris, sed mente quadam grandifica, multisque victoriarum insignibus nobilis: dextera rex Albanorum, pari loco atque honore sublimis: post duces varii auctoritate et potestatibus eminentes: quos ordinum omnium multitudo sequebatur, ex vicinarum gentium roboribus lecta, ad tolerandam rerum asperitatem diuturnis casibus erudita. 23. Quousque nobis Doriscum Thraciae oppidum, et agminatim intra consaepta exercitus recensitos Graecia fabulosa narrabis? cum nos cauti, vel, ut verius dixerim, timidi nihil exaggeremus, praeter ea, quae fidei testimonia neque dubia, neque incerta monstrarunt.

VII. 1. Postquam reges Nineve Adiabene ingenti civitate transmissa, in medio pontis Anzabae hostiis caesis extisque prosperantibus transiere laetissimi, coniectantes nos, residuam plebem omnem aegre penetrare post triduum posse, citius exinde ad satrapen reversi quievimus, hospitalibus officiis recreati. 2. Unde per loca itidem deserta et sola, magno necessitatis ducente solatio, celerius, quam potuit sperari, reversi, confirmavimus animos haesitantium, unum e navalibus pontem transisse reges absque ulla circuitione perdoctos. 3. Extemplo igitur equites citi mittuntur ad Cassianum Mesopotamiae ducem, rectoremque provinciae tunc Euphronium, compulsuri agrestes cum familiis et pecoribus universis ad tutiora transire, et agiliter deseri Carras oppidum, invalidis circumdatum muris: super his campos omnes incendi, ne pabulorum suppeteret copia. 4. Et imperatis sine mora completis, iniecto igne, furentis elementi vis maxima frumenta omnia, cum iam stipula flaventi turgerent, herbasque pubentes ita contorruit, ut adusque Euphratem ab ipsis marginibus Tigridis nihil

viride cerneretur. Tunc exustae sunt ferae complures, maximeque leones per ea loca saevientes immaniter, consumi vel caecari sueti paullatim hoc modo. 5. Inter harundineta Mesopotamiae fluminum et frutecta leones vagantur innumeri, clementia hiemis ibi mollissimae semper innocui. At ubi solis radiis exarserit tempus, in regionibus aestu ambustis, vapore sideris et magnitudine culicum agitantur, quorum examinibus per eas terras referta sunt omnia. Et quoniam oculos, quasi humida et lucentia membra, eaedem adpetunt volucres, palpebrarum libramentis mordicus insidentes, iidem leones cruciati diutius, aut fluminibus mersi sorbentur, ad quae remedii causa confugiunt, aut amissis oculis, quos unguibus crebro lacerantes effodiunt, immanius efferascunt: quod ni fieret, universus Oriens huiusmodi bestiis abundaret.

6. Dum campi cremantur (ut dictum est) tribuni cum protectoribus missi, citeriores ripas Euphratis castellis, et praeacutis sudibus, omnique praesidiorum genere communibant, tormenta, qua non erat voraginosum, locis opportunis aptantes.

7. Dum haec celerantur, Sabinianus inter rapienda momenta periculorum communium lectissimus moderator belli internecivi; per Edessena sepulcra, quasi fundata cum mortuis pace nihil formidans, more vitae remissioris fluxius agens, militari pyrrhicha sonantibus modulis pro histrionicis gestibus in silentio summo delectabatur, ominoso sane et incepto et loco. Cum haec et huiusmodi factu dictuque tristia futuros praenuntiant motus, vitare optimum quemque debere saeculi progressione discamus. 8. Interea reges Nisibi prostratione vili transmissa, incendiis arida nutrimentorum varietate crescentibus, fugitantes inopiam pabuli, sub montium pedibus per valles gramineas incedebant. 9. Cumque Bebasen villam venissent, unde ad Constantinam usque oppidum, quod

centesimo lapide disparatur, arescunt omnia siti perpetua, nisi quod in puteis aqua reperitur exilis; quid agerent diu cunctati, iamque suorum duritiae fiducia transituri, exploratore fido docente, cognoscunt Euphratem nivibus tabefactis inflatum, late fusis gurgitibus evagari: ideoque vado nequaquam posse transiri. 10. Convertuntur ergo ad ea, quae amplectenda fortuita daret occasio, spe concepta praeter opinionem exclusi: ac proposito pro abrupto rerum praesentium statu urgenti consilio, Antoninus dicere, quid sentiat, iussus orditur, flecti iter suadens in dexterum latus, ut per longiorem circuitum, omnium rerum usu regionum feracium, et consideratione ea, qua rectus pergeret hostis, adhuc intactarum, castra duo praesidiaria Barzala et Laudias peterentur sese ductante: ubi tenuis fluvius prope originem et angustus, nullisque adhuc aquis advenis adulescens, facile penetrari poterit ut vadosus. 11. His auditis, laudatoque suasore, et iusso ducere, qua norat, agmina cuncta ab instituto itinere conversa praevium sequebantur.

VIII. 1. Quo certis speculationibus cognito, nos disposuimus properare Samosata, ut superato exinde flumine, pontiumque apud Zeugma et Capersana iuncturis abscissis, hostiles impetus, si invisset fors ulla, repelleremus. 2. Sed contigit atrox et silentio omni dedecus obruendum. Namque duarum turmarum equites circiter septingenti, ad subsidium Mesopotamiae recens ex Illyrico missi, enerves et timidi, praesidium per eos traductus agentes, nocturnasque paventes insidias, ab aggeribus publicis vesperi, quando custodiri magis omnes tramites conveniret, longius discedebant. 2. Hocque observato, eos vino oppressos et somno, viginti millia fere Persarum, Tamsapore et Nohodare ductantibus, nullo prospiciente transgressa, post tumulos celsos vicinos Amidae occultabantur armata.

cursatori miscemur. 9. Itaque, spreta iam vivendi cupiditate, fortiter decernentes, ad ripas pellimur Tigridis alte excisas. Unde quidam praecipites pulsi, implicantibus armis haeserunt, ubi vadosus est amnis: alii lacunarum hausti vertigine vorabantur: nonnulli cum hoste congressi, vario eventu certabant: quidam cuneorum densitate perterriti, petebant proximos Tauri montis excessus. 10. Inter quos dux ipse agnitus, pugnatorumque mole circumdatus, cum Aiadalthe tribuno, caloneque uno, equi celeritate ereptus abscessit.

11. Mihi, dum avius ab itinere comitum, quid agerem, circumspicio, Verennianus domesticus protector occurrit, femur sagitta confixus: quam dum avellere obtestante collega conarer, cinctus undique antecedentibus Persis, civitatem petebam anhelo cursu rependo, ex eo latere, quo incessebamur, in arduo sitam, unoque adscensu perangusto meabilem, quem scissis collibus molinae ad calles artandas aedificatae, densius constringebant. 12. Hic misti cum Persis, eodem ictu procurrentibus ad superiora nobiscum, adusque ortum alterius solis immobiles stetimus ita conferti, ut caesorum cadavera multitudine fulta reperire ruendi spatium nusquam possent: utque miles ante me quidam discriminato capite, quod in aequas partes ictus gladii fiderat validissimus, in stipitis modum undique coartatus haereret. 13. Et licet multiplicia tela per tormentorum omnia genera volarent e propugnaculis, hoc tamen periculo murorum nos propinquitas eximebat: tandemque per posticam ingressus, refertam inveni confluente ex finitimis virili et muliebri sexu. Nam et casu illis ipsis diebus, in suburbanis peregrina commercia circumacto anno solita celebrari, multitudo convenarum augebat agrestium. 14. Interea sonitu vario cuncta miscentur, partim amissos gementibus, aliis cum exitio sauciis,

multis caritates diversas, quas prae angustiis videre non poterant, invocantibus.

IX. 1. Hanc civitatem olim perquam brevem, Caesar etiam tum Constantius, ut accolae suffugium possint habere tutissimum, eo tempore, quo Antoninupolim oppidum aliud struxit, turribus circumdedit amplis et moenibus: locatoque ibi conditorio muralium tormentorum, fecit hostibus formidatam, suoque nomine voluit adpellari. 2. Et a latere quidem australi, geniculato Tigridis meatu subluitur propius emergentis: qua Euri opponitur flatibus, Mesopotamiae plana despectat: unde Aquiloni obnoxia est, Nymphaeo amni vicina, verticibus Taurinis umbratur, gentes Transtigritanas dirimentibus et Armeniam: spiranti Zephyro contraversa Gumathenam contingit, regionem uberem et cultu iuxta fecundam: in qua vicus est Abarne nomine, sospitalium aquarum lavacris calentibus notus. In ipso autem Amidae meditullio sub arce fons dives exundat, potabilis quidem, sed vaporatis aestibus nonnumquam faetens. 3. Cuius oppidi praesidio erat semper quinta Parthica legio destinata, cum indigenarum turma non contemnenda. Sed tunc ingruentem Persarum multitudinem sex legiones raptim percursis itineribus antegressae, muris adstitere firmissimis; Magnentiaci et Decentiaci, quos post consummatos civiles procinctus, ut fallaces et turbidos ad Orientem venire compulit Imperator, ubi nihil praeter bella timetur externa: et Tricesimani Decimanique Fortenses, et superventores atque praeventores cum Aeliano iam Comite, quos tirones tum etiam novellos, hortante memorato adhuc protectore erupisse a Singara, Persasque fusos in somnum retulimus trucidasse complures. 4. Aderat comitum quoque sagittariorum pars maior, equestres videlicet turmae ita cognominatae, ubi merent omnes ingenui barbari, armorum viriumque firmitudine intér alios eminentes

X. 1. Haec dum primi impetus turbo conatibus agitat insperatis, rex cum populo suo gentibusque, quas ductabat, a Bebase loco itinere flexo dextrorsus, ut monuerat Antoninus, per Horren et Meiacarire et Charcha, ut transiturus Amidam, cum prope castella Romana venisset, quorum unum Reman, alterum Busan adpellatur, perfugarum indicio didicit, multorum opes illuc translatas servari, ut in munimentis praecelsis et fidis: additumque est, ibi cum suppellectili pretiosa inveniri feminam pulcram cum filia parvula, Craugasii Nisibeni cuiusdam uxorem, in municipali ordine genere, fama, potentiaque circumspecti. 2. Aviditate itaque rapiendi aliena festinans, petit impetu fidenti castella: unde subita animi consternatione defensores armorum varietate praestricti, se cunctosque prodidere, qui ad praesidia confugerunt, et digredi iussi, confestim claves obtulere portarum: patefactisque aditibus, quidquid ibi congestum erat, eruitur: et productae sunt attonitae metu mulieres, et infantes matribus implicati, graves aerumnas inter initia tenerioris aetatis experti. 3. Cumque rex, percontando, cuiusnam coniunx esset, Craugasii comperisset, vim in se metuentem prope venire permisit intrepidam, et visam opertamque adusque labra ipsa atro velamine, certiore iam spe mariti recipiendi, et pudoris inviolati mansuri, benignius confirmavit. Audiens enim coniugem miro eius amore flagrare, hoc praemio Nisibenam se proditionem mercari posse arbitrabatur. 4. Inventas tamen alias quoque virgines Christiano ritu cultui divino sacratas, custodiri intactas, et religioni servire solito more, nullo vetante praecepit: lenitudinem profecto in tempore simulans: ut omnes, quos antehac diritate crudelitateque terrebat, sponte sua metu remoto venirent, exemplis recentibus docti, humanitate eum et moribus iam placidis magnitudinem temperasse fortunae.

AMMIANI MARCELLINI
RERUM GESTARUM
LIBER XIX.

Sapor, dum Amidenses ad deditionem hortatur, a praesidiariis sagittis et tragulis petitur. Idem dum tentat Grumbates rex, filius eius interficitur. C. I. Amida circumsidetur, et intra biduum bis oppugnatur a Persis. II. Ursicinus noctu obsidentibus supervenire frustra conatur, Sabiniano magistro militum repugnante. III. Pestilentia Amidae orta intra decimum diem exiguo imbre sedatur. Et de causis ac generibus pestilentiae. IV. Amida hinc circum muros, inde per subterraneos fornices duce transfuga oppugnatur. V. Gallicanarum legionum eruptio, Persis exitiabilis. VI. Turres et alia opera urbis muris admoventur; incenduntur a Romanis. VII. Amida per celsos aggeres muris proximos tentatur a Persis ac invaditur. Marcellinus post captam urbem nocte evadit, ac fuga Antiochiam petit. VIII. Amidae ex ducibus Rom. alii supplicio adfecti, alii vincti. Craugasius Nisibenus desiderio uxoris captivae transfugit ad Persas. IX. Plebs Rom. inopiam frumenti metuens seditiones movet. X. Limigantes Sarmatae, dum simulata petitione pacis deceptum imperatorem invadunt, maxima suorum strage reprimuntur. XI. Laesae maiestatis multi arcessiti atque damnati. XII. Lauricius Comes Isaurorum latrocinia compescit. XIII.

1. Hoc miserae nostrorum captivitatis eventu rex laetus, successusque opperiens similes, egressus exinde paullatimque incedens, Amidam die tertio venit. 2. Cumque primum aurora fulgeret, universa quae videri poterant armis stellantibus corruscabant, ac ferreus equitatus campos opplevit et colles. 3. Insidens autem equo, ante alios celsior ipse praeibat agminibus cunctis, aureum capitis arietini figmentum interstinctum lapillis pro diademate gestans, multiplici vertice dignitatum et gentium diversarum comi-

tatu sublimis. Satisque eum constabat colloquio tenus defensores moenium tentaturum, aliorsum Antonini consilio festinantem. 4. Verum caeleste numen, ut Romanae rei totius aerumnas intra unius regionis concluderet ambitum, adegerat in immensum se extollentem, credentemque, quod viso statim obsessi omnes metu exanimati, supplices venirent in preces. 5. Portis obequitabat, comitante cohorte regali: qui dum se prope confidentius inserit, ut etiam vultus eius possit aperte cognosci, sagittis missilibusque caeteris ob decora petitus insignia, corruisset, ni pulvere iaculantium adimente conspectum, parte indumenti tragulae ictu discissa, editurus postea strages innumeras evasisset. 6. Hinc quasi in sacrilegos violati saeviens templi, temeratumque tot regum et gentium dominum praedicans, eruendae urbis adparatu nisibus magnis instabat: et orantibus potissimis ducibus, ne profusus in iram a gloriosis descisceret coeptis, leni summatum petitione placatus, postridie quoque super deditione moneri decreverat defensores.

7. Ideoque, cum prima lux advenisset, rex Chionitarum Grumbates fidenter eam operam navaturus tendebat ad moenia, cum manu promptissima stipatorum: quem ubi venientem iam telo forte contiguum contemplator peritissimus advertisset, contorta ballista filium eius primae pubis adulescentem, lateri paterno haerentem, thorace cum pectore perforato, profudit, proceritate et decore corporis aequalibus antestantem. 8. Cuius occasu in fugam dilapsi populares eius omnes, moxque, ne raperetur, ratione iusta regressi, numerosas gentes ad arma clamoribus dissonis concitarunt: quarum concursu ritu grandinis hinc inde convolantibus telis, atrox committitur pugna. 9. Et post interneciva certamina adusque finem diei protenta, cum iam noctis esset initium, per acervos caesorum et scaturigines sanguinis aegre defen-

sum caligine tenebrarum extrahitur corpus; ut apud Troiam quondam super comite Thessali ducis exanimi acies Marte acerrimo conflixerunt. 10. Quo funere regia maesta, et optimatibus universis cum parente subita clade perculsis, indicto iustitio iuvenis nobilitate commendabilis et dilectus, ritu nationis propriae lugebatur. Itaque, ut armari solebat elatus, in amplo quodam suggestu locatur et celso: circaque eum lectuli decem sternuntur, figmenta vehentes hominum mortuorum, ita curate pollincta, ut imagines essent corporibus similes iam sepultis: ac per dierum spatium septem, viri quidem omnes per contubernia et manipulos epulis indulgebant saltando, et cantando tristia quaedam genera naeniarum, regium iuvenem lamentantes. 11. Feminae vero miserabili planctu, in primaevo flore succisam spem gentis solitis fletibus conclamabant; ut lacrymare cultrices Veneris saepe spectantur in sollemnibus Adonidis sacris, quod simulacrum aliquod esse frugum adultarum religiones mysticae docent.

II. 1. Post incensum corpus, ossaque in argenteam urnam coniecta, quae ad gentem humo mandanda portari statuerat pater; agitata summa consiliorum placuerat, busto urbis subversae expiare perempti iuvenis manes: nec enim Grumbates inulta unici pignoris umbra ire ultra patiebatur. 2. Biduoque ad otium dato, ac missis abunde, qui pacis modo patentes agros pingues cultosque vastarent, quinquies ordine multiplicato scutorum cingitur civitas: ac tertiae principio lucis corusci globi turmarum impleverunt cuncta, quae prospectus humanus potuit undique contueri: et sorte loca divisa clementi gradu incedentes ordines occuparunt. 3. Persae omnes murorum ambitus obsidebant. Pars, quae orientem spectabat, Chionitis evenit, qua funestus nobis ceciderat adulescens. Vertae meridiano lateri sunt destinati:

tractum servabant septemtrionis Albani: occidentali portae oppositi sunt Segestani, acerrimi omnium bellatores: cum quibus elata in arduum specie elephantorum agmina, rugosis horrenda corporibus, leniter incedebant armatis onusta, ultra omnem diritatem taetri spectaculi formidanda, ut retulimus saepe.

4. Cernentes populos tam indimensos, ad orbis Romani incendium diu quaesitos, in nostrorum conversos exitium; salutis rata desperatione gloriosos vitae exitus deinde curabamus, iamque omnibus nobis optatos. 5. A sole itaque orto usque diei ultimum acies immobiles stabant ut fixae, nullo variato vestigio, nec sonitu, vel equorum audito hinnitu: eademque figura digressi, qua venerant, cibo recreati et somno, cum superesset exiguum noctis, aeneatorum clangore ductante, urbem ut mox casuram terribili corona cinxerunt. 6. Vixque ubi Grumbates hastam infectam sanguine ritu patrio nostrique more coniecerat fecialis, armis exercitus concrepans involat in muros: confestimque lacrymabilis belli turbo crudescit, rapido turmarum processu in procinctum alacritate omni tendentium, et contra acri intentaque occursatione nostrorum.

7. Proinde diffractis capitibus multos hostium scorpionum iactu moles saxeae colliserunt: alii traiecti sagittis, pars confixi tragulis, humum corporibus obstruebant; vulnerati alii socios fuga praecipiti repetebant. 8. Nec minores in civitate luctus aut mortes, sagittarum creberrima nube auras spissa multitudine obumbrante, tormentorumque machinis, quae direpta Singara possederant Persae, vulnera inferentibus plura. 9. Namque viribus collectis propugnatores, omissa vicissim certamina repetentes, in maximo defendendi ardore saucii perniciose cadebant, aut laniati, volvendo stantes proxime subvertebant, aut certe spicula membris infixa viventes adhuc vellendi

peritos quaeritabant. 10. Ita strages stragibus implicatas, et ad extremum usque diei productas, ne vespertinae quidem hebetaverant tenebrae: ea re, quod obstinatione utrimque magna decernebatur. 11. Agitatis itaque sub onere armorum vigiliis, resultabant altrinsecus exortis clamoribus colles: nostris virtutes Constantii Caesaris extollentibus, ut domini rerum et mundi: Persis Saporem et Saansaan adpellantibus et Pyrosen, quod rex regibus imperans, et bellorum victor interpretatur.

12. Ac priusquam lux occiperet, signo per lituos dato, ad fervorem similium proeliorum excitae undique inaestimabiles copiae in modum alituum ferebantur: unde longe ac late prospici poterat, campis et convallibus nihil praeter arma micantia ferarum gentium demonstrantibus. 13. Moxque clamore sublato, cunctis temere prorumpentibus, telorum vis ingens volabat e muris: utque opinari dabatur, nulla frustra mittebantur, inter hominum cadentia densitatem. Tot enim nos circumstantibus malis, non obtinendae causa salutis, ut dixi, sed fortiter moriendi studio flagrabamus: et a diei principio adusque lucem obscuram neutrubi proelio inclinato, ferocius quam consultius pugnabatur. Exsurgebant enim ruentium ferientiumque clamores, ut prae alacritate consistere sine vulnere quisquam vix posset. 14. Tandemque nox finem caedibus fecit, et satias aerumnarum indutias partibus dederat longiores. Ubi enim quiescendi nobis tempus est datum, exiguas quae supererant vires continuus cum insomnia labor absumpsit, sanguine et pallente exspirantium facie perterrente, quibus ne suprema quidem humandi solatia tribui sinebant angustiae spatiorum, intra civitatis ambitum non nimium amplae legionibus septem, et promiscua advenarum civiumque sexus utriusque plebe, et militibus aliis paucis adusque numerum millium XX. concitis

inclusis. 15. Medebatur ergo suis quisque vulneribus pro possibilitate, vel curantium copia: cum quidam graviter saucii cruore exhausto spiritus reluctantes efflarent: alii confossi mucronibus prostrati, animis in ventum solutis proiiciebantur exstincti: aliquorum foratis undique membris mederi periti vetabant, ne offensionibus cassis animae vexarentur adflictae: non nulli vellendis sagittis in ancipiti curatione graviora morte supplicia perferebant.

III. 1. Dum apud Amidam hac partium destinatione pugnatur, Ursicinus maerens, quod ex alterius pendebat arbitrio, auctoritatis tunc in regendo milite potioris Sabinianum, etiam tum sepulcris haerentem crebro monebat, ut compositis velitaribus cunctis, per imos pedes montium occultis itineribus properarent: quo levium armorum auxilio, si qua fors iuvisset, stationibus interceptis, nocturnas hostium adgrederentur excubias, quae ingenti circuitu vallaverant muros, aut lacessitionibus crebris occuparent obsidioni fortiter adhaerentes. 2. Quibus Sabinianus renitebatur ut noxiis, palam quidem litteras imperiales praetendens, intacto ubique milite, quidquid geri potuisset, impleri debere aperte iubentes: clam vero corde altissimo retinens, saepe in comitatu sibi mandatum, ut ansam omnem adipiscendae laudis decessori suo ardenti studio gloriae circumcideret, etiam ex republica processuram. 3. Adeo vel cum exitio provinciarum festinabatur, ne bellicosus homo memorabilis alicuius facinoris auctor nuntiaretur aut socius. Ideoque his attonitus malis, exploratores ad nos saepe mittendo (licet ob custodias artas nullus facile oppidum poterat introire) et utilia agitando complura nihil proficiens, visebatur ut leo magnitudine corporis et torvitate terribilis, inclusos intra retia catulos periculo ereptum ire non audens, unguibus ademptis et dentibus.

IV. 1. Sed in civitate, ubi sparsorum per vias cadaverum multitudo humandi officia superaret, pestilentia tot malis accessit, verminantium corporum luc tabifica, vaporatis aestibus, varioque plebis languore nutrita: quae genera morborum unde oriri solent, breviter explicabo. 2. Nimietatem frigoris, aut caloris; vel humoris, vel siccitatis, pestilentias gignere philosophi et illustres medici tradiderunt. Unde accolentes loca palustria vel humecta, tusses et oculares casus, et similia perferunt: contra confines caloribus, tepore febrium arescunt. Sed, quanto ignis materies caeteris est efficacior; tanto ad perimendum celerior siccitas. 3. Hinc, cum decennali bello Graecia desudaret, ne peregrinus poenas dissociati regalis matrimonii lucraretur: huiusmodi grassante pernicie, telis Apollinis periere complures, qui sol aestimatur. 4. Atque ut Thucydides exponit, clades illa, quae in Peloponnesiaci belli principiis Athenienses acerbo genere morbi vexavit, abusque ferventi Aethiopiae plaga paullatim proserpens, Atticam occupavit. 5. Aliis placet, auras, ut solent, aquasque vitiatas faetore cadaverum vel similibus, salubritatis violare maximam partem: vel certe aëris permutationem subitam aegritudines parere leviores. 6. Adfirmant etiam aliqui, terrarum halitu densiore crassatum aëra, emittendis corporis spiraminibus resistentem, necare nonnullos: qua causa animalia praeter homines caetera iugiter prona Homero auctore, et experimentis deinceps multis, cum talis incesserit labes, ante novimus interire. 7. Et prima species luis Pandemus adpellatur, quae efficit in aridioribus locis agentes caloribus crebris interpellari: secunda Epidemus, quae tempore ingruens acies hebetat luminum, et concitat periculosos humores: tertia Loemodes, quae itidem temporaria est, sed volucri velocitate letabilis. 8. Hac exitiali peste quassati, paucis intemperanti aestu con-

sumptis, quos multitudo angebat: tandem nocte, quae diem consequuta est decimum, exiguis imbribus disiecto concreto spiritu et crassato, sospitas retenta est corporum firma.

V 1. Verum inter haec inquies Persa vimineis civitatem pluteis circumdabat, et erigi aggeres coepti: turresque fabricabantur frontibus ferratis excelsae, quarum fastigiis ballistae locatae sunt singulae, ut a propugnaculis propellerent defensores: levia tamen per funditores et sagittarios proelia ne puncto quidem brevi cessabant. 2. Erant nobiscum duae legiones Magnentiacae, recens e Galliis ductae, ut praediximus, virorum fortium et pernicium, ad planarios conflictus aptorum: ad eas vero belli artes, quibus stringebamur, non modo inhabiles, sed contra nimii turbatores: qui, cum neque in machinis, neque in operum constructione iuvarent aliquem, stolidius erumpentes dimicantesque fidentissime, minuto numero revertebant; tantum proficientes, quantum in publico (ut aiunt) incendio aqua unius hominis manu adgesta. 3. Postremo obseratis portis, precantibusque tribunis egredi nequeuntes, frendebant ut bestiae. Verum sequutis diebus efficacia eorum eminuit, ut docebimus.

4. In summoto loco partis meridianae murorum, quae despectat fluvium Tigrim, turris fuit in sublimitatem exsurgens, sub qua hiabant rupes abscissae, ut despici sine vertigine horrenda non possent: unde cavatis fornicibus subterraneis per radices montis scalae adusque civitatis ducebant planiciem, quo ex amnis alveo haurirentur aquae furtim, ut in omnibus per eas regiones munimentis, quae contingunt flumina, vidimus, fabre politae. 5. Per has tenebras ob dirupta neglectas, oppidano transfuga quodam ductante, qui ad diversam partem desciverat, LXX. sagittarii Persae ex agmine regio, arte fiduciaque prae-

stantes, silentio summoti loci defensi, subito singuli noctis medio ad contignationem turris tertiam adscenderunt: ibique occultati, mane sago punicei coloris elato, quod erat subeundae indicium pugnae, cum ex omni parte circumveniri urbem suis copiis inundantibus advertissent, exinanitis proiectisque ante pedes pharetris, clamoris ululabilis incendio tela summa peritia dispergebant. Moxque acies omnes densae petebant multo infestius quam antea civitatem. 6. Inter incertos nos et ancipites, quibus occurri deberet, instantibus supra, an multitudini transcensu scalarum iam propugnacula ipsa prensanti, dividitur opera: et translatae leviores quinque ballistae contra turrim locantur: quae ocius lignea tela fundentes nonnumquam binos forabant: e quibus pars graviter vulnerati ruebant: alii machinarum metu stridentium praecipites acti, laniatis corporibus interibant. 7. Quibus hac celeritate confectis, relatisque ad loca sueta tormentis, paullo securius moenia omnium concursu defendebantur. 8. Et quoniam augebat curas militum scelestum facinus perfugae, quasi decurrentes in planum, ita iaculantes diversa missilia lacertis fortibus incumbebant, ut Vertae in meridiem degentes, vulnerum acri repulsa disiecti, lacrymantes complurium mortes tentoria repeterent metu.

VI. 1. Adspiravit auram quamdam salutis fortuna, innoxio die cum hostili clade emenso: cuius reliquo tempore ad quietem reficiendis corporibus dato, posterae lucis initio ex arce innumeram cernimus plebem, quae Ziata capto castello ad hosticum ducebatur: ad quem locum ut capacissimum et munitum (spatio quippe decem stadiorum ambitur) promiscua confugerat multitudo. 2. Nam etiam alia munimenta iisdem diebus rapta sunt et incensa, unde hominum millia extracta complura servituri sequebantur: inter

quos multi senecta infirmi, et mulieres iam grandaevae, cum ex variis deficerent causis, itineris longinquitate offensae, abiecta vivendi cupiditate, suris vel suffraginibus relinquebantur exsectis.

3. Has miserabiles turmas Galli milites contuentes, rationabili quidem, sed intempestivo motu, conserendae cum hostibus manus copiam sibi dari poscebant, mortem tribunis vetantibus primisque ordinibus minitantes, si deinceps prohiberent. 4. Utque dentatae in caveis bestiae, taetro pedore acerbius efferatae, evadendi spe repagulis versabilibus illiduntur: ita gladiis portas caedebant, quas supra diximus obseratas: admodum anxii, ne urbe excisa ipsi quoque sine ullo specioso facinore deleantur, aut exuta periculis, nihil egisse operae pretium pro magnanimitate Gallica memorentur: licet antea saepe egressi, structoresque aggerum confossis quibusdam impedire conati, paria pertulerunt.

5. Inopes nos consilii, et quid opponi deberet saevientibus ambigentes, id potissimum, aegre iisdem adsentientibus, tandem elegimus, ut, quoniam ultra ferri non poterant, paullisper morati custodias adgredi permitterentur hostiles, quae non procul erant a coniectu locatae telorum, ut eis perruptis pergerent prorsus. Adparebat enim, eos, si impetrassent, strages maximas edituros. 6. Quae dum parantur, per varia certaminum genera defensabantur acriter muri, laboribus et vigiliis, et tormentis ad emittenda undique saxa telaque dispositis. Duo tamen aggeres celsi, Persarum peditum manu erecti, et expugnatio civitatis struebatur operibus lentis: contra quos nostrorum impensiore cura moles excitabantur altissimae, fastigio adversae celsitudinis aequatae, propugnatorum vel nimia pondera duraturae.

7. Inter haec Galli morarum impatientes, securibus gladiisque succincti, patefacta sunt egressi posti-

ca, observata nocte squalida et interluni; orantes caeleste praesidium, ut propitium adesset et libens. Atque ipsum spiritum reprimentes, cum prope venissent, conferti valido cursu, quibusdam stationariis interfectis, exteriores castrorum vigiles, ut in nullo tali metu sopitos obtruncantes, supervenire ipsi regiae, si prosperior iuvisset eventus, occulte meditabantur. 8. Verum audito licet levi tendentium sonitu, gemituque caesorum, discusso somno, excitatis multis, et ad arma pro se quoque clamitante, steterunt milites vestigiis fixis, progredi ultra non ausi: neque enim cautum deinde, expergefactis, quos petebant insidiae, in apertum properare discrimen, cum iam undique frendentium catervae Persarum in proelia venirent accensae. 9. Contra Galli corporum robore audaciaque, quoad poterant, inconcussi, gladiis secantes adversos, parte suorum strata, vel sagittarum undique volantium crebritate confixa, cum unum in locum totam periculi molem conversam, et currentium hostium agmina advertissent, nullo terga vertente evadere festinabant: et velut repedantes sub modulis, sensim extra vallum protrusi, cum manipulos confertius invadentes sustinere non possent, tubarum perciti clangore castrensium, discedebant. 10. Et resultantibus e civitate lituis multis, portae panduntur recepturae nostros, si pervenire illuc usque valuissent: tormentorumque machinae stridebant sine iaculatione ulla telorum, ut stationibus praesidentes, post interemptos socios pone agerentur ignari, urbis oppositi moenibus nudatis, ut viri fortes susciperentur innoxii. 11. Hacque arte Galli portam prope confinia lucis introiere minuto numero, quidam perniciose, pars leviter vulnerati, quadringentis ea nocte desideratis: qui non Rhoesum, nec cubitantes pro muris Iliacis Thracas, sed Persarum regem armatorum centum millibus circumsaeptum, ni obstitisset violentior casus, in ipsis tentoriis

obtruncarant. 12. Horum campiductoribus, ut fortium factorum antesignanis, post civitatis excidium, armatas statuas apud Edessam in regione celebri locari iusserat Imperator, quae ad praesens servantur intactae.

13. Retectis sequenti luce funeribus, cum inter caesorum cadavera optimates invenirentur et satrapae, clamoresque dissoni fortunam aliam alibi cum lacrymis iudicabant, luctus ubique et indignatio regum audiebatur, arbitrantium, per stationes muris obiectas irrupisse Romanos: indutiisque ob hoc tridui datis adsensu communi, nos quoque spatium ad respirandum accepimus.

VII. 1. Perculsae deinde novitate rei efferataeque gentes, omissa omni cunctatione, operibus, quoniam vis minime procedebat, decernere iam censebant: et concito extremo belli ardore, omnes oppetere gloriose iam properabant, aut ruina urbis animis litasse caesorum.

2. Iamque adparatu cunctorum alacritate perfecto, exsiliente lucifero, operum variae species cum turribus ferratis admovebantur: quorum in verticibus celsis aptatae ballistae propugnatores agitantes humilius disiectabant. 3. Et albescente iam die, ferrea munimenta membrorum caelum omne subtexunt: densitataeque acies non inordinatim ut antea, sed turbarum sonitu leni ductante, nullis procursantibus incedebant, machinarum operti tegminibus, cratesque vimineas praetendentes. 4. Cumque propinquantes ad coniectum venere telorum, oppositis scutis Persae pedites sagittas tormentis excussas e muris aegrius evitantes, laxarunt aciem, nullo paene iaculi genere in vanum cadente: etiam cataphracti hebetati et cedentes animos auxere nostrorum. 5. Tamen, quia hostiles ballistae ferratis impositae turribus, in humiliora ex supernis valentes, ut loco dispari, ita eventu

4. Moxque (ut dictum est) cum abituri Samosa tam luce etiam tum dubia pergeremus, ab alta quadam specula radiantium armorum splendore praestricti, hostesque adesse excitatius clamitantes, signo dato, quod ad proelium solet hortari, restitimus conglobati: nec fugam capessere, cum essent iam in contuitu, qui sectarentur, nec congredi cum hoste, equitatu et numero praevalente, metu indubitatae mortis cautum existimantes. 5. Denique ex ultima necessitate manibus iam conserendis, cum, quid agi oporteat, cunctaremur, occiduntur quidam nostrorum temere procursantes: et urgente utraque parte, Antoninus ambitiose praegrediens agmina, ab Ursicino agnitus, et obiurgatorio sono vocis increpitus, proditorque et nefarius adpellatus, sublata tiara, quam capiti summo ferebat honoris insigne, desiluit equo: curvatisque membris, humum vultu paene contingens, salutavit, patronum adpellans et dominum, manus post terga connectens, quod apud Assyrios supplicis indicat formam: 6. Et, *ignosce mihi*, inquit, *amplissime Comes, necessitate, non voluntate ad haec, quae novi, scelesta prolapso: egere me praecipitem flagitatores, ut nosti: quorum avaritiae ne tua quidem excelsa illa fortuna, propugnans miseriis meis, potuit refragari.* Simul haec dicens, e medio prospectu abscessit, non aversus, sed dum evanesceret verecunde retrogradiens, et pectus ostentans.

7. Quae dum in curriculo semihorae aguntur, postsignani nostri, qui tenebant editiora collis, exclamant aliam cataphractorum multitudinem equitum pone visam, celeritate quammaxima propinquare. 8. Atque, ut in rebus solet adflictis, ambigentes, cuinam deberet aut posset occurri, trudente pondere plebis immensae, passim, qua cuique proximum videbatur, diffundimur universi. Dumque se quisque expedire discrimine magno conatur, sparsim disiecti hosti con-

dissimili nostra multo cruore foedabant: ingruente iam vespera cum requiescerent partes, noctis spatium maius consumptum est, ut excogitari possit, quid exitio ita atroci obiectaretur.

6. Et tandem multa versantibus nobis sedit consilium, quod tutius celeritas fecit, quatuor iisdem ballistis scorpiones opponi: qui dum translati e regione caute, quod artis est difficillimae, collocantur, lux nobis advenit maestissima, Persarum manipulos formidatos ostentans, adiectis elephantorum agminibus, quorum stridore immanitateque corporum nihil humanae mentes terribilius cernunt. 7. Cumque omni ex latere armorum et operum belluarumque molibus urgeremur, per scorpionum ferreas fundas e propugnaculis subinde rotundi lapides acti, dissolutis turrium coagmentis, ballistas earumque tortores ita fudere praecipites, ut quidam citra vulnerum noxas, alii obtriti magnitudine ponderum interirent: elephantis vi magna propulsis, quos flammis coniectis undique circumnexos, iam corporibus tactis, gradientesque retrorsus, retinere magistri non poterant: postque exustis operibus, nulla quies certaminibus data. 8. Rex enim ipse Persarum, qui numquam adesse certaminibus cogitur, his turbinum infortuniis percitus, novo et numquam ante cognito more, proeliatoris militis ritu prosiluit in confertos: et quia conspectior tegentium multitudine procul speculantibus visebatur, petitus crebritate telorum, multis stipatoribus stratis abscessit, alternans regibiles acies: et ad extremum diei nec mortium truci visu nec vulnerum territus, tandem tempus exiguum tribui quieti permisit.

VIII. 1. Verum nocte proelia dirimente, somno per breve otium capto, innotescente iam luce ad potiunda sperata, ira et dolore exundans, nec fas ullum prae oculis habiturus, gentes in nos excitabat. Cumque crematis operibus, ut docuimus, pugna per agge-

res celsos muris proximos tentaretur, ex aggestis erectis intrinsecus, quantum facere nitique poterant, nostri aequis viribus per ardua resistebant.

2. Et diu cruentum proelium stetit, nec metu mortis quisquam ex aliqua parte a studio propugnandi removebatur: eoque producta contentione, cum sors partium eventu regeretur indeclinabili, diu laborata moles illa nostrorum, velut terrae quodam tremore quassata procubuit: et tamquam itinerario aggere vel superposito ponte complanatum spatium, quod inter murum congestamque forinsecus struem hiabat, patefecit hostibus transitum, nullis obicibus impeditum; et pars pleraque militum deiectorum oppressa vel debilitata cessabat. 3. Concursum est tamen undique ad propulsationem periculi tam abrupti: et festinandi studio aliis irretientibus alios, audacia hostium ipso successu crescebat. 4. Actis igitur regis imperio proeliatoribus universis, strictoque comminus ferro, cum sanguis utrubique immensis caedibus funderetur, oppletae sunt corporibus fossae, latiorque via ideo pandebatur: et concursu copiarum ardenti iam civitate oppleta, cum omnis defendendi vel fugiendi spes esset abscisa, pecorum ritu armati et imbelles sine sexus discrimine trucidabantur.

5. Itaque vespera tenebrante, cum adhuc, licet iniqua reluctante fortuna, multitudo nostrorum manu conserta distringeretur; in abstrusa quadam parte oppidi cum duobus aliis latens obscurae praesidio noctis, postica, per quam nihil servabatur, evado, et squalentum peritia locorum, comitumque adiutus celeritate, ad decimum lapidem tandem perveni. 6. In qua statione lenius recreati, cum ire protinus pergeremus, et incedendi nimietate iam superarer, ut insuetus ingenuus: offendi dirum adspectum, sed fatigato mihi lassitudine gravi levamen impendio tempestivum. 7. Fugaci equo nudo et infreni calonum qui-

dam sedens, ne labi possit, ex more habenam, qua ductabatur, sinistra manu artius illigavit: moxque decussus, vinculi nodum abrumpere nequiens, per avia saltusque membratim discerptus, iumentum exhaustum cursu, pondere cadaveris detinebat: cuius dorsualis comprehensi servitio usus in tempore, cum iisdem sociis ad fontes sulphureos aquarum suapte natura calentium aegre perveni. 8. Et quia per aestum arida siti reptantes aquam diu quaeritando, profundum bene vidimus puteum, et neque descendendi prae altitudine, nec restium aderat copia, necessitate docente postrema, indumenta lintea, quibus tegebamur, in oblongos discidimus pannulos: unde explicato fune ingenti, centonem, quem sub galea unus ferebat e nostris, ultimae aptavimus summitati: qui per funem coniectus aquasque hauriens ad peniculi modum, facile sitim, qua hauriebamur, exstinxit. 9. Unde citi ferebamur ad flumen Euphratem, ulteriorem ripam petituri per navem, quam transfretandi causa iumenta et homines, in eo tractu diuturna consuetudo locarat. 10. Ecce autem Romanum agmen cum equestribus signis disiectum eminus cernimus, quod persequebatur multitudo Persarum, incertum unde impetu tam repentino terga viantum adgressa. 11. Quo exemplo terrigenas illos non finibus terrae emersos, sed exuberanti pernicitate credimus natos: qui, quoniam inopini per varia visebantur, Sparti vocitati, humo exsiluisse, vetustate ut caetera fabulosius extollente, sunt existimati. 12. Hoc conciti, cum omne iam esset in celeritate salutis praesidium, per dumeta et silvas montes petimus celsiores: exindeque Melitinam minoris Armeniae oppidum venimus: ubi repertum ducem comitati iam profecturum, Antiochiam revisimus.

IX. 1. Interea Sapor et Persae, quia tendere iam introrsus autumno praecipiti haedorumque improbo

sidere exorto prohibebantur, captivos agentes et praedas, remeare cogitabant ad sua. 2. Inter haec tamen funera direptionesque civitatis excisae, Aeliano Comite et tribunis, quorum efficacia diu defensa sunt moenia, stragesque multiplicatae Persarum, patibulis sceleste suffixis, Iacobus et Caesius numerarii ad paritionis magistri equitum, aliique protectores post terga vinctis manibus ducebantur: Transtigritanis, qui sollicita quaerebantur industria, nullo infimi summique discrimine, ad unum omnibus contruncatis.

3. Uxor vero Craugasii, quae retinens pudorem inviolatum ut matrona nobilis colebatur, maerebat velut orbem alium sine marito visura, quamquam sperabat documentis praesentibus altiora. 4. In rem itaque consulens suam, et accidentia longe ante prospiciens, anxietate bifaria stringebatur, viduitatem detestans et nuptias. Ideo familiarem suum perquam fidum, regionumque Mesopotamiae gnarum, per Izalam montem inter castella praesidiaria duo, Maride et Lorne, introiturum Nisibin occulte dimisit, mandatis arcanisque vitae secretioris maritum exorans, ut auditis, quae contigerint, veniret secum beate victurus. 5. Quibus contentus expeditus viator, per saltuosos tramites et frutecta Nisibin passibus citis ingressus, causatusque, se domina nusquam visa, et forsitan interempta, data evadendi copia castris hostilibus abscessisse, et ideo ut vilis neglectus, docet Craugasium gesta: moxque accepta fide, quod, si tuto licuerit, sequetur coniugem libens, evasit exoptatum mulieri nuntium ferens: quae hoc cognito, per Tamsaporem ducem supplicaverat regi, ut, si daretur facultas, antequam Romanis excederet finibus, in potestatem suam iuberet propitius maritum adscisci.

6. Praeter spem itaque omnium digresso advena repentino, qui postliminio reversus, statim sine ullius evanuit conscientia, perculsus suspicione dux Cassia

nus, praesidentesque ibi proceres alii, minitantes ultima Craugasium incessebant, non sine eius voluntate vel venisse, vel abisse hominem clamitantes. 7. Qui proditionis metuens crimen, impendioque sollicitus, ne transitione perfugae uxor eius superesse doceretur, et tractari piissime; per simulationem matrimonium alterius splendidae virginis adfectavit. Et velut paraturus necessaria convivio nuptiali, egressus ad villam octavo lapide ab urbe distantem, concito equo ad Persarum vastatorium globum, quem didicerat adventare, confugit: susceptusque aventer, qui esset, ex iis cognitus, quae loquebatur, Tamsapori post diem traditur quintum: perque eum regi oblatus, opibus et necessitudine omni recuperata cum coniuge, quam paucos post menses amisit, erat secundi loci post Antoninum, ut ait poëta praeclarus, longo proximus intervallo. 8. Ille enim ingenio et usu rerum diuturno firmatus, consiliis validis sufficiebat in cuncta, quae conabatur: hic natura simplicior, nominis tamen itidem pervulgati. Et haec quidem haud diu postea contigerunt.

9. Rex vero, licet securitatem referens vultu, exsultansque specie tenus urbis excidio videbatur; profundo tamen animi graviter aestuabat, reputans, in obsidionalibus malis saepe luctuosas se pertulisse iacturas, multoque ampliores se ipsum populos perdidisse, quam e nostris ceperat vivos, vel certe per diversas fuderat pugnas: ut apud Nisibin aliquoties evenit, et Singaram: parique modo, cum septuaginta tresque dies Amidam multitudine circumsedisset armorum, xxx. millia perdidit bellatorum; quae paullo postea per Discenen, tribunum et notarium, numerata sunt hac discretione facilius, quod nostrorum cadavera mox caesorum fatiscunt et defluunt, adeo ut nullius mortui facies post quatriduum agnoscatur: interfectorum vero Persarum inarescunt in modum stipi-

tum corpora, ut nec liquentibus membris, nec sanie perfusa madescant: quod vita parcior facit, et ubi nascuntur, exustae caloribus terrae.

X. 1. Dum haec per varios turbines in Orientis extimo festinantur, difficultatem adventantis inopiae frumentorum urbs verebatur aeterna: vique minacis simae plebis, famem ultimum malorum omnium exspectantis, subinde Tertullus vexabatur ea tempestate praefectus, irrationabiliter plane: nec enim per eum steterat, quo minus tempore congruo alimenta navibus veherentur, quas maris casus asperiores solitis, ventorumque procellae reflantium, delatas in proximos sinus, introire portum Augusti discriminum magnitudine perterrebant. 2. Quocirca idem saepe praefectus seditionibus agitatus, ac plebe iam saevitante immanius, quam urebat impendens exitium, ab omni spe tuendae salutis exclusus, ut aestimabat, tumultuanti acriter populo, sed accidentia considerare sueto, prudenter obiecit parvulos filios: 3. et lacrymans, *En*, inquit, *cives vestri, procul omen Dii caelestes avertant! eadem perlaturi vobiscum, ni fortuna adfulserit laetior. Si itaque his abolitis, nil triste accidere posse existimatis, praesto in potestate sunt vestra.* Qua miseratione vulgus, ad clementiam suapte natura proclive, lenitum conticuit, aequanimiter venturam opperiens sortem. 4. Moxque divini arbitrio numinis, quod auxit ab incunabulis Romam, perpetuamque fore respondit, dum Tertullus apud Ostia in aede sacrificat Castorum, tranquillitas mare mollivit: mutatoque in austrum placidum vento, velificatione plena portum naves ingressae, frumentis horrea referserunt.

XI. 1. Inter haec ita ambigua Constantium, Sirmii etiam tum hiberna quiete curantem, promovebant nuntii metuendi et graves, indicantes id, quod tunc magnopere formidabat, Limigantes Sarmatas, quos

expulisse paternis avitisque sedibus dominos suos ante monstravimus, paullatim posthabitis locis, quae eis anno praeterito utiliter sunt destinata, ne, ut sunt versabiles, aliquid molirentur inimicum, regiones confines limitibus occupasse: vagarique licentius genuino more, ni pellerentur, omnia turbaturos.

2. Quae superbius incitanda propediem Imperator dilato negotio credens, coacta undique multitudine militis ad bella promptissimi, nec dum adulto vere ad procinctum egressus est, gemina consideratione alacrior: quod expletus praedarum opimitate exercitus aestate nuper emensa, similium spe fidenter in effectus animabitur prosperos: quodque Anatolio regente tunc per Illyricum praefecturam, necessaria cuncta vel ante tempus coacta sine ullius dispendiis adfluebant. 3. Nec enim dispositionibus umquam alterius praefecturae (ut inter omnes constat) ad praesens Arctoae provinciae bonis omnibus floruerunt, correctione titubantium benivola et sollerti, vehiculariae rei iacturis ingentibus, quae clausere domos innumeras, et censuali professione speciosa fiducia relevatae: indemnesque deinde et innoxii earum incolae partium, querelarum sopitis materiis viverent, ni postea exquisitorum detestanda nomina titulorum, per offerentes suscipientesque criminose in maius exaggerata, his propugnare sibi nitentibus potestates, illis attenuatis omnium opibus se fore sperantibus tutos, adusque proscriptiones miserorumque suspendia pervenerunt.

4. Rem igitur emendaturus urgentem, profectus cum instrumentis ambitiosis Imperator, ut dictum est, Valeriam venit, partem quondam Pannoniae, sed ad honorem Valeriae, Diocletiani filiae, et institutam et ita cognominatam: sub pellibusque exercitu diffuso per Histri fluminis margines, barbaros observabat, ante adventum suum amicitiae velamento Pannonias

furtim vastandas invadere hiemis durissimo cogitantes, cum necdum solutae vernis caloribus nives amnem undique pervium faciunt, nostrique pruinis subdivales moras difficile tolerabant.

5. Confestim itaque missis ad Limigantes duobus tribunis cum interpretibus singulis, explorabat modestius percunctando, quam ob rem relictis laribus, post pacem et foedera petentibus attributis, ita palarentur varii, limitesque contra interdicta pulsarent. 6. Qui vana quaedam causantes et irrita, pavore adigente mentiri, Principem exorabant in veniam, obsecrantes, ut, simultate abolita, transmisso flumine ad eum venire permitterentur, docturi, quae sustinerent, incommoda: paratique intra spatia orbis Romani, si id placuerit, terras suscipere longe discretas, ut diuturno otio involuti, et quietem colentes tamquam salutarem deam, tributariorum onera subirent et nomen.

7. His post reditum tribunorum compertis, Imperator exsultans, ut negotio, quod rebatur inexplicabile, sine ullo pulvere consummando, cunctos admisit, aviditate plus habendi incensus: quam adulatorum cohors augebat, id sine modo strepentium, quod externis sopitis, et ubique pace composita, proletarios lucrabitur plures, et tirocinia cogere poterit validissima: aurum quippe gratanter provinciales corporibus dabunt, quae spes rem Romanam aliquoties adgravavit. 8. Proinde vallo prope Acimincum locato, celsoque aggere in speciem tribunalis erecto, naves vehentes quosdam legionarios expeditos, alveum fluminis proximum ripis observare sunt iussae, cum Innocentio quodam agrimensore huius auctore consilii: ut, si barbaros tumultuare sensissent, aliorsum intentos post terga pervaderent improvisi. 9. Quae Limigantes licet properari sentirent, nihil tamen praeter preces fingentes stabant incurvi; longe alia, quam

quae gestu praeferebant et verbis, altis mentibus perpensantes.

10. Visoque Imperatore ex alto suggestu iam sermonem parante lenissimum, meditanteque, alloqui velut morigeros iam futuros: quidam ex illis furore percitus truci, calceo suo in tribunal contorto, *marha, marha*, quod est apud eos signum bellicum, exclamavit: eumque sequuta incondita multitudo, vexillo elato repente barbarico, ululans ferum in ipsum principem ferebatur. 11. Qui cum ex alto despiciens plena omnia discurrentis turbae cum millibus vidisset, retectisque gladiis et verutis iam propinquam perniciem: externis mistus et suis, ignotusque, dux esset, an miles, quia neque cunctandi aderat tempus neque cessandi, equo veloci impositus, cursu effuso evasit. 12. Stipatores tamen pauci, dum ignis more inundantes conabantur arcere, aut vulnerati interierunt, aut ponderibus superruentium solis adflicti: sellaque regalis cum aureo pulvinari nullo vetante direpta est.

13. Mox autem audito, quod ad ultimum paene tractus exitium, in abrupto staret adhuc Imperator, antiquissimum omnium exercitus ratus eum iuvare (nondum enim exemptum periculis aestimavit) salutis fastu fidentior, licet ob procursionem subitam semitectus, sonorum et Martium frendens, barbarorum mori obstinatorum catervis semet immersit. 14. Et, quia virtute dedecus purgatura ardens copia nostrorum erupit, iras in hostem perfidum parans, obvia quaeque obtruncabat sine parcimonia, vivos conculcans et semineces ac peremptos: et antequam exsatiaret caedibus barbaricis manus, acervi constipati sunt mortuorum. 15. Urgebantur enim rebelles, aliis trucidatis, aliis terrore disiectis: quorum pars spem vitae cassis precibus usurpando, multiplicatis ictibus caedebantur: postque deletos omnes in receptum canentibus lituis, nostri quoque licet rari videbantur

exanimes, quos impetus conculcaverat vehemens, aut furori resistentes hostili, lateraque nudantes intecta, ordo fatalis absumpsit. 16. Mors tamen eminuit inter alios Cellae, scutariorum tribuni, qui inter confligendi exordia primus omnium in medios Sarmatarum globos se immisit.

17. Post quae tam saeva, digestis pro securitate limitum, quae rationes monebant urgentes, Constantius Sirmium redit, ferens de hoste fallaci vindictam: et maturatis, quae necessitates temporis poscebant instantes, egressus exinde Constantinopolim petit: ut Orienti iam proximus, cladibus apud Amidam mederetur acceptis, et redintegrato supplementis exercitu, impetus regis Persarum parvi virium robore cohiberet: quem constabat (ni caelestis ratio, impensiorque repelleret cura multorum) Mesopotamia relicta post terga, per extenta spatia signa moturum.

XII. 1. Inter has tamen sollicitudines, velut ex recepto quodam antiquitus more, ad vicem bellorum civilium inflabant litui quaedam colorata laesae crimina maiestatis: quorum exsecutor et administer saepe dicendus ille notarius missus est Paullus: qui peritus artium cruentarum, ut lanista ex commerciis libitinae vel ludi, ipse quoque ex eculeo, vel carnifice quaestum fructumque captabat. 2. Ut enim erat obstinatum fixumque eius propositum ad laedendum; ita nec furtis abstinuit, innocentibus exitiales causas adstringens, dum in calamitosis stipendiis versaretur.

3. Materiam autem in infinitum quaestionibus extendendis dedit occasio vilis et parva. Oppidum est Abydum in Thebaidis parte situm extrema: hic Besae dei localiter adpellati oraculum quondam futura pandebat, priscis circumiacentium regionum caerimoniis solitum coli. 4. Et quoniam quidam praesentes, pars per alios desideriorum indice missa scriptura, supplicationibus expresse conceptis consulta nu-

minum scitabantur; chartulae seu membranae, continentes, quae petebantur, post data quoque responsa interdum remanebant in fano. 5. Ex his aliqua ad Imperatorem maligne sunt missa, qui, ut erat angusti pectoris, obsurdescens in aliis etiam nimium seriis, in hoc titulo ima, quod aiunt, auricula mollior, et suspicax, et minutus, acri felle concaluit: statimque ad Orientem ocius ire monuit Paullum, potestate delata, ut instar ducis rerum experientia clari, ad arbitrium suum audiri efficeret causas. 6. Datumque est negotium Modesto, etiam tum per Orientem comiti, apto ad haec et similia. Hermogenes enim Ponticus ea tempestate praefectus praetorio, ut lenioris ingenii spernebatur.

7. Perrexit, ut praeceptum est, Paullus, funesti furoris et anhelitus plenus: dataque calumniae indulgentia, plurimi ducebantur ab orbe prope terrarum, iuxta nobiles et obscuri: quorum aliquos vinculorum adflixerant nexus, alios claustra poenalia consumpserunt. 8. Et electa est spectatrix suppliciorum feralium civitas in Palaestina Scythopolis, gemina ratione visa magis omnibus opportuna, quod secretior, et inter Antiochiam Alexandriamque media, unde multi plerumque ad crimina trahebantur.

9. Ductus est itaque inter primos Simplicius, Philippi filius, ex praefecto et consule, reus hac gratia postulatus, quod super adipiscendo interrogasse dicebatur imperio: perque elogium principis torqueri praeceptus, qui in his casibus nec peccatum aliquando pietati dederat nec erratum, fato quodam arcente, corpore immaculato lata fuga damnatus est. 10. Dein Parnasius, ex praefecto Aegypti, homo simplicium morum, eo deductus periculi, ut pronuntiaretur capitis reus, itidem pulsus est in exsilium: saepe auditus multo antehac retulisse, quod, cum Patras Achaicum oppidum, ubi genitus habuit larem, impe

trandae causa cuiusdam relinqueret potestatis, per quietem deducentia se habitus tragici figmenta viderat multa. 11. Andronicus post a studiis liberalibus et claritudine carminum notus, in iudicium introductus, cum secura mente nullis suspicionibus urgeretur, purgando semper et fidentius absolutus est. 12. Demetrius itidem Chytras cognomento philosophus, grandaevus quidam, et corpore durus et animo, sacrificasse aliquoties confutatus infitiari non potuit, adserens propitiandi causa numinis haec a prima adolescentia factitasse, non tentandi sublimiora scrutatis: nec enim quemquam id noverat adfectare. Diu itaque adhaerens eculeo, cum fiducia gravi fundatus, nequaquam varians, eadem oraret intrepidus, Alexandriam, unde oriebatur, innoxius abire permissus est.

13. Et hos quidem aliosque paucos aequa sors veritatis adiutrix, periculis exemit abruptis. Criminibus vero serpentibus latius per implicatos nexus sine fine distentos, quidam corporibus laniatis exstinguebantur: alii poenis ulterioribus damnati sunt, bonis ereptis, Paullo succentore fabularum crudelium, quasi e promtuaria cella fallaciarum et nocendi species suggerente complures, cuius ex nutu (prope dixerim) pendebat incedentium omnium salus. 14. Nam, si qui remedia quartanae, vel doloris alterius collo gestaret, sive per monumentum transisse vespere malivolorum argueretur indiciis, ut veneficus, sepulcrorumque horrores et errantium ibidem animarum ludibria colligens vana, pronuntiatus reus capitis interibat. 15. Et prorsus ita res agebatur, quasi Clarum, Dodonaeas arbores, et effata Delphorum olim sollemnia, in Imperatoris exitium sollicitaverint multi. 16. Unde blanditiarum taetra commenta palatina cohors exquisite confingens, immunem eum fore malorum communium adserebat, fatum eius vigens semper et praesens in abolendis adversa conantibus eluxisse, vocibus magnis exclamans.

17. Et inquisitum in haec negotia fortius, nemo, qui quidem recte sapiat, reprehendit. Nec enim abnuimus salutem legitimi principis, propugnatoris bonorum et defensoris, unde salus quaeritur aliis, consociato studio muniri debere cunctorum: cuius redimendae causa validius, ubi maiestas pulsata defenditur, a quaestionibus vel cruentis nullam Corneliae leges exemere fortunam. 18. Sed exultare maestis casibus effrenate non decet, ne videantur licentia regi subiecti, non potestate. Imitandus sit Tullius, cum parcere vel laedere potuisset, ut ipse adfirmat, ignoscendi quaerens causas, non puniendi occasiones: quod iudicis lenti et considerati est proprium.

19. Tunc apud Daphnen, amoenum illud et ambitiosum Antiochiae suburbanum, visu relatuque horrendum natum est monstrum, infans ore gemino, cum dentibus binis et barba, quatuorque oculis, et brevissimis duabus auriculis: qui partus ita distortus praemonebat, rempublicam in statum verti deformem. 20. Nascuntur huiuscemodi saepe portenta, indicantia rerum variarum eventus: quae, quoniam non expiantur, ut apud veteres, publice inaudita praetereunt et incognita.

XIII. 1. His temporibus Isauri diu quieti, post gesta, quae superior continet textus, tentatumque Seleuciae civitatis obsidium, paullatim reviviscentes (ut solent verno tepore foveis exsilire serpentes) saltibus degressi scrupulosis et inviis, confertique in cuneos densos, per furta et latrocinia finitimos adflictabant; praetenturas militum ut montani fallentes, perque rupes et dumeta ex usu facile discurrentes. 2. Ad quos vi vel ratione sedandos Lauricius, adiecta Comitis dignitate, missus est rector; homo civilis prudentiae: qui minis potius, quam acerbitate pleraque correxit, adeo ut eo diu provinciam obtinente, nihil accideret, quod animadversione dignum aestimaretur.

AMMIANI MARCELLINI

RERUM GESTARUM

LIBER XX.

Lupicinus magister armorum adversus Scotorum et Pictorum incursiones in Britannias cum exercitu mittitur. C. I. *Ursicinus magister peditum Praesentalis, calumniis adpetitus discingitur.* II. *Defectus solis: et de duobus solibus; ac de caussis defectuum solis et lunae; deque variis lunae mutationibus ac figuris.* III. *Iulianus C. a militibus Gallicanis, quos Constantius ipsi detrahi, et in orientem adversus Persas transferri iusserat, Luteciae Parisiorum, ubi hiemabat; per vim Augustus adpellatur.* IV. *Iulianus A. concionem habet ad milites.* V. *Singara a Sapore oppugnata et capta: oppidani cum equitibus auxiliaribus et duabus legionibus praesidiariis in Persidem abducti: oppidum excisum.* VI. *Bezabden oppidum, a tribus legionibus defensum, Sapor expugnat; ac reparatum praesidio commeatuque instruit; idem Virtam munimentum frustra adoritur.* VII. *Iulianus A. per litteras Constantium A. de re Luteciae gesta certiorem facit.* VIII. *Constantius A. Iulianum Caesaris nomine contentum esse iubet, legionibus Gallicanis uno animo constanter repugnantibus.* IX. *Iulianus A. Francos cognomine Attuarios trans Rhenum inopinantes adgressus, post plurimos partim captos, partim occisos, caeteris pacem petentibus dedit.* X. *Constantius A. Bezabden omnibus copiis oppugnat, ac re infecta discedit: et de arcu caelesti.* XI.

(A. C. 360.)

1. Haec per Illyricum, perque Orientem rerum series fuit. Consulatu vero Constantii decies, terque Iuliani, in Britanniis, cum Scotorum Pictorumque gentium ferarum excursus, rupta quiete condicta, loca limitibus vicina vastarent, et implicaret formido provincias praeteritarum cladium congerie fessas: hiemem agens apud Parisios Caesar, distractusque in sollicitudines varias, verebatur ire subsidio transma

rinis (ut retulimus ante fecisse Constantem): ne rectore vacuas relinqueret Gallias, Alamannis ad saevitiam etiam tum incitatis et bella. 2. Ire igitur ad haec ratione vel vi componenda Lupicinum placuit, ea tempestate magistrum armorum, bellicosum sane, et castrensis rei peritum, sed supercilia erigentem ut cornua, et de tragico, quod aiunt, cothurno strepentem: super quo diu ambigebatur, avarus esset potius, an crudelis. 3. Moto ergo velitari auxilio, Aerulis scilicet et Batavis, numerisque Moesiacorum duobus, adulta hieme dux antedictus Bononiam venit: quaesitisque navigiis, et omni imposito milite, observato flatu secundo ventorum, ad Rutupias sitas ex adverso defertur, petitque Lundinium: ut exinde suscepto pro rei qualitate consilio, festinaret ocius ad procinctum.

II. 1. Quae cum ita geruntur, post Amidae oppugnationem Ursicinum ad commilitium principis ut peditum magistrum reversum (successisse enim eum Barbationi praediximus) obtrectatores excipiunt: primo disseminantes mordaces susurros: dein propalam ficta crimina subnectentes. 2. Quibus Imperator adsensus, ex opinione pleraque aestimans et insidiantibus patens, Arbetionem et Florentium officiorum magistrum quaesitores dederat, spectaturos, quas ob res oppidum sit excisum. 3. Quibus apertas probabilesque refutantibus causas, veritisque, ne offenderetur Eusebius cubiculi tunc praepositus, si documenta suscepissent perspicue demonstrantia, Sabiniani pertinaci ignavia haec accidisse quae contigerunt: a veritate detorti, inania quaedam, longeque a negotio distantia scrutabantur.

4. Qua iniquitate percitus qui audiebatur: *Etsi me*, inquit, *despicit Imperator, negotii est tamen magnitudo, ut non nisi iudicio principis nosci possit et vindicari: sciat tamen velut quodam praesagio, quod, dum maeret super his, quae apud Amidam gesta emen-*

data didicit fide, dumque ad spadonum arbitrium trahitur, defrustandae Mesopotamiae proximo vere ne ipse quidem cum exercitus robore omni opitulari poterit praesens. 5. Relatis adiectisque cum interpretatione maligna compluribus, iratus ultra modum Constantius, nec discusso negotio, nec patefieri, quae scientiam eius latebant, permissis, adpetitum calumniis, deposita militia digredi iussit ad otium, Agilone ad eius locum immodico saltu promoto, ex gentilium scutariorum tribuno.

III. 1. Eodem tempore per Eoos tractus caelum subtextum caligine cernebatur obscura, et a primo aurorae exortu adusque meridiem intermicabant iugiter stellae hisque terroribus accedebat, quod, cum lux caelestis operiretur, e mundi conspectu penitus luce abrepta, defecisse diutius solem pavidae mentes hominum aestimabant: primo attenuatum in lunae corniculantis effigiem, deinde in speciem auctum semenstrem, posteaque in integrum restitutum. 2. Quod alias non evenit ita perspicue, nisi cum post inaequales cursus iter menstruum lunae ad idem revocatur initium certis temporum intervallis: id est, cum in domicilio eiusdem signi tota reperitur luna sub sole lineamentis obiecta rectissimis, atque in his paullisper consistit minutis, quae geometrica ratio partium partes adpellat. 3. Ac licet utriusque sideris conversiones et motus, ut scrutatores causarum intelligibilium adverterant, in unum eumdemque finem lunari cursu impleto, perenni distinctione conveniunt: tamen sol non semper his diebus obducitur, sed cum luna e regione, velut libramento quodam, igneo orbi et adspectui nostro opponitur media. 4. Ad summam tum sol occultatur splendore suppresso, cum ipse et lunaris globus astrorum omnium infimus parili comitatu obtinentes circulo proprios, salvaque ratione altitudinis interiectae iunctim locati, ut scienter et decore

Ptolemaeus exponit, ad dimensiones venerint, quos ἀναβιβάζοντας et καταβιβάζοντας ἐκλειπτικοὺς συνδέσμους, coagmenta videlicet defectiva Graeco dictitant sermone. Et, si contigua iisdem iuncturis praestrinxerint spatia, dilutior erit defectus. 5. Si vero articulis ipsis inhaeserint, qui coactius adscensus vinciunt et descensus, offunditur densioribus tenebris caelum, ut crassato aëre ne proxima quidem et adposita cernere queamus.

6. Sol autem geminus ita videri existimatur, si erecta celsius solito nubes, aeternorumque ignium propinquitate collucens, orbis alterius claritudinem tamquam e speculo puriore formaverit.

7. Nunc veniamus ad lunam. Apertum et evidentem ita demum sustinet luna defectum, cum pleno lumine rotundata solique contraria, ab eius orbe centum octoginta partibus, id est, signo septimo disparatur. Et quamquam hoc per omne plenilunium semper eveniat, non semper deficit tamen. 8. Sed quoniam circa terrenam mobilitatem locata, et a caelo totius pulcritudinis extima, nonnumquam ferienti se subserit luci, obiectu metae noctis in conum desinentis angustum latet parumper umbrata: tumque nigrantibus involvitur globis, si sol sphaerae inferioris curvamine circumfusus, mole obsistente terrena, radiis eam suis illustrare non possit: quam numquam habere proprium lumen opiniones variae collegerunt. 9. Et cum ad idem signum aequis partibus soli concurrerit, obscuratur (ut dictum est) penitus hebetato candore; σύνοδος Graece μήνης dicitur.

10. Nasci autem putatur, cum parva declinatione velut e perpendiculo superiectum gerit solem. Exortus vero eius adhuc gracilescens primitus mortalitati videtur, cum ad secundum relicto sole migraverit signum. Progressa itaque porrectius, iamque abunde nitens cornutae habitu, μηνοειδής est adpellata. Cum

autem sole longo coeperit interstitio submoveri, et ad quartum pervenerit signum, radiis eius ad se conversis, maius concipit lumen, et fit Graeco sermone διχόμηνος, quae forma semiorbem ostendit. 11. Procedens deinde iam disiunctissime quintoque signo arrepto, figuram monstrat ἀμφικύρτου, utrimque prominentibus gibbis. E regione vero cum normaliter steterit contra, lumine pleno fulgebit, domicilium septimi retinens signi; et in eodem tum etiam agens, paullulumque progressa minuitur, quem habitum vocamus ἀπόκρουσιν, atque easdem formas repetit senescendo: traditurque doctrina multiplici congruente, non nisi tempore intermenstrui deficere visam usquam lunam.

12. Quod autem solem nunc in aethere, nunc in mundo inferiore cursare praediximus; sciendum est, siderea corpora, quantum ad universitatem pertinet, nec occidere, nec oriri: sed ita videri nostris obtutibus constitutis in terra, spiritus cuiusdam interni motu suspensa, rerumque magnitudini instar exigui subdita puncti, nunc caelo infixas suspicere stellas, quarum ordo est sempiternus, aliquoties humana visione languente discedere suis sedibus arbitrari. Verum ad instituta iam revertamur.

IV. 1. Properantem Constantium Orienti ferre suppetias, turbando propediem excursibus Persicis, ut perfugae concinentes exploratoribus indicabant, urebant Iuliani virtutes, quas per ora gentium diversarum fama celebrior effundebat, magnorum eius laborum factorumque vehens adoreas celsas, post Alamanniae quaedam regna prostrata, receptaque oppida Gallicana ante direpta a barbaris et excisa, quos tributarios ipse fecit et vectigales. 2. Ob haec et similia percitus, metuensque, ne augerentur in maius, stimulante (ut ferebatur) praefecto Florentio, Decentium tribunum et notarium misit, auxiliares milites exinde protinus abstracturum Aerulos et Batavos,

cumque Petulantibus Celtas, et lectos ex numeris aliis trecentenos, hac specie iussos accelerare, ut adesse possint armis primo vere movendis in Parthos.

3. Et super auxiliariis quidem et trecentenis cogendis ocius proficisci Lupicinus conventus est solus, transisse ad Britannias nondum compertus: de scutariis autem et gentilibus excerpere quemque promptissimum, et ipse perducere Sintula iubetur, Caesaris stabuli tunc tribunus.

4. Conticuit, hisque acquieverat Iulianus, potioris arbitrio cuncta concedens. Illud tamen nec dissimulare potuit, nec silere: ut illi nullas paterentur molestias, qui relictis laribus transrhenanis, sub hoc venerant pacto, ne ducerentur ad partes umquam transalpinas: verendum esse adfirmans, ne voluntarii barbari militares, saepe sub eiusmodi legibus adsueti transire ad nostra, hoc cognito deinceps arcerentur. 5. Sed loquebatur incassum. Tribunus enim parvi querelas Caesaris ducens, Augusti iussis obtemperabat: et lecta expeditiore manu, vigore corporumque levitate praestanti, cum hisdem profectus est, spe potiorum erectus.

6. Et quia sollicitus Caesar, quid de residuis mitti praeceptis agi deberet, perque varias curas animum versans, attente negotium tractari oportere censebat; cum hinc barbara feritas, inde iussorum urgeret auctoritas, maximeque absentia magistri equitum augente dubietatem, redire ad se praefectum hortatus est, olim Viennam specie annonae parandae digressum, ut se militari eximeret turba. 7. Perpendebat enim ad relationem suam, quam olim putabatur misisse, abstrahendos a Galliarum defensione pugnaces numeros, barbarisque iam formidatos. 8. Qui, cum suscepisset Caesaris litteras monentis petentisque, ut venire acceleraret, rempublicam consiliis iuvaturus, obstinatissime detrectabat: ea ratione pavore mente

confusa, quod aperta scripta significabant, ab Imperatore nusquam diiungi debere praefectum in ardore terribilium rerum. Adiectumque est, quod, si procurare dissimularet, ipse propria sponte proiiceret insignia principatus: gloriosum esse existimans iussa morte oppetere, quam ei provinciarum interitum adsignari. Sed vicit praefecti propositum pertinax, his, quae rationabiliter poscebantur, parere contentione maxima reluctantis

9. Inter has tamen moras absentis Lupicini, motusque militares timentis praefecti, Iulianus consiliorum adminiculo destitutus, ancipitique sententia fluctuans, id optimum factu existimavit: via sollemni cunctos e stationibus egressos, in quibus hiemabant, maturare disposuit. 10. Hocque comperto, apud Petulantium signa famosum quidam libellum humi proiecit occulte, inter alia multa etiam id continentem: *Nos quidem ad orbis terrarum extrema ut noxii pellimur et damnati: caritates vero nostrae Alamannis denuo servient, quas captivitate prima post internecivas liberavimus pugnas.* 11. Quo textu ad comitatum perlato lectoque, Iulianus contemplans rationabiles querelas, cum familiis eos ad Orientem proficisci praecepit, clavularis cursus facultate permissa: et cum ambigeretur diutius, qua pergerent via, placuit notario suggerente Ducentio, per Parisios homines transire, ubi morabatur adhuc Caesar nusquam motus. 12. Et ita factum est. Iisdemque adventantibus in suburbanis Princeps occurrit ex more, laudans, quos agnoscebat, factorumque fortium singulos monens, animabat lenibus verbis, ut ad Augustum alacri gradu pergerent, ubi potestas est ample patens et larga, praemia laborum adepturi dignissima. 13. Utque honoratius procul abituros tractaret, ad convivium proceribus corrogatis, petere iure, si quid in promptu esset, edixit. Qui liberaliter ita suscepti,

dolore duplici suspensi discesserunt et maesti, quod eos fortuna quaedam inclemens et moderato rectore et terris genitalibus dispararet. Hocque angore implicìti, in stativa solita recesserunt. 14. Nocte vero coeptante in apertum erupere dissidium: incitatisque animis, ut quemque insperata res adflictabat, ad tela convertuntur et manus: fremituque ingenti omnes petivere palatium, et spatiis eius ambitis, ne ad evadendi copiam quisquam perveniret, Augustum Iulianum horrendis clamoribus concrepabant, eum ad se prodire destinatius adigentes: exspectareque coacti, dum lux promicaret, tandem progredi compulerunt. Quo viso, iterata magnitudine sonus Augustum adpellavere consensione firmissima.

15. Et ille mente fundata universis resistebat e singulis, nunc indignari semet ostendens, nunc manus tendens, oransque et obsecrans, ne post multas felicissimasque victorias agatur aliquid indecorum; neve intempestiva temeritas et prolapsio discordiarun materias excitaret. Haecque adiiciebat, tandem se datos leniter allocutus: 16. *Cesset ira, quaeso, paullisper: absque dissensione, vel rerum adpetitu novarum impetrabitur facile, quod postulatis: quoniam vos dulcedo patriae retinet, et insueta peregrinaque metuitis loca, redite iam nunc ad sedes, nihil visuri, quia displicet, transalpinum. Hocque apud Augustum capacem rationis et prudentissimum ego competenti satis factione purgabo.* 17. Conclamabatur post haec ex omni parte nihilominus, uno parique ardore nitentibus universis: maximoque contentionis fragore, probro et conviciis misto, Caesar adsentire coactus est Impositusque scuto pedestri, et sublatius eminens, nullo silente Augustus renuntiatus, iubebatur diadema proferre: negansque umquam habuisse, uxoris colli vel capitis poscebatur. 18. Eoque adfirmante, primis auspiciis non congruere aptari muliebri mundo, equi

phalera quaerebatur, uti coronatus speciem saltem obscuram superioris praetenderet potestatis. Sed cum id quoque turpe esse adseveraret: Maurus nomine quidam, postea Comes, qui rem male gessit apud Succorum angustias, Petulantium tunc hastatus, abstractum sibi torquem, quo ut draconarius utebatur, capiti Iuliani imposuit confidenter: qui trusus ad necessitatem extremam, iamque periculum praesens vitare non posse advertens, si reniti perseverasset, quinos omnibus aureos, argentique singula pondo promisit.

19. Hisque gestis haud minore quam antea cura constrictus, futuraque celeri providens corde, nec diadema gestavit, nec procedere ausus est usquam, nec agere seria, quae nimis urgebant. 20. Sed cum ad latebras secessisset occultas accidentium varietate perterritus Iulianus; aliquis palatii decurio, qui ordo est dignitatis, pleniore gradu signa Petulantium ingressus atque Celtarum, facinus indignum turbulente exclamat, pridie Augustum eorum arbitrio declaratum, clam interemptum. 21. Hocque comperto, milites, quos ignota pari sollicitudine movebant et nota, pars crispantes missilia, alii minitantes nudatis gladiis, diverso vagoque (ut in repentino solet) excursu occupavere volucriter regiam: strepituque immani excubitores perculsi, et tribuni, et domesticorum Comes Excubitor nomine, veritique versabilis perfidiam militis, evanuere metu mortis subitae dispalati. 22. Viso tamen otio summo, quieti stetere paullisper armati: et interrogati, quae causa esset inconsulti motus et repentini, diu tacendo haesitantes super salute principis, non antea discesserunt, quam acciti in consistorium fulgentem eum augusto habitu conspexissent.

V. 1. His tamen auditis, etiam illi, quos antegressos retulimus ducente Sintula, cum eo iam securi Parisios revertuntur: edictoque, ut futura luce cuncti

convenirent in campo, progressus princeps ambitio sius solito tribunal adscendit, signis aquilisque circumdatus et vexillis, saeptusque tutius armatarum cohortium globis. 2. Cumque interquievisset paullulum, dum alte contemplatur praesentium vultus, alacres omnes visos et laetos, quasi lituis, verbis (ut intelligi possit) simplicibus incendebat.

3. *Res ardua poscit et flagitat, propugnatores mei reique publicae fortes et fidi, qui mecum pro statu provinciarum vitam saepius obiecistis, quoniam Caesarem vestrum firmo iudicio ad potestatum omnium columen sustulistis, perstringere pauca summatim, ut remedia permutatae rei rata colligantur et cauta.* 4. *Vixdum adulescens specie tenus purpuratus (ut nostis) vestrae tutelae nutu caelesti commissus, numquam a proposito recte vivendi deiectus sum: vobiscum in omni labore perspicuus, cum dispersa gentium confidentia, post civitatum excidia, peremptaque innumera hominum millia, pauca, quae semiintegra sunt relicta, cladis immensitas persultaret. Et retexere superfluum puto, quoties hieme cruda, rigentique caelo, quo tempore terrae ac maria opere Martio vacant, indomitos antea cum iactura virium suarum repulimus Alamannos.* 5. *Id sane nec praetermitti est aequum nec taceri, quod, cum prope Argentoratum illuxisset ille beatissimus dies, vehens quodammodo Galliis perpetuam libertatem, inter confertissima tela me discurrente, vos vigore ususque diuturnitate fundati, velut incitatos torrentes, hostes abruptius inundantes, superastis ferro prostratos, vel fluminis profundo submersos, paucis relictis nostrorum, quorum exsequias honestavimus celebri potius laude, quam luctu.* 6. *Post quae opinor tanta et talia nec posteritatem tacituram de vestris in rempublicam meritis in gentibus cunctis, si plene, quem altiore fastigio maiestatis ornastis, virtute gravitateque, si quid adversum ingruerit, defen-*

datis. 7. *Ut autem rerum integer ordo servetur, praemiaque virorum fortium maneant incorrupta, nec honores ambitio praeripiat clandestina, id sub reverenda consilii vestri facie statuo, ut* NEQUE CIVILIS QUISQUAM IUDEX, NEC MILITIAE RECTOR, ALIO QUODAM PRAETER MERITA SUFFRAGANTE, AD POTIOREM VENIAT GRADUM, NON SINE DETRIMENTO PUDORIS EO, QUI PRO QUOLIBET PETERE TENTAVERIT, DISCESSURO.

8. Hac fiducia spei maioris animatus inferior miles, dignitatum iam diu expers et praemiorum, hastis feriendo clypeos sonitu adsurgens ingenti, uno propemodum ore dictis favebat et coeptis. 9. Statimque, ne turbandae dispositioni consultae tempus saltem breve concederetur, pro actuariis obsecravere Petulantes et Celtae, recturi, quas placuisset provincias, mitterentur: quo non impetrato abiere nec offensi, nec tristes.

10. Nocte tamen, quae declarationis Augustae praecesserat diem, iunctioribus proximis retulerat Imperator, per quietem aliquem visum, ut formari Genius publicus solet, haec obiurgando dixisse: *Olim, Iuliane, vestibulum aedium tuarum observo latenter, augere tuam gestiens dignitatem; et aliquoties tamquam repudiatus abscessi: sed, si ne nunc quidem recipior, sententia concordante multorum, ibo demissus et maestus. Id tamen retineto imo corde, quod tecum non diutius habitabo.*

VI. 1. Haec dum per Gallias agerentur intente, truculentus rex ille Persarum, incentivo Antonini adventu Craugasii duplicato, ardore obtinendae Mesopotamiae flagrans, dum ageret cum exercitu procul Constantius, armis multiplicatis et viribus transmisso sollenniter Tigride, oppugnandam adoritur Singaram milite usuique congruis omnibus, ut aestimavere, qui

regionibus praeerant, abunde munitam. 2. Cuius propugnatores viso hoste longissime, clausis ocius portis, ingentibus animis per turres discurrebant et minas, saxa tormentaque bellica congerentes, cunctisque praestructis stabant omnes armati, multitudinem parati propellere, si moenia subire tentasset.

3. Adventans itaque rex, cum per optimates suos propius admissos, pacatiore colloquio flectere defensores ad suum non potuisset arbitrium, quieti diem integrum dedit: et matutinae lucis exordio, signo per flammeum erecto vexillum, circumvaditur civitas a quibusdam vehentibus scalas, aliis componentibus machinas, plerisque obiectu vinearum pluteorumque tectis, iter ad fundamenta parietum quaerentibus subvertenda. 4. Contra haec oppidani superstantes propugnaculis celsis, lapidibus eminus telorumque genere omni ad interiora ferocius se proripientes arcebant.

5. Et pugnabatur eventu ancipiti diebus aliquot, hinc inde multis amissis et vulneratis: postremo fervente certaminum mole, et propinquante iam vespera, inter machinas plures admotus aries robustissimus orbiculatam turrim feriebat ictibus densis; unde reseratam urbem obsidio superiore docuimus. 6. Ad quam conversa plebe dimicabatur artissime: facesque cum taedis ardentibus et malleolis ad exurendum imminens malum undique convolabant, nec sagittarum crebritate, nec glandis hinc inde cessante. Vicit tamen omne prohibendi commentum acumen arietis, coagmenta fodiens lapidum recens structorum, madoreque etiam tum infirmium. 7. Dumque adhuc ferro certatur et ignibus, turri collapsa cum patuisset iter in urbem, nudato propugnatoribus loco, quos periculi disiecerat magnitudo, Persarum agmina undique ululabili clamore sublato, nullo cohibente cuncta oppidi membra complebant: caesisque promisce paucissimis, residui omnes mandatu Saporis vivi com-

prehensi, ad regiones Persidis ultimas sunt asportati.

8. Tuebantur autem hanc civitatem legiones duae, prima Flavia, primaque Parthica, et indigenae plures, cum auxilio equitum ilico ob repentinum malum inclusorum: qui omnes, ut dixi, vinctis manibus ducebantur, nullo iuvante nostrorum. 9. Nisibin enim sub pellibus agens pars maior exercitus custodiebat, intervallo perquam longo discretam: alioquin numquam labenti Singarae vel temporibus priscis quisquam ferre auxilium potuit, aquarum paenuria cunctis circum arentibus locis. Et licet ad praesciscendos adversos subitosque motus, id munimentum opportune locavit antiquitas, dispendio tamen fuit rei Romanae, cum defensorum iactura aliquoties interceptum.

VII. 1. Exciso itaque oppido, rex Nisibin prudenti consilio vitans, memor nimirum, quae saepius ibi pertulerat, dextrum latus itineribus petit obliquis: Bezabden, quam Phoenicam quoque institutores veteres adpellarunt, vi vel promissorum dulcedine illectis defensoribus retenturus, munimentum impendio validum, in colle mediocriter edito positum, vergensque in margines Tigridis, atque, ubi loca suspecta sunt et humilia, duplici muro vallatum: ad cuius tutelam tres legiones sunt deputatae, secunda Flavia, secundaque Armeniaca, et Parthica itidem secunda, cum sagittariis pluribus Zabdicenis, in quorum solo tunc nobis obtemperantium hoc est municipium positum.

2. Primo igitur impetu cum agmine cataphractorum fulgentium rex ipse sublimior caeteris, castrorum ambitum circumcursans, prope labra ipsa fossarum venit audentius: petitusque ballistarum ictibus certis et sagittarum densitate opertus armorum in modum testudinis contextorum, abscessit innoxius. 3. Ira tamen tum sequestrata, caduceatoribus missis ex mo-

re, clausos blandius hortabatur, ut vitae speique consulturi obsidium deditione solverent opportuna, reseratisque portis egressi, supplices victori gentium semet offerrent. 4. Quibus adire propius ausis defensores moenium ideo pepercerunt, quod cohaerenter sibi iunctos duxerant hisdem notos ingenuos, Singarae captos: eorum enim miseratione telum nemo contorsit, nec super pace respondit.

5. Deinde datis indutiis diei totius et noctis, ante alterius lucis initium Persarum populus omnis adortus avide vallum, acriterque minans ac fremens, ubi ad ipsa moenia confidenter accessit, dimicabat vi magna resistentibus oppidanis. 6. Quare sauciabantur plerique Parthorum, quod pars scalas vehentes, alii opponentes vimineas crates, veluti caeci pergebant introrsus, nec nostris innocui. Sagittarum enim nimbi crebrius volitantes, stantes confertius perforabant: partibusque post solis occasum aequa iactura digressis, adpetente postridie luce ardentius multo quam antea pugnabatur, hinc inde concinentibus tubis: nec minores strages utrobique visae sunt, ambobus obstinatissime colluctatis.

7. Verum sequuto die, otio communi adsensu post aerumnas multiplices attributo, cum magnus terror circumsisteret muros, Persaeque paria formidarent: Christianae legis antistes exire se velle gestibus ostendebat et nutu; acceptaque fide, quod redire permitteretur incolumis, adusque tentoria regis accessit. 8. Ubi data copia dicendi, quae vellet, suadebat placido sermone discedere Persas ad sua, post communes partis utriusque luctus formidari etiam maiores adfirmans, forsitan adventuros. Sed perstabat in cassum haec multaque similia disserendo, efferata vesania regis obstante, non ante castrorum excidium digredi pertinaciter adiurantis. 9. Perstrinxit tamen suspicio vana quaedam episcopum, ut opinor, licet

adseveratione vulgata multorum, quod clandestino colloquio Saporem docuerat, quae moenium adpeteret membra, ut fragilia intrinsecus et invalida. Hocque exinde verisimile visum est, quod postea intuta loca carieque nutantia cum exsultatione magna, velut regentibus penetralium callidis, contemplabiliter machinae feriebant hostiles.

10. Et quamquam angusti calles difficiliorem aditum dabant ad muros, aptatique arietes aegre promovebantur, manualium saxorum sagittarumque metu arcente: nec ballistae tamen cessavere nec scorpiones, illae tela torquentes, hi lapides crebros, qualique simul ardentes pice et bitumine illiti: quorum adsiduitate per proclive labentium machinae haerebant velut altis radicibus fixae, easque malleoli et faces iactae destinatius exurebant.

11. Sed cum haec ita essent, caderentque altrinsecus multi, ardebant magis oppugnatores naturali situ et ingenti opere munitum oppidum ante brumale sidus exscindere, rabiem regis non ante sedari posse credentes. Quocirca nec multa cruoris effusio, nec confixi mortiferis vulneribus plurimi caeteros ab audacia parili revocabant. 12. Sed diu cum exitio decernentes postremo, periculis obiectavere semet abruptis: et agitantes arietes, denso saxorum molarium pondere fomentisque ignium variis, ire protinus vetabantur.. 13. Verum unus aries residuis celsior, humectis taurinis opertus exuviis, ideoque minus casus flammeos pertimescens aut tela, antegressus omnes repsit nisibus magnis ad murum: vastoque acumine coagmenta lapidum fodiens, turrim laxatam evertit. Qua sonitu lapsa ingenti, superstantes quoque repentina ruina deiecti, diffractique vel obruti, mortibus interiere diversis et insperatis: inventoque tutiore adscensu armata irruit multitudo.

14. Trepidis deinde superatorum auribus ululan-

tium undique Persarum intonante fragore, artius proelium intra muros exarsit, hostium nostrorumque catervis certantibus comminus, cum confertis inter se corporibus, hinc indeque stricto mucrone nulli occurrentium parceretur. 15. Magna denique mole ancipiti diu exitio renitentes obsessi, postremo plebis immensae ponderibus effuse disiecti sunt. Et post haec iratorum hostium gladii, quidquid inveniri poterat, concidebant: abreptique sinibus matrum parvuli, ipsae quoque matres trucidabantur, nullo, quid ageret, respectante. Inter ea tam funesta, gens rapiendi cupidior, onusta spoliorum genere omni, captivorumque examen maximum ducens, tentoria repetivit exsultans.

16. Rex tamen gaudio insolenti elatus, diuque desiderio capiendae Phoenicae flagrans, munimenti perquam tempestivi, non ante discessit, quam labefactata murorum parte reparata firmissime, alimentisque adfatim conditis, armatos ibi locaret insignes origine, bellique artibus claros. Verebatur enim, quod accidit, ne amissionem castrorum ingentium ferentes aegre Romani, ad eadem obsidenda viribus magnis accingerentur.

17. Latius se proinde iactans, additaque spe, quidquid adgredi posset, adipiscendi, interceptis castellis aliis vilioribus Virtam adoriri disposuit, munimentum valde vetustum, ut aedificatum a Macedone credatur Alexandro, in extremo quidem Mesopotamiae situm, sed muris velut sinuosis circumdatum et cornutis, instructioneque varia inaccessum. 18. Quod cum omni tentaret arte, nunc promissis defensores alliciens, nunc poenas cruciabiles minitans, aliquoties struere aggeres parans, obsidionalesque admovens machinas, multis acceptis vulneribus, quam illatis, omisso vano incepto tandem abscessit.

VIII. 1. Haec eo anno inter Tigrim gesta sunt et

Euphratem. Quae cum frequentibus nuntiis didicisset Constantius, metuens expeditiones Parthicas, hiemem apud Constantinopolim agens, impensiore cura limitem instruebat cum omni adparatu bellorum. Arma quoque et tirocinia cogens, legionesque augens iuventutis validae supplementis, quarum statariae pugnae per orientales saepius emicuere procinctus: auxilia super his Scytharum poscebat mercede vel gratia, ut adulto vere profectus e Thraciis, loca suspecta protinus occuparet.

2. Inter quae Iulianus apud Parisios hibernis locatis, summa coeptorum quorsum evaderet pertimescens, erat anxius, nusquam adsensurum Constantium factis multa volvendo considerans, apud quem sordebat ut infimus et contemptus. 3. Circumspectis itaque trepidis rerum novarum exordiis, legatos ad eum mittere statuit gesta docturos, eisque concinentes litteras dedit, quid actum sit, quidve fieri oporteat deinceps, monens apertius et demonstrans. 4. Quamquam eum haec dudum comperisse opinabatur, relatu Decentii olim reversi, et cubiculariorum recens de Galliis praegressorum, qui ad Caesarem aliqua porta vere sollemnia. Et, quamquam non repugnanter, tamen nec arrogantibus verbis quidquam scripsit, ne videretur subito reclinasse. Erat autem litterarum sensus huiusmodi:

5. *Ego quidem propositi mei fidem non minus moribus, quam foederum pacto, quoad fuit, unum semper atque idem sentiens conservavi, ut effectu multiplici claruit evidenter.* 6. *Iamque inde, ut me creatum Caesarem pugnarum horrendis fragoribus obiecisti, potestate delata contentus, currentium ex voto prosperitatum nuntiis crebris, ut adparitor fidus tuas aures implevi, nihil usquam periculis meis adsignans: cum documentis adsiduis constet, diffusis permistisque passim Germanis, in laboribus me semper*

visum omnium primum, in laborum refectione postremum.

7. Sed bona venia tua dixerim, si quid novatum est nunc, ut existimas: in multis bellis et asperis aetatem sine fructu conterens miles, olim deliberatum implevit, fremens, secundique impatiens loci rectorem, cum nullas sibi vices a Caesare diuturni sudoris et victoriarum frequentium rependi posse contemplaretur. 8. Cuius iracundiae, nec dignitatum augmenta, nec annuum merentis stipendium, id quoque inopinum accessit, quod ad partes orbis Eoi postremas venire iussi, homines adsueti glacialibus terris, separandique liberis et coniugibus, egentes trahebantur et nudi. Unde solito saevius efferati, nocte in unum collecti palatium obsedere, Augustum Iulianum vocibus magnis adpellantes et crebris. 8. Cohorrui, fateor, et secessi: amandatusque, dum potui, salutem simulatione quaeritabam et latebris. Cumque nullae darentur indutiae, libero pectoris muro, ut ita dixerim, saeptus, progressus ante conspectum omnium steti, molliri posse tumultum auctoritate ratus, vel sermonibus blandis. 10. Exarsere mirum in modum, eousque provecti, ut, cum precibus vincere pertinaciam conabar, instanter mortem contiguis adsultibus intentarent. Victus denique, mecumque ipse contestans, quod alter confosso me forsitan libens declarabitur princeps, adsensus sum, vim lenire sperans armatam.

11. Gestorum hic textus est, quem mente quaeso accipito placida. Nec actum quidquam secus existimes, vel susurrantes perniciosa malignos admittas, ad compendia sua excitare secessiones principum adsuetos: sed adulatione vitiorum altrice depulsa, excellentissimam virtutum omnium adverte iustitiam: et conditionum aequitatem, quam propono, bona fide suscipito, cum animo disputans, haec statui Romano prodesse, nobisque, qui caritate sanguinis, et fortunae su-

perioris culmine sociamur. 12 *Ignosce enim: quae cum ratione poscuntur, non tam fieri cupio, quam a te utilia probari et recta, avide tua praecepta deinde quoque suscepturus.*

13. *Quae necesse sit fieri, in compendium redigam breve. Equos praebebo curules Hispanos, et miscendos gentilibus atque scutariis adulescentes Letos quosdam, cis Rhenum editam barbarorum progeniem, vel certe ex dediticiis, qui ad nostra desciscunt. Et haec adusque exitum vitae me spondeo non modo grato animo, verum cupide quoque facturum.* 14. *Praefectos praetorio, aequitate et meritis notos, tua nobis dabit clementia: residuos ordinarios iudices, militiaeque moderatores promovendos arbitrio meo concedi est consentaneum, itidemque stipatores. Stultum est enim, cum ante caveri possit ne fiat, eos ad latus Imperatoris adsciscì, quorum mores ignorantur et voluntates.*

15. *Hoc sane sine ulla dubitatione firmaverim: tirones ad peregrina et longinqua Galli mittere, diuturna perturbatione casibusque vexati gravissimis, nec sponte sua poterunt nec coacti, ne consumpta penitus iuventute, ut adfliguntur praeterita recordantes, ita desperatione pereant impendentium.* 16. *Nec Parthicis gentibus opponenda auxilia hinc acciri conveniet, cum adhuc nec barbarici sint impetus interclusi, et (si dici, quod verum est, pateris) hae provinciae malis iactatae continuis, externis indigeant adiumentis et fortibus.*

17. *Haec hortando, ut aestimo, salutariter scripsi, poscens et rogans. Scio enim, scio, ne quid sublatius dicam cum imperio congruens, quas rerum acerbitates iam conclamatas et perditas, concordia vicissim sibi cedentium principum meliorem revocavit in statum: cum adpareat maiorum exemplo nostrorum, moderatores haec et similia cogitantes, fortunate beateque*

vivendi reperire quodammodo viam, et ultimo tempori posteritatique iucundam sui memoriam commendare.

18. His litteris iunctas secretiores alias Constantio offerendas clanculo misit, obiurgatorias et mordaces: quarum seriem nec scrutari licuit, nec, si licuisset, proferre decebat in publicum.

19. Ad id munus implendum electi viri sunt graves, Pentadius officiorum magister, et Eutherius cubiculi tunc praepositus, post oblatas litteras relaturi, nullo suppresso, quae viderunt, et super ordine futurorum fidenter acturi.

20. Auxerat inter haec coeptorum invidiam Florentii fuga praefecti: qui velut praesagiens concitandos motus ob militem, ut sermone tenus iactabatur, accitum, consulto discesserat Viennam, alimentariae rei gratia divelli causatus a Caesare, quem saepe tractatum asperius formidabat. 21. Dein cum comperisset eum ad augustum culmen evectum, exigua ac prope nulla vivendi spe versus in metum, ut longe disiunctus, malis se, quae suspicabatur, exemit: et necessitudine omni relicta digressus venit ad Constantium itineribus lentis: utque se nulli obnoxium culpae monstraret, Iulianum ut perduellem multis criminibus adpetebat. 22. Cuius post abitum bene Iulianus cogitans et prudenter, scirique volens, quod praesenti quoque pepercisset; caritates eius cum re familiari intacta, publici cursus usu permisso, ad Orientem redire tutius imperavit.

IX. 1. Nec minore studio sequuti legati, haec secum ferentes, quae praediximus, intentique ad viandum, cum venirent ad iudices celsiores, oblique tenebantur: morasque per Italiam et Illyricum perpessi diuturnas et graves, tandem transfretati per Bosporum, itineribusque lentis progressi, apud Caesaream Cappadociae etiam tum degentem invenere Constantium, Mazacam antehac nominatam, opportunam ur-

bem et celebrem, sub Argaei montis pedibus sitam. 2. Qui intromissi, data potestate offerunt scripta: iisque recitatis, ultra modum solitae indignationis excanduit Imperator, limibusque oculis eos adusque metum contuens mortis, egredi iussit, nihil post haec percontatus vel audire perpessus.

3. Perculsus tamen ardenter cunctatione stringebatur ambigua, utrum in Persas, an contra Iulianum moveri iuberet acies, quibus fidebat: haesitansque diu perpensis consiliis, flexus est quorumdam sententia utilium suasorum, et iter orientem versus edixit. 4 Statim tamen et legatos absolvit, et Leonam quaestorem suum in Gallias cum litteris datis ad Iulianum pergere celeri statuit gradu, nihil novatorum se adserens suscepisse, sed eum (si saluti suae proximorumque consulit) tumenti flatu deposito, intra Caesaris se potestatem continere praecipiens. 5. Utque id facile formido intentatorum efficeret, velut magnis viribus fretus, in locum Florentii praefectum praetorio Nebridium, tum quaestorem eiusdem Caesaris promoverat, et Felicem notarium, officiorum magistrum, et quosdam alios. Gumoharium enim successorem Lupicini, antequam sciretur huiusmodi quidquam, magistrum provexit armorum.

6. Ingressus itaque Parisios Leonas, susceptus ut honoratus et prudens, postridie principi progresso in campum cum multitudine armata pariter et plebeia, quam de industria convocarat, e tribunali, ut emineret altius, superstanti, scripta iubetur offerre. Replicatoque volumine edicti, quod missum est, et legi ab exordio coepto, cum ventum fuisset ad locum id continentem, quod gesta omnia Constantius improbans, Caesaris potestatem sufficere Iuliano censebat, exclamabatur undique vocum terribilium sonu: 7. *Auguste Iuliane, ut provincialis, et miles, et rei*

publicae decrevit auctoritas; recreatae quidem, sed adhuc metuentis redivivos barbarorum excursus.

8. Quibus auditis Leonas, cum Iuliani litteris haec eadem indicantibus revertit incolumis: solusque admissus est ad praefecturam Nebridius: id enim Caesar quoque scribens, ex sententia sua fore aperte praedixit. Magistrum enim officiorum iampridem ipse Anatolium ordinavit, libellis antea respondentem, et quosdam alios, ut sibi utile videbatur et tutum.

9. Et quoniam, cum haec ita procederent, timebatur Lupicinus, licet absens, agensque etiam tum apud Britannos, homo superbae mentis et turgidae; eratque suspicio, quod, si haec trans mare didicisset, novarum rerum materias excitaret: notarius Bononiam mittitur, observaturus sollicite, ne quisquam fretum oceani transire permitteretur. Quo vetito, reversus Lupicinus, antequam horum quidquam sciret, nullas ciere potuit turbas.

X. 1. Iulianus tamen iam celsiore fortuna militisque fiducia laetior, ne intepesceret, neve ut remissus argueretur et deses, legatis ad Constantium missis, in limitem Germaniae secundae est egressus: omnique adparatu, quem flagitabat instans negotium, communitus, Tricensimae oppido propinquabat. 2. Rheno exinde transmisso regionem subito pervasit Francorum, quos Attuarios vocant, inquietorum hominum, licentius etiam tum percursantium extima Galliarum. Quos adortus subito nihil metuentes hostile, nimiumque securos, quod scruposa viarum difficultate arcente, nullum ad suos pagos introisse meminerant principem, superavit negotio levi; captisque plurimis et occisis, orantibus aliis, qui superfuere, pacem ex arbitrio dedit, hoc prodesse possessoribus finitimis arbitratus. 3. Unde reversus pari celeritate per flumen, praesidiaque limitis explorans diligenter et corrigens, adusque Rauracos venit: locisque recuperatis,

quae olim barbari intercepta retinebant ut propria, iisdemque pleniore cura firmatis, per Besantionem Viennam hiematurus abscessit.

XI. 1. Hic per Gallias erat ordo gestorum. Quae dum ita prospere succedunt et caute, Constantius accitum Arsacen Armeniae regem, summaque liberalitate susceptum praemonebat et hortabatur, ut nobis amicus esse perseveraret et fidus. 2. Audiebat enim saepius eum tentatum a rege Persarum fallaciis, et minis, et dolis, ut Romanorum societate posthabita, suis rationibus stringeretur. 3. Qui crebro adiurans animam prius posse amittere, quam sententiam, muneratus cum comitibus, quos duxerat, rediit ad regnum, nihil ausus temerare postea promissorum, obligatus gratiarum multiplici nexu Constantio: inter quas illud potius excellebat, quod Olympiada Ablabii filiam praefecti quondam praetorio, ei copulaverat coniugem, sponsam fratris sui Constantis.

4. Quo dimisso a Cappadocia, ipse per Melitinam minoris Armeniae oppidum, et Lacotena, et Samosata, transito Euphrate Edessam venit: ubique, dum agmina undique convenientium militum, et rei cibariae abundantes copias opperitur, diu moratus; post aequinoctium egreditur autumnale, Amidam petens.

5. Cuius cum prope venisset moenia, favillis oppleta collustrans, flebat cum gemitu, reputans quales miseranda civitas pertulerat clades. Ibi tunc forte Ursulus praesens, qui aerarium tuebatur, dolore percitus exclamavit: *En quibus animis urbes a milite defenduntur, cui ut abundare stipendium possit, imperii opes iam fatiscunt!* Quod dictum ita amarum militaris multitudo postea apud Chalcedona recordata, ad eius exitium consurrexit.

6. Exinde cuneis confertis incedens, cum Bezabden adventaret, fixis tentoriis, vallo fossarumque altitudine circumsaeptis, obequitans castrorum ambi-

tum longius, docebatur relatione multorum, instaurata esse firmius loca, quae antehac incuria corruperat vetustatis. 7. Et, ne quid omitteret, quod ante fervorem certaminum erat necessario praestruendum; viris prudentibus missis, conditione posita dupla, cogebat moenium defensores redire ad suos, alienis sine cruore concessis, aut in ditionem venire Romanam dignitatibus augendos et praemiis. Atque, cum illi destinatione nativa reniterentur ut clare nati, periculisque et laboribus indurati, cuncta obsidioni congrua parabantur.

8. Densis itaque ordinibus cum tubarum incitamentis latera oppidi cuncta adortus alacris miles, legionibus in testudines varias conglobatis, paullatim tuto progrediens subruere moenia conabatur: et quia telorum omne genus in subeuntes effundebatur, nexu clypeorum soluto discessum est, in recessum canentibus signis. 9. Laxatis deinde ad diem unum indutiis, tertia luce curiosius tecti, elatis passim clamoribus adscensus undique tentabant. Et licet defensores obtentis ciliciis, ne conspicerentur ab hostibus, latebant intrinsecus; tamen, quoties flagitabat necessitas, lacertos fortiter exsertantes, lapidibus subiectos incessebant et telis. 10. Et vimineae crates cum procederent confidenter, essentque parietibus contiguae, dolia desuper cadebant, molae et columnarum fragmenta: quorum ponderibus nimiis obruebantur oppugnatores, hiatuque violento disiectis operimentis, cum periculis ultimis evadebant.

11. Decimo itaque, postquam pugnari die coeptum est, cum spes nostrorum interiora cuncta maerore compleret, transferri placuerat molem arietis magni, quam Persae quondam Antiochia pulsibus eius excisa relatam reliquerant apud Carras: quae subito visa, aptataque faberrime, clausorum hebetaverat mentes, adusque deditionis remedia paene prolapsas, ni re-

sumptis viribus opponenda machinae huic praeparassent. 12. Nec temeritas post haec cessaverat, nec consilium. Namque, dum instrueretur aries vetustus, et dissolutus, ut facile veheretur, omni arte, omnique virium nisu, et oppugnatorum vi et firmitudine summa defensabatur: tormenta nihilominus et lapidum crebritas atque fundarum ex utraque parte plurimos consumebant: et aggerum moles incrementis celeribus consurgebant: acriorque indies adulescebat obsidio, multis nostrorum idcirco cadentibus, quod decernentes sub Imperatoris conspectu, spe praemiorum, ut possent facile, qui essent, agnosci, nudantes galeis capita sagittariorum hostilium peritia fundebantur. 13. Proin dies et noctes intentae vigiliis, cautiores stantes utrobique faciebant. Et Persae aggerum altitudine iam in sublime porrecta, machinaeque ingentis horrore perculsi, quam minores quoque sequebantur, omnes exurere vi maxima nitebantur: et adsidue malleolos atque incendiaria tela torquentes, laborabant incassum, ea re, quod humectis scortis et centonibus erant opertae materiae plures, aliae unctae alumine diligenter, ut ignis in eas laberetur innoxius. 14. Verum has admoventes fortitudine magna Romani, licet difficile defensabant, tamen cupiditate potiundi oppidi ne prompta quidem pericula contemnebant. 15. Et contra propugnatores, cum iam discussurus turrim oppositam aries maximus adventaret, prominentem eius ferream frontem, quae revera formam effingit arietis, arte subtili illaqueatam altrinsecus laciniis retinuere longissimis, ne retrogradiens resumeret vires, neve ferire muros adsultibus densis contemplabiliter posset, fundentes quoque ferventissimam picem: et diu promotae machinae stabant, muralia saxa perserentes et tela.

16. Iamque aggeribus cumulatius excitatis, defensores, ni vigilassent, exitium adfore iam sperantes, in

audaciam ruere praecipitem: et repentino decursu portis effusi, primosque adorti nostrorum, faces si tellasque ferreas onustas ignibus in arietes magnis viribus iaciebant. 17. Verum post ambiguam proelii virtutem, plurimi nihil impetrato intra moenia repelluntur: moxque ex aggeribus, quos erexerant Romani, iidem Persae propugnaculis insistentes, sagittis incessebantur et fundis, telisque igniferis: quae per tegumenta turrium volitantia, paratis, qui restinguerent, plerumque irrita labebantur.

18. Cumque pauciores utrobique fierent bellatores, et Persae truderentur ad ultima, ni potior ratio succurrisset, impensiore opera procursus tentabatur ex castris: et eruptione subita multitudinis facta, inter armatos, qui portabant ignes, amplioribus ordinatis, iaciebantur corbes in materias ferreae plenae flammarum, et sarmenta, aliaque ad ignes concipiendos aptissima. 19. Et quia conspectum abstulerant fumi nigerrimae nubes, classico excitante in pugnam, legiones procinctae celeri gradu venerunt: et subcrescente paullatim ardore bellandi, cum ventum fuisset ad manus, repente machinae omnes effusis ignibus urebantur, praeter maiorem: quam direptis restibus, quibus e muro iactis implicabatur, virorum fortium acrior nisus aegre semiustam extraxit.

20. At ubi nocturnae tenebrae finem proeliis attulerunt, non in longum militi quies data: cibo enim exiguo refectus et somno, rectorum monitu excitus, munitiones a muro longe demovit, dimicare succinctius parans per sublimes aggestus, qui iam consummati muris altius imminebant. Utque facile defensores moenibus pellerentur, in ipsis aggerum summitatibus binae sunt locatae ballistae, quarum metu ne prospicere quidem posse hostium quisquam crederetur. 21. His satis provisis, prope ipsum crepusculum triplex acies nostrorum instructa, conisque galearum

minacius nutans, scalas vehentibus multis impetum conabantur in muros. Iam resultantibus armis et tubis, uno parique ardore hinc inde pugnabatur audaci conflictu: latiusque sese pandentes Romani, cum Persas occultari viderent pavore impositorum aggeribus tormentorum, pulsabant turrim ariete: et cum ligonibus et dolabris et vectibus scalisque propinquabant, utrimque convolante missilium crebritate. 22. Adflictabant tamen multo vehementius Persas ictus varii ballistarum, tamquam per transennam a clivis structilibus decurrentes. Unde fortunas suas sitas in extremo iam cogitantes, destinatam ruebant in mortem: et partiti munera dimicandi inter necessitatis articulos, relictis, qui moenia tuerentur, reserata latenter postica, strictis gladiis valida manus erupit, pone sequentibus aliis, qui flammas occulte portabant. 23. Dumque Romani nunc instant cedentibus, nunc ultro incessentes excipiunt: qui vehebant foculos repentes incurvi, prunas unius aggesti inseruere iuncturis, ramis arborum diversarum, et iunco, et manipulis constructi cannarum: qui conceptis incendiorum aridis nutrimentis iam cremabantur, militibus cum intactis tormentis exinde periculose digressis.

24. Ut vero certaminibus finem vespera dedit incedens, partesque discesserunt ad otium breve, Imperator in varia sese consilia diducens et versans, cum excidio Phoenicae diutius imminere necessariae rationes urgerent, quod munimentum velut insolubile claustrum hostium excursibus erat obiectum, et se rum repelleret tempus: certaturus leviter ibi statuit immorari, alimentis destituendos forsitan cedere existimans Persas: quod secus atque rebatur evenit. 25. Cum enim remissius pugnaretur, humente caelo undantes nubes cum tenebris advenere minacibus; adsiduisque imbribus ita immaduerat solum, ut luti glutinosa mollities per eas regiones pinguissimi cae-

spitis omnia perturbaret: et super his iugi fragore tonitrua fulguraque mentes hominum pavidas perter rebant.

26. Accedebant arcus caelestis conspectus adsidui: quae species unde ita figurari sit solita, expositio brevis ostendet. Halitus terrae calidiores et humoris spiramina conglobata in nubes, exindeque disiecta in adspergines parvas, ac radiorum fusione splendida facta, supinantur volubiliter contra ipsum igneum orbem, irimque conformant, ideo spatioso curvamine sinuosam, quod in nostro panditur mundo, quem sphaerae dimidiae parti rationes physicae superponunt. 27. Cuius species, quantum mortalis oculus contuetur, prima lutea visitur, secunda flavescens vel fulva, punicea tertia, quarta purpurea, postrema caeruleo concreta et viridi. 28. Hac autem mixta pulcritudine temperatur ideo, ut terrenae existimant mentes, quod prima eius pars dilutior cernitur, aëri concolor circumfuso: sequens fulva, id est paullo excitatior quam lutea: punicea tertia, quod solis obnoxia claritudini, pro receptatione spiritus fulgores eius purissimi e regione deflorat: quarta ideo purpurat, quod intermicante adsperginum densitate, per quas moritur radiorum splendor, conspiciens offendit adspectum flammeo propiorem: qui color quanto magis diffunditur, concedit in caeruleum et virentem.

29. Arbitrantur alii, tunc iridis formam rebus adparere mundanis, cum altius delatae nubi crassae radii solis infusi lucem iniecerint liquidam: quae non experiens exitum, in se conglobata nimio splendescit adtritu: et proximos quidem albo colores a sole sublimiore decerpit: subvirides vero a nubis similitudine superiectae: ut in mari solet usu venire, ubi candidae sunt undae, quae littoribus illiduntur, interiores sine ulla concretione caeruleae.

30. Et quoniam indicium est permutationis aurae,

(ut diximus) a sudo aëre nubium concitans globos, aut contra ex concreto immutans in serenam laetitiam caelum; ideo apud poetas legimus saepe, Irim de caelo mitti, cum praesentium rerum verti necesse sit status. Suppetunt aliae multae opiniones et variae, quas dinumerare nunc est supervacuum, narratione redire, unde digressa est, festinante. 31. His ac talibus Imperator inter spem metumque iactabatur, ingravescente hiemis magnitudine, suspectisque per avios tractus insidiis: inter quae etiam tumultum exasperati militis verebatur. Super his urebat eius anxiam mentem, quod velut patefacta ianua divitis domus, irritus propositi reverteretur.

32. Quas ob res omisso vano incepto, hiematurus Antiochiae redit in Syriam aerumnosam, perpessus et ulcerum sed et atrocia, diuque deflenda. Evenerat enim hoc, quasi fatali constellatione ita regente diversos eventus, ut ipsum Constantium dimicantem cum Persis fortuna semper sequeretur adflictior: unde vincere saltem per duces optabat: quod aliquoties meminimus contigisse.

AMMIANI MARCELLINI

RERUM GESTARUM

LIBER XXI.

Iulianus A. Viennae quinquennalia celebrat: quomodo Constantium A. brevi moriturum praenoverit: et de variis artibus futura praenoscendi. C. I. Iulian. A. Viennae Christianum se simulat illiciendae multitudinis causa: et die festo in ecclesia inter Christianos Deum precatur. II. Vadomarius rex Alamannorum, rupto foedere, per emissarios limites vastat, et Libinonem comitem cum paucis interficit. III. Iulian. A. interceptis Vadomarii litteris ad Constantium A. eum in convivio

comprehendendum curavit: et Alamannis aliis occisis, aliis in deditionem acceptis, caeteris pacem petentibus dedit. IV. Iulian. A. milites suos alloquitur, et in verba sua universos adigit, Constantio A. bellum illaturus. V. Constantius A. Faustinam ducit uxorem: auget supplementis exercitum: Armeniae et Hiberiae reges donis sibi conciliat. VI. Const. A. Antiochiae tum agens, per Gaudentium notarium Africam in potestate sua retinet; et Euphrate transito Edessam se exercitumque confert. VII. Iulianus A. post ordinatas res Galliarum, ripam Danubii petit, et partem militum per Italiam perque Raetias praemittit. VIII. Taurus et Florentius consules, ac praefecti praetorio, hic per Illyricum, ille per Italiam, fugiunt adpropinquante Iuliano A. Lucillianus magister equitum, qui resistere Iuliano parabat, opprimitur. IX. Iulianus A. Sirmium, caput Illyrici occidui, una cum praesidio in fidem recipit; Succos occupat, et ad Senatum scribit contra Constantium. X. Duae legiones Constantianae, quae apud Sirmium ad Iulianum A. transierant, ab eo missae in Gallias, Aquileiam occupant consentientibus oppidanis, ac Iuliani militi portas claudunt. XI Aquileia favens Constantii A. partibus oppugnatur: quae postea comperto eius obitu, Iuliano se dedidit. XII. Sapor domum reducit copias, inhibentibus bellum auspiciis: Constantius A. in Iulianum arma moturus Hierapoli milites alloquitur. XIII. Praesagia mortis Constantii A. XIV. Moritur Constantius A. apud Mopsucrenas Ciliciae. XV. Constantii A. virtutes et vitia. XVI.

1. Intercluso hac bellorum difficili sorte Constantio trans flumen Euphratem, Iulianus agens apud Viennam, formandis in futura consiliis dies impendebat et noctes, quantum opes patiebantur angustae, altius semet attollens: semperque ambigens, utrum Constantium modis omnibus alliceret in concordiam, an terroris incutiendi gratia lacesseret prior. 2. Quae sollicite reputans, utrumque formidabat, et amicum cruentum, et in aerumnis civilibus saepe victorem: maximeque Galli fratris exemplum mentem eius anxiam suspendebat, quem inertia mistaeque periuriis fraudes prodidere quorumdam. 3. Erigebat tamen aliquoties animum ad multa et urgentia, tutissimum ratus inimicum se ex confesso monstrare ei, cuius ex praeteritis motus coniectabat ut prudens, ne per ami-

citias fictas insidiis falleretur occultis. Parvi igitur habitis, quae per Leonam Constantius scripserat, nulloque arbitrio eius promotorum suscepto praeter Nebridium, quinquennalia Augustus iam edidit: et ambitioso diademate utebatur lapidum fulgore distincto, cum inter exordia principatus adsumpti vili corona circumdatus erat, xystarchae similis purpurato. 5. Inter quae Helenae coniugis defunctae suprema miserat Romam, in suburbano viae Nomentanae condenda, ubi uxor quoque Galli, quondam soror eius, sepulta est Constantina.

6. Accidebat autem, incendebatque eius cupiditatem pacatis iam Galliis incessere ultro Constantium: coniiciens eum per vaticinandi praesagia multa (quae callebat) et somnia, et vita protinus excessurum.

7. Et quoniam erudito et studioso cognitionum omnium principi malivoli praenoscendi futura pravas artes adsignant, advertendum est breviter, unde sapienti viro hoc quoque accidere poterit doctrinae genus haud leve. 8. Elementorum omnium spiritus, utpote perennium corporum praesentiendi motu semper et ubique vigens, ex his, quae per disciplinas varias adfectamus, participat nobiscum munera divinandi: et substantiales potestates ritu diverso placatae, velut ex perpetuis fontium venis vaticina mortalitati suppeditant verba, quibus numen praeesse dicitur Themidis: quam ex eo, quod fixa fatali lege decreta praescire facit in posterum, quae τεθειμένα sermo Graecus adpellat, ita cognominatam, in cubili solioque Iovis vigoris vivifici theologi veteres collocarunt.

9. Auguria et auspicia non volucrum arbitrio futura nescientium colliguntur: (nec enim hoc vel insipiens quisquam dicet) sed volatus avium dirigit deus, ut rostrum sonans, aut praetervolans pinna turbido meatu vel leni futura praemonstret. Amat enim be-

nignitas numinis, seu quod merentur homines, seu quod tangitur eorum adfectione, his quoque artibus prodere, quae impendent.

10. Extis item pecudum attenti fatidicis, in species converti suetis innumeras, accidentia sciunt. Cuius disciplinae Tages nomine quidam monstrator est; ut fabulantur, in Etruriae partibus emersisse subito visus e terra.

11. Aperiunt tunc quoque ventura, cum aestuant hominum corda, sed loquuntur divina. Sol enim (ut aiunt physici) mens mundi, nostras mentes ex sese velut scintillas diffunditans, cum eas incenderit vehementius, futuri conscias reddit. Unde Sibyllae crebro se dicunt ardere, torrente vi magna flammarum. Multa significant super his crepitus vocum, et occurrentia signa, tonitrua quinetiam et fulgura et fulmina, itidemque siderum sulci.

12. Somniorum autem rata fides et indubitabilis foret, ni ratiocinantes coniectura fallerentur. Interdumque, ut Aristoteles adfirmat, tum fixa sunt et stabilia, cum animantis altius quiescentis ocularis pupilla neutrobi inclinata, rectissime cernit. 13. Et quia vanities aliquoties plebeia strepit, haec imperite mussando, si esset praesentiendi notitia quaedam, cur ille se casurum in bello, vel alius hoc se passurum ignoravit, aut illud? sufficiet dici, quod et grammaticus loquutus interdum est barbare, et absurde cecinit musicus, et ignoravit remedium medicus: et non ideo nec grammatica, nec musica, nec medicina subsistit. 14. Unde praeclare hoc quoque, ut alia, Tullius, *Signa ostenduntur*, ait, *a diis rerum futurarum. In his si quis erraverit, non deorum natura, sed hominum coniectura peccavit.* Ne igitur extra calcem, quod dicitur, sermo decurrens lecturo fastidium ferat, ad explicanda prospecta revertamur.

II. 1. Cum apud Parisios adhuc Caesar Iulianus,

quatiens scutum variis motibus exerceretur in campo, axiculis, queis orbis erat compaginatus, in vanum excussis, ansa remanserat sola: quam retinens valida manu stringebat. 2. Territisque ut omine diro praesentibus cunctis, *Nemo*, inquit, *vereatur: habeo firmiter, quod tenebam.* Item cum apud Viennam postea quiesceret sobrius, horrore medio noctis imago quaedam visa splendidior, hos ei versus heroos modo non vigilanti aperte dixit, eadem saepius replicando: quibus fretus nihil asperum sibi superesse existimabat.

Ζεὺς ὅταν εἰς πλατὺ τέρμα μόλῃ κλυτοῦ ὑδροχόοιο,
Παρθενικῆς δὲ Κρόνος μοίρῃ βαίνῃ ἐπὶ πέμπτῃ
Εἰκοστῇ, βασιλεὺς Κωνστάντιος Ἀσίδος αἴης
Τέρμα φίλου βιοτοῦ στυγερὸν καὶ ἐπώδυνον ἕξει.

3. Agebat itaque nihil interim de statu rerum praesentium mutans, sed animo tranquillo et quieto incidentia cuncta disponens, paullatimque sese corroborans, ut dignitatis augmento virium quoque congruerent incrementa. 4. Utque omnes, nullo impediente, ad sui favorem illiceret, adhaerere cultui Christiano fingebat, a quo iam pridem occulte desciverat, arcanorum participibus paucis, haruspicinae auguriisque intentus, et caeteris, quae deorum semper fecere cultores. 5. Et ut haec interim celarentur, feriarum die, quem celebrantes mense Ianuario Christiani Epiphania dictitant, progressus in eorum ecclesiam, sollemniter numine orato discessit.

III. 1. Dum haec ita aguntur, propinquante iam vere, nuntio percitus inopino, ad tristitiam versus est et maerorem. Didicit enim Alamannos a pago Vadomarii exorsos, unde nihil post ictum foedus sperabatur incommodum, vastare confines Raetiis tractus: nihilque sinere intentatum manus praedatorias fusius discurrentes. 2. Quod ne dissimulatum redivivas bellorum materias excitaret, Libinonem quemdam Comitem cum Celtis et Petulantibus misit hiemantibus

secum, negotium, ut poscebat ratio, correcturum. 3. Qui cum mature prope oppidum Sanctionem venisset, longe visus a barbaris, qui iam certamina meditantes sese per valles abdiderant: hortatusque milites licet numero impares, cupidine tamen pugnandi vehementius irritatos, adgreditur inconsulte Germanos, interque dimicandi exordia ipse concidit omnium primus: cuius interitu erecta barbarorum fiducia, Romanisque ad ducis vindictam accensis, certamen committitur obstinatum, et urgente magnitudinis mole disiecti sunt nostri, occisis paucis et vulneratis.

4. Cum hoc Vadomario, et Gundomado eius fratre, itidem rege, Constantius (ut iam relatum est) firmaverat pacem. Post quae mortuo Gundomado, hunc sibi fore existimans fidum, secretorumque taciturnum exsecutorem et efficacem, mandabat (si famae solius admittenda est fides) scribebatque, ut tamquam rupto concordiae pacto, subinde collimitia sibi vicina vexaret: quo Iulianus id metuens, nusquam a tutela discederet Galliarum. 5. Quibus (ut dignum est credere) obtemperans Vadomarius, haec et similia perpetrabat: ad perstringendum fallendumque miris modis ab aetatis primitiis callens, ut postea quoque ducatum per Phoenicen regens ostendit. 6. Sed re ipsa convictus abstinuit. Capto enim a stationariis militibus notario, quem miserat ad Constantium, scrutatoque, si quid portaret, epistola eius reperta est, in qua praeter alia multa id quoque scripserat: *Caesar tuus disciplinam non habet.* Iulianum autem adsidue per litteras dominum et Augustum adpellabat et Deum.

IV. 1. Haec ut erant periculosa et dubia, Iulianus in exitiale malum eruptura considerans, in unum omni cogitatione intenta, eum incautum rapere festinabat, ut securitatem suam provinciarumque locaret in tuto: et iniit consilium tale. 2. Philagrium nota-

rium, Orientis postea Comitem, ad eas miserat partes, cuius prudentiae fidebat olim sibi comperti: eique inter multa, quae pro captu instantium rerum erat acturus, signatam quoque chartulam tradidit, mandavitque, ne aperiret vel recitaret, nisi Vadomario viso cis Rhenum. 3. Perrexit Philagrius, ut praeceptum est: eoque praesente, et negotiis adstricto diversis, transgressus Vadomarius flumen, ut nihil in profunda metuens pace, nihilque secus gestorum simulans scire, viso praeposito militum ibi degentium, pauca loquutus ex more, ultro semet, ut suspicionis nihil relinqueret abiturus, ad convivium eius venire promisit, ad quod erat etiam Philagrius invitatus. 4. Qui statim ingressus, rege conspecto, Imperatoris recordatus est verba, causatusque rem seriam et urgentem, ad diversorium rediit: scriptisque lectis doctus, quid agi conveniret, confestim reversus discubuit inter caeteros. 5. Finitisque epulis Vadomarium fortiter adprehensum, rectori militum arte custodiendum apud signa commisit, textu lecto iussorum, comitibus eius ad sua redire compulsis, super quibus nihil fuerat imperatum. 6. Exhibitus tamen idem rex ad Principis castra, iamque spe veniae omni praeclusa, cum interceptum notarium, et, quae scripserat ad Constantium, comperisset iam publicata, ne convicio quidem tenus compellatus, missus est ad Hispanias. Id enim studio curabatur ingenti, ne Iuliano discedente a Galliis, immanissimus homo provinciarum statum aegre compositum licentius conturbaret.

7. Hoc casu elatior Iulianus, regis opinione citius intercepti, quem profecturus ad longinqua formidabat, nihil remittentibus curis barbaros adoriri disposuit, quos peremisse Libinonem Comitem in congressu cum militibus docuimus paucis. 8. Et ne rumor adventus sui eos ad remotiora traduceret, superato Rheno noctis alto silentio, cum auxiliorum expeditis-

simis globis, nihil metuentes huiusmodi circumvenit: excitatosque hostilium fragore armorum, dum gladios circumspectant et tela, celeriter involavit: et quosdam occidit, orantes alios praedamque offerentes dediticios cepit: reliquis, qui remansere, pacem precantibus dedit, quietem pollicitis firmam.

V. 1. Quae dum mentibus aguntur erectis, coniectans, quantas intestinae cladis excitaverat moles, nihilque tam convenire conatibus subitis quam celeritatem, sagaci praevidens mente, professa palam defectione se tutiorem fore existimavit: incertusque de militum fide, placata ritu secretiore Bellona, classico ad concionem exercitu convocato, saxeo suggestu insistens, iamque, ut adparebat, fidentior, haec clarius solito disserebat.

2. *Iamdudum tacita deliberatione vos aestimo, magni commilitones, gestorum excitos amplitudine, hoc opperiri consilium, ut eventus, qui sperantur, perpendi possint, et praecaveri. Plus enim audire quam loqui militem decet, actibus coalitum gloriosis: nec alia spectatae aequitatis sentire rectorem, quam ea, quae laudari digne potuerunt et probari. Ut igitur, quae proposui abiectis absolvam, advertite oro benivole, quae sermone brevi percurram.*

3. *Arbitrio Dei caelestis vobis inter ipsa iuventae rudimenta permistus, irruptiones Alamannorum adsiduas et Francorum, populandique iugem licentiam fregi: et vigore communi Romanis agminibus, quoties libet, Rhenum pervium feci: contra rumorum fremitus, gentiumque validarum violentos excursus stando immobilis, virtutis vestrae nimirum firmamento confisus.* 4. *Et haec, laborum, quos exhausimus, Galliae spectatrices, post funera multa iacturasque recreatae diuturnas et graves, posteritati per aetatum examina commendabunt.* 5. *At nunc, cum auctoritate vestri iudicii, rerumque necessitate compulsus, ad augustum*

elatus sub culmen, Deo vobisque fautoribus, si fortuna coeptis adfuerit, altius adfecto maiora:' id prae me ferens, quod exercitui, cuius aequitas armorumque inclaruit magnitudo, domi moderatus visus sum et tranquillus, et in crebritate bellorum contra conspiratas gentium copias consideratus et cautus. 6. *Ut igitur adversa praeveniamus mentium societate iunctissima, sequimini viam consilii mei salutarem, ut puto, cum integritas rerum intentioni nostrae voluntatique respondeat: et dum maioribus vacant praesidiis regiones Illyricae, impraepedito cursu tendentes, Daciarum interim fines extimos occupemus, exinde, quid agi oporteat, bonis successibus instruendi.* 7. *At vos ex more fidentium ducum, iuramento quaeso concordiam spondete mansuram et fidem, operam mihi navaturo sedulam et solitam, ne quid agatur inconsultum et segne; et producturo, si quis exegerit, incorruptam conscientiam meam, quod nihil voluntate praeter ea, quae in commune conducunt, adgrediar aut tentabo.* 8. *Illud sane obtestor et rogo, observate, ne impetu gliscentis ardoris in privatorum damna quisquam vestrum exsiliat: id cogitans, quod haud ita nos illustrarunt hostium innumerae strages, ut indemnitas provinciarum et salus, exemplis virtutum pervulgatae.*

9. Hoc sermone Imperatoris vice alicuius oraculi comprobato, mota est incitatius omnis concio: et rerum cupida novandarum, unanimanti consensu voces horrendas immani scutorum fragore miscebat, magnum elatumque ducem, et, ut experta est, fortunatum domatorem gentium adpellans et regum. 10. Iussique universi in eius nomen iurare sollemniter, gladiis cervicibus suis admotis sub exsecrationibus diris, verbis iuravere conceptis, omnes pro eo casus, quoad vitam profuderint, si id necessitas exegerit, perlaturos: quae sequuti rectores, omnesque principis proximi fidem simili religione firmarunt. 11. So

lus omnium, licet proposito stabili, audacter tamen praefectus repugnavit Nebridius, iurisiurandi nexu contra Constantium nequaquam se constringi posse commemorans, cuius beneficiis obligatus erat crebris et multis. 12. Quibus auditis, cum stantes propius milites acriter inflammati eum adpeterent trucidandum; ad genua sua prolapsum Imperator paludamento protexit: indeque reversus in regiam cum antegressum eum vidisset, supplicemque iacentem orare, ut levandi causa timoris ei porrigeret dexteram: *Ecquid,* ait, *praecipuum amicis servabitur, si tu manum tetigeris meam? Sed hinc, quo libet, abi securus.* Hocque audito, ille innoxius ad larem suum recessit in Tusciam. 13. His Iulianus, ut poscebat negotii magnitudo, praestructis, expertus, quid in rebus tumultuosis anteversio valeat et praegressus, per tesseram edicto itinere in Pannonias, castris promotis et signis, temere se fortunae commisit ambiguae.

(A. C. 361.)

VI. 1. Replicare nunc convenit tempore, et narrare summatim, quae (dum aguntur in Galliis antedicta) Constantius hiemans Antiochiae, domi militiaeque perfecit. 2. Inter complures alios honore conspicuos, adoraturi Imperatorem peregre venientem ordinantur etiam ex tribunis insignibus. Cum igitur a Mesopotamia reversus Constantius hoc exciperetur officio, Amphilochius quidam ex tribuno Paphlago, quem dudum sub Constante militantem discordiarum sevisse causas inter priores fratres, suspiciones contiguae veritati pulsabant, ausus paullo petulantius stare, ut ipse quoque ad parile obsequium admittendus, agnitus est et prohibitus: strepentibusque multis, et intueri lucem ulterius non debere clamantibus ut perduellem et obstinatum, Constantius circa haec lenior solito: *Desinite,* ait, *urgere hominem, ut existimo*

sontem, sed nondum aperte convictum: et mementote, quod, si quid admisit huiusmodi, sub obtutibus meis conscientiae ipsius sententia punietur, quam latere non poterit: et ita discessum est. 3. Postridie ludis Circensibus idem ex adverso Imperatoris, ubi consueverat, spectans, repentino clamore sublato, cum certamen opinatum emitteretur, diffractis cancellis, quibus una cum pluribus incumbebat, cunctis cum eo in vanum excussis, laesisque leviter paucis, interna compage disrupta efflasse spiritum repertus est solus: unde Constantius futurorum quoque praescius exsultabat.

4. Eodem tempore Faustinam nomine sortitus est coniugem, amissa iampridem Eusebia, cuius fratres erant Eusebius et Hypatius consulares, corporis morumque pulcritudine pluribus antistante, et in culmine tam celso humana: cuius favore iustissimo exemptum periculis, declaratumque Caesarem retulimus Iulianum.

5. Habita est iisdem diebus etiam Florentii ratio, e Galliis novitatis metu digressi, et Anatolio recens mortuo praefecto praetorio per Illyricum, ad eius mittitur locum: cumque Tauro itidem praefecto praetorio per Italiam, amplissimi suscepit insignia magistratus.

6. Parabantur nihilominus externorum atque civilium instrumenta bellorum, et augebatur turmarum equestrium numerus, parique studio supplementa legionibus scripta sunt, indictis per provincias tirociniis: omnisque ordo et professio vexabatur, vestem armaque exhibens et tormenta, aurum quinetiam et argentum; multiplicisque rei cibariae copias, et diversa genera iumentorum. 7. Et quia, Persarum rege ob difficultatem hiberni temporis aegre contruso, reserata caeli temperie validior impetus timebatur, ad Transtigritanos reges et satrapas legati cum muneri-

bus missi sunt amplis, circulation monituri cunctos et hortaturi nostra sentire, et nihil fallax tentare vel fraudulentum. 8. Ante omnia tamen Arsaces et Meribanes, Armeniae et Hiberiae reges, cultu ambitioso indumentorum emercabantur et multiformibus donis, damna negotiis Romanis illaturi, si rebus tum etiam dubiis descivissent ad Persas. 9. Inter tot urgentia Hermogene defuncto, ad praefecturam promovetur Helpidius, ortus in Paphlagonia, adspectu vilis et lingua, sed simplicioris ingenii, incruentus et mitis: adeo ut cum ei coram innocentem quemdam torquere Constantius praecepisset, aequo animo abrogari sibi potestatem oraret, haecque potioribus aliis ex sententia Principis agenda permitti.

VII. 1. Rigore itaque instantium negotiorum anceps Constantius, quid capesseret, ambigebat, diu multumque anxius, utrum Iulianum peteret et longinqua, an Parthos repelleret iam transituros, ut minabantur, Euphratem: haerensque, tandem cum ducibus communicato saepe consilio in id flexus est, ut finito propiore bello vel certe mollito, nullo post terga relicto, quem formidaret, Illyriis percursis et Italia, ut rebatur, Iulianum inter exordia ipsa coeptorum tamquam venaticiam praedam caperet: hoc enim ad leniendum suorum metum subinde praedicabat. 2. Tamen, ne intepesceret, aut omisisse belli videretur aliud latus, adventus sui terrorem ubique dispergens, veritusque, ne Africa absente eo perrumperetur, ad omnes casus, principibus opportuna, velut finibus Orientis egressus, per mare notarium misit Gaudentium, quem exploratorem actuum Iuliani per Gallias aliquamdiu fuisse praestrinximus. 3. Hunc enim obsequio celeri cuncta consideratione gemina efficere posse sperabat, quod adversam partem metueret offensam, et properabat, nactus hanc opportunitatem, commendari Constantio, quem credebat procul dubio

fore victorem: nemo enim omnium tunc ab hac constanti sententia discrepabat. 4. Qui cum eo venisset, mandatorum Principis memor, per litteras Cretione Comite, quid ageretur, edocto, reliquisque rectoribus, lecto undique milite fortiore, translatisque ab utraque Mauritania discursatoribus expeditis, Aquitaniae et Italiae obiecta littora tuebatur artissime. 5. Neque id consilium fefellit Constantium. Eo enim superstite nullus adversorum illas tetigit terras, licet oram Siciliensem a Lilybaeo protentam et Pachyno, multitudo servabat armata, si patuisset facultas, ocius transitura.

6. His pro rerum ratione, ut sibi prodesse existimabat Constantius, aliisque minutis et levioribus ordinatis, ducum nuntiis docebatur et litteris, Persarum copias in unum coactas rege turgido praeeunte, iam prope margines tendere Tigridis, incertum, quonam erumpere cogitantes. 7. Quibus percitus, ut propius agens futuros possit antevenire conatus, quamprimum hibernis egressus, accito undique equitatu pedítumque robore, quo fidebat, per Capessanam Euphrate navali ponte transcurso, Edessam petit uberem commeatibus et munitam: ibi parumper opperiens, dum exploratores aut perfugae motum castrorum hostilium indicarent.

VIII. 1. Discedens inter haec Iulianus a Rauracis, peractis, quae docuimus dudum, Sallustium praefectum promotum remisit in Gallias, Germaniano iusso vicem tueri Nebridii: itidemque Nevitae magisterium commisit armorum, Gumoarium proditorem antiquum timens, quem, cum scutarios ageret, latenter prodidisse Veteranionem suum principem audiebat; et Iovio quaesturam, cuius in actibus Magnentii meminimus; et Mamertino largitiones curandas: et Dagalaiphum praefecit domesticis, aliosque plures ex arbitrio suo militibus regendis adposuit, quorum merita norat et fidem 2. Profecturus itaque per Mar

cianas silvas, viasque iunctas Histri fluminis ripis, inter subita vehementer incertus id verebatur, ne contemptus ut comitantibus paucis, multitudinem offenderet repugnantem. 3. Quod ne fieret, consilio sollerti praevidit: et agminibus distributis, per itinera Italiae nota quosdam properaturos cum Iovino misit et Iovio; alios per mediterranea Raetiarum magistro equitum Nevitae commissos, quo diffusi per varia opinionem numeri praeberent immensi, formidineque cuncta complerent. Id enim et Alexander Magnus et deinde alii plures, negotio ita poscente, periti fecere ductores. 4. Mandabat tamen egressis, ut tamquam hoste protinus occursuro ocius graderentur, stationesque nocturnas agerent et vigilias, ne improviso invaderentur excursu.

IX. 1. Quibus ita, ut videbatur, apte dispositis, more, quo tractus perruperat saepe barbaricos, contextis successibus fidens, porrectius ire pergebat. 2. Cumque ad locum venisset, unde navigari posse didicit flumen, lembis adscensis, quos opportune fors dederat plurimos, per alveum (quantum fieri potuit) ferebatur occulte: ideo latens, quod toleranter et fortiter nullius cibi indigens mundioris, sed paucis contentus et vilibus, oppida forinsecus transibat et castra: imitatus egregium illud Cyri veteris dictum, qui, cum delatus ad hospitem, interrogaretur ab eo, quid ad convivium parari deberet, panem responderat solum: sperare enim aiebat, prope rivum se coenaturum. 3. Fama vero, quae mille (ut aiunt) linguis rerum misere exaggerat fidem, per Illyrios omnes celebrior fundebatur, Iulianum strata per Gallias multitudine regum et gentium, numeroso exercitu et successibus tumidum variis adventare. 4. Quo rumore perculsus praefectus praetorio Taurus, ut hostem vitans exterum mature discessit: vectusque mutatione celeri cursus publici, transitis Alpibus Iuliis, eodem ictu Florentium

itidem praefectum secum abduxit. 5. Levibus tamen indiciis super Iuliani motu Lucillianus perčitus Comes, qui per illas regiones rem curabat ea tempestate castrensem, agensque apud Sirmium, milites congregans, quos ex stationibus propriis acciri celeritatis ratio permittebat, venturo resistere cogitabat. 6. Sed ille ut fax vel incensus malleolus voluciter ad destinata festinans, cum venisset Bononiam, a Sirmio milliario nono disparatam et decimo, senescente luna, ideoque obscurante noctis maximam partem, e navi exsiluit improvisus: statimque Dagalaiphum misit cum expeditis ad Lucillianum vocandum, trahendum que, si reniteretur. 7. Qui tum etiam quiescens, cum strepitu excitatus turbulento vidisset ignotorum ho minum se circulo circumsaeptum, concepto negotio, et imperatorii nominis metu praestrictus, praeceptis paruit invitissimus: sequutusque alienum arbitrium magister equitum, paullo ante superbus et ferox, iu mentoque impositus repentino, Principi ut captivus offertur ignobilis, oppressam terrore vix colligens mentem. 8. Verum cum primitus visus, adorandae purpurae datam sibi copiam advertisset, recreatus tandem suique securus: *Incaute*, inquit, *Imperator, et temere cum paucis alienis partibus te commisisti*. Cui amarum Iulianus subridens, *Haec verba prudentia serva*, inquit, *Constantio: maiestatis enim insigne non ut consiliario tibi, sed, ut desinas pavere, porrexi*

X. 1. Nihil deinde amoto Lucilliano differendum, nec agendum segne ratus, ut erat in rebus trepidis audax et confidentior, civitatem, ut praesumebat, dediticiam petens, citis passibus incedebat: eumque suburbanis propinquantem amplis nimiumque protentis, militaris et omnis generis turba cum lumine multo et floribus, votisque faustis, Augustum adpellans et dominum, duxit in regiam. 2. Ubi eventu laetus et omine, firmata spe venturorum, quod ad exemplum

urbium matris et populosae et celebris, per alias quoque civitates ut sidus salutare susciperetur, edito postridie curuli certamine cum gaudio plebis, ubi lux excanduit tertia, morarum impatiens percursis aggeribus publicis, Succos (nemine auso resistere) praesidiis occupavit: iisdemque tuendis Nevitam praefecit ut fidum: cuius loci situm ex nunc convenienter ostendam.

3. Consertae celsorum montium summitates Aemi et Rhodopes, quorum alter ab ipsis Histri marginibus, alter ab Axii fluminis citeriori parte consurgit, in angustias tumidosis collibus desinentes, Illyrios interscindunt et Thracas, hinc vicinae mediterraneis Dacis et Serdicae, inde Thracias despectantes et Philippopolim, civitates amplas et nobiles: et (tamquam Natura in ditionem Romanam redigendas nationes circumsitas praenoscente) ita figuratae consulto, inter artos colles quondam hiantes obscurius, ad magnitudinem splendoremque postea rebus elatis patefactae sunt et carpentis: aditibusque aliquoties clausis magnorum ducum populorumque repulere conatus. 4. Et pars, quae Illyricum spectat mollius edita, velut incauta subinde superatur. Latus vero e regione oppositum Thraciis, prona humilitate deruptum, hincque et inde fragosis tramitibus impeditum, difficile scanditur etiam nullo vetante. Sub hac altitudine aggerum utrobique spatiosa camporum planities iacet, superior adusque Iulias Alpes extenta, inferior ita resupina et panda, ut nullis habitetur obstaculis adusque fretum et Propontidem.

5. His, ut in re tali tamque urgenti, compositis, magistro equitum illic relicto, imperator revertitur Naessum copiosum oppidum, quo impraepedite cuncta disponeret suis utilitatibus profutura. 6. Ubi Victorem apud Sirmium visum scriptorem historicum, exindeque venire praeceptum, Pannoniae secundae

consularem praefecit, et honoravit aenea statua, virum sobrietatis gratia aemulandum, multo post Urbi praefectum. 7. Iamque altius se extollens, et numquam credens ad concordiam provocare posse Constantium, orationem acrem et invectivam, probra quaedam in eum explanantem et vitia, scripserat ad senatum. Quae cum Tertullo administrante adhuc praefecturam recitarentur in curia, eminuit nobilitatis cum speciosa fiducia benignitas grata. Exclamatum est enim, in unum cunctorum sententia congruente, AUCTORI TUO REVERENTIAM ROGAMUS.

8. Tunc et memoriam Constantini, ut novatoris turbatorisque priscarum legum et moris antiquitus recepti, vexavit, eum aperte incusans, quod barbaros omnium primus adusque fasces auxerat et trabeas consulares: insulse nimirum et leviter: qui, cum vitare deberet id, quod infestius obiurgavit, brevi postea Mamertino in consulatu iunxit Nevitam, nec splendore, nec usu, nec gloria horum similem, quibus magistratum amplissimum detulerat Constantinus: contra inconsummatum et subagrestem, et, quod minus erat ferendum, celsa in potestate crudelem.

XI. 1. Haec et talia cogitanti, sollicitoque super maximis rebus et seriis, nuntius metuendus intimatur et insperatus, ausa indicans quorumdam immania, impeditura cursus eius ardentes, ni vigilanter haec quoque, antequam adulescerent, hebetasset: quae breviter exponentur. 2. Duas legiones Constantiacas, addita una sagittariorum cohorte, quas invenerat apud Sirmium, ut suspectae adhuc fidei per speciem necessitatum urgentium misit in Gallias: quae pigrius motae, spatiaque itinerum longa et Germanos hostes truces et adsiduos formidantes, novare quaedam moliebantur, auctore et incitatore Nigrino, equitum turmae tribuno, in Mesopotamia genito: reque digesta per secreta colloquia, et alto roborata

silentio, cum Aquileiam pervenissent, uroem situ et opibus murisque circumdatam validis, eam hostiliter repente clausere, iuvante indigena plebe tumultus horrorem, cui Constantii nomen erat tum etiam amicum. 3. Et obseratis aditibus, turribusque armatis et propugnaculis, futurae concertationi praeparabant utilia, interim soluti et liberi: hocque facinore ita audaci, ad favendum Constantii partibus ut superstitis, Italicos incolas excitabant.

XII. 1. Quibus Iulianus acceptis, agens tunc apud Naessum, nihil a tergo timens adversum, legensque et audiens hanc civitatem circumsessam quidem aliquoties, numquam tamen excisam aut deditam, impensiore studio sibi sociare, vel fraude, vel diversis adulationum generibus, antequam maius oriretur aliquid, properabat. 2. Ideoque Iovinum magistrum equitum venientem per Alpes, Noricosque ingressum, ad id, quod exarserat, quoquo modo corrigendum redire citius imperavit. Et, ne quid deesset, milites omnes, qui comitatum sequebantur aut signa, retineri iussit per idem oppidum transeuntes, pro viribus laturos auxilium.

3. Hisque dispositis, ipse haud diu postea cognita morte Constantii, discursis Thraciis, Constantinopolim introiit: ac saepe doctus, lentius fore id obsidium, quam verendum, Immone cum Comitibus aliis ad hoc destinato, removit exinde Iovinum, alia, quae potiores flagitabant necessitates, acturum.

4. Ordine itaque scutorum gemino Aquileia circumsaepta, concinentibus sententiis ducum, conveniens visum est ad deditionem allicere defensores minacium blandorumque varietate sermonum: et multis ultro citroque dictitatis, in immensum obstinatione gliscente, ex colloquio re infecta disceditur. 5. Et quia nihil praeter pugnam iam spectabatur, curatis utrobique cibis somnoque corporibus, aurora iam

surgente, concrepante sonitu buccinorum, partes accensae in clades mutuas, ferocientes magis quam consultius, elatis clamoribus ferebantur. 6. Pluteos igitur praeferentes oppugnatores, cratesque densius textas, sensim incedentes et caute, murorum ima suffodere ferramentorum multitudine conabantur: factas plerique vehentes ad mensuram moenium scalas, iamque parietibus paene contigui, pars lapidibus volutis in pronum collisi, pars confixi stridentibus iaculis, retroque gradientes averterunt secum omnes alios, metu similium a proposito pugnandi retortos. 7. Hoc primo congressu erecti in audaciam clausi, adsumpta fiducia meliorum parvi ducebant restantia: mentibusque fundatis, et compositis per opportuna tormentis, indefesso labore vigilias et caetera subsidia securitatis implebant. 8. Contra munitores, licet pavore discriminum anxii, pudore tamen, ne secordes viderentur et segnes, ubi parum vis procedebat Marte aperto tentata, ad instrumenta obsidionalium artium transtulerunt. Et quia nec arietibus admovendis, nec ad intentandas machinas, vel ut possint forari cuniculi, inveniebatur usquam habilis locus, disparatione brevi civitatem Natisone amni praeterlabente, commentum excogitatum est cum veteribus admirandum. 9. Constructas veloci studio ligneas turres, propugnaculis hostium celsiores, imposuere trigeminis navibus, valde sibi connexis: quibus insistentes armati, uno parique ardore prohibitores dispellere collatis ex propinquo viribus nitebantur: subterque expediti velites a turrium cavernis egressi, iniectis ponticulis, quos ante compaginarant, transgredi festinarunt indiviso negotio: ut, dum vicissim missilibus se petunt et saxis utrimquesecus alte locati, hi, qui transiere per pontes, nullo interpellante aedificii parte convulsa, aditus in penetralia reserarent. 10. Iterum summa coepti prudentis aliorsum evasit. Cum enim adventarent

iam turres, contortis malleolis madentibus pice, arundine quinetiam, sarmentis ac vario fomite flammarum incessebantur. Quae quoniam incendio celeri, ponderibusque trepide superstantium inclinatae prociderunt in flumen, armatorum aliqui per earum fastigia interibant, eminus confixi tormentis. 11. Inter quae destituti pedites post navalium sociorum occasum, obtriti sunt saxis immanibus, praeter paucos, quos morti scilicet per impedita suffugia velocitas exemerat pedum. Ad ultimum certamine protracto in vesperam, datoque signo in receptum ex more, ambo digressi diei residuum animis egere disparibus. 12. Munitorum enim maerores, funera lugentium propria, prohibitores spe iam superandi firmabant, licet ipsi quoque paucos gemebant amissos. Properabatur tamen nihilominus: et quantum recreandis viribus quiete et cibo satis fuit, tributo per noctis integrae spatium, reparatur lucis exordio proelium incitamento tubarum. 13. Et quidam elatis super capita scutis, ut pugnaturi levius, alii vehentes humeris ut antea scalas, ferventique impetu procurrentes, pectora multiformium telorum ictibus exponebant. Alii ferratas portarum obices effringendas adorti, ultro ignibus petebantur, vel saxis muralibus oppetebant. Quidam fossas fidentius transire conati, repentinis eorum adsultibus, qui erumpebant clanculo per posticas, ruebant incaute, aut saucii discedebant. Recursus enim ad moenia tutior, vallumque antemuranum, cespitibus fultum, insidiantes ab omni discrimine defendebat. 14. Et quamquam prohibitores duritia bellorumque artibus antistarent, quibus nihil praeter moenium supererat adiumentum: collectus tamen ex potioribus numeris miles diuturnas ferre nequiens moras, suburbana omnia circumibat, diligenter inquirens, qua vi vel machinis posset patefactam irrumpere civitatem. 15. Quod ubi patrare non poterat magnitudine vetante

difficultatum, obsideri remissius coepta est: et excubiis stationibusque relictis praesidiarii milités vastantes agros propinquos, omnibus congruentibus abundabant, raptorum pleraque concorporalibus suis impertientes. Unde largiore admodum potu saginisque distenti marcebant.

16. His relatione Immonis consortiumque cognitis, Iulianus Constantinopoli etiam tum hibernans, sollerti remedio turbatis consuluit rebus: moxque Agilonem magistrum peditum ea tempestate probe cognitum miserat, ut viso honoratissimo viro, compertaque per eum morte Constantii, solveretur obsidium.

17. Inter quae ne cessaret Aquileiae oppugnatio, cum in reliquis opera consumeretur incassum, placuit resistentes acriter ad deditionem siti compelli. Et ubi aquarum ductibus intersectis nihilominus celsiore fiducia repugnarent, flumen laboribus avertitur magnis; quod itidem frustra est factum. Attenuatis enim avidioribus bibendi subsidiis, hi, quos temeritas clauserat, contenti putealibus aquis parce vixerunt.

18. Quae dum agitantur casibus antedictis, supervenit, ut praeceptum est, Agilo, scutorumque densitate contectus, prope fidenter accessit: multaque loquutus et vera, quibus Constantii obitum, firmatumque Iuliani docebat imperium, non sine conviciis computabatur ut fallax. Nec ei quisquam credidit gesta narranti, antequam pacta salute susceptus ad pugnaculum solus, fide religiosius reddita, ea, quae docuerat, replicaret. 19. His auditis, ex diuturno angore portis reclusis omnes effusi, suscepere laeti pacificum ducem: seque purgantes, Nigrinum totius furoris auctorem, paucosque alios obtulerunt, eorum supplicio laesae crimina maiestatis et urbis aerumnas expiari poscentes. 20. Paucis denique post diebus exploratius spectato negotio, Mamertino tum iudicante prae-

P 2

fecto praetorio, Nigrinus ut acerrimus belli instinctor exustus est vivus. Romulus vero post eum et Sabostius curiales, convicti sine respectu periculi studia sevisse discordiarum, poenali consumpti sunt ferro: residui omnes abierunt innoxii, quos in certaminum rabiem necessitas egerat, non voluntas. Id enim aequitate pensata statuerat placabilis Imperator et clemens. Et haec quidem postea gesta sunt.

21. Iulianus vero agens etiam tum apud Naessum, curis altioribus stringebatur, multa utrimque pertimescens: formidabat enim, ne clausorum militum apud Aquileiam repentino adsultu obseratis angustiis Alpium Iuliarum, provincias et adminicula perderet, quae exinde sperabat indies. 22. Itidemque opes Orientis magnopere verebatur, audiens, dispersum per Thracias militem contra vim subitam cito coactum adventare Succorum confinia, Comite Marciano ducente. Sed tamen congrua instantium sollicitudinum moli ipse quoque agitans, efficaciter Illyricum contrahebat exercitum, pulvere coalitum Martio, promptumque in certaminibus bellicoso iungi rectori. 23. Nec privatorum utilitates, in tempore adflagranti despiciens, litesque audiens controversas, maxime municipalium ordinum, ad quorum favorem propensior, iniuste plures muneribus publicis adnectebat. 24. Ibi Symmachum repertum et Maximum senatores conspicuos, a nobilitate legatos ad Constantium missos, exinde reversos honorifice vidit: et potiore posthabito, in locum Tertulli Maximum urbi praefecit aeternae, ad Rufini Vulcatii gratiam, cuius sororis eum filium norat. Hoc administrante alimentaria res abundavit, et querelae plebis excitari crebro solitae cessaverunt. 25. Tunc, ut securitatem trepidis rebus adferret, et obedientium nutriret fiduciam, Mamertinum praefectum praetorio per Illyricum designavit consulem, et Nevitam: qui nuper, ut primum augen

dae barbaricae vilitatis auctorem, immoderate nota verat Constantinum

XIII. 1. His ac talibus inter spem metumque nova negotia commovente, Constantius apud Edessam exploratorum relationibus variis anxius, in rationes diducebatur ancipites, nunc ad concursatorias pugnas militem struens: nunc, si copia patuisset, obsidione gemina Bezabden adgressurus: consultans prudenter, ne mox partes petiturus Arctoas, improtectum Mesopotamiae relinqueret latus. 2. Verum consiliorum ambiguum retinebant multiplices morae, tardante trans Tigridem rege, dum moveri permitterent sacra. Nam si permeato flumine nullum, qui resisteret, invenisset, absque difficultate penetrarat Euphraten: alioquin ad civilia bella custodiens militem, timebat eum periculis obiectare circummuranis, firmitatem moenium munimenti defensorumque alacritatem expertus.

3. Ne quiesceret tamen, neve condemnaretur inertiae, Arbetionem et Agilonem, pedestris equestrisque militiae magistros, cum agminibus maximis properare coegit: non ut lacesserent Persas in proelia, sed praetenturis iuncturos citeriores Tigridis ripas, et speculaturos, quonam rex erumperet violentus. Addebatque monendo saepius et scribendo, ut, simulatque multitudo transire coepisset hostilis, referrent citius pedem. 4. Dumque conlimitia iussa custodiunt duces, et occulta fallacissimae gentis observantur, agens ipse cum parte validiori exercitus curabat urgentia, velut pugnaturus, oppidaque tuebatur excursu. Speculatores vero et transfugae subinde venientes repugnantia prodebant: ideo futurorum incerti, quod apud Persas nemo consiliorum est conscius, praeter optimates taciturnos et fidos, apud quos Silentii quoque colitur numen. 5. Accersebatur autem a memoratis ducibus Imperator adsidue, orantibus ferri sibi suppetias. Testabantur enim, se non nisi

coactis in unum viribus cunctis posse impetum regis ardentissimi sustinere.

6. Quae dum aguntur ita sollicite, nuntii percrebuere [certissimi]: quorum clara fide compertum est, Iulianum Italiam et Illyricum cursu celeri praetergressum, claustra interim occupasse Succorum: accita undique praestolantem auxilia, ut multitudine stipatus armorum pervaderet Thracias. 7. Quo cognito, maerore offusus Constantius, solatio uno sustentabatur, quod intestinos semper superaverit motus: re tamen magnam ei difficultatem ad capessendum consilium adferente, id elegit potissimum, ut vehiculis publicis impositum paullatim praemitteret militem, imminenti casus atrocitati velocius occursurum. 8. Omniumque consensu adprobata sententia, pergebant, ut praeceptum est, expediti. Eique haec disponenti luce postera nuntiatur, regem cum omni manu, quam duxerat, ad propria revertisse, auspiciis dirimentibus: lenitoque metu, revocatis omnibus, praeter eos, quos consuetudo praesidio Mesopotamiae destinarat, reversus est Hierapolim.

9. Summa itaque coeptorum quorsum evaderet, ambigens, cum in unum exercitus convenisset, omnes centurias, et manipulos, et cohortes in concionem vocavit concinentibus tubis: oppletoque multitudinis campo, ut eam ad firmanda promptius adigeret imperanda, tribunali celso sistens, stipatoque solito densius, haec prosequutus est ad serenitatis speciem et fiduciae vultu formato.

10. *Sollicitus semper, ne quid re levi vel verbo committam inculpatae parum congruens honestati, utque cautus navigandi magister, clavos pro fluctuum motibus erigens vel inclinans, compellor nunc apud vos, amantissimi viri, confiteri meos errores, quin potius (si dici liceat verum) humanitatem, quam credidi negotiis communibus profuturam. Proinde, ut facilius*

sciri possit, quae sit huius concilii convocandi materia, accipite quaeso aequis auribus et secundis.

11. *Gallum patruelem meum, tempore, quo confundendis rebus pertinaciter Magnentius inhaerebat, quem obruere vestrae virtutes, potestate Caesaris sublimatum ad Orientis praesidium misi: qui, cum a iustitia per multa visu relatuque nefaria defecisset, arbitrio punitus est legum.* 12. *Atque utinam hoc contenta esset invidia, turbarum acerrima concitatrix! et angebat nos una sed secura doloris praeteriti recordatio. At nunc aliud accidit, ausim dicere, praeteritis maestius, quod per fortitudinem vobis ingenitam adiumenta caelestia coercebunt.* 13. *Iulianus, quem, dum circumfrementes Illyricum nationes exteras oppugnatis, tuendis praefecimus Galliis, levium confidentia proeliorum, quae cum Germanis gessit semiermibus, ut vecors elatus, adscitis in societatem superbam auxiliaribus paucis, feritate speque postrema ad perniciosam audaciam promptis, in noxam publicam conspiravit, aequitate calcata, parente nutriceque orbis Romani: quam tumentes spiritus tamquam favillas esse facturam deinde, ut scelestorum ultricem, et ipse expertus, et docente antiquitate facile credo.*

14. *Quid igitur superest, nisi ut turbinibus excitis occurramus? subcrescentis rabiem belli, antequam pubescat validius, celeritatis remediis oppressuri. Nec enim dubium, favore numinis summi praesente, cuius perenni suffragio damnantur ingrati, ferrum impie praeparatum ad eorum interitum esse vertendum, qui non lacessiti, sed aucti beneficiis pluribus, ad insontium pericula surrexerunt.* 15. *Ut enim mea mens auguratur, iustitiaque rectis consiliis adfutura promittit, spondeo, quod, si ventum fuerit comminus, ita pavore torpescent, ut nec oculorum vestrorum vibratae lucis ardorem, nec barritus sonum perferant primum.*

16. Omnes post haec dicta in sententiam suam,

hastasque vibrantes irati, post multa, quae benivole responderant, petebant se duci protinus in rebellem. Qua gratia in laetitiam Imperator versus ex metu, concione mox absoluta, Arbetionem ante alios faustum ad intestina bella sedanda ex anteactis iam sciens, iter suum praeire cum lanceariis et Mattiariis, et catervis expeditorum praecepit, et cum Laetis itidem Gomoarium, venturis in Succorum angustias opponendum, ea re aliis antelatum, quod ut contemptus in Galliis, erat Iuliano infestus.

XIV. 1. In hoc rerum adversarum tumultu haerens eius fortuna iam et subsistens, adventare casum vitae difficilem, modo non loquentibus signis aperte monstrabat. Namque et nocturnis imaginibus terrebatur, et nondum penitus mersus in somnum, umbram viderat patris obtulisse pulcrum infantem: eumque susceptum et locatum in gremio suo, excussam sibi proiecisse longius sphaeram, quam ipse dextera manu gestabat. Id autem permutationem temporum indicabat, licet interpretantes placentia responderent. 2. Post haec confessus est iunctioribus proximis, quod tamquam desolatus secretum aliquid videre desierit, quod interdum adfuisse sibi squalidius existimabat: et putabatur Genius quidam tutelae salutis adpositus eum reliquisse, mundo citius digressurum. 3. Ferunt enim theologi, in lucem editis hominibus cunctis, salva firmitate fatali, huiusmodi quaedam velut actus rectura numina sociari, admodum tamen paucissimis visa, quos multiplices auxere virtutes. 4. Idque et oracula et auctores docuere praeclari: inter quos est etiam Menander comicus, apud quem hi senarii duo leguntur:

Ἅπαντι δαίμων ἀνδρὶ συμπαρίσταται
Εὐθὺς γενομένῳ, μυσταγωγὸς τοῦ βίου.

5. Itidem ex sempiternis Homeri carminibus intelligi datur, non deos caelestes cum viris fortibus colloqu-

tos, nec adfuisse pugnantibus vel iuvisse, sed familiares genios cum iisdem versatos, quorum adminiculis freti praecipuis Pythagoras enituisse dicitur et Socrates, Numaque Pompilius, et superior Scipio: et ut quidam existimant, Marius, et Octavianus, cui Augusti vocabulum delatum est primo: Hermesque Termaximus, et Tyaneus Apollonius, atque Plotinus, ausus quaedam super hac re disserere mystica, alteque monstrare, quibus primordiis hi genii animis connexi mortalium, eas tamquam gremiis suis susceptas tuentur, quoad licitum est, docentque maiora, si senserint puras, et a colluvione peccandi immaculata corporis societate discretas.

XV. 1. Ingressus itaque Antiochiam festinando Constantius, ad motum certaminum civilium, ut solebat, avide surrecturus, paratis omnibus exire properabat immodice, renitentibus plurimis murmure tenus: nec enim dissuadere palam audebat quisquam vel vetare. 2. Autumno iam senescente profectus, eum ad suburbanum venisset disiunctum exinde tertio lapide, Hippocephalum nomine, lucente iam die cadaver hominis interfecti dextra iacens capite avulso conspexit, contra occiduum latus extensum: territusque omine, finem parantibus fatis destinatius ipse tendebat: venitque Tarsum, ubi leviore febri contactus, ratusque itinerario motu imminutae valetudinis excuti posse discrimen, petiit per vias difficiles Mopsucrenas, Ciliciae ultimam hinc pergentibus stationem, sub Tauri montis radicibus positam: egredique sequuto die conatus, invalente morbi gravitate detentus est: paullatimque urente calore nimio venas, ut ne tangi quidem corpus eius posset in modum foculi fervens, cum usus deficeret medelarum, ultimum spirans deflebat exitium: mentisque sensu tum etiam integro, successorem suae potestatis statuisse dicitur Iulianum. 3. Deinde anhelitu iam pulsatus letali conti-

cuit: diuque cum anima colluctatus iam discessura, abiit e vita III. Non. Octobrium, imperii vitaeque anno quadragesimo et mensibus paucis.

4. Post quae, supremis cum gemitu conclamatis, excitisque lamentis et luctu: deliberabant locum obtinentes in aula regia primum, quid agerent, quidve moliri deberent: paucisque occulte super eligendo Imperatore tentatis, incitante, ut ferebatur, Eusebio, quem noxarum conscientia stimulabat, cum novandis rebus imminens obsisteret Iulianus: mittuntur ad eum Theolaiphus et Aligildus, tunc Comites, mortem indicantes propinqui, et oraturi, ut mora omni depulsa ad obtinendum obtemperare sibi paratum tenderet Orientem. 5. Fama tamen rumorque loquebatur incertus, Constantium voluntatem ordinasse postremam: in qua Iulianum, ut praediximus, scripsit heredem: et iis quos diligebat, fideicommissa detulit et legata. 6. Uxorem autem praegnantem reliquit, unde edita posthuma, eiusque nomine adpellata, cum adolevisset, matrimonii iure copulata est Gratiano.

XVI. 1. Bonorum igitur vitiorumque eius differentia vere servata, praecipua *prima* conveniet expediri. Imperatoriae auctoritatis cothurnum ubique custodiens, popularitatem elato animo contemnebat et magno: erga tribuendas celsiores dignitates impendio parcus: nihil circa administrationum augmenta praeter pauca novari perpessus: numquam erigens cornua Militarium. 2. Nec sub eo dux quisquam cum clarissimatu provectus est. Erant enim, ut nos quoque meminimus, Perfectissimi: nec occurrebat magistro equitum provinciae rector, nec contingi ab eo civile negotium permittebat. Sed cunctae castrenses et ordinariae potestates, ut honorum omnium apicem, priscae reverentiae more praefectos semper suspexere praetorio. 3. In conservando milite nimium cautus: examinator meritorum nonnumquam subscrupo

sus, palatinas dignitates velut ex quodam tribuens perpendiculo: et sub eo nemo celsum aliquid acturus in regia, repentinus adhibitus est vel incognitus: sed qui post decennium officiorum magisterium, vel largitiones, vel simile quidquam esset recturus, apertissime noscebatur. Valdeque parum contigerat, ut Militarium aliquis ad civilia regenda transiret: contraque non nisi pulvere bellico indurati praeficiebantur armatis. 4. Doctrinarum diligens adfectator: sed cum a rhetorica per ingenium desereretur obtunsum, ad versificandum transgressus, nihil operae pretium fecit. 5. In vita parca et sobria, edendi potandique moderatione valetudinem ita retinuit firmam, ut raros colligeret morbos, sed eos non procul a vitae periculis: id enim evenire corporibus a lascivia demotis et luxu, diuturna experimenta et probationes medendi monstrarunt. 6. Somno contentus exiguo, cum id posceret tempus et ratio: perque spatia vitae longissima impendio castus, ut nec mare ministro saltem suspicione tenus posset redargui; quod crimen, etiamsi non invenit malignitas, fingit in summarum licentia potestatum. 7. Equitandi et iaculandi, maximeque perite dirigendi sagittas, artiumque armaturae pedestris perquam scientissimus. Quod autem nec tersisse umquam nares in publico, nec spuisse, nec transtulisse in partem alterutram vultum aliquando visus est, nec pomorum quidquam, quoad vixerat, gustaverit, ut dicta saepius praetermitto.

8. Dinumeratis carptim bonis, quae scire potuimus, nunc ad explananda eius vitia veniamus. Cum esset in negotiis aliis principibus mediis comparandus, si adfectatae dominationis ansam quamdam falsam reperisset aut levem, hanc sine fine scrutando, fasque eodem loco ducens et nefas, Caligulae, et Domitiani, et Commodi immanitatem facile superabat: quorum aemulatus saevitiam inter imperandi exordia, cunctos

sanguine et genere se contingentes turpiter interemit. 9. Addebatur miserorum aerumnis, qui rei maiestatis imminutae vel laesae deferebantur, acerbitas eius et iracundae suspiciones, in huiusmodi cuncta distentae. Et si quid tale increpuisset, in quaestiones acrius exsurgens quam civiliter, spectatores adponebat his litibus truces: mortemque longius in puniendis quibusdam, si natura permitteret, conabatur extendi: in huiusmodi controversiarum partibus etiam Gallieno ferocior. 10. Ille enim perduellionum crebris verisque adpetitus insidiis, Aureoli, et Posthumi, et Ingenui, et Valentis cognomento Thessalonici, aliorumque plurium, mortem factura crimina aliquoties lenius vindicabat: hic etiam facta vel dubia adigebat videri certissima vi nimia tormentorum. 11. Iustumque in eiusmodi titulis capitaliter oderat, cum maxime id ageret, ut iustus existimaretur et clemens. Et tamquam ex arida silva volantes scintillae, flato leni ventorum adusque discrimina vicorum agrestium incohibili cursu perveniunt, ita ille quoque ex minimis causis malorum congeries excitabat, Marci illius dissimilis Principis verecundi, qui, cum ad imperiale culmen in Syria Cassius surrexisset, epistolarum fascem ab eo ad conscios missum, perlatore capto sibi oblatum, illico signatum exuri praecepit, agens adhuc in Illyrico, ne insidiatoribus cognitis, invitus quosdam habere posset offensos. 12. Utque recte sentientes quidam arbitrabantur, virtutis erat potius indicium magnae, imperio eumdem Constantium sine cruore cessisse, quam vindicasse tam inclementer. 13. Ut Tullius quoque docet, crudelitatis increpans Caesarem in quadam ad Nepotem epistola: *Neque enim quidquam aliud est felicitas*, inquit, *nisi honestarum rerum prosperitas*. Vel ut alio modo definiam: *Felicitas est fortuna adiutrix consiliorum bonorum: quibus qui non utitur, felix esse nullo pacto potest. Ergo in perditis impiisque*

consiliis, quibus Caesar usus erat, nulla potuit esse felicitas. Feliciorque meo iudicio Camillus exsulans, quam temporibus iisdem Manlius, etiamsi (id quod cupierat) regnare potuisset. 14. Id Ephesius quoque Heraclitus adserens monet, et ab inertibus et ignavis, eventus variante fortuna, superatos aliquoties viros fuisse praestantes: illud vero eminere inter praecipuas laudes, cum potestas in gradu, velut sub iugum missa nocendi saeviendique cupiditate et irascendi, in arce victoris animi tropaeum erexit gloriosum.

15. Ut autem in externis bellis hic Princeps fuit saucius et adflictus: ita prospere succedentibus pugnis civilibus tumidus, et intestinis ulceribus rei publicae sanie perfusus horrenda: quo pravo proposito magis quam recto vel usitato, triumphales arcus ex clade provinciarum sumptibus magnis erexit in Galliis et Pannoniis, titulis gestorum adfixis .... se, quoad stare poterunt, monumenta lecturis. 16. Uxoribus, ac spadonum gracilentis vocibus, et palatinis quibusdam nimium quantum addictus, ad singula eius verba plaudentibus, et, quid ille aiat vel neget, ut adsentiri possint, observantibus.

17. Augebat etiam amaritudinem temporum flagitatorum rapacitas inexpleta, plus odiorum ei quam pecuniae conferentium. Hocque multis intolerantius videbatur, quod nec causam aliquando audivit, nec provinciarum indemnitati prospexit, cum multiplicatis tributis et vectigalibus vexarentur. Eratque super his adimere facilis, quae donabat.

18. Christianam religionem absolutam et simplicem anili superstitione confundens: in qua scrutanda perplexius, quam componenda gravius, excitavit discidia plurima; quae progressa fusius aluit concertatione verborum: ut catervis antistitum iumentis publicis ultro citroque discurrentibus per synodos, quas ad

pellant, dum ritum omnem ad suum trahere conantur arbitrium, rei vehiculariae succideret nervos.

19. Figura tali situque membrorum: subniger, luce oculorum edita, cernensque acutum, molli capillo, rasis adsidue genis lucentibus ad decorem, adusque pubem ab ipsis colli confiniis longior, brevissimis cruribus et incurvis: unde saltu valebat et cursu.

20. Pollinctum igitur corpus defuncti, conditumque in loculis, Iovianus etiam tum protector domesticus, cum regia prosequi pompa Constantinopolim usque iussus est, prope necessitudines eius humandum. 21. Eique vehiculo insidenti quod portabat reliquias, ut principibus solet, annonae militaris offerebantur indicia, ut ipsi nominant, proba, et animalia publica monstrabantur, et ex usu crebrescebant occursus: quae et alia horum similia, eidem Ioviano imperium quidem, sed et cassum et umbratile ut ministro rerum funebrium portendebant.

AMMIANI MARCELLINI
RERUM GESTARUM
LIBER XXII

Iulianus A. metu Constantii A. subsistit in Dacia, et clam haruspices ac augures consulit. C. I. Iulianus cognita morte Constantii transcurrit Thracias, et Constantinopolim pacatam intrat, totumque imperium Rom. citra pugnam recipit. II. Constantiani quidam, pars iure, pars iniuria damnantur. III. Eunuchos omnes et tonsores ac coquos palatio expellit Iulianus A. et de palatinorum spadonum vitiis, ac de corrupta disciplina militari. IV. Iulianus A. cultum deorum, antea dissimulatum, palam et libere profitetur, et Christianorum episcopos inter se committit. V. Qua arte complures litigatores Aegyptios, a quibus moleste interpellabatur, domum redire coegerit. VI. Iulianus Constantinopoli saepe ius dicit in curia, et dum ibi Thra-

ciarum res ordinat, variis exterarum gentium legationibus aditur, VII. *Descriptio Thraciarum, et sinus Pontici, regionumque ac nationum Ponto adiacentium.* VIII. *Iulianus A. aucta ornataque Constantinopoli, Antiochiam petit, ac in itinere Nicomediensibus ad reparandas urbis ruinas pecunias tribuit, Ancyrae iurisdictionibus vacat.* IX. *Antiochiae hiemans Iulianus iura reddit, nec quemquam propter religionem gravat.* X. *Georgius Alexandriae episcopus ab ethnicis Alexandrinis cum duobus aliis per vicos trahitur, discerpiturque ac crematur impune.* XI. *Expeditionem Iulianus parat in Persas, et ad praenoscendum belli eventum oracula consulit, victimasque innumerabiles caedit, totus haruspicinae et auguriis addictus.* XII. *Templi Apollinis Daphnaei incendium Iulianus A. immerito imputat Christianis, et maiorem Antiochiae ecclesiam claudi iubet.* XIII. *Iulianus A. in monte Casio Iovi sacra facit: cur Antiochiensibus iratus, Misopogonem scripserit.* XIV. *Descriptio rerum Aegyptiacarum: et de Nilo, de Crocodilo, de Ibi, ac de Pyramidibus.* XV. *De quinque Aegypti provinciis, deque claris earum urbibus.* XVI.

1. Dum haec in diversa parte terrarum fortunae struunt volubiles casus, Iulianus inter multa, quae per Illyricum agitabat, exta rimabatur adsidue, avesque suspiciens, praescire festinabat accidentium finem: sed responsis ambiguis et obscuris haerebat futurorum incertus. 2. Eique tandem haruspicinae peritus Apruncülus, Gallus orator, promotus rector postea Narbonensis, nuntiavit eventus, inspectu iecoris, ut aiebat ipse, praedoctus, quod operimento duplici viderat tectum. Cumque ille timeret, ne cupiditati suae congruentia fingerentur, atque ideo maestus, omen multo praesentius ipse conspexit, quod excessum Constantii clare monstrabat. Eodem enim puncto, quo idem obierat in Cilicia, lapso milite, qui se insessurum equo dextra manu erexit, humique prostrato, exclamavit illico audientibus multis, cecidisse, qui eum ad culmen evexit. 3. Fixa tamen firmitate consistens, intra terminos Daciae se continebat, sic quoque plurima pertimescens. Nec enim cautum ducebat coniecturis credere, forsitan in contrarium erupturis.

II. 1. Inter quae tam suspensa, advenere subito missi ad eum legati, Theolaiphus atque Aliguldus, defunctum Constantium nuntiantes, addentesque, quod eum voce suprema successorem suae fecerit potestatis. 2. Qua re cognita, post exemptos periculorum aestus, et bellicarum sollicitudinum turbas imminentes elatus, iamque vaticiniis credens, et celeritatem negotiis suis aliquoties profuisse expertus, edixit iter in Thracias: motisque propere signis emensa declivitate Succorum, Philippopolim petiit Eumolpiada veterem, alacri gradu sequentibus, quos duxerat, cunctis. 3. Advertebant enim imperium, quod ereptum ibant cum ultimorum metu discriminum, praeter spem ordinario iure concessum. Utque solet fama novitates augere, properabat exinde sublimior, ut quodam Triptolemi curru, quem ob rapidos circumgressus aëriis serpentibus et pinnigeris fabulosa vetustas imponit: perque terras et maria formidatus, nullis obstantibus muris, Heracleam ingressus est Perinthum. 4. Quo apud Constantinopolim mox comperto, effundebatur aetas omnis et sexus tamquam demissum aliquem visura de caelo. Exceptus igitur tertio Iduum Decembrium verecundis senatus officiis, et popularium consonis plausibus, stipatusque armatorum et togatorum agminibus, velut acie ducebatur instructa: omnium oculis in eum non modo contuitu destinato, sed cum admiratione magna defixis. 5. Somnio enim propius videbatur, adultum adhuc iuvenem, exiguo corpore, factis praestantem ingentibus, post cruentos exitus regum et gentium; ab urbe in urbem inopina velocitate transgressum, quaqua incederet, accessione opum et virium flammae instar cuncta facilius occupasse: principatum denique deferente nutu caelesti absque ulla publicae rei suscepisse iactura.

III. 1. Brevi deinde Secundo Sallustio, promoto praefecto praetorio, summam quaestionum agitanda-

rum ut fido commisit: Mamertino, et Arbetione, et Agilone atque Nevita adiunctis, itidemque Iovino magistro equitum per Illyricum recens provecto. 2. Qui omnes transgressi Chalcedona, praesentibus Iovianorum Herculianorumque principibus et tribunis, causas vehementius aequo bonoque spectaverunt, praeter paucas, in quibus veritas reos nocentissimos offerebat. 3. Et Palladium primum ex magistro officiorum in Britannos exterminarunt, suspicione tenus insimulatum, quaedam in Gallum composuisse apud Constantium, dum sub eodem Caesare officiorum esset magister. 4. Dein Taurum ex praefecto praetorio in exsilium egere Vercellum: cuius factum apud iudices iustorum iniustorumque distinctores videri potuit veniae plenum. Quid enim deliquit, si ortum turbinem veritus, ad tutelam Principis sui confugit? Et acta super eo gesta non sine magno legebantur horrore, cum id voluminis publici contineret exordium: *Consulatu Tauri et Florentii, inducto sub praeconibus Tauro.* 5. Ad exitium itidem tale Pentadius trahebatur: cui id obiectum est, quod a Constantio missus notis excepit, quae propinquante pernicie super multis interrogatus responderat Gallus. Sed cum se iuste defenderet, tandem abiit innoxius. 6. Iniquitate simili Florentius tunc magister officiorum, Nigriniani filius, contrusus est in insulam Dalmatiae Boas. Alter enim Florentius, ex praefecto praetorio consul, etiam tum, rerum mutatione subita territus, cum coniuge periculis exemptus diu delituit, nec redire ante mortem potuit: capitis crimine tamen damnatus est absens. 7. Pari sorte Euagrius, Comes rei privatae, et Saturninus ex cura palatii, et Cyrinus ex notario, portati sunt in exsilium. Ursuli vero necem largitionum Comitis ipsa mihi videtur flesse Iustitia, Imperatorem arguens ut ingratum. Cum enim Caesar in partes mitteretur occiduas omni tenacitate stringendus,

nullaque potestate militi quidquam donandi delata, ut pateret ad motus asperior exercitus; hic idem Ursulus datis litteris ad eum, qui Gallicanos tuebatur thesauros, quidquid posceret Caesar, procul dubio iusserat dari. 8. Quo exstincto, cum maledictis exsecrationibusque multorum se Iulianus sentiret expositum, impurgabile crimen excusari posse existimans, absque conscientia sua hominem adfirmabat occisum, praetendens, quod eum militaris ira delevit, memor quae dixerat, ut ante retulimus, cum Amidam vidisset excisam. 9. Ideoque timidus videbatur, vel parum intelligens, quid conveniret, cum Arbetionem semper ambiguum et praetumidum his quaestionibus praefecisset, aliis specie tenus cum principiis legionum praesentibus, quem primum omnium saluti suae norat obiectum, ut decuit victoriarum civilium participem fortem.

10. Et quamquam haec, quae retulimus, eius displicuere fautoribus; sequentia tamen severitatis recto vigore sunt gesta. 11. Apodemium enim ex agente in rebus, quem in Silvani necem et Galli effrenatius arsisse docuimus, Paulumque notarium cognomento Catenam, cum multorum gemitu nominandum, vivos exustos, qui sperari debuit, oppressit eventus. 12. Eusebium super his, cui erat Constantiani thalami cura commissa, alte spirantem et dirum addixere poenae letali: quem ab ima sorte adusque iubendum Imperatori paene elatum; ideoque intolerabilem, humanorum spectatrix Adrastia, aurem (quod dicitur) vellens, monensque, ut castigatius viveret, reluctantem praecipitem tamquam e rupe quadam egit excelsa.

IV. 1. Conversus post haec Princeps ad Palatinos, omnes omnino qui sunt, quique esse possunt, non ut philosophus indagandae veritatis professor. 2. Laudari enim poterat, si saltem moderatos quosdam, licet paucos, retinuisset, morumque probitate compertos. Namque fatendum est, pleramque eorum partem vi-

tiorum omnium seminarium effusius aluisse, ita ut rempublicam inficerent cupiditatibus pravis: plusque exemplis, quam peccandi licentia laederent multos. 3. Pasti enim ex his quidam templorum spoliis, et lucra ex omni odorantes occasione, ab egestate infima ad saltum sublati divitiarum ingentium, nec largiendi, nec rapiendi, nec absumendi tenuere aliquem modum, aliena invadere semper adsuefacti. 4. Unde fluxioris vitae initia pullularunt, et periuria, et nullus existimationis respectus, demensque superbia fidem suam probrosis quaestibus polluebat. 5. Inter quae ingluvies et gurgites crevere praerupti conviviorum, et pro victorialibus epulares triumphi: ususque abundantes serici et textiles auctae sunt artes, et culinarum sollicitior cura: et ambitiosa ornatarum domorum exquisita sunt spatia: quorum mensuram si in agris consul Quintius possedisset, amiserat etiam post dictaturam gloriam paupertatis.

6. Quibus tam maculosis accessere flagitia disciplinae castrensis, cum miles cantilenas meditaretur pro iubilo molliores: et non saxum erat, ut antehac, armato cubile, sed pluma et flexiles lectuli, et graviora gladiis pocula, testa enim bibere iam pudebat: et quaerebantur aedes marmoreae, cum scriptum sit in antiquitatibus, Spartanum militem coërcitum acriter, quod procinctus tempore ausus sit videri sub tecto. 7. Adeo autem ferox erat in suos illis temporibus miles et rapax; ignavus vero in hostes et fractus, ut per ambitiones otiumque opibus partis, auri et lapillorum varietates discerneret scientissime, contra quam recens memoria tradit. 8. Notum est enim, sub Maximiano Caesare vallo regis Persarum direpto, gregarium quemdam post sacculum Parthicum, in quo erant margaritae, repertum, proiectis imperitia gemmis, abisse pellis nitore solo contentum.

9. Evenerat iisdem diebus, ut ad demendum Im-

peratoris capillum tonsor venire praeceptus, introiret quidam ambitiose vestitus. Quo viso, Iulianus obstupuit: *Ego*, inquit, *non rationalem iussi, sed tonsorem acciri.* Interrogatus tamen ille, quid haberet ex arte compendii: vicenas diurnas respondit annonas, totidemque pabula iumentorum [quae vulgo dictitant capita] et annuum stipendium grave, absque fructuosis petitionibus multis. 10. Unde motus, omnes huiusmodi cum coquis similibusque aliis eadem accipere bene consuetos, ut parum sibi necessarios, data, quo velint, eundi potestate proiecit.

V. 1. Et quamquam a rudimentis pueritiae primis inclinatior erat erga numinum cultum, paullatimque adulescens desiderio rei flagrabat, multa metuens tamen agitabat quaedam ad id pertinentia, quantum fieri poterat, occultissime. 2. Ubi vero abolitis, quae verebatur, adesse sibi liberum tempus faciundi, quae vellet, advertit, sui pectoris patefecit arcana: et planis absolutisque decretis aperiri templa, arisque hostias admoveri ad deorum statuit cultum. 3. Utque dispositorum roboraret effectum, dissidentes Christianorum antistites cum plebe discissa in palatium intromissos monebat civilius, ut discordiis consopitis quisque nullo vetante religioni suae serviret intrepidus. 4. Quod agebat ideo obstinate, ut dissensiones augente licentia, non timeret unanimantem postea plebem: nullas infestas hominibus bestias, ut sunt sibi ferales plerique Christianorum, expertus. Saepeque dictitabat, *Audite me, quem Alamanni audierunt et Franci:* imitari putans Marci principis veteris dictum. Sed parum advertit, hoc ab eo nimium discrepare. 5. Ille enim cum Palaestinam transiret, Aegyptum petens, faetentium Iudaeorum et tumultuantium saepe taedio percitus, dolenter dicitur exclamasse: *O Marcomanni, o Quadi, o Sarmatae! tandem alios vobis inertiores inveni.*

VI. 1. Per hoc idem tempus rumoribus exciti variis Aegyptii venere complures, genus hominum controversum, et assuetudine perplexius litigandi semper laetissimum, maximeque avidum multiplicatum reposcere, si compulsori quidquam dederit, ut levari debito possit, vel certe commodius per dilationem inferre, quae flagitantur, aut criminis vitandi formidine, divites pecuniarum repetundarum interrogare. 2. Hi omnes densati in unum, Principem ipsum, et praefectos praetorio graculorum more strepentes interpellabant incondite, modo non ante septuagesimum annum extorquentes, quae dedisse se iure vel secus plurimis adfirmabant. 3. Cumque nihil aliud agi permitterent, edicto proposito universos iussit transire Chalcedona, pollicitus, quod ipse quoque protinus veniret, cuncta eorum negotia finiturus. 4. Quibus transgressis, mandatum est navigiorum magistris ultro citroque discurrentium, ne quis transfretare auderet Aegyptium: hocque observato cura propensiore, evanuit pertinax calumniandi propositum, et omnes, spe praesumpta frustrati, redierunt ad lares. 5. Unde velut aequitate ipsa dictante, lex est promulgata, qua cavetur nullum interpellari suffragatorem super his, quae eum recte constiterit accepisse

(A. C. 362.)

VII. 1. Adlapso itaque Kalendarum Ianuariarum die, cum Mamertini et Nevitae nomina suscepissent paginae consulares, humilior Princeps visus est, in officio pedibus gradiendo cum honoratis: quod laudabant alii, quidam ut adfectatum et vile carpebant. 2. Dein Mamertino ludos edente Circenses, manumittendis ex more inductis per admissionum proximum, ipse lege agi dixerat, ut solebat: statimque admonitus, iurisdictionem eo die ad alterum pertinere, ut errato obnoxium decem libris auri semet ipse multavit.

3. Frequentabat inter haec curiam agendo diver-

sa, quae divisiones multiplices ingerebant. Et cum die quodam ei causas ibi spectanti venisse nuntiatus esset ex Asia philosophus Maximus, exsiluit indecore: et, qui esset oblitus, effuso cursu a vestibulo longe progressus, exosculatum susceptumque reverenter secum induxit, per ostentationem intempestivam nimius captator inanis gloriae visus, praeclarique illius dicti immemor Tulliani, quo tales notando ita relatum: 4. *Ipsi illi philosophi, etiam in his libris, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt, ut in eo ipso, quo praedicationem nobilitatemque despiciunt, praedicari de se ac se nominari velint.*

5. Nec multo deinceps, duo agentes in rebus ex iis, qui proiecti sunt, eum adiere, fidentius promittentes latebras monstrare Florentii, si eis gradus militiae redderetur: quos incessens delatoresque adpellans, addebat, non esse imperatorium, obliquis flecti indiciis ad retrahendum hominem mortis metu absconditum, qui forte non diu latitare citra spem veniae permitteretur.

6. Aderat his omnibus Praetextatus, praeclarae indolis gravitatisque priscae senator, ex negotio proprio forte repertus apud Constantinopolim, quem arbitrio suo Achaiae proconsulari praefecerat potestate

7. Nec tamen, cum corrigendis civilibus ita diligenter instaret, omisit castrensia: rectores militibus diu exploratos adponens, urbes quinetiam per Thracias omnes cum munimentis reparans extimis, curansque sollicite, ne arma vel indumenta, aut stipendium, vel alimenta deessent his, quos per supercilia Histri dispersos, excursibusque barbarorum oppositos, agere vigilanter audiebat et fortiter. 8. Quae cum ita divideret, nihil segnius agi permittens: suadentibus proximis, ut adgrederetur propinquos Gothos saepe fallaces et perfidos, hostes quaerere se meliores aiebat: illis enim sufficere mercatores Gala-

tas, per quos ubique sine çonditionis discrimine venumdantur

9. Haec eum curantem et talia commendabat externis nationibus fama, ut fortitudine, sobrietate, militaris rei scientia, virtutumque omnium incrementis excelsum: paullatimque progrediens ambitum oppleverat mundi. 10. Proinde timore eius adventus per finitimos longeque distantes latius explicato, legationes undique solito ocius concurrebant: hinc Transtigritanis pacem obsecrantibus et Armeniis, inde nationibus Indicis certatim cum donis optimates mittentibus ante tempus abusque Divis et Serendivis: ab australi plaga ad famulandum rei Romanae semet offerentibus Mauris: ab aquilone et regionibus solis, per quas in mare Phasis accipitur, Bosporanis aliisque antehac ignotis legationes vehentibus supplices ut annua complentes sollemnia, intra terrarum genitalium terminos otiose vivere sinerentur.

VIII. 1. Adpositum est (ut existimo) tempus, ad has partes nos occasione magni Principis devolutos, super Thraciarum extimis, situque Pontici sinus visa vel lecta quaedam perspicua fide monstrare.

2. Athos in Macedonia mons ille praecelsus, navibus quondam Medicis pervius, et Caphareus Euboicus scopulus, ubi Nauplius Palamedis pater classem conlisit Argivam, licet longo spatio controversi a Thessalo mari distinguunt Aegaeum: quod paullatim fusius adulescens, dextra, qua late protenditur, per Sporadas est insulosum atque Cycladas; ideo sic adpellatas, quod omnes ambiunt Delon partu deorum insignem: laeva Imbrum et Tenedum circumluens, et Lemnum et Thasum: quando perflatur, Lesbo illiditur violentius. 3. Unde gurgitibus refluis Apollinis Sminthii templum et Troada perstringit, et Ilium heroicis casibus clarum: efficitque Melana sinum oppositum Zephyro: cuius apud principium Abdera visitur

Protagorae domicilium et Democriti: cruentaeque Diomedis Thracii sedes, et convalles, per quas Hebrus sibi miscetur, et Maronea, ac Aenus, qua diris auspiciis coepta moxque relicta, ad Ausoniam veterem ductu numinum properavit Aeneas.

4. Hinc gracilescens paullatim, et velut naturali quodam commercio ruens in Pontum, eiusque partem adsumens, in speciem Φ Graecae litterae formatur: exin Hellespontum a Rhodopa scindens, Cynossema, ubi sepulta creditur Hecuba, et Coela praeterlabitur et Seston et Callipolin: contra per Achillis Aiacisque sepulcra Dardanum contingit et Abydon, unde iunctis pontibus Xerxes maria pedibus peragravit: dein Lampsacum, Themistocli dono datam a rege Persarum, et Parion, quam condidit Iasionis filius Parius. 5. Unde semiorbe curvescens altrinsecus, lataque aperiens terrarum divortia, circumfluis spatiis Propontidos respergit ex Eoo latere Cyzicum, et Dindyma, religiosa matris magnae delubra, et Apamiam, Ciumque, et Astacum sequuto tempore Nicomediam a rege cognominatam: qua in occasum procedit, Cherronesum pulsat et Aegos-potamoύς, in quo loco lapides casuros ex caelo praedixit Anaxagoras, et Lysimachiam, et civitatem, quam Hercules conditam Perinthi comitis sui memoriae dedicavit. 6. Et ut effectae plenaeque Φ litterae figura servetur, in meditullio ipso rotunditatis Proconesus insula est oblonga, et Besbicus.

7. Post cuius summitatem in angustias rursus extenuatum, Europam et Bithyniam intercurrens, per Chalcedona, Chrysopolim, et stationes transit obscuras. 8. Nam supercilia eius sinistra Athyras portus despectat et Selymbria, et Constantinopolis, vetus Byzantium, Atticorum colonia, et promontorium Ceras praelucentem navibus vehens constructam celsius turrim: quapropter Ceratas adpellatur ventus inde suetus oriri praegelidus.

9. Hoc modo fractum, et participatione maris utriusque finitum, iamque mitescens, in aequoream panditur faciem, quantum potest cadere sub adspectum, late diffusum et longe. 10. Omnis autem eius velut insularis circuitus littorea navigatio viginti tribus dimensa millibus stadiorum, ut Eratosthenes adfirmat, et Hecataeus, et Ptolemaeus, aliique huiusmodi cognitionum minutissimi scrutatores, in speciem Scythici arcus nervo coagmentati geographiae totius adsensione formatur. 11. Et qua sol oceano exsurgit Eoo, paludibus clauditur Maeotidos: qua declinat in vesperum, Romanis provinciis terminatur: unde suspicit sidus arctoum, homines alit linguis et moribus dispares: latus eius austrinum molli devexitate subductum. 12. Per haec amplissima spatia oppida sunt dispersa Graecorum: quae cuncta aetatibus variis praeter pauca Atheniensium coloni condidere Milesii, inter Ionas alios in Asia per Nileum multo ante locati; Codri illius filium, qui se pro patria bello fertur Dorico devovisse. 13. Extremitates autem arcus utrimque tenues duo exprimunt Bospori, e regione sibi oppositi, Thracius et Cimmericus: hac causa Bospori vocitati, quod per eos quondam Inachi filia mutata (ut poëtae loquuntur) in bovem, ad mare Ionium permeavit.

14. Dextram igitur inflexionem Bospori Thracii excipit Bithyniae latus, quam veteres dixere Mygdoniam: in qua Thynia et Mariandena sunt regiones, et Amyci saevitia Bebryces exempti virtute Pollucis, remotaque statio, in qua volitantes minaciter harpyias Phineus vates horrebat: per quae littora in sinus oblongos curvata Sangarius et Phyllis, et Bizes et Rhebas fluvii funduntur in maria: quibus controversae extraneae sunt Symplegades, gemini scopuli in vertices undique porrecti diruptos, adsueti priscis saeculis obviam sibi cum horrendo fragore collisis molibus

ferri, cedentesque retrorsus acri adsultu ad ea reverti, quae pulsarant. Per has saxorum dehiscentium concursantiumque crebritates, si etiam ales intervolasset, nulla celeritate pinnarum eripi poterat, quin interiret oppressa. 15. Hi scopuli, cum eos Argo prima omnium navis, Colchos ad direptionem aurei properans velleris, praeterisset innoxia, immobiles turbine circumfracto stetere concorporati, ut eos aliquando fuisse diremptos nulli nunc conspicantium credant, nisi super hoc congruerent omnes priscorum carminum cantus.

16. Post Bithyniae partem, provinciae Pontus et Paphlagonia protenduntur, in quibus Heraclea, et Si nope, et Polemonion, et Amisos amplae sunt civitates, et Tios, et Amastris, omnes ab auspicio diligentia fundatae Graecorum: et Cerasus, unde advexit huiusmodi poma Lucullus, insulaeque arduae, Trapezunta et Pityunta continentes oppida non obscura. 17. Ultra haec loca Acherusium specus est, quod accolae μυχοπόντιον adpellant, et portus Acone: fluvii diversi, Acheron, itidemque Arcadius, et Iris, et Tibris, et iuxta Parthenius, omnes in mare ictu rapido decurrentes. Thermodon his est proximus, ab Armonio defluens monte, et Themiscyraeos interlabens lucos: ad quos Amazonas quondam migrare necessitas subegerat talis. 18. Attritis damnorum adsiduitate finitimis, Amazones veteres, quae eos cruentis populabantur incursibus, altiora spirabant: viresque suas circumspectantes his, quae propinqua saepius adpetebant, validiores, raptae praecipiti cupiditatis ardore, perruptis nationibus plurimis, manus Atheniensibus intulerunt: acrique concertatione effuse disiectae, omnes nudatis equitatus sui lateribus corruere. 19. Harum interitu cognito, residuae ut imbelles domi relictae, extrema perpessae, vicinitatis eis repensantis similia funestos impetus declinantes, ad pacatio

rem sedem transiere Thermodontis: quarum progenies longe deinde propagata per numerosam subolem, manu firmissima ad loca reverterat genitalia, sequuto tempore populis diversarum originum formidabilis. 20. Haud procul inde attollitur Carambis placide collis, contra [septemtrionem] Helicen exsurgens, cuius e regione est Crioυmetopon Tauricae promontorium, duobus millibus et quingentis stadiis disparatum. Hocque ex loco omnis ora maritima, cuius initium Halys est amnis, velut longitudine lineali directa, nervi efficit speciem, duabus arcus summitatibus complicati. 21. His regionibus Dahae confines sunt, acerrimi omnium bellatores, et Chalybes, per quos erutum et domitum est primitus ferrum. Post quos terras patentes Byzares obtinent, et Sapires, et Tibareni, et Mossynoeci, et Macrones, et Philyres, populi nulla nobis adsuetudine cogniti. 22. A quibus brevi spatio distant virorum monumenta nobilium, in quibus Sthelenus est humatus, et Idmon, et Tiphys: primus Her culis socius Amazonico bello letaliter vulneratus: alter augur Argonautarum: tertius eiusdem navis cautissimus rector. 23. Praetercursis partibus memoratis, Aulion antrum est, et fluenta Callichori ex facto cognominati, quod, superatis post triennium Indicis nationibus, ad eos tractus Liber versus, circa huius ripas virides et opacas orgia pristina reparavit et choros: Trieterica huiusmodi sacra quidam existimant adpellari. 24. Post haec confinia Camaritarum pagi sunt celebres, et Phasis fremebundis cursibus Colchos attingit, Aegyptiorum antiquam subolem: ubi inter civitates alias Phasis est nomine fluvii dictitata, et Dioscurias nunc usque nota: cuius auctores Amphitus et Cercius Spartani traduntur, aurigae Castoris et Pollucis, a quibus Heniochorum natio est instituta. 25. Paullum ab his secernuntur Achaei: qui bello anteriore quodam apud Troiam consummato, non cum

super Helena certaretur, ut auctores prodidere nonnulli, in Pontum reflantibus ventis errore delati, cunctisque hostilibus, stabilem domiciliis sedem nusquam reperientes, verticibus montium insedere semper nivalium: et horrore caeli districti, victum etiam sibi cum periculis rapto parare adsuefacti sunt: atque eo ultra omnem deinde ferociam saevierunt. Super Cercetis, qui iisdem adnexi sunt, nihil memoratu traditur dignum.

26. Quorum post terga Cimmerici agitant incolae Bospori, ubi Milesiae sunt civitates, harumque velut mater omnium Panticapaeum: quam perstringit Hypanis fluvius, genuinis intumescens aquis et externis. 27. Itineribus hinc extensis, Amazones adusque Caspium mare porrectae circumcolunt Tanain: qui inter Caucasias oriens rupes, per sinuosos labitur circumflexus, Asiamque disterminans ab Europa, in stagnis Maeoticis delitescit. 28. Huic Rha vicinus est amnis, in cuius superciliis quaedam vegetabilis eiusdem nominis gignitur radix, proficiens ad usus multiplices medelarum.

29. Ultra Tanain panduntur in latitudinem Sauromatae, per quos amnes fluunt perpetui, Maraccus, et Rhombites, et Theophanes, et Totordanes. Licet alia quoque distans immanibus intervallis Sauromatarum praetenditur natio, littori iuncta, quod Coracem suscipiens fluvium in aequor eiectat extremum.

30. Prope palus est Maeotis amplissimi circumgressus: ex cuius uberrimis venis per Patares angustias undarum magnitudo prorumpit in Pontum: cuius in dextro latere insulae sunt Phanagorus et Hermonassa, studio constructae Graecorum. 31. Circa haec stagna ultima extimaque plures habitant gentes, sermonum institutorumque varietate dispariles: Iaxamatae et Maeotae, et Iazyges, Roxolanique et Alani, et Melanchlaenae, et cum Gelonis Agathyrsi, apud quos

adamantis est copia lapidis: aliique ultra latentes, quod sunt omnium penitissimi. 32. Sed Maeotidos lateri laevo Cherronesus est propinqua, coloniarum plena Graecarum. Unde quieti sunt homines et sedati, adhibentes vomeri curam, et proventibus fructuariis victitantes.

33. A quibus per varia regna diducti itineribus modicis Tauri dissociantur, inter quos immani diritate terribiles Arinchi, et Sinchi, et Napaei, intendente saevitiam licentia diuturna, indidere mari nomen inhospitali: et a contrario per cavillationem Pontus Euxinus adpellatur, ut euethen Graeci dicimus stultum, et noctem euphronen, et furias Eumenidas. 34. Diis enim hostiis litantes humanis, et immolantes advenas Dianae, quae apud eos dicitur Oreiloche, caesorum capita fani parietibus praefigebant, velut fortium perpetua monumenta facinorum.

35. In hac Taurica insula Leuce sine habitatoribus ullis Achilli est dedicata. In quam si fuerint quidam forte delati, visis antiquitatis vestigiis, temploque et donariis eidem heroi consecratis, vesperi repetunt naves: aiunt enim, non sine discrimine vitae illic quemquam pernoctare. Ibi et aquae sunt, et candidae aves nascuntur halcyonibus similes: super quarum origine, et Hellespontiacis proeliis tempore disseremus. 36. Sunt autem quaedam per Tauricam civitates: inter quas eminet Eupatoria, et Dandace, et Theodosia, et minores aliae nullis humanis hostiis impiatae.

37. Hactenus arcus apex protendi existimatur. Eius nunc residua leniter sinuata, subiectaque ursae caelesti adusque laevum Bospori Thracii latus, ut ordo postulat, exsequemur: id admonentes, quod cum arcus omnium gentium flexis curventur hastilibus, Scythici soli vel Parthici circumductis utrimque introrsus pandis et patulis cornibus, effigiem lunae decrescentis ostendunt, medietatem recta et rotunda regula dividente.

38. Ergo in ipso huius compagis exordio, ubi Riphaei deficiunt montes, habitant Arimphaei, iusti homines, placiditateque cogniti, quos amnes Chronius et Bisula praeterfluunt: iuxtaque Massagetae, Alani et Sargetae, aliique plures obscuri: quorum nec vocabula nobis sunt nota, nec mores. 39. Interiectu deinde non mediocri Carcinites panditur sinus, eiusdemque nominis fluvius: et religiosus per eas terras Triviae lucus. 40. Dein Borysthenes a montibus oriens Neurorum, primigeniis fontibus copiosus, concursuque multorum amnium adulescens, mari praeruptis undarum verticibus intimatur: cuius in marginibus nemorosis Borysthenes est civitas, et Cephalonesus, et arae Alexandro Magno, Caesarique Augusto sacratae. 41. Longo exinde intervallo paene est insula, quam incolunt Sindi ignobiles, post heriles in Asia casus coniugiis potiti dominorum et rebus: quibus subiectum gracile littus, Achilleos vocant indigenae dromon, exercitiis ducis quondam Thessali memorabilem. Eique proxima est civitas Tyros, colonia Phoenicum, quam praestringit fluvius Tyras.

42. In medio autem spatio arcus, quod prolixae rotunditatis esse praediximus, quodque expedito viatori diebus conficitur quindecim, Europaei sunt Alani, et Costobocae, gentesque Scytharum innumerae, quae porriguntur adusque terras sine cognito fine distentas: quarum pars exigua frugibus alitur: residuae omnes palantes per solitudines vastas, nec stivam aliquando nec sementem expertas, sed squalentes et pruinosas, ferarum taetro ritu vescuntur: eisque caritates, et habitacula, vilesque supellectiles plaustris impositae sunt corticibus tectis: et, cum placuerit, sine obstaculo migrant, eadem carpenta, quo libuerit, convolventes.

43. Cum autem ad alium portuosum ambitum fuerit ventum, qui arcus figuram determinat ultimam,

Peuce prominet insula, quam circumcolunt Troglodytae et Peuci, minoresque aliae gentes: et Histros quondam potentissima civitas, et Tomi, et Apollonia, et Anchialos, et Odissos: aliae praeterea multae, quas littora continent Thraciarum. 44. Amnis vero Danubius oriens prope Rauracos montes, confines limitibus Raeticis, per latiorem orbem praetentus, ac sexaginta navigabiles paene recipiens fluvios, septem ostiis per hoc Scythicum latus erumpit in mare. 45. Quorum primum est Peuce insula supra dicta, ut interpretata sunt vocabula Graeco sermone, secundum Naracustoma, tertium Calonstoma, quartum Pseudostoma: nam Boreonstoma ac deinde Sthenostoma longe minora sunt caeteris: septimum ingens et palustri specie nigrum.

46. Omnis autem circumfluo ambitu pontus, et nebulosus est, et dulcior aequorum caeteris, et vadosus: quod et concrescit aër ex humorum spiramine saepe densatus, et irruentium undarum magnitudine temperatur, et consurgit in brevia tortuosa, limum globosque adgerente multitudine circumvenientium fluentorum. 47. Et constat ab ultimis nostri finibus maris agminatim ad hunc secessum pariendi gratia petere pisces, ut aquarum suavitate salubrius fetus educant, in receptaculis cavis, quae sunt ibi densissima, securi voracium belluarum: nihil enim in Ponto huiusmodi aliquando est visum, praeter innoxios delphinas et parvos. 48. Quidquid autem eiusdem pontici sinus Aquilone caeditur et pruinis, ita perstringitur gelu, ut nec amnium cursus subtervolvi credantur, nec per infidum et labile solum gressus hominis possit vel iumenti firmari: quod vitium numquam mare sincerum, sed permistum aquis amnicis tentat. Perlati aliquantorsum longius, quam sperabamus, pergamus ad reliqua.

49. Accesserat aliud ad gaudiorum praesentium

cumulum, diu quidem speratum, sed dilationum ambage multiplici tractum. Nuntiatum est enim per Agilonem et Iovium postea quaestorem, Aquileiae defensores longioris obsidii taedio, cognitoque Constantii excessu, patefactis portis egressos, auctores prodidisse turbarum: iisdemque vivis exustis, ut supra relatum est, omnes concessionem impetrasse delictorum et veniam.

IX. 1. At prosperis Iulianus elatior, ultra homines iam spirabat, periculis expertus adsiduis, quod ei orbem Romanum placide iam regenti, velut mundanam cornucopiam Fortuna gestans propitia, cuncta gloriosa deferebat et prospera: antegressis victoriarum titulis haec quoque adiiciens, quod, dum teneret imperium solus, nec motibus internis est concitus, nec barbarorum quisquam ultra suos exsiluit fines: sed populi omnes aviditate semper insectandi praeterita, ut damnosa et noxia, in laudes eius studiis miris accendebantur.

2. Omnibus igitur, quae res diversae poscebant et tempora, perpensa deliberatione dispositis, et militibus orationibus crebris, stipendioque competenti ad expedienda incidentia promptius animatis, cunctorum favore sublimis, Antiochiam ire contendens, reliquit Constantinopolim incrementis maximis fultam: natus enim illic, diligebat eam ut genitalem patriam et colebat. 3. Transgressus itaque fretum, praetercursa Chalcedona et Libyssa, ubi sepultus est Hannibal Poenus, inde Nicomediam venit urbem antehac inclytam, ita magnis retro principum amplificatam impensis, ut aedium multitudine privatarum et publicarum recte noscentibus regio quaedam urbis aestimaretur aeternae. 4. Cuius moenia cum vidisset in favillas miserabiles consedisse, angorem animi tacitis fletibus indicans, pigriore gradu pergebat ad regiam: hoc maxime aerumnis eius illacrimans, quod ordo

squalens occurrit et populus nimium quantum antehac florentissimus: et agnoscebat quosdam, ibidem ab Eusebio educatus episcopo, quem genere longius contingebat. 5. Hic quoque pari modo ad reparanda, quae terrae subverterat tremor, abunde praestitis plurimis, per Nicaeam venit ad Gallograeciae fines: unde dextrorsus itinere declinato, Pessinunta convertit, visurus vetusta Matris magnae delubra: a quo oppido bello Punico secundo, carmine Cumano monente, per Scipionem Nasicam simulacrum translatum est Romam. 6. Cuius super adventu in Italiam pauca cum aliis huic materiae congruentibus in actibus Commodi principis digessimus per excessum: quam autem ob rem hoc nomine oppidum sit adpellatum, variant rerum scriptores. 7. Quidam enim figmento deae caelitus lapso, ἀπὸ τοῦ πεσεῖν, quod cadere nos dicimus, urbem adseruere cognominatam. Alii memorant Ilum, Trois filium, Dardaniae regem, locum sic adpellasse. Theopompus non Ilum id egisse, sed Midam adfirmat Phrygiae quondam potentissimum regem.

8. Venerato igitur numine, hostiisque litato et votis, Ancyram redit: eumque exinde progredientem ulterius multitudo inquietabat, pars violenter erepta reddi sibi poscentium; alii querentes, consortiis se curiarum addictos iniuste; nonnulli sine respectu periculi agentes adusque rabiem, ut adversarios suos laesae maiestatis criminibus illigarent. 9. Verum ille iudicibus Cassiis tristior et Lycurgis, causarum momenta aequo iure perpendens, suum cuique tribuebat, nusquam a vero abductus, acrius in calumniatores exsurgens: quos oderat, multorum huiusmodi petulantem saepe dementiam adusque discrimen expertus, dum esset adhuc humilis et privatus. 10. Exemplumque patientiae eius in tali negotio, licet sint alia plurima, id unum sufficiet poni. Inimicum quidam suum,

cum quo discordabat asperrime, commisisse in maiestatem turbulentius deferebat: Imperatoreque dissimulante, eadem diebus continuis replicans, interrogatus ad ultimum, qui esset, quem argueret, respondit, municipem locupletem. Quo audito, princeps renidens: *quibus indiciis*, ait, *ad hoc pervenisti?* Et ille, *purpureum sibi*, inquit, *indumentum ex serico pallio parat*. 11. Iussusque post haec, ut vilis arduae rei vilem incusans, abire tacitus et innoxius, nihilominus instabat. Quo taedio Iulianus defatigatus, ad largitionum Comitem visum propius, *Iube*, inquit, *periculoso garritori pedum tegmina dari purpurea, ad adversarium perferenda: quem, ut datur intelligi, chlamydem huius coloris memorat sibi consarcinasse: ut sciri possit, sine viribus maximis quid pannuli proficiant leves.*

12. Sed ut haec laudanda et bonis moderatoribus aemulanda: ita illud amarum et notabile fuit, quod aegre sub eo a Curialibus quisquam adpetitus, licet privilegiis, et stipendiorum numero, et originis penitus alienae firmitudine communitus, obtinebat aequissimum: adeo ut plerique territi emercarentur molestias pretiis clandestinis.

13. Itineribus itaque emensis cum ad Pylas venisset, qui locus Cappadocas discernit et Cilicas, osculo susceptum rectorem provinciae nomine Celsum, iam inde a studiis cognitum Atticis, adscitumque in consessum vehiculi, Tarsum secum induxit. 14. At hinc videre properans Antiochiam, Orientis apicem pulcrum, usus itineribus solitis venit: urbique propinquans in speciem alicuius numinis votis excipitur publicis, miratus voces multitudinis magnae, salutare sidus inluxisse Eois partibus adclamantis. 15. Evenerat autem iisdem diebus annuo cursu completo Adonia ritu veteri celebrari, amato Veneris, ut fabulae fingunt, apri dente ferali deleto, quod in adulto

flore sectarum est indicium frugum. Et visum est triste, quod amplam urbem principumque domicilium introëunte Imperatore nunc primum, ululabiles undique planctus et lugubres sonus audiebantur. 16. Hic patientiae eius et lenitudinis documentum leve quidem adparuit, sed mirandum. Thalassium quemdam ex proximo libellorum, insidiatorem fratris oderat Galli: quo adorare adesseque officio inter honoratos prohibito, adversarii, cum quibus litigabat in foro, postridie turba congregata superflua, adito Imperatore, *Thalassius*, clamitabant, *inimicus pietatis tuae nostra violenter eripuit*. 17. Et ille hac occasione hominem opprimi posse coniiciens, *Agnosco*, respondit, *quem dicitis, offendisse me iusta de causa: et silere vos interim consentaneum est, dum mihi inimico potiori faciat satis*. Mandavitque adsidenti praefecto, ne audiretur eorum negotium, antequam ipse cum Thalassio rediret in gratiam, quod brevi evenit.

X. 1. Ibi hiemans ex sententia, nullis interim voluptatis rapiebatur illecebris, quibus abundant Syriae omnes: verum per speciem quietis iudicialibus causis intentus, non minus arduis quam bellicis, distrahebatur multiformibus curis, exquisita docilitate librans, quibus modis suum cuique tribueret: iustisque sententiis et improbi modicis coërcerentur suppliciis, et innocentes fortunis defenderentur intactis. 2. Et quamquam in disceptando aliquoties erat intempestivus, quid quisque iurgantium coleret, tempore alieno interrogans: tamen nulla eius definitio litis a vero dissonans reperitur: nec argui umquam potuit ob religionem vel quodcumque aliud, ab aequitatis recto tramite deviasse. 3. Iudicium enim hoc est optandum et rectum, ubi per varia negotiorum examina iustum id est et iniustum: a quo ille ne aberraret, tamquam scopulos cavebat abruptos. Hoc autem ideo adsequi potuit, quod levitatem agnoscens commotioris ingenii

sui, praefectis proximisque permittebat, [ut fidenter impetus suos aliorsus tendentes, ad quae decebat, monitu opportuno frenarent: monstrabatque] subinde, se dolere delictis, et gaudere correctione. 4. Cumque eum defensores causarum, ut conscium rationis perfectae, plausibus maximis celebrarent, fertur id dixisse permotus: *Gaudebam plane prae meque ferebam, si ab his laudarer, quos et vituperare posse adverterem, si quid factum sit secus aut dictum.* 5. Sufficiet autem pro multis, quae clementer egit in litibus cognoscendis, hoc unum ponere nec abhorrens a proposito, nec absurdum. Inducta in iudicium femina quaedam, cum palatinum adversarium suum e numero proiectorum, cinctum praeter spem conspexisset, hoc factum insolens tumultuando querebatur: et imperator, *Prosequere*, ait, *mulier, si quid te laesam existimas: hic enim sic cinctus est, ut expeditius per lutum incedat: at parum nocere tuis partibus potest.*

6. Et aestimabatur per haec et similia, ut ipse dicebat adsidue, vetus illa iustitia, quam offensam vitiis hominum Aratus extollit in caelum, imperante eo reversa ad terras, ni quaedam suo ageret, non legum arbitrio, erransque aliquoties obnubilaret gloriarum multiplices cursus. 7. Post multa enim etiam iura quaedam correxit in melius, ambagibus circumcisis, indicantia liquide, quid iuberent fieri vel vetarent. Illud autem erat inclemens, obruendum perenni silentio, quod arcebat docere magistros rhetoricos et grammaticos, ritus christiani cultores.

XI. 1. Iisdem diebus Gaudentius ille notarius, quem opponendum per Africam missum supra diximus a Constantio; Iulianus quinetiam ex vicario, earundem partium nimius fautor, retracti sub vinculis, morte periere poenali. 2. Tunc et Artemius ex duce Aegypti, Alexandrinis urgentibus atrocium criminum mole, supplicio capitali multatus est. Post quem

Marcelli ex magistro equitum et peditum filius, ut iniectans imperio manus, publica deletus est morte. Romanus quinetiam et Vincentius, scutariorum scholae primae secundaeque tribuni, agitasse convicti quaedam suis viribus altiora, acti sunt in exsilium.

3. Cumque tempus interstetisset exiguum, Alexandrini Artemii comperto interitu, quem verebantur, ne cum potestate reversus (id enim minatus est!) multos laederet ut offensus, iram in Georgium verterunt episcopum, vipereis, ut ita dixerim, morsibus ab eo saepius adpetiti. 4. In fullonio natus, ut ferebatur, apud Epiphaniam Ciliciae oppidum, actusque in damna complurium, contra utilitatem suam reique communis episcopus Alexandriae est ordinatus, in civitate, quae suopte motu, et ubi causae non suppetunt, seditionibus crebris agitatur et turbulentis, ut oraculorum quoque loquitur fides. 5. His efferatis hominum mentibus Georgius quoque ipse grave accesserat incentivum, apud patulas aures Constantii multos exinde incusans, ut eius recalcitrantes imperiis: professionisque suae oblitus, quae nihil nisi iustum suadet et lene, ad delatorum ausa feralia desciscebat. 6. Et inter caetera dicebatur id quoque maligne docuisse Constantium, quod in urbe praedicta aedificia cuncta solo cohaerentia, a conditore Alexandro magnitudine impensarum publicarum exstructa, emolumentis aerarii proficere debent ex iure. 7. Ad haec mala id quoque addiderat, unde paullo post trusus est in exitium praeceps. Reversus ex comitatu principis, cum transiret per speciosum Genii templum, multitudine stipatus ex more, flexis ad aedem ipsam luminibus, *quamdiu*, inquit, *sepulcrum hoc stabit?* Quo audito velut fulmine multi perculsi, metuentesque, ne illud quoque tentaret evertere, quidquid poterant, in eius perniciem clandestinis insidiis concitabant. 8. Ecce autem repente perlato laetabili nuntio indicante exstinctum

Artemium, plebs omnis elata gaudio insperato, vocibus horrendis infrendens, Georgium petit: raptumque diversis mulcandi generibus proterens et conculcans divaricatis pedibus.

9. Cumque eo Dracontius monetae praepositus, et Diodorus quidam veluti Comes, iniectis per crura funibus simul exanimati sunt: ille, quod aram in moneta, quam regebat, recens locatam evertit: alter, quod, dum aedificandae praeesset ecclesiae, cirros puerorum licentius detondebat, id quoque ad deorum cultum existimans pertinere. 10. Quo non contenta multitudo immanis dilaniata cadavera peremptorum camelis imposita vexit ad littus: iisdemque subdito igne crematis, cineres proiecit in mare, id metuens, ut clamabat, ne collectis supremis, aedes illis exstruerentur ut reliquis, qui deviare a religione compulsi, pertulere cruciabiles poenas, adusque gloriosam mortem intemerata fide progressi, et nunc martyres adpellantur.

Poterantque miserandi homines ad crudele supplicium ducti, Christianorum adiumento defendi, ni Georgii odio omnes indiscrete flagrabant. 11. Hoc comperto, Imperator ad vindicandum facinus nefandum erectus, iamque expetiturus poenas a noxiis ultimas, mitigatus est lenientibus proximis: missoque edicto, acri oratione scelus detestabatur admissum, minatus extrema, si deinde tentatum fuerit aliquid, quod iustitia vetet et leges.

XII. 1. Inter haec expeditionem parans in Persas, quam dudum animi robore conceperat celso, ad ultionem praeteritorum vehementer elatus est, sciens et audiens gentem asperrimam per sexaginta ferme annos inussisse Orienti caedum et direptionum monumenta saevissima, ad internecionem exercitibus nostris saepe deletis. 2. Urebatur autem bellandi gemino desiderio: primo, quod impatiens otii lituos

somniabat et proelia: dein, quod in aetatis flore primaevo objectus efferarum gentium armis, recalentibus etiam tum regum precibus et regalium, qui vinci magis posse, quam supplices manus tendere credebantur, ornamentis illustrium gloriarum inserere Parthici cognomentum ardebat

3. Quae maximis molibus festinari cernentes obtrectatores desides et maligni, unius corporis permutatione tot cieri turbas intempestivas indignum et perniciosum esse strepebant, studium omne in differendo procinctu ponentes: et dictitabant his praesentibus, quos audita referre ad Imperatorem posse rebantur, eum, ni sedatius ageret, immodica rerum secundarum prosperitate, velut luxuriantes ubertate nimia fruges, bonis suis protinus occasurum. 4. Et haec diu multumque agitantes, frustra virum circumlatrabant immobilem occultis iniuriis, ut Pygmaei vel Thiodamas agrestis homo Lindius Herculem. 5. Ille tamen, ut maioris praeter caeteros spiritus, nihilo lentius magnitudinem expeditionis secum commentans, in praeparandis congruis operam navabat enixam.

6. Hostiarum tamen sanguine plurimo aras crebritate nimia perfundebat, tauros aliquoties immolando centenos, et innumeros varii pecoris greges, avesque candidas terra quaesitas et mari: adeo ut indies paene singulos milites carnis distentiore sagina victitantes incultius, potusque aviditate corrupti, humeris impositi transëuntium, per plateas ex publicis aedibus, ubi vindicandis potius, quam concedendis conviviis indulgebant, ad sua deversoria portarentur: Petulantes ante omnes et Celtae, quorum ea tempestate confidentia creverat ultra modum. 7. Augebantur autem caerimoniarum ritus immodice, cum impensarum amplitudine antehac inusitata et gravi: et quisque, cum impraepedite liceret, scientiam vaticinandi professus, iuxta imperitus et docilis, sine fine vel

praestitutis ordinibus, oraculorum permittebantur scitari responsa, et extispicia, nonnumquam futura pandentia: oscinumque et auguriorum, et ominum fides, si reperiri usquam posset, adfectata varietate quaerebatur. 8. Haecque dum ita procedunt, more pacis multorum curiosior Iulianus novam consilii viam ingressus est, venas fatidicas Castalii recludere cogitans fontis: quem obstruxisse Caesar dicitur Hadrianus mole saxorum ingenti, veritus, ne, ut ipse praecinentibus aquis capessendam rempublicam comperit, etiam alii similia docerentur: ac statim circumhumata corpora statuit exinde transferri eo ritu, quo Athenienses insulam purgaverant Delon.

XIII. 1. Eodem tempore die XI. Kalend. Novembrium amplissimum Daphnaei Apollinis fanum, quod Epiphanes Antiochus rex ille condidit iracundus et saevus, et simulacrum in eo Olympiaci Iovis imitamenti aequiparans magnitudinem, subita vi flammarum exustum est. 2. Quo tam atroci casu repente consumpto, ad id usque Imperatorem ira provexit, ut quaestiones agitari iuberet solito acriores, et maiorem ecclesiam Antiochiae claudi. Suspicabatur enim, id Christianos egisse stimulatos invidia, quod idem templum inviti videbant ambitioso circumdari peristylio. 3. Ferebatur autem licet rumore levissimo, hac ex causa conflagrasse delubrum, quod Asclepiades philosophus, cuius in actibus Magnentii meminimus, cum visendi gratia Iuliani peregre ad id suburbanum venisset, deae Caelestis argenteum breve figmentum, quocumque ibat, secum solitus efferre, ante pedes statuit simulacri sublimes, accensisque cereis ex usu cessit: unde medietate noctis emensa, cum nec adesse quisquam potuit nec iuvare, volitantes scintillae adhaesere materiis vetustissimis, ignesque aridis nutrimentis erecti, omne, quidquid contingi potuit, licet ardua discretum celsitudine, concrema-

runt. 4. Eo anno, sidere etiamtum instante brumali, aquarum incessit inopia metuenda, ut et rivi arescerent quidam, et fontes antehac aquarum copiosis pulsibus abundantes: sed in integrum postea restituti sunt. 5. Et quarto Nonas Decembres vergente in vesperam die, reliqua Nicomedia collapsa est terrae motu, itidemque Nicaeae portio non mediocris.

XIV. 1. Quae tametsi maestitiam sollicito incuterent Principi, residua tamen non contemnebat urgentia, dum pugnandi tempus ei veniret optatum. Inter praecipua tamen et seria illud agere superfluum videbatur, quod, nulla probabili ratione suscepta, popularitatis amore vilitati studebat venalium rerum, quae nonnumquam secus, quam convenit, ordinata, inopiam gignere solet et famem. 2. Et Antiochensi ordine, id tunc fieri, cum ille iuberet, non posse, aperte monstrante, nusquam a proposito declinabat, Galli similis fratris, licet incruentus. Quocirca in eos deinceps saeviens ut obtrectatores et contumaces, volumen composuit invectivum, quod Antiochense vel Misopogonem adpellavit, probra civitatis infensa mente dinumerans, addensque veritati complura: post quae multa in se facete dicta comperiens, coactus dissimulare pro tempore, ira sufflabatur interna. 3. Ridebatur enim ut Cercops, homo brevis, humeros extentans angustos, et barbam prae se ferens hircinam, grandiaque incedens, tamquam Oti frater et Ephialtis, quorum proceritatem Homerus in immensum tollit: itidemque victimarius pro sacricola dicebatur, ad crebritatem hostiarum alludentibus multis: et culpabatur hinc opportune, cum ostentationis gratia vehens licenter pro sacerdotibus sacra, stipatusque mulierculis laetabatur. Et quamquam his paribusque de causis indignaretur, tacens tamen motumque in animi retinens potestate, sollemnia celebrabat.

4. Denique praestituto feriarum die Casium mon-

tem adscendit nemorosum, et tereti ambitu in sublime porrectum, unde secundis galliciniis videtur primo solis exortus. Cumque Iovi faceret rem divinam, repente conspexit quemdam humi prostratum, supplici voce vitam precantem et veniam. Interrogantique ei, qui esset, responsum est, Praesidalem esse Theodotum Hierapolitanum: qui profectum a civitate sua Constantium inter honoratos deducens, adulando deformiter tamquam futurum sine dubietate victorem, orabat, lacrymas fingens et gemitum, ut Iuliani ad eos mitteret caput perduellis ingrati, specie illa, qua Magnentii circumlatum meminerat membrum. 5. Quibus auditis, *Accepi olim*, inquit, *hoc dictum*, imperator, *relatione multorum: sed abi securus ad lares, exutus omni metu clementia principis, qui, ut prudens, definivit, inimicorum minuere numerum, augereque amicorum sponte sua contendit ac libens.*

6. Exin sacrorum perfecto ritu digresso, offeruntur rectoris Aegypti scripta, Apim bovem operosa quaesitum industria, tamen post tempus inveniri potuisse firmantis: quod ut earum regionum existimant incolae, faustum et ubertatem frugum, diversaque indicat bona.

7. Super qua re pauca conveniet expediri. Inter animalia antiquis observationibus consecrata, Mnevis et Apis sunt notiora: Mnevis Soli sacratur, super quo nihil dicitur memorabile: sequens Lunae. Est enim Apis bos diversis genitalium notarum figuris expressus, maximeque omnium corniculantis lunae specie latere dextro insignis: qui, cum post vivendi spatium praestitutum sacro fonte immersus e vita abierit (nec enim ultra eum trahere licet aetatem, quam secreta librorum praescribit auctoritas mysticorum: nec nisi semel ei in anno bos femina inventa cum notis certis offertur) alter cum publico quaeritur luctu: et si omnibus signis consummatus reperiri potuerit,

ducitur Memphim urbem frequentem, praesentiaque numinis Aesculapii claram. 8. Cumque initiante antistitum numero centum, inductus in thalamum esse coeperit sacer, coniecturis apertis signa rerum futurarum dicitur demonstrare: et adeuntes quosdam indiciis averti videtur obliquis; ut offerentem cibum aliquando Germanicum Caesarem, sicut lectum est, aversatus, portenderat paullo post eventura.

XV. 1. Strictim itaque, quoniam tempus videtur hoc flagitare, res Aegyptiacae tangantur, quarum notitiam in actibus Hadriani et Severi principum digessimus late, visa pleraque narrantes. 2. Aegyptiam gentem omnium vetustissimam, nisi quod super antiquitate certat cum Scythis, a meridiali latere Syrtes maiores et Phycus promontorium, et Borion, et Garamantes, nationesque variae claudunt: qua Orientem e regione prospicit, Elephantinen et Meroën urbes Aethiopum, et Catadupos rubrumque pelagus et Scenitas praetenditur Arabas, quos Saracenos nunc adpellamus: septemtrioni opposita terrarum situ cohaeret immenso, unde exordium Asia Syriarumque provinciae sumunt: a vespera Issiaco disiungitur mari, quod quidam nominavere Parthenium.

3. Pauca itaque super benivolo omnium flumine Nilo, quem Aegyptum Homerus adpellat, praestringi conveniet, mox ostendendis aliis, quae sunt in his regionibus admiranda. 4. Origines fontium Nili, ut mihi quidem videri solet, sicut adhuc factum est, posterae quoque ignorabunt aetates. Verum quoniam fabulantes poëtae, variantesque geographi in diversa latentem notitiam scindunt, opiniones eorum veritati confines (ut arbitror) expediam paucis. 5. Adfirmant aliqui physicorum, in subiectis septemtrioni spatiis, cum hiemes frigidae cuncta constringunt, magnitudinem nivium congelascere: easque postea vi flagrantis sideris resolutas, fluxis humoribus nubes efficere gra-

vidas, quae in meridianam plagam Etesiis flantibus pulsae, expressaeque tepore nimio, incrementa ubertim suggerere Nilo creduntur. 6. Ex Aethiopicis imbribus, qui abundantes in tractibus illis per aestus torridos cadere memorantur, exundationes eius erigi anni temporibus adserunt alii praestitutis: quod utrumque dissonare videtur a veritate. Imbres enim apud Aethiopas aut numquam, aut per intervalla temporum longa cadere memorantur. 7. Opinio est celebrior alia, quod spirantibus prodromis, perque dies quadraginta et quinque Etesiarum continuis flatibus repellentibus eius meatum, velocitate cohibita, superfusis fluctibus intumescit: et reluctante spiritu controverso adulescens in maius, hinc vi reverberante ventorum, inde urgente cursu venarum perennium, progrediens in sublime tegit omnia, et humo suppressa, per supina camporum speciem exhibet maris. 8. Rex autem Iuba, Punicorum confisus textu librorum, a monte quodam oriri eum exponit, qui situs in Mauritania despectat oceanum: hisque indiciis hoc proditum ait, quod pisces et herbae, et belluae similes per eas paludes gignuntur. 9. Aethiopiae autem partes praetermeans Nilus, nominum diversitate decursa, quae ei orbem peragranti nationes indidere complures, aestuans inundatione ditissima ad cataractas, [id est praeruptos scopulos,] venit, e quibus praecipitans ruit potius, quam fluit: unde Atos olim accolas usu aurium fragore adsiduo deminuto necessitas vertere solum ad quietiora coëgit. 10. Exinde lenius means per ostia septem, quorum singula perpetuorum amnium usum et faciem praebent, nullis per Aegyptum aquis externis adiutus eiectatur. Et praeter amnes plurimos ex alveo derivatos auctore, cadentesque in suppares eius, septem navigabiles sunt et undosi, quibus subiecta vocabula veteres indiderunt: Heracleoticus, Sebennyticus, Bolbiticus, Phatniticus, Mendesius,

Taniticus, et Pelusiacus. 11. Oriens autem inde, ut dictum est, propellitur e paludibus adusque cataractas, insulasque efficit plures: quarum aliquae ita porrectis aquis dicuntur extentae, ut singulas aegre tertio die relinquat. 12. Inter quas duae sunt clarae, Meroë, et Delta, a triquetrae litterae forma hoc vocabulo signatius adpellata. Cum autem sol per cancri sidus coeperit vehi, augescens adusque transitum eius in libram, diebusque centum sublatius fluens, minuitur postea, et mitigatis ponderibus aquarum, navibus antea pervios equitabiles campos ostendit. 13. Abunde itaque luxurians ita est noxius, ut infructuosus, si venerit parcior: gurgitum enim nimietate humectans diutius terras, culturas moratur agrorum: parvitate autem minatur steriles segetes. Eumque nemo aliquando extolli cubitis altius XVI, possessor optavit. Et, si inciderit moderatius, aliquoties iactae sementes in loco pinguis caespitis cum augmento fere septuagesimo renascuntur: solusque fluminum auras nullas inspirat.

14. Exuberat Aegyptus etiam pecudibus multis, inter quas terrestres sunt et aquatiles: aliae, quae humi, et in humoribus vivunt, unde ἀμφίβιοι nominantur. Et in aridis quidem capreoli vescuntur, et bubali, et spinturnicia omni deformitate ridicula, aliaque monstra, quae numerare non refert.

15. Inter aquatiles autem bestias crocodilus ubique per eos tractus abundat, exitiale quadrupes malum, adsuetum elementis ambobus, lingua carens, maxillam superiorem commovens solam, ordine dentium pectinato, perniciosis morsibus, quidquid contigerit, pertinaciter petens, per ova edens fetus anserinis similia. 16. Utque armatus est unguibus, si haberet etiam pollices, ad evertendas quoque naves sufficeret viribus magnis: ad cubitorum enim longitudinem decem interdum extentus, noctibus quiescens per undas,

diebus humi vescitur, confidentia cutis, quam ita validam gerit, ut eius terga cataphracta vix tormentorum ictibus perforentur. 17. Et saevientes semper eaedem ferae, quasi pacto foedere quodam castrensi, per septem caerimoniosos dies mitescunt, ab omni saevitia desciscentes, quibus sacerdotes Memphi natales celebrant Apis. 18. Praeter eos autem, qui fortuita pereunt morte, alii dirumpuntur suffossis alvis mollibus certis ferarum dorsualibus cristis, quas delphinis similes nutrit fluvius antedictus: alii exitio intereunt tali. 19. Trochilus avicula brevis, dum escarum minutias captat, circa cubantem feram volitans blande, genasque eius irritatius titillando pervenit adusque ipsam viciniam gutturis. Quod factum contuens enhydrus, ichneumonis genus, oris aditum penetrat alite praevia patefactum, et populato ventre vitalibus dilancinatis erumpit. 20. Audax tamen crocodilus monstrum fugacibus; ubi audacem senserit, timidissimum, et in terra acutius cernens, per quatuor menses hibernos nullo vesci dicitur cibo.

21. Hippopotami quoque generantur in illis partibus, ultra animalia cuncta ratione carentia sagacissimi ad speciem equorum, bifidas habentes ungulas, caudasque breves: quorum sollertiae duo interim ostendere documenta sufficiet. 22. Inter arundines celsas et squalentes nimia densitate haec bellua cubilibus positis, otium pervigili studio circumspectat, laxataque copia ad segetes depascendas egreditur. Cumque iam coeperit redire distenta, aversis vestigiis distinguit tramites multos, ne unius plani itineris lineas insidiatores sequuti, repertum sine difficultate confodiant. 23. Item, cum aviditate nimia éxtuberato ventre pigrescit, super calamos recens exsectos femora convolvit et crura, ut pedibus vulneratis cruor egestus sagina distentum faciat levem: et carnes saucias caeno oblinit, quamdiu in cicatrices conveniant pla-

gae. 24. Has monstruosas antehac raritates in belluis, in aedilitate Scauri vidit Romanus populus primitus, patris illius Scauri, quem defendens Tullius imperat Sardis, ut de familia nobili ipsi quoque cum orbis terrarum auctoritate sentirent: et per aetates exinde plures saepe huc ducti, nunc inveniri nusquam possunt, ut coniectantes regionum incolae dicunt, insectantis multitudinis taedio ad Blemmyas migrasse compulsi.

25. Inter Aegyptias alites, quarum varietas nullo comprehendi numero potest, Ibis sacra est et amabilis, et innocua, ideo, quod nidulis suis ad cibum suggerens ova serpentum, efficit, ut rarescant mortiferae pestes absumptae. 26. Occurrunt eaedem volucres pinnatis agminibus anguium, qui ex Arabicis emergunt paludibus venena malignantes: eosque, antequam finibus suis excedant, proeliis superatos aëriis vorant: quas aves per rostra edere fetus accepimus. 27. Serpentes quoque Aegyptus alit innumeras, ultra omnem perniciem saevientes: basiliscos, et amphisbaenas, et scytalas, et acontias, et dipsadas, et viperas, aliasque complures, quas omnes magnitudine et decore aspis facile supereminens, numquam sponte sua fluenta egreditur Nili.

28. Multa in illis tractibus pretium est operae maximum legere, e quibus pauca conveniet explicari. Templa ubique molibus magnis exstructa. Pyramides ad miracula septem provectae, quarum diuturnas surgendi difficultates scriptor Herodotus docet, ultra omnem omnino altitudinem, quae humanis confici potest, erectae sunt turres, ab imo latissimae in summitates acutissimas desinentes. 29. Quae figura apud geometras ideo sic adpellatur, quod ad ignis speciem, τοῦ πυρός, ut nos diximus, extenuatur in conum. Quarum magnitudo, quoniam in celsitudinem nimiam scandens gracilescit paullatim, umbras quoque mechanica ratione consumit.

30. Sunt et syringes subterranei quidam et flexuosi secessus, quos (ut fertur) periti rituum vetustorum adventare diluvium praescii, metuentesque, ne caerimoniarum oblitteraretur memoria, penitus operosis digestos fodinis per loca diversa struxerunt: et excisis parietibus volucrum ferarumque genera multa sculpserunt, et animalium species innumeras, quas hierographicas litteras adpellarunt.

31. Dein Syene, in qua solstitii tempore, quo sol aestivum cursum extendit, recta omnia ambientes radii excedere ipsis corporibus umbras non sinunt. Inde, si stipitem quisquam fixerit rectum, vel hominem aut arborem viderit stantem, circa lineamentorum ipsas extremitates contemplabitur umbras absumi: sicut apud Meroën Aethiopiae partem aequinoctiali circulo proximam dicitur evenire, ubi per nonaginta dies umbrae nostris in contrarium cadunt, unde Antiscios eius incolas vocant. 32. Quae quoniam miracula multa sunt, opusculi nostri propositum excedentia, ad ingenia celsa reiiciamus, pauca super provinciis narraturi.

XVI. 1. Tres provincias Aegyptus fertur habuisse temporibus priscis, Aegyptum ipsam, et Thebaidem, et Libyam: quibus duas adiecit posteritas, ab Aegypto Augustamnicam, et Pentapolim a Libya sicciore dissociatam.

2. Igitur Thebais multas inter urbes, clariores aliis Hermopolim habet, et Copton, et Antinoû, quam Hadrianus in honorem Antinoi condidit sui: hecatompylos enim Thebas nemo non novit.

3. In Augustamnica Pelusium est oppidum nobile, quod Peleus Achillis pater dicitur condidisse, lustrari deorum monitu iussus in lacu, qui eiusdem civitatis alluit moenia, cum post interfectum fratrem nomine Phocum horrendis furiarum imaginibus raptaretur: et Cassium, ubi Pompeii sepulcrum est Magni, et Ostracine, et Rhinocolura.

4. In Pentapoli Lioya Cyrene est posita, urbs antiqua sed deserta, quam Spartanus condidit Battus, et Ptolemais, et Arsinoë eademque Teuchira, et Darnis, et Berenice, quas Hesperidas adpellant. 5. In sicciore vero Libya Paraetonion, et Chaerecla, et Neapolis, inter municipia pauca et brevia.

6. Aegyptus ipsa, quae iam inde, uti Romano imperio iuncta est, regitur a praefectis, exceptis minoribus multis, Athribi, et Oxyryncho, et Thmui, et Memphi maximis urbibus nitet.

7. Alexandria enim vertex omnium est civitatum: quam multa nobilitant, et magnificentia conditoris altissimi, et architecti sollertia Dinocratis: qui [cum ampla moenia fundaret et pulcra, paenuria calcis ad momentum parum repertae] omnes ambitus lineales farina respersit: quod civitatem post haec alimentorum uberi copia circumfluere fortuito monstravit. 8. Inibi aurae salubriter spirantes, aër tranquillus et clemens: atque, ut periculum docuit per varias collectum aetates, nullo paene die incolentes hanc civitatem solem serenum non vident. 9. Hoc littus cum fallacibus et insidiosis accessibus adfligeret antehac navigantes discriminibus plurimis, excogitavit in portu Cleopatra turrim excelsam, quae Pharos a loco ipso cognominatur, praelucendi navibus nocturna suggerens ministeria: cum quondam ex Parthenio pelago venientes aut Libyco, per pandas oras et patulas, montium nullas speculas vel collium signa cernentes, harenarum inlisae glutinosae mollitiae frangerentur. 10. Haec eadem regina heptastadium, sicut vix credenda celeritate, ita magnitudine mira construxit ob caussam notam et necessariam. Insula Pharos, ubi Protea cum phocarum gregibus diversatum Homerus fabulatur inflatius, a civitatis littore mille passibus disparata, Rhodiorum erat obnoxia vectigali. 11. Quod cum in die quodam nimium quantum petituri venissent, femina

callida semper in fraudes, sollemnium in specie feriarum, iisdem publicanis secum ad suburbana perductis, opus iusserat irrequietis laboribus consummari: et septem diebus totidem stadia molibus iactis in mare, solo propinquanti terrae sunt vindicata. Quo cum vehiculo ingressa, errare ait Rhodios, insularum non continentis portorium flagitantes.

12. His accedunt altis sublata fastigiis templa: inter quae eminet Serapeum, quod, licet minuatur exilitate verborum, atriis tamen columnariis amplissimis, et spirantibus signorum figmentis, et reliqua operum multitudine ita est exornatum, ut post Capitolium, quo se venerabilis Roma in aeternum attollit, nihil orbis terrarum ambitiosius cernat. 13. In quo bibliothecae fuerunt inaestimabiles: et loquitur monumentorum veterum concinens fides, septingenta voluminum millia, Ptolemaeis regibus vigiliis intentis composita, bello Alexandrino, dum diripitur civitas sub dictatore Caesare, conflagrasse

14. Canopus inde duodecimo disiungitur lapide: quem, ut priscae memoriae tradunt, Menelai gubernator sepultus ibi cognominavit. Hactenus impendio locus et deversoriis laetis exstructus, auris et salutari temperamento perflabilis: ita ut extra mundum nostrum morari se quisquam arbitretur in illis tractibus agens, cum saepe aprico spiritu immurmurantes audierit ventos.

15. Sed Alexandria ipsa non sensim, ut aliae urbes, sed inter initia prima aucta per spatiosos ambitus, internisque seditionibus diu aspere fatigata, ad ultimum multis post annis Aureliano imperium agente, civilibus iurgiis ad certamina interneciva prolapsis, dirutisque moenibus, amisit regionis maximam partem, quae Bruchion adpellabatur, diuturnum praestantium hominum domicilium. 16. Unde Aristarchus grammaticae rei donis excellens, et Herodianus artium

minutissimus sciscitator, et Saccas Ammonius Plotini magister, aliique plurimi scriptores multorum in litteris nobilium studiorum: inter quos Chalcenterus eminuit Didymus, multiplicis scientiae scriptis memorabilis: qui in illis sex libris, ubi nonnumquam imperfecte Tullium reprehendit, sillographos imitatus scriptores maledicos, iudicio doctarum aurium incusatur, ut immania frementem leonem putredulis vocibus canis catulus longius circumlatrans. 17. Et quamquam veteres, cum iis, quorum memini, floruere complures, tamen ne nunc quidem in eadem urbe doctrinae variae silent: nam et disciplinarum magistri quodammodo spirant, et nudatur ibi geometrico radio, quidquid reconditum latet, nondumque apud eos penitus exaruit musica, nec harmonia conticuit, et recalet apud quosdam adhuc licet raros, consideratio mundani motus et siderum, doctique sunt numeros haud pauci: super his scientiam callent, quae fatorum vias ostendit. 18. Medicinae autem, cuius in hac vita nostra nec parca nec sobria desiderantur adminicula crebra, ita studia augentur in dies, ut, licet opus ipsum redoleat, pro omni tamen experimento sufficiat medico ad commendandam artis auctoritatem, si Alexandriae se dixerit eruditum: et haec quidem hactenus. 19. Sed si intelligendi divini aditionem multiplicem, et praesensionum originem mente vegeta quisquam voluerit replicare, per mundum omnem inveniet mathemata huiusmodi ab Aegypto circumlata. 20. Hic primum homines longe ante alios ad varia religionum incunabula (ut dicitur) pervenerunt, et initia prima sacrorum caute tuentur, condita scriptis arcanis. 21. Hac institutus prudentia Pythagoras, colens secretius deos, quidquid dixit aut voluit, auctoritatem esse instituit ratam, et femur suum aureum apud Olympiam saepe monstrabat, et cum aquila colloquens subinde visebatur. 22. Hinc Anaxagoras lapides e caelo la-

psuros, et putealem limum contrectans, tremores futuros praedixerat terrae. Et Solon sententiis adiutus Aegypti sacerdotum, latis iusto moderamine legibus, Romano quoque iuri maximum addidit firmamentum: ex his fontibus per sublimia gradiens sermonum amplitudine Iovis aemulus Platon visa Aegypto, militavit sapientia gloriosa.

23. Homines autem Aegyptii plerique subfusculi sunt, et atrati, magisque maestiores, gracilenti et aridi, ad singulos motus excandescentes, controversi, et reposcones acerrimi. Erubescit apud eos, si quis non infitiando tributa, plurimas in corpore vibices ostendat. Et nulla tormentorum vis inveniri adhuc potuit, quae obdurato illius tractus latroni invito elicere potuit, ut nomen proprium dicat.

24. Id autem notum est, ut annales veteres monstrant, quod Aegyptus omnis sub amicis erat antea regibus: sed superatis apud Actium bello navali Antonio et Cleopatra, provinciae nomen accepit ab Octaviano Augusto possessa. Aridiorem Libyam supremo Apionis regis consequuti sumus arbitrio: Cyrenas cum residuis civitatibus Libyae Pentapoleos, Ptolemaei liberalitate suscepimus. Evectus longius, ad ordinem remeabo coeptorum.

AMMIANI MARCELLINI

RERUM GESTARUM

LIBER XXIII.

Iulianus A. templum apud Hierosolyma pridem dirutum, frustra instaurare conatur. C. I. Arsacem idem Armeniae regem ad bellum Persicum parari iubet, et cum exercitu ac Scytharum auxiliis transit Euphratem. II. Iuliano A. per Mesopotamiam iter facienti Saracenarum gentium reguli coronam

auream et auxilia ultro offerunt: classis Rom. mille et centum navium adveniens consternit Euphratem. III. *Descriptiones muralium machinarum, ballistae, scorpionis vel onagri, arietis, helepoleos, ac malleoli.* IV. *Iulianus A. apud Circesium Aboram flumen cum omnibus copiis ponte navali transgreditur, et milites alloquitur.* V. *Describuntur maiores provinciae XVIII. regni Persarum, una cum suis quaeque urbibus, moresque nationum.* VI.

(A. C. 363.)

1. Haec eo anno, ut praetereamus negotiorum minutias, agebantur. Iulianus vero iam ter consul adscito in collegium trabeae Sallustio praefecto per Gallias, quater ipse amplissimum inierat magistratum: et videbatur novum, adiunctum esse Augusto privatum, quod post Diocletianum et Aristobulum nullus meminerat gestum. 2. Et licet accidentium varietatem sollicita mente praecipiens, multiplicatos expeditionis adparatus flagranti studio perurgeret: diligentiam tamen ubique dividens, imperiique sui memoriam magnitudine operum gestiens propagare, ambitiosum quondam apud Hierosolymam templum, quod post multa et interneciva certamina, obsidente Vespasiano, posteaque Tito, aegre est expugnatum, instaurare sumptibus cogitabat immodicis: negotiumque maturandum Alypio dederat Antiochensi, qui olim Britannias curaverat pro praefectis. 3. Cum itaque rei idem fortiter instaret Alypius, iuvaretque provinciae rector, metuendi globi flammarum prope fundamenta crebris adsultibus erumpentes, fecere locum exustis aliquoties operantibus inaccessum: hocque modo elemento destinatius repellente, cessavit inceptum.

4. Iisdem diebus legatos ad se missos ab urbe aeterna, clare natos meritisque probabilis vitae compertos, Imperator honoribus diversis adfecit: et Apronianum Romae decrevit esse praefectum, Octavianum proconsulem Africae, Venusto vicariam commisit Hispaniae; Rufinum Aradium Comitem Orientis in locum

avunculi sui Iuliani recens defuncti provexit. 5. Quibus, ut convenerat, ordinatis, terrebatur omine quodam (ut docuit exitus) praesentissimo. Felice enim largitionum Comite profluvio sanguinis repente exstincto, eumque Comite Iuliano sequuto, vulgus publicos contuens titulos, Felicem Iulianum Augustumque pronuntiabat. Praecesserat aliud saevum. 6. Namque Kalendis ipsis Ianuariis adscendente eo gradile Genii templum, e sacerdotum consortio quidam caeteris diuturnior, nullo pulsante concidit, animamque insperato casu efflavit: quod adstantes incertum per imperitiam, an adulandi cupiditate, memorabant consulum seniori portendi nimirum Sallustio: sed, ut adparuit, non aetati, sed potestati maiori interitum propinquare monstrabatur. 7. Super his alia quoque minora signa subinde, quid accideret, ostendebant. Inter ipsa enim exordia procinctus Parthici disponendi, nuntiatum est Constantinopolim terrae pulsu vibratam: quod horum periti minus laetum esse pronuntiabant, aliena pervadere molienti rectori. Ideoque intempestivo conatu desistere suadebant: ita demum haec et similia contemni oportere firmantes, cum irruentibus armis externis lex una sit et perpetua, salutem omni ratione defendere, nihil remittente vi moris. Iisdem diebus nuntiatum est ei per litteras, Romae super hoc bello libros Sibyllae consultos, ut iusserat, Imperatorem eo anno discedere a limitibus suis aperto prohibuisse responso.

II. 1. Inter haec tamen legationes gentium plurimarum auxilia pollicentium, liberaliter susceptae remittebantur, speciosa fiducia Principe respondente, nequaquam decere adventiciis adiumentis rem vindicari Romanam, cuius opibus foveri conveniret amicos et socios, si auxilium eos adegerit necessitas implorare. 2. Solum Arsacem monuerat Armeniae regem, ut collectis copiis validis iubenda opperiretur, quo

tendere, quid deberet urgere, propere cogniturus. Proinde, cum primam consultae rationes copiam praebuissent, rumore praecurso hostiles occupare properans terras, nondum adulto vere, missa per militares numeros expeditionali tessera, cunctos transire iussit Euphraten. 3. Quo comperto, omnes evolant ex hibernis, transmissoque (ut textus docebat scriptorum) dispersi per stationes varias, adventum Principis exspectabant. Ipse autem Antiochiam egressurus, Heliopoliten quemdam Alexandrum Syriacae iurisdictioni praefecit, turbulentum et saevum: dicebatque, non illum meruisse; sed Antiochensibus avaris et contumeliosis huiusmodi iudicem convenire. 4. Cumque eum profecturum deduceret multitudo promiscua, itum felicem reditumque gloriosum exoptans, oransque ut deinde placabilis esset et lenior: nondum ira, quam ex compellationibus et probris conceperat, emollita, loquebatur asperius, se esse eos adserens postea non visurum. 5. Disposuisse enim aiebat, hiemandi gratia per compendiariam viam, consummato procinctu, Tarsum Ciliciae reversurum: scripsisseque ad Memorium praesidem, ut in eadem urbe cuncta sibi congrua pararentur: et hoc haud diu postea contigit. Corpus namque eius illuc relatum, exsequiarum humili pompa in suburbano sepultum est, ut ipse mandarat.

6. Iamque apricante caelo, tertio Nonas Martias profectus, Hierapolim solitis itineribus venit: ubi cum introiret civitatis capacissimae portas, sinistra porticus subito lapsa, subter tendentes quinquaginta milites, exceptis plurimis vulneratis, tignorum tegularumque pondere magno collisit. 7. Unde contractis copiis omnibus, Mesopotamiam tam propere signa commovit, ut fama de se nulla praeversa (id enim curatius observarat) improvisus Assyrios occuparet. Denique, cum exercitu et Scytharum auxiliis Euphrate navali

ponte transmisso, venit ad Batnas municipium Osdroënae, ibique illaetabile portentum offendit. 8. Cum enim calonum frequens multitudo ad suscipiendum consuete pabulum prope acervum palearum stetisset impendio celsum, (hoc enim modo per regiones illas tales species construuntur): rapientibus multis quas sata congeries inclinata est, parique exitio quinquaginta obruit homines mole maxima ruinarum.

III. 1. Maestus exinde degressus venit cursu propero Carras, antiquum oppidum, Crassorum et Romani exercitus aerumnis insigne: unde duae ducentes Persidem viae regiae distinguuntur, laeva per Adiabenam et Tigridem, dextera per Assyrios et Euphraten. 2. Ibi moratus aliquot dies, dum necessaria parat, et Lunae, quae religiose per eos colitur tractus, ritu locorum fert sacra, dicitur ante aras, nullo arbitrorum admisso, occulte paludamentum purpureum propinquo suo tradidisse Procopio, mandasseque arripere fidentius principatum, si se interisse didicerit apud Parthos. 3. Hic Iuliani quiescentis animus agitatus insomniis, eventurum triste aliquid praesagiebat. Quocirca et ipse, et visorum interpretes praesentia contemplantes, diem sequuturum, qui erat quartum decimum Kal. Apriles, observari debere pronuntiabant. Verum, ut compertum est postea, hac eadem nocte Palatini Apollinis templum, praefecturam regente Aproniano, in urbe conflagravit aeterna: ubi, ni multiplex iuvisset auxilium, etiam Cumana carmina consumpserat magnitudo flammarum.

4. Post quae ita digesta, agmina et commeatus omnis generis disponenti, procursatorum adventu anhelantium etiam tum indicatur, equestres hostium turmas vicino limite quodam perrupto avertisse subito praedas. 5. Cuius atrocitate mali perculsus, illico, ut ante cogitaverat, triginta millia lectorum militum eidem commisit Procopio, iuncto ad parilem potestatem

Sebastiano Comite ex duce Aegypti: iisdemque praecepit, ut intra Tigridem interim agerent, vigilanter omnia servaturi, ne quid inopinum ex incauto latere oriretur, qualia multa saepe didicerat evenisse: mandabatque eis, ut, si fieri potius posset, regi sociarentur Arsaci: cumque eo per Corduenam et Moxoënam, Chiliocomo uberi Mediae tractu, partibusque aliis praestricto cursu vastatis, apud Assyrios adhuc agenti sibi concurrerent, necessitatum articulis adfuturi.

6. His ita ordinatis, ipse exitu simulato per Tigrim, quod iter etiam re cibaria de industria iusserat instrui, flexit dextrorsus: et quieta nocte emensa, mane iumentum, quo veherentur ex usu, poposcit: oblatusque ei equus Babylonius nomine, ictu torminis consternatus, dum dolorum impatiens volvitur, auro lapillisque ornamenta distincta conspersit. Quo ostento laetior exclamavit, plaudentibus proximis, *Babylona humi procidisse, ornamentis omnibus spoliatam.* 7. Et paullisper detentus, ut omen per hostias litando firmaret, Davanam venit castra praesidiaria, unde ortus Belias fluvius funditur in Euphraten. Hic corporibus cibo curatis et quiete, postridie ventum est ad Callinicum, munimentum robustum et commercandi opimitate gratissimum: ubi ante diem sextum Kal., quo Romae Matri deorum pompae celebrantur annales, et carpentum, quo vehitur simulacrum, Almonis undis ablui perhibetur, sacrorum sollemnitate prisco more completa, somno per otium capto, exsultans pernoctavit et laetus. 8. Luce vero sequuta profectus exinde per supercilia riparum fluvialium, aquis adulescentibus undique convenis, cum armigera gradiens manu, in statione quadam sub pellibus mansit: ubi Saracenarum reguli gentium genibus supplices nixi, oblata ex auro corona, tamquam mundi nationumque suarum dominum adorarunt, suscepti gratanter, ut ad furta bellorum adpositi. 9. Dumque hos alloquitur,

Xerxis illius potentissimi regis instar classis advenit, tribuno Constantiano cum Comite Lucilliano ductante, quae latissimum flumen Euphraten artabat: in qua mille erant onerariae naves ex diversa trabe contextae, commeatus abunde ferentes et tela et obsidionales machinas: quinquaginta aliae bellatrices, totidemque ad compaginandos necessariae pontes.

IV. 1. Re ipsa admoneor, breviter, quantum mediocre potest ingenium, haec instrumentorum genera ignorantibus circumscripte monstrare: et ballistae figura docebitur prima. 2. Ferrum inter axiculos duos firmum compaginatur et vastum, in modum regulae maioris extentum: cuius ex volumine tereti, quod in medio pars polita componit, quadratus eminet stilus extentius, recto canalis angusti meatu cavatus, et hac multiplici chorda nervorum tortilium illigatus: eique cochleae duae ligneae coniunguntur aptissime, quarum prope unam adsistit artifex contemplabilis, et subtiliter adponit in temonis cavamine sagittam ligneam spiculo maiore conglutinatam hocque facto hincinde validi iuvenes versant agiliter rotabilem flexum. 3. Cum ad extremitatem nervorum acumen venerit summum, percita interno pulsu a ballista ex oculis avolat, interdum nimio ardore scintillans: et evenit saepius, ut, antequam telum cernatur, dolor letale vulnus agnoscat.

4. Scorpionis autem, quem adpellant nunc onagrum, huiusmodi forma est. Dolantur axes duo quernei vel ilicei, curvanturque mediocriter, ut prominere videantur in gibbas, hique in modum serratoriae machinae connectuntur, ex utroque latere patentius perforati: quos inter per cavernas funes colligantur robusti, compagem, ne dissiliat, continentes. 5. Ab hac medietate restium ligneus stilus exsurgens obliquus, et in modum iugalis temonis erectus, ita nervorum nodulis implicatur, ut altius tolli possit et inclinari:

summitatique eius unci ferrei copulantur, e quibus pendet stuppea vel ferrea funda: cui ligno fulmentum prosternitur ingens, cilicium paleis confertum minutis, validis nexibus illigatum, et locatum super congestos caespites vel latericios aggeres. Nam muro saxeo huiusmodi moles imposita, disiectat quidquid invenerit subter, concussione violenta, non pondere. 6. Cum igitur ad concertationem ventum fuerit, lapide rotundo fundae imposito, quaterni altrinsecus iuvenes repagula, quibus incorporati sunt funes explicantes, retrorsus stilum paene supinum inclinant: itaque demum sublimis adstans magister, claustrum, quod totius operis continet vincula, reserat malleo forti percussum: unde absolutus ictu volucri stilus, et mollitudine offensus cilicii, saxum contorquet, quidquid incurrerit, collisurum. 7. Et tormentum quidem adpellatur ex eo, quod omnis explicatio torquetur: scorpio autem, quoniam aculeum desuper habet erectum: cui etiam onagri vocabulum indidit aetas novella ea re, quod asini feri cum venatibus agitantur, ita eminus lapides post terga calcitrando emittunt, ut perforent pectora sequentium, aut perfractis ossibus capita ipsa displodant.

8. Hinc ad arietem veniemus. Eligitur abies vel ornus excelsa, cuius summitas duro ferro concluditur et prolixo, arietis efficiens prominulam speciem, quae forma huic machinamento vocabulum indidit: et sic suspensa utrimque transversis asseribus et ferratis, quasi ex lance, vinculis trabis alterius continetur: eamque, quantum mensurae ratio patitur, multitudo retro repellens, rursus ad obvia quaeque rumpenda protrudit ictibus validissimis, instar adsurgentis et caedentis arietis. Qua crebritate velut reciproci fulminis impetu aedificiis scissis in rimas, concidunt structurae laxatae murorum. 9. Hoc genere operis, si fuerit exserto vigore discussum, nudatis defensori-

bus, ideoque solutis obsidiis, civitates munitissimae recluduntur.

10. Pro his arietum meditamentis iam crebritate despectis, conditur machina scriptoribus historicis nota, quam Helepolim Graeci cognominamus: cuius opera diuturna Demetrius Antigoni filius regis, Rhodo aliisque urbibus oppugnatis Poliorcetes est adpellatus. 11. Aedificatur autem hoc modo. Testudo compaginatur immanis, axibus roborata longissimis, ferreisque clavis aptata: et contegitur coriis bubulis virgarumque recenti textura, atque limo adsperguntur eius suprema, ut flammeos detrectet et missiles casus. 12. Conseruntur autem eius frontalibus trisulcae cuspides praeacutae, ponderibus ferreis graves, qualia nobis pictores ostendunt fulmina vel fictores, ut, quidquid petierit, aculeis exsertis abrumpat. 13. Hanc ita validam molem rotis et funibus regens numerosus intrinsecus miles, languidiori murorum parti viribus admovet concitis: et, nisi desuper propugnantium valuerint vires, collisis parietibus aditus patefacit ingentes.

14. Malleoli autem, teli genus, figurantur hac specie: Sagitta est cannea, inter spiculum et arundinem multifido ferro coagmentata, quae in muliebris coli formam, quo nentur lintea stamina, concavatur ventre subtiliter et plurifariam patens, atque in alveo ipso ignem cum aliquo suscipit alimento. 15. Et si emissa lentius arcu invalido (ictu enim rapidiore exstinguitur) haeserit usquam, tenaciter cremat, aquisque conspersa acriores excitat aestus incendiorum, nec remedio ullo, quam superiacto pulvere consopitur. Hactenus de instrumentis muralibus, e quibus pauca sunt dicta: nunc ad rerum ordinem revertamur.

V. 1. Adscitis Saracenorum auxiliis, quae animis obtulere promptissimis, tendens Imperator agili gradu, Cercusium principio mensis Aprilis ingressus est,

munimentum tutissimum, et fabre politum: cuius moenia Abora et Euphrates ambiunt flumina, velut spatium insulare fingentes. 2. Quod Diocletianus exiguum antehac et suspectum, muris turribusque circumdedit celsis, cum in ipsis barbarorum confiniis interiores limites ordinaret, ne vagarentur per Syriam Persae, ita ut paucis ante annis cum magnis provinciarum contigerat damnis. 3. Namque, cum Antiochiae in alto silentio, scenicis ludis mimus cum uxore immissus, e medio sumpta quaedam imitaretur, populo venustate attonito, coniunx, *Nisi somnus est*, inquit, *en Persae!* et retortis plebs universa cervicibus, exacervantia in se tela declinans spargitur passim. Ita civitate incensa, et obtruncatis pluribus, qui pacis more palabantur effusius, incensisque locis finitimis et vastatis, onusti praeda hostes ad sua remearunt innoxii, Mareade vivo exusto, qui eos ad suorum interitum civium duxerat inconsulte. Et haec quidem Gallieni temporibus evenerunt.

4. Iulianus vero, dum moratur apud Cercusium, ut per navalem Aborae pontem exercitus et omnes sequelae transirent: litteras tristes Sallustii Galliarum praefecti suscepit, orantis suspendi expeditionem in Parthos, obtestantisque, ne ita intempestive, nondum pace numinum exorata, irrevocabile subiret exitium. 5. Posthabito tamen suasore cautissimo, fidentius ultra tendebat: quoniam nulla vis humana vel virtus meruisse umquam potuit, ut, quod praescripsit fatalis ordo, non fiat. Statimque transgressus, pontem avelli praecepit; ne cui militum ab agminibus propriis revertendi fiducia remaneret. 6. Pari sorte hic quoque omen illaetabile visum est, adparitoris cuiusdam cadaver extentum carnificis manu deleti: quem praefectus Sallustius praesens ea re supplicio capitali damnarat, quod intra praestitutum diem alimentorum augmentum exhibere pollicitus, casu impediente fru-

stratus est. Sed miserando homine trucidato, postridie advenit, ut ille promiserat, alia classis abunde vehens annonam.

7. Profecti exinde Zaitham venimus locum, qui olea arbor interpretatur. Hic Gordiani Imperatoris longe conspicuum vidimus tumulum, cuius actus a pueritia prima, exercituumque felicissimos ductus, et insidiosum interitum digessimus tempore competenti. 8. Ubi cum pro ingenita pietate consecrato Principi parentasset, pergeretque ad Duram, desertum oppidum, procul militarem cuneum conspicatus stetit immobilis: eique dubitanti, quid ferrent, offertur ab eis immanissimi corporis leo, cum aciem peteret multiplici telorum iactu confossus. Quo omine velut certiore iam spectaculi prosperioris elatus, exsultantius incedebat: sed incerto fatu fortunae aliorsum prorupit eventus. Obitus enim regis portendebatur, sed cuius, erat incertum. 9. Nam et oracula dubia legimus, quae non nisi casus discrevere postremi: ut fidem vaticinii Delphici, quae post Halyn flumen transmissum, maximum regnum deiecturum praedixerat Croesum; et aliam, quae Atheniensibus ad certandum contra Medos oblique destinaverat mare: sortemque his posteriorem veram quidem, sed non minus ambiguam: *Aio te Aeacida Romanos vincere posse.* 10. Etrusci tamen haruspices, qui comitabantur, gnari prodigialium rerum, cum illis procinctum hunc saepe arcentibus non crederetur, prolatis libris exercitualibus ostendebant, signum hoc esse prohibitorium, principique aliena, licet iuste, invadenti contrarium. 11. Sed calcabantur philosophis refragantibus, quorum reverenda tunc erat auctoritas, errantium subinde, et in parum cognitis perseverantium diu. Etenim, ut probabile argumentum ad fidem implendam scientiae suae id praetendebant, quod et Maximiano antehac Caesari cum Narseo Persarum rege iam congressuro, itidem

leo et aper ingens trucidati simul oblati sunt, et superata gente discessit incolumis: illo minime contemplato, quod aliena petenti portendebatur exitium, et Narseus primus Armeniam Romano iuri obnoxiam occuparat. 12. Sequuto itidem die, qui erat VII. Idus Aprilis, sole vergente iam in occasum, ex parva nubecula subito aëre crassato usus adimitur lucis: et post minacem tonitruum crebritatem et fulgurum, Iovianus nomine miles de caelo tactus cum duobus equis concidit, quos potu satiatos a flumine reducebat. 13. Eoque viso harum rerum interpretes arcessiti interrogatique, etiam id vetare procinctum fidentius adfirmabant, fulmen consiliarium esse monstrantes (: ita enim adpellantur, quae dissuadent aliquid fieri vel suadent). Ideoque hoc nimis cavendum, quod militem celsi nominis cum bellatoriis iumentis exstinxit: et hoc modo contacta loca nec intueri, nec calcari debere fulgurales pronuntiant libri. 14. Contra philosophi, candorem ignis saeri repente conspecti nihil significare aiebant, sed esse acrioris spiritus cursum, ex aethere aliqua vi ad inferiora detrusum: aut si exinde praenoscitur aliquid, incrementa claritudinis Imperatori portendi gloriosa coeptanti, cum constet flammas suapte natura nullo obstante ad sublimia convolare.

15. Peracto igitur, ut ante dictum est, ponte, cunctisque transgressis, Imperator antiquissimum omnium ratus est, militem alloqui, sui rectorisque fiducia properantem intrepide. Signo itaque per lituos dato, cum centuriae omnes, et cohortes, et manipuli convenissent, ipse aggere glaebali adsistens, coronaque celsarum circumdatus potestatum, talia ore sereno disseruit, favorabilis studio concordi cunctorum.

16. *Contemplans maximis viribus et alacritate vos vigere, fortissimi milites, concionari disposui, docturus ratione multiplici, non nunc primitus, ut maledici mussitant, Romanos penetrasse regna Persidis. Nam*

que ut Lucullum transeam vel Pompeium, qui per Albanos, et Massagetas, quos Alanos nunc adpellamus, hac quoque natione perrupta vidit Caspios lacus: Ventidium novimus Antonii legatum strages per hos tractus innumeras edidisse. 17. *Sed ut a vetustate discedam, haec, quae tradidit recens memoria, replicabo. Traianus, et Verus, ac Severus hinc sunt digressi victores et tropaeati: redissetque pari splendore iunior Gordianus, cuius monumentum nunc vidimus honorate, apud Resainam superato fugatoque rege Persarum, ni factione Philippi praefecti praetorio, sceleste iuvantibus paucis in hoc, ubi sepultus est, loco, vulnere impio cecidisset. Nec erravere diu manes eius inulti, quod velut elaborante iustitia, omnes, qui in eum conspiravere, cruciabilibus interiere suppliciis.* 18. *Et illos quidem voluntas ad altiora propensior subire impulit facinora memoranda: nos vero miseranda recens captarum urbium, et inultae caesorum exercituum umbrae, et damnorum magnitudines castrorumque amissiones ad haec, quae proposuimus, hortantur, votis omnium sociis, ut medeamur praeteritis, et honorata huius lateris securitate republica, quae de nobis magnifice loquatur posteritas, relinquamus.* 19. *Adero ubique vobis adiumento numinis sempiterni imperator, et antesignanus, et conturmalis omnibus secundis, ut reor. At si fortuna versabilis in pugna me usquam fuderit, mihi vero pro Romano orbe memet vovisse sufficiet, ut Curtii Muciique veteres, et clara prosapia Deciorum. Abolenda nobis natio molestissima, cuius in gladiis nondum nostrae propinquitatis exaruit cruor.* 20. *Plures absumptae sunt maioribus nostris aetates, ut interirent radicitus, quae vexabant. Devicta est perplexo et diuturno Marte Carthago: sed eam dux inclytus timuit superesse victoriae. Evertit funditus Numantiam Scipio post multiplices casus obsidionis emensos. Fidenas, ne imperio subcrescerent*

aemulae, Roma subvertit: et Faliscos ita oppressit, et Veios, ut suadere nobis laboret monumentorum veterum fides, ut has civitates aliquando valuisse credamus. 21. *Haec ut antiquitatum peritus exposui: superest, ut aviditate rapiendi posthabita, quae insidiatrix saepe Romani militis fuit, quisque agmini cohaerens incedat; cum ad necessitatem congrediendi fuerit ventum, signa propria sequuturus; sciens, quod, si remanserit usquam, exsectis cruribus relinquetur. Nihil enim praeter dolos et insidias hostium vereor nimium callidorum.* 22. *Ad summam polliceor universis, rebus post haec prospere mitigatis, absque omni praerogativa principum, qui, quod dixerint vel censuerint, pro potestate auctoritatis iustum esse existimant, rationem me recte consultorum vel secus, si quis exegerit, redditurum.* 23. *Quocirca erigite iam nunc quaeso, erigite animos vestros, multa praesumentes et bona, aequata sorte nobiscum, quidquid occurrerit difficile, subituri, et coniectantes aequitati semper solere iungi victoriam.*

24. Conclusa oratione ad hunc gratissimum finem, ductoris gloria proeliator miles exsultans, speque prosperorum elatior, sublatis altius scutis nihil periculosum fore vel arduum clamitabat, sub Imperatore plus sibi laboris, quam gregariis indicente. 25. Maxime omnium id numeri Gallicani fremitu laetiore monstrabant: memores, aliquoties eo ductante, perque ordines discurrente, cadentes vidisse gentes aliquas, alias supplicantes

VI. 1. Res adegit huc prolapsa, ut in excessu celeri situm monstrare Persidis, descriptoribus gentium curiose digestum, e quibus aegre vera dixere paucissimi. Quod autem erit paullo prolixior textus, ad scientiam proficiet plenam. Quisquis enim adfectat nimiam brevitatem, ubi narrantur incognita: non, quid signatius explicet, sed quid debeat praeteriri, scrutatur.

2. Hoc regnum quondam exiguum, multisque antea nominibus adpellatum ob causas, quas saepe retulimus: cum apud Babylona Magnum fata rapuissent Alexandrum, in vocabulum Parthi concessit Arsacis obscure geniti, latronum inter adulescentiae rudimenta ductoris, verum paullatim in melius mutato proposito, clarorum contextu factorum aucti sublimius. 3. Qui post multa gloriose et fortiter gesta, superato Nicatore Seleuco, eiusdem Alexandri successore, cui victoriarum crebritas hoc indiderat cognomentum, praesidiisque Macedonum pulsis ipse tranquillius agens, temperator obedientium fuit et arbiter lenis. 4. Denique post finitima cuncta, vi vel aequitatis consideratione, vel metu subacta, civitatum et castrorum castellorumque munimentis oppleta Perside, adsuefactaque timori esse accolis omnibus, quos antea formidabat, medium ipse agens cursum aetatis, placida morte decessit. Certatimque summatum et vulgi sententiis concinentibus, astris (ut ipsi existimant) ritus sui consecratione permistus est omnium primus. 5. Unde ad id tempus reges eiusdem gentis praetumidi, adpellari se patiuntur Solis fratres et Lunae: utque Imperatoribus nostris Augusta nuncupatio amabilis est et optata; ita regibus Parthicis abiectis et ignobilibus antea, incrementa dignitatum felicibus Arsacis auspiciis accessere vel maxima. 6. Quamobrem numinis eum vice venerantur et colunt, eousque propagatis honoribus, ut ad nostri memoriam non, nisi Arsacides is sit, quisquam in suscipiendo regno cunctis anteponatur: et in qualibet civili concertatione, quae adsidue apud eos eveniunt, velut sacrilegium quisque caveat, ne dextera sua Arsacidem arma gestantem feriat vel privatum.

7. Satisque constat hanc gentem regna, populis vi superatis compluribus, dilatasse adusque Propontidem et Thracias: sed alte spirantium ducum superbia,

licenter grassantium per longinqua, aerumnis maximis imminutam: primo per Cyrum, quem Bospori fretum cum multitudine fabulosa transgressum, ad internecionem delevit Tomyris regina Scytharum, ultrix acerrima filiorum. 8. Deinde, cum Dareus, posteaque Xerxes Graeciam elementorum usu mutato adgressi, cunctis paene copiis terra marique consumptis, vix ipsi tutum invenere discessum: ut bella praetereamus Alexandri, et testamento nationem omnem in successoris unius iura translatam.

9. Quibus peractis transcursisque temporibus longis, sub consulibus, et deinceps in potestatem Caesarum redacta re publica, nobiscum eae nationes subinde dimicarunt, paribusque momentis interdum, aliquoties superatae, nonnumquam abiere victrices.

10. Nunc locorum situm, quantum ratio sinit, carptim breviterque absolvam. Hae regiones in amplitudines diffusae longas et latas, ex omni latere insulosum et celebre Persicum ambiunt mare: cuius ostia adeo esse perhibentur angusta, ut ex Harmozonte Carmaniae promontorio contra oppositum aliud promontorium, quod adpellant incolae Maces, sine impedimento cernatur. 11. Quibus angustiis permeatis, cum latitudo patuerit nimis extensa, navigatio adusque urbem Teredona porrigitur, ubi post iacturas multiplices pelago miscetur Euphrates: omnisque sinus dimensione littorea in numerum viginti millium stadiorum velut spatio detornato finitur: cuius per oras omnes oppidorum est densitas et vicorum, naviumque crebri discursus. 12. Ergo permeatis angustiis antedictis, venitur ad Armeniae sinum, Orienti obiectum intervallo. Cantichus nomine panditur sinus australis: haud procul inde alius, quem vocant Chaliten, occiduo obnoxius sideri. Hinc praestrictis pluribus insulis, e quibus paucae sunt notae, Indorum mari iunguntur oceano, qui ferventem solis exortum

suscipit omnium primus, ipse quoque nimium calens. 13. Utque geographici stili formarunt, hac specie distinguitur omnis circuitus antedictus. Ab Arctoo cardine adusque Caspias portas Cadusiis conterminat, et Scytharum gentibus multis, et Arimaspis hominibus luscis et feris: ab occidua plaga contingit Armenios, et Niphaten, et in Asia sitos Albanos, mare rubrum, et Scenitas Arabas, quos Saracenos posteritas adpellavit: Mesopotamiam sub axe meridiali despectat. Orienti a fronte contrarius, ad Gangen extenditur flumen, quod Indorum intersecans terras, in pelagus eiectatur australe.

14. Sunt autem in omni Perside hae regiones maximae, quas Vitaxae, id est, magistri equitum curant, et regis satrapae (nam minores plurimas recensere difficile est et superfluum) Assyria, Susiana, Media, Persis, Parthia, Carmania maior, Hyrcania, Margiana, Bactriani, Sogdiani, Sacae, Scythia ultra Emodem montem, Serica, Aria, Paropanisadae, Drangiana, Arachosia, et Gedrosia.

15. Citra omnes propinqua est nobis Assyria, celebritate et magnitudine, et multiformi feracitate ditissima: quae per populos pagosque amplos diffusa quondam et copiosa, ad unum concessit vocabulum, et nunc omnis adpellatur Assyria: ubi inter baccarum vulgariumque abundantiam frugum bitumen nascitur prope lacum nomine Sosingiten, cuius alveo Tigris voratus fluensque subterraneus, percursis spatiis longis emergit. 16. Hic et naphtha gignitur picea specie glutinosa, similis ipsa quoque bitumini: cui etiamsi avicula insederit brevis, praepedito volatu subversa penitus evanescit. Et cum hoc liquoris ardere coeperit genus, nullum inveniet humana mens, praeter pulverem, exstinguendi commentum.

17. In his pagis hiatus quoque conspicitur terrae, unde halitus letalis exsurgens, quodcumque animal

proxime steterit, odore gravi consumit. Quae lues oriens a profundo quodam puteo, cum os eius excesserit latum, antequam sublimius vagaretur, terras circumsitas inhabitabiles acerbitate fecisset. 18. Cuius simile foramen apud Hierapolim Phrygiae antehac, ut adserunt aliqui, videbatur: unde emergens itidem noxius spiritus perseveranti odore, quidquid prope venerat, corrumpebat, absque spadonibus solis: quod qua causa eveniat, rationibus physicis permittatur. 19. Apud Asbamaei quoque Iovis templum in Cappadocia, ubi amplissimus ille philosophus Apollonius traditur natus prope oppidum Tyana, stagno effluens fons cernitur, qui magnitudine aquarum inflatus, seseque resorbens, numquam extra margines intumescit.

20. Intra hunc circuitum Adiabena est, Assyria priscis temporibus vocitata, longaque adsuetudine ad hoc translata vocabulum ea re, quod inter Onam et Tigridem sita navigeros fluvios, adiri vado numquam potuit: *transire* enim διαβαίνειν dicimus Graeci: et veteres quidem hoc arbitrantur. 21. Nos autem id dicimus, quod in his terris amnes sunt duo perpetui, quos et transivimus, Diabas et Adiabas, iuncti navalibus pontibus, ideoque intelligi Adiabenam cognominatam, ut a fluminibus maximis Aegyptus, Homero auctore, et India, et Euphratensis antehac Commagena: itidemque Hiberia ex Hibero, nunc Hispania, et a Baeti amne insigni provincia Baetica.

22. In hac Adiabena Ninus est civitas, quae olim Persidis regna possederat, nomen Nini, potentissimi quondam regis, Semiramidis mariti declarans, et Ecbatana, et Arbela, et Gaugamela, ubi Darium Alexander post discrimina varia proeliorum incitato Marte prostravit.

23. In omni autem Assyria multae sunt urbes: inter quas Apamia eminet Mesene cognominata, et Teredon, et Apollonia, et Vologessia, hisque similes multae. Splendidissimae vero et pervulgatae hae solae

sunt tres: Babylon, cuius moenia bitumine Semiramis struxit (arcem enim antiquissimus rex condidit Belus) et Ctesiphon, quam Vardanes priscis temporibus instituit, posteaque rex Pacorus incolarum viribus amplificatam et moenibus, Graeco indito nomine Persidis, effecit specimen summum: post hanc Seleucia, ambitiosum opus Nicatoris Seleuci. 24. Qua per duces Veri Caesaris (ut ante retulimus) expulsata, avulsum sedibus simulacrum Comei Apollinis, perlatumque Romam, in aede Apollinis Palatini deorum antistites collocarunt. Fertur autem, quod post direptum hoc idem figmentum, incensa civitate, milites fanum scrutantes invenere foramen angustum: quo reserato, ut pretiosum aliquid invenirent, ex adyto quodam concluso a Chaldaeorum arcanis labes primordialis exsiluit, quae insanabilium vi concepta morborum, eiusdem Veri Marcique Antonini temporibus, ab ipsis Persarum finibus, adusque Rhenum et Gallias cuncta contagiis polluebat et mortibus.

25. Hic prope Chaldaeorum est regio altrix philosophiae veteris, ut memorant ipsi, apud quos veridica vaticinandi fides eluxit. Perfluunt autem has easdem terras potiores ante alios amnes hi, quos praediximus, et Marses, et flumen regium, et Euphrates cunctis excellens: qui tripartitus, navigabilis per omnes est rivos, insulasque circumfluens, et arva cultorum industria diligentius rigans, vomeri et gignendis arbustis habilia facit.

26. His tractibus Susiani iunguntur, apud quos non multa sunt oppida, inter alia tamen eminet Susa, saepe domicilium regum, et Arsiana, et Sele, et Aracha: caetera brevia sunt et obscura. Fluvii vero multi per haec loca discurrunt, quibus praestant Oroates, et Harax, et Meseus, per arenosas angustias, quae a rubro prohibent Caspium mare, aequoream multitudinem inundantes.

27. At in laeva Media confinis Hyrcano panditur mari: quam ante regnum Cyri superioris, et incrementa Persidos, legimus Asiae reginam totius, Assyriis domitis, quorum plurimos pagos in Acropatenae vocabulum permutatos belli iure possedit. 28. * Pugnatrix natio, et formidanda post Parthos, quibus vincitur solis, regiones inhabitans ad speciem quadratae figurae formatas. Harum terrarum incolae omnes ad latitudinem nimiam extenduntur, eisque maximae celsitudines imminent montium, quos Zacram, et Orontem, et Iasonium vocant. 29. Coroni quoque montis altissimi partem habitantes occiduam, frumentariis agris adfluunt et vinariis, pingui fecunditate laetissimi, et fluminibus fontiumque venis liquidis locupletes. 30. Sunt apud eos prata virentia: fetus equarum nobilium, quibus (ut scriptores antiqui docent, nos quoque vidimus) ineuntes proelia viri summa vi vehi exsultantes solent, quos Nesaeos adpellant. 31. Abundant aeque civitatibus, quibus Media, et vicis in modum oppidorum exstructis, et multitudine incolarum. Utque absolute dicatur, uberrimum est habitaculum regum.

32. In his tractibus magorum agri sunt fertiles: super quorum secta studiisque, quoniam huc incidimus, pauca conveniet expediri. Magiam opinionum insignium auctor amplissimus Plato, Machagistiam esse verbo mystico docet, divinorum incorruptissimum cultum, cuius scientiae saeculis priscis multa ex Chaldaeorum arcanis Bactrianus addidit Zoroastres: deinde Hystaspes, rex prudentissimus, Darii pater. 33. Qui cum superioris Indiae secreta fidentius penetraret, ad nemorosam quamdam venerat solitudinem, cuius tranquillis silentiis praecelsa Brachmanorum ingenia potiuntur: eorumque monitu rationes mundani motus et siderum, purosque sacrorum ritus, quantum colligere potuit, eruditus, ex his, quae didicit,

aliqua sensibus magorum infudit: quae illi cum disciplinis praesentiendi futura, per suam quisque progeniem, posteris aetatibus tradunt. 34. Ex eo per saecula multa ad praesens una eademque prosapia multitudo creata, deorum cultibus dedicatur. Feruntque, si iustum est credi, etiam ignem caelitus lapsum apud se sempiternis foculis custodire, cuius portionem exiguam, ut faustam, praeisse quondam Asiaticis regibus dicunt. 35. Huius originis apud veteres numerus erat exilis, eiusque ministeriis Persicae potestates in faciendis rebus divinis sollemniter utebantur. Eratque piaculum aras adire, vel hostiam contrectare, antequam magus conceptis precationibus libamenta diffunderet praecursoria. Verum aucti paullatim, in amplitudinem gentis solidae concesserunt et nomen: villasque inhabitantes nulla murorum firmitudine communitas, et legibus suis uti permissi, religionis respectu sunt honorati. 36. Ex hoc magorum semine septem post mortem Cambysis regnum inisse Persidos antiqui memorant libri, docentes, eos Darii factione oppressos, imperitandi initium equino hinnitu sortiti.

37. In hac regione oleum conficitur medicum, quo illitum telum, si emissum lentius laxiore arcu (nam ictu exstinguitur rapido) haeserit usquam, tenaciter cremat: et si aqua voluerit abluere quisquam, aestus excitat acriores incendiorum, nec remedio ullo, quam iactu pulveris consopitur. 38. Paratur autem hoc modo. Oleum usus communis herba quadam infectum condiunt harum rerum periti, ad diuturnitatem servantes, et coalescens durant ex materia venae naturalis, similis oleo crassiori: quae species gignitur apud Persas, quam (ut diximus) naphtham vocabulo adpellavere gentili.

39. Per haec loca civitates dispersae sunt plures, queis omnibus praestant Zombis, et Patigran, et Gazaca: inter quas opibus et magnitudine moenium con-

spicuae sunt Heraclia, et Arsacia, et Europos, et Cyropolis, et Ecbatana, sub Iasonio monte in terris sitae Syromedorum. 40. Amnes has regiones praetereunt multi, quorum maximi sunt Choaspes, et Gyndes, et Amardus, et Charinda, et Cambyses, et Cyrus, cui magno et specioso Cyrus ille superior rex amabilis, abolito vetere, id vocabulum dedit, cum ereptum ire regna Scythica destinaret: quod et fortis est, ut ipse etiam ferebatur, et vias sibi, ut ille, impetu ingenti molitus, in Caspium delabitur mare.

41. Per tractus meridianos expansa, post haec confinia, littoribus proxima Persis habitatur antiqua, minutis frugibus dives et palmite, aquarumque copia iucundissima. Amnes quippe multi per eam antedictum influunt sinum: quorum maximi sunt Vatrachites, Rogomanis, et Brisoana, atque Bagrada. 42. Oppida vero mediterranea sunt ampliora: incertum enim, qua ratione per oras maritimas nihil condiderunt insigne: inter quae Persepolis est clara, et Ardea, et Obroatis, atque Tragonice. Insulae vêro visuntur ibi tres tantum, Tabiana, et Fara, et Alexandria.

43. His propinquant Parthi siti sub Aquilone, co lentes nivales terras et pruinosas: quorum regiones Choatres fluvius interscindit caeteris abundantior: et haec potiora residuis sunt oppida, Genonia, Moesia, Charax, Apamia, Artacana, et Hecatompylos, a cuius finibus per Caspia littora adusque portarum angustias stadia quadraginta numerantur et mille. 44. Feri sunt illic habitatores pagorum omnium, atque pugnaces: eosque ita certamina iuvant et bella, ut iudicetur inter alios omnes beatus, qui in proelio profuderit animam. Excedentes enim e vita morte fortuita, conviciis insectantur ut degeneres et ignavos.

45. Quibus ab Orientali Australique plaga Arabes beati conterminant, ideo sic adpellati, quod frugibus iuxta, et fetibus, et palmite, odorumque suavitate

multiplici sunt locupletes: magnaeque eorum partes mare rubrum a latere dextro contingunt: laeva Persico mari collimitant, elementi utriusque potiri bonis omnibus adsueti. 46. Ubi et stationes, et portus tranquilli sunt plures, et emporia densa, et diversoria regum ambitiosa nimium et decora, aquarumque suapte natura calentium saluberrimi fontes, et rivorum fluminumque multitudo perspicua, sospitalisque temperies caeli, ut recte spectantibus nihil eis videatur ad felicitatem deesse supremam. 47. Ac licet abundet urbibus mediterraneis atque maritimis, campisque copiosis et vallibus, has tamen civitates habet eximias, Geapolim, et Nascon, et Baraba, itidemque Nagara, et Mephram, et Taphra, et Dioscuriada. Insulas autem complures habet per utrumque proximas mare, quas dinumerare non refert. Insignior tamen aliis Turgana est, in qua Serapidis maximum esse dicitur templum.

48. Post huius terminos gentis, Carmania maior verticibus celsis erigitur, adusque Indicum pertinens mare, fructuariis arboreisque fetibus culta, sed obscurior Arabum terris multo et minor: fluminibus tamen ipsa quoque non minus abundans, caespitisque ubere iuxta fecunda. 49. Amnes autem sunt hic caeteris notiores Sagareus, et Saganis, et Hydriacus. Sunt etiam civitates, licet numero paucae, victu tamen et cultu perquam copiosae: inter quas nitet Carmana omnium mater, et Portospana, et Alexandria, et Hermovpolis.

50. Interius vero pergenti occurrunt Hyrcani, quos eiusdem nominis alluit mare. Apud quos, glaebae macie interneeante sementes, ruris colendi cura est levior: sed vescuntur venatibus, quorum varietate immane quantum exuberant. Ubi etiam tigridum millia multa cernuntur, feraeque bestiae plures: quae cuiusmodi solent capi commentis, dudum nos meminimus

retulisse. 51. Nec ideo tamen stivam ignorant, sed seminibus teguntur aliquae partes, ubi solum est pinguius: nec arbusta desunt in locis habilibus ad plantandum, et marinis mercibus plerique sustentantur. 52. Hic amnes duo pervulgati sunt nominis, Oxus et Maxera, quos urgente inedia superantes natatu aliquoties tigres, improvisae finitima populantur. Habent etiam civitates inter minora municipia validas, duas quidem maritimas, Socunda et Saramanna: mediterraneas alias, Azmornam et Solen, et his nobiliorem Hyrcanam.

53. Contra hanc gentem sub Aquilone dicuntur Abii versari, genus piissimum, calcare cuncta mortalia consuetum: quos (ut Homerus fabulosius canit) Iupiter ab Idaeis montibus contuetur.

54. Sedes vicinas post Hyrcanos sortiti sunt Margiani, omnes paene collibus altis undique circumsaepti, ideo a mari discreti. Et quamquam pleraque sunt ibi deserta aquarum paenuria, quaedam tamen habent oppida: sed Iasonion, et Antiochia, et Nisea, sunt aliis notiora.

55. Proximos his limites possident Bactriani, natio antehac bellatrix et potentissima, Persisque semper infesta, antequam circumsitos populos omnes ad ditionem gentilitatemque traherent nominis sui: quam rexere veteribus saeculis etiam Arsaci formidabiles reges. 56. Eius pleraeque partes, ita ut Margiana, procul a littoribus sunt disparatae, sed humi gignentium fertiles: et pecus, quod illic per campestria loca vescitur et montana, membris est magnis compactum et validis: ut indicio sunt cameli a Mithridate exinde perducti, et primitus in obsidione Cyzicena visi Romanis. 57. Gentes iisdem Bactrianis obediunt plures, quas exsuperant Tochari: et ad Italiae speciem crebris fluminibus inundantur: e quibus Artemis et Zariaspes ante sibi consociati, itidemque Ochus et Orcho

manes iuncti convenis aquis augent immania Oxi fluenta. 58. Sunt et hic civitates, quas amnes diversi perstringunt, his cedentes ut melioribus, Chatra, et Charte, et Alicodra, et Astacia, et Menapila, et Bactra ipsa, unde regnum et vocabulum nationis est institutum.

59. Sub imis montium pedibus, quos adpellant Sogdios, inter quos amnes duo fluunt navium capacissimi, Araxates et Dymas, qui per iuga vallesque praecipites in campestrem planitiem decurrentes, Oxiam nomine paludem efficiunt longe lateque diffusam. Hic inter alia oppida celebrantur Alexandria, et Cyreschata, et Drepsa metropolis.

60. His contigui sunt Sacae, natio fera, squalentia incolens loca, solo pecori fructuosa, ideo nec civitatibus culta: cui Ascanimia mons imminet, et Comedus. Praeter quorum radices, et vicum, quem Lithinon pyrgon adpellant, iter longissimum patet mercatoribus pervium, ad Seras subinde commeantibus.

61. Circa defectus et crepidines montium, quos Imavos et Tapurios vocant, Scythae sunt intra Persicos fines, Asianis contermini Sarmatis, Alanorumque latus tangentes extremum. Qui velut agentes quodam in secessu, coalitique solitudine, per intervalla dispersi sunt longa, adsueti victu vili et paupertino.

62. Et gentes quidem variae hos incolunt tractus, quas nunc recensere alio properans superfluum puto. Illud tamen sciendum est, inter has nationes paene ob asperitatem nimiam inaccessas, homines esse quosdam mites et pios; ut Iaxartae sunt et Galactophagi, quorum meminit vates Homerus in hoc versu:

Γλακτοφάγων Ἀβίων τε δικαιοτάτων ἀνθρώπων.

63. Inter flumina vero multa, quae per has terras vel potioribus iungit natura, vel lapsu post trahit in mare, Roemnus celebris est, et Iaxartes, et Talicus. Civitates autem non nisi tres solas habere noscuntur, Aspabota, et Chauriana, et Saga.

64. Ultra haec utriusque Scythiae loca, contra orientalem plagam in orbis speciem consertae celsorum aggerum summitates ambiunt Seras, ubertate regionum et amplitudine circumspectos: ab occidentali latere Scythis adnexos: a septemtrione et orientali, nivosae solitudini cohaerentes: qua meridiem spectant, adusque Indiam porrectos et Gangem. Adpellantur autem ibidem montes, Anniva, et Nazavicium, et Asmira, et Emodon, et Opurocarra. 65. Hanc itaque planitiem undique prona declivitate praeruptam, terrasque lato situ distentas, duo famosi nominis flumina, Oechardes et Bautis lentiore meatu percurrunt. Et dispar est tractuum diversorum ingenium: hic patulum, alibi molli devexitate subductum: ideoque satietate frugum, et pecoribus, et arbustis exuberat. 66. Incolunt autem fecundissimam glaebam variae gentes, e quibus Alitrophagi, et Annibi, et Sizyges, et Chardi Aquilonibus obiecti sunt et pruinis. Exortum vero solis suspiciunt Rabannae, et Asmirae, et Essedones omnium splendidissimi: quibus Athagorae ab occidentali parte cohaerent, et Aspacarae: Betae vero australi celsitudine montium inclinati. Urbibus licet non multis, magnis tamen celebrantur et opulentis: inter quas maximae Asmira, et Essedon, et Asparata, et Sera, nitidae sunt et notissimae. 67. Agunt autem ipsi quietius Seres, armorum semper et proeliorum expertes: utque hominibus sedatis et placidis otium est voluptabile, nulli finitimorum molesti. Caeli apud eos iucunda salubrisque temperies, aëris facies munda, leniumque ventorum commodissimus flatus: et abunde silvae sublucidae: a quibus arborum fetus aquarum adsperginibus crebris, velut quaedam vellera molientes, ex lanugine et liquore mistam subtilitatem tenerrimam pectunt: nentesque subtemina, conficiunt sericum, ad usus antehac nobilium, nunc etiam infimorum sine ulla discretione proficiens. 68. Ipsi praeter

alios frugalissimi, pacatioris vitae cultores, vitantes reliquorum mortalium coetus. Cumque ad coëmenda fila, vel quaedam alia fluvium transierint advenae, nulla sermonum vice, propositarum rerum pretia solis oculis aestimantur: et ita sunt abstinentes, ut apud se tradentes gignentia, nihil ipsi comparent adventicium.

69. Ariani vivunt post Seras, Boreae obnoxii flatibus: quorum terras amnis vehendis sufficiens navibus, Arias perfluit nomine, faciens lacum ingentem eodem vocabulo dictitatum. Abundat autem haec eadem Aria oppidis: inter quae sunt celebria, Bitaxa Sarmatina, et Sotera, et Nisibis, et Alexandria, unde naviganti ad Caspium mare quingenta stadia numerantur et mille.

70. His locis Paropanisatae sunt proximi, Indos ab oriente, Caucasumque ab occidentali latere prospectantes, ipsi quoque montium defectibus inclinati: quos residuis omnibus maior Ortogordomaris interluit fluvius, a Bactrianis exsurgens. Habent autem etiam civitates aliquas; quibus clariores sunt Agazaca, et Naulibus, et Ortopana, unde littorea navigatio adusque Mediae fines, portis proximos Caspiis, stadiorum sunt duo millia et ducenta.

71. Antedictis continui sunt Drangiani collibus cohaerentes, quos flumen alluit Arabium nomine ideo adpellatum, quod inde exoritur, interque alia duobus municipiis exsultantes Prophthasia et Ariaspe, ut opulentis et claris.

72. Post quos exadversum Arachosia visitur, dextrum vergens in latus Indis obiecta, quam ab Indo fluviorum maximo, unde regiónes cognominatae sunt, amnis multo minor exoriens aquarum alluit amplitudine, efficitque paludem Arachotoscrenem adpellatam. Hic quoque civitates sunt inter alias utiles, Alexandria, et Arbaca, et Choaspa.

73. At in penitissima parte Persidos Gedrosia est,

dextra terminos contingens Indorum, inter minores alios Artabio uberior flumine: ubi montes deficiunt Barbitani, quorum ex pedibus imis emergentes alii fluvii Indo miscentur, amittentes nomina magnitudine potioris. Civitates autem etiam hic sunt: inter civitates praeter insulas Sedratyra, et Gynaecon limen meliores residuis aestimantur.

74. Ne igitur orae maritimae spatia alluentia Persidis extremitates per minutias demonstrantes, a proposito longius aberremus, id sufficiet dici: quod mare praetentum a Caspiis montibus per boreum latus adusque memoratas angustias, novem millium stadiorum; Australe vero ab ostiis Nili fluminis adusque principia Carmanorum, quatuordecim millium stadiorum numero definitur.

75. Per has nationes dissonas et multiplices, hominum quoque diversitates sunt ut locorum. Sed ut generaliter corpora describamus et mores, graciles paene sunt omnes, subnigri vel livido colore pallentes, caprinis oculis torvi, et superciliis in semiorbium speciem curvatis iunctisque, non indecoribus barbis, capillisque promissis hirsuti: omnes tamen promiscue, vel inter epulas festosque dies, gladiis cincti cernuntur. Quem Graecorum veterum morem abiecisse primos Athenienses, Thucydides est auctor amplissimus. 76. Effusius plerique soluti in Venerem, aegreque contenti multitudine pellicum: puerilium stuprorum expertes: pro opibus quisque adsciscens matrimonia plura vel pauca. Unde apud eos per libidines varias caritas dispersa torpescit. Munditias conviviorum et luxum, maximeque potandi aviditatem vitantes, ut luem. 77. Nec apud eos extra regales mensas hora est praestituta prandendi, sed venter unicuique velut solarium est, eoque monente, quod inciderit, editur: nec quisquam post satietatem superfluos sibi ingerit cibos. 78. Immane, quantum restricti et cauti,

ut inter hostiles hortos gradientes nonnumquam et vineta, nec cupiant aliquid, nec contingant, venenorum et secretarum artium metu. 79. Super his nec stando mingens, nec ad requisita naturae secedens facile visitur Persa: ita observantius haec aliaque pudenda declinant. 80. Adeo autem dissoluti sunt, et artuum laxitate vagoque incessu se iactitantes, ut effeminatos existimes, cum sint acerrimi bellatores: sed magis artifices, quam fortes, eminusque terribiles: abundantes inanibus verbis, insanumque loquentes et ferum: magnidici, et graves, ac taetri, minaces iuxta in adversis rebus et prosperis, callidi, superbi, crudeles vitae necisque potestatem in servos et plebeios vindicantes obscuros. Cutes vivis hominibus detrahunt particulatim vel solidas: nec ministranti apud eos famulo mensaeque adstanti hiscere vel loqui licet, vel spuere: ita prostratis pellibus labra omnium vinciuntur. 81. Leges apud eos impendio formidatae: inter quas diritate exsuperant latae contra ingratos, et desertores: et abominandae aliae, per quas ob noxam unius omnis propinquitas perit. 82. Ad iudicandum autem usu rerum spectati destinantur et integri, parum alienis consiliis indigentes: unde nostram consuetudinem rident, quae interdum facundos, iurisque publici peritissimos post indoctorum collocat terga. Nam quod supersidere corio damnati ob iniquitatem iudicis iudex alius cogebatur, aut finxit vetustas, aut olim recepta consuetudo cessavit. 83. Militari cultu ac disciplina, proludiisque continuis rei castrensis et armaturae, quam saepe formavimus, metuendi vel exercitibus maximis: equitatus virtute confisi, ubi desudat nobilitas omnis et splendor. Pedites enim in speciem mirmillonum contecti, iussa faciunt ut calones. Sequiturque semper haec turba tamquam addicta perenni servitio, nec stipendiis aliquando fulta nec donis. Et gentes plurimas, praeter eas, quas abunde perdo-

muit, sub iugum haec natio miserat, ita audax et ad pulveres Martios erudita, ni bellis civilibus externisque adsidue vexarentur. 84. Indumentis plerique eorum ita operiuntur lumine colorum fulgentibus vario, ut, licet sinus lateraque dissuta relinquant flatibus agitari ventorum, inter calceos tamen et verticem nihil videatur intectum. Armillis uti monilibusque aureis, et gemmis, praecipue margaritis, quibus abundant, adsuefacti post Lydiam victam, et Croesum.

85. Restat, ut super ortu lapidis huius pauca succinctius explicentur. Apud Indos et Persas margaritae reperiuntur in testis marinis robustis et candidis, permistione roris anni tempore praestituto conceptae. Cupientes enim velut coitum quemdam, humores ex lunari adspergine capiunt densius oscitando. Exindeque gravidulae edunt minutas binas, aut ternas, vel uniones ideo sic adpellatas, quod evisceratae conchulae singulas aliquoties pariunt, sed maiores. 86. Idque indicium est aetherea potius derivatione, quam saginis pelagi hos oriri fetus et vesci: quod guttae matutini roris iisdem infusae claros efficiunt lapillos et teretes: vespertini vero flexuosos contra, et rutilos, et maculosos interdum. Minima autem vel magna pro qualitate haustuum figurantur casibus variatis. Concussae vero saepissime metu fulgurum inanescunt, aut debilia pariunt, aut certe vitiis diffluunt abortivis. 87. Capturas autem difficiles et periculosas, et amplitudines pretiorum illa efficit ratio, quod frequentari sueta littora propter piscantium insidias declinantes, ut quidam coniiciunt, circa devios scopulos et marinorum canum receptacula delitescunt. 88. Quod genus gemmae etiam in Britannici secessibus maris gigni legique, licet dignitate dispari, non ignoramus.

AMMIANI MARCELLINI
RERUM GESTARUM
LIBER XXIV.

Iulianus cum exercitu Assyriam ingreditur, et Anathan castellum ad Euphratem in fidem recipit, ac incendit. C. I. *Imperator castellis et oppidis aliis intentatis, aliis, quae deserta erant, incensis, Pirisaboram in deditionem accipit succenditque.* II. *Iulianus A. ob rem bene gestam centenos viritim denarios militibus promittit, et exiguum donativum dedignantes, modesta oratione ad sanitatem revocat.* III. *Oppidum Maozamalcha expugnatum a Romanis atque excisum.* IV. *Munitissimum situ et opere castellum expugnant Romani ac incendunt.* V. *Persarum duobus millibus et quingentis interfectis, et vix LXX. suorum amissis, Iulianus multos coronis pro concione donat.* VI. *Imperator a Ctesiphontis obsidione deterritus, cunctas naves suas temere iubet exuri, et a flumine recedit.* VII. *Imperator cum iam nec pontes facere, nec parti copiarum suarum posset adiungi, per Corduenam reverti statuit.* VIII.

1. Post exploratam alacritatem exercitus, uno parique ardore impetrabilem Principem superari non posse, Deum usitato clamore testati, Iulianus summae rei finem imponendum maturius credens, extracta quiete nocturna, itinerarium sonare lituos iubet: praestructisque omnibus, quae difficultates arduae belli poscebant, candente iam luce Assyrios fines ingressus, celso praeter alios spiritu obequitans ordinibus, aemulatione sui cunctos ad officia fortitudinis incendebat. 2. Utque ductor usu et docilitate firmatus, metuens, ne per locorum insolentiam insidiis caperetur occultis, agminibus incedere quadratis exorsus est. Excursatores quidem quingentos et mille sensim praeire disposuit, qui cautius gradientes ex utroque latere, itidemque a fronte, ne quis repentinus ir-

rueret, prospectabant. Ipse vero medios pedites regens, quod erat totius roboris firmamentum, dextra legiones aliquas cum Nevita supercilia fluminis praestringere iussit Euphratis. Cornu vero laevum cum equitum copiis Arinthaeo tradidit et Hormisdae, ducendum confertius per plana camporum et mollia. Agmina vero postrema Dagalaiphus cogebat et Victor, ultimusque omnium Osdruenae dux Secundinus. 3. Deinde ut hostibus, si erupissent usquam, vel conspicantibus procul, timorem multitudinis maioris incuteret, laxatis cuneis iumenta dilatavit et homines, ut decimo paene lapide postremi dispararentur a signiferis primis: quod arte mira saepe fecisse Pyrrhus ille rex dicitur Epirotes, opportunis in locis castrametandi, armorumque speciem diffundendi ex industria, vel attenuandi perquam scientissimus, ut, ubi usu venisset, plures aestimarentur, aut pauci.

4. Sarcinas vero et calones et adparitionem imbellem, impedimentorumque genus omne inter utrumque latus instituit procedentium ordinatim, ne qua vi subita raperentur, ut saepe contigit, improtecta. Classis autem licet per flumen ferebatur adsiduis flexibus tortuosum, nec residere, nec praecurrere sinebatur.

5. Emenso itaque itinere bidui prope civitatem venimus Duram desertam, marginibus amnis impositam. In quo loco greges cervorum plures inventi sunt, quorum alii confixi missilibus, alii ponderibus elisi remorum ad satietatem omnes paverunt: pars maxima natatu adsueta veloci alveo penetrato, incohibili cursu evasit ad solitudines notas.

6. Exin dierum quatuor itinere levi peracto, vespera incedente cum expeditis mille impositis navibus, Lucillianus Comes imperio principis mittitur Anathan munimentum expugnaturus: quod ut pleraque alia circumluitur fluentis Euphratis. Et navibus, ut praeceptum est, per opportuna dispersis, obside-

batur insula, nebulosa nocte obumbrante impetum clandestinum. 7. Sed postquam advenit lux certa, aquatum quidam egressus, visis subito hostibus ululabili clamore sublato, excitos tumultuosis vocibus propugnatores armavit. Et mox specula quadam altissima explorato situ castrorum, quam ocissime cum duarum praesidio navium amnem superneat Imperator, pone sequentibus navigiis multis, quae obsidionales machinas advehebant. 8. Iamque muris propinquans, cum non absque discriminibus multis consideraret esse certandum, sermone cum leni, tum aspero et minaci hortabatur ad deditionem defensores: qui ad colloquium petito Hormisda, promissis eius et iuramentis illecti, multa sibi de lenitudine Romana spondebant. 9. Denique prae se bovem coronatum agentes, quod est apud eos susceptae pacis indicium, descendere suppliciter: et statim munimento omni incenso, Pusaeus eius praefectus, dux Aegypti postea, honore tribunatus adfectus est. Reliqui vero cum caritatibus suis et supellectile, humaniore cultu ad Syriacam civitatem Chalcida transmissi sunt. 10. Inter hos miles quidam, cum Maximianus perrupisset quondam Persicos fines, in his locis aeger relictus, prima etiam tum lanugine iuvenis, ut aiebat, uxores sortitus gentis ritu complures, cum numerosa subole tunc senex incurvus, exsultans proditionisque auctor ducebatur ad nostra, testibus adfirmans, et praescisse se olim, et praedixisse, quod centenario iam contiguus sepelietur in solo Romano. Post quae Saraceni procursatores quosdam partis hostium obtulere laetissimo Principi, et munerati ad agenda similia sunt remissi.

11. Acciderat aliud postridie dirum. Ventorum enim turbo exortus, pluresque vertigines concitans, ita confuderat omnia tecta, ut tabernacula multa conscinderentur, et supini plerique milites sternerentur

vel proni, spiritu stabilitatem vestigii subvertente. Nec minus eodem die aliud periculosum evenit. Amne enim repente extra margines evagato, mersae sunt quaedam frumentariae naves, cataractis avulsis, ad defundendas reprimendasque aquas rigare suetas opere saxeo structis: quod utrum per insidias, an magnitudine acciderit fluentorum, sciri non potuit.

12. Post perruptam incensamque urbem omnium primam, et captivos transmissos, certiore iam spe provectus exercitus ad fiduciam, elatis vocibus in favores Principis consurgebat, adfore sibi etiam deinde caelestem existimans curam.

13. Et quia per regiones ignotas de obscuris erat suspectior cura, astus gentis et ludificandi varietas timebatur. Ideoque Imperator nunc antesignanus, nunc agminibus cogendis insistens cum expeditis velitibus, ne quid lateret abstrusum, frutecta squalida vallesque scrutabatur: licentiores militum per longin qua discursus adfabilitate nativa prohibendo vel mi nis. 14. Hostiles tamen agros omni frugum genere divites cum segetibus et tuguriis inflammari permisit ita demum, cum usui necessaria abunde sibi quisque collegisset: et hoc modo sauciabatur salus hostium nesciorum. 15. Bellatores enim libenter quaesitis dextris propriis utebantur, alia virtutis suae horrea reperisse existimantes, et laeti, quod vitae quoque subsidiis adfluentes, alimenta servabant quae navigiis vehebantur. 16. Hic vino gravis quidam temerarius miles, ad ulteriorem ripam nullo urgente transgressus, in conspectu nostro ab hostibus captus, occisus est.

II. 1. Quibus tali casu patratis, ad castra pervenimus nomine Thilutha, in medio fluminis sita, locum immenso quodam vertice tumescentem, et potestate naturae velut manu circumsaeptum humana: cuius ad deditionem incolae tentati mollius, ut decebat, quoniam asperitas edita vim superabat armorum, intem

pestivam tunc defectionem esse firmabant. Sed hactenus responderunt, cum interiora occupaverint protinus gradientes Romani, se quoque, utpote regnorum sequelas, victoribus accessuros. 2. Et post haec praetermeantes ipsa moenia naves nostras cum verecundia quiete spectabant immobiles. Quo transito, cum ad munimentum aliud Achaiachala nomine venissemus, fluminis circumitione vallatum, arduumque transcensu, refutati pari responso discessimus. Alia postridie castra ob muros invalidos derelicta, praetereuntur incensa. 3. Postera igitur et insequenti die stadiis ducentis emensis, ventum est ad locum Paraxmalcha. Unde amne transito, milliario septimo disparata Diacira invaditur civitas, habitatoribus vacua, frumento et salibus nitidis plena, in qua templum alti culminis arci vidimus superpositum: qua incensa, caesisque mulieribus paucis, quae repertae sunt, traiecto fonte scatenti bitumine, Ozogardana occupavimus oppidum, quod formidine advenientis exercitus itidem deseruere cultores: in quo principis Traiani tribunal ostendebatur. 4. Hac quoque exusta, biduo ad refectionem corporum dato, prope extremum noctis, quae secundum diem sequuta est, Surena post regem apud Persas promeritae dignitatis, et Malechus Podosaces nomine, Phylarchus Saracenorum Assanitarum, famosi nominis latro, omni saevitia per nostros limites diu grassatus, structis Hormisdae insidiis, quem ad speculandum exiturum incertum unde praesenserant, ideo sunt tentamento frustrati, quod angusta fluminis interluvies et praealta transiri vado non potuit. 5. Et primo lucis exordio, cum essent hostes iam in contuitu, visi tunc primitus corusci galeis, et horrentes indutibus rigidis: milites in procinctum impetu veloci tendentes, eos involavere fortissime. Et quamvis arcus validis viribus flecterentur, et splendor ferri intermicans Romanorum metum augeret: ira

tamen acuente virtutem, clypeorum densitate contecti, ne possent emittere, coëgerunt. 6. Animatus his vincendi primitiis miles, ad vicum Macepracta pervenit, in quo semiruta murorum vestigia videbantur: qui priscis temporibus in spatia longa protenti, tueri ab externis incursibus Assyriam dicebantur. 7. Hinc pars fluminis scinditur largis aquarum agminibus, ducens ad tractus Babylonios interiores, usui agris futura et civitatibus circumiectis: alia Nahamalcha nomine, quod *fluvius regum* interpretatur, Ctesiphonta praetermeat: cuius in exordio turris in modum Phari celsior surgit: hanc peditatus omnis pontibus caute digestis transivit. 8. Equites vero cum iumentis armati clementiores gurgites fluminis obliquati transnarunt: alii multitudine subita petiti telorum hostilium, quos egressi auxiliares ad cursuram levissimi, fugientiumque cervicibus insistentes, laniatu avium prostraverunt.

9. Quo negotio itidem gloriose perfecto, ad civitatem Pirisaboram ventum est, amplam et populosam, ambitu insulari circumvallatam. Cuius obequitans moenia Imperator et situm, obsidium omni cautela coeptabat, quasi sola formidine oppidanos a propugnandi studio submoturus. Quibus per colloquia saepe tentatis, cum nec promissis quisquam flecteretur nec minis, suscipitur oppugnandi exordium: et armatorum triplici corona circumdatis muris, die primo adusque noctis initium missilibus certabatur. 10. Tum defensores animo praestantes et viribus, per propugnacula ciliciis undique laxius pansis, quae telorum impetus cohiberent, obtecti scutis vimine firmissimo textis, et crudorum tergorum densitate vestitis, validissime resistebant, ferrea nimirum facie omni: quia laminae singulis membrorum lineamentis cohaerenter aptatae, fido operimento totam hominis speciem contegebant. 11. Et aliquoties Hormisdae

et indigenae et regalis colloquia petentes obnixe, pro pinquantem probris atque conviciis ut male fidum incessebant et desertorem: hac lenta cavillatione diei maxima parte exempta, tenebrarum silentio primo multiformes admotae sunt machinae, coeptaque altitudo complanari fossarum. 12. Quae vixdum ambigua luce defensores intentius contemplati, eo accedente, quod angularem turrim ictus foravit arietis violentior, relictis civitatis duplicibus muris, continentem occupant arcem, asperi montis interrupta planitie superpositam: cuius medietas in sublimo consurgens, tereti ambitu Argolici scuti speciem ostendebat, nisi quod a septemtrione id, quod rotunditati deerat, in Euphratis fluenta proiectae cautes eminentius tuebantur: in qua excellebant minae murorum, bitumine et coctilibus laterculis fabricatae, quo aedificii genere nihil esse tutius constat. 13. Iamque ferocior miles pervasa urbe, quam viderat vacuam, adversus oppidanos ab arce multimoda tela fundentes acri contentione pugnabat. Cum enim iidem prohibitores catapultis nostrorum urgerentur atque ballistis: ipsi quoque ex edito arcus erigebant fortiter tensos: quibus panda utrimque surgentia cornua ita lentius flectebantur, ut nervi digitorum acti pulsibus violentis arundines ferratas emitterent, quae corporibus illisae contrariis letaliter figebantur. 14. Dimicabatur nihilominus utrobique saxorum manualium nimbis: et neutrobi inclinato momento, proelium atrox a lucis ortu ad initium noctis destinatione magna protractum, pari sorte diremptum est. Proinde die sequuto cum certaretur asperrime, multique funderentur altrinsecus, et aequae vires gesta librarent: Imperator omnes aleae casus inter mutuas clades experiri festinans, cuneatim stipatus, densatisque clypeis ab ictu sagittarum defensus, veloci saltu comitantibus promptis prope portam venit hostilem, crasso ferro crusta

tam. 15. Et licet saxis et glande caeterisque telis cum periculo salutis premeretur, fodicare tamen paratos valvarum latera, ut aditum patefacerent, vocibus increpans crebris, non ante discessit, quam telorum congerie, quae superiaciebantur, se iam cerneret obruendum. 16. Evasit cum omnibus tamen, paucis levius vulneratis, ipse innoxius, verecundo rubore suffusus. Legerat enim Aemilianum Scipionem, cum historiarum conditore Polybio, Megalopolitano Arcade, et triginta militibus, portam Carthaginis impetu simili subfodisse. Sed fides recepta scriptorum veterum recens factum defendit. 17. Aemilianus enim testudine lapidea tectam successerat portam, sub qua tutus et latens, dum moles saxeas detegunt hostes, urbem nudatam irrupit: Iulianus vero locum patentem adgressus, obumbrata caeli facie fragmentis montium et missilibus, aegre repulsus abscessit.

18. His raptim ac tumultuarie agitatis, cum operositas vinearum et aggerum impeditissima a caeteris urgentibus cerneretur: machinam, quae cognominatur Helepolis, iussit expeditius fabricari: qua, ut supra docuimus, rex usus Demetrius, superatis oppidis pluribus Poliorcetes adpellatus est. 19. Ad hanc molem ingentem, superaturam celsarum turrium minas, prohibitores oculorum aciem intentius conferentes, itidemque instantiam obsidentium perpensantes, subito vertuntur ad preces: circumfusique per turres ac moenium minas, et fidem Romanam pansis manibus protestantes, vitam cum venia postulabant. 20. Cumque cessasse opera, et munitores nihil tentare viderent ulterius, quod quietis erat indicium certum: copiam sibi dari conferendi sermonis cum Hormisda poscebant. 21. Hocque impetrato, Mamersides praesidiorum praefectus demissus per funem, ductusque ad Imperatorem, ut obsecravit, vita cum impunitate sibi consortibusque suis firmiter pacta, redire permis-

sus est. Gestisque nuntiatis, plebs omnis utriusque sexus ad sententiam suam cunctis acceptis, pace foederata cum religionum consecrationibus fidis, patefactis egreditur portis, salutarem genium adfulsisse sibi clamitans Caesarem magnum et lenem. 22. Numerata sunt autem dediticiorum duo millia et quingenti: nam caetera multitudo obsidium ante suspectans, navigiis parvis permeato amne discessit. In hac arce armorum alimentorumque copia reperta est maxima: unde necessariis sumptis, reliqua cum loco ipso exussere victores.

III. 1. Postera die, quam haec acta erant, perfertur ad Imperatorem cibos per otium capientem nuntius gravis, Surenam Persicum ducem procursatorum partis nostrae tres turmas inopinum adgressum, paucissimos trucidasse: inter quos strato tribuno unum rapuisse vexillum. 2. Statimque concitus ira immani, cum armigera manu festinatione ipsa tutissimus pervolavit: et grassatoribus foeda consternatione depulsis, residuos duos tribunos sacramento solvit ut desides et ignavos: decem vero milites ex his, qui fugerant, exauctoratos capitali addixit supplicio, sequutus veteres leges.

3. Incensa denique urbe, ut memoratum est, constructo tribunali insistens, actis gratiis exercitui convocato, cunctos ad paria facienda deinceps hortabatur: et argenteos nummos centenos viritim pollicitus, cum eos parvitate promissi percitos tumultuari sensisset, ad indignationem plenam gravitatis erectus:

4. *En*, inquit, *Persae circumfluentes rerum omnium copiis: ditare vos poterit opimitas gentis, si unum spirantibus animis fortiter fecerimus. Ex immensis opibus egentissima est tandem, credite, Romana respublica per eos, qui, ut augerent divitias, docuerunt Principes auro quiete a barbaris redempta redire.* 5. *Impetitum aerarium est, urbes exinanitae, populatae pro-*

vinciae: mihi nec facultates, nec propinquitas generis suppetit, quamvis ortu sim nobilis, praeter pectus omni liberum metu: nec pudebit Imperatorem cuncta bona in animi cultu ponentem, profiteri paupertatem honestam. Nam et Fabricii familiari re pauperes rexere bella gravissima, gloria locupletes. 6. *Haec vobis cuncta poterunt abundare, si imperterriti, Deo meque, quantum humana ratio patitur, caute ductante mitius egeritis: sin resistitis ad seditionum revoluti dedecora pristinarum, pergite.* 7. *Ut imperatorem decet, ego solus confecto tantorum munerum cursu moriar stando, contempturus animam, quam mihi febricula eripiet una. Aut certe discedam, nec enim ita vixi, ut non possim aliquando esse privatus. Praeque me fero et laetor, ductores spectatissimos esse nobiscum, perfectos bellicarum omni genere doctrinarum.*

8. Hac modesta Imperatoris oratione, inter secunda et aspera medii, miles pro tempore delenitus, adsumpta cum meliorum exspectatione fiducia, regibilem [se fore pollicitus et morigerum, cunctorum adspirante consensu] auctoritatem eius sublimitatemque cordis extollebat in caelum: quod, cum vere atque ex animo dicitur, solet armorum crepitu leni monstrari. 9. Repetitis post haec tentoriis, pro copia rei praesentis victu se recreavit et quiete nocturna. Animabat autem Iulianus exercitum, cum non per caritates, sed per inchoatas negotiorum magnitudines deieraret adsidue: *Sic sub iugum mitteret Persas: ita quassatum recrearet orbem Romanum:* ut Traianus fertur aliquoties iurando dicta consuesse firmare: *Sic in provinciarum speciem reductam videam Daciam: sic pontibus Histrum et Euphraten superem*, et similia plurima.

10. Post haec decursis millibus passuum quatuordecim, ad locum quemdam est ventum, arva aquis abundantibus fecundantem: quo itinere nos ituros Persae praedocti, sublatis cataractis undas evaga-

ri fusius permiserunt. 11. Itaque humo late stagnante, altero die militi requie data, Imperator ipse praegressus, constratis ponticulis multis ex utribus, et coriaceis navibus, itidemque consectis palmarum trabibus, exercitum non sine difficultate traduxit.

12. In his regionibus agri sunt plures consiti vineis varioque pomorum genere: ubi oriri arbores adsuetae palmarum, per spatia ampla adusque Mesenem et mare pertinent magnum, instar ingentium nemorum. Et quaqua incesserit quisquam, termites et spadica cernit adsidua, quorum ex fructu mellis et vini conficitur abundantia: et maritari palmae ipsae dicuntur, facileque sexus posse discerni. 13. Additur etiam, generare feminas seminibus illitas marium, feruntque eas amore mutuo delectari: hocque inde clarere, quod contra se vicissim nutantes, ne turgidis quidem flatibus avertuntur. Et si ex more femina maris non illita fuerit semine, abortus vitio fetus emittit intempestivos. Et si qua femina, cuius arboris amore perculsa sit, ignoretur, unguento ipsius inficitur truncus, et arbor alia naturaliter odoris dulcedinem concipit: hisque indiciis velut coëundi quaedam proditur fides.

14. Qua cibi copia satur exercitus, plures praetergressus est insulas: et ubi formidabatur inopia, ibi timor saginae gravis incessit. Sagittariorum denique hostilium impetu latenti tentatus, neque inultus, prope locum venit, ubi pars maior Euphratis in rivos dividitur multifidos.

IV. 1. In hoc tractu civitas, ob muros humiles ab incolis Iudaeis deserta, iratorum manu militum conflagravit. Quibus actis pergebat ulterius Imperator, placida ope numinis, ut arbitrabatur, erectior. 2. Cumque Maogamalcha venisset, urbem magnam et validis circumdatam moenibus, tentoriis fixis providit sollicite, ne castra repentino equitatus Persici turbarentur accursu: cuius fortitudo in locis patentibus im-

mane quantum gentibus est formidata. 3. Et hoc disposito, stipatus velitibus paucis, ipse quoque pedes civitatis situm diligenti inquisitione exploraturus, in perniciosas praecipitatus insidias, ex ipso vitae discrimine tandem emersit. 4. Namque per latentem oppidi portam Persae decem armati degressi, imaque clivorum pervadentes poplitibus subsidendo, repentino impetu nostros adgressi sunt. E quibus duo conspectiorem habitu Principem gladiis petiere districtis: sed occurrit ictibus erectum altius scutum: quo contectus magna elataque fiducia unius lateri ferrum infixit: alterum stipatores multiplicatis ictibus occiderunt. Residuis, e quibus vulnerati sunt aliqui, disiectis in fugam, spoliatisque ambobus, reducens incolumes socios cum exuviis remeavit ad castra, omnium laetitia magna susceptus. 5. Sustulit in hoste prostrato aureum colli monile Torquatus: fudit confidentissimum Gallum alitis propugnatione Valerius, postea cognomento Corvinus: hacque gloria posteritati sunt commendati: non invidemus: accedat hoc quoque monumentis veteribus facinus pulchrum.

6. Constratis postridie pontibus, exercituque travecto, et metatis alibi salubrius castris vallo duplici circumductis, quoniam (ut diximus) timebantur solitudines planae, oppidi suscepit obsidium, periculosum fore existimans, si gradiens prorsus, a tergo relinqueret, quos timeret.

7. Haec dum magno molimine comparantur, Surena hostium dux iumenta adortus, quae in lucis palmaribus vescebantur, a cohortibus nostris repulsoriis cum paucorum exitio habitus frustra, discessit. 8. Et duarum incolae civitatum, quas amnes amplexi faciunt insulas, parva sui fiducia trepidi ad Ctesiphontis moenia se contulerunt: pars per silvarum densa; alii per paludes vicinas alveis arborum cavatarum invecti, ad unicum auxilium et potissimum itineris longi, quod

supererat, dilabuntur, ulteriora petituri terrarum. 9. E quibus resistentes aliquos nostri milites trucidabant: ipsi quoque lintribus et cymbis per varia discurrentes, captivos alios subinde perducebant. Id enim erat librata ratione dispositum, ut, dum copiae pedestres muros oppugnant, equestres turmae divisae per globos abigendis insisterent praedis: hocque proviso, nullo provincialium damno miles visceribus hostium pascebatur.

10. Iamque Imperator muris duplicibus oppidum, ordine circumdatum trino scutorum, spe patrandi incepti, maximis viribus oppugnabat. Sed ut erat necessarius adpetitus, ita effectu res difficillima: nam accessus undique rupibus anfractu celsiore discissis, flexuosisque excessibus, ob periculum anceps adeundi copiam denegabat: maxime cum turres celebritate et altitudine formidandae, montem saxeum arcis naturaliter editum aequabant, et proclivis planities flumini imminens propugnaculorum firmitate muniebatur. 11 Accedebat his haud levius malum, quod lecta manus et copiosa, quae obsidebatur, nullis ad deditionem illecebris flectebatur, sed tamquam superatura vel devota cineribus patriae, resistebat adversis. Iam aegre retentabatur inferens se protervius miles, et pugnam vel aequo campo iustoque proelio poscens: cumque receptui caneretur, adsidue animosis hostem urgendi conatibus urebatur.

12. Vicit tamen nostrorum consilium contentionem virium maximam: divisisque operibus, officia quisque distributa capessit ocissime. Hinc enim ardui suggestus erigebantur: inde fossarum altitudines alii complanabant: terrarum latibula concava oblongis tramitibus alibi struebantur: locabant etiam artifices tormenta muralia, in funestos sonitus proruptura. 13. Et cuniculos quidem cum vineis Nevita et Dagalaiphus curabant: ineundis autem conflictibus, et defen-

dendis ab incendio vel eruptionibus machinis praeerat Imperator.

Cumque adparatu omni exscindendae urbis labore multiplici consummato, pugna flagitaretur: Victor nomine dux reversus est, adusque Ctesiphonta itineribus exploratis, nulla obstacula nuntians offendisse. 14. Quo efferati gaudio milites omnes, elatique firmioribus animis ad certandum, signum opperiebantur armati.

15. Iamque clangore Martio sonantibus tubis strepebant utrimque partes: et primi Romani hostem undique laminis ferreis in modum tenuis plumae consaeptum, fidentemque, quod tela rigentis ferri lapsibus impacta resiliebant, crebris procursationibus et minaci murmure lacessebant: nonnumquam compage scutorum, qua velut testudine infigurabilium fornicum operiebantur aptissime, adsiduis motibus laxius dehiscente. Contra Persae muris obstinatius adhaerentes, quantum facere nitique poterant, eludere et frustrari exitiales impetus conabantur. 16. Verum ubi vimineas crates prae se ferentes oppugnatores iam moenia perurgerent, cum sagittariis funditores, alii quinetiam saxa volventes ingentia, cum facibus et malleolis eos longius propulsabant: tum aptatae ligneis sagittis ballistae flexu stridoreque torquebantur, creberrima spicula funditantes, et scorpiones, quocumque manus peritae duxissent, rotundos lapides evibrabant. 17. Iterum deinde ac saepe geminatis congressibus, aestus in meridiem crescens, effervescente vaporatius sole, adparatu operum et studio proeliandi intentos cunctos, revocaverat fatigatos et sudore perfusos.

18. Eodem mentis proposito sequuto quoque die per varia certaminum genera controversae partes dimicantes instanter, aequis manibus et pari fortuna discedunt. Verum in omne discrimen armatis proxi

mus Princeps civitatis urgebat excidium, ne circa muros diu excubans, omitteret maiora, quae tentabat. 19. Sed in districtis necessitatibus nihil tam leve est, quod non interdum etiam contra sperata, rerum adferat momenta magnarum. Cum enim, ut saepe, discessurae partes levius concertarent, abusive incusso ariete, qui paullo ante erat admotus, sternitur residuis omnibus altior turris, latere coctili firmissime structa: cuius ruina muri contiguum latus secum immani fragore protraxit. 20. Ibi tum varietate casuum obsidentium labor, obsessorumque industria vicissim facinoribus speciosis inclaruit. Nihil enim asperum ira et dolore succenso militi videbatur: nihil munitoribus erat pro salute currentibus metuendum aut dirum. Nam cum anceps pugna diutius fervens, sanguine utrimque multis caedibus fuso, diei finisset occasu, tandem fatigationi consulitur.

21. Dumque haec luce agerentur ac palam, nuntiatur Imperatori pervigili cura distento, legionarios milites, quibus cuniculorum erant fodinae mandatae, cavatis tramitibus subterraneis sublicibusque suspensis, ima penetrasse fundamentorum, iam, si ipse disposuerit, evasuros. 22. Cum itaque noctis plerumque processisset, aeneatorum accentu signo dato progrediendi ad pugnam, ad arma concursum est: et consulto murorum invaduntur utrimque frontes, ut, dum propulsaturi pericula defensores ultro citroque discurrunt, nec proxima fodientis audiretur ferri tinnitus, nec quoquam intrinsecus obsistente, cunicularioorum subito manus emergat. 23. Quibus ita, ut convenerat, ordinatis et occupatis prohibitoribus, patefactisque latebris, evolat Exsuperius de victorum numero miles, post quem Magnus tribunus, et Iovianus notarius: quos audax multitudo sequuta, his prius confossis, quos in aede, per quam in lucem prodierant, invenerunt, suspensis gradibus procedentes ob-

truncarunt vigiles omnes, ex usu moris gentici iustitiam felicitatemque regis sui canoris vocibus extollentes. 24. Existimabatur Mars ipse, si misceri hominibus numina maiestatis iura permittunt, adfuisse castra Lucanorum invadenti Luscino. Hocque ideo creditum est, quod in congressu flagranti scalas vehens visus formidandae vastitatis armatus, postridie, cum recenseretur exercitus, praecipuo studio quaesitus, reperiri non potuit; cum se ultro offerret, si miles fuisset, memorabilis conscius facti. Sed ut tunc qui esset pulchri facinoris auctor, penitus est ignoratum, ita nunc enituerunt ii, qui fecere fortissime, obsidionalibus coronis donati, et pro concione laudati veterum more.

25. Tandem nudata reseratis aditibus multis, lapsura invaditur civitas: et sine sexus discrimine vel aetatis, quidquid impetus reperit, potestas iratorum absumpsit: alii exitii imminentis timore, cum hinc ignis, inde mucrones urgerent, ultimum flentes, e muris acti sua sponte praecipites, membrisque omnibus infirmati, vitam morte funestiorem paullisper, dum caederentur, egerunt. 26. Extractus est autem vivus cum satellitibus LXXX. Nabdates praesidiorum magister, quem oblatum sibi cum aliis servari iussit intactum serenus Imperator et clemens.

Divisa itaque perpensis meritis et laboribus praeda, ipse ut erat parvo contentus, mutum puerum oblatum sibi suscepit gesticularium, multa, quae callebat, nutibus venustissimis explicantem, et tribus aureis nummis partae victoriae praemium iucundum, ut existimabat, et gratum. 27. Ex virginibus autem, quae speciosae sunt captae, ut in Perside, ubi feminarum pulchritudo excellit, nec contrectare aliquam voluit, nec videre: Alexandrum imitatus et Africanum, qui haec declinabant, ne frangerentur cupiditate, qui se invictos a laboribus ubique praestiterunt.

28. Inter haec certamina nostrae partis architectus, cuius nomen non suppetit, post machinam scorpionis forte adsistens, reverberato lapide, quem artifex titubanter aptaverat fundae, obliso pectore supinatus profudit animam, disiecta compage membrorum adeo, ut ne signa quidem totius corporis noscerentur.

29. Exin profecto Imperatori index nuntiaverat certus, circa muros subversi oppidi fallaces foveas et obscuras, quales in tractibus illis sunt plurimae, subsedisse manum insidiatricem latenter, ut improviso inde exorta agminis nostri terga feriret extrema. 30. Confestimque ad extrahendam eam missi sunt compertae fortitudinis pedites. Qui cum neque pervadere foraminum aditus, nec amandatos intus prolicere possent ad decernendum, collectam stipulam et sarmenta specuum faucibus adgesserunt. Unde fumus angustius penetrans, ideoque spissior, quosdam vitalibus obstructis necavit: alios ignium adflatus immissus prodire in perniciem coëgit abruptam: et ita omnibus ferro incendiove consumptis, ad signa repedavit ocius miles. Hoc modo civitas ampla et populosa virtute roboris excisa Romani, in pulverem concidit et ruinas.

31. Post quae tam gloriosa transitis pontibus, multorum amnium concursu continuatis, ad munimenta gemina venimus aedificiis cautis exstructa: ubi Victorem Comitem exercitus praevium a transitu fluminis regis filius, progressus a Ctesiphonte cum optimatibus et multitudine armata, prohibere conatus, catervis sequentium militum visis abscessit.

V. 1. Pergentes itaque protinus ad lucos venimus, agrosque pube variorum seminum laetos: ubi reperta regia Romano more aedificata, quoniam id placuerat, mansit intacta. 2. Erat etiam in hac eadem regione extentum spatium et rotundum, loricae ambitu cir-

cum clausum, destinatas regiis voluptatibus continens feras, cervicibus iubatis leones, armisque hispidos apros, et ursos (ut sunt Persici) ultra omnem rabiem saevientes, et alia lecta immania corpora bestiarum: quas omnes diffractis portarum obicibus, equites nostri venatoriis lanceis et missilium multitudine confoderunt. 3. Quae loca pingui situ et cultu: quibus Coche, quam Seleuciam nominant, haud longius disparatur: ubi vallatis opere tumultuario castris, et exercitu omni per aquarum et pabuli opportuna biduo recreato, antegressus cum procursatoribus princeps, et civitatem desertam collustrans, a Vero Principe quondam excisam, in qua perpetuus fons stagnum ingens eiectat, in Tigridem defluens: corpora vidit suffixa patibulis multa necessitudinum eius, quem prodidisse civitatem Pirisaboram retulimus supra. 4. Hic et Nabdates vivus exustus est, quem extractum cum LXXX. latebris expugnatae docui civitatis: eo quod inter exordia obsidii coepti clam pollicitus prodere, dimicavit acerrime, adeptusque veniam insperatam, ad id proruperat insolentiae, ut Hormisdam laceraret omnibus probris.

5. Itaque aliquantum progressi, tristi percellimur facto: dum enim tres procursatorum cohortes expeditae cum cuneo Persico decertarent, quem patefactis subito portis profuderat civitas: proruptores alii ex contraria fluminis ripa iumenta nos sequentia cum pabulatoribus paucis licenter palantibus intercipiunt et obtruncant. 6. Unde profectus Imperator iratus et frendens, iamque regionibus Ctesiphontis propinquans, celsum castellum offendit et munitissimum: ad quod explorandum ausus accedere, obscurior ut ipse rebatur, cum paucis obequitans muros, paulloque avidius intra iactum telorum repertus, latere non potuit: statimque diversorum missilium nube exagitatus oppetisset tormento murali, ni vulnerato armigero, qui

lateri eius haerebat, ipse scutorum densitate contectus, evitato magno discrimine discessisset.

7. Qua causa concitus immane, munimentum disposuit obsidere, prohibitoribus acriter ad resistendum intentis, quod loco fidebant propemodum inaccesso, quodque rex cum ambitiosis copiis passibus citis incedens propediem adfore credebatur. 8. Iamque vineis et residuis omnibus, quae poscebat obsidium, paratis, vigilia secunda praecipiti, cum nox casu tunc lunari splendore nitens, his, qui propugnaculis insistebant, aperte cuncta monstraret: repente in unum pondus coacta multitudo patefactis subito portis erupit: cohortemque necopinantem adorta, nostrorum cecidit complures: inter quos etiam tribunus peremptus est, periculum propulsare conatus. 9. Quae cum ita aguntur, pari modo, ut antea, Persae ex adversa fluminis ripa partem adorti nostrorum, interfectis quibusdam vivos cepere nonnullos. Et timore, simul quia venisse in maiorem numerum copiae putabantur hostiles, egere nostri tunc segnius: sed ubi animis in audaciam restitutis, armisque raptis inter tumultum, exercitus cantu concitus bucinarum, cum minaci murmure festinaret, eruptores perterriti reverterunt intacti. 10. Et Imperator ira gravi permotus, reliquos ex ea cohorte, qui abiecte sustinuerant impetum grassatorum, ad pedestrem compegit militiam, quae onerosior est, dignitatibus imminutis. 11. Flagrans post haec ad eruendum castellum, ubi periclitatus est, operam convertit et curam, numquam ab antesignanis ipse digrediens, ut inter primos dimicans militi ad fortiter faciendum esset exemplo spectator probatorque gestorum. Quo inter discriminum vertices diu multumque versato, varietate munitionum atque telorum, et conspiratione oppugnatorum, idem castellum incenditur captum. 12. Post quae, consideratis asperitatibus ante gestarum rerum et impendentium, requie-

vit exercitus labore nimio quassatus, multis victui congruis adfatim distributis. Vallum tamen sudibus densis et fossarum altitudine cautius deinde struebatur, cum a vicinia iam Ctesiphonte repentini excursus, et alia formidarentur occulta.

VI. 1. Ventum est hinc ad fossile flumen Naharmalcha nomine, quod amnis regum interpretatur, tunc aridum. Id antehac Traianus, posteaque Severus, egesto solo fodiri in modum canalis amplissimi studio curaverat summo, ut, aquis illuc ab Euphrate transfusis, naves ad Tigridem commigrarent. 2. Tutissimumque ad omnia visum est eadem loca purgari, quae quondam similia Persae timentes mole saxorum obruere multorum. Hacque valle purgata, avulsis cataractis undarum magnitudine classis secura stadiis xxx. decursis, in alveum eiecta est Tigridis: et con textis illico pontibus transgressus exercitus, iter Co chen versus promovit. 3. Utque lassitudini succederet quies opportuna, in agro consedimus opulento, arbustis et vitibus et cupressorum viriditate laetissimo, cuius in medio diversorium opacum est et amoenum, gentiles picturas per omnes aedium partes ostendens, regis bestias venatione multiplici trucidantis: nec enim apud eos pingitur vel fingitur aliud praeter varias caedes et bella.

4. Proinde cunctis ex sententia terminatis, Augustus altius iam contra difficultates omnes incedens, tantumque a fortuna sperans nondum adflicta, ut propius temeritatem multa crebro auderet: validiores naves, ex his, quae alimenta portabant et machinas, deoneratas octogenis implevit armatis: retentoque secum classis robore firmiore, quam in tres diviserat partes, unam cum Victore Comite quiete prima noctis emitti disposuit, ut flumine raptim transmisso ripae occuparentur hostiles. 5. Quod cum acri metu territi duces concordi precatu fieri prohibere tentarent,

neque destinationem flecterent Principis, sublato vexillo, ut iussum est, evolant e conspectu quinque subito naves: et cum ripas iam adventarent, facibus et omni materia, qua alitur ignis, petitae adsiduis iactibus, cum militibus iam conflagrassent, ni veloci vigore pectoris excitus Imperator, signum sibi datum, nostros, quod margines iam tenerent, ut mandatum est, erexisse proclamans, classem omnem properare citis remigiis adegisset. 6. Quo facto et naves incolumes sunt receptae: et residuus miles, quamquam saxis et varietate telorum ex edito vexaretur, post concertationem acerrimam praealtas ripas et arduas supergressus, stabat immobilis. 7. Et miratur historia Rhodanum arma et loricam retinente Sertorio transnatatum: cum eo momento turbati quidam milites, veritique, ne remanerent post signum erectum, scutis, quae patula sunt et incurva, proni firmius adhaerentes, eaque licet imperite regendo, per voraginosum amnem velocitatem comitati sint navium.

8. Contra haec Persae obiecerunt instructas cataphractorum equitum turmas sic confertas, ut laminis coaptati corporum flexus splendore praestringerent occursantes obtutus, operimentis scorteis equorum multitudine omni defensa: quorum in subsidiis manipuli locati sunt peditum, contecti scutis oblongis et curvis, quae texta vimine et corii crudis gestantes, densius se commovebant. Post hos elephanti gradientium collium specie, motuque immanium corporum propinquantibus exitium intentabant, documentis praeteritis formidati.

9. Hinc Imperator catervis peditum infirmis medium inter acies spatium secundum Homericam dispositionem praestituit, ne locati priores, cedentesque deformiter cunctos averterent secum, aut postsignani pone omnes reiecti centurias, nullo retinente, licen-

tius verterent terga: ipse cum levis armaturae auxiliis per prima postremaque discurrens.

10. Ergo ubi vicissim contiguae se cernerent partes, cristatis galeis corusci Romani, vibrantesque clypeos, velut pedis anapaesti praecinentibus modulis lenius procedebant: et praepilatis missilibus per procursatores principiis pugnae tentatis, excita undique humus rapido turbine portabatur. 11. Et cum undique solito more conclamaretur, virorumque alacritatem sonantia classica iam iuvarent, hastis et mucronibus strictis hinc inde comminus pugnabatur: sagittarum periculis miles erat immunis, quantum interiora festinatius occupabat. Inter quae Iulianus pulsos fulcire subsidiis, incitareque tardantes, quasi conturmalis strenuus properabat et rector. 12. Laxata itaque acies prima Persarum, leni ante, dein concito gradu calefactis armis retrorsus gradiens, propinquam urbem petebat: quam sequebatur miles itidem fessus, in campis torridis adusque diei finem a lucis ortu decernens: eiusque occipitiis pertinacius haerens, omnem cum Pigrane, et Surena, et Narseo potissimis ducibus adusque Ctesiphontis muros egit praecipitem adversorum feriens suras et terga. 13. Perrupissetque civitatis aditus, lapsorum agminibus mistus, ni dux Victor nomine manibus erectis prohibuisset et vocibus, ipse humerum et sagitta praestri ctus: et timens, ne intra moenium ambitus rapidus miles inconsulte repertus, nullosque inveniens exitus, multitudinis pondere circumveniretur.

14. Sonent Hectoreas poëtae veteres pugnas: fortitudinem Thessali ducis extollant: longae loquantur aetates Sophanem, et Aminiam, et Callimachum, et Cynaegirum, Medicorum in Graecia fulmina illa bellorum: non minus illo die quorumdam ex nostris inclaruisse virtutem, omnium confessione monstratur.

15. Post timorem depositum calcatasque ruinas

hostilium corporum, iusto sanguine miles etiam tum cruentus, ad Imperatoris tentoria congregatus, laudes ei perhibebat et gratias, quod ignoratus ubique, dux esset an miles magis, tum ita rem prospere gesserat, ut caesis Persarum plus minusve duobus millibus et quingentis, LXX. caderent soli nostrorum. 16. Qui adpellans plerosque nominatim, quos stabili mente aliquid clarum fecisse ipse arbiter perspexit, navalibus donavit coronis, et civicis, et castrensibus.

17. Abunde ratus post haec prosperitates similes adventare, complures hostias Marti parabat ultori: et ex tauris pulcherrimis decem ad hoc perductis, nondum aris admoti voluntate sua novem procubuere tristissimi, decimus vero, qui diffractis vinculis lapsus, aegre reductus est, mactatus ominosa signa monstravit. Quibus visis exclamavit indignatus acriter Iulianus, Iovemque testatus est, nulla Marti iam sacra facturum: nec resecravit, celeri morte praereptus.

VII. 1. Digesto itaque consilio cum primatibus super Ctesiphontis obsidio, itum est in voluntatem quorumdam, facinus audax et importunum esse noscentium id adgredi: quod et civitas situ ipso inexpugnabilis defendebatur, et cum metuenda multitudine protinus rex adfore credebatur. 2. Vicit sententia melior: cuius utilitate Princeps sollertissimus adprobata, Arinthaeum cum manu peditum expedita ad populandas regiones circumsitas misit, armentis laetas et frugibus, hostes pari persequuturum industria, quos dispalatos nuper densi tramites et latebrae texere notissimae: hinc opulenta. 3. Sed ille avidae semper ad ulteriora cupiditatis, parvi habitis vetantium dictis, et increpitis optimatibus, quod ob inertiam [otiique desiderium amitti suaderent prope iam] parta regna Persidis: flumine laeva relicto, infaustis ductoribus praeviis, mediterraneas vias arripere citato proposuit gradu. 4. Et tamquam funesta face

Bellonae subiectis ignibus exuri cunctas iusserat naves, praeter minores duodecim, quas profuturas pangendis pontibus disposuit vehi carpentis: idque putabat utiliter ordinasse, ne relicta classis usui hostibus foret, aut certe, ut ab expeditionis primordio factum est, armatorum fere viginti millia in trahendis occuparentur iisdem navibus et regendis.

5. Dein, cum metuens sibi quisque mussaret, monstraretque perspicua veritas, quod repulsus forsitan ariditate vel altitudine montium, ad aquas redire non poterit miles, tortique perfugae aperte faterentur, se fefellisse, concursu maximo exstingui iussae sunt flammae. Et quoniam ignis auctus immaniter plerasque consumpsit, XII. tantummodo naves potuerunt intactae servari, quae, ut possint custodiri, discretae sunt. 6. Hoc casu classe, cum non oporteret, abolita, Iulianus consociato fretus exercitu, cum armatorum nulli per diversa distringerentur, numero potior ad interiora tendebat, alimenta adfatim opulentis suggerentibus locis.

7. Quo cognito, hostes, ut inedia nos cruciarent, herbas cum adultis segetibus incenderunt: et conflagratione procedere vetiti, stativis castris, dum flammae senescerent, tenebamur. Insultantesque nobis longius Persae, nunc de industria se diffundebant, aliquoties consertius resistentes: ut procul conspicantibus viderentur advenisse iam regis auxilia, ideoque eos aestimaremus erupisse ad audaces excursus et insolita tentamenta. 8. Maerebat tamen ob haec Imperator et miles, quod nec contabulandi pontis erat facultas, amissis navibus temere, nec occurri poterat hostis adventicii motibus, quem adesse coruscus nitor indicabat armorum, arte pro singulis membris inflexus. Hisque accedebat aliud haud exiguum malum: quod nec adminicula, quae praestolabamur cum Arsace et nostris ducibus, adparebant, ob causas impedita praedictas.

VIII. 1. Has ob res ut solaretur anxios milites Princeps, captivos graciles suapte natura, ut paene sunt Persae, et macie iam confectos iussit in medium duci: nostrosque respiciens, *En*, inquit, *quos Martia ista pectora viros existimant, deformes illuvie capellas et taetras, utque crebri docuerunt eventus, antequam manus conferant, abiectis armis vertentes semet in fugam.* 2. Quibus dictis, remotisque captivis, super rerum summa consultabatur. Et multis ultro citroque dictitatis, cum reverti debere per loca, qua venimus, plebs vociferaretur imprudens: resistebat intentius Princeps, multis cum eo nequaquam fieri posse monstrantibus, per effusam planitiem pabulo absumpto et frugibus, vicorumque reliquiis exustorum inopia squalentibus ultima: quodque liquentibus iam brumae pruinis omne immaduerat solum, et ruptis riparum terminis aucti inhorruere torrentes. 3. Eo etiam ad difficultatem accedente negotii, quod per eas terras vapore sideris calescentes, muscarum et culicum multitudine referta sunt omnia, earumque volatu dies et astrorum noctu micantium facies obumbratur. 4. Et cum nihil humani proficerent sensus, diu fluctuantes et dubii, exstructis aris caesisque hostiis consulta numinum scitabamur: utrum nos per Assyriam reverti censerent, an praeter radices montium lenius gradientes, Chiliocomum prope Corduenam sitam ex improviso vastare: quorum neutrum extis inspectis confore dicebatur. 5. Sedit tamen sententia, ut, omni spe meliorum succisa, Corduenam arriperemus: et XVI. Kal. Iulias promotis iam signis, progresso imperatore cum lucis exordio, fumus vel vis quaedam turbinata pulveris adparebat: ut opinari daretur asinorum esse greges agrestium, quorum multitudo in tractibus est illis innumera, ideo simul incedens, ut constipatione densa feroces leonum frustrentur adsultus. 6. Quidam arbitrabantur Saracenos

duces adventare iam nostros, rumoribus percitos, quod Imperator Ctesiphonta magnis viribus oppugnaret: nonnulli Persas nobis viantibus incubuisse firmabant. 7. Ideo inter haec ita ambigua, ne quid adversum accideret, revocantibus agmina classicis, in valle graminea prope rivum, multiplicato scutorum ordine in orbiculatam figuram metatis tutius quievimus castris. Nec enim adusque vesperam aëre concreto discerni potuit, quidnam esset, quod diu squalidius videbatur.

AMMIANI MARCELLINI

RERUM GESTARUM

LIBER XXV.

Persae Romanos iter facientes adorti, fortiter reprimuntur C. I. *Inopia frumenti et pabuli premitur exercitus: Iulianus terretur ostentis.* II. *Imperator, dum ad repellendos Persas, qui undique instabant, omissa lorica temere se proeliis inserit, hasta vulneratur, ac in tabernaculum refertur, ubi circumstantes alloquitur ac post epotam frigidam moritur.* III. *Virtutes eius ac vitia, forma corporis et statura.* IV. *Iovianus, primicerius domesticorum protectorum, tumultuarie eligitur imperator.* V. *Romanos ex Perside redire properantes, procedentesque, crebris proeliis lacessunt Persae et Saraceni, ac magno cum detrimento repelluntur.* VI. *Fame et inopia suorum adductus Iovianus A. pacem cum Sapore necessariam sed turpissimam facit, traditis V. regionibus cum Nisibi et Singara.* VII. *Romani fluvio Tigri transito, post diuturnam et maximam cibariorum inopiam fortiter toleratam, tandem in Mesopotamiam perveniunt. Iovianus A. res Illyrici atque Galliarum utcumque ordinat.* VIII. *Bineses nobilis Persa Nisibin urbem inexpugnabilem nomine Saporis a Ioviano recipit: oppidani inviti patria excedere, et Amidam migrare compulsi. V. regiones cum urbe Singara et XVI. castellis ex pacto Persis optimatibus adsignantur.* IX. *Iovianus metu rerum novarum per*

Syriam, Ciliciam, Cappadociam et Galatiam celeriter itinere facto, Ancyrae cum Varroniano filio infante consulatum init ac mox Dadastanae repentina morte fungitur. X.

1. Et hanc quidem noctem nullo siderum fulgore splendentem, ut solet in arduis rebus et dubiis, exegimus, nec sedere quoquam auso nec flectere in quietem lumina prae timore. Ubi vero primum dies inclaruit, radiantes loricae limbis circumdatae ferreis, et corusci thoraces longe prospecti, adesse regis copias indicabant. 2. Hocque viso accensum, properantem congredi militem dirimente fluvio brevi prohibuit Imperator: et non procul a vallo ipso inter excursatores nostros et Persicos proelio acri conserto, Machamaeus cecidit ductor unius agminis nostri. Cui propugnaturus Maurus frater, dux postea Phoenices, cum germani trucidasset interfectorem, obvium quemque perterrens, infirmatus et ipse humerum telo, pallescentem morte propinqua Machamaeum extrahere pugna viribus valuit magnis.

3. Et cum fatiscerent vix toleranda aestuum magnitudine crebrisque congressibus partes, ad ultimum hostiles turmae gravi sunt repulsa discussae. Hinc recedentibus nobis longius, Saraceni nostrorum metu peditum repedare compulsi, paullo postea innexi Persarum multitudine tutius irruebant, Romana impedimenta rapturi: verum viso Imperatore ad alas subsidiarias reverterunt. 4. Qua ex regione profecti ad Hucumbra nomine villam pervenimus: ubi per biduum omnibus ad esum congruis, et satietate quaesita frumenti ultra spem recreati discessimus: et confestim, absque his, quae tempus vehi permisit, reliqua flammis exusta sunt.

5. Postridie exercitu sedatius procedente, extremos, qui eo die forte cogendorum agminum officia sustinebant, nec opinantes Persae adorti, negotio levi interfecissent, ni proximus equitatus noster, hoc ocius

intellecto, per patulas valles late diffusus tantam molem discriminis, vulneratis, qui supervenerant, repulisset. 6. In hac cecidit pugna Adaces nobilis satrapa, legatus quondam ad Constantium Principem missus, ac benigne susceptus: cuius exuviis interfector Iuliano oblatis, remuneratus est, ut decebat. 7. Eodem die Tertiacorum equestris numerus a legionibus incusatus est, quod, cum ipsae hostium adversas irrumperent acies, illi paullatim dilapsi, alacritatem paene totius minuissent exercitus. 8. Unde ad indignationem iustam Imperator erectus, ademptis signis hastisque diffractis, omnes eos, qui fugisse arguebantur, inter impedimenta et sarcinas et captivos agere iter imposuit, ductore eorum, qui solus fortiter decertarat, aliae turmae adposito, cuius tribunus turpiter proelium deseruisse convincebatur. 9. Abiecti sunt autem sacramento etiam alii quatuor ob flagitium simile vexillationum tribuni: hoc enim correctionis moderamine leniori, impendentium consideratione difficultatum contentus est Imperator.

10. Progressi itaque LXX. stadia attenuata rerum omnium copia, herbis frumentisque crematis ex flammis ipsis raptas fruges et pabula, ut quisque vehere potuit, conservavit. 11. Hoc etiam loco relicto, cum ad tractum Maranga adpellatum omnis venisset exercitus, prope lucis confinia immensa Persarum adparuit multitudo, cum Merene equestris magistro militiae, filiisque regis duobus, et optimatibus plurimis. 12. Erant autem omnes catervae ferratae, ita per singula membra densis laminis tectae, ut iuncturae rigentes compagibus artuum convenirent: humanorumque vultuum simulacra ita capitibus diligenter apta, ut imbracteatis corporibus solidis, ibi tantum incidentia tela possint haerere, qua per cavernas minutas et orbibus oculorum adfixas parcius visitur, vel per supremitates narium angusti spiritus

emittuntur. 13. Quorum pars contis dimicatura stabat immobilis, ut retinaculis aereis fixam existimares: iuxtaque sagittarii (cuius artis fiducia ab incunabilis ipsis gens praevaluit maxima) tendebant divaricatis brachiis flexiles arcus, ut nervi mammas praestringerent dexteras, spicula sinistris manibus cohaererent: summaque peritia digitorum pulsibus argutum sonantes arundines evolabant, vulnera perniciosa portantes. 14. Post hos elephantorum fulgentium formidandam speciem, et truculentos hiatus vix mentes pavidae perferebant: ad quorum stridorem odoremque et insuetum adspectum magis equi terrebantur. 15. Quibus insidentes magistri, manubriatos cultros dexteris manibus illigatos gestabant, acceptae apud Nisibin memores cladis: et si ferociens animal vires exsuperasset regentis, ne reversum per suos, ut tunc acciderat, collisam sterneret plebem, vertebram, quae caput a cervice disterminat, ictu maximo terebrabant. Exploratum est enim aliquando ab Hasdrubale Hannibalis fratre, ita citius vitam huiusmodi adimi belluarum. 16. Quibus non sine magno horrore perspectis, stipatus armatarum cohortium globis cum primatibus fidentissimus Imperator, ut flagitabat maior vis et atrocior, lunari acie sinuatisque lateribus occursuros hosti manipulos instruebat. 17. Et, ne sagittariorum procursus nostrorum cuneos disiectaret, illatis concitatius signis spiculorum impetum fregit: datoque ad decernendum sollemniter signo, densati Romani pedites confertas hostium frontes nisu protruserunt acerrimo. 18. Et fervente certaminum mole, clypeorum sonitus, et virorum armorumque lugubre sibilantium fragor, nihil perpetiens iam remissum, campos cruore et corporum strage contexit, effusius cadentibus Persis: quibus saepe languidis in conflictu, artius pes pede collatus graviter obsistebat, pugnare fortiter eminus consuetis, et, si inclinatas suo-

rum copias senserint, cedendo in modum imbrium pone versus directis sagittis hostes a persequendi fiducia deterrere. Pulsis igitur pondere magnarum virium Parthis, miles solis cursu flammeo diu laxatus, signo in receptum dato, in tentoria repedat, ad audendum deinceps maiora sublatus.

19. In hoc proelio Persarum maior, ut dictum est, adparuit strages; nostrorum admodum levis. Eminuit tamen inter varios certaminum casus Vetranionis mors viri pugnacis, qui legionem Ziannorum regebat.

II. 1. Post quae triduo indutiis destinato, dum suo quisque vulneri medetur vel proximi, commeatibus nos destitutos inedia cruciabat iam non ferenda: et quoniam frugibus exustis et pabulis, homines in discrimen ultimum venerant et iumenta, ex eo cibo, quem animalia tribunorum vehebant et Comitum, imae quoque militum plebi penitus indigenti pars distributa est magna. 2. Et Imperator, cui non cupediae ciborum ex regio more, sed sub columellis tabernaculi parvis coenaturo, pultis portio parabatur exigua, etiam munifici fastidienda gregario, quidquid ad ministeria postulabatur, per contubernia paupertina sui securus egessit. 3. Ipse autem ad sollicitam suspensamque quietem paullisper protractus, cum somno (ut solebat) depulso, ad aemulationem Caesaris Iulii quaedam sub pellibus scribens, obscuro noctis altitudine sensus cuiusdam philosophi teneretur, vidit squalidius, ut confessus est proximis, speciem illam Genii publici, quam, cum ad Augustum surgeret culmen, conspexit in Galliis, velata cum capite Cornucopia per aulaea tristius discedentem. 4. Et quamquam ad momentum haesit stupore defixus, omni tamen superior metu, ventura decretis caelestibus commendabat: relictoque humi strato cubili, adulta iam excitus nocte, et numinibus per sacra depulsoria supplicans,

flagrantissimam facem cadenti similem visam, aëris parte sulcata evanuisse existimavit: horroreque perfusus est, ne ita aperte minax Martis adparuerit sidus. 5. Erat enim nitor igneus iste, quem *διαΐσσοντα* nos adpellamus, nec cadens umquam nec terram contingens. Corpora enim qui credit caelitus posse labi, profanus merito iudicatur et demens. Fit autem hic habitus modis compluribus, e quibus sufficiet pauca monstrare. 6. Scintillas quidam putant ab aetherio cadentes vigore, parumque porrectius tendere sufficientes exstingui: vel certe radiorum flammas iniectas nubibus densis acri scintillare contactu: aut cum lumen aliquod cohaeserit nubi. Id enim in stellae speciem figuratum, decurrit quidem, dum viribus ignium sustentatur: amplitudine vero spatiorum exinanitum, in aërium solvitur corpus, ad substantiam migrans, cuius attritu incaluit nimio.

7. Confestim itaque ante lucis primitias Etrusci haruspices accersiti, consultique, quid astri species portenderet nova, vitandum esse cautissime responderunt, ne quid tunc tentaretur: ex Tarquitianis libris, in titulo *De rebus divinis* id relatum esse monstrantes: quod, face in caelo visa, committi proelium, vel simile quidquam non oportebit. 8. Quo etiam id inter alia multa spernente, orabant haruspices saltem aliquot horis profectionem differri: et ne hoc quidem sunt adepti, Imperatore omni vaticinandi scientiae reluctante: sed exorto iam die, promota sunt castra.

III. 1. Hinc nos egressos, Persae cum saepe adflicti peditum stabiles pugnas horrerent, structis insidiis occulte comitabantur, altrinsecus viantes catervas a celsis collibus explorando: ut id suspicans miles adusque perpetuum diem nec vallum erigeret, nec sudibus se communiret. 2. Dumque teguntur firmiter latera, et exercitus pro locorum situ quadratis

quidem, sed laxis incedit agminibus, invasa subito terga pone versus arma cogentium Principi indicatur, etiam tum inermi ad speculanda anteriora progresso. 3. Qua concitus clade, oblitus loricae, scuto inter tumultum adrepto, properans ultimis ferre suppetias, revocatur alio metu, qui etiam antesignanos, unde discesserat, paria perpeti nuntiabat. 4. Quae dum sine respectu periculi sui redintegrare festinat, ex alia parte cataphractorum Parthicus globus centurias adoritur medias: ac sinistro cornu inclinato acriter superfusus, faetorem stridoremque elephantorum impatienter tolerantibus nostris, contis et multiplicatis missilibus decernebat. 5. Verum Principe volitante inter prima discrimina proeliorum, exsilivit nostra succinctior armatura, aversorumque Persarum et beluarum suffragines concidebat et dorsa. 6. Quos cum Iulianus cavendi immemor diffluxisse trepidos, elatis vociferando manibus aperte demonstrans, irasque sequentium excitans, ardenter effunderet semet in pugnam, clamabant hinc inde candidati, quos disiecerat terror, ut fugientium molem, tamquam ruinam male compositi culminis declinaret: et [incertum] subita equestris hasta, cute brachii eius praestricta, costis perfossis haesit in ima iecoris fibra. 7. Quam dum avellere dextera manu conatur, acuto utrimque ferro digitorum nervos sensit excisos: et provolutus iumento, praesentiumque veloci concursu relatus in castra, medicinae ministeriis fovebatur. 8. Moxque ubi lenito paullisper dolore timere desiit, magno spiritu contra exitium certans, arma poscebat et equum, ut reviso proelio suorum fiduciam repararet, ac videretur sui securus alienae salutis sollicitudine vehementer adstringi: eo vigore, licet in negotio dispari, quo Epaminondas ille dux inclytus, letaliter apud Mantineam saucius et revectus ex acie, conquirebat sollicite scutum. Quod cum vidisset propius, laetior

vi vulneris interiit: et qui animam intrepidus amittebat, iacturam clypei formidavit. 9. Sed cum vires parum sufficerent voluntati, sanguinisque profluvio vexaretur, mansit immobilis: ideo spe deinceps vivendi absumpta, quod percunctando Phrygiam adpellari locum, ubi ceciderat, comperit. Hic enim obiturum se praescripta audierat sorte. 10. Reducto ad tentoria Principe, incredibile dictu est, quanto ardore miles ad vindictam ira et dolore ferventior involabat, hastas ad scuta concrepans; etiam mori, si tulisset fors, obstinatus. Et quamvis offundebatur oculis altitudo pulveris, et aestus calescens officeret alacritati membrorum; tamen velut exauctoratus amisso ductore, sine parcimonia ruebat in ferrum. 11. Contra animosius Persae sagittarum volantium crebritate conspectum sui rapiebant oppositis: quos elephanti tardius praecedentes, magnitudine corporum cristarumque horrore pavorem iumentis incutiebant et viris. 12. Concursus itaque armatorum, et cadentium gemitus, equorum flatus, tinnitus ferri procul audiebatur, quamdiu satietate vulnerum partibus fessis, nox diremit certamina iam tenebrosa. 13. Quinquaginta tum Persarum optimates et satrapae cum plebe maxima ceciderunt, inter has turbas Merena et Nohodare potissimis ducibus interfectis. Obstupescat magniloquentia vetustatis diversis in locis proelia xx. Marcelli: Sicinium Dentatum adiiciat, ornatum militarium multitudine coronarum: miretur super his Sergium, qui vicies et ter vulneratus est in variis pugnis, ut fertur: cuius posteritatis ultimus Catilina claras gloriarum adoreas sempiternis maculis obumbravit. Deformabat tamen tristitia laetiores eventus. 14. Dum haec post discessum ducis ubique aguntur, exercitus cornu dextro defatigato, et Anatolio interfecto, qui tunc erat officiorum magister: Sallustius praefectus actus in exitium praeceps, et opera sui adpari-

toris ereptus, Sophorio amisso consiliario, qui ei aderat, casu evasit et fuga: quidamque milites per multa discrimina occupato castelli vicini praesidio, post diem denique tertium iungi exercitui potuerunt.

15. Quae dum ita aguntur, Iulianus in tabernaculo iacens circumstantes adloquutus est demissos et tristes: *Advenit, o socii, nunc abeundi tempus e vita impendio tempestivum, quam reposcenti naturae, ut debitor bonae fidei, redditurus exsulto: non, ut quidam opinantur, adflictus et maerens: philosophorum sensentia generali perdoctus, quantum corpore sit beatior animus, et contemplans, quoties conditio melior a deteriore secernitur, laetandum esse potius, quam dolendum. Illud quoque advertens, quod etiam Dii caelestes quibusdam piissimis mortem tamquam summum praemium persolverunt.* 16. *Munus autem id mihi delatum optime scio, ne difficultatibus succumberem arduis, neve me proiiciam umquam aut prosternam: expertus, quod dolores omnes, ut insultant ignavis, ita persistentibus cedunt.* 17. *Nec me gestorum poenitet, aut gravis flagitii recordatio stringit, vel cum in umbram et angulos amandarer, vel post principatum susceptum: quem tamquam a cognatione caelitum defluentem, immaculatum (ut existimo) conservavi, et civilia moderatius regens, et examinatis rationibus bella inferens et repellens: tametsi prosperitas simul utilitasque consultorum non ubique concordent, quoniam coeptorum eventus superae sibi vindicant potestates.* 18. *Reputans autem, iusti esse finem imperii, obedientium commodum et salutem, ad tranquilliora semper, ut nostis, propensior fui, licentiam omnem actibus meis exterminans, rerum corruptricem et morum: gaudensque, adeo sciens, quod, ubicumque me velut imperiosa parens consideratis periculis obiecit res publica, steti fundatus, turbines calcare fortuitorum adsuefactus.* 19. *Nec fateri pudebit, interiturum me*

ferro dudum didici fide fatidica praecinente. Ideoque sempiternum veneror numen, quod non clandestinis insidiis, nec longa morborum asperitate, vel damnatorum fine decedo: sed in medio cursu florentium gloriarum hunc merui clarum e mundo digressum. Aequo enim iudicio iuxta timidus est et ignavus, qui, cum non oportet, mori desiderat: et qui refugiat, cum sit opportunum. 20. *Hactenus loqui vigore virium laben te sufficiat. Super imperatore vero creando caute reticeo, ne per imprudentiam dignum praeteream: aut nominatum, quem habilem reor, anteposito forsitan alio in discrimen ultimum trudam. Ut alumnus autem rei publicae frugi, opto bonum post me reperiri rectorem.* 21. Post haec placide dicta, familiares opes iunctioribus velut supremo distribuens stilo, Anatolium quaesivit officiorum magistrum: quem cum beatum fuisse Sallustius respondisset praefectus, intellexit occisum: acriterque amici casum ingemuit, qui elate ante contempserat suum. 22. Et flentes inter haec omnes, qui aderant, auctoritate integra etiam tum increpabat: humile esse, caelo sideribusque conciliatum lugeri Principem dicens. 23. Quibus ideo iam silentibus, ipse cum Maximo et Prisco philosophis super animorum sublimitate perplexius disputans, hiante latius suffossi lateris vulnere, et spiritum tumore cohibente venarum, epota gelida aqua, quam petiit, medio noctis horrore vita facilius est absolutus, anno aetatis altero et tricesimo: natus apud Constantinopolim: a pueritia usque parentis obitu destitutus Constantii, quem post fratris Constantini excessum inter complures alios turba consumpsit imperii successorum, et Basilina matre, iam inde a maioribus nobili.

IV. 1. Vir profecto heroicis connumerandus ingeniis, claritudine rerum et coalita maiestate conspicuus. Cum enim sint, ut sapientes definiunt, virtutes

quatuor praecipuae, temperantia, prudentia, iustitia, fortitudo, eisque accidentes extrinsecus aliae, scientia rei militaris, auctoritas, felicitas atque liberalitas: intento studio coluit omnes ut singulas.

2. Et primum ita inviolata castitate enituit, ut post amissam coniugem nihil umquam venereum agitaret: illud advertens, quod apud Platonem legitur, Sophoclem tragoediarum scriptorem aetate grandaevum interrogatum, ecquid adhuc feminis misceretur, negantem id adiecisse, quod gauderet harum rerum amorem, ut rabiosum quemdam effugisse dominum et crudelem. 3. Item ut hoc propositum validius confirmaret, recolebat saepe dictum lyrici Bacchylidis, quem legebat iucunde, id adserentem, quod ut egregius pictor vultum speciosum effingit, ita pudicitia celsius consurgentem vitam exornat. Quam labem in adulto robore iuventutis ita caute vitavit, ut ne suspicione quidem tenus libidinis ullius vel citerioris vitae ministris incusaretur, ut saepe contingit.

4. Hoc autem temperantiae genus crescebat in maius, iuvante parcimonia ciborum et somni, quibus domi forisque tenacius utebatur. Namque in pace victus eius mensura atque tenuitas erat recte noscentibus admiranda, velut ad pallium mox reversuri: per varios autem procinctus, stans interdum more militiae cibum brevem vilemque sumere visebatur. 5. Ubi vero exigua dormiendi quiete recreasset corpus laboribus induratum, expergefactus explorabat per semetipsum vigiliarum vices et stationum, post haec serias ad artes confugiens doctrinarum. 6. Et, si nocturna lumina, inter quae lucubrabat, potuissent voces ullae testari, profecto ostenderant, inter hunc et quosdam Principes multum interesse, quem norant voluptatibus ne ad necessitatem quidem indulsisse naturae.

7. Dein prudentiae eius indicia fuere vel plurima, e quibus explicari sufficiet pauca. Armatae rei scien-

tissimus, et togatae: civilitati admodum studens, tantum sibi arrogans, quantum a contemptu et insolentia distare existimabat: virtute senior, quam aetate: studiosus cognitionum omnium, et indeclinabilis aliquoties iudex: censor moribus regendis acerrimus, placidus, opum contemptor, mortalia cuncta despiciens: postremo id praedicabat, *Turpe esse sapienti, cum habeat animum, captare laudes ex corpore.*

8. Quibus autem iustitiae inclaruit bonis, multa significant: primo, quod erat pro rerum et hominum distinctione sine crudelitate terribilis: deinde, quod paucorum discrimine vitia cohibebat: tum autem, quod minabatur ferro potius quam utebatur. 9. Postremo, ut multa praeteream, constat eum in apertos aliquos inimicos insidiatores suos ita consurrexisse mitissime, ut poenarum asperitatem genuina lenitudine castigaret.

10. Fortitudinem certaminum crebritas, ususque bellorum ostendit, et patientia frigorum immanium, et fervoris quoque. Corporis munus a milite, ab imperatore vero animi poscitur. Ipse trucem hostem ictu confecit audacter congressus, ac nostros cedentes obiecto pectore suo aliquoties cohibuit solus: regnaque furentium Germanorum excidens, et in pulvere vaporato Persidis, augebat fiduciam militis dimicans inter primos. 11. Castrensium negotiorum scientiam plura declarant et nota: civitatum oppugnationes et castellorum inter ipsos discriminum vertices, acies figura multiformi compositae, salubriter et caute castra metata, praetenturae stationesque agrariae tutis rationibus ordinatae. 12. Auctoritas adeo valuit, ut dilectus artissime, dum timetur, ac si periculorum socius et laborum, et inter concertationes acerrimas animadverti iuberet in desides; et Caesar adhuc, sine stipendio regeret militem feris adpositum gentibus, ut dudum est dictum; alloquutusque tumen-

tes armatos, discessurum ad vitam minaretur privatam, ni tumultuari desisterent. 13. Denique id pro multis nosse sufficiet: exhortatum eum simplici concione militem Gallicanum, pruinis adsuetum et Rheno; peragratis spatiis regionum extentis, per tepentem Assyriam adusque confinia traxisse Medorum.

14. Felicitas ita eminuit, ut ipsis quodammodo cervicibus fortunae aliquamdiu bonae gubernatricis evectus, victoriosis cursibus difficultates superstaret immensas. Et postquam ex occidua plaga digressus est: quoad fuit in terris, quievere nationes omnes immobiles, ac si quodam caduceo leniente mundana.

15. Liberalitatis eius testimonia plurima sunt et verissima: inter quae indicta sunt tributorum admodum levia, coronarium indultum, remissa debita multa diuturnitate congesta, aequata fisci iurgia cum privatis, vectigalia civitatibus restituta cum fundis, absque his, quos velut iure vendidere praeteritae potestates: quodque numquam augendae pecuniae cupidus fuit, quam cautius apud dominos servari existimabat, id aliquoties praedicans, *Alexandrum Magnum, ubi haberet thesauros interrogatum, apud amicos benivole respondisse.*

16. Digestis bonis, quae scire potuimus, nunc ad explicanda eius vitia veniamus, licet dicta sint carptim. Levioris ingenii: verum hoc instituto rectissimo temperabat, emendari se, cum deviaret a fruge bona, permittens. 17. Linguae fusioris et admodum raro silentis: praesagiorum sciscitationi nimiae deditus, ut aequiparare videretur in hac parte principem Hadrianum: superstitiosus magis, quam sacrorum legitimus observator, innumeras sine parcimonia pecudes mactans: ut aestimaretur, si revertisset de Parthis, boves iam defuturos: Marci illius similis Caesaris, in quem id accepimus dictum: *Οἱ λευκοὶ βόες Μάρκῳ τῷ Καίσαρι. Ἂν συ νικήσῃς, ἡμεῖς ἀπωλόμεθα.*

18. Vulgi plausibus laetus, laudum etiam ex minimis rebus intemperans adpetitor, popularitatis cupiditate cum indignis loqui saepe adfectans.

19. Verum tamen cum haec essent, aestimari poterat, ut ipse aiebat, vetus illa Iustitia, quam offensam vitiis hominum Aratus extollit in caelum, eo imperante redisse rursus ad terras, ni quaedam ad arbitrium agens, interdum ostenderet se dissimilem sui. 20. Namque et iura condidit non molesta, absolute quaedam iubentia fieri vel arcentia, praeter pauca. Inter quae erat illud inclemens, quod docere vetuit magistros rhetoricos et grammaticos Christianos, ni transissent ad numinum cultum. 21. Illud quoque itidem parum ferendum, quod municipalium ordinum coetibus patiebatur iniuste quosdam adnecti, vel peregrinos, vel ab iis consortiis privilegiis aut origine longe discretos.

22. Figura talis utique membrorum. Mediocris erat staturae, capillis, tamquam pexisset, mollibus, hirsuta barba in acutum desinente vestitus, venustate oculorum micantium flagrans, qui mentis eius angustias indicabant, superciliis decoris, et naso rectissimo, ore paullo maiore, labro inferiore demisso, opima et incurva cervice, humeris vastis et latis, ab ipso capite usque unguium summitates lineamentorum recta compage, unde viribus valebat et cursu.

23. Et quoniam eum obtrectatores novos bellorum tumultus ad perniciem rei communis insimulant concitasse: sciant docente veritate perspicue, non Iulianum, sed Constantium ardores Parthicos succendisse, cum Metrodori mendaciis avidius adquiescit, ut dudum retulimus plene. 24. Unde caesi ad internecionem exercitus nostri, capti militares aliquoties numeri, urbes excisae, rapta munimenta vel diruta, provinciae gravibus impensis exhaustae: et ad effectum tendentibus minis cuncta petebantur a Persis adusque

Bithynos et littora Propontidis. 25. At in Galliis bellorum tenore gliscente, diffusis per nostra Germanis, iamque Alpibus ad vastandam Italiam perrumpendis, multa et nefanda perpessis hominibus, nihil praeter lacrimas supererat et terrores: ubi et praeteritorum recordatio erat acerba, et exspectatio tristior impendentium. Quae omnia iuvenis iste ad occiduam plagam specie Caesaris missus, regesque pro mancipiis agitans ignobilibus, cuncta paene mira dictu celeritate correxit. 26. Utque Orientem pari studio recrearet, adortus est Persas, triumphum exinde relaturus et cognomentum, si consiliis eius et factis illustribus decreta caelestia congruissent. 27. Et cum sciamus experimento, adeo quosdam ruere improvidos, ut bella interdum victi, et naufragi repetant maria, et ad difficultates redeant, quibus succubuere saepissime, sunt, qui reprehendant paria repetisse Principem ubique victorem.

V. 1. Nec fuit post haec lamentis aut fletibus locus. Corpore enim curato pro copia rerum et temporis, ut, ubi olim ipse statuerat, conderetur: principio lucis sequutae, quae erat quintum Kal. Iulias, hostibus ex omni latere circumfusis, collecti duces exercitus, advocatisque legionum principiis et turmarum, super creando Principe consultabant. 2. Discissique studiis turbulentis, Arinthaeus, et Victor, et e palatio Constantii residui, de parte sua quemdam habilem scrutabantur: contra Nevita, et Dagalaiphus, proceresque Gallorum, virum talem ex commilitio suo quaeritabant. 3. Quae dum ambiguntur, nulla variante sententia, itum est voluntate omnium in Sallustium: eoque causante morbos et senectutem, honoratior aliquis miles advertens destinatius reluctantem: *Et quid ageretis, ait, si illud bellum vobis curandum commisisset absens, ut saepe factum est, Imperator? nonne posthabitis caeteris militem instantibus aerumnis*

eriperetis? Id nunc agite: et si Mesopotamiam videre licuerit, utriusque exercitus consociata suffragia legitimum Principem declarabunt.

4. Inter has exiguas ad tantam rem moras, nondum pensatis sententiis, tumultuantibus paucis, ut in rebus extremis saepe est factum, Iovianus eligitur Imperator, domesticorum ordinis primus, paternis meritis mediocriter commendabilis. Erat enim Varroniani notissimi Comitis filius, haud dudum post depositum militiae munus ad tranquilliora vitae digressi. 5. Et confestim indumentis circumdatus principalibus, subitoque productus e tabernaculo, per agmina iam discurrebat proficisci parantia. 6. Et quoniam acies adusque lapidem quartum porrigebatur, antesignani quosdam clamare Iovianum audientes Augustum, eadem multo magis sonabant: gentilitate enim prope perciti nominis, quod una littera discernebat, Iulianum recreatum arbitrati sunt deduci magnis favoribus, ut solebat. Verum cum incurvus ille visus et longior adventaret, suspicati, quod acciderat, in lacrimas effusi sunt omnes et luctum. 7. Quod si gravis quidam aequitatis spectator in ultimo rerum spiritu factum criminatur improvide: nauticos idem iustius incusabit, amisso perito navigandi magistro, saevientibus flabris et mari, quod clavos regendae navis cuilibet periculi socio commiserunt. 8. His ita caeco quodam iudicio fortunae peractis, Iovianorum signifer, quos Varronianus rexerat dudum, cum novo dissidens Principe, etiam tum privato, ut patris eius obtrectator immoderatus, periculum ex inimico metuens iam communia supergresso, discessit ad Persas: ac data dicendi copia, quae sciret, docet Saporem iam propinquantem, exstincto, quem verebatur, turbine concitato calonum ad umbram imperii Iovianum adhuc protectorem adscitum, inertem quemdam et mollem. 9. Hoc ille audito, quod semper trepidis

votis expetebat, et inopina prosperitate elatus, multitudine ex regio equitatu adiuncta iis, qui dimicavere nobiscum, celeri disposuit gradu agminis nostri invadi terga postremi.

VI. 1. Quae dum ultro citroque ordinantur, hostiis pro Ioviano extisque inspectis, pronuntiatum est, eum omnia perditurum, si intra vallum remansisset, ut cogitabat: superiorem vero fore, profectum. 2. Proinde egredi iam coeptantes adoriuntur nos elephantis praeviis Persae: ad quorum fremitum incessumque terribilem equis inter initia turbatis, et viris, Ioviani et Herculiani, occisis belluis paucis, cataphractis equitibus acriter restiterunt. 3. Deinde legiones Ioviorum atque Victorum laborantibus suis ferentes auxilium, elephantos duos straverunt cum hostium plebe non parva: et in laevo proelio viri periere fortissimi, Iulianus, et Macrobius, et Maximus legionum tribuni, quae tunc primas exercitus obtinebant. 4. Hisque sepultis, ut rerum angustiae permiserunt: prope confinia noctis cum ad castellum Sumere nomine citis passibus tenderemus, iacens Anatolii corpus est agnitum, quod tumultuaria opera terrae mandatum est. Hic et milites sexaginta cum palatinis recepimus, quos in munimentum Vaccatum confugisse retulimus.

5. Sequuto deinde die pro captu locorum reperta in valle castra ponuntur, velut murali ambitu circumclausa, praeter unum exitum eundemque patentem, undique in modum mucronum praeacutis sudibus fixis. 6. Hocque viso, e saltibus nos hostes diversitate telorum, ac verbis turpibus incessebant, ut perfidos et lectissimi Principis peremptores: audierant enim ipsi quoque referentibus transfugis, rumore iactato incerto, Iulianum telo cecidisse Romano. 7. Ausi denique inter haec equitum cunei, porta perrupta praetoria, prope ipsum tabernaculum Principis advenire: oc-

cisis multis suorum et vulneratis, vi repulsi sunt magna.

8. Egressi exinde, proxima nocte Charcham occupavimus locum: ideo tuti, quod riparum aggeribus humana manu destructis, ne Saraceni deinceps Assyriam persultarent, nostrorum agmina nullus ut ante vexabat. 9. Cumque his Kal. Iuliis stadiis xxx. confectis, civitatem nomine Duram adventaremus, fatigatis iumentis, vectores eorum novissimi pedibus incedentes, a Saracena multitudine circumsaepti protinus interissent, ni expeditiores turmae nostrorum opem laborantibus attulissent. 10. Hos autem Saracenos ideo patiebamur infestos, quod salaria muneraque plurima a Iuliano ad similitudinem praeteriti temporis accipere vetiti, questique apud eum, solum audierant, Imperatorem bellicosum et vigilantem ferrum habere, non aurum. 11. In hoc loco Persarum obstinatione tritum est quatriduum. Nam progredientes nos sequebantur crebris lacessitionibus retrahentes: cum staremus ut pugnaturi, gradum sensim referentes, moris diuturnis excruciabant. Iamque (ut solent extrema metuentibus etiam ficta placere) fama circumlata, fines haud procul limitum esse nostrorum, exercitus vociferans immodeste, dari sibi copiam transeundi Tigridis flagitabat. 12. Quibus oppositus cum rectoribus Imperator, tumentemque iam canis exortu sideris amnem ostendens, ne se periculosis committerent gurgitibus exorabat: nandi imperitos adserens esse complures, simulque adiiciens, hostiles manus hinc inde margines superfusi fluminis occupasse. 13. Sed cum haec saepe congeminando refragaretur in cassum, milesque conclamans magno contentionis fragore minaretur extrema, id imperatur aegerrime, ut misti cum Arctois Germanis Galli amnem primi omnium penetrarent: ut his magnitudine fluentorum abreptis, residuorum pertinacia fran-

geretur; aut si id perfecissent innocui, transitus fidentior tentaretur. 14. Electique sunt ad id negotium habiles, qui maxima prae caeteris flumina transmeare in regionibus genuinis a prima pueritia sunt instituti: et cum latendi copiam nocturna quies daret, tamquam e transenna simul emissi, spe citius ripas occupavere contrarias: Persarumque conculcatis pluribus et truncatis, quos loca servare dispositos securitas placido vinxerat somno, efficacis audaciae signum elatis manibus contortisque sagulis ostendebant. 15. Hoc longe conspecto, ardens ad transitum miles ea mora tantummodo tenebatur, quod utribus e caesorum animalium coriis coagmentare pontes architecti promittebant.

VII. 1. Quae dum vanis conatibus agitantur, rex Sapor et procul absens, et cum prope venisset, exploratorum perfugarumque veris vocibus docebatur fortia facta nostrorum, foedas suorum strages, et elephantos, quot numquam rex ante meminerat, interfectos: exercitumque Romanum continuis laboribus induratum, post casum gloriosi rectoris non saluti suae, ut memorabat, consulere, sed vindictae, difficultatemque rerum instantium aut victoria summa, aut morte memorabili finiturum. 2. Ob quae reputabat multa et formidanda: diffusum abunde militem per provincias, levi tessera colligi posse: expertus et sciens, populum suum post amissam maximam plebem ultimis terroribus deformatum: simul comperiens in Mesopotamia relictum haud multo minorem exercitum. 3. Quae super omnia, hebetarunt eius anxiam mentem uno parique natatu quingenti viri transgressi tumidum flumen incolumes, custodibusque confossis, reliquos consortes suos ad similem fiduciam concitantes.

4. Haec inter, cum neque pontes compaginari paterentur undae torrentes, et absumtis omnibus, quae

mandi poterant, utilibus, exacto miserabiliter biduo furebat inedia iraque percitus miles, ferro properans, quam fame, ignavissimo genere mortis, absumi.

5. Erat tamen pro nobis aeternum Dei caelestis numen: et Persae praeter sperata priores, super fundanda pace oratores Surenam et optimatem alium mittunt, animos ipsi quoque despondentes, quos omnibus paene proeliis pars Romana superior gravius quassabat indies. 6. Conditiones autem ferebant difficiles et perplexas, fingentes humanorum respectu reliquias exercitus redire sinere clementissimum regem, quae iubet si impleverit cum primatibus Caesar. 7. Contra hos cum Sallustio praefecto mittitur Arinthaeus: et dum deliberatur examinatius, quid fieri deberet, dies quatuor sunt evoluti inedia cruciabiles, et omni supplicio tristiores. 8. Quo temporis spatio, antequam hi mitterentur, si exabusus Princeps paullatim terris hostilibus excessisset, profecto venisset ad praesidia Corduenae, uberis regionis et nostrae, ex eo loco, in quo haec agebantur, centesimo lapide disparatae.

9. Petebat autem rex obstinatius, ut ipse aiebat, sua dudum a Maximiano erepta: ut docebat autem negotium, pro redemptione nostra, quinque regiones Transtigritanas: Arzanenam, et Moxoenam, et Zabdicenam, itidemque Rehimenam, et Corduenam, cum castellis quindecim, et Nisibin, et Singaram, et castra Maurorum, munimentum perquam opportunum. 10. Et cum pugnari decies expediret, ne horum quidquam dederetur: adulatorum globus instabat timido Principi, Procopii metuendum subserens nomen: eumque adfirmans, nisi rediret, cognito Iuliani interitu, cum intacto milite, quem regebat, novas res nullo renitente facile moliturum. 11. Hac perniciosa verborum ille adsiduitate nimia succensus, sine cunctatione tradidit omnia, quae petebantur: difficile hoc

adeptus, ut Nisibis et Singara sine incolis transirent in iura Persarum, a munimentis vero alienandis reverti ad nostra praesidia Romani permitterentur. 12. Quibus exitiale aliud accessit et impium, ne, post haec ita composita, Arsaci poscenti contra Persas ferretur auxilium, amico nobis semper et fido. Quod ratione gemina cogitatum est, ut puniretur homo, qui Chiliocomum mandatu vastaverat Principis, et remaneret occasio, per quam subinde licenter invaderetur Armenia. Unde postea contigit, ut vivus caperetur idem Arsaces, et Armeniae maximum latus Medis conterminans, et Artaxata inter dissensiones et turbamenta raperent Parthi.

13. Quo ignobili decreto firmato, ne quid committeretur per indutias contrarium pactis, obsidatus specie viri celebres altrinsecus dantur Remora, et Victor ex parte nostrorum, et Bellovaedius, insignium numerorum tribuni: ex parte vero diversa Bineses e numero nobilium optimatum, tresque alii satrapae non obscuri. 14. Foederata itaque pace annorum triginta, eaque iurisiurandi religionibus consecrata, reversi itineribus aliis, quoniam loca contigua flumini ut con fragosa vitabantur et aspera, potus inopia premebamur et cibi.

VIII. 1. Et pax specie humanitatis indulta, in perniciem est versa multorum: qui fame adusque spiritum lacerati postremum, ideoque latenter progressi; aut imperitia nandi gurgite fluminis adhauriebantur: aut si undarum vi superata venirent ad ripas, a Saracenis vel Persis (quod, ut diximus paullo ante, exturbavere Germani) caedebantur ut pecora, vel longius amandati sunt venumdandi. 2. Ubi vero transeundi amnis aperte signum dedere buccinae concrepantes, immane, quo quantoque ardore temere rapiendo momenta periculorum, semet quisque reliquis omnibus anteponens, vitare multa et terribilia festi-

nabat: et pars cratibus temere textis iumenta retinentes hinc inde natantia; alii supersidentes utribus, quidam diversa in necessitatis abrupto versantes, undarum occursantium fluctus obliquis meatibus penetrabant. 3. Imperator ipse brevibus lembis, quos post exustam classem docuimus remansisse, cum paucis transvectus, eadem navigia ultro citroque discurrere statuit, dum omnes conveheremur. Tandemque universi praeter mersos ad ulteriores venimus margines, favore superi numinis discrimine per difficiles casus extracti.

4. Dum nos pendentium aerumnarum opprimit timor, compertum est procursatorum indicio, Persas pontem iungere procul e nostro conspectu, ut post firmatam pacem et foedera sopitis belli turbinibus, incuriosius gradientes aegros, et animalia peterent diu defatigata: verum cum se proditos advertissent, a conatu nefario destiterunt. 5. Hac etiam suspicione iam liberi, properantesque itineribus magnis, prope Hatram venimus, vetus oppidum in media solitudine positum, olimque desertum: quod diruendum adorti temporibus variis Traianus et Severus principes bellicosi, cum exercitibus paene deleti sunt, ut in eorum actibus has quoque digessimus partes. 6. Unde cognito, per porrectam planitiem, adusque lapidem septuagesimum, in regionibus aridis nec aquam inveniri posse praeter salsam et faetidam, nec ad victum aliquid nisi abrotonum, et absinthium, et dracontium, aliaque herbarum genera tristissima: vasa, quae portabantur, aquis impleta sunt dulcibus: et mactatis camelis iumentisque aliis, alimenta quaesita sunt licet noxia.

7. Et via sex dierum emensa, cum ne gramina quidem invenirentur, solatia necessitatis extremae: dux Mesopotamiae Cassianus, et tribunus Mauricius pridem ob hoc missus, ad Ur nomine Persicum venere

castellum, cibos ferentes ex his, quos relictus cum Procopio et Sebastiano exercitus parcius victitans conservarat. 8. Hinc Procopius alter notarius, et Memoridus militaris tribunus, ad tractus Illyricos mittuntur et Galliarum, nuntiaturi Iuliani mortem, et Iovianum post eius obitum ad culmen augustum evectum. 9. Quibus mandaverat Princeps, ut Lucillianum socerum suum, post depositum militiae munus digressum ad otium, morantemque eo tempore apud Sirmium, oblatis magisterii equitum et peditum codicillis, quos iisdem tradiderat, properare Mediolanum urgerent, res firmaturum ancipites: et, quod magis metuebatur, si casus novi quidam exsurgerent, opponendum. 10. Quibus secretiores addiderat litteras, Lucillianum itidem monens, ut quosdam lectos exploratae industriae fideique duceret secum: adminiculis eorum usurus pro incidentium captu negotiorum. 11. Prudentique consilio Malarichum ex familiaribus negotiis agentem etiam tum in Italia, missis insignibus Iovino iussit succedere armorum magistro per Gallias, gemina utilitate praespeculata: ut et dux meriti celsioris, ideoque suspectus abiret e medio; et homo inferioris spei ad sublimiora provectus, auctoris sui nutantem adhuc statum studio fundaret ingenti. 12. Iussum est autem ad implenda haec perrecturis, extollere seriem gestorum in melius, et rumores, quaqua irent, verbis diffundere concinentibus, procinctum Parthicum exitu prospero terminatum: additisque festinando itineri noctibus, provinciarum militiaeque rectoribus insinuare novi *Principis* scripta, omniumque sententiis occultius sciscitatis remeare velociter cum responsis, ut comperto, quid in longinquis agatur, principatus corroborandi matura consilia quaerantur et cauta.

13. Hos tabellarios fama praegrediens, index tristiorum casuum velocissima, per provincias volitabat

et gentes; maximeque omnium Nisibenos acerbo dolore perculsit, cum urbem Sapori deditam comperissent: cuius iram metuebant et simultates, recolentes, quae adsidue pertulerit funera, eam saepius oppugnare conatus. 14. Constabat enim, orbem Eoum in ditionem potuisse transire Persidis, nisi haec civitas habili situ et moenium magnitudine restitisset. Miseri tamen licet maiore venturi pavore constringerentur, spe tamen sustentari potuerunt exigua: hac scilicet, velut suopte motu, vel exoratus eorum precibus Imperator, eodem statu retinebit urbem, Orientis firmissimum claustrum.

15. Dum gestorum seriem ubique rumores diffunditant varii, in exercitu absumptis commeatibus paucis, quos advectos praediximus, in corpora sua necessitas erat humana vertenda, ni iumentorum caro caesorum aliquatenus perdurasset: unde effectum est, ut et armorum pleraque proiicerentur et sarcinarum. Adeo enim atroci tabuimus fame, ut, si usquam modius unus farinae fuisset repertus (quod raro contigerat) aureis decem mutaretur ut minus.

16. Profecti exinde Thilsaphata venimus, ubi Sebastianus atque Procopius cum tribunis principiisque militum sibi ad tuendam Mesopotamiam commissorum, ut poscebat sollemnitas, occurrerunt: et sequebantur benigne suscepti. 17. Post quae itinere festinato, Nisibi cupide visa, extra urbem stativa castra posuit Princeps: rogatusque enixe precante multiplici plebe, ut ingressus, palatium more succederet Principum, pertinaciter reluctatus est, erubescens agente se intra muros, urbem inexpugnabilem iratis hostibus tradi. 18. Ibi tunc vespera tenebrante, raptus a coena Iovianus, primus inter notarios omnes, quem in obsidione civitatis Maiozamalchae per cuniculum docuimus evasisse cum aliis, ductusque ad devium locum, et praeceps actus in puteum siccum, obrutus est sa

xorum multitudine superiecta: hanc profecto ob causam, quod Iuliano perempto, ipse quoque nominatus a paucis ut imperio dignus, nec post creatum Iovianum egit modeste: sed susurrans super negotio quaedam audiebatur, invitabatque ad convivia subinde Militares.

IX. 1. Postridie Bineses, unus ex Persis, quem inter alios excellere diximus, mandata regis complere festinans, promissa flagitabat instanter: et Principe permittente Romano civitatem ingressus, gentis suae signum ab arce extulit, submigrationem e patria civibus nuntians luctuosam. 2. Et vertere solum extemplo omnes praecepti, manus tendentes orabant, ne imponeretur sibi necessitas abscedendi, ad defendendos penates se solos sufficere sine alimentis publicis adfirmantes et milite, satis confisi adfuturam iustitiam pro genitali sede dimicaturis, ut experti sunt saepe. Et haec quidem suppliciter ordo et populus precabatur: sed ventis loquebantur incassum, Imperatore, ut fingebat alia metuens, periurii piacula declinante. 3. Tum Sabinus fortuna et genere inter municipes clarus, ore volubili replicabat, Constantium immani crudescente bellorum materia superatum a Persis interdum, deductumque postremo per fugam cum paucis ad Hibitam stationem intutam, panis frusto vixisse precario, ab anu quadam agresti porrecto, nihil tamen ad diem perdidisse supremum: et Iovianum inter exordia principatus provinciarum muro cessisse, cuius obice iam inde a vetustate innoxiae permanserunt. 4. Cumque nihil promoveretur, iurisiurandi religionem Principe destinatius praetendente: cum oblatam ei coronam aliquamdiu recusans, coactus denique suscepisset, Silvanus quidam causarum defensor confidentius exclamavit. *Ita*, inquit, *Imperator, a civitatibus residuis coroneris.* Quo verbo exasperatus, intra triduum omnes iussit excedere moenibus, detestantes rerum praesentium statum.

5. Adpositis itaque compulsoribus, mortem, si qui distulerint egredi, minitantibus, moenia permista sunt lamentis et luctu: et per omnia civitatis membra una vox cunctorum erat gementium, cum laceraret crines matrona exsul fuganda laribus, in quibus nata erat et educata: orbataque mater liberis vel coniuge viduata, procul ab eorum manibus pelleretur: et turba flebilis postes penatium amplexa vel limina lacrimabat. 6. Exin variae complentur viae, qua quisque poterat dilabentium. Properando enim multi furabantur opes proprias, quas vehi posse credebant, contempta reliqua supellectili pretiosa et multa: hanc enim reliquerunt penuria iumentorum.

7. Tu hoc loco, Fortuna orbis Romani, merito incusaris, quae difflantibus procellis rem publicam excussa regimenta perito rei gerendae ductori, consummando iuveni porrexisti: quem nullis ante actae vitae insignibus in huiusmodi negotiis cognitum, nec vituperari est aequum nec laudari. 8. Illud tamen ad medullas usque bonorum pervenit, quod, dum extimescit aemulum potestatis, dumque in animo per Gallias et Illyricum versat quosdam saepe sublimiora coeptasse, famam adventus sui praevenire festinans, indignum imperio facinus amictu periurii fugiendi commisit, Nisibi prodita: quae iam inde a Mithridatici regni temporibus, ne Oriens a Persis occuparetur, viribus restitit maximis. 9. Numquam enim ab urbis ortu inveniri potest annalibus replicatis, ut arbitror, terrarum pars ulla nostrarum ab Imperatore vel Consule hosti concessa: sed ne ob recepta quidem, quae direpta sunt, verum ob amplificata regna triumphalis gloria fuisse delata. 10. Unde P. Scipioni ob recuperatas Hispanias, Fulvio Capua post diuturna certamina superata, et Opimio post diversos exitus proeliorum, Fregellanis tunc internecivis hostibus ad deditionem compulsis, triumphi sunt denegati. 11. Id etiam memoriae

nos veteres docent, in extremis casibus icta cum dedecore foedera, postquam partes verbis iuravere conceptis, repetitione bellorum illico dissoluta: ut temporibus priscis apud Furcas Caudinas sub iugum legionibus missis in Samnio, et per Albinum in Numidia sceleste pace cogitata, et auctore turpiter pactionis festinatae Mancino dedito Numantinis.

12. Proinde extractis civibus, et urbe tradita, missoque tribuno Constantio, qui munimenta praesidiaria cum regionibus Persicis optimatibus adsignaret: cum Iuliani supremis Procopius mittitur, ea, ut superstes ille mandarat, humaturus in suburbano Tarsensi. 13. Qui ad exsequendum profectus, confestim corpore sepulto discessit, nec inveniri usquam potuit studio quaesitus ingenti, nisi quod multo postea apud Constantinopolim visus est subito purpuratus.

X. 1. His hoc modo peractis, discursisque itineribus, Antiochiam venimus, ubi per continuos dies velut offenso numine multa visebantur et dira: quorum eventus fore luctificos gnari rerum prodigialium praecinebant. 2. Nam et Maximiani statua Caesaris, quae locata est in vestibulo regiae, amisit repente sphaeram aeream, formatam in speciem poli, quam gestabat: et cum horrendo stridore sonuerunt in consistorio trabes: et visa sunt interdiu sidera cometarum, super quorum natura ratiocinantes physici variant. 3. Quidam enim eos hoc nomine ideo existimant adpellari, quod tortos ignes spargunt ut crines, in unum stellis multiplicibus congregatis. Alii eos arbitrantur ex halitu sicciore terrarum ignescere, paullatim in sublimiora surgente. Quidam currentes radios solis, densiore nube obiecta digredi ad inferiora prohibitos, splendore infuso corpori crasso, lucem velut stellis distinctam mortali conspectu monstrare. Sedit quorumdam opinioni, hanc speciem tunc adparere, cum erecta solito celsius nubes aeternorum ignium vicini-

tate colluceat: vel certe stellas esse quasdam caeteris similes, quarum ortus obitusque, quibus sint temporibus praestituti, humanis mentibus ignorari. Plura alia de cometis apud peritos mundanae rationis sunt lecta: quae digerere nunc vetat aliorsum oratio properans.

4. Moratum paullisper Antiochiae Principem, curarumque ponderibus diversis adflictum, exeundi mira cupiditas agitabat: proinde nec iumento parcens nec militi, flagrante hieme inde profectus, signis, ut dictum est, vetantibus plurimis, Tarsum urbem Cilicum nobilem introiit, cuius originem docuimus supra. 5. Exindeque egredi nimium properans, exornari sepulcrum statuit Iuliani, in pomoerio situm itineris, quod ad Tauri montis angustias ducit: cuius suprema et cineres, si qui tunc iuste consuleret, non Cydnus videre deberet, quamvis gratissimus amnis et liquidus: sed ad perpetuandam gloriam recte factorum praeterlambere Tiberis intersecans urbem aeternam, divorumque veterum monumenta praestringens.

6. Deinde Tarso profectus, extentis itineribus venit oppidum Cappadociae Tyana: ubi ei reversi Procopius notarius et Memoridus tribunus occurrunt gestorumque aperiunt textum, hinc, ut ordo poscebat, exorsi, quod Lucillianus Mediolanum ingressus cum Seniaucho et Valentiniano tribunis, quos duxerat secum, cognito, quod Malarichus recusavit suscipere magisterium, effuso cursu petierat Remos. 7. Et tamquam in alto gentis silentio, extra calcem, ut dicitur, procurrebat: et intempestive parum etiam tum firmatis omnibus ex actuario ratiociniis scrutandis incubuit: qui fraudum conscius et noxarum, ad militaria signa confugit: finxitque Iuliano superstite in res novas quemdam medium surrexisse: cuius fallacils turbo militaris acerrime concitus Lucillianum et Seniauchum occidit. Valentinianum enim paullo postea

Principem, trepidum, et, quo confugeret, ambigentem, Primitivus hospes tutius amandarat. 8. His ita tristibus laetum aliud addebatur, missos a Iovino milites adventare, quos capita scholarum ordo castrensis adpellat, nuntiantes aequo animo Ioviani imperium amplecti exercitum Gallicanum.

9. Quibus compertis, Valentiniano, qui cum iisdem redierat, regenda scutariorum secunda committitur schola, et Vitalianus domesticorum consortio iungitur, Erulorum e numero miles, qui multo postea auctus Comitis dignitate, male rem per Illyricum gessit: confestimque mittitur in Gallias Arinthaeus, ferens litteras ad Iovinum, ut constanter ageret suum obtinens locum: eique mandatum est, ut animadverteretur in concitorem tumultus, auctoresque seditionis ad comitatum vincti transmitterentur. 10. Post quae, ut videbatur expedire, disposita, apud Aspuna Galatiae municipium breve Gallicani milites visi Principi, ingressique consistorium, post audita gratanter, quae pertulerant, munerati redire iubentur ad signa.

(A. C. 364.)

11. Et cum introisset Ancyram Imperator, paratis ad pompam pro tempore necessariis, consulatum iniit adhibito in societatem trabeae Varroniano filio suo admodum parvulo: cuius vagitus, pertinaciter reluctantis, ne in curuli sella veheretur ex more, id quod mox accidit, portendebat.

12. Hinc quoque Iovianum celeri gradu praescriptus vitae finiendae dies exegit. Cum enim venisset Dadastanam, qui locus Bithyniam distinguit et Galatas, exanimatus inventus est nocte: super cuius obitu dubietates emersere complures. 13. Fertur enim recenti calce cubiculi illiti ferre odorem noxium nequivisse, vel extuberato capite perisse succensione prunarum immensa, aut certe ex colluvione ciborum avida cruditate distentus. Decessit autem anno tricesi

mo aetatis et tertio. Cumque huic et Aemiliano Scipioni vitae exitus similis evenisset, super neutrius morte quaestionem comperimus agitatam.

14. Incedebat autem motu corporis gravi, vultu laetissimo, oculis caesiis, vasta proceritate et ardua, adeo ut diu nullum indumentum regium ad mensuram eius aptum inveniretur. Et aemulari malebat Constantium, agens seria quaedam aliquoties post meridiem: iocarique palam cum proximis adsuetus. 15. Christianae legis idem studiosus, et nonnunquam honorificus, mediocriter eruditus, magisque benivolus, et perpensius, ut adparebat ex paucis quos promoverat, iudices electurus: edax tamen, et vino Venerique indulgens, quae vitia imperiali verecundia forsitan correxisset. 16. Dicebatur autem Varronianus pater eius monitu cuiusdam somnii dudum praescisse, quod evenit, idque duobus amicis commisisse fidissimis, illo adiecto, quod ipsi quoque deferretur trabea consularis. Sed impetrato uno, adipisci non potuit aliud. Audita enim filii celsiore fortuna, antequam eum videret, fatali praeventus est morte. 17. Et quia huic nomini amplissimum magistratum portendi, per quietem praedictum est seni: Varronianus nepos eius infans etiam tum, cum Ioviano patre declaratus est, ut supra retulimus, consul

---

AMMIANI MARCELLINI

RERUM GESTARUM

LIBER XXVI.

Valentiniano, scholae secundae scutariorum tribuno, communi magistratuum civilium et militarium consensu, Nicaeae absenti defertur imperium: et de ratione bissexti. C. I. Valentinianus cum Ancyra evocatus Nicaeam celeriter venisset, una

omnium voce iterum eligitur imperator, purpuraque et diademate ornatus, Augustusque adpellatus, militem adloquitur. II. *De Aproniani praefectura urbana Romae.* III. *Valentinianus Valentem fratrem suum Nicomediae tribunum stabuli, ac mox apud Constantinopolim in Hebdomo, consentiente exercitu, consortem imperii constituit.* IV. *Imperatores ambo comites et militares numeros inter se partiuntur; et paullo post alter Mediolani, alter Constantinopoli I. consulatum ineunt. Alamanni Gallias vastant; Procopius in Oriente res novas molitur.* V. *Patria et genus, mores, ac dignitates Procopii; deque eius sub Ioviano latebra: et qua ratione Constantinopoli imperator sit adpellatus.* VI. *Procopius Thracias sine sanguine in suam potestatem redigit, et equites peditesque per Thraciam iter facientes, promissis in verba sua adigit, nec non Iovios et Victores, a Valente adversus se missos, sibi oratione iungit.* VII. *Nicaea et Chalcedone obsidione liberatis, Bithynia in ditionem Procopii redigitur: et mox Cyzico expugnato Hellespontus.* VIII. *Procopius in Bithynia, in Lycia, et Phrygia a suis desertus, et vivus Valenti traditus, capite truncatur.* IX. *Marcellus protector, eius cognatus, et multi Procopianarum partium supplicio capitis adfecti.* X.

1. Dictis impensiore cura rerum ordinibus adusque memoriae confinia propioris, convenerat iam referre a notioribus pedem, ut et pericula declinentur veritati saepe contigua, et examinatores contexendi operis deinde non perferamus intempestivos, strepentes ut laesos, si praeteritum sit, quod loquutus est Imperator in coena, vel omissum, quam ob causam gregarii milites coërciti sunt apud signa, et quod non decuerat in descriptione multiplici regionum, super exiguis silere castellis, quodque cunctorum nomina, qui ad urbani praetoris officium convenere, non sunt expressa: et similia plurima praeceptis historiae dissonantia, discurrere per negotiorum celsitudines adsuetae, non humilium minutias indagare causarum: quas si scitari voluerit quispiam, individua illa corpuscula volitantia per inane, atomos, ut nos adpellamus, numerari posse sperabit. 2. Haec quidam veterum formidantes, cognitiones actuum variorum stilis uberi-

bus explicatas non edidere superstites, ut in quadam ad Cornelium Nepotem epistola Tullius quoque testis reverendus adfirmat. Proinde inscitia vulgari contempta, ad residua narranda pergamus.

3. Hac volubilium casuum diritate exitu luctuoso finita, obituque intervallato brevi tempore Principum, corpore curato defuncti, missoque Constantinopolim, ut inter Augustorum reliquias conderetur, progresso Nicaeam versus exercitu, quae in Bithynia mater est urbium, potestatum civilium militiaeque rectores magnitudine curarum adstricti communium, interque eos quidam spe vana sufflati, moderatorem quaeritabant diu exploratum et gravem.

4. Et rumore tenus obscuris paucorum susurris nomen praestringebatur Equitii, scholae primae scutariorum etiam tum tribuni: qui cum potiorum auctoritate displicuisset, ut asper et subagrestis; translata est suffragatio levis in Ianuarium Ioviani adfinem, curantem summitatem necessitatum castrensium per Illyricum. 5. Quo itidem spreto, quia procul iacebat: ut aptus ad id, quod quaerebatur, atque conveniens, Valentinianus nulla discordante sententia, numinis adspiratione caelestis electus est: agens scholam scutariorum secundam, relictusque apud Ancyram, postea sequuturus, ut ordinatum est. Et quia nullo renitente hoc e re publica videbatur, missis, qui eum venire ocius admonerent, diebus decem nullus imperii tenuit gubernacula: quod tunc evenisse, extis Romae inspectis haruspex edixerat Marcus.

6. Inter haec tamen, ne quid novaretur contrarium placitis, neve armatorum mobilitas saepe versabilis in praesentium quemdam inclinaret arbitrium, attente providebat Equitius, et cum eo Leo, adhuc sub Dagalaipho magistro equitum rationes numerorum militarium tractans, exitialis postea magister officiorum, exercitus universi iudicium, quantum fa-

cere nitique poterant, ut Pannonii fautoresque Principis designati firmantes.

7. Qui cum venisset accitus, implendique negotii praesagiis, ut opinari dabatur, vel somniorum adsiduitate, nec videri die secundo, nec prodire in medium voluit, bissextum vitans Februarii mensis tunc illucescens, quod aliquoties rei Romanae fuisse dignorat infaustum: cuius notitiam certam designabo.

8. Spatium anni vertentis id esse periti mundani motus et siderum definiunt veteres, inter quos Meton, et Euctemon, et Hipparchus, et Archimedes excellunt, cum sol perenni rerum sublimium lege polo percurso signifero, quem Zodiacum sermo Graecus adpellat, trecentis et sexaginta quinque diebus emensis et noctibus, ad eumdem redierit cardinem: ut verbo tenus, si a secunda particula elatus arietis, ad eam dimensione redierit terminata. 9. Sed anni intervallum verissimum memoratis diebus et horis sex adusque meridiem concluditur plenam: annique sequentis erit post horam sextam initium porrectum ad vesperam. Tertius a prima vigilia sumens exordium, ad horam noctis extenditur sextam. Quartus a medio noctis adusque claram trahitur lucem. 10. Ne igitur haec computatio variantibus annorum principiis, et quodam post horam sextam diei, alio post sextam excursa nocturnam, scientiam omnem squalida diversitate confundat, et autumnalis mensis inveniatur quandoque vernalis: placuit senas illas horas, quae quadriennio viginti colliguntur atque quatuor, in unius diei noctisque adiectae transire mensuram. 11. Hocque alte considerato, eruditis concinentibus multis effectum est, ut ad unum distinctumque exitum circumversio cursus annui revoluta, nec vaga sit nec incerta, nulloque errore deinceps obumbrata ratio caelestis adpareat, et menses tempora retineant praestituta. 12. Haec nondum extentis fusius regnis, diu

ignoravere Romani, perque saecula multa obscuris difficultatibus implicati, tunc magis errorum profunda caligine fluctuabant, cum in sacerdotes potestatem transtulissent intercalandi: qui licenter gratificantes publicanorum vel litigantium commodis, ad arbitrium suum subtrahebant tempora vel augebant. 13. Hocque ex coepto emerserunt alia plurima, quae fallebant, quorum meminisse nunc supervacuum puto. Quibus abolitis, Octavianus Augustus, Graecos sequutus, hanc inconstantiam correcta turbatione composuit, spatiis duodecim mensium et sex horarum magna deliberatione collectis: per quae duodecim siderum domicilia sol discurrens motibus sempiternis, anni totius intervalla concludit. 14. Quam rationem bissexti probatam, etiam victura cum saeculis Roma adiumento numinis divini fundavit. Proinde pergamus ad reliqua.

II. 1. Elapso die parum apto ad inchoandas rerum magnitudines, ut quidam existimant, propinquante iam vespera, monitu praefecti Sallustii, sub exitii denuntiatione statutum est prompta consensione cunctorum, ne potioris quisquam auctoritatis, vel suspectus altiora conari, procederet postridie mane. 2. Cumque multorum taedio, quos votorum inanitas cruciabat, tandem finita nocte lux advenisset: in unum quaesito milite omni, progressus Valentinianus in campum, permissusque tribunal adscendere celsius structum, comitiorum specie, voluntate praesentium secundissima, ut vir serius, rector pronuntiatur imperii. 3. Mox principali habitu circumdatus et corona, Augustusque nuncupatus cum laudibus amplis, quas novitatis potuit excitare dulcedo, praemeditata dicere iam parabat. Eoque, ut expeditius loqueretur, brachium exsertante, obmurmuratio gravis exoritur, concrepantibus centuriis et manipulis, cohortiumque omnium plebe urgentium destinate, confestim Impe-

ratorem alterum declarari. 4. Quod licet nonnulli existimarunt paucis corruptis ad gratiam fieri despectorum: ex eo tamen id frustra creditum videbatur, quod non emercati, sed consoni totius multitudinis paria volentis clamores audiebantur, documento recenti fragilitatem pertimescentis sublimium fortunarum. Dein ex susurris immaniter strepentis exercitus cieri tumultus violentior adparebat, et confidentia militis erumpentis interdum ad perniciosa facinora timebatur. 5. Quod Valentinianus magis prae cunctis, ne fieret, extimescens, elata prospere dextera vi Principis fiducia pleni, ausus increpare quosdam ut seditiosos et pertinaces, cogitata nullis interpellantibus absolvebat.

6. *Exsulto, provinciarum fortissimi defensores, et prae me fero, semperque laturus sum, nec speranti, nec adpetenti moderamina orbis Romani mihi, ut potissimo omnium, vestras detulisse virtutes. 7. Quod erat igitur in manu positum vestra, nondum electo imperii formatore, utiliter et gloriose complestis, adscito in honorum verticem eo, quem ab ineunte adulescentia ad hanc usque aetatis maturitatem splendide integreque vixisse experiundo cognoscitis. Proinde pacatis auribus accipite quaeso simplicioribus verbis, quod conducere arbitror in commune. 8. Adhiberi oportere in omnes casus socia potestate collegam, contemplatione poscente multiplici nec ambigo, nec repugno, curarum acervos et mutationes varias accidentium ipse quoque ut homo formidans: sed studendum est concordiae viribus totis, per quam res quoque minimae convalescunt: quod impetrabitur facile, si patientia vestra cum aequitate consentiens, id mihi, quod mearum est partium, concesserit libens. 9. Dabit enim (ut spero) fortuna consiliorum adiutrix bonorum, quantum efficere et consequi possum, diligenter scrutantibus temperatum. Ut enim sapientes definiunt,*

non modo in imperio, ubi pericula maxima sunt et crebérrima, verum etiam in privatis quotidianisque rationibus, alienum ad amicitiam, cum iudicaverit quisquam prudens, adiungere sibi debebit, non, cum adiunxerit, iudicare. 10. *Haec cum spe laetiorum polliceor: vos firmitatem factorum retinentes et fidem, dum hiberna patitur quies, animorum reparate vigorem atque membrorum, ob nuncupationem augustam debita protinus accepturi.*

11. Finita oratione, quam auctoritas erexerat inopina, flexit Imperator in suam sententiam universos: consiliique eius viam sequuti, qui paullo ante flagrantissimis vocibus aliud postulabant, circumsaeptum aquilis et vexillis, agminibusque diversorum ordinum ambitiose stipatum, iamque terribilem duxerunt in regiam.

III. 1. Dum haec in Oriente volubiles fatorum explicant sortes, Apronianus regens urbem aeternam, iudex integer et severus, inter curarum praecipua, quibus haec praefectura saepe sollicitatur, id primum opera curabat enixa, ut veneficos, qui tunc rarescebant, captos, postque agitatas quaestiones nocuisse quibusdam apertissime confutatos, indicatis consciis morte multaret, atque ita paucorum discrimine reliquos, si qui laterent, formidine parium exturbaret. 2 Haec egisse ideo efficaciter fertur, quod Iuliani promotus arbitrio agentis etiam tum per Syrias, in itinere unum amiserat oculum: suspicatusque, artibus se nefariis adpetitum, iusto quidem, sed inusitato dolore haec et alia magna quaeritabat industria. Unde quibusdam atrox visus est, in amphitheatrali curriculo undatim coëunte aliquoties plebe, causas dispiciens criminum maximorum. 3. Denique post huiusmodi vindicata complura, Hilarinum aurigam convictum atque confessum, vixdum pubescentem filium suum venefico tradidisse, docendum secretiora quaedam legi-

bus interdicta, ut nullo conscio adminiculis iuvaretur internis, capitali animadversione damnavit: qui laxius retinente carnifice, subito lapsus confugit ad ritus Christiani sacrarium, abstractusque exinde illico abscissa cervice consumptus est. 4. Verum haec similiaque tum etiam ut coërcenda mox cavebantur, et nulli vel admodum pauci, in his versati flagitiis, vigori publico insultarunt: sed tempore sequuto, longaeva impunitas nutrivit immania, usque eo grassante licentia, ut imitatus Hilarinum quidam senator, servumque suum modo non per syngrapham arcanis piacularibus inducendum commisisse doctori malarum artium confutatus, supplicium redimeret opima mercede, ut crebrior fama vulgarat. 5. Isque ipse hoc genere, quo iactum est, absolutus, cum vitae pudere deberet et culpae, non abolendae incubuit maculae: sed, tamquam inter multos probrosos solus vacuus ab omni delicto, equo phalerato insidens discurrensque per silices, multo post se nunc usque trahit agmina servulorum, per novum quoddam insigne curiosius spectari adfectans: ut Duillium accepimus veterem, post gloriosa illa navalis rei certamina id sibi sumpsisse, ut tibicine lenius praecinente rediret ad sua post coenam.

6. Sub hoc tamen Aproniano ita iugiter copia necessariorum exuberavit, ut nulla saltem levia murmura super inopia victui congruentium orirentur: quod adsidue Romae contingit.

IV. 1. At in Bithynia Valentinianus Princeps (ut praediximus) declaratus, dato in perendinum diem signo proficiscendi, convocatis primoribus, quasi tota consilia quam sibi placentia sequuturus, percunctabatur, quemnam ad imperii consortium oporteret adsumi: silentibusque cunctis, Dagalaiphus tunc equestris militiae rector respondit fidentius: *Si tuos*, inquit, *amas*, *Imperator optime*, *habes fratrem*; *si rem pu-*

blicam, quaere, quem vestias. 2. Quo dicto asperatus ille, sed tacitus et occultans, quae cogitabat, Nicomediam itineribus citis ingressus Kal. Martiis, Valentem fratrem stabulo suo cum tribunatus dignitate praefecit. 3. Indeque cum venisset Constantinopolim, multa secum ipse divolvens, et magnitudine urgentium negotiorum iam se superari considerans: nihil morandum ratus, quintum Kal. Aprilis productum eumdem Valentem in suburbanum, universorum sententiis concinentibus (nec enim audebat quisquam refragari) Augustum pronuntiavit: decoreque imperatorii cultus ornatum, et tempora diademate redimitum in eodem vehiculo secum reduxit: participem quidem legitimum potestatis, sed in modum adparitoris morigerum, ut progrediens aperiet textus.

4. Quibus ita nullo interturbante perfectis, constricti rapidis febribus Imperatores ambo diu, spe vivendi firmata, ut erant in inquirendis gnaviores, quam in componendis, suspectas morborum causas investigandas acerrime Ursatio officiorum magistro Delmatae crudo, et Iuventio Sisciano quaestori tunc commiserunt: ut loquebatur pertinax rumor, invidiam cientes Iuliani memoriae principis, amicisque eius, tamquam clandestinis praestigiis laesi. Sed hoc evanuit facile, ne verbo quidem tenus insidiarum indicio ullo reperto.

5. Hoc tempore velut per universum orbem Romanum bellicum canentibus buccinis, excitae gentes saevissimae limites sibi proximos persultabant. Gallias Raetiasque simul Alamanni populabantur; Sarmatae Pannonias et Quadi; Picti, Saxonesque et Scotti, et Atacotti Britannos aerumnis vexavere continuis; Austoriani Mauricaeque aliae gentes Africam solito acrius incursabant; Thracias et diripiebant praedatorii globi Gothorum. 6. Persarum rex manus Armeniis iniectabat, eos ad suam ditionem ex in-

tegro vocare vi nimia properans, sed iniuste; causando, quod post Ioviani excessum, cum quo foedera firmarat et pacem, nihil obstare debebit, quo minus ea recuperaret, quae antea ad maiores suos pertinuisse monstrabat.

(A. C. 365.)

V. 1. Acta igitur tranquillius hieme, concordissimi Principes, unus nuncupatione praelatus, alter honore specie tenus adiunctus, percursis Thraciis Naesum advenerunt: ubi in suburbano, quod adpellatum Mediana a civitate tertio lapide disparatur, quasi mox separandi, partiti sunt comites. 2. Et Valentiniano quidem, cuius arbitrio res gerebatur, Iovinus evenit, dudum promotus a Iuliano per Gallias magister armorum, et Dagalaiphus, quem militiae rectorem provexerat Iovianus: in Orientem vero sequuturus Valentem ordinatus est Victor, ipse quoque iudicio Principis antedicti provectus, cui iunctus est Arinthaeus. Lupicinus enim pridem a Ioviano pari modo promotus magister equitum, partes tuebatur Eoas. 3. Tunc et Equitius Illyriciano praeponitur exercitui, nondum magister, sed Comes: et Serenianus olim sacramento digressus, recinctus est ut Pannonius, sociatusque Valenti domesticorum praefuit scholae. Quibus ita digestis, et militares partiti numeri.

4. Et post haec cum ambo fratres Sirmium introissent, diviso palatio, ut potiori decuerat, Valentinianus Mediolanum, Constantinopolim Valens discessit. 5. Et Orientem quidem regebat potestate praefecti Sallustius; Italiam vero cum Africa et Illyrico Mamertinus, et Gallias provincias Germanianus. 6. Agentes igitur in memoratis urbibus Principes, sumpserunt primitus trabeas consulares: omnisque hic annus dispendiis gravibus rem Romanam adflixit. 7. Alamanni enim perrupere Germaniae limites, hac ex causa solito infestius moti. Cum legatis eorum mis-

sis, ad comitatum certa et praestituta ex more munera praeberi deberent, minora et vilia sunt attributa: quae illi suscepta, furenter agentes, ut indignissima proiecere. Tractatique asperius ab Ursacio tunc magistro officiorum, iracundo quodam et saevo, regressi factumque exaggerantes, ut contumeliose despectas gentes immanissimas concitarunt.

8. Et circa id tempus, aut non multo posterius, in Oriente Procopius in res surrexerat novas: quae prope Kal. Novembris venturo Valentiniano Parisios, eodemque nuntiata sunt die.

9. Et Alamannis quidem occursurum Dagalaiphum pergere mature praecepit: qui, vastitatis propinquioribus locis, longius discesserant incruenti. Super adpetitu vero Procopii antequam adulesceret reprimendo, curis diducebatur ambiguis, ea potissimum ratione sollicitus, quod ignorabat, utrum Valente superstite an exstincto memoratus imperium adfectarat. 10. Equitius enim relatione Antonii tribuni accepta, agentis in Dacia mediterranea militem, qui nihil praeter negotium ipsum auditum obscure significabat; ipse quoque nondum liquida fide comperta, simplicibus verbis Principem gestorum conscium fecit. 11. His cognitis Valentinianus eodem Equitio aucto magisterii dignitate, repedare ad Illyricum destinabat, ne persultatis Thraciis perduellis iam formidatus invaderet hostili excursu Pannonias. Documento enim recenti impendio terrebatur, reputans, paullo ante Iulianum, contempto Imperatore bellorum civilium ubique victore, nec speratum ante nec exspectatum, ab urbe in urbem incredibili velocitate transisse. 12. Verum ardens ad redeundum eius impetus molliebatur consiliis proximorum, suadentium et orantium, ne interneciva minantibus barbaris exponeret Gallias, neve hac causatione provincias desereret egentes adminiculis magnis: iisque legationes urbium accesse-

re nobilium, precantes, ne in rebus duris et dubiis impropugnatas eas relinqueret, quas praesens eripere poterit discriminibus maximis, metu ambitiosi nominis sui Germanis incusso.

13. Tandem denique utilitate rei perpensius excogitata, in multorum sententias flexus, replicabat aliquoties, hostem suum fratrisque solius esse Procopium; Alamannos vero totius orbis Romani: statuitque nusquam interim extra confinia moveri Gallorum. 14. Et adusque Remos progressus, sollicitusque super Africa, ne repente perrumperetur, Neotherium, postea consulem tunc notarium, ad eamdem tuendam ire disposuit, et Masaucionem domesticum protectorem ea consideratione, quod diu sub patre Cretione quondam Comite educatus, suspecta noverat loca; hisque et scutarium adiunxit Gaudentium, olim sibi cognitum et fidelem.

15. Quia igitur uno eodemque tempore utrobique turbines exarsere maestissimi, competenti loco singula digeremus, nunc partem in Oriente gestorum, deinde bella barbarica narraturi: quoniam pleraque et in occidentali et in Eoo orbe iisdem mensibus sunt excitata: ne, dum ex loco subinde saltuatim redire festinamus in locum, omnia confundentes, squaliditate maxima rerum ordines implicemus.

VI. 1. Insigni genere Procopius in Cilicia natus et educatus, ea consideratione, qua propinquitate Iulianum postea Principem contingebat, a primo gradu eluxit: et ut vita moribusque castigatior, licet occultus erat et taciturnus, notarius diu perspicaciter militans et tribunus, iamque summatibus proximus: post Constantii obitum in rerum conversione velut Imperatoris cognatus altius anhelabat, adiunctus consortio Comitum: et adparebat eum, si umquam potuisset, fore quietis publicae turbatorem. 2. Hunc Iulianus Persidem ingrediens, consociato pari potestatis

iure Sebastiano, in Mesopotamia cum manu militum reliquerat valida: mandaratque, ut susurravit obscurior fama (nemo enim dicti auctor exstitit verus) pro cognitorum ageret textu, et si subsidia rei Romanae languisse sensisset, Imperatorem ipse se provideret ocius nuncupari. 3. Qui iniuncta civiliter agens et caute, Iuliani letaliter vulnerati funus, et ad regenda communia comperit Iovianum evectum: falsoque rumore disperso, inter abeuntis anhelitus animae eumdem Iulianum vero mandasse, placere sibi, Procopio clavos summae rei gerendae committi: veritus, ne hac ex causa indemnatus occideretur, e medio se conspectu discrevit, maxime post Ioviani territus necem notariorum omnium primi, quem Iuliano perempto veluti dignum imperio paucis militibus nominatum, novaque exinde coeptare suspectum, cruciabiliter didicerat interfectum. 4. Et quia se quaeri industria didicerat magna, vitans gravioris invidiae pondus, ad abdita longiusque remota discessit. Cumque a Ioviano exploratius indagari latibula sua sentiret, et ferinae vitae iam fuisset pertaesum: (quippe a celsiore statu deiectus ad inferiora, etiam edendi paenuria in locis squalentibus stringebatur, hominumque egebat colloquiis:) postremae necessitatis impulsu deviis itineribus ad Chalcedonos agrum pervenit. 5. Ubi, quoniam et illud firmius visum est receptaculum, apud fidissimum amicorum delitescebat, Strategium quemdam ex palatino milite senatorem, Constantinopolim, quantum fieri poterat clanculo, saepe intermeans: ut indicio eiusdem Strategii patuit, postquam saepius in factionis conscios est inquisitum. 6. Ritu itaque sollertissimi cuiusdam speculatoris, ignotus ob squalorem vultus et maciem rumusculos colligebat tunc crebrescentes, ut sunt acerba semper instantia, accusantium multorum Valentem, quasi cupiditate aliena rapiendi succensum. 7. Cuius diritati adiectum

erat incentivum exitiale socer Petronius, ex praeposito Martensium militum promotus repentino saltu patricius, animo deformis et habitu: qui ad nudandos sine discretione cunctos immaniter flagrans, nocentes pariter et insontes post exquisita tormenta quadrupli nexibus vinciebat, debita iam inde a temporibus principis Aureliani perscrutans, et impendio maerens, si quemquam absolvisset indemnem. 8. Cuius morum intolerantiae haec quoque pernicies accedebat, quod, cum ditaretur luctibus alienis, erat inexorabilis et crudelis, et in rabido corde durissimus, nec reddendae nec accipiendae rationis umquam capax: invisior Cleandro, quem agentem sub Imperatore Commodo praefecturam, sublata vecordia diversas legimus vexasse fortunas: et onerosior Plautiano, qui praefectus itidem sub Severo, ultra mortale tumens cuncta confuderat, ni gladio perisset ultore. 9. Haec lacrimosa, quae incitante Petronio sub Valente clausere multas paupertinas et nobiles domos, impendentiumque spes atrocior, provincialium et militum paria gementium sensibus imis haerebant: et votis licet obscuris et tacitis permutatio status praesentis ope numinis summi, concordi gemitu poscebatur. 10. Quae Procopius latenter accipiens, arbitratusque, ubi felicius acciderit fatum, negotio levi ad apicem summae potestatis adsumi, subsidebat ut praedatrix bestia, viso, quod capi poterat, protinus eruptura. 11. Cui haec, quae maturabat, ardenti, fors hanc materiam dedit impendio tempestivam. Consumpta hieme festinans ad Syriam Valens, iamque fines Bithynorum ingressus, docetur relationibus ducum, gentem Gothorum ea tempestate intactam ideoque saevissimam, conspirantem in unum, ad pervadenda parari collimitia Thraciarum: hocque cognito, ut impraepedito ipse pergeret, quo tendebat, sufficiens equitum adiumentum et peditum mitti ius sit ad loca, in quibus barbarici timebantur excursus.

12. Dimoto itaque longius Principe, Procopius aerumnis diuturnis attritus, et vel atrocem mortem clementiorem ratus malis, quibus adflictabatur, aleam periculorum omnium iecit abrupte: extremaque iam perpeti nequaquam timens, praeeunte perdita ratione facinus adoritur audacissimum, Divitenses Tungricanosque iuniores ad procinctum urgentem per Thracias inter alios celerare dispositos et Constantinopoli moraturos sollemniter biduum, per quosdam ex iisdem numeris notos sollicitare properans: quia cum omnibus loqui periculosum erat et arduum, fidem paucorum elegit. 13. Qui pellecti spe praemiorum ingentium, sub consecratione iurisiurandi promisere, se, quae vellet, cuncta facturos: favorem quoque pollicit conturmalium, inter quos ipsi potiorem locum obtinebant in suadendo, stipendiis excellentes et meritis. 14. Utque condictum est, ubi excanduit radiis dies, idem Procopius diductus in cogitationes varias, Anastasianas balneas petit, a sorore Constantini cognominatas, ubi locata noverat signa: doctusque per arcanorum conscios, omnes in eius studium consensisse societate coita nocturna, fide salutis data libenter admissus, constipatione vendibilium militum cum honore quidem, sed in modum tenebatur obsessi: qui ut praetoriani quondam post Pertinacis necem licitantem imperii praemia Iulianum susceperant, ipsi quoque Procopium infausti dominatus exordia molientem, attenti ad omne compendium defenderunt.

15. Stetit itaque subtabidus (excitum putares ab inferis) nusquam reperto paludamento, tunica auro distincta ut regius minister, indutus a calce in pubem in paedagogiani pueri speciem, purpureis opertus tegminibus pedum: hastatusque purpureum itidem pannulum laeva manu gestabat, ut in theatrali scena simulacrum quoddam insigne per aulaeum vel mimicam cavillationem subito putares emersum. 16. Ad hoc

igitur dehonestamentum honorum omnium ludibriose sublatus, et ancillari adulatione beneficii alloquutus auctores, opesque pollicitus amplas et dignitates ob principatus primitias, processit in publicum multitudine stipatus armorum: signisque sublatis erectius ire pergebat, circumclausus horrendo fragore scutorum lugubre concrepantium, quae metuentes, ne a celsioribus tectis saxis vel tegularum fragmentis conflictarentur, densius ipsis galearum cristis aptabant.

17. Huic intimidius incedenti nec resistebat populus, nec favebat: accendebatur tamen insita plerisque vulgarium novitatis repentina iucunditate, ea re potius incitante, quod Petronium, ut praediximus, divitias violenter augentem, omnes eadem mente detestabantur, qui sepulta iamdudum negotia, et redivivas nebulas debitorum in diversos ordines excitabat. 18. Cum itaque tribunal idem adscendisset Procopius, et, cunctis stupore defixis, timeretur silentium triste: procliviorem viam ad mortem (ut sperabat) existimans advenisse, per artus tremore diffuso implicatior ad loquendum, diu tacitus stetit: pauca tamen interrupta et moribunda voce dicere iam exorsus, quibus stirpis propinquitatem imperatoriae praetendebat, leni paucorum susurro pretio illectorum, deinde tumultuariis succlamationibus plebis Imperator adpellatus incondite, petit curiam raptim. Ubi nullo clarissimorum, sed ignobili paucitate inventa, palatium pessimo pede festinatis passibus introiit.

19. Mirantur quidam profecto irrisione digna principia, incaute coepta et temere, ad ingemiscendas erupisse rei publicae clades, ignari forsan exemplorum, haec accidisse primitus arbitrantes. 20. Sic Adramyttenus Andriscus de genere quidam infimae sortis, adusque Pseudophilippi nomen evectus, bellis Macedonicis tertium addidit grave. Sic Antiochiae Macrino Imperatore agente, ab Emesa Heliogabalus

exivit Antoninus. Ita inopino impetu Maximini Alexander cum Mamaea matre confossus est. In Africa superior Gordianus in imperium raptus, adventantium periculorum angoribus implicatus, vitam laqueo spiritu intercluso profudit.

VII. 1. Igitur cupediarum vilium mercatores, et qui intra regiam adparebant, aut parere desierant, quique coetu militarium nexi ad pacatiora iam vitae discesserant, in insoliti casus ambigua partim inviti, alii volentes adsciscebantur: nonnulli omnia tutiora praesentibus rati, e civitate occulte dilapsi, Imperatoris castra petivere itineribus festinatis.

2. Hos omnes Sophronius vivacissimo cursu praegressus, tunc notarius, praefectus postea Constantinopoleos, Valentem a Caesarea Cappadocum iam profecturum, ut vaporatis aestibus Ciliciae iam lenitis ad Antiochiae percurreret sedes: textu narrato gestorum, spe dubia in talibus percitum et stupentem, avertit Galatiam, res adhuc trepidas arrepturum.

3. Qui dum itineribus properat magnis, attentissima cura Procopius in dies agitabat et noctes, subditivos quosdam ostentans, qui astutia confidenti partim ab Oriente, alii e Galliis se venisse, et Valentinianum obiisse fingentes, cuncta patere novo et favorabili Principi memorabant. 4. Et quia res novae petulanter arreptae celeritate muniri solent interdum, ne quid formidandum omitteretur, cum festinatione Nebridius in locum Sallustii praefectus praetorio factione Petronii recens promotus, et Caesarius Constantinopolitanae urbis praefectus in vincula compinguntur: et iubetur civitatem curare solita potestate Phronemius, esseque magister officiorum Euphrasius, ambo Galli, institutis bonarum artium spectatissimi: et administratio negotiorum castrensium Gomoario et Agiloni revocatis in sacramentum committitur inconsulte, ut docuit rerum exitus proditor. 5. Quia igitur Iulius

comes per Thracias copiis militaribus praesidens, oppressurus rebelles, si comperisset conata, ex propinquis stationibus timebatur, commentum excogitatum est validum: et quasi iussu Valentis seria super barbaricis motibus tractaturus, Nebridii litteris adhuc clausi violenter expressis accitus Constantinopolim, strictius tenebatur. Hacque callida fraude bellatrices Thraciae gentes sine cruore adquisitae, adminicula ausis tumultuariis maxima compararunt. 6. Post quae ita eventu laetiore completa, Araxius exambita regia praetorio praefectus accessit, velut Agilone genero suffragante: aliique plures ad aulae varios actus et administrandas provincias sunt admissi, quidam inviti, alii ultro semet offerentes cum praemiis. 7. Utque in certaminibus intestinis usu venire contingit, emergebant ex vulgari faece nonnulli, desperatione consiliisque ductantibus caecis: contraque quidam orti splendide, a culminibus summis adusque mortes et exilia corruebant.

8. Ubi per haec et similia factio firmiter videbatur esse composita, restabat, ut abundans cogeretur militum manus: et impetratum est facile, id quod in publicis turbamentis aliquoties ausa ingentia, vel iustis exorsa primordiis impedivit. 9. Transeuntes ad expeditionem per Thracias concitatae equitum peditumque turmae, blandeque acceptae et liberaliter cum essent, omnesque in unum sitae, iamque exercitus species adpareret: promissis uberrimis inhiantes, sub exsecrationibus diris in verba iuravere Procopii: hanc polliciti pertinaciam, quod eum suis armis defensabunt. 10. Inventa est enim occasio ad alliciendos eos perquam opportuna: quod Constantii filiam parvulam, cuius recordatio colebatur, sinu ipse circumferens, necessitudinem praetendebat et Iuliani. Adeptusque est aliud tempori congruum: quod Faustina, matre puellae, casu praesente, quaedam acceperat habitus

insignia principalis. 11. Adiungit his aliud veloci diligentia maturandum: et electi quidam stoliditate praecipites ad capessendum Illyricum missi sunt, nullo praeter petulantiam adiumento confisi, aureos scilicet nummos effigiatos in vultum novi Principis, aliaque ad illecebras aptantes: quos correptos Equitius per eas regiones militum rector exstinxit genere diverso poenarum. 12. Pariaque deinde metuens, obstruxit tres aditus angustissimos, per quos provinciae tentantur Arctoae, unum per ripensem Daciam, alterum per Succos notissimum, tertium per Macedonas, quem adpellant Acontisma. Hacque cautela, vana persuasione rapiendi Illyrici destitutus usurpator indebitae potestatis, magna perdidit instrumenta bellorum.

13. Dum haec ita aguntur, atrocitate nuntii Valens perculsus, iamque revertens per Gallograeciam, auditis apud Constantinopolim gestis, diffidenter incedebat et trepide: ac repentino pavore vias providendi turbante, eousque desponderat animum, ut augustos amictus abiicere tamquam gravem sarcinam cogitaret: fecissetque profecto, ni vetantibus proximis detractus a deformi proposito, firmatusque meliorum sententiis, agmina duo praeire iussisset, quibus nomina sunt Iovii atque Victores, castra perduellium irrupturos. 14. His iam propinquantibus, ipse Procopius a Nicaea regressus, quo nuper advenerat, cum Divitensibus desertorumque plebe promiscua, quam dierum brevi spatio congregarat, Mygdum acceleravit: qui locus Sangario adluitur flumine. 15. Ubi cum legiones iam pugnaturae congrederentur, inter reciprocantes missilia quasi procursatione hostem lacessens, solus prorupit in medium. Et secundioris ductu fortunae, ex contraria acie velut agnitum quemdam Vitalianum, quem, si norat, ambigitur, Latine salute data blande produxit: eumque porrecta dextra suaviatus, omnibus hinc inde attonitis, 16. *En*, inquit, *cana Ro-*

manorum exercituum fides, et religionibus firmis iuramenta constricta! Placet, fortissimi viri, pro ignotis tot suorum consurrexisse mucrones: utque Pannonius degener labefactans cuncta et proterens, imperio, quod ne votis quidem concipere ausus est umquam, potiatur, ingemiscere nos vestris nostrisque vulneribus. Quin potius sequimini culminis summi prosapiam, non [ut rapiat aliena, sed in integrum maiestatis avitae] restituatur, arma iustissima commoventem.

17. Hac sermonis placiditate molliti omnes, qui acriter venerant pugnaturi, signorum apicibus aquilisque summissis descivere libentes ad eum: et pro terrifico fremitu, quem barbari dicunt barritum, nuncupatum Imperatorem stipatumque de more, consentientes in unum reduxerunt ad castra, testati more militiae Iovem, invictum Procopium fore.

VIII. 1. Huic perduellium prosperitati laetior accessit. Rumitalca enim tribunus in societatem Procopianorum adscitus, et suscepta cura palatii, digesto mature consilio, permistoque cum militibus, mari ad Drepanum antea, nunc Helenopolim venit, exindeque Nicaeam spe celerius occupavit. 2. Ad quam obsidendam cum huiusmodi pugnarum peritis Vadomario misso ex duce et rege Alamannorum, Valens Nicomediam pergit. Exindeque profectus, oppugnationi Chalcedonis magnis viribus insistebat: cuius e muris probra in eum iaciebantur, et iniuriose compellabatur ut Sabaiarius. Est autem sabaia ex ordeo vel frumento in liquorem conversis paupertinus in Illyrico potus. 3. Fessus denique inopia commeatuum, et obstinatione nimia defensorum, discedere iam parabat: cum inter haec clausi apud Nicaeam, patefactis subito portis egressi, munitorum magna parte prostrata, ductore fidentissimo Rumitalca properabant ardenter, circumventuri Valentem a tergo, nondum a Chalcedonos suburbano digressum: et patrassent co-

nata, ni rumore quodam praeverso imminens exitium ille perdoctus, instantem vestigiis hostem per Sunonensem lacum et fluminis Galli sinuosos amfractus propere discedendo frustra sequentem lusisset. Et hoc casu Bithynia quoque in Procopii ditionem redacta est.

4. Unde cum Ancyram Valens citis itineribus revertisset, comperissetque Lupicinum ab Oriente cum catervis adventare non contemnendis: spe prosperorum erectior, Arinthaeum lectissimum ducem occursurum hostibus misit. 5. Qui ubi Dadastanam tetigit, in qua statione perisse diximus Iovianum, Hyperechium sibi oppositum repente vidit cum copiis, antehac Castrensis adparitorem, cui ut amico Procopius auxilia ductanda commisit. Et dedignatus hominem superare certamine despicabilem, auctoritatis et celsi fiducia corporis, ipsis hostibus iussit suum vincire rectorem: atque ita turmarum antesignanus umbratilis comprensus suorum manibus.

6. Quae dum hoc modo procedunt, Venustus quidam largitionum adparitor sub Valente, multo ante Nicomediam missus, ut aurum susceptum stipendii nomine militibus per Orientem diffusis viritim tribueret, hac tristitia cognita alienum pervidens tempus, Cyzicum cum iis, quae susceperat, se citius contulit. 7. Ubi forte Serenianus repertus domesticorum tunc Comes, missus ad thesauros tuendos, urbem inexsuperabili moenium ambitu monumentis quoque veteribus cognitam, fretus tumultuario praesidio custodiebat: ad quam expugnandam Procopius, ut, possessa Bithynia, sibi etiam Hellespontum iungeret, validam destinaverat manum. 8. Morabantur autem effectum sagittis et glandibus caeterisque iaculis obsidentium saepe globi confixi, et propugnatorum sollertia claustrum per catenam ferream valde robustam ori portus insertum, quae, ne rostratae irruerent naves ho-

stiles, erat altrinsecus colligata. 9. Hanc post varios militum labores et ducum, fatigatorum acerrimis proeliis, Aliso quidam tribunus abscidit, exsertus bellator et prudens, hoc modo. Coniunctis tribus navigiis, testudinem hac specie superstruxit. Densatis cohaerentes supra capita scutis, primi transtris instabant armati, alii post hos semet curvantes humilius, tertiis gradatim inclinatis submisse, ita ut novissimi suffraginibus insidentes formam aedificii fornicati monstrarent. Quod machinae genus contra murales pugnas ideo figuratur hac specie, ut missilium ictus atque saxorum per decursus cadentium labiles, instar imbrium evanescant. 10. Itaque coniectu telorum Aliso paullisper defensus ingenti corporis robore, supposito stipite eamdem catenam fortius bipenni concidens ita confregit, ut disiecta patefaceret aditum latum: hocque exitu civitas hostili impetu patuit improtecta. Qua causa exstincto postea proterviae totius auctore, cum in factionis participes saeviretur: hic idem tribunus contemplatione facinoris clari vitam cum militia retinens, diu post in Isauria oppetiit vastatoria manu confossus.

11. Hoc Marte Cyzico reserata, Procopius ad eam propere festinavit: veniaque universis, qui repugnavere, donatis, Serenianum solum iniectis vinculis iussit duci Nicaeam servandum artissime. 12. Statimque Hormisdae maturo iuveni, Hormisdae regalis illius filio, potestatem proconsulis detulit, et civilia more veterum et bella recturo. Qui agens pro moribus lenius, a militibus, quos per devia Phrygiae miserat Valens, subito corripiendus incursu, tanto vigore evasit, ut adscensa navi, quam ad casus pararat ancipites, sequentem ac paene captam uxorem sagittarum nube diffusa defensam averteret secum: matronam opulentam et nobilem, cuius verecundia et destinatio gloriosa abruptis postea discriminibus maritum exemit.

13. Ea victoria ultra homines Procopius sese efferens, et ignorans, quod quivis beatus, versa rota Fortunae, ante vesperum potest esse miserrimus: Arbetionis domum, cui antea quamquam eadem sibi sentientis parcebat ut propriae, iussit exinaniri, mobilis census inaestimabilis plenam: ideo indignatus, quod venire ad eum accitus aliquoties distulit, causatus incommoda senectutis et morbos. 14. Et licet hac ex causa praesumptor momentum pertimesceret grave, tamen, cum obsistente nullo se in orientales provincias effundere libenti cunctorum adsensione iam licentius posset, avidas novitatem quamdam visere taedio asperioris imperii, quo tunc tenebantur: erga alliciendas quasdam civitates Asiae, legendosque eruendi peritos auri, ut sibi profuturos proeliis, quae magna exspectabat et crebra, segnius commoratus; in modum acuti mucronis obtusus est. 15. Ut quondam Pescennius Niger ad subveniendum spei rerum extremae a populo Romano saepe accitus, dum diu cunctatur in Syria, a Severo superatus in sinu Issico (qui est in Cilicia, ubi Dareum Alexander fudit) fugatusque, in suburbano quodam Antiochiae gregarii manu militis interiit.

(A. C. 366.)

IX. 1. Haec adulta hieme Valentiniano et Valente Coss. agebantur. Translato vero in Gratianum adhuc privatum et Dagalaiphum amplissimo magistratu, aperto iam vere suscitatis viribus, Valens iuncto sibi Lupicino cum robustis auxiliis Pessinunta signa propere tulit, Phrygiae quondam, nunc Galatiae oppidum. 2. Quo praesidiis ocius communito, ne quid inopinum per eos emergeret tractus, praeter radices Olympi montis excelsi tramitesque fragosos ire tendebat ad Lyciam, oscitantem ibi Gomoarium adgressurus. 3. Cui pertinaci conspiratione multorum hac maxima consideratione resistebatur, quod hostis eius,

ut ante relatum est, Constantii filiam parvulam cum matre Faustina et in agminibus, et cum prope in acie starent, lectica circumferens secum, ut pro imperiali germine, cui se quoque iunctum addebat, pugnarent audentius, iras militum accendebat. Sicut aliquando dimicaturi Macedones cum Illyriis, regem adhuc infantem in cunis locavere post aciem, cuius metu, ne traheretur captivus, adversos fortius oppresserunt.

4. Contra has calliditatis argutias sagaci opitulatione nutanti negotio consuluit Imperator: et Arbetionem ex Consule agentem iam dudum in otio, ad se venire hortatus est, ut Constantiniani ducis verecundia truces animi lenirentur: neque secus evenit. 5. Nam cum omnibus provectior natu et dignitate sublimior, canitiem reverendam ostenderet multis ad perfidiam inclinatis, publicum grassatorem Procopium; milites vero sequutos eius errorem, filios et laborum participes pristinorum adpellans orabat, ut se ac si parentem magis sequerentur felicissimis ductibus cognitum, quam profligato morem gererent nebuloni destituendo iam et casuro. 6. Quibus cognitis Gomoarius, cum elusis hostibus, unde venerat, redire posset innoxius, ad castra Imperatoris opportunitate intervalli proximi, captivi colore transivit, velut accursu multitudinis visae subito circumsaeptus.

7. Qua succensus alacritate Valens castra promovit ad Phrygiam: et prope Nacoliam collatis manibus, partium dux in ancipiti Agilo rem excursu prodidit repentino: eumque sequuti complures iam pila quatientes et gladios, ad Imperatorem transeunt cum vexillis scuta perversa gestantes, quod defectionis signum est apertissimum.

8. Hoc praeter spem omnium viso, Procopius, salutis intercluso suffragio, versus in pedes, circumiectorum nemorum secreta et montium petebat, Florentio sequente et Barchalba tribuno, quem per sae-

vissima bella iam inde a Constantii temporibus notum, necessitas in crimen traxerat, non voluntas. 9. Maiore itaque noctis parte consumpta, cum a vespertino ortu luna praelucens in diem metum augeret, undique facultate evadendi exempta, consiliorum inops Procopius, ut in arduis necessitatibus solet, cum fortuna expostulabat luctuosa et gravi, mersusque multiformibus curis, subito a comitibus suis artius vinctus, relato iam die ductus ad castra, Imperatori offertur reticens atque defixus: statimque abscissa cervice, discordiarum civilium gliscentes turbines sepelivit et bella, ad veteris Perpennae exemplum: qui post Sertorium inter epulas obtruncatum, dominatione paullisper potitus, a frutectis, ubi latebat, extractus, oblatusque Pompeio, eius iussu est interfectus.

10. Parique indignationis impetu Florentius et Barchalba, qui eum duxerunt, confestim, non pensata ratione, sunt interfecti. Nam si Principem legitimum prodidissent, vel ipsa iustitia iure caesos pronuntiaret: si rebellem et oppugnatorem internae quietis, ut ferebatur; amplas eis memorabilis facti oportuerat deferri mercedes.

11. Excessit autem vita Procopius anno quadragesimo, amplius mensibus decem: corpore non indecoro, nec mediocris staturae, subcurvus, humumque intuendo semper incedens, perque morum tristium latebras illius similis Crassi, quem in vita semel risisse Lucillius adfirmat et Tullius: et, quod est mirandum, quoad vixerat, incruentus.

X. 1. Iisdem fere diebus protector Marcellus, eiusdem cognatus, agens apud Nicaeam praesidium, proditione militum et interitu Procopii cognito, Serenianum intra palatium clausum medio noctis horrore incautum adortus occidit: cuius mors saluti plurimis fuit. 2. Nam si victoriae superfuisset incultis moribus homo et nocendi acerbitate conflagrans, Valenti

que ob similitudinem morum et genitalis patriae vicinitatem acceptus: occultas voluntates Principis introspiciens ad crudelitatem propensioris, multas innocentium ediderat strages.

3. Quo interfecto, idem Marcellus occupata celeri cursu Chalcedone, concrepantibus paucis, quos vilitas et desperatio trudebat in scelus, umbram principatus funesti capessit gemina ratione fallente: quod et Gothorum tria millia regibus iam lenitis ad auxilium erant missa Procopio, Constantianam praetendenti necessitudinem, quae ad societatem suam parva mercede traduci posse existimabat: quodque gesta in Illyrico etiam tum latebant.

4. Inter quae tam trepida, speculationibus fidis Equitius doctus conversam molem belli totius in Asiam, digressus per Succos Philippopolim clausam praesidiis hostium, Eumolpiadam veterem reserare magna vi conabatur, urbem admodum opportunam, et impedituram eius adventus, si pone relicta, adiumenta Valenti laturus (nondum enim apud Nacoliam gesta compererat) festinare ad Aemimontum cogeretur. 5. Verum paullo postea cognita levi praesumptione Marcelli, milites missi sunt audaces et prompti, qui eum raptum, ut deditum noxae mancipium, in custodiam compegerunt. Unde post dies productus, lateribus sulcatis acerrime, pariaque perpessis consortibus interiit, hoc favorabilis solo, quod abstulit Serenianum e medio, crudelem ut Phalarim, * illi et illi fidum ad doctrinarum diritatem, quam causis inanibus praetexebat.

6. Exstirpatis occasu ducis funeribus belli, saevitum est in multos acrius, quam errata flagitaverant vel delicta: maximeque in Philippopoleos defensores, qui urbem seque ipsos non nisi capite viso Procopii, quod ad Gallias portabatur, aegerrime dediderunt. 7. Ad gratiam tamen precantium coërciti sunt aliqui le-

nius: inter quos eminebat Araxius, in ipso rerum exustarum ardore adeptus ambitu praefecturam: et Agilone intercedente genero supplicio insulari multatus, breve post tempus evasit. 8. Euphrasius vero itemque Phronemius missi ad occiduas partes, arbitrio obiecti sunt Valentiniani: et absoluto Euphrasio Phronemius Cherronesum deportatur, inclementius in eodem punitus negotio, ea re, quod divo Iuliano fuit acceptus: cuius memorandis virtutibus ambo fratres principes obtrectabant, nec similes eius nec suppares.

9. His accedebant alia graviora, et multo magis quam in proeliis formidanda. Carnifex enim et unci et cruentae quaestiones, sine discrimine ullo aetatum et dignitatum per fortunas omnes et ordines grassabantur, et pacis obtentu iudicium detestandum agitabatur, infaustam victoriam exsecrantibus universis, interneciyo bello quovis graviorem. 10. Nam inter arma et lituos conditionis aequatio leviora facit pericula: et Martiae virtutis potestas aut id, quod ausum, occupat; aut inopinata mors, si acciderit, nullum ignominiae continet sensum, finemque secum vivendi simul et dolendi perducit: ubi vero consiliis impiis iura quidem praetenduntur et leges, et Catonianae vel Cassianae sententiae fuco perliti resident iudices, agitur autem, quod agitur, ad voluntatem praetumidae potestatis, et ex eius libidine incedentium vitae necisque momenta pensantur, ibi capitalis vertitur pernicies et abrupta. 11. Nam, ut quisque ea tempestate ob quamlibet voluerat causam, regiae propere accedens, et aliena rapiendi aviditate exustus, licet aperte insontem arcessens, ut familiaris suscipiebatur et fidus, ditandus casibus alienis. 12. Imperator enim promptior ad nocendum, criminantibus patens, et funereas delationes adsciscens, per suppliciorum diversitates effrenatius exsultavit: sententiae illius Tullianae ignarus docentis, infelices esse eos, qui omnia sibi licere ex-

istimarunt. 13. Haec implacabilitas causae quidem piissimae, sed victoriae foedioris, innocentes tortoribus exposuit multos, vel sub eculeo caput incurvos, aut icti carnificis torvi substravit: quibus, si pateretur natura, vel denas animas profundere praestabat in pugna, quam lateribus fodicatis omni culpa immunes, fortunis gementibus universis, quasi laesae maiestatis luere poenas, dilaniatis ante corporibus, quod omni est tristius morte. 14. Exin, cum superata luctibus ferocia deflagrasset, proscriptiones, et exsilia, et quae leviora quibusdam videntur, quamquam sint aspera, viri pertulere summates: et ut ditaretur alius, genere nobilis et forte meritis locupletior, actus patrimonio praeceps, trususque in exsilium consumebatur angore, aut stipe precaria victitabat: nec modus ullus exitialibus malis impositus, quamdiu Principem et proximos opum satietas cepit et caedis.

15. Hoc novatore adhuc superstite, cuius actus multiplices docuimus et interitum, diem duodecimum Kalend. Augustas, consule Valentiniano primum cum fratre, horrendi terrores per omnem orbis ambitum grassati sunt subito, quales nec fabulae nec veridicae nobis antiquitates exponunt. 16. Paullo enim post lucis exortum, densitate praevia fulgurum acrius vibratorum tremefacta concutitur omnis terreni stabilitas ponderis, mareque dispulsum retro fluctibus evolutis abscessit, ut retecta voragine profundorum, species natantium multiformes limo cernerentur haerentes: valliumque vastitates et montium tunc, ut opinari dabatur, suspicerent radios solis, quos primigenia rerum sub immensis gurgitibus amandavit. 17. Multis igitur navibus velut arida humo connexis, et licenter per exiguas undarum reliquias palantibus plurimis, ut pisces manibus colligerent et similia: marini fremitus velut gravati repulsam, versa vice consurgunt, perque vada ferventia insulis et continentis terrae porrectis

spatiis violenter illisi, innumera quaedam in civitatibus, et ubi reperta sunt aedificia, complanarunt: proinde ut elementorum furente discordia, involuta facies mundi miraculorum species ostendebat. 18. Relapsa enim aequorum magnitudo, cum minime speraretur, millia multa necavit hominum et submersit: recurrentiumque aestuum incitata vertigine, quaedam naves, postquam humentis substantiae consenuit tumor, pessumdatae visae sunt: exanimataque naufragiis corpora supina iacebant aut prona. 19. Ingentes aliae naves extrusae rabidis flatibus, culminibus insedere tectorum, ut Alexandriae contigit: et ad secundum lapidem fere procul a littore contortae sunt aliquae, ut Laconicam prope Mothonen oppidum nos transeundo conspeximus diuturna carie fatiscentem.

AMMIANI MARCELLINI
RERUM GESTARUM
LIBER XXVII.

Alamanni, fusis acie Romanis, Chariettonem et Severianum Comites interficiunt. C. I. Iovinus magister equitum per Gallias, unam et alteram Alamannorum manum imparatam caedit; tertiam barbarorum partem apud Catalaunos proelio superat, sex hostium millibus interfectis, quatuor vulneratis. II. De tribus praefectis urbi, Symmacho, Lampadio, et Iuventio. Sub eo Damasi et Ursini de episcopatu Romano contentiones. III. Describuntur populi, et sex provinciae Thraciarum, singularumque clarae urbes. IV. Valens Aug. Gothis, qui auxilia Procopio contra ipsum miserant, bellum infert, et post triennium pacem cum eis facit. V. Gratianum filium Valentinianus consentiente exercitu Augustum nuncupat, et puerum purpuram indutum ad fortiter faciendum hortatur, militibusque commendat. VI. Valentiniani A. iracundia, feritas et saevitia. VII. Pictis, Attacottis, et Scottis, post ducem et Comitem interfe-

ctos, Britanniam impune vastantibus, Theodosius Comes fusis praedam excussit. VIII. *Mauricae gentes Africam populantur. Isaurorum latrocinia Valens compescit. De Praetextati praefectura urbana.* IX. *Valentinianus A. Rhenum transit, et Alamannos, qui in celsissimos montes fugerant, non incruento utrimque certamine fundit fugatque.* X. *De Probi nobilitate, opibus, dignitatibus et moribus.* XI. *Romani et Persae de Armenia et Hiberia inter se pugnant.* XII.

1. Dum per Eoum orbem haec, quae narravimus, diversi rerum expediunt casus, Alamanni post aerumnosas iacturas et vulnera, quae congressi saepe Iuliano Caesari pertulerunt, viribus tandem resumptis licet imparibus pristinis, ob causam expositam supra, Gallicanos limites formidati iam persultabant. Statimque post Kal. Ianuarias, cum per glaciales tractus hiemis rigidum inhorresceret sidus, cuneatim egressa multitudo licentius vagabatur. 2. Horum portioni primae Charietto, tunc per utramque Germaniam Comes, occursurus cum milite egreditur ad bella ineunda promptissimo, adscito in societatem laboris Severiano itidem Comite, invalido et longaevo, qui apud Cabilona Divitensibus praesidebat et Tungricanis. 3. Proinde confertius agmine in unum coacto, ponteque brevioris aquae firma celeritate transmisso, visos eminus barbaros Romani sagittis aliisque levibus iaculis incessebant, quae illi reciprocis iactibus valide contorquebant. 4. Ubi vero turmae congressae strictis conflixere mucronibus, nostrorum acies impetu hostium acriore concussa, nec resistendi nec faciendi fortiter copiam reperit, cunctis metu compulsis in fugam, cum Severianum vidissent equo deturbatum, missilique telo perossensum. 5. Ipse denique Charietto, dum cedentes obiectu corporis et vocis iurgatorio sonu audentius pertinet, pudendumque diluere dedecus fiducia diu standi conatur, oppetiit telo letali confixus. 6. Post cuius interitum, Erulorum Batavorumque vexillum direptum, quod insultando tripu-

diantes barbari crebro sublatum altius ostendebant, post certamina receptum est magna.

(A. C. 367.)

II. 1. Qua clade cum ultimo maerore comperta, correcturus secius gesta Dagalaiphus a Parisiis mittitur. Eoque diu cunctante, causanteque, diffusos per varia barbaros semet adoriri non posse, accitoque paullo post, ut cum Gratiano etiam tum privato susciperet insignia consulatus; Iovinus equitum magister accingitur: et instructus paratusque, cautissime observans utrumque sui agminis latus, venit prope locum Scarponna: ubi inopinus maiorem barbarorum plebem, antequam armaretur, temporis brevi puncto praeventam ad internecionem exstinxit. 2. Exsultantes innoxii proelii gloria milites ad alterius globi perniciem ducens, sensimque incedens rector eximius speculatione didicit fida, direptis propius villis vastatoriam manum quiescere prope flumen: iamque adventans, abditusque in valle densitate arbustorum obscura, videbat lavantes alios, quosdam comas rutilantes ex more, potantesque nonnullos. 3. Et nactus horam impendio tempestivam, signo repente per lituos dato latrocinalia castra perrupit: contraque Germani nihil praeter inefficaces minas iactanter sonantes et fremitum, nec expedire arma dispersa, nec componere aciem, nec resurgere in vires permittebantur, urgente instanter victore. Quocirca forati pilis et gladiis cecidere complures, absque iis, quos versos in pedes texere flexuosi tramites et angusti.

4. Hoc prospero rerum effectu, quem virtus peregerat et fortuna, aucta fiducia Iovinus militem ducens, diligenti speculatione praemissa, in tertium cuneum, qui restabat, propere castra commovit: et maturato itinere omnem prope Catelaunos invenit ad congrediendum promptissimum. 5. Et vallo opportune metato, suisque pro temporis copia cibo recreatis et somno,

primo aurorae exortu in aperta planitie composuit aciem dilatatam arte sollerti, ut spatiis amplioribus occupatis aequiparare Romani hostium multitudinem adparerent, inferiores numero, licet viribus pares. 6. Signo itaque per buccinas dato, quum pede collato res agi coepisset, sueta vexillorum splendentium facie territi stetere Germani. Quibus hebetatis parumper, reparatisque confestim, adusque diei extimum concertatione protenta, validius imminens miles fructum rei bene gestae sine dispendio quaesisset, ni Balchobaudes armaturarum tribunus magniloquentia socordi coalitus, propinquante iam vespera cessisset incondite. Quem si sequutae residuae cohortes abiissent, ad tristes exitus eousque negotium venerat, ut nec acta nuntiaturus quisquam posset superesse nostrorum. 7. Sed resistens animorum acri robore miles ita lacertis eminuit, ut hostium quatuor millibus sauciis, sex alia interficeret millia: ipse vero non amplius mille ducentis amitteret, ducentis tantummodo vulneratis. 8. Noctis itaque adventu proelio iam dirempto, refectisque viribus fessis, prope confinia lucis ductor egregius in agminis quadrati figuram producto exercitu, cum comperisset occultantibus tenebris barbaros lapsos: securus insidiarum per aperta camporum sequebatur et mollia, calcando semineces et constrictos, quos vulneribus frigorum asperitate contractis dolorum absumpserat magnitudo. 9. Exin progressus ulterius, revertens, ubi nullum repererat, didicit regem hostilium agminum cum paucis captum ab Ascariis, quos ipse per iter aliud ad diripienda tentoria miserat Alamannica, suffixum patibulo. Ideoque iratus in tribunum animadvertere statuit, ausum hoc inconsulta potestate superiore fecisse: eumque damnasset, ni militari impetu commissum facinus atrox, documentis evidentibus constitisset.

10. Et post haec redeunti Parisios post claritudi-

nem recte gestorum Imperator laetus occurrit: eumque postea consulem designavit: illo videlicet ad gaudii cumulum accedente, quod iisdem diebus Procopii susceperat caput a Valente transmissum. 11. Praeter haec, alia multa narratu minus digna conserta sunt proelia per tractus varios Galliarum, quae superfluum est explicare, quoniam neque operae pretium aliquod eorum habuere proventus, nec historiam producere per minutias ignobiles decet.

III. 1. Hoc tempore vel paullo ante, nova portenti species per annonariam adparuit Tusciam: idque, quorsum evaderet, prodigialium rerum periti penitus ignorarunt. In oppido enim Pistoriensi prope horam diei tertiam spectantibus multis asinus tribunali adscenso audiebatur destinatius rugiens: et stupefactis omnibus, qui aderant, quique didicerant referentibus aliis, nulloque coniectante ventura, postea, quod portendebatur, evenit. 2. Terentius enim humili genere in urbe natus et pistor, ad vicem praemii, quia peculatus reum detulerat Orfitum ex praefecto, hanc eamdem provinciam correctoris administraverat potestate. Eaque confidentia deinceps inquietius agitans multa, in naviculariorum negotio falsum admisisse convictus, ut ferebatur, periit carnificis manu, regente Claudio Romam.

3. Multo tamen antequam hoc contingeret, Symmachus Aproniano successit, inter praecipua nominandus exempla doctrinarum atque modestiae, quo instante urbs sacratissima otio copiisque abundantius solito fruebatur: [et ambitioso ponte exsultat atque firmissimo, quem] condidit ipse, et magna civium laetitia dedicavit ingratorum, ut res docuit apertissima. 4. Qui, consumptis aliquot annis, domum eius in transtiberino tractu pulcherrimam incenderunt, ea re perciti, quod vilis quidam plebeius infixerat, illum dixisse, sine indice ullo vel teste, libenter se vino proprio cal-

carias exstincturum, quam id venditurum pretiis, quibus sperabatur.

5. Advenit post hunc urbis moderator Lampadius ex praefecto praetorio, homo indignanter admodum sustinens, si, etiam cum spueret, non laudaretur, ut id quoque prudenter praeter alios faciens: sed nonnumquam severus et frugi. 6. Hic cum magnificos praetor ederet ludos, et uberrime largiretur, plebis nequiens tolerare tumultum, indignis multa donari saepe urgentis; ut liberalem se et multitudinis ostenderet contemptorem, accitos a Vaticano quosdam egentes opibus ditaverat magnis. 7. Vanitatis autem eius exemplum, ne latius evagemur, hoc unum sufficiet poni, leve quidem, sed cavendum iudicibus. Per omnia enim civitatis membra, quae diversorum Principum exornarunt impensae, nomen proprium inscribebat: non ut veterum instaurator, sed conditor. Quo vitio laborasse Traianus dicitur Princeps: unde eum herbam parietinam iocando cognominarunt.

8. Hic praefectus exagitatus est motibus crebris: uno omnium maximo, cum collecta plebs infima, domum eius prope Constantinianum lavacrum iniectis facibus incenderat et malleolis, ni vicinorum et familiarium veloci concursu a summis tectorum culminibus petita saxis et tegulis abscessisset. 9. Eaque vi territus ipse primitus crebrescentis seditionis in maius, secessit ad Mulvium pontem (quem struxisse superior dicitur Scaurus) adlenimenta ibidem tumultus opperiens, quem causa concitaverat gravis. 10. Aedificia erigere exoriens nova, vel vetusta quaedam instaurans, non ex titulis solitis parari iubebat impensas: sed, si ferrum quaerebatur, aut plumbum, aut aes, aut quidquam simile; adparitores immittebantur, qui velut ementes diversa, raperent species nulla pretia persolvendo: unde accensorum iracundiam pauperum damna deflentium crebra aegre potuit celeri vitare digressu.

11. Advenit successor eius ex quaesitore palatii Iuventius, integer et prudens, Pannonius: cuius administratio quieta fuit et placida, copia rerum omnium fluens. Et hunc quoque discordantis populi seditiones terruere cruentae, quae tale negotium excitavere. 12. Damasus et Ursinus supra humanum modum ad rapiendam episcopatus sedem ardentes, scissis studiis asperrime conflictabantur, adusque mortis vulnerumque discrimina adiumentis utriusque progressis; quae nec corrigere sufficiens Iuventius nec mollire, coactus vi magna secessit in suburbanum. 13. Et in concertatione superaverat Damasus, parte, quae ei favebat, instante. Constatque in basilica Sicinini, ubi ritus Christiani est conventiculum, uno die centum triginta septem reperta cadavera peremptorum: efferatamque diu plebem aegre postea delenitam.

14. Neque ego abnuo, ostentationem rerum considerans urbanarum, huius rei cupidos ob impetrandum, quod adpetunt, omni contentione laterum iurgari debere: cum id adepti, futuri sint ita securi, ut ditentur oblationibus matronarum, procedantque vehiculis insidentes, circumspecte vestiti, epulas curantes profusas, adeo ut eorum convivia regales superent mensas. 15. Qui esse poterant beati revera, si magnitudine urbis despecta, quam vitiis opponunt, ad imitationem antistitum quorumdam provincialium viverent: quos tenuitas edendi potandique parcissime, vilitas etiam indumentorum, et supercilia humum spectantia, perpetuo numini verisque eius cultoribus ut puros commendant et verecundos. Hactenus deviasse sufficiet, nunc ad rerum ordines revertamur.

IV. 1. Dum aguntur antedicta per Gallias et Italiam, novi per Thracias exciti sunt procinctus. Valens enim, ut consulto placuerat fratri, cuius regebatur arbitrio, arma concussit in Gothos, ratione iusta permotus: quod auxilia misere Procopio civilia bella

coeptanti. Ergo convenit pauca super harum origine regionum et situ transcurrere per brevem excessum.

2. Erat Thraciarum descriptio facilis, si veteres concinerent stili: quorum obscura varietas quoniam opus veritatem professum non iuvat, sufficiet ea, quae vidisse meminimus, expedire. 3. Has terras immensa quondam camporum placiditate aggerumque altitudine fuisse porrectas, Homeri perennis auctoritas docet, Aquilonem et Zephyrum ventos exinde flare fingentis: quod aut fabulosum est, aut tractus antehac diffusi latissime, destinatique nationibus feris, cuncti Thraciarum vocabulo censebantur. 4. Et partem earum habitavere Scordisci, longe nunc ab iisdem provinciis disparati, saevi quondam et truces, ut antiquitas docet, hostiis captivorum Bellonae litantes et Marti, humanumque sanguinem in ossibus capitum cavis bibentes avidius: quorum asperitate post multiplices pugnarum aerumnas saepe res Romana vexata, postremo omnem amisit exercitum cum rectore.

5. Sed ut nunc cernimus, eadem loca formata in cornuti sideris modum, effingunt theatri faciem speciosam. Cuius in summitate occidentali montibus praeruptis densitate Succorum patescunt angustiae, Thracias dirimentes et Daciam. 6. Partem vero sinistram arctois obnoxiam stellis Aemimontanae celsitudines claudunt, ut et Hister, qua Romanum caespitem lambit, urbibus multis et castris contiguus et castellis. 7. Per dextrum, quod australe est, latus scopuli tenduntur Rhodopes: unde Eoum iubar exsurgit, finitur in fretum: cui undosius ab Euxino ponto labenti, pergentique fluctibus reciprocis ad Aegaeum, discidium panditur terrarum angustum. 8. Ex angulo tamen orientali Macedonicis iungitur collimitiis per artas praecipitesque vias, quae cognominantur Acontisma: cui proxima Arethusa convallis et statio, in

qua visitur Euripidis sepulcrum tragoediarum sublimitate conspicui, et Stagira, ubi Aristotelem, ut Tullius ait, fundentem aureum flumen, accepimus natum. 9. Haec quoque priscis temporibus loca barbari tenuere, morum sermonumque varietate dissimiles. E quibus, praeter alios, ut immaniter efferati timebantur Odrysae, ita humanum fundere sanguinem adsueti, ut, cum hostium copia non daretur, ipsi inter epulas post cibi satietatem et potus, suis velut alienis corporibus imprimerent ferrum.

10. Verum aucta re publica, dum consulare vigeret imperium, has gentes antehac semper indomitas, vacantesque sine cultu vel legibus, Marcus Didius ingenti destinatione pressit; Drusus intra fines continuit proprios; Minucius prope amnem Hebrum, a celsis Odrysarum montibus fluentem, superatos proelio stravit: post quos residui ab Appio Claudio proconsule sunt infesta concertatione deleti. Oppida enim in Bosporo sita et Propontide classes obtinuere Romanae. 11. Advenit post hos imperator Lucullus, qui cum durissima gente Bessorum conflixit omnium primus: eodemque impetu Aemimontanos acriter resistentes oppressit. Quo imminente, Thraciae omnes in ditionem veterum transiere nostrorum: hocque modo post procinctus ancipites, rei publicae sex provinciae sunt quaesitae.

12. Inter quas prima ex fronte, quae Illyriis est confinis, Thracia speciali nomine adpellatur: quam Philippopolis Eumolpias vetus, et Beroea amplae civitates exornant. Post hanc Aemimontus Hadrianopolim habet, quae dicebatur Uscudama, et Anchialon, civitates magnas. Dein Mysia, ubi Marcianopolis est, a sorore Traiani Principis ita cognominata, et Dorostorus, et Nicopolis, et Odyssus: iuxtaque Scythia, in qua celebriora sunt aliis oppida Dionysopolis, et Tomi, et Calatis. Europa omnium ultima, praeter

municipia urbibus nitet duabus, Apris et Perintho, quam Heracleam posteritas dixit. 13. Rhodopa huic adnexa Maximianopolim habet, et Maroneam, et Aenum, qua condita et relicta Aeneas Italiam auspiciorum prosperitate perpetua post diuturnos occupavit errores.

14. Constat autem, ut vulgavere rumores adsidui, omnes paene agrestes, qui per regiones praedictas montium circumcolunt altitudines, salubritate virium et praerogativa quadam vitae longius propagandae nos anteire: idque inde contingere arbitrantur, quod colluvione ciborum abstinent calidis, et perenni viriditate roris adsperginibus gelidis corpora constringente, aurae purioris dulcedine potiuntur, radiosque solis suapte natura vitales primi omnium sentiunt, nullis adhuc maculis rerum humanarum infectos. His ita digestis pedem referamus ad coeptum.

V. 1. Procopio superato in Phrygia, internarumque dissensionum materia consopita, Victor magister equitum ad Gothos est missus, cogniturus aperte, quam ob causam gens amica Romanis, foederibusque ingenuae pacis obstricta, armorum dederat adminicula bellum Principibus legitimis inferenti. Qui ut factum firma defensione purgarent, litteras eiusdem obtulere Procopii, ut generis Constantiniani propinquo imperium sibi debitum sumpsisse commemorantis, veniaque dignum adserentes errorem.

2. Quibus eodem referente Victore compertis, Valens parvi ducens excusationem vanissimam, in eos signa commovit, motus adventantis iam praescios: et pubescente vere quaesito in unum exercitu, prope Daphnem nomine munimentum est castra metatus: ponteque contabulato supra navium foros, flumen transgressus est Histrum, resistentibus nullis. 3. Iamque sublatus fiducia cum ultro citroque discurrens nullum inveniret, quem superare posset vel terrere:

(omnes enim formidine perciti militis cum adparatu ambitioso propinquantis, montes petivere Serrorum arduos, et inaccessos nisi perquam gnaris:) 4. ne igitur, aestate omni consumpta, sine ullo remearet effectu, Arinthaeo magistro peditum misso cum praedatoriis globis, familiarum rapuit partem, quae antequam ad dirupta venirent et flexuosa capi potuerunt, per plana camporum errantes. Hocque tantum, quod fors dederat, impetrato, rediit cum suis innoxius, nec illato gravi vulnere nec accepto.

5. Anno sequuto ingredi terras hostiles pari alacritate conatus, fusius Danubii gurgitibus vagatis impeditus, mansit immobilis, prope Carporum vicum stativis castris adusque autumnum locatis emensum. Unde, quia nihil agi potuit dirimente magnitudine fluentorum, Marcianopolim ad hiberna discessit.

6. Simili pertinacia tertio quoque anno per Novidunum navibus ad transmittendum amnem connexis perrupto barbarico, continuatis itineribus longius agentes Creuthungos bellicosam gentem adgressus est: postque leviora certamina Athanaricum ea tempestate iudicem potentissimum, ausum resistere cum manu quam sibi crediderit abundare, extremorum metu coëgit in fugam: ipseque cum omnibus suis Marcianopolim redivit, ad hiemem agendam, ut in illis tractibus habilem.

7. Aderant post diversos triennii casus finiendi belli materiae tempestivae. Prima, quod ex Principis diuturna permansione metus augebatur hostilis: dein, quod commerciis vetitis, ultima necessariorum inopia barbari stringebantur: adeo ut legatos supplices saepe mittentes venialem poscerent pacem. 8. Quibus Imperator rudis quidem, verum spectator adhuc aequissimus rerum, antequam adulationum perniciosis illecebris captus rem publicam funeribus perpetuo deflendis adfligeret, in commune consultans pa-

cem dare oportere decrevit. 9. Missique vicissim Victor et Arinthaeus, qui tunc equestrem ac pedestrem militiam agebant: qui cum propositis conditionibus adsentiri Gothos docuissent litteris veris, praestituitur componendae paci conveniens locus. Et quoniam adserebat Athanaricus, sub timenda exsecratione iurisiurandi se esse obstrictum, mandatisque prohibitum patris, ne solum calcaret aliquando Romanorum, et adigi non poterat, indecorumque erat et vile ad eum Imperatorem transire: recte noscentibus placuit, navibus remigio directis in medium flumen, quae vehebant cum armigeris Principem, gentisque iudicem inde cum suis, foederari, ut statutum est, pacem. 10. Hocque composito et acceptis obsidibus, Valens Constantinopolim rediit: ubi postea Athanaricus proximorum factione genitalibus terris expulsus, fatali sorte decessit, et ambitiosis exsequiis ritu sepultus est nostro.

VI. 1. Inter haec Valentiniano magnitudine quassato morborum, agitanteque extrema, convivio occultiore Gallorum, qui aderant in commilitio Principis, ad imperium Rusticus Iulianus tunc magister memoriae poscebatur, quasi adflatu quodam furoris bestiarum more humani sanguinis avidus, ut ostenderat, cum proconsulari potestate regeret Africam. 2. In praefectura enim urbana, quam adhuc administrans exstinctus est, tempus anceps metuens tyrannidis, cuius arbitrio tamquam inter dignorum inopiam ad id escenderat culmen, lenis videri cogebatur et mollior. 3. Contra hos nitebantur aliqui studiis altioribus in favorem Severi magistri tunc peditum, ut apti ad hoc impetrandum: qui, licet asper esset et formidatus, tolerabilior tamen fuit, et praeferendus modis omnibus antedicto.

4. Sed dum haec cogitantur incassum, Imperator remediis multiplicibus recreatus, vixque se mortis pe-

riculo contemplans extractum: Gratianum filium suum adulto iam proximum, insignibus principatus ornare meditabatur. 5. Et paratis omnibus, militeque firmato, ut animis id acciperet promptis, cum Gratianus venisset, progressus in campum tribunal adscendit: splendoreque nobilium circumdatus potestatum, dextera puerum adprehensum productumque in medium, oratione concionaria destinatum Imperatorem exercitui commendavit.

6. *Faustum erga me vestri favoris indicium, hunc loci principalis circumferens habitum, quo potior aliis iudicatus sum multis et claris: consiliorum sociis votorumque auspicibus vobis, pietatis officium adgrediar tempestivum, prospera Deo spondente: cuius sempiternis auxiliis stabit Romana res inconcussa. 7. Accipite igitur, quaeso, placidis mentibus, viri fortissimi, desiderium nostrum, id reputantes, quod haec, quae fieri caritatis sanciunt iura, non tantum transire voluimus per conscientiam vestram, verum etiam probata firmari, ut congrua nobis et profutura. 8. Gratianum hunc meum adultum, quem diu versatum inter liberos vestros commune diligitis pignus, undique muniendae tranquillitatis publicae causa in Augustum sumere commilitium paro, si propitia caelestis numinis vestraeque maiestatis voluntas parentis amorem iuverit praeeuntem: non rigido cultu ab incunabulis ipsis ut nos educatum, nec tolerantia rerum coalitum asperarum, nec capacem adhuc Martii pulveris, ut videtis: sed familiae suae laudibus maiorumque factis praestantibus concinentem, potioribus (invidiae metu dicitur) protinus succreturum. 9. Ut enim mihi videri solet, mores eius et adpetitus, licet nondum maturos saepe pensanti: ineunte adulescentia, quoniam humanitate et studiis disciplinarum sollertium est politus, librabit suffragiis puris merita recte secusve factorum: faciet, ut sciant se boni intelligi: in pulcra fa-*

cinora procursabit, signis militaribus et aquilis adhae surus: solem nivesque et pruinas et sitim perferet et vigilias: castris, si necessitas adegerit, aliquotiens propugnabit: salutem pro periculorum sociis obiectabit: et, quod pietatis summum primumque munus est, rem publicam, ut domum paternam diligere poterit et avitam.

10. Nondum finita oratione dictis cum adsensu laeto auditis, pro suo quisque loco et animo milites alius alium anteire festinans, tamquam utilitatis et gaudiorum participes Gratianum declararunt Augustum, classicorum amplissimo sonu blandum fragorem miscentes armorum. 11. Quo viso maiore fiducia Valentinianus exsultans, corona indumentisque supremae fortunae ornatum filium osculatus, iamque fulgore conspicuum, alloquitur advertentem, quae dicebantur.

12. *En*, inquit, *habes, mi Gratiane, amictus, ut speravimus omnes, augustos, meo commilitonumque nostrorum arbitrio delatos ominibus faustis. Accingere igitur pro rerum urgentium pondere, ut patris patruique collega: et adsuesce impavidus penetrare cum agminibus peditum gelu pervios Histrum et Rhenum: armatis tuis proximus stare: sanguinem spiritumque considerate pro his impendere, quos regis: nihil alienum putare, quod ad Romani imperii pertinet latus.* 13. *Haec pro tempore praecepisse sufficiet, caetera monere non desinam. Nunc reliqui vos estis, rerum maximi defensores: quos rogo et obtestor, ut adcrescentem Imperatorem fidei vestrae commissum servetis adfectione fundata.*

14. His dictis sollemnitate omni firmatis, Eupraxius Caesariensis Maurus, magister ea tempestate memoriae, primus omnium exclamavit, *familia Gratiani hoc meretur:* statimque promotus quaestor, multa et prudentibus aemulanda bonae fiduciae reliquit exem-

pla, nusquam a statu naturae discedens intrepide, sed constans semper legumque similis, quas omnibus una eademque voce loqui in multiplicibus advertimus causis: qui tunc magis in suscepta parte iustitiae permanebat, cum eum recta monentem exagitaret minax Imperator et nimius. 15. Consurrectum est post haec in laudes maioris Principis et novelli: maximeque pueri, quem oculorum flagrantior lux commendabat, vultusque et reliqui corporis iucundissimus nitor, et egregia pectoris indoles: quae Imperatorem implesset cum veterum lectissimis comparandum, si per fata proximosque licuisset, qui virtutem eius etiam tum instabilem obnubilarunt actibus pravis.

16. In hoc tamen negotio Valentinianus morem institutum antiquitus supergressus, non Caesares sed Augustos germanum nuncupavit et filium, benivole satis. Nec enim quisquam antehac adscivit sibi pari potestate collegam, praeter Principem Marcum, qui Verum adoptivum fratrem absque diminutione aliqua auctoritatis Imperatoriae socium fecit.

(A. C. 368.)

VII. 1. His ex sententia rectoris et militum ordinatis, vix dies intercessere pauci, cum Mamertinum praefectum praetorio ab urbe regressum, quo quaedam perrexerat correcturus, Avitianus ex vicario peculatus detulerat reum. 2. Cui ideo Vulcatius successit Rufinus, omni ex parte perfectus, et velut apicem senectutis honoratae praetendens, sed lucrandi opportunas occasiones occultationis spe numquam praetermittens. 3. Qui nactus copiam Principis, Orfitum ex praefecto urbis solutum exsilio, patrimonii redintegrata iactura, remitti fecit in lares

4. Et quamquam Valentinianus homo propalam ferus, inter imperitandi exordia, ut asperitatis opinionem molliret, impetus truces retinere nonnumqam in potestate animi nitebatur serpens tamen vitium et

dilatum aliquamdiu, licentius erupit ad perniciem plurimorum: quod auxit ira acerbius effervescens. Hanc enim ulcus esse animi diuturnum, interdumque perpetuum prudentes definiunt, nasci ex mentis mollitia consuetum: id adserentes argumento probabili, quod iracundiores sunt incolumibus languidi, et feminae maribus, et iuvenibus senes, et felicibus aerumnosi.

5. Eminuit tamen per id tempus inter alias humilium neces, mors Dioclis ex comite largitionum Illyrici, quem ob delicta levia flammis iussit exuri: et Diodori ex agente in rebus, triumque adparitorum potestatis vicariae per Italiam, ob id necatorum atrociter, quod apud eum questus est comes, Diodorum quidem adversus se civiliter implorasse iuris auxilium, officiales vero iussu iudicis ausos monere proficiscentem, ut responderet ex lege. Quorum memoriam apud Mediolanum colentes nunc usque Christiani, locum, ubi sepulti sunt, *Ad innocentes* adpellant.

6. Dein cum in negotio Maxentii cuiusdam Pannonii, ob exsecutionem a iudice recte maturari praeceptam, trium oppidorum ordines mactari iussisset, interpellavit Eupraxius, tunc quaestor; et, *Parcius*, inquit, *agito, piissime Principum: hos enim, qaos interfici tamquam noxios iubes, ut martyras, id est divinitati acceptos, colit religio Christiana.* 7. Cuius salutarem fiduciam praefectus imitatus Florentius, cum in re quadam venia digna audisset eum percitum ira iussisse itidem ternos per ordines urbium interfici plurimarum, *Et quid agetur*, ait, *si oppidum aliquod Curiales non haberet tantos? Inter reliqua id quoque suspendi debet, ut, cum habuerit, occidantur.* 8. Ad hanc inclementiam illud quoque accedebat dictu dirum et factu: quod, si quis eum adisset iudicium potentis inimici declinans, aliumque sibi postulans dari: hoc non impetrato, ad eumdem, quem metuebat, licet multa praetenderet iusta, remittebatur Itemque

aliud audiebatur horrendum, quod, ubi debitorum aliquem egestate obstrictum nihil reddere posse diceba tur, interfici debere pronuntiabat.

9. Haec autem et similia licenter ideo altiore fastu quidam Principes agunt, quod amicis emendandi secus cogitata vel gesta copiam negant: inimicos loqui terrent amplitudine potestatis. Nulla vacat quaestio pravitatum apud eos, qui, quod volunt ipsi, maximas putant esse virtutes.

VIII. 1. Profectus itaque ab Ambianis, Treverosque festinans, nuntio percellitur gravi, qui Britannias indicabat barbarica conspiratione ad ultimam vexatas inopiam: Nectaridumque Comitem maritimi tractus occisum, et Fullofaudem ducem hostium insidiis circumventum. 2. Quibus magno cum horrore compertis, Severum etiam tum domesticorum Comitem misit, si fors casum dedisset optatum, correcturum sequius gesta: quo paullo postea revocato, Iovinus eadem loca profectus, Provertuidem celeri gradu praemisit, adminicula petiturus exercitus validi. Id enim instantes necessitates flagitare firmabant. 3. Postremo ob multa et metuenda, quae super eadem insula rumores adsidui perferebant, electus Theodosius illuc properare disponitur, officiis Martiis felicissime cognitus: adscitaque animosa legionum et cohortium pube, ire tendebat praeeunte fiducia speciosa.

4. Et quoniam, cum Constantis Principis actus componerem, motus adulescentis et senescentis oceani, situmque Britanniae pro captu virium explanavi, ad ea, quae digesta sunt semel, revolvi superfluum duxi: ut Ulyxes Homericus apud Phaeacas ob difficultatem nimiam replicare formidat. 5. Illud tamen sufficiet dici, quod eo tempore Picti in duas gentes divisi, Dicalidonas et Vecturiones, itidemque Attacotti bellicosa hominum natio, et Scotti, per diversa vagantes multa populabantur: Gallicanos vero tra-

ctus Franci et Saxones iisdem confines, quo quisque erumpere potuit terra vel mari, praedis acerbis incendiisque, et captivorum funeribus hominum violabant.

6. Ad haec prohibenda, si copiam dedisset fortuna prosperior, orbis extrema dux efficacissimus petens, cum venisset ad Bononiae littus, quod a spatio controverso terrarum angustis reciproci distinguitur maris, attolli horrendis aestibus adsueti, rursusque sine ulla navigantium noxa in speciem complanari camporum: exinde, transmeato lentius freto, defertur Rutupias, stationem ex adverso tranquillam. 7. Unde cum consequuti Batavi venissent et Eruli, Ioviique et Victores, fidentes viribus numeri, egressus tendensque ad Lundinium vetus oppidum, quod Augustam posteritas adpellavit, divisis plurifariam globis, adortus est vagantes hostium vastatorias manus, graves onere sarcinarum: et propere fusis, qui vinctos homines agebant et pecora, praedam excussit, quam tributarii perdidere miserrimi. 8. His denique restituta omni, praeter partem exiguam, impensam militibus fessis, mersam difficultatibus suis antehac civitatem, sed subito, quam salus sperari potuit recreatam, in ovantis speciem laetissimus introiit.

9. Ubi ad audenda maiora prospero successu elatus, tutaque scrutando consilia, futuri morabatur ambiguus, diffusam variarum gentium plebem et ferocientem immaniter, non nisi per dolos occultiores et improvisos excursus superari posse, captivorum confessionibus et transfugarum indiciis doctus. 10. Denique edictis propositis impunitateque promissa, desertores ad procinctum vocabat, et multos alios per diversa libero commeatu dispersos. Quo monitu ut rediere plerique, incentivo percitus, retentusque anxiis curis, Civilem nomine recturum Britannias pro praefectis ad se poposcerat mitti, virum acrioris ingenii,

sed iusti tenacem et recti: itidemque Dulcitium, ducem scientia rei militaris insignem.

IX. 1. Haec in Britanniis agebantur. Africam vero iam inde ab exordio Valentiniani imperii exurebat barbarica rabies, per procursus audentiores et crebris caedibus et rapinis intenta. Quam rem militaris augebat secordia, et aliena invadendi cupiditas, maximeque Romani nomine Comitis. 2. Qui venturi providus, transferendaeque in alios invidiae artifex, saevitia morum multis erat exosus, hac praecipue causa, quod superare hostes in vastandis provinciis festinabat, adfinitate Remigii tunc magistri officiorum confisus: quo prava et contraria referente, Princeps (ut prae se ferebat ipse) cautissimus lacrimosa dispendia diutius ignoravit Afrorum.

3. Gestorum autem per eas regiones seriem plenam, et Ruricii praesidis legatorumque mortem, et caetera luctuosa, cum adegerit ratio, diligentius explicabo. 4. Et quoniam adest liber locus dicendi, quae sentimus, aperte loquamur: hunc Imperatorem omnium primum in maius militares fastus ad damna rerum auxisse communium, dignitates opesque eorum sublimius erigentem: et quod erat publice privatimque dolendum, indeflexa saevitia punientem gregariorum errata, parcentem potioribus, qui tamquam peccatis indulta licentia, ad labem delictorum immanium consurgebant: qui ex eo anhelantes, ex nutu suo indistanter putant omnium pendere fortunas. 5. Horum flatus et pondera inventores iuris antiqui mollientes, etiam insontes quosdam aliquotiens suppliciis aboleri censuere letalibus. Quod saepe contingit, cum ob multitudinis crimina, nonnulli sortis iniquitate plectuntur innoxii: id enim nonnumquam ad privatorum pertinuit causas.

6. At in Isauria globatim per vicina digressi praedones, oppida villasque uberes libera populatione

vexantes, magnitudine iacturarum Pamphyliam adflictabant et Cilicas. Quos cum nullis arcentibus internecive cuncta disperdere Asiae Vicarius ea tempestate Musonius advertisset, Athenis Atticis antehac magister rhetoricus: deploratis novissime rebus, luxuque adiumento militari marcente, adhibitis semiermibus paucis, quos Diogmitas adpellant, unum grassatorum cuneum, si patuisset facultas, adoriri conatus, per angustum quemdam transiens devexitatis amfractum, ad inevitabiles venit insidias: et ibi cum his confossus est quos ducebat. 7. Tali successu latrones praetumidos, palantesque per varia confidentius, interfectis aliquibus, ad latebrosa montium saxa quae incolunt excitae tandem copiae contruserunt: ubi cum eis nec quiescendi nec inveniendi ad victum utilia copia laxaretur, per indutias pacem sibi tribui poposcerunt, Germanicopolitanis auctoribus, quorum apud eos, ut signiferae manus, semper valuere sententiae: obsidibusque datis, ut imperatum est, immobiles diu mansere, nihil audentes hostile.

8. Haec inter Praetextatus praefecturam urbis sublimius curans, per integritatis multiplices actus et probitatis, quibus ab adulescentiae rudimentis inclaruit, adeptus est id, quod raro contingit, ut, cum timeretur, amorem non perderet civium, minus firmari solitum erga iudices formidatos. 9. Cuius auctoritate iustisque veritatis suffragiis tumultu lenito, quem Christianorum iurgia concitarunt, pulsoque Ursino, alta quies parta, proposito civium Romanorum aptissima: et adulescebat gloria praeclari rectoris plura et utilia disponentis. 10. Namque et Maeniana sustulit omnia, fabricari Romae priscis quoque vetita legibus: et discrevit ab aedibus sacris privatorum parietes, iisdem inverecunde connexos: ponderaque per regiones instituit universas, cum aviditati multorum ex libidine trutinas componentium occurri nequiret.

In examinandis vero litibus ante alios id impetravit, quod laudando Brutum Tullius refert, ut, cum nihil ad gratiam faceret, omnia tamen grata viderentur esse, quae factitabat.

X. 1. Sub idem fere tempus Valentiniano ad expeditionem caute, ut rebatur, profecto, Alamannus regalis Rando nomine, diu praestruens, quod cogitabat, Mogontiacum praesidiis vacuum cum expeditis ad latrocinandum latenter irrepsit. 2. Et quoniam casu Christiani ritus invenit celebrari sollemnitatem, impraepedite cuiusquemodi fortunae virile et muliebre secus cum supellectili non parva indefensum abduxit.

3. Parvo inde post intervallo inopina rei Romanae spes laetiorum adfulsit. Cum enim Vithicabius rex, Vadomarii filius, specie quidem molliculus et morbosus, sed audax et fortis, ardores in nos semper succenderet bellicos, opera navabatur impensior, ut qualibet occumberet strage. 4. Et quia tentatus aliquotiens nullo genere potuit superari vel prodi, fraude citerioris vitae ministri, studio sollicitante nostrorum occubuit: cuius post necem aliquatenus hostiles torpuere discursus. Interfector tamen prae metu poenarum, quas verebatur, si patuisset negotium, ad Romanum solum se celeri transtulit gradu.

5. Parabatur post haec lentioribus curis et per copias multiformes in Alamannos expeditio solitis gravior, destinatius id publica tutela poscente, quoniam reparabilis gentis motus timebantur infidi: milite nihilominus accenso, cui ob suspectos eorum mores, nunc infimorum et supplicum, paullo post ultima minitantium, nullae quiescendi dabantur indutiae.

6. Contracta igitur undique mole maxima catervarum, armis et subsidiis rei cibariae diligenter instructa, accitoque Sebastiano Comite cum Illyriis et Italicis numeris, quos regebat, anni tempore iam te-

pente Valentinianus cum Gratiano Rhenum transgressus resistente nemine, divisis agminibus quadratis ipse medius incedebat, Iovino et Severo magistris rei castrensis altrinsecus ordinum latera servantibus, ne repentino invaderentur adsultu. 7. Protinusque inde ductantibus itinerum callidis, exploratis accessibus, per regiones longo itu porrectas sensim gradiens miles irritatior ad pugnandum, velut repertis barbaris minaciter infrendebat. Et quoniam aliquot diebus emensis nullus potuit, qui resisteret, inveniri, cuncta satorum et tectorum, quae visebantur intacta, cohortium manu vorax flamma vastabat, praeter alimenta, quae colligi dubius rerum eventus adigebat et custodiri. 8. Post haec leniore gressu Princeps ulterius tendens, cum prope locum venisset, cui Solicinio nomen est, velut quadam obice stetit, doctus procursantium relatione verissima, barbaros longe conspectos. 9. Qui nullam ad tuendam salutem viam superesse cernentes, nisi se celeri defendissent occursu, locorum gnaritate confisi, unum spirantibus animis montem occupavere praecelsum, per confragosos colles undique praeruptum et invium, absque septemtrionali latere, unde facilem habet devexitatem et mollem. Signis illico fixis ex more, cum undique ad arma conclamaretur, imperio Principis et ductorum stetit regibilis miles, vexillum opperiens extollendum: quod erat opportune subeundae indicium pugnae. 10. Ergo, quia spatium deliberandi aut exiguum dabatur aut nullum, hinc impatientia militis perterrente, inde horrenda circumsonantibus Alamannis, id consilium ratio celeritatis admisit, ut arctoam montium partem, quam clementer diximus esse proclivem, Sebastianus cum suis occuparet, fugientes Germanos, si fors ita tulisset, levi negotio confossurus: quo, ut placuit, maturato, Gratianoque apud signa Iovianorum retro detento, cuius aetas erat etiam tum proeliorum impatiens et

laborum, Valentinianus ut dux cunctator et tutus, centurias et manipulos capite intecto conlustrans, nullo potentium in conscientiam arcani adhibito, remota multitudine stipatorum, speculatum radices aggerum avolavit cum paucis, quorum industriam norat et fidem: praedicans, ut erat sui arrogans aestimator, inveniri posse aliam viam ducentem ad arduos clivos, praeter eam, quam inspexere proculcatores. 11. Per ignota itaque et palustres uligines devius tendens, insidiatricis manus locatae per obliqua subito oppetiisset adcursu, ni necessitatis adiumento postremo, per labilem limum incitato iumento digressus, legionum se gremiis immersisset post abruptum periculum: cui adeo proximus fuit, ut galeam eius cubicularius ferens auro lapillisque distinctam, cum ipso tegmine penitus interiret, nec postea vivus reperiretur aut interfectus.

12. Proinde quiete reficiendis corporibus data, signoque erecto, quod solet ad pugnam hortari, tubarum minacium accendente clangore, fidentissimo impetu acies motas prompte ante alios praeiere duo iuvenes lecti in principiis adeundi discriminis, Salvius et Lupicinus, scutarius unus, alter e schola Gentilium, fragore terribili concitantes: hastasque crispando cum ad rupium obiecta venissent, trudentibusque Alamannis evadere ad celsiora conarentur, advenit omne pondus armorum, iisdemque antesignanis per hirta dumis et aspera magno virium nisu in editas sublimitates erepsit. 13. Acri igitur partium spiritu conflictus cuspidibus tentatur infestis: et hinc arte belli doctior miles, inde licet feroces, sed incauti barbari dexteris coiere collatis: quos latius sese pandens exercitus infusis utrimque cornibus adflictabat, per fremitus territos et equorum hinnitus et tubas. 14. Nihilominus tamen ipsi adsumpta fiducia restiterunt: aequataque parumper proeliorum sorte, haud parva mole certatum est, dum turmarum funeribus mutuis res gereba-

tur. 15. Disiecti denique Romanorum ardore, metu que turbati, miscentur ultimis primi: dumque in pedes versi discedunt, verutis hostilibus forabantur et pilis. Postremo, dum anheli currunt et fessi, pandebant sequentibus poplites et suras et dorsa. Stratis denique multis, lapsorum partem Sebastianus, cum subsidiali manu locatus post montium terga, trucidavit ex incauto latere circumventam: dispersi caeteri silvarum se latebris amandarunt.

16. In hac dimicatione nostri quoque oppetiere non contemnendi: inter quos Valerianus fuit domesticorum omnium primus, et Natuspardo quidam scutarius, exsertus ita bellator, ut Sicinio veteri compararetur et Sergio. Hisque tali casuum diversitate perfectis, milites ad hiberna, Imperatores Treveros reverterunt.

XI. 1. Per haec tempora Vulcatio Rufino absoluto vita, dum administrarat, ad regendam praefecturam praetorianam ab urbe Probus accitus, claritudine generis et potentia et opum amplitudine cognitus orbi Romano, per quem universum paene patrimonia sparsa possedit, iuste an secus non iudicioli est nostri. 2. Hunc quasi genuina quaedam, ut fingunt poëtae, fortuna vehens praepetibus pinnis, nunc beneficum ostendebat et amicos sublimius erigentem, aliquotiens insidiatorem dirum, et per cruentas noxium simultates. Et licet potuit, quoad vixit, ingentia largiendo, et intervallando potestates adsiduas: erat tamen interdum timidus ad audaces, contra timidos celsior: ut videretur, cum sibi fideret, de cothurno strepere tragico, et ubi paveret, omni humilior socco. 3. Atque ut natantium genus elemento suo expulsum, haud tam diu spirat in terris; ita ille marcebat absque praefecturis: quas iurgiis familiarum ingentium capessere cogebatur, numquam innocentium per cupiditates immensas, utque multa perpetrarent impune, dominum suum

mergentium in rem publicam. 4. Namque fatendum est, numquam illa magnanimitate coalitus, clienti vel servo agere quidquam iussit illicitum: sed si eorum quemquam crimen ullum compererat admisisse, vel ipsa repugnante iustitia, non explorato negotio, sine respectu boni honestique defendebat. Quod vitium reprehendens ita pronuntiat Cicero: *Quid enim interest inter suasorem facti et probatorem? Aut quid refert, utrum voluerim fieri, an gaudeam factum?* 5. Suspiciosus tamen, et munitus suopte ingenio fuit, et subamarum arridens, blandiensque interdum, ut noceat. 6. Id autem perspicuum est in eiusmodi moribus malum, tum maxime, cum celari posse existimatur: ita implacabilis et directus, ut si laedere quemquam instituisset, nec exorari posset, nec ad ignoscendum erroribus inclinari: ideoque aures eius non cera, sed plumbis videbantur obstructae. 7. In summis divitiarum et dignitatum culminibus anxius et sollicitus, ideoque semper levibus morbis adflictus. Hae per occidentales plagas series rerum fuere gestarum.

XII. 1. Rex vero Persidis longaevus ille Sapor, et ab ipsis imperitandi exordiis dulcedini rapinarum addictus, post Imperatoris Iuliani excessum et pudendae pacis icta foedera, cum suis paullisper nobis visus amicus, calcata fide sub Ioviano pactorum, iniectabat Armeniae manum, ut eam, velut placitorum abolita firmitate, ditioni iungeret suae. 2. Et primo per artes fallendo diversas, nationem omnem renitentem dispendiis levibus adflictabat, sollicitans quosdam optimatum et Satrapas, alios excursibus occupans improvisis. 3. Dein per exquisitas periuriisque mistas illecebras captum regem ipsum Arsacem, adhibitumque in convivium iussit ad latentem trahi posticam: eumque effossis oculis, vinctum catenis argenteis, quod apud eos honoratis vanum suppliciorum aestimatur esse solatium, exterminavit ad castellum Aga-

bana nomine, ubi discruciatus cecidit ferro poenali. 4. Deinde, ne quid intemeratum perfidia praeteriret, Sauromace pulso, quem auctoritas Romana praefecit Hiberiae, Aspacurae cuidam potestatem eiusdem detulit gentis diademate addito, ut arbitrio se monstraret insultare nostrorum. 5. Quibus ita studio nefando perfectis, Cylaci spadoni et Artabanni, quos olim susceperat perfugas, commisit Armeniam (horum alter ante gentis praefectus, alter magister fuisse dicebatur armorum) iisdemque mandarat, ut Artogerassam intentiore cura exscinderent, oppidum muris et viribus validum, quod thesauros et uxorem cum filio Arsacis tuebatur. 6. Iniere, ut statutum est, obsidium duces. Et quoniam munimentum positum in asperitate montana, rigente tunc caelo nivibus et pruinis, adiri non poterat, eunuchus Cylaces aptusque ad muliebria palpamenta, Artabanne adscito, prope moenia ipsa fide non amittendae salutis accepta, propere venit: et cum socio ad interiora susceptus ut postulavit, suadebat minaciter defensoribus et reginae, motum Saporis inclementissimi omnium lenire deditione veloci. 7. Multis post haec ultro citroque dictitatis, eiulanteque muliere truces mariti fortunas, proditionis acerrimi compulsores in misericordiam flexi mutavere consilium: et spe potiorum erecti, secretis colloquiis ordinarunt, hora praestituta nocturna reclusis subito portis validam manum erumpere, vallumque hostile caedibus adgredi repentinis, ut lateant id tentantes, polliciti se prodituros. 8. Quibus religione firmatis egressi, biduumque ad deliberandum, quid capessere debeant, sibi concedi clausos petisse adseverantes, in desidiam obsessores traduxerunt: et vigiliis, quibus ob securitatem altiore stertitur somno, civitatis aditu reserato iuventus exsiluit velox: passibusque insonis expeditis mucronibus repens, cum castra nihil metuentium invasissent, iacentes multos nullis resistentibus trucida-

runt. 9. Haec inopina defectio necesque insperatae Persarum, inter nos et Saporem discordiarum excitavere causas immanes: illo etiam accedente, quod Arsacis filium Param, suadente matre cum paucis e munimento digressum, susceptumque Imperator. Valens apud Neocaesaream morari praecepit, urbem Polemoniaci ponti notissimam, liberali victu curandum et cultu.

Qua humanitate Cylaces et Artabannes illecti, missis oratoribus ad Valentem, auxilium eumdemque Param sibi regem tribui poposcerunt. 10. Sed pro tempore adiumentis negatis, per Terentium ducem Para reducitur in Armeniam, recturus interim sine ullis insignibus gentem: quod ratione iusta est observatum, ne fracti foederis nos argueremur et pacis.

11. Hoc comperto textu gestorum Sapor ultra hominem efferatus, concitis maioribus copiis Armenias aperta praedatione vastabat. Cuius adventu territus Para, itidemque Cylaces et Artabannes, nulla circumspectantes auxilia, celsorum montium petivere recessus, limites nostros disterminantes et Lazicam: ubi per silvarum profunda et flexuosos colles mensibus quinque delitescentes, regis multiformes lusere conatus. 12. Qui operam teri frustra contemplans sidere flagrante brumali, pomiferis exustis arboribus, castellisque munitis et castris, quae ceperat superata vel prodita, cum omni pondere multitudinis Artogerassam circumsaeptam, et post varios certaminum casus lassatis defensoribus patefactam incendit: Arsacis uxorem erutam inde cum thesauris abduxit.

13. Quas ob causas ad eas regiones Arinthaeus cum exercitu mittitur Comes, suppetias laturus Armeniis, si eos exagitare procinctu gemino tentaverint Persae.

14. Inter quae Sapor immensum quantum astutus, et, cum sibi conduceret, humilis aut elatus, societatis futurae specie Param ut incuriosum sui per latentes

nuntios increpabat, quod maiestatis regiae velamento Cylaci serviret et Artabanni: quos ille praeceps blanditiarum illecebris interfecit, capitaque caesorum ad Saporem ut ei morigerus misit.

15. Hac clade late diffusa, Armenia omnis perisset impropugnata, ni Arinthaei adventu territi Persae eam incursare denuo distulissent: hoc solo contenti, quod ad Imperatorem misere legatos, petentes nationem eamdem, ut sibi et Ioviano placuerat, non defendi.

16. Quibus repudiatis, Sauromaces pulsus, ut ante diximus, Hiberiae regno, cum duodecim legionibus et Terentio remittitur: et eum amni Cyro iam proximum Aspacures oravit, ut socia potestate consobrini regnarent: causatus ideo se nec cedere, nec ad partes posse transire Romanas, quod Ultra eius filius obsidis lege tenebatur adhuc apud Persas.

17. Quae imperator doctus, ut concitandas ex hoc quoque negotio turbas consilio prudentiaque molliret, divisioni adquievit Hiberiae: ut eam medius dirimeret Cyrus, et Sauromaces Armeniis finitima retineret et Lazis, Aspacures Albaniae Persisque contigua.

18. His percitus Sapor, pati se exclamans indigna, quod contra foederum textum iuvarentur Armeniae, et evanuit legatio, quam super hoc miserat corrigendo, quodque se non adsentiente nec conscio dividi placuit Hiberiae regnum: velut obseratis amicitiae foribus, vicinarum gentium auxilia conquirebat, suumque parabat exercitum, ut serenata caeli temperie subverteret omnia, quae ex re sua struxere Romani.

AMMIANI MARCELLINI
RERUM GESTARUM
LIBER XXVIII.

Multi, etiam Senatores, ac senatorii generis feminae, Romae veneficiorum, stuprorum et adulteriorum accusantur, et supplicio adficiuntur. C. I. *Valentinianus Aug. totam Rheni ripam Gallicam castris, castellis et turribus munit: Alamanni Romanos trans Rhenum munimentum exstruentes interficiunt. Marathocupreni grassatores in Syria iussu Valentis A. cum liberis et vico suo deleti.* II. *Theodosius urbes Britanniae a barbaris vastatas restituit, castella reparat, et provinciam insulae recipit, quae Valentia est adpellata.* III. *De Olybrii et Ampelii praefectura urbana: et de vitiis senatus populique Romani.* IV. *Saxones in Gallia, post factas indutias, a Romanis insidiis circumventi. Valentinianus data fide iungendi copias, Burgundiones Alamanniae immisit, qui decepti ac illusi, captivis omnibus occisis domum redierunt.* V. *Clades Tripoli provinciae, Leptitanisque et Oeensibus ab Austurianis illatae, et fraude Romani comitis Valentiniano occultatae, et minime vindicatae.* VI

1. Dum apud Persas, ut supra narravimus, perfidia regis motus agitat insperatos, et in Eois tractibus bella rediviva consurgunt: anno sextodecimo et eo diutius post Nepotiani exitium, saeviens per urbem aeternam urebat cuncta Bellona, ex primordiis minimis ad clades excita luctuosas: quas obliterasset utinam iuge silentium! ne forte paria quandoque tententur, plus exemplis generalibus nocitura quam delictis. 2. Ac licet ab textu cruento gestorum exquisite narrando, iustus me retraheret metus multa reputantem et varia; tamen praesentis temporis modestia fretus, carptim, ut quaeque memoria digna sunt, explanabo: nec pigebit quid ex his, quae apud veteres acciderint, timuerim, docere succincte. 3. Bello Medico primo

cum diripuissent Asiam Persae, obsidentes Miletum molibus magnis, minantesque defensoribus cruciabiles neces, iniecere clausis necessitatem, ut omnes magnitudine malorum adflicti, peremptis caritatibus propriis, proiectoque in ignem mobili censu, arsuros se certatim congererent in communem pereuntis patriae rogum. 4. Hoc argumentum paullo postea digestum tumore tragico Phrynichus in theatrum induxerat Athenarum: paullisperque iucunde auditus, cum cothurnatius stilus procederet lacrimosus, indignatione damnatus est populi, arbitrati, non consolandi gratia, sed probrose monendi, quae pertulerat amabilis civitas, nullis auctorum adminiculis fulta, hos quoque dolores scenicis adnumerasse fabulis insolenter. Erat enim Atheniensium colonia Miletus, deducta inter Ionas alios per Nileum filium Codri [, qui fertur pro patria bello se Dorico devovisse]. 5. Sed ad proposita veniamus.

Maximinus regens quondam Romae vicariam praefecturam, apud Sopianas Valeriae oppidum obscurissime natus est, patre tabulario praesidialis officii, orto a posteritate Carporum, quos antiquis excitos sedibus Diocletianus transtulit in Pannoniam. 6. Is post mediocre studium liberalium doctrinarum, defensionemque causarum ignobilem, et administratas Corsicam itidemque Sardiniam, rexit deinde Tusciam. Unde morato in itinere diutius successore, progressus ad curandam urbis annonam, etiam provinciae moderamina retinebat: egitque consideratione triplici inter exordia cautius. 7. Primo, quod recalebant in auribus eius parentis effata, quid augurales alites velcautus monerent oscinum adprime callentis, adusque sublimia regimenta, sed periturum ferro poenali: dein, quod nactus hominem Sardum, quem ipse postea per dolosas fallacias interemit, ut circumtulit rumor, eliciendi animulas noxias et praesagia sollicitare larva-

rum perquam gnarum: dum superesset ille, timens, ne proderetur, tractabilis erat et mollior: postremo, quod tamquam subterraneus serpens per humiliora reptando, nondum maiores funerum excitare poterat causas.

8. Principium autem, unde latius se funditabat, emersit ex negotio tali. Chilo ex Vicario et coniunx eius Maxima nomine, questi apud Olybrium ea tempestate urbi praefectum, vitamque suam venenis petitam adseverantes impetrarunt, ut hi, quos suspectati sunt, illico rapti compingerentur in vincula: organarius Sericus, et Asbolius palaestrita, et haruspex Campensis. 9. Verum negotio tepescente ob diuturnam morborum asperitatem, qua tenebatur Olybrius: morarum impatientes hi, qui rem detulerunt, libello petiverunt oblato, ut examinandum iurgium praefecto mandaretur annonae: idque studio celeritatis concessum est. 10. Accepta igitur nocendi materia Maximinus effudit genuinam ferociam, pectori crudo adfixam: ut saepe faciunt amphitheatrales ferae, diffractis tandem solutae posticis.

Cumque multiformiter quasi in proludiis negotium spectaretur, et quidam sulcatis lateribus nominassent nobiles aliquos, tamquam usos artificibus laedendi per clientes, aliosque humiles notos reos et indices: supra plantam (ut dicitur) evagatus tartareus cognitor, relatione maligna docuit Principem, non nisi suppliciis acrioribus perniciosa facinora scrutari posse vel vindicari, quae Romae perpetravere complures. 11. His ille cognitis efferatus, ut erat vitiorum inimicus acer magis quam severus, uno proloquio in huiusmodi causas, quas arroganter proposito maiestatis imminutae miscebat, omnes, quos iuris prisci iustitia divorumque arbitria quaestionibus exemere cruentis, si postulasset negotium, statuit tormentis adfligi. 12. Utque congeminata potestas erectaque sublatius altiores consarcinaret aerumnas, Maximino Romae agere dis-

posito pro praefectis, sociavit ad haec cognoscenda, quae in multorum pericula struebantur, Leonem notarium, postea officiorum magistrum, bustuarium quemdam latronem Pannonium, efflantem ferino rictu crudelitatem, etiam ipsum nihilominus humani sanguinis avidissimum. 13. Auxit obstinatum Maximini ingenium ad laedendum adventus collegae similis, et litterarum cum ampla dignitate dulcedo. Ideoque pedes huc et illuc exsultando contorquens, saltare, non incedere videbatur, dum studebat inter altaria celsius gradientes, ut quidam memorant, imitari Brachmanas.

14. Iamque lituis cladium concrepantibus internarum, rerum atrocitate torpentibus cunctis, praeter multa cruda et immitia, quorum nec diversitas comprehendi nec numerus potest, mors Marini causarum defensoris eminuit: quem ut ausum Hispanillae cuiusdam artibus pravis adfectasse coniugium, transeunter iudiciorum fide discussa, supplicio letali damnavit. 15. Et quoniam existimo, forsitan aliquos haec lecturos, exquisite scrutando notare, strepentes, id actum esse prius, non illud, aut ea, quae viderint praetermissa: hactenus faciendum est satis, quod non omnia narratu sunt digna, quae per squalidas transiere personas: nec, si fieri fuisset necesse, instructiones vel ex ipsis tabulariis suppeterent publicis, tot calentibus malis, et novo furore sine retinaculis imis summa miscente: cum iustitium esse, quod timebatur, non iudicium aperte constaret.

16. Tunc Cethegus senator adulterii reus delátus, cervice periit abscissa, et Alypius nobilis adulescens, ob levem relegatus errorem, aliique humiles publica morte oppetiverunt: in quorum miseriis velut sui quisque discriminis cernens imaginem, tortorem et vincula somniabat et diversoria tenebrarum.

17. Eodem tempore etiam Hymetii praeclarae in-

dolis viri negotium est actitatum: cuius hunc fuisse novimus textum. Cum Africam pro consule regeret, Carthaginensibus victus inopia iam lassatis, ex horreis Romano populo destinatis frumentum dedit: paulloque postea, cum provenisset segetum copia, integre sine ulla restituit mora. 18. Verum, quoniam denis modiis singulis solidis indigentibus venumdatis, emerat ipse tricenos, interpretii compendium ad Principis aerarium misit. Ideoque Valentinianus per nundinationem suspicatus parum, quam oportuerat, missum, eum bonorum parte multavit. 19. Ad cuius cladem exaggerandam id quoque iisdem diebus acciderat non minus exitiale. Amantius haruspex ea tempestate prae caeteris notus, occultiore indicio proditus, quod ob prava quaedam implenda, ad sacrificandum ab eodem esset adscitus Hymetio, inductusque in iudicium, quamquam incurvus sub equuleo staret, pertinaci negabat instantia. 20. Quo infitiante, secretioribus chartis ab eius domo prolatis, commonitorium repertum est manu scriptum Hymetii, petentis, ut obsecrata ritu sacrorum sollemnium numina erga se Imperatores delenirent: cuius extima parte quaedam invectiva legebantur in Principem, ut et avarum et truculentum. 21. Haec Valentinianus relatione iudicum doctus, asperius interpretantium facta, vigore nimio in negotium iussit inquiri. Et quia Frontinus consiliarius antedicti, minister fuisse conceptae precationis arguebatur, concisus virgis atque confessus, ablegatus est in exsilium ad Britannos: Amantius vero damnatus postea rerum capitalium interiit. 22. Post hanc gestorum seriem Hymetius ad oppidum ductus Ocriculum, audiendus ab Ampelio urbi praefecto de Maximino Vicario, confestimque perdendus, ut adparebat, data sibi copia rectius Imperatoris praesidium adpellavit, nominisque eius perfugio tectus, servabatur incolumis. 23. Super hoc

Princeps consultus, senatui negotium dedit. Qui cum rem librata iustitia comperisset, eumque ad Boas Dalmatiae locum exterminasset, aegre Imperatoris iracundiam tulit, perciti vehementer, quod hominem addictum, ut ipse proposuerat, morti, clementiori sententia didicerat plexum.

24. Ob haec et huiusmodi multa, quae cernebantur in paucis, omnibus timeri sunt coepta. Et ne tot malis dissimulatis paullatimque serpentibus, acervi crescerent aerumnarum, nobilitatis decreto legati mittuntur: Praetextatus ex urbi praefecto, et ex Vicario Venustus, et ex Consulari Minervius, oraturi, ne delictis supplicia sint grandiora, neve senator quisquam inusitato et illicito more tormentis exponeretur. 25. Qui cum intromissi in consistorium haec referrent, negantem Valentinianum, se id statuisse, et calumnias perpeti clamitantem, moderate redarguit quaestor, Eupraxius: hacque libertate emendatum est crudele praeceptum, supergressum omnia diritatis exempla.

26. Circa hos dies Lollianus primae lanuginis adulescens, Lampadii filius ex praefecto, exploratius causam Maximino spectante, convictus codicem noxiarum artium nondum per aetatem firmato consilio descripsisse, exsulque mittendus, ut sperabatur, patris impulsu provocavit ad Principem: et iussus ad eius comitatum duci, de fumo (ut aiunt) in flammam; traditus Phalangio Baeticae Consulari, cecidit funesti carnificis manu.

27. Super his etiam Tarratius Bassus, postea urbi praefectus, et frater eius Camenius, et Marcianus quidam, et Eusaphius, omnes clarissimi, arcessiti in crimen, quod eiusdem conscii veneficii aurigam fovere dicebantur Auchenium: documentis etiamtum ambiguis, suffragante absoluti sunt Victorino, ut dispersus prodidit rumor, qui erat amicus Maximino iunctissimus.

28. Nec minus feminae quoque calamitatum participes fuere similium. Nam ex hoc quoque sexu peremptae sunt originis altae complures, adulteriorum flagitiis obnoxiae vel stuprorum. Inter quas notiores fuere Claritas et Flaviana: quarum altera cum duceretur ad mortem, indumento, quo vestita erat, abrepto, ne velamen quidem secreto membrorum sufficiens retinere permissa est. Ideoque carnifex nefas admisisse convictus immane, vivus exustus est.

29. Paphius quinetiam et Cornelius senatores, ambo venenorum artibus pravis se polluisse confessi, eodem pronuntiante Maximino sunt interfecti. Pari sorte etiam procurator monetae exstinctus est. Sericum enim et Asbolium supradictos, quoniam cum hortaretur passim nominare, quos vellent, adiecta religione firmarat, nullum igni vel ferro se puniri iussurum, plumbi validis ictibus interemit. Et post haec flammis Campensem haruspicem dedit, in negotio eius nullo sacramento constrictus.

30. Opportunum est, ut arbitror, explanare nunc causam, quae ad exitium praecipitem Aginatium impulit, iam inde a priscis maioribus nobilem, ut loquuta est pertinacior fama: nec enim super hoc ulla documentorum rata est fides. 31. Anhelans flatu superbo Maximinus, etiam tum praefectus annonae, nactusque audaciae incitamenta non levia, tendebat adusque Probi contemptum, viri summatum omnium maximi, iureque praefecturae praetorianae regentis provincias. 32. Quod Aginatius indignissime ferens, dolensque in examinandis causis Maximinum ab Olybrio sibi praelatum, cum esset ipse Vicarius Romae: familiari sermone docuit Probum occulte, facile vanum hominem recalcitrantem sublimibus meritis posse opprimi, si ille id fieri censuisset. 33. Has litteras, ut quidam adseverabant, Probus ad Maximinum, eruditiorem iam in sceleribus, commendatumque Principi pertime-

scens, nullo conscio praeter baiulum misit. Hisque recitatis ita homo ferus exarsit, ut machinas omnes in Aginatium deinde commoveret: velut serpens vulnere noti cuiusdam adtritus. 34. Accessit his alia potior insidiarum materia, quae eumdem Aginatium obruit. Victorinum enim defunctum insimulabat, ut Maximini actus, dum supererat, venditantem: cuius ex testamento legata ipse sumpserat non adspernanda: parique petulantia Anepsiae quoque eius uxori lites minabatur et iurgia. 35. Quae haec metuens, ut Maximini etiam muniretur auxilio, finxit maritum in voluntate, quam condiderat nuper, argenti tria millia pondo eidem reliquisse. Qui aviditate nimia flagrans (nec enim hoc quoque vitio caruit) petit hereditatis medietatem. Verum etiam hoc ut parum sufficienti nequaquam contentus, aliud commentus est, ut arbitrabatur, honestum et tutum: et ne amitteret ansam sibi oblatam lucrandi uberis patrimonii, Victorini privignam Anepsiae filiam petit filio coniugem: idque adsentiente muliere prompte firmatum est.

36. Per haec et alia simili maerore deflenda, quae decolorabant speciem urbis aeternae, grassabatur per strages multiplices fortunarum homo cum gemitu nominandus, ultra forenses terminos semet extentans. Namque et resticulam de fenestra praetorii quadam remota dicitur semper habuisse suspensam, cuius summitas quaedam velut clausa colligaret, nullis quidem indiciis fulta, sed nocitura insontibus multis: et Mucianum Barbarumque adparitores aliquotiens discretim trudi iubebat, ad fallendum aptissimos. 37. Hi tamquam eiulando casus, quibus se simulabant oppressos, iudicis exaggerando crudelitatem, remedium nullum aliud reis ad obtinendam vitam superesse eadem replicando saepe adseverabant, ni criminibus magnis petissent nobiles viros: quibus ad sui societatem adnexis, facile eos absolvi posse firmabant.

38. Ob quae implacabilitate ultra adposita iam pergente, manus vinclis sunt artatae complurium: ortuque nobiles inculti videbantur et anxii. Nec eorum culpari quisquam debuit, cum salutantes humum paene curvatis contingentibus membris, persaepe clamantem audirent spiritus ferini latronem, nullum se invito reperiri posse insontem. 39. Quae verba effectui propere iuncta terruissent profecto Numae Pompilii similes et Catonum. Prorsus enim sic agebatur, ut nec in alienis malis quorumdam exarescerent lacrimae: quod in variis et confragosis actibus vitae plerumque contingit. 40. A iure tamen iustitiaque crebro discedens ferreus cognitor, erat uno quasi praecipuo tolerabilis. Interdum enim exoratus parcebat aliquibus, quod prope vitium esse in hoc loco legitur apud Tullium: *Nam si implacabiles iracundiae sunt, summa est acerbitas: sin autem exorabiles, summa levitas: quae tamen, ut in malis, acerbitati anteponenda est.*

41. Post haec praegresso Leone, acceptoque successore ad Principis comitatum Maximinus accitus, auctusque praefectura praetoriana, nihilo lenior fuit, et iam longius nocens, ut basilisci serpentes. 42. In id tempus, aut non multo prius, scopae florere sunt visae, quibus nobilitatis curia mundabatur: idque portendebat, extollendos quosdam despicatissimae sortis ad gradus potestatum excelsos.

43. Et quamlibet tempestivum est ad ordinem redire coeptorum, tamen nihil impedituri temporum cursus immorabimur paucis, quae per iniquitatem curantium vicariam praefecturam in urbe, contra quam oportuerat gesta sunt, quia ad nutum Maximini et voluntatem iisdem ministris velut adparitoribus gerebantur. 44. Post hunc venit Ursicinus ad mitiora propensior: qui, quoniam cautus esse voluit et civilis, retulerat Esaiam cum aliis, ob commissum adulterium in Rufinam detentis, Marcellum maritum eius ex agen

te in rebus, reum imminutae maiestatis deferre conatis: ideoque ut cunctator contemptus, et ad haec fortiter exsequenda parum conveniens, e vicaria potestate discessit. 45. Huic successit Emonensis Simplicius, Maximini consiliarius ex grammatico, post administratam nec erectus nec tumidus, sed obliquo adspectu terribilis: qui compositis ad modestiam verbis acerba meditabatur in multos. Et primo Rufinam cum universis auctoribus adulterii commissi vel consciis interfecit, super quibus Ursicinum retulisse praediximus: alios deinde complures nullo noxiorum discrimine vel insontium. 46. In cruento enim certamine cum Maximino velut antepilano suo contendens, superare eum in succidendis familiarum nobilium nervis studebat: Busirim veterem et Antaeum imitatus, et Phalarim, ut taurus ei solus deesse videretur Agrigentinus.

47. His in hunc modum ac talibus actitatis, Hesychia quaedam matrona ob intentatum crimen, in domo adparitoris, cui custodienda est tradita, multa pertimescens et saeva, fulcro plumeo vultu contracto incubuit, et animam occluso narium spiramento effudit.

48. Adiunctum est his aliud haud mitius malum. Eumenius enim et Abienus ambo ex coetu amplissimo, infamati sub Maximino in Fausianam feminam non obscuram, post Victorini obitum, quo iuvante vixere securius, Simplicii adventu perterrefacti, non secus volentis magna cum minis, ad secreta receptacula se contulerunt. 49. Sed Fausiana damnata inter reos recepti vocatique edictis, semet abstrusius amandarunt: quorum Abienus apud Anepsiam diu delitescebat. Sed ut solent inspirati casus adgravare miserabiles clades, Apaudulus nomine servus Anepsiae, verberatae coniugis dolore perculsus, negotium ad Simplicium detulit nocte progressus: missique adparitores indicatos e latebris abstraxerunt. 50. Et Abie

nus quidem exaggerato crimine stupri, quod intulisse dicebatur Anepsiae, morte multatus est. Mulier vero, ut continendae vitae spem firmam dilato posset habere supplicio, adpetitam se nefariis artibus, vim in domo Aginatii perpessam adseveravit. 51. Haec, ut gesta sunt, mugitus ad Principem Simplicius retulit: agensque ibi Maximinus, infestus ob causam, quam supra docuimus, Aginatio, simultate una potestate in maius accensa, [oravit] impense, ut rescriberetur eum occidi: et impetravit facile male sanus incitator et potens. 52. Metuensque gravioris invidiae pondus, ne pronuntiante Simplicio et consiliario suo et amico, periret homo patriciae stirpis; tenuit apud se paullisper imperiale praeceptum, haerens et ambigens, quemnam potissimum exsecutorem atrocis rei fidum inveniret et efficacem. 53. Tandemque, ut solent pares facile congregari cum paribus, Doryphorianus quidam repertus est Gallus, audax adusque insaniam cui hanc operam implere brevi pollicito deferri providit vicariam, et commonitorium cum Augusti litteris tradidit: instruens hominem saevum quidem sed rudem, qua celeritate Aginatium sine ullo deleret obstaculo, dilatione qualibet inventa forsitan evasurum. 54. Festinavit, ut mandatum est, Doryphorianus magnis itineribus Romam: et inter administrandi initia magna quaeritabat industria, qua vi senatorem perspicui generis interficeret iuvantibus nullis. Cognitoque, eum iam pridem repertum in villa propria custodiri, ipse tamquam caput sontium pariterque Anepsiam horrore medio tenebrarum audire disposuit, quo tempore hebetari solent obstrictae terroribus mentes: ut inter innumera multa Aiax quoque Homericus docet, optans perire potius luce, quam pati formidinis augmenta nocturnae. 55. Et quoniam iudex, quin immo praedo nefandus ad id solum, quod promisit, intentus, cuncta extollebat in maius, iusso Aginatio

statui, agmina fecit introire carnificum: catenisque sonantibus triste, mancipia squalore diuturno marcentia in domini caput adusque ultimum lacerabat exitium: quod in stupri quaestione fieri vetuere clementissimae leges. 56. Denique, cum iam contigua morti tormenta ancillae voces expressissent obliquas, indicii fide parum plene discussa, Aginatius ad supplicium duci pronuntiatus abrupte, nec auditus, cum magnis clamoribus adpellaret nomina Principum, sublimis raptus occiditur, pari sententia Anepsia interfecta. Haec agitante Maximino cum adesset, perque emissarios cum procul ageret, funera urbs deploravit aeterna.

57. Sed accelerarunt ultimae dirae caesorum. Namque ut postea tempestive dicetur, et idem Maximinus sub Gratiano intoleranter se efferens, damnatorio iugulatus est ferro, et Simplicius in Illyrico truncatus: et Doryphorianum pronuntiatum capitis reum, trusumque carcere Tulliano, matris consilio Princeps exinde rapuit, reversumque ad lares per cruciatus oppressit immensos. Unde huc fleximus revertamur: is urbanarum rerum status, ut ita dixerim, fuit.

(A. C. 369.)

II. 1. At Valentinianus magna animo concipiens et utilia, Rhenum omnem a Raetiarum exordio adusque fretalem Oceanum magnis molibus communiebat, castra extollens altius et castella turresque adsiduas per habiles locos et opportunos, qua Galliarum extenditur longitudo: nonnumquam etiam ultra flumen aedificiis positis subradens barbaros fines. 2. Denique, cum reputaret munimentum celsum et tutum, quod ipse a primis fundarat auspiciis, praeterlabente Nicro nomine fluvio, paullatim subverti posse undarum pulsu immani, meatum ipsum aliorsum vertere cogitavit: et quaesitis artificibus peritis aquariae rei, copiosaque militis manu, arduum est opus adgressus. 3. Per

multos enim dies compaginatae formae e roboribus, coniectaeque in alveum, fixis refixisque aliquotiens prope ingentibus stilis, fluctibus erectis confundebantur, avulsaeque vi gurgitis interrumpebantur. 4. Vicit tamen Imperatoris vehementior cura, et morigeri militis labor, mento tenus, dum operaretur saepe demersi: tandemque non sine quorumdam discrimine castra praesidiaria inquietudine urgentis amnis exempta, nunc valida sunt.

5. Ac talibus laetus exsultansque, pro anni et temporis statu dilapsos conducens, rei publicae curam habuit, ut officio Principis congruebat. Ratusque aptissimum ad id, quod deliberabat, implendum, trans Rhenum in monte Piri, qui barbaricus locus est, mu nimentum exstruere disposuit raptim. Utque celeritas effectum negotii faceret tutum, per Syagrium tunc notarium, postea praefectum et consulem, Aratorem monuit ducem, ut, dum undique altum esset silentium, id arripere conaretur. 6. Transiit cum notario dux, ut iussum est, statim, fodereque per militem, quem duxit, fundamenta exorsus, Hermogenem susceperat successorem: eodemque puncto quidam optimates Alamanni venere obsidum patres, quos lege foederis mansuraeque diutius pacis haud adspernanda pignora tenebamus. 7. Qui flexis poplitibus supplicabant, ne Romani securitatis improvidi, quorum fortunam sempiterna fides caelo contiguam fecit, pravo deciperentur errore, pactisque calcatis rem adorirentur indignam. 8. Verum haec et similia loquentes incassum, cum nec audirentur, nec quietum aliquid vel mite referri sentirent, filiorum flentes exitium discesserunt: hisdemque digressis, ex abdito collis propinqui barbaricus prosiluit globus, optimatibus tum danda responsa, ut intelligi dabatur, opperiens: adortusque milites seminudos, humum etiamtum gestantes, expeditis agiliter gladiis obtruncabant: inter quos etiam

duces ambo sunt caesi. 9. Nec indicaturus gesta superfuit quisquam praeter Syagrium: qui, deletis omnibus, ad comitatum reversus, irati sententia Principis sacramento exutus, abiit ad lares, id commeruisse saevo iudicatus arbitrio, quod evaserit solus.

10. Haec inter per Galliam latrociniorum rabies saeva scatebat in perniciem multorum, observans celebres vias, fundensque indubitanter, quidquid inciderat fructuosum. Denique praeter complures alios, quos absumpserunt insidiae tales, Constantianus tribunus stabuli, impetu est clandestino exceptus, moxque interfectus, Valentiniani adfinis, Cerealis et Iustinae germanus.

11. At procul, tamquam horum similia cientibus furiis per omne latus, Maratocupreni grassatores acerrimi vagabantur, vici huius nominis incolae in Syria prope Apamiam positi, nimium quantum numero et exquisitis fallaciis abundantes: ideoque formidati, quod mercatorum militumque honoratorum specie sine strepitu ullo diffusi, opimas domos, villas et oppida pervadebant. 12. Nec quisquam adventum eorum cavere poterat inopinum, non destinata, sed varia petentium et longinqua, et, quoquo ventus duxerat, irrumpentium: quam ob causam prae caeteris hostibus Saxones timentur ut repentini. Et quamlibet coniurati multorum opes attriverint, oestroque concepti furoris exagitati strages edidere luctificas, sanguinis nihilo minus avidi quam praedarum: tamen, ne per minutias gesta narrando operis impediam cursum, id unum sufficiet eorum exitiale poni commentum. 13. Quaesitus in unum impiorum hominum globus, imitatus rationalis officium ipsumque iudicem, vespertinis tenebris lugubre clamante praecone civitatem ingressi, ambitiosam domum cuiusdam primatis, ut proscripti iussique interfici, cum gladiis obsederunt: raptaque supellectili pretiosa, quia subito

perculsi familiares hebetatis sensibus non defenderant dominum, caesis pluribus, ante revolutam lucem gressu discessere veloci. 14. Verum, cum exuviis referti multorum, rapiendi dulcedine nil praetermitterent, intercepti imperiali motu, oppressi interiere omnes ad unum: eorumque suboles parva etiam tum, ne ad parentum exempla subcresceret, pari sorte deleta est, et lares versi, quos ambitiose luctuosis aliorum dispendiis construxerunt. Et haec quidem textu processere narrato.

III. 1. Theodosius vero dux nominis inclyti, animo vigore collecto ab Augusta profectus, quam veteres adpellavere Lundinium, cum milite industria comparato sollerti, versis turbatisque Britannorum fortunis opem maximam tulit: opportuna ubique ad insidiandum barbaris praeveniens loca, nihil gregariis imperans, cuius non ipse primitias alacri capesseret mente. 2. Hocque genere cum strenui militis munia et praeclari ducis curas expleret, fusis variis gentibus et fugatis, quas insolentia nutriente securitate adgredi Romanas res inflammabat, in integrum restituit civitates et castra multiplicibus quidem damnis adflicta, sed ad quietem temporis longi fundata.

3. Evenerat autem eodem haec agente facinus dirum, erupturum in periculum grave, ni inter ipsa conatus principia fuisset exstinctum. 4. Valentinus quidam in Valeria Pannoniae superbi spiritus homo, Maximini illius exitialis Vicarii, postea praefecti coniugis frater, ob grave crimen actus in Britannias exsul, quietis impatiens malefica bestia ad res perniciosas consurgebat et novas, in Theodosium tumore quodam, quem solum resistere posse nefandis cogitationibus advertebat. 5. Multa tamen clam palamque circumspiciens, crescente flatu cupiditatis immensae exsules sollicitabat et milites, pro temporis captu ausorum illecebrosas pollicendo mercedes. 6. Iamque

propinquante tentatorum effectu, doctus haec, unde convenerat, dux alacrior ad audendum, et corde celso ad vindictam compertorum erectus, Valentinum quidem cum paucis arta sibi societate iunctissimis letali poena plectendos Dulcitio dediderat duci: militari scientia vero, qua superabat praesentes, futura coniiciens, de coniuratis quaestiones agitari prohibuit, ne formidine sparsa per multos, reviviscerent provinciarum turbines compositi.

7. Hinc ad corrigenda plura conversus et necessaria periculo penitus dempto, cum aperte constaret nulla eius coepta propitiam deseruisse fortunam, instaurabat urbes et praesidiaria, ut diximus, castra, limitesque vigiliis tuebatur et praetenturis: recuperatamque provinciam, quae in ditionem concesserat hostium, ita reddiderat statui pristino, ut eodem referente et rectorem haberet legitimum, et Valentia deinde vocaretur arbitrio Principis velut ovantis..........

8. Areanos genus hominum a veteribus institutum, super quibus aliqua in actibus Constantis retulimus, paullatim prolapsos in vitia a stationibus suis removit: aperte convictos, acceptarum promissarumque magnitudine praedarum allectos, quae apud nos agebantur, aliquotiens barbaris prodidisse. Id enim illis erat officium, ut ultro citroque per longa spatia discurrentes, vicinarum gentium strepitus nostris ducibus intimarent.

9. Ita spectatissime antedictis rebus aliisque administratis similibus, ad comitatum accitus, tripudiantesque relinquens provincias, ut Furius Camillus vel Cursor Papirius, victoriis crebris et salutaribus erat insignis. Et favore omnium adusque fretum deductus, leni vento transgressus, venit ad commilitium Principis: cumque gaudio susceptus et laudibus, in locum Valentis Iovini successit, qui equorum copias tuebatur.

IV. 1. Diu multumque a negotiis digressus urbanis, adigente cumulo foris gestorum, ad ea strictim exsequenda regrediar, exorsus ab Olybrii praefectura tranquilla nimis et leni: qui numquam ab humanitatis statu deiectus, sollicitus erat et anxius, ne quod usquam factum eius asperum inveniretur aut dictum: calumniarum acerrimus insectator, fisci lucra, unde poterat, circumcidens, iustorumque distinctor et arbiter plenus, in subiectis admodum temperatus. 2. Sed obnubilabat haec omnia vitium parum quidem nocens rei communi, sed in alto iudice maculosum, quod citeriorem vitam paene omnem vergentem in luxum per argumenta scenica amoresque peregerat nec vetitos, nec incestos

3. Post hunc urbem rexit Ampelius, cupidus ipse quoque voluptatum, Antiochiae genitus, ex magistro officiorum ad proconsulatum geminum, indeque multo postea ad praefecturae culmen evectus, laetus alia, et ad populi favorem adipiscendum aptissimus: nonnumquam tamen rigidus, atque utinam in proposito perseverans. Correxisset enim ex parte licet exigua irritamenta gulae et ganeas taetras, ni flexus in molliora emisisset gloriam diu victuram. 4. Namque statuerat, ne taberna vinaria ante horam quartam aperiretur, neve aquam vulgarium calefaceret quisquam, vel adusque praestitutum diei spatium lixae coctam proponerent carnem; vel honestus quidam mandens videretur in publico. 5. Quae probra aliaque his maiora dissimulatione iugi neglecta ita effrenatius exarserunt, ut nec Epimenides ille Cretensis, si fabularum ritu ab inferis excitatus redisset ad nostra, solus purgare sufficeret Romam: tanta plerosque labes insanabilium flagitiorum oppressit.

6. Et primo nobilitatis, ut aliquoties pro locorum copia fecimus, dein plebis digeremus errata, incidentia veloci constringentes excessu. 7. Praenominum

claritudine conspicui quidam, ut putant, in immensum semet extollunt, cum Reburri, et Fabunii, et Pagonii Gerionesque adpellentur, ac Dalii cum Tarraciis et Perrasiis, aliisque ita decens sonantibus originum insignibus multis. 8. Nonnullos fulgentes sericis indumentis, ut ducendos ad mortem, vel ut sine diritate ominis loquamur, praegresso exercitu arma cogentes, manipulatim concitato fragore sequitur multitudo servorum. 9. Tales, ubi comitantibus singulos quinquaginta ministris tholos introierint balnearum, ubi sunt nostrum, minaciter clamant: si adparuisse subito ignota compererint mancipia, aut oppidanae quondam prostibulum plebis, vel meritorii corporis veterem lupam: certatim concurrunt, palpantesque advenam deformitate magna blanditiarum ita extollunt, ut Semiramim Parthi, vel Cleopatras Aegyptus, aut Artemisiam Cares, vel Zenobiam Palmyreni. Et haec admittunt hi, quorum apud maiores censoria nota senator adflictus est, ausus, dum adhuc non deceret, praesente communi filia coniugem osculari.

10. Ex his quidam cum salutari pectoribus oppositis coeperunt, osculanda capita in modum taurorum minacium obliquantes, adulatoribus offerunt genua suavianda vel manus, id illis sufficere ad beate vivendum existimantes: et abundare omni cultu humanitatis peregrinum putantes, cuius forte etiam gratia sunt obligati, interrogatum, quibus thermis utatur aut aquis, aut ad quam successerit domum.

11. Et cum ita graves sint et cultores virtutum, ut putant, si venturos undelibet equos aut aurigas quemdam didicerint nuntiasse: ita velociter imminent, vident et percunctantur, ut Tyndaridas fratres eorum suspexere maiores, cum priscis illis victoriis indicatis gaudio cuncta complessent.

12. Horum domus otiosi quidam garruli frequen

tant, variis adsentandi figmentis ad singula altioris fortunae verba plaudentes, parasitorum in comoediis ..... aetas adfectando. Ut enim illi sufflant milites gloriosos, obsidiones urbium et pugnas et millia hostium iisdem, ut heroicis aemulis, adsignantes: ita hi quoque columnarum constructiones alta fronte suspensas mirando, atque parietes lapidum circumspectis coloribus nitidos, ultra mortalitatem nobiles viros extollunt. 13. Poscuntur etiam in conviviis aliquoties trutinae, ut adpositi pisces et volucres ponderentur et glires: quorum magnitudo saepius replicata non sine taedio praesentium, ut antehac inusitata, laudatur adsidue: maxime cum haec eadem numerantes notarii triginta prope adsistant cum thecis et pugillaribus tabulis, ut deesse solus magister ludi litterarii videretur.

14. Quidam detestantes ut venena doctrinas, Iuvenalem et Marium Maximum curatiore studio legunt, nulla volumina praeter haec in profundo otio contrectantes: quam ob causam, non iudicioli est nostri. 15. Cum multa et varia pro amplitudine gloriarum et generum lectitare deberent, audientes destinatum poenae Socratem, coniectumque in carcerem, perrogasse quemdam scite lyrici carmen Stesichori modulantem, ut doceretur id agere, dum liceret: interroganteque musico, quid ei poterit hoc prodesse morituro postridie, respondisse, ut aliquid sciens amplius e vita discedam.

16. Ita autem pauci sunt inter eos severi vindices delictorum, ut, si aquam calidam tardius attulerit servus, trecentis adfligi verberibus iubeatur: si hominem sponte occiderit propria, instantibus plurimis, ut damnetur reus, dominus hactenus exclamat: Quid faciat malus, famosus et nequam? et si quis aliud eiusmodi deinceps ausus fuerit, corrigetur.

17. Civilitatis autem hoc apud eos est nunc, quod

expedit peregrino fratrem interficere cuiuslibet, quam rogatus ad convivium excusare: defectum enim patrimonii se oppido perpeti senator existimat, si is defuerit, quem aliquoties libratis sententiis invitaverit semel.

18. Pars eorum, si agros visuri processerunt longius, aut alienis laboribus venaturi, Alexandri Magni itinera se putant aequiparasse, vel Caesaris: aut si a lacu Averni lembis invecti sunt pictis Puteolos vel Caietam, maxime cum id vaporato audeant tempore. Ubi si inter aurata flabella laciniis sericis insederint muscae, vel per foramen umbraculi pensilis radiolus irruperit solis, queruntur, quod non sunt apud Cimmerios nati. 19. Dein, cum a Silvani lavacro vel Mamaeae aquis ventitant sospitalibus, ut quisquam eorum egressus tenuissimis se terserit linteis, solutis pressoriis vestes luce nitentes arbitra diligenter explorat, quae una portantur sufficientes ad induendos homines undecim: tandemque electis aliquot involu tus, receptis anulis, quos, ne violentur humoribus, famulo tradiderat, digitis ut metatis abit.

20. Enimvero, si quis e militia Principis recens digressus abierit in larem, aut provectibus, tali praesente ..... irio ..... lenu praesul existimatur: caeteri taciturni audiunt dicta ..... solus pater familias tectus narrans aliena et placentia referens et utile pleraque fallendo.

21. Quidam ex iis licet rari aleatorum vocabulum declinantes, ideoque se cupientes adpellari tesserarios: inter quos tantum differt, quantum inter fures et latrones. Hoc tamen fatendum est, quod, cum omnes amicitiae Romae tepescant, aleariae solae, quasi gloriosis quaesitae sudoribus, sociales sunt, et adfectu nimio firmitate plena connexae: unde quidam ex his gregibus inveniuntur ita concordes, ut Quintilios esse existimes fratres. Ideoque videre licet igno

bilem, artis tesserariae callentem arcana, ut Catonem Porcium ob repulsam praeturae nec suspectam antea nec speratam, incedere gravitate composita maestiorem, quod ei in maiore convivio vel consessu proconsularis quidam est antelatus.

22. Subsident aliqui copiosos homines, senes aut iuvenes, orbos vel caelibes, aut etiam uxores habentes et liberos (nec enim in hoc titulo discrimen aliquod observatur) ad voluntates condendas allicientes eos praestigiis miris: qui cum supremis iudiciis ordinatis, quae habebant, reliquerint iis, quibus morem gerendo testati sunt, illico pereunt, ut id impleri sorte fatorum opperiente, nec puteos, nec facili potest aegritudo testament . . . . . comitatu est his quisquam

23. Alius cum dignitate licet mediocri, cervice tumida gradiens, notos antea obliquato contuetur adspectu, ut post captas Syracusas existimes reverti M. Marcellum.

24. Multi apud eos negantes esse superas potestates in caelo, nec in publico prodeunt, nec prandent, nec lavari arbitrantur se cautius posse, antequam ephemeride scrupulose sciscitata didicerint, ubi sit verbi gratia signum Mercurii, vel quotam cancri sideris partem polum discurrens obtineat luna.

25. Alius, si creditorem suum flagitare molestius adverterit debitum, ad aurigam confugit audentem omnia praelicenter, eumque ut veneficum curat urgeri: unde non nisi reddita cautione, dispendioque adflictus gravi discedit. Et additur huic, debitorem voluntarium includit ut proprium, nec ante eius profectionem absolvit.

26. Parte alia uxor, ut proverbium loquitur vetus, eamdem incudem diu noctuque tundendo, maritum testari compellit, hocque idem ut faciat uxor, urget maritus instanter: et periti iuris altrinsecus adsciscuntur, unus in cubiculo, alter eius aemulus in tricli-

nio, repugnantia tractaturi: iisdemque subseruntur genitalium extorum interpretes controversi, hinc praefecturas profusius largientes et sepulturas divitum matronarum; inde ad exsequias virorum iamiam adventantes necessaria parari oportere innuentes: et testatura ...... ancillas suapte natura pallidi adspirati pridie consumpta defuncta ...... um Romaque: ut Tullius ait: *Nec in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: et amicos tamquam pecudes eos potissimum diligunt, ex quibus se sperant maximum fructum esse capturos.*

27. Cumque mutuum illi quid petunt, soccos et Miconas videbis et Lachetas: cum adiguntur, ut reddant, ita cothurnatos et turgidos, ut Heraclidas illos Cresphontem et Temenum putes. Hactenus de senatu.

28. Nunc ad otiosam plebem veniamus et desidem: in qua nitent ut nominibus cultis et quidam calceorum expertes, Cimessores, Statarii, Semicupae, et Serapini, et Cicimbricus cum Gluturino, et cum Trulla, et Lucanicus cum Pordaca et Salsula, similesque innumeri. 29. Hi omne, quod vivunt, vino et tesseris impendunt, et lustris, et voluptatibus, et spectaculis: eisque templum, et habitaculum, et concio, et cupitorum spes omnis Circus est maximus: et videre licet per fora, et compita, et plateas, et conventicula circulos multos collectos in se controversis iurgiis ferri, aliis aliud, ut fit, defendentibus. 30. Inter quos hi, qui ad satietatem vixerunt, potiores auctoritate longaeva, per canos et rugas clamitant saepe, rem publicam stare non posse, si futura concertatione, quem quisque vindicat, carceribus non exsiluerit princeps, et funalibus equis parum cohaerenter circumflexerit metam. 31. Et ubi negligentiae tanta est caries, exoptato die equestrium ludorum inlucescente, nondum solis puro iubare, effusius omnes festinant praecipi-

tes, ut velocitate currus ipsos anteeant certaturos: super quorum eventu discissi votorum studiis, anxii plurimi agunt pervigiles noctes.

32. Unde, si ad theatralem ventum fuerit vilitatem, artifices scenarii per sibilos exploduntur, si quis sibi aere humiliorem non conciliaverit plebem. Qui si defuerit strepitus, ad imitationem Tauricae gentis peregrinos vociferantur pelli debere (quorum subsidiis semper nisi sunt ac steterunt) et taetris vocibus et absurdis: quae longe abhorrent a studiis et voluntate veteris illius plebis, cuius multa facete dicta memoria loquitur et venusta. 33. Id enim nunc repertum est pro sonitu laudum impensiore per adplicatos homines ad loquendum, ut in omni spectaculo, exodiario, venatori, aurigae, et histrionum generi omni, et iudicibus celsis itidemque minoribus, nec non etiam matronis clametur adsidue, *Per te ille discat:* quid autem debeat disci, nemo sufficit explanare.

34. In his plerique distentioribus saginis addicti, praeeunte nidoris indagine acutisque vocibus feminarum, a galliciniis ipsis, in modum pavonum immaniter clangentium, humum summis pedum unguibus contingentes aulis adsistunt, digitos praerodentes dum patinae defervescunt: alii nauseam horridae carnis, dum excoquitur, intentius despectantes, ut discissarum pecudum exta rimari cum anatomicis Democritum putes, docentem, quibus modis posteritas mederi doloribus possit internis. 35. Sit satis interim haec digessisse super rebus urbanis: nunc redeamus ad caetera, quae per provincias agitavere multiplices casus.

(A. C. 370.)

V. 1. Erupit Augustis ter Coss. Saxonum multitudo: et Oceani difficultatibus permeatis, Romanum limitem gradu petebat intento, saepe nostrorum funeribus pasta: cuius eruptionis primae procellam Nannenus sustinuit Comes, regionibus iisdem adpositus,

dux diuturno bellorum labore compertus. 2. Sed tunc ad mortem destinatae plebi congressus, cum milites quosdam ruisse, et se vulneratum imparem fore certaminibus adverteret crebris, docto Imperatore, quid agi deberet, id est adeptus, ut peditum magister Severus opitulatum rebus dubiis adveniret. 3. Qui ducens militem rei sufficientem cum venisset ad loca, discriminatis ordinibus barbaros ante colluctationem adeo terruit et turbavit, ut nec controversas opponerent manus, sed signorum aquilarumque fulgore praestricti venialem poscerent pacem. 4. Diuque variatis consiliis, cum id rei publicae conducere videretur, pactis indutiis, et datis ex conditione proposita iuvenibus multis habilibus ad militiam, discedere permissi sunt Saxones, sine impedimento, unde venerant, reversuri. 5. Quibus omni iam formidine vacuis reditumque parantibus, occulte pedites missi insidias in abdita quadam valle struxerunt, unde praetereuntes adgredi negotio poterant levi: sed longe secus accidit, quam sperabatur. 6. Sonitu enim adventantium perciti exsiluere quidam intempestive, visique subito, dum se firmare festinant, ululantibus lugubre barbaris, vertuntur in pedes. Stetere tamen mox conglobati, extremaque sorte vires licet non integras suggerente confligere cogebantur: multaque caede perculsi concidissent nullo relicto, ni cataphractorum equitum cuneus, ad inferendum periculum transeuntibus barbaris ex alio latere prope divortium itineris pari modo locatus, clamore percitus tristi agiliter subvenisset. 7. Exin concursum infestius, firmatisque pectoribus hinc inde incumbentes Romani clausos hostes eductis gladiis obtruncabant: nec quisquam eorum genitales revisere potuit lares, ne uno quidem caedibus concorporalium superesse permisso. Ac licet iustus quidam arbiter rerum factum incusabit perfidum et deforme: pensato tamen negotio non fe-

ret indigne, manum latronum exitialem tandem copia data captam.

8. Post haec ita prospere consummata, Valentinianus versando sententias multiformes, anxia sollicitudine stringebatur: reputans multa et circumspiciens, quibus commentis Alamannorum et Macriani regis frangeret fastus, sine fine vel modo rem Romanam irrequietis motibus confundentes. 9. Immanis enim natio, iam inde ab incunabulis primis varietate casuum imminuta, ita saepius adulescit, ut fuisse longis saeculis aestimetur intacta. Seditque consilia alia post alia Imperatori probanti, Burgundios in eorum excitari perniciem, bellicosos et pubis immensae viribus adfluentes, ideoque metuendos finitimis universis. 10. Scribebatque frequenter ad eorum reges per taciturnos quosdam et fidos, ut iisdem tempore praestituto supervenirent, pollicitus ipse quoque transito cum Romanis agminibus Rheno occurrere pavidis, pondus armorum vitantibus insperatum.

11. Gratanter ratione gemina Principis acceptae sunt litterae: prima, quod iam inde temporibus priscis subolem se esse Romanam Burgundii sciunt: dein, quod salinarum finiumque causa Alamannis saepe iurgabant. Et catervas misere lectissimas: quae, antequam milites congregarentur in unum, adusque ripas Rheni progressae, Imperatore ad struenda munimenta districto, terrori nostris fuere vel maximo. 12. Igitur paullisper morati, cum neque Valentinianus, ut spoponderat, die praedicto venisset; nec promissorum aliquid adverterent factum, ad comitatum misere legatos, poscentes adminicula sibi dari redituris ad sua, ne nuda hostibus exponerent terga. 13. Quod ubi negari per ambages sentirent et moras, maesti exinde discesserunt et indignati. Hocque comperto reges ut ludibrio habiti saevientes, captivis omnibus interfectis, genitales repetunt terras.

14. Apud hos generali nomine rex adpellatur Hendinos, et ritu veteri potestate deposita removetur, si sub eo fortuna titubaverit belli, vel segetum copiam negaverit terra: ut solent Aegyptii casus eiusmodi suis adsignare rectoribus. Nam sacerdos apud Burgundios omnium maximus vocatur Sinistus: et est perpetuus, obnoxius discriminibus nullis, ut reges.

15. Per hanc occasionem impendio tempestivam, Alamannos gentis antedictae metu dispersos adgressus per Raetias Theodosius, ea tempestate magister equitum, pluribus caesis, quoscunque cepit, ad Italiam iussu Principis misit, ubi, fertilibus pagis acceptis, iam tributarii circumcolunt Padum.

VI. 1. Hinc tamquam in orbem migrantes alium, ad Tripoleos Africanae provinciae veniamus aerumnas, quas, ut arbitror, Iustitia quoque ipsa deflevit: quae unde instar exarsere flammarum, textus aperiet absolutus. 2. Austuriani his contermini partibus barbari, in discursus semper expediti veloces, vivereque adsueti rapinis et caedibus, paullisper pacati: in genuinos turbines revoluti sunt, hanc causam praetendentes ut seriam. 3. Stachao quidam nomine popularis eorum, ut in otio nostra peragrando licentius, agebat quaedam vetita legibus: inter quae illud potius eminebat, quod provinciam omni fallaciarum via prodere conabatur, ut indicia docuere verissima: quocirca supplicio flammarum absumptus est

4. Huius necem ulcisci, ut propinqui damnatique iniuste causantes, ferarum similes rabie citarum exsiluere sedibus suis, Ioviano etiam tum imperante: veritique prope Leptim accedere, civitatem muris et populo validam, suburbano eius uberrimo insedere per triduum: mactatisque agrestibus, quos inopinus hebetaverat pavor, vel confugere coëgerat ad speluncas, incensa supellectili multa, quae vehi non poterat, referti rapinis reverterunt ingentibus, trahentes capti

vum Silvam quoque casu cum caritatibus in agro inventum, ordinis sui primatem.

5. Hac subita clade Leptitani perterriti, ante incrementa malorum, quae intentabat barbaricus tumor, praesidium imploravere Romani Comitis per Africam recens provecti. Qui cum venisset militares copias ducens, ferreque opem rebus rogaretur adflictis; non nisi abundanti commeatu adgesto, et camelorum quatuor millibus adparatis, castra firmabat esse moturum. 6. Hocque responso miserandis civibus stupefactis, atque negantibus, sufficere se posse post vastationes et incendia, ita enormibus instrumentis remedia quaerere damnorum immanium, dissimulanter diebus ibi quadraginta consumptis, nullo tentato inde discesserat Comes.

7. Qua spe Tripolitani frustrati formidantesque extrema, adlapso legitimo die concilii, quod apud eos est annuum, Severum et Flaccianum creavere legatos, Victoriarum aurea simulacra Valentiniano ob imperii primitias oblaturos: utque lacrimosas provinciae ruinas docerent intrepide. 8. Quibus compertis Romanus, misso equite velocissimo magistrum officiorum petit Remigium, adfinem suum rapinarum participem, ut provideret Imperatoris arbitrio cognitionem huius negotii Vicario sibique deferri. 9. Venerunt in comitatum legati: aditoque Principe, verbis, quae perpessi sunt, ostenderunt: obtulerunt decreta, textum continentia rei totius. Quibus lectis, cum neque relationi officiorum magistri faventis Romani flagitiis, nec contraria referentibus crederetur: promissa disceptatio plena dilata est eo more, quo solent inter potiorum occupationes ludi potestates excelsae.

10. Dum remedia quaedam a commilitio Principis exspectantur, suspensis Tripolitanis diuque anxiis, rursus globi supervenere barbarici, fiducia sublati praeteritorum: Lepitanoque agro et Oeensi interneci-

va populatione transcursis, expleti praedarum acervis ingentibus abscesserunt, occisis decurionibus multis· inter quos Rusticianus sacerdotalis et Nicasius enitebat aedilis. 11. Haec autem eruptio ideo arceri non potuit, quod ad legatorum preces negotiorum quoque militarium cura praesidi delata Ruricio, mox translata est ad Romanum. 12. Et iam recens inflictae cladis nuntius missus ad Gallias, excitavit acrius Principem. Ideoque tribunus et notarius Palladius mittitur, ut et militi disperso per Africam praeberet stipendium debitum, et gesta per Tripolim fide congrua scrutaretur.

13. Inter tales tamen consulendi moras exspectandique responsa; Austuriani successu gemino insolentes, ut rapaces alites advolarunt irritamento sanguinis atrocius efferatae: cunctisque, nisi quos fuga discriminibus eximeret, interemptis, praedas, quas antehac reliquerant, avexerunt, arboribus exsectis et vitibus. 14. Tunc Mychon quidam nobilis oppidanus et potens, captus in suburbano, lapsusque, antequam vinciretur, quia pedibus aeger evadere penitus vetabatur, in puteum aquis vacuum sese coniecit: unde costa diffracta levatus a barbaris, ductusque prope portas coniugis miseratione redemptus est, et ad pinnas muri fune sublatus, post biduum interiit. 15. Unde elati in pertinaciam saevissimi grassatores ipsa pulsavere moenia Leptitana, funestis plangoribus resonantia feminarum, quas numquam antea hostiliter clausas pavor exanimabat insolitus: obsessaque urbe per octo continuos dies, cum quidam oppugnatores sine ullo vulnerarentur effectu, redierunt ad propria tristiores.

16. Ob quae super salute dubii cives, ultimaque tentantes, profectis ante legatis nondum reversis, Iovinum mittunt atque Pancratium, quae viderint, quae ipsi perpessi sint, Imperatorem fida relatione docturos: qui Severum apud Carthaginem inventum et

Flaccianum superiores illos legatos, percunctando, quid egerint, cognoverunt eos audiri a Vicario iussos et Comite. E quibus Severus illico periit vexatus acerbitate morborum: nihilominus tamen properarunt ad comitatum magnis itineribus antedicti.

17. Ingresso post haec Palladio Africam, Romanus, quas ob res venerat, ante praestructus, ut securitatem suam in tuto locaret, numerorum principiis per quosdam secretorum mandaverat conscios, ut ei tamquam potenti et palatii summatibus proximo, stipendii, quod pertulerat, praestarent maximam partem: et ita est factum. 18. Confestimque ille ditatus perrexit ad Leptim: utque ad veritatis perveniret indaginem, Erechthium et Aristomenem facundos municipes et insignes, libere suas civiumque et finitimorum retexentes aerumnas, ad loca vastata secum eduxit. 19. Quibus aperte cuncta monstrantibus luctuosis provinciae cineribus visis revertit: Romanumque ut desidem increpans, relaturum se cuncta verissime, quae viderat, minabatur ad Principem. Atque ille ira percitus et dolore, se quoque mox referre firmavit, quod missus ut notarius incorruptus, donativum militis omne in quaestus averterit proprios. 20. Qua gratia flagitiorum arbitra conscientia, cum Romano deinde Palladius concordabat: reversusque ad comitatum, arte mendaciorum impia Valentinianum fefellerat, Tripolitanos frustra queri commemorans. Ideoque rursus ad Africam cum Iovino postremo omnium legatorum remittitur (Pancratius enim decesserat apud Treveros) ut cum Vicario ipse merita legationis quoque secundae spectaret: praeter haec linguas Erechthii et Aristomenis praecidi iusserat Imperator, quos invidiosa quaedam loquutos idem Palladius intimarat.

21. Sequutus, ut statutum est, Vicarium notarius venit ad Tripolim. Hocque comperto Romanus do-

mesticum suum illuc volucriter misit, et Caecilium consiliarium in ea provincia genitum: per quos, incertum pretiis an fallaciis, circumventi municipes omnes gravabant Iovinum, destinatius adserentes, nihil eorum mandasse, quae docuerat Principem: eousque iniquitate grassante, ut ipse quoque Iovinus ad salutis suae discrimen confiteretur, se Imperatori mentitum.

22. Quibus per Palladium regressum cognitis, Valentinianus ad acerbitatem proclivior Iovinum quidem ut auctorem, Caelestinum vero Concordiumque et Lucium, ut falsi conscios et participes, puniri supplicio capitali praecepit: Ruricium autem praesidem ut mendacem morte multari: hoc quoque accedente, quod in relatione eius verba quaedam (ut visum est) immodica legebantur. 23. Ac Ruricius quidem apud Sitifim caesus: reliqui apud Uticam sententia Vicarii Crescentis addicti. Flaccianus tamen ante legatorum interitum, cum a Vicario audiretur et Comite, constanter saluti suae propugnans, acclamationibus iratorum militum impetuque cum conviciis paene confossus est: obiicientium, ideo Tripolitanos non potuisse defendi, quod ipsi ad expeditionales usus praebere necessaria detractarunt. 24. Et ob haec trusus in carcerem, dum consultus super eo, quid conveniret agi, decerneret Imperator, sollicitatis, ut dabatur opinari, custodibus, in urbem Romam abierat profugus: ibique delitescens, fatali lege decessit.

25. Hoc memorando fine externis domesticisque cladibus vexata conticuit Tripolis non indefensa: quia vigilavit Iustitiae oculus sempiternus, ultimaeque legatorum et praesidis dirae. Diu enim postea huiusmodi casus emersit. Solutus sacramento Palladius, destitutusque fastu, quo tumebat, discessit ad otium. 26. Et cum Theodosius ductor exercituum ille magnificus, oppressurus Firmum perniciosa coeptantem,

venisset in Africam, et praescripti Romani rem mobilem, ut iussum est, scrutaretur: inter chartas eius inventa est Meterii cuiusdam epistola, id continens: *Domino patrono Romano Meterius;* et in fine post multa nihil ad rem pertinentia: *Salutat te Palladius proiecticius: qui non aliam ob causam dicit se esse proiectum, nisi quod in causa Tripolitanorum apud aures sacras mentitus est.* 27. His litteris ad comitatum missis et lectis, Valentiniani iussu Meterius raptus suam esse confitetur epistolam: ideoque Palladius exhiberi praeceptus, cogitans, quas criminum coxerit moles, in statione primis tenebris observata custodum absentia, qui festo die Christiani ritus in ecclesia pernoctabant, innodato gutture laquei nexibus interiit. 28. Hoc fortunae secundioris iudicio plene comperto, deletoque tristium concitore turbarum, exsiluerunt Erechthius et Aristomenes e latebris, qui, cum sibi iussas abscidi linguas didicissent ut prodigas, ad longe remota declinarunt et abdita: doctoque super nefanda fraude Gratiano Imperatore fidentius (Valentinianus enim obierat) ad Hesperium proconsulem et Flavianum Vicarium audiendi sunt missi: quorum aequitas auctoritate nixa iustissima, torto Caecilio, aperta confessione cognovit, ipsum suasisse civibus, gravarent mentiendo legatos. Haec acta sequuta est relatio, gestorum pandens plenissimam fidem; ad quam nihil responsum est.

29. Et ne quid cothurni terribilis fabulae relinquerent intentatum, hoc quoque post depositum accessit aulaeum. Romanus ad comitatum profectus secum Caecilium duxit, cognitores accusaturum ut inclinatos in provinciae partem: isque Merobaudis favore susceptus, necessarios sibi plures petierat exhiberi. 30. Qui cum Mediolanum venissent, frustraque se tractos obsimulatis documentis probabilibus ostendissent, absoluti redierunt ad lares. Valentiniano tamen super-

stite, post superiora, quae narravimus, Remigius quoque digressus ad otium, laqueo vitam elisit, ut congruo docebimus loco.

AMMIANI MARCELLINI
RERUM GESTARUM
LIBER XXIX.

Theodorus notarius imperium adfectat, et apud Valentem Antiochiae accusatus maiestatis, convictusque cum plurimis criminis consciis interficitur. C. I. Multi in oriente veneficiorum et aliorum criminum rei delati, damnatique, pars iure, pars iniuria iugulantur. II. In occidentis tractibus varia Valentiniani Aug. saevitiae et efferatae crudelitatis exempla. III. Valentinianus A. Rhenum navali ponte transgressus, culpa militis Macrianum Alamannorum regem incautum capere non potuit. IV. Theodosius, magister equitum per Gallias, Firmum Maurum Nubelis Reguli filium, qui a Valentiniano desciverat, multis proeliis atterit, ac demum eo ad voluntariam mortem compulso, pacem Africae reddit. V. Quadi, nefaria Gabinii regis sui caede incitati, Pannonias et Valeriam igni et ferro cum Sarmatis vastant, et legiones duas paene totas delent. De Claudii praefectura urbana. VI.

(A. C. 371.)

1. Exacta hieme rex Persarum gentis Sapor, pugnarum fiducia pristinarum immaniter arrogans, suppleto numero suorum abundeque firmato, erepturos in nostra cataphractos et sagittarios et conductam misit plebem. 2. Contra has copias Traianus Comes et Vadomarius ex rege Alamannorum cum agminibus perrexere pervalidis, hoc observare Principis iussu adpositi, ut arcerent potius, quam lacesserent Persas. 3. Qui cum venissent Vagabanta, legionibus habilem locum, rapidos turmarum procursus hostilium in se

ruentium acriter exceperunt inviti: operaque consulta retrocedentes, ne ferro violarent adversorum quemquam primi, et iudicarentur discissi foederis rei, ultima trudente necessitate congressi sunt: confossisque multis discessere victores. 4. Inter moras tamen utrimquesecus tentatis aliquotiens levibus proeliis, varioque finitis eventu, pactis indutiis ex consensu aestateque consumpta, partium discessere ductores etiamtum discordes. Et rex quidem Parthus hiemem Ctesiphonte acturus, rediit ad sedes: et Antiochiam Imperator Romanus ingressus. Qui, dum ibi moratur securus interim hostium externorum, intestinis paene perierat fraudibus, ut aperiet series delata gestorum. 5. Procopius quidam, inquies homo, turbarum cupiditati semper addictus, Anatolium detulerat et Spudasium palatinos, exigi, quae de aerario interceperant, iussos, insidiari Comiti Fortunatiano, molesto illi flagitatori. Qui animi asperitate confestim ad insanum percitus modum, pro potestatis auctoritate, quam regebat, Palladium quemdam obscurissime natum, ut veneficum a memoratis conductum, et Heliodorum fatorum per genituras interpretem, adigendos prodere, quae scirent, praetorianae iudicio tradidit praefecturae. 6. Cumque ad facti vel tentati quaestionem acrius veniretur, exclamabat Palladius confidenter, levia esse haec, de quibus agitur, et praetereunda: alia se, si licuerit dicere, monstraturum metuenda et potiora, quae ingenti molimine iam praestructa, nisi prospectum fuerit, universa confundent. Iussusque docere fidenter, quae norat, rudentem explicuit immensum: adfirmans Fidustium praesidialem, et cum Irenaeo Pergamium nomen imperaturi post Valentem detestandis praesagiis didicisse secretim. 7. Et correptus Fidustius illico (namque aderat forte) occulteque inductus, viso indice, nulla infitiatione obumbrare iam publicata conatus, rei totius calamitosum aperit

textum: absolute confessus, se cum Hilario et Patricio vaticinandi peritis, quorum Hilarius militaverat in palatio, de imperio consuluisse futuro: motasque secretis artibus sortes et nuncupationem Principis optimi, et ipsis consultoribus luctuosos exitus praedixisse. 8. Atque cunctantibus, quisnam ea tempestate omnibus vigore animi antistaret, visus est aliis excellere Theodorus, secundum inter notarios adeptus iam gradum. Et erat revera ita, ut opinati sunt. Namque antiquitus claro genere in Galliis natus, et liberaliter educatus a primis pueritiae rudimentis, modestia, prudentia humanitate, gratia, litteris ornatissimus, semper officio locoque, quem retinebat, superior videbatur, altis humilibusque iuxta acceptus. Solusque paene omnium erat, cuius linguam non infrenem sed dispicientem, quae loqueretur, nullius claudebat periculi metus. 9. His addebat idem Fidustius, excarnificatus iam ad interitum, omnia quae praedixit, se indicante Theodorum per Eucaerium didicisse, virum praestabili scientia litterarum abundeque honoratum: Asiam quippe paullo ante rexerat pro praefectis. 10. Quo in custodia condito, gestorumque volumine Imperatori recitato de more, prodigiosa feritas in modum ardentissimae facis fusius vagabatur, elata turpi adulatione multorum, maximeque praefecti praetorio tunc Modesti. 11. Qui dum formidine successoris agitaretur indies, obumbratis blanditiarum concinnitatibus cavillando Valentem subrusticum hominem sibi varie commulcebat, horridula eius verba et rudia flosculos Tullianos adpellans, et ad extollendam eius vanitiem sidera quoque, si iussisset, exhiberi posse promittens.

12. Igitur et Theodorus a Constantinopoli, quam ex negotio familiari petierat, rapi celeri iubetur effectu: et dum ille reducitur, ex praeiudiciis variis, quae diebus exercebantur et noctibus, plures a disiunctis

simis regionibus trahebantur, dignitatibus et nobilitate conspicui. 13. Cumque nec carceres publici iam distenti inclusorum iam catervas, nec privata domicilia sustinerent constipatione vaporata confertas: quoniam vinculis maxima pars eorum attinebatur, et suam et proximi cuiusque vicem omnes horrebant. 14. Advenit aliquando tamen ipse quoque Theodorus, praemortuus et atratus: quo in devia territorii parte abscondito, paratis omnibus, quae indagines futurae poscebant, internarum cladum litui iam sonabant.

15. Et quia fallere non minus videtur, qui gesta praeterit sciens, quam ille, qui numquam facta fingit: non abnuimus (neque enim ambigitur) salutem Valentis et antea saepius per occultas coitiones, et tunc in extrema demersam: ferrumque ad iugulum eius prope adactum a militaribus, fato reflectente depulsum, quem lacrimosis in Thracia discriminibus destinarat. 16. Namque et in nemoroso quodam inter Antiochiam et Seleuciam loco leni quiete post meridiem consopitus, a Sallustio tunc scutario, et saepe alias adpetitus insidiantibus multis, vitae terminis a primigenio ortu adscriptis ausa immania frenantibus evadebat. 17. Ut sub Principibus Commodo et Severo nonnumquam accidebat, quorum summa vi salus crebro oppugnabatur: adeo ut post intestina pericula multa et varia, alter in amphitheatrali cavea, cum adfuturus spectaculis introiret, Quintiano senatore illicitae cupidinis homine ad debilitatem paene pugione vulneraretur: alter inopinabili impetu, tempore aetatis extremo, a Saturnino centurione consilio Plautiani praefecti in cubiculo iacens confoderetur, ni tulisset suppetias filius adulescens. 18. Quocirca etiam Valens erat venia dignus, vitam, quam ereptum ire perfidi properabant, omni cautela defendens. Sed inexpiabile illud erat, quod regaliter turgidus, pari eodemque iure, nihil inter se distantibus meritis, nocentes innocentes-

que maligna insectatione voluciter perurgebat: ut, dum adhuc dubitaretur de crimine, Imperatore non dubitante de poena, damnatos se quidam prius discerent quam suspectos. 19. Adulescebat autem obstinatum eius propositum, admovente stimulos avaritia, et sua et eorum, qui tunc in regia versabantur: novos hiatus aperientium, et, si qua humanitatis fuisset mentio rara, hanc adpellantium tarditatem: qui cruentis adulationibus institutum hominis, mortem in acie linguae portantis, ad partem pessimam depravantes, omnia turbine intempestivo perflabant, eversum ire funditus domus opulentissimas festinantes. 20. Erat enim expositus accessu insidiantium et reclusus, vitio gemino perniciose implicitus: quod intoleranter irascebatur tunc magis, cum eum puderet irasci: et quae facilitate privati opertis susurris audierat, an vera essent, excutere tumore Principis supersidens, pro veris accipiebat et certis. 21. Inde factum est, ut clementiae specie penatibus multi protruderentur insontes, praeceps in exsilium acti: quorum in aerario bona coacta et ipse ad quaestus proprios redigebat, ut damnati cibo precario victitarent, angustiis formidandae paupertatis attriti: cuius metu vel in mare nos ire praecipites, suadet Theognis poëta vetus et prudens. 22. Quae etiamsi recta fuisse concesserit quisquam, erat tamen ipsa nimietas odiosa. Unde animadversum est recte hoc definitum: nullam esse crudeliorem sententiam ea, quae est, cum parcere videtur, asperior.

23. Igitur cum praefecto praetorio summatibus quaesitis in unum, quibus cognitiones commissae sunt, intenduntur equulei, expediuntur pondera plumbea, cum fidiculis et verberibus: resultabant omnia trucu lentae vocis horroribus, inter catenarum sonitus, tene, claude, comprime, abde, ministris officiorum tri stium clamitantibus 24. Et quoniam addici post

cruciabiles poenas vidimus multos, ut in tenebrosis rebus confusione cuncta miscente: summatim quia nos penitissima gestorum memoria fugit, quae recolere possumus expeditius absolvemus.

25. Primo introvocatu post interrogatiunculas leves Pergamius, a Palladio, ut dictum est, proditus, quaedam imprecationibus praescisse nefariis: sicut erat impendio eloquentior, et in verba periculosa proiectus inter ambigentes iudices, quid prius quaeri debeat, quidve posterius, dicere audacter exorsus, multa hominum millia quasi consciorum sine fine strependo fundebat, modo non ab extremo Atlante magnorum criminum arguendos poscens aliquos exhiberi. Quo, ut consarcinante nimis ardua, morte multato, aliisque gregatim post illum occisis, ad ipsius Theodori causam, quasi ad Olympici certaminis pulverem, pervenitur. 26. Eodem die inter complura alia hoc quoque evenerat triste, quod Salia, thesaurorum paullo ante per Thracias Comes, cum de vinculis educitur audiendus, et calceo inserit pedem, quasi ruina incidentis immensi terroris repente perculsus, animam inter retinentium manus efflavit.

27. Constituto itaque iudicio, et cognitoribus praescripta ostentantibus legum, sed ex voluntate dominantis moderantibus momenta causarum, horror pervaserat universos. Totus enim devius ab aequitate dilapsus, iamque eruditior ad laedendum, in modum arenariae ferae, si admotus quisquam fabricae diffugisset, ad ultimam rabiem saeviebat.

28. Inducti itaque Patricius et Hilarius, ordinemque replicare iussi gestorum, cum inter exordia variarent, fodicatis lateribus, illato tripode quo utebantur, adacti ad summas angustias, aperiunt negotii fidem ab ipsis exordiis replicatam. Et prior Hilarius:

29. *Construximus*, inquit, *magnifici iudices, ad cortinae similitudinem Delphicae diris auspiciis de*

laureis virgulis infaustam hanc mensulam quam videtis: et imprecationibus carminum secretorum, choragiisque multis ac diuturnis ritualiter consecratam movimus tandem: movendi autem, quoties super rebus arcanis consulebatur, erat institutio talis. 30. *Collocabatur in medio domus emaculatae odoribus Arabicis undique, lance rotunda pure superposita, ex diversis metallicis materiis fabrefacta: cuius in ambitu rotunditatis extremo elementorum viginti quatuor scriptiles formae incisae perite, diiungebantur spatiis examinate dimensis.* 31. *Hac linteis quidam indumentis amictus, calceatusque itidem linteis soccis, torulo capiti circumflexo, verbenas felicis arboris gestans, litato conceptis carminibus numine praescitionum auctore, caerimoniali scientia supersistit: cortinulis pensilem anulum librans, sartum ex Carpathio filo perquam levi, mysticis disciplinis initiatum: qui per intervalla distincta retinentibus singulis litteris incidens saltuatim, heroos efficit versus interrogationibus consonos, ad numeros et modos plene conclusos: quales leguntur Pythici, vel ex oraculis editi Branchidarum.* 32. *Ibi tum quaerentibus nobis, qui praesenti succedet imperio, quoniam omni parte expolitus fore memorabatur, et adsiliens anulus duas perstrinxerat syllabas ΘΕΟ cum adiectione litterae postrema, exclamavit praesentium quidam, Theodorum praescribente fatali necessitate portendi. Nec ultra super negotio est exploratum: satis enim apud nos constabat, hunc esse, qui poscebatur.*

33. Cumque totius rei notitiam ita signate sub oculis iudicum subiecisset, adiecit benivole, id Theodorum penitus ignorare. Post haec interrogati, an ex fide sortium, quas agitabant, ea praescierint, quae sustinerent: versus illos notissimos edidere, clare pronuntiantes capitalem eis hanc operam scrutandi sublimiora cito futuram: nihilominus tamen ipsis quo-

que cum cognitoribus Principi caedes incendiaque flagitantes furias imminere: quorum tres ponere sufficiet ultimos:

Οὐ μὰν νηποινίγε σὸν ἔσσεται αἷμα, καὶ αὐτοῖς
Τισιφόνη βαρύμηνις ἐφοτάσσει ϰακὸν οἶτον,
Ἐν πεδίοισι Μίμαντος αἶλα κιιομένοις κάρ.

Quibus lectis, unguibus male mulcati separantur exanimes. 34. Postea, ut cogitati sceleris officina pateret aperte, honoratorum inducitur globus, vertices ipsos continens rerum. Cumque nihil praeter se quisque cernens, ruinam suam impelleret super alium, permissu quaesitorum coeptans dicere Theodorus, primo in precem venialem prostratus, dein artius respondere compulsus, ostendit, se cognita per Eucaerium, ne ad Imperatorem referret, ut conatus est aliquoties, ab eo prohibitum, adserente non adpetitu regni occupandi illicito, sed ratione quadam indeclinabilis fati, id quod sperabatur, ultro venturum. 35. Deinde haec eadem Eucaerio sub cruenta quaestione confesso; confutabant Theodorum litterae suae, per ambages obliquas ad Hilarium scriptae: quibus spe iam firma concepta ex vatibus, de re non cunctabatur, sed tempus patrandae cupidinis quaeritabat.

36. Quibus post haec cognita sequestratis, Eutropius Asiam proconsulari tunc obtinens potestate, ut factionis conscius arcessitus in crimen, abscessit innocuus, Pasiphilo eximente philosopho, qui, ut eum mendacio iniusto perverteret, crudeliter tortus, de statu robustae mentis non potuit deturbari. 37. His accessit philosophus Simonides, adulescens ille quidem, verum nostra memoria severissimus. Qui cum audisse negotium per Fidustium deferretur, et causam non ex veritate, sed ex unius nutu pensari vidisset, didicisse se dixit praedicta, et commissa pro firmitate animi tacuisse.

38. Queis omnibus perspicaciter inquisitis, Impe-

rator cognitorum consultationi respondens, sub uno proloquio cunctos iubet occidi: et vix sine animorum horrore funestum spectaculum multitudine innumera contuente, et onerante questibus caelum (namque singulorum mala omnium esse communia credebantur) ducti universi flebiliter iugulantur praeter Simonidem: quem solum saevus ille sententiae lator, efferatus ob constantiam gravem, iusserat flammis exuri. 39. Qui vitam ut dominam fugitans rabidam, ridens subitas momentorum ruinas, immobilis conflagravit: Peregrinum illum imitatus Protea cognomine, philosophum clarum: qui, cum mundo digredi statuisset, Olympiae quinquennali certamine sub Graeciae conspectu totius, adscenso rogo, quem ipse construxit, flammis absumptus est.

40. Et post hunc diebus sequutis omnium fere ordinum multitudo, quam nominatim recensere est arduum, in plagas calumniarum coniecta, percussorum dexteras fatigavit, tormentis et plumbo et verberibus ante debilitata: sumptumque est de quibusdam sine spiramento vel mora supplicium, dum quaeritur, an sumi deberet: et ut pecudum ubique trucidatio cernebatur. 41. Deinde congesti innumeri codices, et acervi voluminum multi sub conspectu iudicum concremati sunt, ex domibus eruti variis ut illiciti, ad leniendam caesorum invidiam, cum essent plerique liberalium disciplinarum indices variarum et iuris.

42. Neque ita multo post Maximus ille philosophus, vir ingenti nomine doctrinarum, cuius ex uberrimis sermonibus ad scientiam copiosus Iulianus exstitit Imperator, oraculi supra dicti versus audisse insimulatus, seque comperisse adsensus, sed reticenda professionis consideratione non effudisse, verum ultro praedixisse, consultores ipsos suppliciis poenalibus perituros: Ephesum ad genuinam patriam ductus ibique capite truncatus, sensit docente periculo postre-

mo, quaesitoris iniquitatem omnibus esse criminibus graviorem. 43. Constrictus etiam Diogenes laqueis impiae falsitatis, vir nobili prosapia editus, ingenio, facundia forensi, suavitateque praestans, dudum Bithyniae rector, ut opimum patrimonium eius diriperetur, capitali est poena adfectus. 44. Ecce autem Alypius quoque ex Vicario Britanniarum, placiditatis homo iucundae post otiosam et repositam vitam (quoniam huc usque iniustitia tetenderat manus) in squalore maximo volutatus, ut veneficii reus citatus est cum Hierocle filio, adulescente indolis bonae, urgente Diogene quodam et vili et solo, omnique laniena excruciato, ut verba placentia Principi, vel potius arcessitori loqueretur: quo, cum poenis non sufficerent membra, vivo exusto, ipse quoque Alypius post multationem bonorum exsulare praeceptus, filium miserabiliter ductum ad mortem, casu quodam prospero revocatum excepit.

II. 1. Per id omne tempus Palladius ille, coagulum omnium aerumnarum, quem captum a Fortunatiano docuimus primum, ipse sortis infimitate ad omnia praeceps, clades alias super alias cumulando, lacrimis universa perfuderat luctuosis. 2. Nactus enim copiam nominandi, sine fortunarum distantia, quos voluisset, ut artibus interdictis imbutos: ita ut ferarum occulta vestigia doctus observare venator, multos intra casses lugubres includebat, quosdam veneficiorum notitia pollutos, alios ut adpetitoribus imminuendae conscios maiestatis. 3. Et, ne vel coniugibus maritorum vacaret miserias flere, immittebantur confestim, qui signatis domibus inter scrutinia supellectilis poenis addicti, incantamenta quaedam anilia, vel ludibriosa subderent amatoria, ad insontium perniciem concinnata: quibus in iudicio recitatis, ubi non lex, non religio, non aequitas veritatem a mendaciis dirimebat, indefensi bonis ablatis, nullo contacti

delicto, promiscue iuvenes, aliique membris omnibus capti, ad supplicia sellis gestatoriis ducebantur. 4. Inde factum est per Orientales provincias, ut omnes metu similium exurerent libraria omnia: tantus universos invaserat terror. Namque, ut pressius loquar, omnes ea tempestate velut in Cimmeriis tenebris reptabamus, paria convivis Siculi Dionysii pavitantes: qui, cum epulis omni tristioribus fame saginarentur, ex summis domorum laqueariis, in quibus discumbebant, setis nexos equinis et occipitiis incumbentes gladios perhorrebant.

5. Tunc et Bassianus procerum genere natus, notarius militans inter primos, quasi praenoscere altiora conatus, licet ipse de qualitate partus uxoris consuluisse firmaret, ambitioso necessitudinum studio, quibus tegebatur, morte ereptus, patrimonio opimo exutus est.

6. Inter fragores tot ruinarum Heliodorus, tartareus ille malorum omnium cum Palladio fabricator, mathematicus, ut memorat vulgus, colloquiis ex aula regia praepigneratus abstrusis, iam funebres aculeos exsertabat, omni humanitatis invitamento ad prodenda, quae sciret vel fingeret, lacessitus. 7. Nam et sollicitius cibo mundissimo fovebatur, et ad largiendum pellicibus merebat aes collaticium grave, et incedebat passim ac late os circumferens vultuosum, omnibusque formidatus: ea fiducia sublatior, quod ad lupanar, quo, sicut ipse voluit, liberius servabatur, cubiculariis officiis praepositus, adsidue propalam ventitabat, elogia parentis publici praeferens futura pluribus luctuosa. 8. Perque eum ut forensium causarum patronum, quid in primis orationis partibus collocaret, ut proficere possit facilius Valens, quibusve figurarum commentis splendida loca attentare debeat, praemonebatur

9. Et quoniam longum est quae cruciarius ille con-

flavit, hoc unum edisseram, quam praecipiti confidentia patriciatus columina ipsa pulsavit. Qui ex clandestinis, ut dictum est, regiorum confabulationibus immaniter arrogans, et ipsa vilitate ad facinus omne venalis, egregium illud par consulum Eusebium et Hypatium germanos fratres, Constantii principis quondam adfines, ad cupidinem altioris fortunae erectos, et consuluisse et agitasse quaedam super imperio detulit: addens itineri ad mendacium ficte constructo, quod Eusebio etiam principalia indumenta parata sint. 10. Quibus haustis aventer, fremebundus et minax, cui nihil licere debuerat, quia omnia sibi licere, etiam iniusta existimabat, irremisse ab extremis regionum intervallis exhibitis omnibus, quos solutus legibus accusator perduci debere profunda securitate mandarat, suscipi quaestionem criminose praecepit. 11. Cumque nodosis coartationibus aequitate diu iactata, et nexibili adseveratione perditi nebulonis durante, nullam confessionem exprimere tormenta gravia potuissent, ablegatosque ab omni huiusmodi conscientia res ipsa viros ostenderet claros: calumniator quidem ita ut antea honorabiliter colebatur: illi vero, exsilio et pecuniariis adflicti dispendiis, paullo postea, reddita sibi multa, sunt revocati, dignitatibus integris et splendore.

12. Nec tamen post haec tam poenitenda repressius actum est vel pudenter: non reputante alta nimium potestate, quod recte institutis ne cum inimicorum quidem incommodis in delicta convenit ruere voluntaria: nihilque sit tam deforme, quam ad ardua imperii supercilia etiam acerbitatem naturae adiungi. 13. Sed Heliodoro incertum morbo an quadam excogitata vi mortuo (nolim dicere, utinam nec ipsa res loqueretur!) funus eius per vespillones elatum pullati praecedere honorati complures, inter quos et fratres iussi sunt consulares 14. Ibi tunc rectoris imperii

caries tota stoliditatis apertius est profanata: qui cum abstinere inconsolabili malo rogaretur, obnixe inflexibilis mansit: ut videretur aures occlusisse ceris, quasi scopulos Sirenios transgressurus. 15. Superatus tamen precibus destinatis tandem, nudatis capitibus infaustam bustuarii libitinam adusque sepulcrum incedentes et pedibus, quosdam etiam complicatis articulis, praeire mandavit. Horret nunc reminisci, quo iustitio humilitati tot rerum apices visebantur, et praecipue consulares, post scipiones et trabeas et fastorum monimenta mundana. 16. Inter quos omnes ex adulescentia virtutum pulcritudine commendabilis noster Hypatius praeminebat, vir quieti placidique consilii, honestatem lenium morum velut ad perpendiculum librans: qui et maiorum claritudini gloriae fuit, et ipse posteritatem mirandis actibus praefecturae geminae decoravit.

17. Accesserat hoc quoque eodem tempore ad Valentis caeteras laudes: quod, cum in aliis ita saeviret infeste, ut poenarum atrocitatem aegre ferret finiri cum morte; Pollentianum tribunum malitia quemdam exsuperantem, iisdem diebus convictum confessumque, quod exsecto vivae mulieris ventre, atque intempestivo partu extracto, infernis manibus excitis de permutatione imperii consulere ausus est: familiaritatis contuitu, ordine omni mussante, abire iussit illaesum, salutem et invidendas opes et militiae statum integrum retenturum.

18. O praeclara informatio doctrinarum, munere caelesti indulta felicibus, quae vel vitiosas naturas saepe excoluisti! quanta in illa caligine temporum correxisses, si Valenti scire per te licuisset, nihil aliud esse imperium, ut sapientes definiunt, nisi curam salutis alienae: bonique esse moderatoris, restringere potestatem, resistere cupiditati omnium rerum, et implacabilibus iracundiis: nosseque, ut Caesar dictator

aiebat, *miserum esse instrumentum senectuti recordationem crudelitatis:* ideoque de vita et spiritu hominis, qui pars mundi est, et animantium numerum complet, laturum sententiam diu multumque cunctari oportere, nec praecipiti studio, ubi irrevocabile factum est, agitari: ut exemplum est illud antiquitati admodum notum. 19. Apud proconsulem Asiae Dolabellam [Smyrnaea materfamilias filium] proprium et maritum venenis necasse confessa, quod filium [ex priore viro ab eis occisum comperisset] et comperendinata, cum consilium, ad quod res ex more delata est, anceps, quid inter ultionem et scelus statui debeat, haesitaret, ad Areopagitas missa est, Athenienses iudices tristiores: quorum aequitas deorum quoque iurgia dicitur distinxisse. Hi, causa cognita, centesimo post anno cum accusatore mulierem adesse iusserunt: ne aut absolverent veneficam, aut ultrix necessitudinum puniretur. Ita numquam tardum existimatur, quod est omnium ultimum

20. Post commissa iniquitatibus variis antedicta, et impressas foede corporibus liberis, quae supervixerant, notas, inconnivens Iustitiae oculus, arbiter et vindex perpetuus rerum, vigilavit attente. Namque caesorum ultimae dirae, perpetuum numen ratione querelarum iustissima commoventes, Bellonae accenderant faces: ut fides oraculi firmaretur, quod nihil impune praedixerat perpetrari.

21. Dum haec, quae supra digesta sunt, Antiochiae Parthico fragore cessante per intestinas dilatantur aerumnas: coetus furiarum horrificus post inconvolutos multiplices casus ab eadem urbe digressus, cervicibus Asiae totius insedit hoc modo. 22. Festus quidam Tridentinus ultimi sanguinis et ignoti, in nexum germanitatis a Maximino dilectus ut sodalis et contogatus, decernentibus fatis ad Orientem transgressus est: ibique administrata Syria, magisterioque memo-

riae peracto, bona lenitudinis et reverentia reliquit exempla: unde regere Asiam proconsulari potestate exorsus, velificatione tranquilla (ut aiunt) ferebatur ad gloriam. 23. Audiens autem Maximinum optimo cuique exitialem, obtrectabat subinde actibus eius ut perniciosis et foedis. Sed cum impie peremptorum exsequiis suffragantibus ad praefecturam venisse hominem comperisset immeritum, exarsit ad agenda sperandaque similia; et histrionis ritu mutata repente persona, studio nocendi concepto, incedebat oculis intentis ac rigidis, praefecturam autumans adfore propediem, si ipse quoque se contaminasset insontium poenis. 24. Et quamquam sint multa et varia, quae, ut levius interpretemur, egit asperrime: pauca tamen dici sufficiet, quae sunt nota ac pervulgata, ad aemulationem eorum commissa quae facta sunt Romae. Ratio enim eadem est ubique recte secusve gestorum, etiamsi magnitudo desit dissimilis rerum. 25. Philosophum quemdam Coeranium, haud exilis meriti virum, ea causa tormentorum immanitate inultum occidit, quod ad coniugem suam familiariter scribens, id sermone addiderat Graeco: σὺ δὲ νόει, καὶ στέφε τὴν πύλην: quod dici proverbialiter solet, ut audiens altius aliquid agendum agnoscat. 26. Anum quamdam simplicem, intervallatis febribus mederi leni carmine consuetam, occidit ut noxiam, postquam filiam suam ipso conscio curavit accita. 27. In chartis cuiusdam municipis clari scrutari ex negotio iussis, genitura Valentis cuiusdam inventa est: repellensque calumnias is, cuius intererat, cum obiectaretur ei, quamobrem constellationem Principis collegisset, fratrem suum fuisse Valentem, dudumque obisse documentorum plena fide monstrare pollicitus, inexspectato veritatis indicio laniatus, lacer trucidatus est. 28. Visus adulescens in balneis admovere marmori manus utriusque digitos alternatim et pectori, septemque vocales litteras

numerasse, ad stomachi remedium prodesse id arbitratus: in iudicium tractus, percussus est gladio post tormenta.

1. III. His et mihi, vertenti stilum in Gallias, confunditur ordo seriesque gestorum, inter multa et saeva Maximinum reperiens iam praefectum: qui potestate late diffusa scaevum Imperatori accesserat incentivum, maiestati fortunae miscenti licentiam gravem. Quisquis igitur dicta considerat, perpendat etiam caetera quae tacentur: veniam daturus ut prudens, si non cuncta complectimur, quae consiliorum pravitas crimina in maius exaggerando commisit. 2. Adulescente enim acerbitate, rationum inimica rectarum, trux suopte ingenio Valentinianus, post eiusdem Maximini adventum, nec meliora monente ullo nec retentante, per asperos actus velut aestu quodam fluctuum ferebatur et procellarum: adeo ut irascentis saepe vox et vultus et incessus mutaretur et color. Quam rem indicia varia testantur et certa, e quibus pauca sufficiet poni.

3. Adultus quidam ex his, quos paedagogianos adpellant, ad observandum venaticiam praedam Spartanum canem retinere dispositus, ante praedictum tempus absolvit; adsultu eius evadere conantis adpetitus et morsu: ideoque necatus ad exitium fustibus, eadem humatus est die. 4. Praepositum fabricae oblato thorace polito faberrime, praemiumque ideo exspectantem, ea re praecepit occidi, quod pondus paullo minus habuit species ferrea, quam ille formarat. Epiroten aliquem ritus Christiani presbyterum . . . . tam Octavianum ex proconsule . . . . offensarum auctore licet tardius ad sua redire permisso. 5. Constantianus strator paucos militares equos ex his ausus mutare, ad quos probandos missus est in Sardiniam, eodem iubente lapidum ictibus oppetit crebris. Athanasius favora-

bilis tunc auriga, suspectus ei vulgari levitate, ut vivus incendi iuberetur, si quid tentasset huiusmodi: [quem] non multo postea veneficiis usum ferebatur, nulla delata voluptatum artifici venia, ignibus aboleri praeceptus est. 6. Africanus causarum in urbe defensor adsiduus, post administratam provinciam ad regendam aliam adspiravit: cuius suffragatori magistro equitum Theodosio id petenti, subagresti verbo responderat: *Abi*, inquit, *Comes: et muta ei caput*, *qui sibi mutari provinciam cupit:* et hoc elogio periit homo disertus, ad potiora festinans, ut multi. 7. Claudium et Sallustium ex Iovianorum numero, adusque tribunatus dignitates progressos, accusabat quidam vilitate ipsa despectus, quod, cum imperium Procopius adfectasset, aliqua pro eo loquuti sunt bona. Cumque nihil quaestiones reperirent adsiduae; mandare magistris equitum auditoribus Princeps, ut agerent Claudium in exsilium, et Sallustium pronuntiarent capitis reum, pollicitus, quod eum revocabit ad supplicium raptum: hocque ita, ut statutum est, observato, nec Sallustius morte exemptus est, nec Claudius, nisi post eiusdem Valentiniani obitum deportationis maestitia liberatus. * * * longe . . . . causaverit, cum illi saepissime torquerentur. 8. Replicatis igitur quaestionibus dense, et quibusdam vi nimia tormentorum absumptis, ne vestigia quidem ulla delatorum reperta sunt criminum. In hoc negotio protectores ad exhibendas missi personas, fustibus praeter solitum caesi.

9. Horrescit animus omnia recensere, simulque reformidat, ne ex professo quaesisse videamur in vitia Principis, alia commodissimi. Illud tamen nec praeteriri est aequum nec sileri: quod cum duas haberet ursas saevas hominum ambestrices; Micam auream et Innocentiam: cultu ita curabat enixo, ut earum caveas prope cubiculum suum locaret, custodesque adderet fidos, visuros sollicite, ne quo casu ferarum

deleretur luctificus calor. Innocentiam denique, post multas, quas eius laniatu cadaverum viderat sepulturas, ut benemeritam in silvas abire dimisit innoxiam. Exop . . . . . simile sedit . . . . . * *

IV. 1. Et haec quidem morum eius et propositi cruenti sunt documenta verissima: sollertiae vero circa rem publicam [n]usquam digredientis, neque eum vel obtrectator pervicax incusabit: illud contemplans, quod maius pretium operae forsitan regendis verius milite barbaris quam pellendis. Et cum dedisset * * e speculis, si quis hostium se commovisset, desuper visus obruebatur.

2. Agitabatur autem inter multiplices curas id omnium primum et potissimum, ut Macrianum regem auctum inter mutationes crebras sententiarum, iamque in nostros adultis viribus exsurgentem, vi superstitem raperet vel insidiis, ut multo ante Vadomarium Iulianus: et provisis, quae negotium poscebat et tempus, cognitoque transfugarum indiciis, ubi comprehendi nihil opperiens poterit antedictus, tacite, quantum concessit facultas, ne qui conserendo officeret ponti, iunxit navibus Rhenum. 3. Et antegressus contra Mattiacas aquas primus Severus, qui pedestrem curabat exercitum, perpensa militum paucitate territus stetit, timens, ne resistere nequiens, irruentium opprimeretur hostilium agminum mole. 4. Et quia suspicabatur venalia ducentes mancipia scurras, casu illic repertos, id, quod viderant, excursu celeri nuntiare, cunctos mercibus direptis occidit. 5. Adventu itaque plurium copiarum animati iudices, castrisque ad tempus brevissimum fixis, quia nec sarcinale iumentum quisquam nec tabernaculum habuit praeter Principem, cui tapetes suffecerant pro tentorio: parumper ob tenebras morati nocturnas, exsiliente procinctu pergebant ulterius, itinerum gnaris ducentibus, equitatu cum Theodosio rectore praeire disposito equi-

tat erat . . . . . . * * tempore iaceat, extento strepitu suorum est impeditus: quibus adsidue mandans ut incendiis et rapinis abstinerent, impetrare non potuit. Ignium enim crepitu dissonisque clamoribus satellites exciti, idque, quod acciderat, suspecti, carpento veloci impositum regem angusto aditu circumfractis collibus abdiderunt. 6. Hac Valentinianus gloria defraudatus, nec sua culpa, nec ducum, sed intemperantia militis, quae dispendiis gravibus saepe rem Romanam adflixit, adusque quinquagentesimum lapidem terris hostilibus inflammatis, rediit Treveros maestus. 7. Ubi tamquam leo ob cervum amissum vel capream morsus vacuos concrepans, dum hostium disiecta frangeret timor, in Macriani locum Bucinobantibus, quae contra Mogontiacum gens est Alamanna, regem Fraomarium ordinavit: quem paullo postea, quoniam recens excursus eumdem penitus vastaverat pagum, in Britannos translatum potestate tribuni, Alamannorum praefecerat numero, multitudine viribusque ea tempestate florenti: Bitheridum vero et Hortarium nationis eiusdem primates item regere milites iussit: e quibus Hortarius, proditus relatione Florentii Germaniae ducis, contra rem publicam quaedam ad Macrianum scripsisse barbarosque optimates, veritate tormentis expressa, conflagravit flamma poenali.

V. 1. Abhinc inter * * * * * proximo, haec narratione disseri continua placuit, ne, dum negotiis longe discretis et locis alia subseruntur, cognitio multiplex necessario confundatur.

2. Nubel velut regulus per nationes Mauricas potentissimus vita digrediens, et legitimos et natos e concubinis reliquit filios: e quibus Zamma Comiti nomine Romano acceptus, latenter a fratre Firmo peremptus, discordias excitavit et bella. Eius enim necem ulcisci impensiore studio properans Comes, ad

insidiatoris perniciem multa ciebat et formidanda. Utque rumores distulerunt adsidui, navabatur opera diligens in palatio, Romani quidem relationes, multa et aspera congerentes in Firmum, libenter suscipi recitarique Principi, in earum favorem concinentibus multis: ea vero, quae contra Firmus salutis tuendae gratia docebat crebro per suos, accepta diutius occultari: Remigio tunc officiorum magistro, adfine amicoque Romani, inter potiores Imperatoris necessitates haec velut minima et superflua nonnisi opportune legi posse adseverante.

3. Quae cum ad obruendam defensionem suam agitari animadverteret Maurus, ultimorum metu iam trepidans, ne amandatis, quae praetendebat, ut perniciosus et contumeliosus condemnatus occideretur, ab imperii ditione descivit, et adiumenta * * tium ad vastandum.

4. [Quare ne] hostis implacabilis incrementis virium adolesceret, ad abolendum cum comitatensis auxilio militis pauci Theodosius magister equitum mittitur, cuius virtutes ut impetrabilis ea tempestate prae caeteris nitebant: Domitii Corbulonis et Lusii veterum simillimi: quorum prior sub Nerone, alter Traiano rem regente Romanam, pluribus inclaruere fortibus factis. 5. Proinde ab Arelate secundis egressus auspiciis, emeatoque mari cum classe, quam ductabat, nullo de se rumore praegresso, defertur ad Sitifensis Mauritaniae littus, quod adpellant accolae Igilgitanum. Ibique inventum casu Romanum leniter adloquutus, misit ad vigilias ordinandas et praetenturas, parum super his, quae verebatur, increpitum. 6. Quo ad Caesariensem digresso, Gildonem Firmi fratrem et Maximum misit correpturos Vincentium: qui curans Romani vicem, incivilitatis eius erat particeps et furtorum. 7. Recepto itaque tardius milite, quem amplitudo morabatur maris, Sitifim properans, Roma

num cum domesticis custodiendum protectoribus committi mandavit: agensque in oppido sollicitudine diducebatur ancipiti, multa cum animo versans, quà via quibusve commentis per exustas caloribus terras pruinis adsuetum duceret militem: vel hostem caperet discursatorem et repentinum, insidiisque potius clandestinis, quam proeliorum stabilitate confisum.

8. Quod ubi Firmo levi rumore, dein apertis est indiciis cognitum, spectatissimi ducis adventu praestrictus, veniam confessionis praeteritorum missis oratoribus poscebat et scriptis, docentibus eum non sponte sua ad id erupisse, quod norat scelestum, sed iniquitate grassante licentius, ut monstrare pollicebatur. 9. Quibus lectis paceque obsidibus acceptis promissa, dux ad recensendas legiones, quae Africam tuebantur, ire pergebat ad Pancharianam stationem, quo convenire praeceptae sunt. Ibi magnificis verbis atque prudentibus spe cunctorum erecta, reversus Sitifim, concitato indigena milite cum eo, quem ipse perduxerat, aegre perpetiens moras ad procinctus ire ocius festinabat. 10. Inter residua autem multa et clara, id amorem eius auxerat in immensum, quod a provincialibus commeatum exercitui prohibuit dari, messes et condita hostium virtutis nostrorum horrea esse, fiducia memorans speciosa.

11. His ita cum laetitia possessorum dispositis, Tubusuptum progressus, oppidum Ferrato contiguum monti, legationem secundam Firmi repudiavit, quae obsides, ut ante statutum est, non duxerat secum. Unde omnibus pro loco et tempore cautius exploratis concito gradu Tyndensium gentem et Massissensium petit, levibus armis instructas, quas Mascizel et Dius fratres Firmi ductabant. 12. Cum essent hostes iam in contuitu membris omnibus celeres, post missilia hinc inde crebrius iacta, committitur certamen asperrimum: interque gemitus mortis et vulnerum audie-

bantur barbarorum ululabiles fletus captorum et caesorum: pugnaque dirempta plures agri populati sunt et incensi. 13. Inter quos clades eminuere fundi Petrensis, excisi radicitus: quem Salmaces dominus, Firmi frater, in modum urbis exstruxit. Hoc successu victor elatus, mira velocitate Lamfoctense oppidum occupavit, inter gentes positum antedictas, ubi abunde rei cibariae copiam condi effecit: ut, si pergens interius alimentorum offendisset paenuriam, iuberet e propinquo convectari. 14. Quae dum ita procedunt, Mascizel reparatis viribus nationum confinium adminicula ductans, conserta manu cum nostris, fusis e parte suorum pluribus, ipse equi pernicitate aegre discrimine mortis exemptus est.

15. Fessus aerumnis gemini proelii Firmus, imoque aestuans corde, ne quid ultimae rationis omitteret, Christiani ritus antistites oraturos pacem cum obsidibus misit. Qui quoniam suscepti lenius, pollicitique victui congrua militibus, ut praeceptum est, laeta retulere responsa: praemissis muneribus Maurus ipse fidentius ad Romanum perrexerat ducem, equo insidens apto ad ancipites casus: cumque prope venisset, fulgore signorum et terribili vultu Theodosii praestrictus, iumento desiluit: curvataque cervice humi paene adfixus, temeritatem suam flebiliter incusabat, pacem obsecrando cum venia. 16. Susceptusque cum osculo, quoniam id rei publicae conducebat, bonae spei iam plenus, sufficientia praebuit alimenta: et quibusdam propinquis suis ad obsidum vicem relictis abscessit, captivos, ut spoponderat, redditurus, quos primis turbarum exordiis rapuit: biduoque post Icosium oppidum, cuius supra docuimus conditores, militaria signa et coronam sacerdotalem cum caeteris quae interceperat, nihil cunctatus restituit, ut praeceptum est.

17. Exinde, cum discursis itineribus magnis Tipo-

sam noster dux introiret, legatis Mazicum, qui se consociaverant Firmo, suppliciter obsecrantibus veniam, animo elato respondit, se in eos ut perfidos arma protinus commoturum. 18. Quibus imminentis periculi metu defixis, revertique iussis ad sua, Caesaream ire tendebat, urbem opulentam quondam et nobilem, cuius itidem originem in Africae situ digessimus plene: eamque ingressus, cum omnem paene incendiis late dispersis vidisset exustam, horridasque canitie silices, primam et secundam legionem ad tempus ibi locari disposuit, ut favillarum egerentes acervos, agitarent ibi praesidium, ne repetito barbarorum impetu vastaretur.

19. Quae cum rumores veri distulissent, provinciae rectores tribunusque Vincentius e latibulis, quibus sese commiserant, egressi, tandem intrepidi ad ducem ocius pervenerunt. Quibus ille gratanter visis atque susceptis, agens etiam apud Caesaream, fide rerum diligentius explorata, comperit Firmum per speciem faventis et supplicis tectiore consilio id moliri, ut nihil hostile metuentem exercitum in modum tempestatis subitae conturbaret. 20. Quamobrem conversus hinc venit ad municipium Sugabarritanum Transcellensi monti adcline: ubi inventos equites quartae sagittariorum cohortis, quae ad rebellem defecerat, ut contentum se supplicio leniori monstraret, omnes contrusit ad infimum militiae gradum: eosque et Constantianorum peditum partem Tigavias venire iusserat cum tribunis: e quibus unus torquem pro diademate capiti imposuit Firmi 21. Dumque haec aguntur, reverterunt Gildo et Maximus, Bellenen e principibus Mazicum et Fericium gentis praefectum ducentes, qui factionem iuverant quietis publicae turbatoris * * * producerent vinctos. 22. Quo ita, ut statutum est, facto, lucis primo exortu ipse egressus, cum invenisset eos in exercitu circumsaeptos: *Quid*

de istis nefariis, inquit, *proditoribus fieri oportere, contubernales devoti, censetis?* Sequutusque acclamationem rogantium sanguine vindicari, eos, qui inter Constantianos merebant, prisco more militibus dedit occidendos: Sagittariorum vero primoribus manus incidit; residuos supplicio capitali multavit: ad aemulationem Curionis acerrimi illius ducis, qui Dardanorum ferociam in modum Lernaeae serpentis aliquotiens renascentem hoc genere poenarum exstinxit. 23. Sed obtrectatores malivoli vetus factum laudantes, hoc ut dirum vituperant et asperrimum: Dardanos hostes memorantes internecivos, et iuste, quae sustinuère, perpessos: hos vero subsignanos milites debuisse lenius corrigi, ad unum prolapsos errorem. Quos scientes forsitan admonemus, hanc cohortem et facto et exemplo adversam. 24. Antedictos Bellenen et Fericium, quos duxerat Gildo, tribunumque sagittariorum Curandium ea re iussit occidi, quod nec ipse umquam cum hostibus congredi voluit, nec suos, ut pugnarent, hortari. Agebat autem haec Tullianum illud advertens, quod *salutaris vigor vincit inanem speciem clementiae*.

25. Exin profectus, fundum nomine Gallonatis, muro circumdatum valido, receptaculum Maurorum tutissimum arietibus admotis evertit: et caesis omnibus incolis moenibusque complanatis, ad Tingitanum castellum progressus, per Ancorarium montem, Mazicas in unum collectos invasit, iam tela reciprocantes volitantia grandinis ritu. 26. Et cum esset utrimque discursum, agmina viris armisque incitata nostrorum non perferentes Mazices, licet bellicosum genus et durum, diversis stragibus implicati foedo diffluxere terrore: ruentesque in fugam caesi sunt, absque iis, qui reperta copia discedendi, supplici prece veniam, quam dari tempus flagitaverat, impetrarunt. 27. Suggen eorum ductorem * * * Romano successerat, in Sitifensem

Mauritaniam ire disposito ad agitanda praesidia, ne provincia pervaderetur, ipse praeteritis elatior casibus gentem petit Musonem: quam conscientia rapinarum et caedum actibus congregaverat Firmi, ut sperabatur maiora mox adepturi.

28. Progressusque aliquantum iuxta Addense municipium comperit, dissonas cultu et sermonum varietate nationes plurimas unum spirantibus animis, immanium exordia concitare bellorum, adigente hortanteque maxima spe praemiorum sorore Firmi nomine Cyria: quae abundans divitiis et destinatione feminea, nisibus magnis instituit iuvare germanum. 29. Quocirca Theodosius veritus, ne Marti sese committeret impari, congressusque multitudini immensae cum paucis (tria enim armatorum millia ductabat atque quingentos) amitteret universos, inter pudorem cedendi pugnandique ardorem gradiens retro paullatim, trudente pondere plebis abscessit. * 30. Hocque eventu barbari nimium quantum [elati] sequentesque pertinaciter *** certare necessitate compulsus, semetipsum et ad internecionem perdiderat cunctos, ni gentium turbulenta concussio, procul Mazicum visis auxiliis, quos anteibant quidam Romani, arbitrata in se impetum agminum ferri complurium, versa in pedes aperuisset nostris exitus antehac intersaeptos. 31. Exinde cum militem ducens incolumem Theodosius ad fundum venisset nomine Mazucanum, exustis desertoribus paucis, aliisque ad sagittariorum exemplum, quibus manus ademptae sunt, contruncatis, Tipatam mense Februario venit. 32. Ubi diutius agens, ut antiquus ille cunctator pro negotio consultabat, commentis potius et prudentia, quam periculosis congressibus, hostem pugnacem et impetrabilem iactu telorum, si fors copiam dederit, oppressurus. 33. Mittebat tamen adsidue suadendi quosdam peritos ad gentes circumsitas, Baiuras, Cantaurianos, Auastomates, Cafaves, Dava-

resque, et finitimos alios, nunc timore, nunc nummis eos ad societatem alliciens, veniamque petulantiae interdum promittendo, cum * * tultorius per ambages et moras hostem frangentem suos impetus oppressurus, ut quondam Pompeius Mithridatem.

34. Qua causa declinans perniciem proximam Firmus, licet praesidiorum magnitudine communitus, relicta plebe, quam coegerat magna mercede, quoniam latendi copiam nocturna quies dedit, Caprarienses montes longe remotos penetravit, et diruptis rupibus inaccessos. 35. Cuius abitu clandestino multitudo dispersa, sine rectore particulatim diffluens, invadendi eius castra nostris copiam dedit. Hisque direptis, et interfectis, qui resistebant, vel in deditionem acceptis, regionum maxima parte vastata, gentibus, per quas transibat dux consultissimus, adposuit fidei compertae praefectos. 36. Hac inopina sequendi confidentia territus perduellis, servis comitantibus paucis, digressu celeri consulturus saluti, ne quo praepediretur obstaculo, abiecit pretiosarum sarcinas specierum, quas avexerat secum. Uxorem namque fessam labore continuo et perancipitis * * * 37. Theodosius, nullique adeuntium parcens mundiore victu stipendioque milite recreato, Caprariensibus Abannisque eorum vicinis praelio levi sublatis, ad municipium properavit . . . . . . ense: verisque nuntiis doctus, barbaros occupasse iam tumulos, per amfracta undique spatia in sublime porrectos, nullique pervios, nisi indigenis locorum perquam gnaris, repedando dedit hostibus facultatem per indutias licet breves Aethiopum iuxta agentium adminiculis augeri vel maximis. 38. Qui concatervatis copiis fremituque minaci sine sui respectu ruentes in pugnam, averterunt eum inaestimabilium turmarum specie dira perterrefactum: statimque redintegratis animis, commeatus vehens abunde, revertit, et conglobatis suis scutaque in for-

midabilem moventibus gestum, controversas iisdem opposuit manus. 39. Quamquam igitur immite quiddam barbaricis concrepantibus armis manipuli furentium imminebant, ipsi quoque parmas genibus illidentes: tamen ut pugnator ille cautus et prudens, militis paucitate diffisus, audacter agmine quadrato incedens, ad civitatem nomine Contensem flexit iter intrepidus, [ubi captivos] nostros Firmus ut in munimento abstruso locarat et celso: cunctisque receptis, in proditores satellitesque memorati animadvertit acriter, ut solebat.

40. Hoc ei magni numinis adiumento gerenti prosperrime, verus indicat explorator, confugisse ad Isaflensium populum Firmum: ad quem reposcendum una cum fratre Mazuca caeterisque necessitudinibus illuc ingressus, cum adipisci non posset, genti bellum indixit. 41. Et praelio atroci commisso, ferocientibus barbaris ultra modum, aciem in rotundo habitu figuratam opponit; adeoque Isaflenses pondere catervarum urgentium inclinati sunt, ut plurimi caderent, et ipse Firmus ferox, et saepe in suam perniciem praeceps, equo auferretur in fugam, per saxa et rupes discurrere citius adsueto: Mazuca vero frater eius caperetur letaliter saucius. 42. Qui Caesaream mitti dispositus, ubi saeva inusserat monumenta facinorum pessimorum, dilatato vulneris hiatu discessit. Caput tamen eius avulsum, residuo corpore, cum magno visentium gaudio urbi illatum est antedictae. 43. Post haec Isaflensium gentem, quae obstitit, superatam dux nobilis incommodis multis, ut aequitas poscebat, adflixit. Ibi Evasium potentem municipem, Florumque eius filium, et quosdam alios, per secretiora consilia temeratorem quietis iuvisse confutatos aperte, flammis absumpsit.

44. Exindeque pergens interius, nationem Iubalenam spiritu adgressus ingenti, ubi natum Nubelem pa-

trem didicerat Firmi, repulsus altitudine montium et flexuosis angustiis stetit. Et quamlibet facto in hostem impetu, pluribusque peremptis aperuerit viam: formidans tamen sublimia collium ad insidiandum aptissima, ducens suos incolumes revertit ad Audiense castellum: ubi Iesalensium gens fera semet dedit, voluntaria auxilia praestare spondens et commeatus.

45. His et eiusmodi gloriosis actibus exsultans amplissimus ductor, ipsum otii turbatorem petebat valido virium nisu: ideoque prope munimentum nomine Medianum diu consistens, per multas prudentesque sententiarum vias eumdem sibi prodi posse sperabat. 46. Haecque cogitationibus anxiis altioreque prospiciens cura, rursus ad Isaflenses hostem comperit revertisse: quos nihil moratus, ut antea, agminibus adoritur incitatis. Cui rex Igmazen nomine, spectatus per eos tractus opibusque insignis, progressus obviam confidenter: *Cuius loci es tu?* (inquit) *vel quid acturus huc venisti? responde.* Quem Theodosius fundata mente intuens torvum: *Comes*, ait, *Valentiniani sum, orbis terrarum domini, ad opprimendum latronem funereum missus: quem nisi statim reddideris, ut invictus statuit Imperator, peribis funditus cum gente, quam regis.* Quo audito Igmazen, post convicia multa, quae congessit in ducem, ira doloreque perculsus abscessit. 47. Et sequutae principio lucis, utrimque occursurae sibi ad confligendum processerunt acies minacissimae: et barbarorum viginti paene millia in ipsis locata sunt frontibus, occultatis pone terga subsidialibus globis, ut adsurgentes paullatim nostros multitudine clauderent insperata: hisque Iesaleni auxiliares accessere quam plures, quos adiumenta et commeatus nostris docuimus promisisse. 48. Contra Romani, quamvis admodum pauci, tamen fortibus animis victoriisque antegressis elati, densatis lateribus, scutisque in testudinis formam cohaerenter aptatis re

stiterunt gradibus fixis: et a sole orto usque ad diei extimum pugna protenta paullo ante vesperam visus est Firmus equo celsiori insidens, sago puniceo porrectius panso milites clamoribus magnis hortari, ut dedant Theodosium opportune, truculentum eum adpellans et dirum, et suppliciorum saevum repertorem, si discriminibus eximi vellent, quae perferebant. 49. Hae insperatae voces ad dimicandum quosdam acrius incitarunt; alios deserere praelium illexerunt. Proinde, ubi noctis advenit quies prima, partibus tenebrarum obvolutis horrore, dux reversus ad Duodiense castellum, militesque recognoscens, eos, quos a pugnandi proposito pavor et verba detorserant Firmi, diverso genere poenarum exstinxit: alios ademptis dexteris, quosdam vivos combustos. 50. Excubiasque agens cura pervigili, barbarorum aliquos ausos, cum adparere non possent, post occasum lunae castra sua tentare, fudit, vel irruentes audentius cepit. Digressus exinde passibus citis, Iesalenses ut ambiguae fidei per tramites adortus obliquos, unde parum sperari potuit, ad paenuriam vastavit extremam: perque Caesariensis Mauritaniae oppida reversus Sitifim, Castorem et Martinianum rapinarum flagitiorumque Romani participes, ad interitum tortos incendit.

51. Redintegratur post haec cum Isaflensibus bellum: primoque conflictu barbarorum pluribus pulsis et interfectis, rex eorum Igmazen, vincere antehac adsuetus, terrore fluctuans mali praesentis, nihilque commerciis vetitis ad vitam spei sibi restare, si obstinatius egerit, arbitratus, quantum caute fieri potuit et occulte, prorupit ex acie solus: visumque Theodosium suppliciter petiit, ut Masillam Mazicum optimatem ad se venire iuberet. 52. Per quem, ut rogaverat, missum, clandestinis colloquiis monuit ducem suopte ingenio pertinacem, ut ad praebendam sibi copiam agendi, quae vellet, popularibus suis acriter immine-

ret, eosque adsiduitate pugnandi mutaret in metum, promptos quidem ad perduellis favorem, sed iacturis multiplicibus fessos. 53. Paruit Theodosius dictis: et crebritate certaminum Isaflenses ita protrivit, ut iisdem labentibus more pecudum, Firmus latenter evaderet, et aviis et diuturnis latebris amandandus, inibi, dum de fuga consultat, tentus ab Igmazene custodiretur. 54. Et quoniam obscurius gesta didicerat per Masillam, in extremis rebus unum remedium superesse contemplans, calcare vivendi cupiditatem voluntaria statuit morte: vinoque consulto distentus, et crapulentus, silenti nocte oppressis altiore somno custodibus, pervigil ipse impendentis aerumnae terrore, insonis gressibus relicto cubili, manibus repens et pedibus longius sese discrevit: repertumque funiculum, quem finiendae vitae paravere casus, de clavo parieti adfixo suspendit: ubi collo inserto animam absque moris cruciabilibus exhalavit.

55. Quod dolenter ferens Igmazen, ereptamque sibi gloriam gemens, quia non contigerat ad castra Romana vivum ducere perduellem, interposita fide publica per Masillam, ipse camelo necati cadaver impositum ferens, cum tentoria exercitus adventaret ad Subicarense castellum locata, in iumentum transtulit sarcinale, et Theodosio obtulit exsultanti. 56. Qui convocatis armatis simul atque plebeiis, interrogatisque, an agnoscerent vultum, cum eiusdem esse sine ulla didicisset ambage, ibi paullisper moratus Sitifim triumphanti similis rediit aetatum ordinumque omnium celebrabili favore susceptus.

VI. 1. Dum hoc pulvere per Mauritaniam dux antedictus anhelat et Africam, Quadorum natio motu est excita repentino, parum nunc formidanda, sed immensum quantum antehac bellatrix et potens, ut indicant perpetrata, quoniam raptim proclivia, obsessaque ab iisdem ac Marcomannis Aquileia, Opitergium-

que excisum, et cruenta complura perceleri acta procinctu: vix resistente perruptis Alpibus Iuliis Principe serio, quem ante docuimus, Marco. Et erat, ut barbaris, ratio iusta querelarum. 2. Valentinianus enim studio muniendorum limitum glorioso quidem, sed nimio, ab ipso principatus initio flarans, trans flumen Histrum in ipsis Quadorum terris, quasi Romano iuri iam vindicatis, aedificari praesidiaria castra mandavit: quod accolae ferentes indigne, suique cautiores legatione tenus interim et susurris arcebant. 3. Sed Maximinus in omne avidus nefas, et genuinos mitigare nequiens flatus, quibus praefecturae accesserat tumor, increpabat Equitium per Illyricum eo tempore magistrum armorum, ut pervicacem et desidem, necdum opere, quod maturari dispositum est, consummato: addebatque ut consulens in commune, quod, si parvo suo Marcelliano deferretur potestas per Valeriam ducis, munimentum absque ulla causatione consurgeret. Utrumque mox est impetratum. 4. Qui promotus profectusque cum venisset ad loca, intempestive turgens ut filius, nullis adfatibus delenitis iis, quos numquam tentatae cupiditatis figmenta regionum suarum faciebant extorres, opus paullo ante inchoatum adgreditur, admissa copia rogandi suspensum. 5. Denique Gabinium regem, ne quid novaretur, modeste poscentem, ut adsensurus, humanitate simulata cum aliis ad convivium conrogavit: quem digredientem post epulas, hospitalis officii sanctitate nefarie violata, trucidari securum effecit.

6. Cujus rei tam atrocis disseminatus rumor illico per diversa, et Quados et gentes circumsitas efferavit: regisque flentes interitum, in unum coactae misere vastatorias manus: quae Danubium transgressae, cum nihil exspectaretur hostile, occupatam circa messem agrestem adortae sunt plebem: maioreque parte truncata, quidquid superfuit, domum cum mul-

titudine varii pecoris abduxerunt. 7. Evenisset profecto tunc inexpiabile scelus numerandum inter probrosas rei Romanae iacturas (paullo enim abfuit, quin filia caperetur Constantii, cibum sumens in publica villa, quam adpellant Pistrensem, cum duceretur Gratiano nuptura), ni favore propitii numinis praesens Messalla provinciae rector, eam iudiciali carpento impositam ad Sirmium vicesimo sexto lapide disparatum cursu reduxisset effuso.

8. Hoc casu prospero regia virgine periculo miserandae servitutis exempta, cuius nisi potuisset impetrari redemptio captae, magnas inussisset rei publicae clades, latius se cum Sarmatis Quadi pandentes, ad raptus et latrocinia gentes aptissimae, praedas hominum virile et muliebre secus agebant et pecorum, villarum cineribus exustarum caesorumque incolentium exsultantes aerumnis, quos nec opinantes sine ulla parcimonia deleverunt. 9. Per omnia itaque propinqua malorum similium dispersa formidine, praefectus praetorio agens tunc apud Sirmium Probus, nullis bellorum terroribus adsuetus, rerum novarum lugubri visu praestrictus, oculosque vix attollens, haerebat diu, quid capesseret, ambigens: et cum paratis velocibus equis noctem proximam destinasset in fugam, monitus tutiore consilio mansit immobilis. 10. Didicerat enim, omnes sequuturos confestim, qui moenibus claudebantur, tegendos latebris opportunis: quod si contigisset, impropugnata civitas venisset in manus hostiles. 11. Proinde, parumper lenito pavore, ad arripienda, quae urgebant, acri animo adsurgens, retersit obrutas ruderibus fossas, murorumque maximam partem pacis diuturnitate contemptam, et subversam adusque celsarum turrium minas expediit, studio aedificandi coalitus: hac ratione opere velociter absoluto, quod impensas aedificandi causa theatri dudum congestas, sufficientes ad id, quod effi-

cere maturabat, invenit. Atque huic spectato consilio salutare addidit aliud, et sagittariorum cohortem e statione proxima, adfuturam obsidio, si venisset, accivit.

12. His velut obicibus barbari ab oppugnanda urbe depulsi, parum ad has calliditates dimicandi sollertes, sarcinisque impediti praedarum, ad Equitii vertuntur indaginem. Et cum ad Valeriae spatia longe remota secessisse captorum didicissent indiciis, illuc properato petierant gradu frendentes, hacque ex causa iugulo eius intenti, quod per ipsum circumventum regem existimabant insontem. 13. Quibus concito cursu ruentibus infestius, obviam legiones motae sunt duae, Pannonica et Moesiaca, valida praeliis manus: quae, si conspirasset, abierat procul dubio victrix. Sed dum discretim grassatores adoriri festinant, ortis inter se discordiis impediti de honore certabant et dignitate. 14. Quo intellecto Sarmatae sagacissimi, non exspectato certandi signo sollemni, Moesiacam primam incessunt: dumque milites arma tardius per tumultum expediunt, interfectis plurimis aucti fiducia, aciem perrupere Pannonicam: disiectaque agminis mole, geminatis ictibus omnem paene delessent, ni periculo mortis aliquos citum extraxisset effugium.

15. Inter haec fortunae dispendia tristioris dux Moesiae Theodosius iunior, prima etiam tum lanugine iuvenis, Princeps postea perspectissimus, Sarmatas Liberos ad discretionem servorum rebellium adpellatos, conlimitia nostra ex alio latere invadentes, aliquotiens expulit et adflixit, congressibus densis adtritos: adeoque obsistentes fortissime turbas confluentes oppressit, ut caesorum plurium alites iuste sanguine satiaret et feras. 16. Unde residui tumore iam deflagrante metuentes, ne idem dux virtutis, ut adparuit, expeditae, in primo finium aditu incursantes cuneos sterneret aut fugaret, vel insidias per sil-

varum locaret occulta, post multos perrumpendi conatus subinde tentatos incassum, abiecta pugnandi fiducia, concessionem petivere praeteritorum et veniam: victique ad tempus indultae foederibus pacis nihil egere contrarium, eo maxime timore perculsi, quod ad tutelam Illyrici Gallicani militis validum accesserat robur.

17. Dum haec tot ac talia per turbines agitantur adsiduos, Claudio regente urbem aeternam, Tiberis, qui media intersecans moenia, cloacis et fluviis abundantibus multis Tyrrheno mari miscetur, effusione imbrium exuberans nimia, et supra amnis speciem pansus, omnia paene contexit. 18. Et stagnantibus civitatis residuis membris, quae tenduntur in planitiem molliorem, montes soli et quidquid insularum celsius eminebat, a praesenti metu defendebatur: et, ne multi inedia contabescerent, undarum magnitudine nusquam progredi permittente, lembis et scaphis copia suggerebatur abunde ciborum. At vero, ubi tempestas mollivit, et flumen retinaculis ruptis rediit ad solitum cursum, absterso metu nihil postea molestum exspectabatur. 19. Hic ipse praefectus egit admodum quiete, nullam seditionem super querela iusta perpessus: et instauravit vetera plurima. Inter quae porticum excitavit ingentem, lavacro Agrippae contiguam, Eventus Boni cognominatam, ea re, quod huius nominis prope visitur templum.

AMMIANI MARCELLINI
RERUM GESTARUM
LIBER XXX.

Para rex Armeniorum evocatus a Valente, et Tarsi specie obsequiorum custoditus, cum trecentis popularibus fugit, et frustratus viarum observatores, equis regnum repetit, nec multo post a Traiano duce in convivio interficitur. C. I. Valentis A. et Saporis P. R. de Armeniae et Hiberiae regnis contendentium legationes. II. Valentinianus A. post vastatos aliquos Alamanniae pagos, cum Macriano Alamannorum rege colloquitur, ac pacem facit. III. Modestus praefectus praetorio a iure dicendo Valentem avertit: et de causidicina, deque iurisconsultis, et variis advocatorum generibus. IV. Valentinianus Sarmatis et Quadis Pannoniarum populatoribus bellum illaturus, in Illyricum proficiscitur, et transito Danubio Quadorum pagos vastat, vicos incendit, barbaros cuiusque aetatis iugulat. V. Idem, dum legatis Quadorum populares suos purgantibus respondet iratus, ictu sanguinis exstinguitur. VI. Quo patre natus sit, et quas res Princeps gesserit. VII. Eius saevitia, avaritia, invidia et timor. VIII. Eiusdem virtutes. IX. Valentinianus iunior Valentiniani filius, in castris apud Bregetionem Augustus adpellatur. X.

(A. C. 374.)

1. Inter has turbarum difficultates, quas perfidia ducis rege Quadorum excitavit occiso per scelus, dirum in Oriente committitur facinus, Para Armeniorum rege clandestinis insidiis obtruncato: cuius materiae impio conceptae consilio hanc primordialem fuisse novimus causam. 2. Consarcinabant in hunc etiamtum adultum crimina quaedam apud Valentem exaggerantes male sollertes homines, dispendiis saepe communibus pasti. Inter quos erat Terentius dux demisse ambulans, semperque submaestus, sed, quoad

vixerat, acer dissensionum instinctor. 3. Qui adscitis in societatem gentilibus paucis, ob flagitia sua suspensis in metum, scribendo ad comitatum adsidue Cylacis necem replicabat et Artabannis: addens, eumdem iuvenem ad superbos actus elatum, nimis esse in subiectos immanem. 4. Unde, quasi futurus particeps suscipiendi tunc pro instantium rerum ratione tractatus, idem Para regaliter vocatus, et apud Tarsum Ciliciae obsequiorum specie custoditus, cum neque ad imperatoris castra accipi, nec urgentis adventus causam scire cunctis reticentibus posset; tandem secretiore indicio comperit, per litteras Romano rectori suadere Terentium, mittere propediem alterum Armeniae regem: ne odio Parae speque, quod revertetur, natio nobis opportuna deficeret ad iura Persarum, eam rapere vi vel metu vel adulatione flagrantium.

5. Quae reputans ille, impendere sibi praesagiebat exitium grave. Et doli iam prudens, neque aliam, nisi cito discessu, salutis reperiens viam, suadentibus his, quibus fidebat, conglobatis trecentis comitibus sequutis eum e patria, cum equis velocissimis, ut in magnis solet dubiisque terroribus, audacter magis quam considerate, pleraque diei parte emensa egressus cuneatim properabat intrepidus. 6. Cumque eum provinciae moderator adparitoris, qui portam tuebatur imperatus, festinato studio reperisset in suburbanis, ut remaneret enixius obsecrabat: et parum hoc impetrato, mortis aversus est metu. 7. Nec minus paullo postea legionem sequutam iamque adventantem, ipse cum promptissimis retrorsus excurrens, fundensque in modum scintillarum sagittas, sed voluntate errans, ita in fugam compulit, ut cum tribuno milites universi perterrefacti, vividius quam venerant remearent ad muros. 8. Exin solutus omni formidine, biduo et binoctio exantlatis itinerum laboribus ma-

gnis, cum ad flumen venisset Euphraten, et inopia navium voraginosum amnem vado transire non posset, nandi imprudentia paventibus multis, ipse omnium maxime cunctabatur: et remansisset, ni, cunctis versantibus varia, id reperire potuisset effugium in necessitatis abrupto tutissimum. 9. Lectulos in villis repertos binis utribus suffulserunt, quorum erat abundans prope in agris vinariis copia: quibus singulis proceres insidentes et regulus ipse, iumenta trahentes, praeruptos undarum occursantium fluctus obliquatis meatibus declinabant: hocque commento tandem ad ulteriorem ripam post extrema discrimina pervenerunt. 10. Residui omnes equis invecti natantibus, et circumluente flumine saepe demersi iactatique, infirmati periculoso madore expelluntur ad contrarias margines: ubi paullisper refecti, expeditius, quam diebus praeteritis, incedebant.

11. Hoc nuntiato Princeps antedicti fuga perculsus, quem elaqueatum fidem rupturum existimabat cum sagittariis mille succinctis et levibus Danielum mittit et Barzimerem revocaturos eum, Comitem unum, alterum scutariorum tribunum. 12. Hi locorum gnaritate confisi, quod ille properans, ut peregrinus et insuetus, maeandros faciebat et gyros, compendiosis vallibus eius itinera praevenerunt: et divisis inter se copiis, clausere vias proximas duas, trium millium intervallo distinctas, ut transiturus per utramvis caperetur improvidus: sed evanuit cogitatum hoc casu. 13. Viator quidam a citeriora festinans, cum bivium armato milite vidisset oppletum, per posterulam tramitem medium squalentem frutectis et sentibus vitabundus excedens, in Armenios incidit fessos: et ductus ad regem, arcano sermone, solum, quae viderat, docet, ac retinetur intactus. 14. Moxque metu dissimulato eques mittitur clandestinus ad dextrum itineris latus, diversoria paraturus et cibum: quo

paullum progresso, in laevum tractum item alius talia facturus ire iubetur ocissime, alterum aliorsum nesciens missum. 15. Quibus ita utiliter ordinatis, rex ipse cum suis dumeta, per quae viator venerat, relegens, eo rursus monstrante, per hispidam et iumento onusto exiguam callem post terga relictis militibus evolavit, qui captis eius ministris, missis ad mentes observantium praestringendas, quasi venaticiam praedam modo non porrectis brachiis exspectabant. Dumque hi venturum opperiuntur, ille regno incolumis restitutus, et cum gaudio popularium summo susceptus, in fide mansit immobilis, iniuriis, quas pertulerat, omnibus demussatis.

16. Danielus post haec et Barzimeres, cum lusi iamiam revertissent; probrosis lacerati conviciis, ac si inertes et desides, ut hebetatae primo adpetitu venenatae serpentes, ora exacuere letalia, cum primum potuissent, elapso pro virium copia nocituri. 17. Et leniendi causa flagitii sui, vel fraudis, quam meliore consilio pertulerunt, apud Imperatoris aures rumorum omnium tenacissimas incessebant falsis criminibus Param, incentiones Circeas in vertendis debilitandisque corporibus miris modis eum callere fingentes: addentesque, quod huiusmodi artibus offusa sibi caligine mutatus, vasorumque forma transgressus, tristes sollicitudines, si huic irrisioni superfuerit, excitabit.

18. Hinc in illum inexplicabile auctum Principis odium, et doli struebantur indies, ut per vim ei vel clam vita adimeretur: agentique tunc in Armenia Traiano, et rem militarem curanti, id secretis committitur scriptis. 19. Qui illecebrosis regem insidiis ambiens, et modo serenae mentis Valentis indices litteras tradens, modo ipse sese eius conviviis ingerens, ad ultimum composita fraude ad prandium verecundius invitavit: qui nihil adversum metuens venit, con

cessoque honoratiore discubuit loco. 20. Cumque adponerentur exquisitae cuppediae, et aedes amplae nervorum et articulato flatilique sonitu resultarent, iam vino incalescente, ipso convivii domino per simulationem naturalis cuiusdam urgentis egresso, gladium destrictum intentans, torvo lumine ferociens, quidam immittitur barbarus asper ex his, quos Supras adpellant, confossurus iuvenem, ne exsilire posset etiamtum praepeditum. 21. Quo viso regulus forte prominens ultra torum, expedito dolone adsurgens, ut vitam omni ratione defenderet, perforato pectore deformis procubuit victima, ictibus multiplicatis foede concisa. 22. Hocque figmento nefarie decepta credulitate, inter epulas, quae reverendae sunt vel in Euxino ponto, hospitali numine contuente, peregrinus cruor in ambitiosa lintea conspersus spumante sanie satietati superfuit convivarum, horrore maximo dispersorum. Ingemiscat, si quis vita digressis est dolor, huius arrogantiam facti Fabricius ille Luscinus: sciens, qua animi magnitudine Democharen, vel, ut quidam scribunt, Niciam, ministrum repulerit regium, colloquio occultiore pollicitum, quod Pyrrhum Italiam tunc bellis saevissimis exurentem, veneno poculis necabit infectis: scripseritque ad regem, ut ab interiore caveret obsequio. Tantum reverentiae locum apud priscam illam iustitiam, vel hostilis mensae genialitas obtinebat. 23. Verum excusabatur recens inusitatum facinus et pudendum necis exemplo Sertorianae: adulatoribus forsitan ignorantibus, quod, ut Demosthenes perpetuum Graeciae decus adfirmat, numquam similitudine aut impunitate alterius criminis diluitur id, quod contra ac liceat arguitur factum.

II. 1. Haec per Armeniam notabiliter gesta sunt. Sapor vero post suorum pristinam cladem comperto interitu Parae, quem sociare sibi impendio conaba

tur, maerore gravi perculsus, augenteque nostri exercitus alacritate formidinem, maiora sibi praeseminans, 2. Arrace legato ad Principem misso, perpetuam aerumnarum causam deleri penitus suadebat Armeniam: si id displicuisset, aliud poscens, ut Hiberiae divisione cessante, remotisque inde partis Romanae praesidiis, Aspacures solus regnare permitteretur, quem ipse praefecerat genti. 3. Ad quae Valens in hanc respondit sententiam, nihil derogare se posse placitis ex consensu firmatis, sed ea studio curatiore defendere. Glorioso proposito contrariae regis litterae hieme iam extrema perlatae sunt, vana causantis et tumida. Adseverabat enim non posse semina radicitus amputari discordiarum, nisi intervenissent conscii pacis foederatae cum Ioviano, quorum aliquos vita didicerat abscessisse.

4. Ingravescente post haec altius cura, Imperator eligere consilia, quam invenire sufficiens, id conducere rebus existimans, Victorem magistrum equitum et Urbicium Mesopotamiae ducem ire propere iussit in Persas, responsum absolutum et uniusmodi perferentes: quod rex iustus et suo contentus, ut iactitabat, sceleste concupiscat Armeniam, ad arbitrium suum vivere cultoribus eius permissis: sed ni Sauromaci praesidia militum impertita principio sequentis anni, ut dispositum est, impraepedita reverterint, invitus ea complebit, quae sponte sua facere supersedit. 5. Quae legatio recta quidem et libera, ni deviasset in eo, quod absque mandatis oblatas sibi regiones in eadem Armenia suscepit exiguas.

Qua regressa, advenit Surena potestatis secundae post regem, has easdem Imperatori offerens partes, quas audacter nostri sumsere legati. 6. Quo suscepto liberaliter et magnifice, sed parum impetrato, quod poscebat, remisso, parabantur magna instrumenta bellorum, ut mollita hieme Imperatore trinis

agminibus perrupturo Persidem, ideoque Scytharum auxilia festina celeritate mercante.

7. Proinde parum adeptus ea, quae spe vana conceperat Sapor, ultraque solitum asperatus, quod ad expeditionem accingi rectorem compererat nostrum: iram eius conculcans Surenae dedit negotium, ut ea, quae Victor Comes susceperat et Urbicius, armis repeteret, si quisquam repugnaret, et milites Sauromacis praesidio destinati malis adfligerentur extremis. 8. Haecque, ut statuerat, maturata confestim; nec emendari potuerunt nec vindicari, quia rem Romanam alius circumsteterat metus totius Gothiae, Thracias licentius perrumpentis: quae funera tunc explicari poterunt carptim, si ad ea quoque venerimus.

9. Haec per Eoos agitata sunt tractus. Quorum inter seriem Africanas clades, et legatorum Tripoleos manes inultos etiamtum et errantes sempiternus vindicavit Iustitiae vigor, aliquoties serus, sed scrupulosus quaesitor gestorum recte vel secius, hoc modo. 10. Remigius, quem populanti provincias retulimus Comiti favisse Romano, postquam Leo in eius locum magister esse coepit officiorum, a muneribus rei publicae iam quiescens, negotiis se ruralibus dedit prope Mogontiacum in genitalibus locis. 11. Quem ibi morantem securius, praefectus praetorio Maximinus reversum ad otium spernens, ut solebat dirae luis ritu grassari per omnia, laedere modis, quibus poterat, adfectabat: utque rimaretur plura, quae latebant, Caesarium antehac eius domesticum, postea notarium Principis, raptum, quae Remigius egerit, vel quantum acceperit, ut Romani iuvaret actus infandos, per quaestionem cruentam interrogabat. 12. Quibus ille cognitis, cum esset, ut dictum est, in secessu, conscientia malorum urgente, vel rationem formidine superante calumniarum, innodato gutture laquei nexibus interiit.

III. 1. Sequuto post haec anno, Gratiano adscito in trabeae societatem Equitio consule, Valentiniano post vastatos aliquos Alamanniae pagos munimentum aedificanti prope Basiliam, quod adpellant accolae Robur, offertur praefecti relatio Probi, docentis Illyrici clades. 2. Quibus ille, ut cunctatorem decuerat ducem, examinatius lectis, attonitus cogitationibus anxiis, Paterniano notario misso negotium scrupulosa quaesivit indagine: moxque veris per eum nuntiis gestorum acceptis, evolare protinus festinabat, ausos temerare limitem barbaros primo fragore, ut mente conceperat, oppressurus armorum. 3. Quia igitur abeunte autumno multa impediebant et aspera, adnitebantur omnes per regiam optimates, ut adusque principium veris oratum eum pertinerent et exoratum: primum durata pruinis itinera, ubi nec adultae in pastum herbae reperirentur, nec caetera usui congrua, penetrari non posse firmantes: dein vicinorum Galliis regum immanitatem, maximeque omnium Macriani ut formidati tunc praetendentes, quem constabat impacatum relictum, etiam ipsa urbium moenia tentaturum. 4. Haec memorantes addentesque utilia, reduxere eum in meliorem sententiam: statimque, ut conducebat rei communi, prope Mogontiacum blandius rex antedictus accitur, proclivis ipse quoque ad excipiendum foedus, ut adparebat. Et venit immane quo quantoque flatu distentus, ut futurus arbiter superior pacis: dieque praedicto colloquii ad ipsam marginem Rheni caput altius erigens stetit, hinc inde sonitu scutorum intonante gentilium. 5. Contra Augustus adscensis amnicis lembis, saeptus ipse quoque multitudine castrensium ordinum, tutius prope ripas accessit, signorum fulgentium nitore conspicuus: et immodestis gestibus murmureque barbarico tandem sedato, post dicta et audita ultro citroque versus, amicitia media sacramenti fide firmatur.

6. Hisque perfectis discessit turbarum rex artifex delenitus, futurus nobis deinceps socius: et dedit postea adusque vitae tempus extremum, constantis in concordiam animi facinorum documentum pulchrorum. 7. Periit autem in Francia postea: quam dum internecive vastando perrumpit avidius, oppetiit Mellobaudis bellicosi regis insidiis circumventus. Post foedus tamen sollemni ritu impletum, Treveros Valentinianus ad hiberna discessit.

IV. 1. Haec per Gallias et latus agebantur Arctoum. At in Eois partibus alto externorum silentio intestina pernicies augebatur per Valentis amicos et proximos, apud quos honestate utilitas erat antiquior Navabatur enim opera diligens, ut homo rigidus, audire cupiens lites, a studio iudicandi revocaretur, metu, ne ita ut Iuliani temporibus defensione innocentia respirante, frangeretur potentium tumor adsumpta licentia latius solitus evagari. 2. Ob haec et similia concordi consensu dehortantibus multis, maximeque Modesto praefecto praetorio regiorum arbitrio spadonum exposito, et subagreste ingenium nullis vetustatis lectionibus expolitum coacto vultu fallente, et adserente, quod infra imperiale columen causarum essent minutiae privatarum: ille ad humiliandam celsitudinem potestatis negotiorum examina spectanda instituta esse arbitratus, ut monebat, abstinuit penitus, laxavitque rapinarum fores: quae roborantur indies iudicum advocatorumque pravitate sententium paria: qui tenuiorum negotia militaris rei rectoribus, vel intra palatium validis venditantes, aut opes, aut honores quaesivere praeclaros.

3. Hanc professionem oratorum forensium, iure πολιτικῆς μορίου εἴδωλον, id est civilitatis particulae umbram, vel adulationis partem quartam esse definit amplitudo Platonis: Epicurus autem κακοτεχνίαν nominans, inter artes numerat malas. Tisias suasionis

opificem esse memorat, adsentiente Leontino Gorgia. 4. Quam a veteribus ita determinatam, orientalium quorumdam versutia adusque bonorum extulit odium: unde etiam retinaculis temporis praestituti frenatur. Ergo absolutis super eius indignitate paucis, quam in illis partibus agens expertus sum, ad coeptorum cursum regrediar institutum.

5. Florebant elegantiae priscae patrociniis tribunalia: cum oratores concitae facundiae, attenti studiis doctrinarum, ingenio, fide, copiis ornamentisque dicendi pluribus eminebant: ut Demosthenes, quo dicturo concursus audiendi causa ex tota Graecia fieri solitos, monumentis Atticis continetur: et Callistratus, quem nobilem illam super Oropo causam [qui locus in Euboea est] perorantem, idem Demosthenes Academia cum Platone relicta sectatus est: ut Hyperides, et Aeschines, et Andocides, et Dinarchus, et Antiphon ille Rhamnusius, quem ob defensum negotium omnium primum antiquitas prodidit accepisse mercedem. 6. Nec minus apud Romanos Rutilii, et Galbae, et Scauri, vita, moribus, frugalitateque spectati, et postea per varias aevi sequentis aetates censorii, et consulares multi, et triumphales, Crassi et Antonii, et cum Philippis Scaevolae aliique numerosi, post exercitus prosperrime ductos, post victorias et tropaea, civilibus stipendiorum officiis floruerunt: laureasque fori speciosis certaminibus occupantes summis gloriae honoribus fruebantur. 7. Post quos excellentissimus omnium Cicero, orationis imperiosae fluminibus saepe depressos aliquos iudiciorum eripiens flammis: *non defendi homines sine vituperatione fortasse posse; negligenter defendi sine scelere non posse* firmabat.

8. At nunc videre est per Eoos omnes tractus violenta et rapacissima genera hominum per fora omnia volitantium, et subsidentium divites domus, ut Spar-

tanos canes aut Cretas, vestigia sagacius colligendo, ad ipsa cubilia pervenire causarum.

9. In his primus est coetus eorum, qui seminando diversa iurgia per vadimonia mille iactantur, viduarum postes et orborum limina deterentes, et aut inter discordantes amicos aut propinquantes vel adfines, si simultatum levia senserint receptacula, odia struentes infesta: in quibus aetatis progressu non ut aliorum vitia intepescunt, sed magis magisque roborantur: inter rapinas insatiabiles inopes, ad capiendam versutis orationibus iudicum fidem, quorum nomen ex Iustitia natum est, sicam ingenii destringentes. 10. Horum obstinatione libertatem temeritas, constantiam audacia praeceps, eloquentiam inanis quaedam imitatur fluentia loquendi: quarum artium scaevitate, ut Tullius adseverat, nefas est religionem decipi iudicantis. Ait enim: *Cumque nihil tam incorruptum esse debeat in re publica quam suffragium, quam sententia; non intelligo, cur, qui ea pecunia corruperit, poena dignus sit: qui eloquentia, laudem etiam ferat. Mihi quidem hoc plus mali facere videtur, qui oratione, quam qui pretio iudicem corrumpit: quod pecunia corrumpere prudentem nemo potest; dicendo potest.*

11. Secundum est genus eorum, qui iuris professi scientiam, quam repugnantium sibi legum abolevere discidio, velut vinculis ori impositis reticentes, iugi silentio umbrarum sunt similes propriarum. Hi velut fata natalicia praemonstrantes, aut Sibyllae oraculorum interpretes, vultus gravitate ad habitum composita tristiorem, ipsum quoque venditant, quod oscitantur. 12. Hi ut altius videantur iura callere, Trebatium loquuntur, et Cascellium, et Alfenum, et Auruncorum Sicanorumque iamdiu leges ignotas, cum Euandri matre abhinc saeculis obrutas multis. Et si voluntate matrem tuam finxeris occidisse, multas tibi

suffragari absolutionem lectiones reconditas pollicentur, si te senserint esse nummatum.

13. Tertius eorum est ordo, qui ut in professione turbulenta clarescant, ad expugnandam veritatem ora mercenaria procudentes, per prostitutas frontes vilesque latratus, quo velint, aditus sibi patefaciunt crebros: qui inter sollicitudines iudicum per multa distentas inresolubili nexu vincientes negotia, laborant, ut omnis quies litibus implicetur, et nodosis quaestionibus de industria iudicia circumscribunt: quae cum recte procedunt, delubra sunt aequitatis: cum depravantur, foveae fallaces et caecae: in quas si captus ceciderit quisquam, non nisi per multa exsiliet lustra, adusque ipsas medullas exsuctus.

14. Quartum atque postremum est genus impudens, pervicax, et indoctum, eorum, qui cum immature e litterariis eruperint ludis, per angulos civitatum discurrunt, mimiambos non causarum remediis congrua commentantes, fores divitum deterendo, coenarum ciborumque aucupantes delicias exquisitas. 15. Qui cum semel umbraticis lucris, et inhiandae undique pecuniae sese dediderint, litigare frustra quoslibet innocentes hortantur: et ad defendendam causam admissi, quod raro contingit, suscepti nomen et vim negotii sub ore disceptatoris inter ipsos conflictuum articulos instruuntur, circumloquutionibus indigestis ita scatentes, ut colluvionis taeterrimae audire existimes ululabili clamore Thersiten. 16. Cum autem ad inopiam muniendarum venerint allegationum, ad effrenatam deflectunt conviciandi licentiam: quo nomine, ob adsidua in personas honorabiles probra, diebus dictis aliquoties sunt damnati: e quibus ita sunt rudes nonnulli, ut numquam se codices habuisse meminerint. 17. Et si in circulo doctorum auctoris veteris inciderit nomen, piscis aut edulii peregrinum esse vocabulum arbitrantur: si vero advena quisquam inusi-

tatum sibi antea Marcianum verbo tenus quaesierit oratorem, omnes confestim Marcianos adpellari se fingunt. 18. Nec iam fas ullum prae oculis habent: sed tamquam avaritiae venumdati et usucapti, nihil praeter interminatam petendi licentiam norunt. Et si quem semel intra retia ceperint, cassibus mille impedicant, per morborum simulationem vicissim consulto cessantes: utque pervulgati iuris proferatur lectio vana, septem vendibiles introitus praeparant, dilationum examina longissima contexentes. 19. Et cum nudatis litigatoribus dies cesserint, et menses, et anni; tandem obtrita vetustate controversia intromissa, ipsa capita splendoris ingressa alia secum advocatorum simulacra inducunt. Cumque intra cancellorum venerint saepta, et agi coeperint alicuius fortunae vel salus, atque laborari debeat, ut ab insonte gladius, vel calamitosa detrimenta pellantur, corrugatis hinc inde frontibus, brachiisque histrionico gestu formatis, ut concionaria Gracchi fistula post occipitium desit, consistitur altrinsecus diu: tandemque ex praemeditato colludio, per eum, qui est in verba fidentior, suave quoddam principium dicendi exseritur, Cluentianae vel pro Ctesiphonte orationum aemula ornamenta promittens: et in eam conclusionem cunctis finem cupientibus desinit, ut nondum se patroni post speciem litis triennium editam causentur instructos: spatioque prorogati temporis impetrato, quasi cum Antaeo vetere colluctati, perseveranter flagitant pulveris periculosi mercedes.

20. Verumtamen haec cum ita sint, non desunt advocatis incommoda plurima, parum sustinenda recte victuro. Namque sellulariis quaestibus inescati, inter se hostiliter dissident, et rupta maledicendi ferocia, ut dictum est, multos offendunt: quam tunc effutiunt, cum commissarum sibi causarum infirmitatem rationibus validis convallare non possunt. 21. Et iu-

dices patiuntur interdum doctos ex Philistionis aut Aesopi cavillationibus, quam ex Aristidis illius iusti vel Catonis disciplina productos: qui aere gravi mercati publicas potestates, ut creditores molesti opes cuiusquemodi fortunae rimantes, alienis gremiis excutiunt praedas. 22. Ad ultimum id habet causidicina cum caeteris metuendum et grave, quod hoc ingenitum est paene litigantibus cunctis, ut, cum iurgia mille casibus cadant, accidentia secus in potestate esse existiment patronorum: et omnem certaminum exitum iisdem soleant adsignare, et non vitiis rerum, aut iniquitati aliquoties disceptantium, sed solis defensantibus irascantur. Verum, unde huc declinavimus, revertamur.

(A. C. 375.

V. 1. Pubescente iam vere Valentinianus a Treveris motus, per nota itinera gradu celeri contendebat: eique regiones adventanti, quas petebat, legatio Sarmatarum offertur: pedibusque eius prostrata, orabat pacifica prece, ut propitius veniret et lenis, nullius diri facinoris participes populares suos inventurus aut conscios. 2. Quibus saepe eadem iterantibus, hactenus perpensa deliberatione respondit, haec in locis, ubi dicuntur admissa, quaerenda verissimis documentis et vindicanda. Cumque exinde Carnuntum Illyriorum oppidum introisset, desertum quidem nunc et squalens, sed ductori exercitus perquam opportunum, ubi fors copiam dedisset aut ratio, e statione proxima reprimebat barbaricos adpetitus.

3. Et quamquam terrori cunctis erat, dum sperabatur ut acer et vehemens mox iudices damnari iussurus, quorum perfidia vel secessione Pannoniarum nudatum est latus: cum illuc venisset, ita intepuit, ut neque in Gabinii regis inquireret necem, neque inusta rei publicae vulnera quo sinente vel agente segnius evenissent, accuratius vestigaret: eo videlicet more,

quo erat severus in gregariis corrigendis, remissior erga maiores fortunas vel verbis asperioribus incessendas. 4. Solum tamen incitato petebat odio Probum, numquam, ex quo eum viderat, minari desinens vel mitescens: cuius rei causae nec obscurae fuerunt, nec leves. Hic praefecturam praetorio tunc primitus nactus, eamque multis atque utinam probabilibus modis in longum proferre gestiens, non ut prosapiae suae claritudo monebat, plus adulationi quam verecundiae dedit. 5. Contemplatus enim propositum Principis, quaerendae undique pecuniae vias absque iustorum iniustorumque discretione scrutantis, errantem non reducebat ad aequitatis tramitem, ut saepe moderatores fecere tranquilli: sed ipse quoque flexibilem sequebatur atque transversum. 6. Unde graves obedientium casus, exitialia provisorum nomina titulorum, iuxta opulentas et tenues enervatas succidere fortunas, argumentis aliis post validioribus aliis, usu laedendi reperiente longaevo. Denique tributorum onera vectigaliumque augmenta multiplicata, optimatum quosdam ultimorum metu exagitatos mutare compulerunt sedes: et flagitantium ministrorum amaritudine quidam expressi, cum non suppeteret, quod daretur, erant perpetui carcerum inquilini: e quibus aliquos cum vitae iam taederet et lucis, suspendiorum exoptata remedia consumpserunt. 7. Haec ita illecebrosius atque inhumanius agi loquebatur quidem pertinax rumor: Valentinianus vero, tamquam auribus cera illitis, ignorabat, indifferenter quidem lucrandi vel ex rebus minimis avidus, idque tantum cogitans, quod offerebatur; parsurus tamen fortasse Pannoniis, si haec ante ingemiscenda compendia comperisset, quae nimium sero tali didicit casu. 8. Ad provincialium residuorum exemplum etiam Epirotae acturos sibi gratias a praefecto mittere compulsi legatos, Iphiclem quemdam philosophum, spectatum

robore pectoris hominem, adegere non sponte propria pergere ad id munus implendum. 9. Qui cum Imperatorem vidisset, agnitus adventusque sui causam interrogatus, Graece respondit: atque ut philosophus veritatis professor, quaerente curatius Principe, si hi, qui misere, ex animo bene sentiunt de praefecto; gementes, inquit, et inviti. 10. Quo ille verbo tamquam telo perculsus, actus eius ut sagax bestia rimabatur, genuino percunctando sermone, quos nosci tabat: ubinam ille esset verbi gratia honore ante suos excellens et nomine, vel ille dives, aut alius ordinis primus. Cumque disceret perisse aliquem laqueo, abisse alium trans mare, conscivisse sibi alium mortem, aut plumbo vita erepta exstinctum: in immensum excanduit, urente irarum nutrimenta tunc officiorum magistro Leone, pro nefas! ipso quoque praefecturam, ut e celsiore scopulo caderet, adfectante: quam si adeptus rexisset, prae his, quae erat ausurus, administratio Probi ferebatur in caelum.

11. Agens itaque apud Carnuntum Imperator, per continuos tres menses aestivos arma parabat et alimenta, si qua fors secundasset, pervasurus opportune Quados, tumultus atrocis auctores: in quo oppido Faustinus, filius sororis Iuventii praefecti praetorio, notarius militans, Probo spectante negotium, carnificis manu peremptus est post tormenta: vocatus in crimen, quod asinum occidisse dicebatur ad usum artium secretarum, ut adserebant quidam urgentes: ut [autem aiebat ille, ad imbecillitatem firmandam fluentium] capillorum. 12. Alio quoque in eum perniciose composito, quod petente per iocum quodam Nigrino, ut eum notarium faceret, exclamavit ille hominem ridens, *Fac me Imperatorem, si id volueris impetrare.* Hocque ludibrio inique interpretato, et Faustinus ipse, et Nigrinus, et alii sunt interfecti.

13. Praemisso igitur Merobaude cum militari pe-

ditum manu, quam regebat, ad vastandos cremandosque barbaricos pagos, comite adiuncto Sebastiano, Valentinianus Acincum propere castra commovit: navigiisque ad repentinum casum coniunctis, et contabulato celeri studio ponte, per partem aliam transiit in Quados, speculantes quidem ex diruptis montibus eius adventum, quo plerique ancipites incertique accidentium cum suis caritatibus secesserunt: sed stupore defixos, cum in regionibus suis, contra quam opinabantur, augusta cernerent signa. 14. Progressus ergo coacto gradu, in quantum res tulit, iugulataque aetate promiscua, quam etiamtum palantem subitus occupavit excursus, et tectis combustis, rediit cum incolumibus cunctis, quos duxerat secum: itidemque apud Acincum moratus autumno praecipiti, per tractus conglaciari frigoribus adsuetos commoda quaerebat hiberna: nullaque sedes idonea reperiri praeter Sabariam poterat, quamvis eo invalidam tempore adsiduisque malis adflictam. 15. Unde hoc, etiamsi magni intererat, paullisper sequestrato, impigre motus peragrata fluminis ripa, castrisque praesidio competenti munitis atque castellis, Bregitionem pervenit: ibique diu compositum ad quietem Principis fatum sortem denuntiabat ei supremam prodigiis ingerentibus multis. 16. Namque diebus ante paucissimis ruinas fortunarum indicantia celsarum, arsere crinita sidera [cometarum], quorum originem supra docuimus. Ante apud Sirmium repentino fragore nubium fulmen excussum, palatii et curiae partem incendit et fori: et apud Sabariam eodem adhuc constituto, bubo culminibus regii lavacri insidens, occentansque funebria, nulla iacientium sagittas et lapides contemplabili dextera cadere potuit, certatim licet ardenti studio petebatur. 17. Item cum ab urbe praedicta tenderet ad procinctum, per portam voluit, unde introivit, exire, ut omen colligeret, quod cito

remeabit ad Gallias. Cumque locus adgestis ruderibus neglectus purgatur, lapsam forem ferratam, quae exitum obseravit, multitudo removere non potuit viribus magnis enisa: et dum frustra tereret diem, coactus per aliam egressus est portam. 18. Nocteque, quam lux ereptura eum vita sequuta est, ut per quietem solet, videbat coniugem suam absentem sedere, passis capillis, amictu squalenti contectam: quam aestimari dabatur Fortunam eius esse, cum taetro habitu iam discessuram. 19. Progressus deinde matutinus contractiore vultu subtristis, cum eum oblatus non susciperet equus, anteriores pedes praeter stratorem erigens in sublime: innata feritate concitus, ut erat immanis, dexteram stratoris militis iussit abscidi, quae eum insilientem iumento pulserat consueto: perissetque cruciabiliter innocens iuvenis, ni tribunus stabuli Cerealis dirum nefas cum sui periculo distulisset.

VI. 1. Post haec Quadorum venere legati, pacem cum praeteritorum oblitteratione suppliciter obsecrantes: quam ut adipisci sine obstaculo possent, et tirocinium et quaedam utilia rei Romanae pollicebantur. 2. Quos quoniam suscipi placuit, et redire indutiis, quae poscebantur, indultis (quippe eos vexari diutius nec ciborum inopia, nec alienum tempus anni patiebantur) in consistorium Equitio vadente sunt intromissi. Cumque membris incurvatis starent metu debiles et praestricti, docere iussi, quae ferebant, usitatas illas causationum species iurandi fidem addendo firmabant: nihil ex communi mente procerum gentis delictum adseverantes in nostros, sed per extimos quosdam latrones amnique confines evenisse, quae inciviliter gesta sunt: etiam id quoque addendo, ut sufficiens ad facta purganda firmantes, quod munimentum exstrui coeptum nec iuste nec opportune, ad ferociam animos agrestes accendit. 3. Ad haec Im-

perator ira vehementi perculsus, et inter exordia respondendi tumidior, increpabat obiurgatorio sonu nationem omnem, ut beneficiorum immemorem et ingratam. Paullatimque lenitus [et ad molliora] propensior, tamquam ictus e caelo, vitalique via voceque simul obstricta, suffectus igneo lumine cernebatur: erumpente subito sanguine, letali sudore perfusus, ne laberetur spectantibus et vilibus, concursu ministrorum vitae secretioris ad conclave ductus est intimum. 4. Ubi locatus in lecto, exiguas spiritus reliquias trahens, nondum intelligendi minuto vigore, cunctos agnoscebat adstantes, quos cubicularii, ne quis eum necatum suspicaretur, celeritate maxima corrogarant. Et quoniam viscerum flagrante compage laxanda erat necessario vena, nullus inveniri potuit medicus hanc ob causam, quod eos per varia sparserat, curaturos militem pestilentiae morbo tentatum. 5. Unus tamen repertus, venam eius iterum saepiusque pungendo, ne guttam quidem cruoris elicere potuit, internis nimietate calorum ambustis: vel, ut quidam existimabant arefactis ideo membris, quod meatus aliqui, quos haemorrhoidas nunc adpellamus, obserati sunt gelidis frigoribus concrustati. 6. Sensit immensa vi quadam urgente morborum, ultimae necessitatis adesse praescripta: dicereque conatus aliqua vel mandare, ut singultus ilia crebrius pulsans, stridorque dentium et brachiorum motus velut caestibus dimicantium indicabat, iam superatus liventibusque maculis interfusus, animam diu colluctatam efflavit, aetatis quinquagesimo anno et quinto, imperii, minus centum dies, secundo et decimo.

VII. 1. Replicare nunc est opportunum, ut aliquoties fecimus, et ab ortu primigenio patris huiusce Principis adusque ipsius obitum actus eius discurrere per epilogos breves, nec vitiorum praetermisso discrimine vel bonorum, quae potestatis amplitudo mon

stravit, nudare solita semper animorum interna. 2. Natus apud Cibalas Pannoniae oppidum Gratianus maior ignobili stirpe, cognominatus est a pueritia prima Funarius, ea re, quod nondum adultus venalem circumferens funem, quinque militibus eum rapere studio magno conatis nequaquam cessit: aemulatus Crotoniatem Milonem, cui mala saepe cohaerenter laeva manu retinenti vel dextra, nulla umquam virium fortitudo abstraxit. 3. Ob ergo validi corporis robur, et peritiam militum more luctandi notior multis, post dignitatem protectoris atque tribuni, Comes praefuit rei castrensi per Africam: unde furtorum suspicione contactus, digressusque, multo postea pari potestate Britannum rexit exercitum, tandemque honeste sacramento solutus, revertit ad larem: et agens procul a strepitu, multatione bonorum adflictus est a Constantio hoc nomine, quod civili flagrante discordia, hospitio dicebatur suscepisse Magnentium, per agrum suum ad proposita festinantem.

4. Cuius meritis Valentinianus ab ineunte adulescentia commendabilis, contextu suarum quoque suffragante virtutum, indutibus imperatoriae maiestatis apud Nicaeam ornatus, in Augustum collegium fratrem Valentem adscivit, ut germanitate, ita concordia sibi iunctissimum, inter probra medium et praecipua, quae loco docebimus competenti. 5. Igitur Valentinianus, post periculorum molestias plures, dum esset privatus, emensas, imperitare exorsus, arces prope flumina sitas et urbes, et Gallias petiit Alamannicis patentes excursibus, reviviscentibus erectius cognito Principis Iuliani interitu, quem post Constantem solum omnium formidabant. 6. Ideo autem etiam Valentinianus merito timebatur, quod auxit et exercitus valido supplemento, et utrobique Rhenum celsioribus castris munivit atque castellis, ne latere usquam hostis ad nostra se proripiens possit.

7. Utque multa praetereamus, quae egit moderatoris auctoritate fundati, quaeque per se vel duces correxit industrios: post Gratianum filium in societatem suae potestatis adsumptum, Vithigabium regem Alamannorum Vadomario genitum, adulescentem in flore primo genarum nationes ad tumultus cientem et bella, clam, quia non potuit aperte, confodit: et Alamannis congressus prope Solicinium locum, ubi insidiis paene perierat circumventus, ad exitium ultimum delere potuit universos, ni paucos velox effugium tenebris amandasset.

8. Inter haec tamen caute gesta, iam conversos ad metuendam rabiem Saxonas, semper quolibet inexplorato ruentes, delatosque tunc ad terrestres tractus, quorum spoliis paene redierant locupletes, malefido quidem, sed utili commento peremit, praeda raptoribus vi fractis excussa.

9. Itidemque Britannos, catervas superfusorum hostium non ferentes, spe meliorum adsumpta, in libertatem et quietem restituit placidam, nullo paene redire permisso grassatorum ad sua.

10. Efficacia pari Valentinum quoque Pannonium exsulem, per has provincias molientem otium turbare commune, antequam negotium effervesceret, oppressit.

Africam deinde malo repentino perturbatam discriminibus magnis exemit: cum voraces militarium fastus ferre nequiens Firmus, ad omnes dissensionum motus perflabiles gentes Mauricas concitasset.

Similique fortitudine clades ingemiscendas Illyrici vindicasset, ni morte praeventus reliquisset rem seriam imperfectam.

11. Ac licet opera praestabilium ducum haec, quae retulimus, consummata sunt: tamen ipsum quoque satis constat, ut erat expeditae mentis usuque castrensis negotii diuturno firmatus, egisse complura: inter quae

illud elucere clarius potuit, si Macrianum regem ea tempestate terribilem, vivum capere potuisset, ut industria magna tentarat, postquam eum evasisse Burgundios, quos ipse admoverat Alamannis, maerens didicisset et tristis.

VIII. 1. Haec super actibus Principis brevi sunt textu percursa: nunc confisi, quod nec metu nec adulandi foeditate constricta posteritas, incorrupta praeteritorum solet esse spectatrix, summatim eius numerabimus vitia, post et praecipua narraturi. 2. Adsimulavit nonnumquam clementiae speciem, cum esset in acerbitatem naturae calore propensior: oblitus profecto, quod regenti imperium omnia nimia velut proceri scopuli sunt devitanda. 3. Nec enim usquam reperitur miti coercitione contentus, sed aliquoties quaestiones multiplicari iussisse cruentas, post interrogationes funestas nonnullis adusque discrimina vitae vexatis: et ita erat effusior ad nocendum, ut nullum aliquando damnatorum capitis eriperet morte subscriptionis elogio leni, cum id etiam Principes interdum fecere saevissimi. 4. Atqui potuit exempla multa contueri maiorum, et imitari peregrina atque interna humanitatis et pietatis, quas sapientes consanguineas virtutum esse definiunt bonas: e quibus haec sufficiet poni. Artaxerxes Persarum ille rex potentissimus, quem Macrochira membri unius longitudo commemoravit, suppliciorum varietates, quas natio semper exercuit cruda, lenitate genuina castigans, tiaras ad vicem capitum quibusdam noxiis amputabat: et ne secaret aures more regio pro delictis, ex galeris fila pendentia praecidebat: quae temperantia morum ita tolerabilem eum fecit et verecundum, ut adnitentibus cunctis multos et mirabiles actus impleret Graecis scriptoribus celebratos. 5. Praenestino praetore, qui bello quodam Samnitico properare iussus ad praesidium venerat segnius, ad crimen diluendum exhibito,

Papirius Cursor ea tempestate dictator securem per lictorem expediri, homineque abiecta purgandi se fiducia stupefacto, visum prope fruticem iussit abscidi: hocque ioci genere castigatum eum absolvit, non ideo contemptus, ut qui bella diuturna per se superavit et gravia, solus ad resistendum aptus Alexandro Magno, si calcasset Italiam, aestimatus. 6. Haec forsitan Valentinianus ignorans, minimeque reputans adflicti solatia status semper esse lenitudinem Principum, poenas per ignes augebat et gladios: quod ultimum in adversis rebus remedium pietas reperit maiorum, ut Isocratis memorat pulchritudo: cuius vox est perpetua docentis, ignosci debere interdum armis superato rectori, quam, iustum quid sit, ignoranti. 7. Unde motum existimo Tullium praeclare pronuntiasse, cum defenderet Oppium: *Etenim multum posse ad salutem alterius, honori multis; parum potuisse ad exitium, probro nemini umquam fuit.*

8. Aviditas plus habendi sine honesti pravique differentia, et indagandi quaestus varios per alienae vitae naufragia, exundavit in hoc Principe flagrantius adulescens. Quam quidam praetendentes Imperatorem Aurelianum, purgare tentabant, id adfirmando, quod, ut ille post Gallienum et lamentabiles rei publicae casus exinanito aerario, torrentis ritu ferebatur in divites: ita hic quoque post procinctus Parthici clades magnitudine indigens impensarum, ut militi supplementa suppeterent et impendium, crudelitati cupiditatem opes nimias congerendi miscebat: dissimulans scire, quod sunt aliqua, quae fieri non oportet, etiamsi licet; Themistoclis illius veteris dissimilis: qui cum post pugnam agminaque deleta Persarum licenter obambulans, armillas aureas vidisset humi proiectas et torquem: *Tolle*, inquit, *haec*, ad comitum quemdam prope adstantem, *vere quia Themistocles non es*: quodlibet spernens in duce magnanimo lucrum. 9. Huius ex-

empla continentiae similia plurima in Romanis exuberant ducibus: quibus omissis, quoniam non sunt perfectae virtutis indicia (nec enim aliena non rapere laudis est) unum ex multis constans innocentiae vulgi veteris specimen ponam. Cum proscriptorum locupletes domus diripiendas Romanae plebi Marius dedisset et Cinna, vulgi rudes animi, sed humana soliti respectare, alienis laboribus pepercerunt: ut nullus egens reperiretur aut infimus, qui de civili luctu fructum contrectare pateretur sibi concessum.

10. Invidia praeter haec antedictus medullitus urebatur: et sciens pleraque vitiorum imitari solere virtutes; memorabat adsidue, severitatem rectae potestatis esse individuam sociam. Utque sunt dignitatum apices maximi licere sibi cuncta existimantes, et ad supplicandum contrarios exturbandosque meliores pronius inclinati, bene vestitos oderat et eruditos, et opulentos, et nobiles: et fortibus detrahebat, ut solus videretur bonis artibus eminere: quo vitio exarsisse Principem legimus Hadrianum.

11. Arguebat hic idem Princeps timidos saepius, maculosos tales adpellans et sordidos, et intra sortem humilem amandandos: ad pavores irritos aliquoties abiectius pallens, et quod nusquam erat ima mente formidans. 12. Quo intellecto magister officiorum Remigius, cum eum ex incidentibus ira fervere sentiret, fieri motus quosdam barbaricos inter alia subserebat: hocque ille audito, quia timore mox frangebatur, ut Antoninus Pius erat serenus et clemens. 13. Iudices numquam consulto malignos elegit: sed si semel promotos agere didicit immaniter, Lycurgos invenisse se praedicabat et Cassios, columina Iustitiae prisca: scribensque hortabatur adsidue, ut noxas vel leves acerbius vindicarent. 14. Nec adflictis, si fors ingruisset inferior, erat ullum in Principis benignitate perfugium: quod semper ut agitato mari iactatis, por-

tus patuit exoptatus. *Finis enim iusti imperii, ut sapientes docent, utilitas obedientium aestimatur et salus.*

IX. 1. Consentaneum est venire post haec ad eius actus sequendos recte sentientibus et probandos: cum quibus si reliqua temperasset, vixerat ut Traianus et Marcus. In provinciales admodum parcus, tributorum ubique molliens sarcinas: oppidorum et limitum conditor tempestivus: militaris disciplinae censor eximius, in hoc tantum deerrans, quod, cum gregariorum etiam levia puniret errata, potiorum ducum flagitia progredi sinebat in maius, ad querelas in eos notas aliquoties obsurdescens: unde Britannici strepitus, et Africanae clades, et vastitas emersit Illyrici.

2. Omni pudicitiae cultu domi castus et foris, nullo contagio conscientiae violatus obscenae, nihil incestum: hancque ob causam tamquam retinaculis petulantiam frenarat aulae regalis: quod custodire facile potuit, necessitudinibus suis nihil indulgens, quas aut in otio reprimebat, aut mediocriter honoravit, absque fratre, quem temporis compulsus angustiis, in amplitudinis suae societatem adsumpsit.

3. Scrupulosus in deferendis potestatibus celsis: nec imperante eo provinciam nummularius rexit, aut administratio venumdata, nisi inter [initia] ut solent occupationis spe vel impune quaedam scelesta committi.

4. Ad inferenda propulsandaque bella sollertissimus, cautus: aestu Martii pulveris induratus; boni, pravique suasor et dissuasor admodum prudens; militaris rei ordinum scrutantissimus: scribens decore, venusteque pingens et fingens, et novorum inventor armorum: memoria sermoneque incitato quidem, sed raro, facundiae proximo vigens; amator munditiarum, laetusque non profusis epulis sed excultis.

5. Postremo hoc moderamine principatus inclaruit, quod inter religionum diversitates medius stetit, nec quemquam inquietavit, neque, ut hoc coleretur, imperavit aut illud: nec interdictis minacibus subiectorum cervicem ad id, quod ipse coluit inclinabat, sed intemeratas reliquit has partes, ut reperit.

6. Corpus eius lacertosum et validum, capilli fulgor colorisque nitor, cum oculis caesiis semper obliquum intuentis et torvum, atque pulchritudo staturae, lineamentorumque recta compago, maiestatis regiae decus implebat.

X. 1. Post conclamata Imperatoris suprema, corpusque curatum ad sepulturam, ut missum Constantinopolim inter divorum reliquias humaretur: suspenso instante procinctu, anceps rei timebatur eventus cohortibus Gallicanis, quae non semper dicatae legitimorum Principum fidei, velut imperiorum arbitrae, ausurae novum quiddam in tempore sperabantur: hoc tentandae novitati res adiuvante, quod gestorum ignarus etiamtum Gratianus agebat tum apud Treveros, ubi profecturus eum morari disposuerat pater. 2. Cum negotium in his esset angustiis, et tamquam in eadem navi futuri periculorum, si accidissent, participes, omnes eadem formidarent: sedit summatum consilio, avulso ponte, quem compaginarat ante necessitas invadens terras hostiles, ut superstitis Valentiniani mandato Merobaudes protinus acciretur. 3. Hocque ille; ut erat sollertis ingenii, quod evenerat ratus, aut forte doctus ab eo, per quem vocabatur, rupturum concordiae iura Gallicanum militem suspicatus, missam ad se tesseram finxit redeundi cum eo ad observandas Rheni ripas, quasi furore barbarico crudescente: utque erat secrete mandatum, Sebastianum Principis adhuc ignorantem excessum, longius amandavit, quietum quidem virum et placidum, sed militari favore sublatum, ideo maxime tunc cavendum.

4. Reverso itaque Merobaude, altiore cura prospectum, expedito consilio Valentinianus puer defuncti filius tum quadrimus, vocaretur in Imperium cooptandus, centesimo lapide disparatus degensque cum Iustina matre in villa, quam Murocinctam adpellant. 5. Hocque concinenti omnium sententia confirmato, Cerealis avunculus eius ocius missus, eumdem puerum lectica impositum duxit in castra: sextoque die post parentis obitum Imperator legitime declaratus, Augustus nuncupatur more sollemni. 6. Et licet, cum haec agerentur, Gratianum indigne laturum existimantes, absque sui permissu Principem alium institutum: postea metus sollicitudine discussa vixere securius, quod ille, ut erat benivolus et peritus, consanguineum pietate nimia dilexit et educavit.

AMMIANI MARCELLINI
RERUM GESTARUM
LIBER XXXI.

Caedis Valentis A. et cladis a Gothis inferendae prodigia. C. I. De Hunnorum, et Alanorum, aliarumque Scythiae Asiaticae gentium sedibus et moribus. II. *Hunni Alanos Tanaitas armis aut pactis sibi adiungunt, Gothosque invadunt, ac suis sedibus pellunt.* III. *Pars maior Gothorum cognomine Thervingorum finibus suis expulsa permissu Valentis a Romanis transportatur in Thraciam, obsequium et auxilia pollicita. Greuthungi quoque, pars altera Gothorum, furtim ratibus Histrum transeunt.* IV. *Thervingi fame et inopia pressi ac pessime habiti, ducibus Alavivo et Fritigerno a Valente deficiunt, ac Lupicinum cum suis fundunt.* V. *Sueridus et Colias Gothorum optimates, una cum suis prius recepti, cur rebellaverint, et caesis Hadrianopolitanis, Fritigerno se adiunxerint, ad diripiendas Thracias conversi.* VI. *Profuturus et Traianus ac Richomeres pugnant aequo Marte cum Gothis.* VII. *Clausi intra Aemimontanas*

Gothi, deinde a Romanis emissi, Thraciam rapinis, caedibus, stupris, incendiisque foedant, et Barzimerem scutariorum tribunum interficiunt. VIII. *Frigeridus dux Gratiani Farnobium optimatem cum multis Gothis et Taifalis caedit: reliquis vita et agri circa Padum dati.* IX. *Lentienses Alamanni a Gratiani A. ducibus proelio superati, rege Priario etiam interfecto; et post deditionem datis Gratiano tironibus, domum redire permissi.* X. *Sebastianus Gothos spoliis onustos apud Beroeam inopinantes concidit: paucos fuga servavit. Gratianus A. ad patruum Valentem properat, ei contra Gothos laturus auxilium.* XI. *Valens A. ante adventum Gratiani cum Gothis pugnare constituit.* XII. *Gothi omnes in unum coniuncti, nimirum Thervingi ductu Fritigerni R. et Greuthungi ducibus Alatheo et Safrace, cum Romanis acie instructa confligunt, et fuso equitatu, pedites nudatos atque confertos cum maxima strage in fugam coniiciunt. Valens occisus nusquam comparuit.* XIII. *Valentis A. virtutes et vitia.* XIV. *Gothi victores Hadrianopolim oppugnant, ubi thesauros suos Valens et imperatoria insignia cum praefecto et consistorianis reliquerat: et omnia frustra experti discedunt.* XV. *Gothi, Hunnorum Alanorumque copiis auro sibi adiunctis, frustra Constantinopolim tentant. Qua arte Iulius, magister militum trans Taurum, Orientales provincias Gothis exoneraverit.* XVI.

Interea et Fortunae volucris rota, adversa prosperis semper alternans, Bellonam furiis in societatem adscitis armabat, maestosque transtulit ad Orientem eventus, quos adventare praesagiorum fides clara monebat et portentorum. 2. Post multa enim, quae vates auguresque praedixere veridice, resultabant canes ululantibus lupis, et querulum quiddam nocturnae volucres tinniebant et flebile, et squalidi Solis exortus hebetabant matutinos diei candores: et Antiochiae per rixas tumultusque vulgares id in consuetudinem venerat, ut quisque vim se pati existimaret, *Vivus ardeat Valens*, licentius clamitaret: vocesque praeconum audiebantur adsidue, mandantium congeri ligna ad Valentini lavacri succensionem, studio ipsius Principis conditi. 3. Quae hunc illi impendere exitum vitae modo non aperte loquendo monstrabant. Super

his larvale simulacrum Armeniae regis, et miserabiles umbrae paullo ante in negotio Theodori caesorum, per quietem stridendo carmina quaedam nimium horrenda, multos diris terroribus agitabant. 4. Vagula gurgulione confecto exanimis visa est iacens: cuius mors publicorum funerum aerumnas indicabat amplas et pervulgatas. Denique cum Chalcedonos subverterentur veteres muri, ut apud Constantinopolim aedificaretur lavacrum, ordine resoluto saxorum, in quadrato lapide, qui structura latebat in media, hi Graeci versus incisi reperti sunt, futura plene pandentes:

5. *Ἀλλ' ὁπόταν νύμφαι δροσερῇ κατὰ ἄστυ χορείῃ*
Τερπόμεναι στρέψωνται ἐϋστεφέας κατ' ἀγυιάς,
Καὶ τεῖχος λουτροῖο πολύστονον ἔσσεται ἄλκαρ,
Δὴ τότε μυρία φῦλα πολυσπερέων ἀνθρώπων
Ἴστρου καλλιρόοιο πόρον περάοντα σὺν αἰχμῇ,
Καὶ σκυθικὴν ὀλέσει χώρην καὶ μυσίδα γαῖαν,
Παιονίης δ' ἐπιβάντα σὺν ἐλπίσι μαινομένῃσιν
Αὐτοῦ καὶ βιότοιο τέλος καὶ δῆρις ἐφέξει.

II. 1. Totius autem sementem exitii et cladum originem diversarum, quas Martius furor incendio solito miscendo cuncta concivit, hanc comperimus causam. Hunnorum gens, monumentis veteribus leviter nota, ultra paludes Maeoticas glacialem oceanum accolens, omnem modum feritatis excedit. 2. Ubi quoniam ab ipsis nascendi primitiis infantum ferro sulcantur altius genae, ut pilorum vigor tempestivus emergens corrugatis cicatricibus hebetetur senescunt imberbes absque ulla venustate, spadonibus similes: compactis omnes firmisque membris, et opimis cervicibus: prodigiosae formae et pandi, ut bipedes existimes bestias, vel quales in commarginandis pontibus effigiati stipites dolantur incompte. 3. In hominum autem figura licet insuavi ita visi sunt asperi, ut neque igni, neque saporatis indigeant cibis, sed radicibus herbarum agrestium et semicruda cuiusvis pecoris carne vescan-

tur, quam inter femora sua et equorum terga subsertam, fotu calefaciunt brevi. 4. Aedificiis nullis umquam tecti: sed haec velut ab usu communi discreta sepulchra declinant. Nec enim apud eos vel arundine fastigatum reperiri tugurium potest. Sed vagi montes peragrantes et silvas, pruinas, famem, sitimque perferre ab incunabulis adsuescunt. Peregre tecta nisi adigente maxima necessitate non subeunt; nec enim apud eos securos existimant esse sub tectis. 5. Indumentis operiuntur linteis, vel ex pellibus silvestrium murium consarcinatis: nec alia illis domestica vestis est, alia forensis. Sed semel obsoleti coloris tunica collo inserta non ante deponitur aut mutatur, quam diuturna carie in pannulos defluxerit defrustata. 6. Galeris incurvis capita tegunt: hirsuta crura coriis munientes haedinis: eorumque calcei formulis nullis aptati, vetant incedere gressibus liberis. Qua causa ad pedestres parum accommodati sunt pugnas: verum equis prope adfixi, duris quidem, sed deformibus, et muliebriter iisdem nonnumquam insidentes, funguntur muneribus consuetis. Ex ipsis quivis in hac natione pernox et perdius emit et vendit, cibumque sumit et potum, et inclinatus cervici angustae iumenti, in altum soporem adusque varietatem effunditur somniorum. 7. Et deliberatione super rebus proposita seriis, hoc habitu omnes in commune consultant. Aguntur autem nulla severitate regali, sed tumultuario optimatum ductu contenti, perrumpunt, quidquid inciderit. 8. Et pugnant nonnumquam lacessiti, sed ineuntes proelia cuneatim variis vocibus sonantibus torvum. Utque ad pernicitatem sunt leves et repentini; ita subito de industria dispersi vigescunt, et incomposita acie cum caede vasta discurrunt: nec invadentes vallum, nec castra inimica pilantes prae nimia rapiditate cernuntur. 9. Eoque omnium acerrimos facile dixeris bellatores, quod procul missilibus telis, acutis

ossibus pro spiculorum acumine arte mira coagmentatis, sed distinctis: cominus ferro sine sui respectu confligunt, hostesque, dum mucronum noxias observant, contortis laciniis illigant, ut laqueatis resistentium membris equitandi vel gradiendi adimant facultatem 10. Nemo apud eos arat, nec stivam aliquando contingit. Omnes enim sine sedibus fixis, absque lare vel lege, aut ritu stabili dispalantur, semper fugientium similes: cum carpentis, in quibus habitant: ubi coniuges taetra illis vestimenta contexunt, et coëunt cum maritis, et pariunt, ed adusque pubertatem nutriunt pueros. Nullusque apud eos interrogatus, respondere, unde oritur, potest, alibi conceptus, natusque procul, et longius educatus. 11. Per indutias infidi, inconstantes, ad omnem auram incidentis spei novae perquam mobiles, totum furori incitatissimo tribuentes. Inconsultorum animalium ritu, quid honestum inhonestumve sit, penitus ignorantes: flexiloqui et obscuri, nullius religionis vel superstitionis reverentia aliquando districti:. auri cupidine immensa flagrantes: adeo permutabiles, et irasci faciles, ut eodem aliquoties die a sociis nullo irritante saepe desciscant, itidemque propitientur nemine leniente.

12. Hoc expeditum indomitumque hominum genus, externa praedandi aviditate flagrans immani, per rapinas finitimorum grassatum et caedes, adusque Alanos pervenit, veteres Massagetas: qui unde sint, vel quas incolant terras (quoniam huc res prolapsa est) consentaneum est demonstrare, geographica perplexitate monstrata, quae diu multa luda ...., et varia, tandem reperit veritatis interna .. * .. * .. ad ..

13. Hister advenarum magnitudine fluenti Sauromatas praetermeat adusque amnem Tanaim pertinentes, qui Asiam terminat ab Europa. Hoc transito, in immensum extentas Scythiae solitudines Alani inhabitant, ex montium adpellatione cognominati, paul

latimque nationes conterminas crebritate victoriarum attritas ad gentilitatem sui vocabuli traxerunt ut Persae. 14. Inter hos Neuri mediterranea incolunt loca, vicini verticibus celsis, quos praeruptos geluque torpentes aquilones adstringunt. Post quos Budini sunt, et Geloni perquam feri, qui detractis peremptorum hostium cutibus indumenta sibi, equisque tegmina conficiunt, bellatrix gens. Gelonis Agathyrsi collimitant, interstincti colore caeruleo corpora simul et crines: et humiles quidem minutis atque raris, nobiles vero latis, fucatis et densioribus notis. 15. Post hos Melanchlaenas et Anthropophagos palari accepimus per diversa, humanis corporibus victitantes: quibus ob haec alimenta nefanda desertis, finitimi omnes longa petiere terrarum. Ideoque plaga omnis Orienti aestivo obiecta, usque dum venitur ad Seras, inhabitabilis mansit. 16. Parte alia prope Amazonum sedes Alani sunt Orienti acclines, diffusi per populosas gentes et amplas, Asiaticos vergentes in tractus, quas dilatari adusque Gangen accepi fluvium, intersecantem terras Indorum, mareque inundantem australe.

17. Ibi partiti per utramque mundi plagam Alani (quorum gentes varias nunc recensere non refert) licet dirempti spatiis longis, per pagos, ut Nomades, vagantur immensos: aevi tamen progressu ad unum concessere vocabulum, et summatim omnes Alani cognominantur * mores et media et efferatam vivendi, sed iam immaturam. * 18. Nec enim ulla sunt illisce tuguria, aut versandi vomeris cura, sed carne et copia victitant lactis, plaustris supersidentes, quae operimentis curvatis corticum per solitudines conferunt sine fine distentas. Cumque ad graminea venerint, in orbiculatam figuram locatis sarracis ferino ritu vescuntur: absumptisque pabulis, velut carpentis civitates impositas vehunt, maresque supra cum feminis coëunt, et nascuntur in his et educantur infantes: et

habitacula sunt haec illis perpetua; et quocumque ierint, illic genuinum existimant larem. 19. Armenta prae se agentes cum gregibus pascunt: maximeque equini pecoris est eis sollicitior cura. Ibi campi semper herbescunt, intersitis pomiferis locis: atque ideo transeuntes quolibet, nec alimentis nec pabulis indigent: quod efficit humectum solum et crebri fluminum praetermeantium cursus. 20. Omnis igitur aetas et sexus imbellis circa vehicula ipsa versatur, muniisque distringitur mollibus: iuventus vero equitandi usu a prima pueritia coalescens, incedere pedibus existimat vile: et omnes multiplici disciplina prudentes sunt bellatores. Unde etiam Persae, qui sunt originitus Scythae, pugnandi sunt peritissimi.

21. Proceri autem Alani paene sunt omnes et pulchri, crinibus mediocriter flavis, oculorum temperata torvitate terribiles, et armorum levitate veloces, Hunnisque per omnia suppares, verum victu mitiores et cultu: latrocinando et venando adusque Maeotica stagna et Cimmerium Bosporon, itidemque Armenios discurrentes et Mediam. 22. Utque hominibus quietis et placidis otium est voluptabile; ita illos pericula iuvant et bella. Iudicatur ibi beatus, qui in proelio profuderit animam: senescentes enim et fortuitis mortibus mundo digressos, ut degeneres et ignavos conviciis atrocibus insectantur: nec quidquam est, quod elatius iactent, quam homine quolibet occiso: proque exuviis gloriosis, interfectorum avulsis capitibus detractas pelles pro phaleris iumentis accommodant bellatoriis. 23. Nec templum apud eos visitur, aut delubrum, ne tugurium quidem culmo tectum cerni usquam potest: sed gladius barbarico ritu humi figitur nudus, eumque ut Martem, regionum, quas circumcircant, praesulem verecundius colunt. 24. Futura miro praesagiunt modo: nam rectiores virgas vimineas colligentes, easque cum incantamentis quibus-

dam secretis praestituto tempore discernentes, aperte, quid protendatur, norunt. 25. Servitus quid sit ignorabant, omnes generoso semine procreati: iudicesque etiam nunc eligunt, diuturno bellandi usu spectatos. Sed ad reliqua textus propositi revertamur.

III. 1. Igitur Hunni pervasis Alanorum regionibus, quos Greuthungis confines Tanaitas consuetudo nominavit, interfectisque multis et spoliatis, reliquos sibi concordandi fide pacta iunxerunt: eisque adiunctis, confidentius Ermenrichi late patentes et uberes pagos repentino impetu perruperunt, bellicosissimi regis, et per multa variaque fortiter facta vicinis nationibus formidati. 2. Qui vi subitae procellae perculsus, quamvis manere fundatus et stabilis diu conatus est, impendentium tamen diritatem augente vulgatius fama, magnorum discriminum metum voluntaria morte sedavit. 3. Cuius post obitum rex Vithimiris creatus restitit aliquantisper Alanis, Hunnis aliis fretus, quos mercede sociaverat partibus suis. Verum post multas, quas pertulit clades, animam effudit in proelio, vi superatus armorum. Cuius parvi filii Viderichi nomine curam susceptam Alatheus tuebatur et Saphrax, duces exerciti et firmitate pectorum noti: qui cum tempore arcto praeventi abiecissent fiduciam repugnandi, cautius discedentes ad amnem Danastum pervenerunt, inter Histrum et Borysthenem per camporum ampla spatia diffluentem. 4. Haec ita praeter spem accidisse doctus Athanaricus Thervingorum iudex (in quem, ut ante relatum est, ob auxilia missa Procopio dudum Valens commoverat signa) stare gradu fixo tentabat, surrecturus in vires, si ipse quoque lacesseretur, ut caeteri. 5. Castris denique prope Danasti margines ac Greuthungorum vallem longius opportune metatis, Munderichum ducem postea limitis per Arabiam, cum Lagarimano et optimatibus aliis adusque vicesimum lapidem misit,

hostium speculaturos adventum, ipse aciem nullo turbante interim struens. 6. Verum longe aliter, quam rebatur, evenit. Hunni enim (ut sunt in coniectura sagaces) multitudinem esse longius aliquam suspicati, praetermissis quos viderant, in quietem tamquam nullo obstante compositis, rumpente noctis tenebras luna vado fluminis penetrato, id quod erat potissimum elegerunt: et veriti, ne praecursorius index procul agentes absterreat, Athanaricum ipsum ictu petivere veloci. 7. Eumque stupentem ad impetum primum, amissis quibusdam suorum, coëgerunt ad effugia properare montium praeruptorum. Qua rei novitate maioreque venturi pavore constrictus, a superciliis Gerasi fluminis adusque Danubium Taifalorum terras praestringens, muros altius erigebat: hac lorica diligentia celeri consummata, in tuto locandam securitatem suam existimans et salutem. 8. Dumque efficax opera suscitatur, Hunni passibus eum citis urgebant: et iam oppresserant adventantes, ni gravati praedarum onere destitissent.

Fama tamen late serpente per Gothorum reliquas gentes, quod inusitatum antehac hominum genus modo ruens ut turbo montibus celsis, ex abdito sinu coortum adposita quaeque convellit, et corrumpit: populi pars maior, quae Athanaricum attenuata necessariorum penuria deseruerat, quaeritabat domicilium remotum ab *omni notitia* barbarorum, diuque deliberans, quas eligeret sedes, cogitavit Thraciae receptaculum gemina ratione sibi convenientius, quod et caespitis est feracissimi, et amplitudine fluentorum Histri distinguitur a barbaris, patentibus iam peregrini fulminibus Martis: hoc quoque idem residui velut mente cogitavere communi.

(A. C. 376.)

IV. 1. Itaque duce Alavivo ripas occupavere Da-

nubii: missisque oratoribus ad Valentem, suscipi se humili prece poscebant, et quiete victuros se pollicentes, et daturos, si res flagitasset, auxilia. 2. Dum aguntur haec in externis, novos maioresque solitis casus versare gentes Arctoas, rumores terribiles diffuderunt: per omne, quidquid ad Pontum a Marcomannis praetenditur, et Quadis, multitudinem barbaram abditarum nationum vi subita sedibus pulsam, circa flumen Histrum vagari cum caritatibus suis disseminantes. 3. Quae res adspernanter a nostris inter initia ipsa accepta est, hanc ob causam, quod illis tractibus non nisi peracta aut sopita audiri procul agentibus consueverant bella. 4. Verum pubescente iam fide gestorum, cui robur adventus gentilium addiderat legatorum, precibus et obtestatione petentium citra flumen suscipi plebem extorrem: negotium laetitiae fuit potius, quam timori, eruditis adulatoribus in maius fortunam Principis extollentibus: quod ex ultimis terris tot tirocinia trahens ei nec opinanti offerret, ut collatis in unum suis et alienigenis viribus invictum haberet exercitum, et pro militari supplemento, quod provinciatim annuum pendebatur, thesauris accederet auri cumulus magnus. 5. Hacque spe mittuntur diversi, qui cum vehiculis plebem transferant truculentam. Et navabatur opera diligens, ne qui Romanam rem eversurus derelinqueretur, vel quassatus morbo letali. Proinde permissu Imperatoris transeundi Danubium copiam colendique adepti Thraciae partes, transfretabantur in dies et noctes, navibus ratibusque et cavatis arborum alveis agminatim impositi: atque per amnem longe omnium difficillimum, imbriumque crebritate tunc auctum, ob densitatem nimiam contra ictus aquarum nitentes quidam et natare conati, hausti sunt plures.

6. Ita turbido instantium studio orbis Romani pernicies ducebatur. Illud sane neque obscurum est ne

que incertum, infaustos transvehendi barbaram plebem ministros, numerum eius comprehendere calculo saepe tentantes, conquievisse frustratos: quem qui scire velit (ut eminentissimus memorat vates) Libyci velit aequoris idem discere, quam multa zephyro truduntur harenae. 7. Reviviscant tandem memoriae veteres, Medicas acies ductantes ad Graeciam: quae dudum Hellespontum occupantes, et discidio quodam fabrili maris, ubi montonis * pede quaesitum exponunt et turmatim apud Doriscum exercitus recensentur, concordante omni posteritate ut fabulosae sunt lectae. 8. Nam postquam innumerae gentium multitudines per provincias circumfusae, pandentesque se in spatia ampla camporum, regiones omnes et cuncta opplevere montium iuga, fides quoque vetustatis recenti documento firmata est. Et primus cum Alavivo suscipitur Fritigernus, quibus et alimenta pro tempore et subigendos agros tribui statuerat Imperator.

9. Per id tempus nostri limitis reseratis obicibus atque, ut Aetnaeas favillas armatorum agmina diffundente barbaria; cum difficiles necessitatum articuli correctores rei militaris poscerent aliquos claritudine gestarum rerum notissimos: quasi laevo quodam numine diligente, in unum quaesiti potestatibus praefuere castrensibus homines maculosi: quibus Lupicinus antistabat et Maximus, alter per Thracias Comes, dux alter exitiosus, ambo aemulae temeritatis. 10. Quorum insidiatrix aviditas materia malorum omnium fuit. Nam (ut alia omittamus, quae memorati, vel certe sinentibus iisdem alii perditis rationibus in commeantes peregrinos adhuc innoxios deliquerunt) illud dicetur (quod nec apud sui periculi iudices absolvere ulla poterat venia) triste et inauditum. 11. Cum traducti barbari victus inopia vexarentur, turpe commercium duces invisissimi cogitarunt: et quantos undique insatiabilitas colligere potuit canes,

pro singulis dederunt mancipiis, inter quae [et filii] ducti sunt optimatum.

12. Per hos dies interea etiam Vithericus Greuthungorum rex cum Alatheo et Saphrace, quorum arbitrio regebatur, itemque Farnobio, propinquans Histri marginibus, ut simili susciperetur humanitate obsecravit Imperatorem legatis propere missis. 13. Quibus, ut communi rei conducere videbatur, repudiatis, et quid capesserent anxiis: Athanaricus paria pertimescens abscessit, memor, Valentem dudum cum foederaretur concordia despexisse, adfirmantem se religione devinctum, ne calcaret solum aliquando Romanum, hacque causatione Principem firmare pacem in medio flumine coëgisse: quam simultatem veritus ut adhuc durantem, ad Caucalandensem locum altitudine silvarum inaccessum et montium, cum suis omnibus declinavit, Sarmatis inde extrusis.

V. 1. At vero Thervingi iamdudum transire permissi, prope ripas etiamtum vagabantur, duplici impedimento adstricti, quod ducum dissimulatione perniciosa nec victui congruis sunt adiuti, et tenebantur consulto, nefandis nundinandi commerciis. 2. Quo intellecto, ad perfidiam instantium malorum subsidium vertendi mussabant: et Lupicinus, ne iam deficerent, pertimescens, eos admotis militibus adigebat ocius proficisci.

3. Id tempus opportunum nacti Grethungi, cum alibi militibus occupatis, navigia ultro citroque discurrere solita transgressum eorum prohibentia quiescere prospexissent, ratibus transiere male contextis, castraque a Fritigerno locavere longissime.

4. At ille genuina praevidendi sollertia venturos muniens casus, ut et imperiis obediret et regibus validis iungeretur, incedens segnius, Marcianopolim tarde pervenit itineribus lentis. Ubi aliud accessit atrocius, quod arsuras in commune exitium faces furiales ac-

cendit. 5. Alavivo et Fritigerno ad convivium corrogatis, Lupicinus ab oppidi moenibus barbaram plebem opposito milite procul arcebat, introire ad comparanda victui necessaria, ut ditioni nostrae obnoxiam et concordem, per preces adsidue postulantem: ortisque maioribus iurgiis inter habitatores et vetitos, adusque necessitatem pugnandi est ventum. Efferatique acrius barbari, cum necessitudines hostiliter rapi sentirent, spoliarunt interfectam militum manum. 6. Quod accidens idem Lupicinus latenti nuntio doctus, dum in nepotali mensa ludicris concrepantibus diu discumbens vino marcebat et somno: futuri coniiciens exitum, satellites omnes, qui pro praetorio honoris et tutelae causa duces praestolabantur, occidit. 7. Hocque populus, qui muros obsidebat, dolenter accepto, ad vindictam detentorum regum, ut opinabatur, paullatim augescens, multa minabatur et saeva. Utque erat Fritigernus expediti consilii, veritus, ne teneretur obsidis vice cum caeteris, exclamavit, graviore pugnandum exitio, ni ipse ad leniendum vulgus sineretur exire cum sociis: quod arbitratum humanitatis specie ductores suos occisos, in tumultum exarsit. Hocque impetrato egressi omnes, exceptique cum plausu et gaudiis, adscensis equis evolarunt, moturi incitamenta diversa bellorum. 8. Haec ubi fama rumorum nutrix maligna dispersit, urebatur dimicandi studio Thervingorum natio omnis: et inter metuenda multa, periculorumque praevia maximorum, vexillis de more sublatis, auditisque triste sonantibus classicis, iam turmae praedatoriae concursabant, pilando villas et incendendo, vastisque cladibus, quidquid inveniri poterat, permiscentes.

9. Adversus quos Lupicinus, properatione tumultuaria coactis militibus, temere magis quam consulte progressus, in nono ab urbe milliario stetit paratus ad decernendum. Barbarique, hoc contemplato, globos

irrupere nostrorum incautos, et parmas suppositis corporibus illidendo, obvios hastis perforabant et gladiis: furoreque urgente cruento, et tribuni et pleraque pars armatorum periere signis ereptis, praeter ducem infaustum, qui ad id solum inventus, ut confligentibus aliis proriperet ipse semet in fugam, urbem cursu concito petiit. Post quae hostes armis induti Romanis, nullo vetante ver varia grassabantur.

10. Et quoniam ad has partes post multiplices ventum est actus, id lecturos (si qui erunt umquam) obtestamur, ne quis a nobis scrupulose gesta vel numerum exigat peremptorum, qui comprehendi nullo genere potuit. Sufficiet enim, veritate nullo velata mendacio, ipsas rerum digerere summitates: cum explicandae rerum memoriae ubique debeatur integritas fida. 11. Negant antiquitatum ignari tantis malorum tenebris obfusam aliquando fuisse rem publicam, sed falluntur malorum recentium stupore confixi. Namque, si superiores vel recens praeteritae evolvantur aetates, tales tamque tristes rerum motus saepe contigisse monstrabunt. 12. Inundarunt Italiam ex abditis Oceani partibus Teutones repente cum Cimbris: sed post inflictas rei Romanae clades immensas, ultimis proeliis per duces amplissimos superati, quid potestas Martia de habitu prudentiae valeat, radicitus exstirpati discriminibus didicere supremis. 13. Marco itidem moderante Imperium, unum spirando vesania gentium dissonarum, post bellorum fragores immensos, post * eri urbium captarum et direptarum et pessum * concitas proratoris * interitus, partes eorum exiguas reliquisset intactas. 14. Verum mox post calamitosa dispendia res in integrum sunt restitutae: hac gratia, quod nondum solutioris vitae mollitie sobria vetustas infecta, nec ambitiosis mensis, nec flagitiosis quaestibus inhiabat: sed unanimanti ardore summi et infimi inter se congruentes, ad spe-

ciosam pro re publica mortem, tamquam ad portum aliquem tranquillum properabant et placidum.

15. Duobus navium millibus perrupto Bosporo et littoribus Propontidis Scythicarum gentium catervae transgressae, ediderunt quidem acerbas terra marique strages: sed amissa suorum parte maxima reverterunt. 16. Ceciderunt dimicando cum barbaris Imperatores Decii, pater et filius. Obsessae Pamphyliae civitates, insulae populatae complures; inflammata Macedonia: omnis diu multitudo Thessalonicam circumsedit, itidemque Cyzicum. Anchialos capta, et tempore eodem Nicopolis, quam indicium victoriae contra Dacos Traianus condidit Imperator. 17. Post clades acceptas illatasque multas et saevas, excisa est Philippopolis, centum hominum millibus (nisi fingunt annales) intra moenia iugulatis. Vagati per Epirum Thessaliamque et omnem Graeciam licentius hostes externi: sed adsumpto in imperium Claudio glorioso ductore, et eodem honesta morte praerepto, per Aurelianum acrem virum et severissimum noxarum ultorem pulsi, per longa saecula siluerunt immobiles: nisi quod postea latrocinales globi vicina cum sui exitio rarius incursabant. Verum ea persequar, unde diverti.

VI. 1. Hoc gestorum textu circumlato nuntiis densis, Sueridus et Colias, Gothorum optimates, cum populis suis longe ante suscepti, et curare apud Hadrianopolim hiberna dispositi, salutem suam ducentes antiquissimam omnium, otiosis animis accidentia cuncta contuebantur. 2. Verum Imperatoris litteris repente perlatis, quibus transire iussi sunt in Hellespontum, viaticum, cibum, biduique dilationem tribui sibi sine tumore poscebant. Quod civitatis magistratus ferens indigne (succensebat enim iisdem ob rem suam in suburbanis vastatam) imam plebem omnem cum Fabricensibus, quorum illic ampla est multitudo, produ

ctam in eorum armavit exitium: iussisque bellicum canere buccinis, ni abirent ocius, ut statutum est, pericula omnibus minabatur extrema. 3. Quo malo praeter spem Gothi perculsi, et concito quam considerato civium adsultu perterriti, steterunt immobiles: laceratique ad ultimum detestatione atque conviciis, et tentati missilium iactibus raris, ad defectionem erupere confessam: et caesis plurimis, quos impetus deceperat petulantior, aversisque residuis et telorum varietate confixis, habitu iam Romano cadaveribus spoliatis armati, viso propius Fritigerno iunxerunt semet ut morigeri socii, urbemque clausam obsidionalibus aerumnis urgebant. In qua difficultate diutius positi, passim et promiscue ruebant: eminensque aliquorum audacia peribat inulta, multique sagittis et rotatis per fundas lapidibus interibant. 4. Tunc Fritigernus frustra cum tot cladibus colluctari homines ignaros obsidendi contemplans, relicta ibi manu sufficiente, abire negotio imperfecto suasit, *Pacem sibi esse cum parietibus* memorans, suadensque, ut populandas opimas regiones et uberes absque discrimine ullo, vacuas praesidiis etiamtum adorirentur. 5. Laudato regis consilio, quem cogitatorum norant fore socium efficacem, per Thraciarum latus omne dispersi caute gradiebantur, dediticiis vel captivis vicos uberes ostendentibus, eos praecipue, ubi alimentorum reperiri satias dicebatur: eo maxime adiumento, praeter genuinam erecti fiduciam, quod confluebat ad eos in dies ex eadem gente multitudo, dudum a mercatoribus venumdati, adiectis plurimis, quos primo transgressu necati inedia, vino exili vel panis frustis mutavere vilissimis. 6. Quibus accessere sequendarum auri venarum periti non pauci, vectigalium perferre posse non sufficientes sarcinas graves: susceptique libenti consensione cunctorum, magno usui iisdem fuere ignota peragrantibus loca, conditoria frugum occulta

et latebras hominum et receptacula secretiora monstrando. 7. Nec quidquam nisi inaccessum et devium, praeeuntibus iisdem mansit intactum. Sine distantia enim aetatis vel sexus, caedibus incendiorumque magnitudine cuncta flagrabant: abstractisque ab ipso uberum suctu parvulis et necatis, raptae sunt matres, et viduatae maritis coniuges ante oculos caesis, et puberes adultique pueri per parentum cadavera tracti sunt. 8. Senes denique multi, ad satietatem vixisse clamantes, post amissas opes cum speciosis feminis, manibus post terga contortis, defletisque gentilium favillis aedium, ducebantur extorres.

(A. C. 377.)

VII. 1. Haec ex Thraciis magno maerore accepta Valentem Principem in sollicitudines varias distraxerunt. Et confestim Victore magistro equitum misso ad Persas, ut super Armeniae statu pro captu rerum componeret impendentium: ipse Antiochia protinus egressurus, ut Constantinopolim interim peteret, Profuturum praemisit et Traianum, ambo rectores, anhelantes quidem altius, sed imbelles. 2. Qui cum ad loca venissent, ubi particulatim perque furta magis et latrocinia multitudo minui deberet hostilis, ad id, quod erat perniciosum, intempestive conversi, legiones ab Armenia ductas opposuere vesanum adhuc spirantibus barbaris, opere quidem Martio saepe recte compertas, sed impares plebi immensae, quae celsorum iuga montium occuparat et campos. 3. Hi numeri nondum experti, quid cum desperatione rabies valeret indomita, truso hoste ultra Aemimontis abscissos scopulos faucibus insedere praeruptis, ubi barbaros locis inclusos, nusquam reperientes exitum diuturna consumeret fames, et opperirentur ipsi Frigeridum ducem, cum Pannonicis et transalpinis auxiliis adventantem, quem petitu Valentis Gratianus ire disposuit

in procinctum, laturum suppetias iis, qui ad ultimum vexabantur exitium. 4. Post quem Richomeres, domesticorum tunc Comes, imperatu eiusdem Gratiani motus e Galliis, properavit ad Thracias ductans cohortes aliquas nomine tenus: quarum pars pleraque deseruerat (ut iactavere quidam) Merobaudis suasu, veriti, ne destitutae adminiculis Galliae vastarentur licenter Rheno perrupto. 5. Verum articulorum dolore Frigerido praepedito, vel certe, ut obtrectatores finxere malivoli, morbum causante, ne ferventibus proeliis interesset: universos regens ex communi sententia Richomeres Profuturo sociatur et Traiano, tendentibus prope oppidum Salices: unde haud longo spatio separatum vulgus inaestimabile barbarorum, ad orbis rotundi figuram multitudine digesta plaustrorum, tamquam intramuranis cohibitum spatiis, otio fruebatur et ubertate praedarum.

6. Praevia igitur spe meliorum Romani duces, si fors copiam attulisset, ausuri aliquid gloriosum, Gothos, quidquid molirentur, sagaciter observabant: id scilicet praestruentes, ut, si aliorsum castra movissent, quod fecere creberrime, terga ultimorum adorti plures perfoderent confisi, magnamque spoliorum averterent partem. 7. Hoc intellecto hostes, vel transfugarum indiciis docti, per quos nihil latebat incognitum, in eodem loco diu manserunt: sed oppositi exercitus metu praestricti, aliorumque militum, quos adfluere iam sperabant: tessera data gentili, per diversa prope diffusas accivere vastatorias manus, quae [iussis] optimatum acceptis, statim ut incensi malleoli, ad carraginem (quam ita ipsi adpellant) aliti velocitate regressae, incentivum audendi maiora popularibus addiderunt. 8. Nihil post haec inter partes praeter inducias laxatum est breves. Reversis enim his, quos necessitas evocarat, plebs omnis intra saeptorum ambitum etiamtum contrusa, immaniter fre-

mens, animisque concita truculentis, experiri postrema discrimina, nec principibus gentis, qui aderant, renuentibus cruditate festinabat. Et quoniam haec sole agebantur extremo, noxque adventans ad quietem invitos retinebat et maestos, capto per otium cibo, somni manserunt expertes. 9. Contra Romani his cognitis, ipsi quoque exsomnes verebantur hostes, et male sanos eorum ductores ut rabidas feras: eventum licet ancipitem, ut numero satis inferiores, prosperum tamen ob iustiorem sui causam mentibus exspectantes impavidis.

10. Candente itaque protinus die, signo ad arma capienda ex utraque parte per lituos dato, barbari, postquam inter eos ex more iuratum est, tumulosos locos adpetere tentaverunt: quo exinde per proclive rotarum modo obvios impetu convolverent acriore. Hocque viso ad suos quisque manipulos properans miles, stabili gradu consistens nec vagabatur, nec relictis ordinibus procursabat. 11. Ergo ubi utrimque acies cautius incedentes gressu steterunt immobili, torvitate mutua bellatores luminibus se contuebantur obliquis. Et Romani quidem voce undique Martia concinentes, a minore solita ad maiorem protolli, quam gentilitate adpellant barritum, vires validas erigebant. Barbari vero maiorum laudes clamoribus stridebant inconditis: interque varios sermonis dissoni strepitus leviora proelia tentabantur. 12. Iamque verutis et similibus aliis utrimque semet eminus lacessentes, ad conferendas coiere minaciter manus: et scutis in testudinum formam coagmentatis, pes cum pede collatus est. Barbarique ut reparabiles semper et celeres, ingentes clavas in nostros coniicientes ambustas, mucronesque acrius resistentium pectoribus illidentes, sinistrum cornu perrumpunt: quod inclinatum subsidialis robustissimus globus, e propinquo latere fortiter excitus, haerente iam morte

cervicibus, sustentavit. 13. Fervente igitur densis caedibus proelio, in confertos quisque promptior ruens, ritu grandinis undique volitantibus telis oppetebat et gladiis: et sequebantur equites hinc inde fugientibus occipitia lacertis ingentibus praecidentes et terga: itidemque altrinsecus pedites lapsorum, timore impeditorum, secando suffragines. 14. Et cum omnia caesorum corporibus opplerentur, iacebant inter eos quidam semianimes, spem vitae inaniter usurpando; alii glande fundis excussa, vel harundinibus armatis ferro confixi: quorumdam capita per medium frontis et verticis mucrone distincta, in utrumque humerum magno cum horrore pendebant. 15. Et pertinaci concertatione nondum lassatae, aequo Marte partes semet altrinsecus adflictabant: nec de rigore genuino quisquam remittebat, dum vires animorum alacritas excitaret. Diremit tamen interneciva certamina cedens vespero dies: et cunctis, qua quisque potuit, incomposite discedentibus, residui omnes repetunt tentoria tristiores. 16. Humatis denique pro locorum et temporis ratione honoratis quibusdam inter defunctos, reliqua peremtorum corpora dirae volucres consumpserunt, adsuetae illo tempore cadaveribus pasci, ut indicant nunc usque albentes ossibus campi. Constat tamen in numero longe minore Romanos, cum ea copiosa multitudine colluctatos, funerea multa perpessos: non tamen sine deflendis aerumnis exagitasse barbaram plebem.

VIII. 1. His casibus proeliorum ita luctuose finitis, nostri proximos Marcianopoleos petivere secessus. Gothi intra vehiculorum anfractus sponte sua contrusi, numquam exinde per dies septem egredi vel videri sunt ausi: ideoque opportunitatem milites nacti, immensas alias barbarorum catervas inter Aemimontanas angustias clauserunt aggerum obiectu celsorum: hac spe nimirum, ut inter Histrum et solitu-

dines perniciosa hostium multitudo compacta, nullosque reperiens exitus periret inedia, cunctis utilibus ad vivendum in civitates validas comportatis: quarum nullam etiamtum circumsedere conati sunt, haec et similia machinari penitus ignorantes.

2. Post quae repetivit Gallias Richomeres, ob maiorem proeliorum fremitum, qui exspectabatur, inde adminicula perducturus. Haec Gratiano quater et Merobaude consulibus agebantur, anno in autumnum vergente. 3. Inter quae Valens audito lugubri bellorum direptionumque eventu, Saturninum, equestris exercitus ad tempus cura commissa, suppetias Traiano ferentem misit et Profuturo. 4. Forteque iisdem diebus per Scythiae regiones et Moesiae omnibus, quae poterant mandi, consumptis, feritate urgente pariter et inopia, barbari [erumpere] molibus magnis ardebant. Hocque saepe tentato cum obruerentur vigore nostrorum per asperitates scruposas valide resistentium: adacti necessitate postrema, Chunorum et Alanorum aliquos ad societatem spe praedarum ingentium adsciverunt.

5. Quo cognito Saturninus (iam enim aderat et praetenturas stationesque disponebat agrarias) paullatim colligens suos, digredi parabat consilio non absurdo: ne subita multitudo, uti amnis impulsu undarum obicibus ruptis emissus, convelleret levi negotio cunctos, suspecta loca diutius observantes. 6. Deinde post reseratas angustias abitumque militis tempestivum, incomposite, qua quisque clausorum potuit, nullo vetante turbandis incubuit rebus: et vastabundi omnes per latitudines Thraciae pandebantur impune, ab ipsis tractibus, quos praetermeat Hister, exorsi, adusque Rhodopen et fretum, quod immensa disterminat maria, rapinis et caedibus sanguineque et incendiis, et liberorum corporum corruptelis omnia foedissime permiscentes. 7. Tunc erat spectare cum

gemitu facta dictu visuque praedira, attonitas metu feminas flagris concrepantibus agitari, fetibus gravidas adhuc immaturis, antequam prodirent in lucem, impia tolerantibus multa: implicatos alios matribus parvulos, et puberum audire lamenta puellarumque nobilium, quarum stringebat fera captivitas manus. 8. Post quae adulta virginitas, castitasque nuptarum ore adsecto flens ultima ducebatur, mox profanandum pudorem optans morte, licet cruciabili, praevenire. Inter quae cum belluae ritu traheretur ingenuus paullo ante dives [et liber] de Fortuna ut inclementi querebatur et caeca, quae eum puncto temporis brevi opibus exutum et dulcedine charitatum domoque extorrem, quam concidisse vidit in cinerem et ruinas, aut lacerandum membratim, aut serviturum sub verberibus et tormentis duro devovisti victori.

9. Barbari tamen, velut diffractis caveis bestiae, per spatiorum amplitudines fusius incitati, oppidum petivere nomine Dibaltum, ubi Tribunum scutariorum Barzimerem inventum cum suis, Cornutisque et aliis peditum numeris castra ponentem adsiliunt, eruditum pulvere militari rectorem. 10. Qui confestim (ut adigebat necessitas instantis exitii) iussa canere bellicum tuba, lateribus firmatis, praerupit cum promptis accinctis ad proelium: fortiterque resistendo pari pugnandi sorte discessisset, ni eum equitum adcursus complurium anhelum circumvenisset et fessum. Et ita cecidit interfectis barbarorum non paucis, quorum clades copiarum magnitudo celabat.

IX. 1. Re in hunc modum peracta, Gothi, quid postea molirentur incerti, quaeritabant Frigeridum, tamquam obicem validum, ubi reperirent, excisuri: et cultiore victu somnoque parumper adsumpto, eum sequebantur ut ferae: docti, quod Gratiani monitu reversus in Thracias, et prope Beroeam vallo metato, eventus rerum speculabatur ancipites. 2. Et hi qui-

dem ad patrandum propositum discursione rapida maturabant. Ille vero regendi conservandique militis non ignarus, id quod cogitatum est, suspicatus, vel exploratorum relatione, quos miserat, aperte instructus, per montium celsa silvarumque densitates ad Illyricum redit, erectus prosperitate nimia, quam ei fors obtulit insperata. 3. Repedando enim, congregatosque in cuneos sensim progrediens, Gothorum optimatem Farnobium cum vastatoriis globis vagantem licentius occupavit, ducentemque Taifalos nuper in societatem adhibitos: qui si dignum est dici, nostris ignotarum gentium terrore dispersis, transiere flumen direpturi vacua defensoribus loca. 4. Eorum catervis subito visis, certare comminus dux cautissimus parans, adortusque nationis utriusque grassatores minantes etiamtum acerba; trucidasset omnes ad unum, ut ne nuntius quidem cladis post adpareret, ni cum aliis multis perempto Farnobio, metuendo antehac incensore turbarum, obtestatus prece impensa superstitibus pepercisset: vivosque omnes circa Mutinam, Regiumque et Parmam Italica oppida, rura culturos exterminavit. 5. Hanc Taifalorum gentem turpem ac obscenae vitae flagitiis ita accepimus mersam, ut apud eos nefandi concubitus foedere copulentur maribus puberes; aetatis viriditatem in eorum pollutis usibus consumpturi. Porro, si qui iam adultus aprum exceperit solus vel interemerit ursum immanem, colluvione liberatur incesti.

X. 1. Haec autumno vergente in hiemem funesti per Thracias turbines converrebant: quae temporum rabies, velut cuncta cientibus Furiis, ad regiones quoque longinquas progrediens late serpebat. 2. Et iam Lentiensis Alamannicus populus, tractibus Raetiarum confinis, per fallaces discursus violato foedere dudum concepto, collimitia nostra tentabat, quae clades hinc exitiale primordium sumpsit. 3. Ex hac natione qui-

dam inter Principis armigeros militans, poscente negotio reversus in larem, ut erat in loquendo effusior, interrogantes multos, quid ageretur in palatio, docet arcessitu Valentis patrui Gratianum Orientem versus mox signa moturum: ut duplicatis viribus repellantur plagarum terminalium accolae, ad Romanorum verum excidium coniurati. 4. Quibus avide Lentienses acceptis, ipsi quoque haec quasi vicini cernentes, ut sunt veloces et rapidi, conferti in praedatorios globos, Rhenum gelu pervium pruinis Februario mense .... tendentes prope cum Petulantibus Celtae, non sine sui iactura adflictos graviter adultis viribus averterunt. 5. Verum retrocedere coacti Germani, atque noscentes exercitus pleramque partem in Illyricum, ut Imperatore mox adfuturo, praegressam, exarsere flagrantius: maioraque conceptantes, pagorum omnium incolis in unum collectis, cum quadraginta armatorum millibus, vel septuaginta, ut quidam laudes extollendo Principis iactitarunt, sublati in superbiam nostra confidentius irruperunt.

6. Quibus Gratianus cum formidine magna compertis, revocatis cohortibus, quas praemiserat in Pannonias, convocatisque aliis, quas in Galliis retinuerat dispositio prudens, Nannieno negotium dedit, virtutis sobriae duci: eique Mallobaudem iunxit pari potestate collegam, domesticorum Comitem, regemque Francorum, virum bellicosum et fortem. 7. Nannieno igitur pensante fortunarum versabiles casus, ideoque cunctandum esse censente, Mallobaudes alta pugnandi cupiditate raptatus, ut consueverat, ire in hostem differendi impatiens angebatur. 8. Proinde horrifico adversum fragore terrente, primum apud Argentariam signo per cornicines dato, concurri est coeptum: sagittarum verutorumque missilium pulsibus crebriores hinc inde sternebantur. 9. Sed in ipso proeliorum ardore infinita hostium multitudine milites visa, vi-

tantesque aperta discrimina, per calles consitas arboribus, et angustas, ut quisque potuit, dispersi, paullo postea stetere fidentius: et splendore consimili, proculque nitore fulgentes armorum, imperatorii adventus iniecere barbaris metum. 10. Qui repente versi in terga, resistentesque interdum, ne quid ultimae rationis omitterent: ita sunt caesi, ut ex praedicto numero non plus quam quinque millia, ut aestimabatur, evaderent densitate nemorum tecta, inter complures alios audaces et fortes rege quoque Priario interfecto, exitialium concitore pugnarum.

11. Hac laeti successus fiducia Gratianus erectus, iamque ad partes tendens Eoas, laevorsus flexo itinere latenter Rheno transito, spe incitatior bona, universam (si id tentanti fors adfuisset) delere statuit malefidam et turbarum avidam gentem. 12. Hocque urgentibus aliis super alios nuntiis cognito, Lentienses aerumnis populi sui ad internecionem paene deleti, et repentino Principis adventu defixi, quid capesserent ambigentes, cum neque repugnandi neque agendi aliquid aut moliendi laxamentum possent invenire vel breve, impetu celeri obsessos petiverunt inviis cautibus colles: abruptisque per ambitum rupibus insistentes, rebus caritatibusque suis, quas secum duxerant, omni virium robore propugnabant. 13. Qua difficultate perpensa, velut murorum obicibus opponendi per legiones singulas quingenteni leguntur armati, usu prudenter bellandi comperti. Qui ea re animorum aucta fiducia, quod versari inter antesignanos visebatur acriter Princeps, montes scandere nitebantur, tamquam venaticias praedas, si calcassent editiora, confestim sine certamine ullo rapturi: exorsumque proelium vergente in meridiem die, tenebrae quoque occupavere nocturnae. 14. Quippe magno utriusque partis pugnabatur exitio: caedebant cadebantque nostrorum non pauci: simul arma imperatorii comitatus

auro colorumque micantia claritudine, iaculatione ponderum densa confringebantur.

15. Etenim diu reputante Gratiano cum optimatibus, perniciosum adparebat et irritum contra asperitates aggerum prominentium intempestiva contendere pertinacia: multis (ut in tali negotio) variatis sententiis, otioso milite circumvallari placuit barbaros inedia fatigatos, quia locorum iniquitate defendebantur. 16. Verum cum obstinatione simili renitentes Germani peritique regionum petissent alios montes, his, quos ante insederant, altiores: conversus illuc cum exercitu Imperator, eadem qua antea fortitudine semitas ducentes ad ardua quaeritabat. 17. Quem Lentienses intentum iugulis suis omni perseverandi studio contemplantes, post deditionem, quam impetravere supplici prece, oblata (ut praeceptum est) iuventute valida nostris tirociniis permiscenda, ad genitales terras innoxii ire permissi sunt.

18. Hanc victoriam opportunam et fructuosam, quae gentes hebetavit occiduas, sempiterni numinis nutu Gratianus, incredibile dictu est, quanto cum vigore exserta celeritate aliorsum properans expedivit: praeclarae indolis adulescens, facundus, et moderatus, et bellicosus, et clemens: ad aemulationem lectorum progrediens Principum, dum etiamtum lanugo genis inserperet speciosa, ni vergens in ludibriosos actus natura, laxantibus proximis semet ad vana studia Caesaris Commodi convertisset, licet hic incruentus. 19. Ut enim ille, quia perimere iaculis plurimas feras spectante consueverat populo, et centum leones in amphitheatrali circulo simul emissos telorum vario genere, nullo geminato vulnere contruncavit, ultra hominem exsultavit: ita hic quoque intra saepta, quae adpellant vivaria, sagittarum pulsibus crebris dentatas conficiens bestias: incidentia multa parvi ducebat et seria: eo tempore, quo etiam si Imperium

Marcus regeret Antoninus, aegre sine collegis similibus et magna sobrietate consiliorum lenire luctuosos rei publicae poterat casus.

20. Dispositis igitur, quae pro temporum captu per Gallias res rationesque poscebant, et punito scutario proditore, qui festinare Principem ad Illyricum barbaris indicarat; Gratianus exinde digressus per castra, quibus Felicis Arboris nomen est, per Lauriacum ad opitulandum oppressae parti porrectis itineribus ire tendebat.

21. Iisdemque diebus Figerido multa atque utilia pro securitate communi sollertissime cogitanti, munireque properanti Succorum angustias, ne discursatores hostes et leves, tamquam exaestuantes vi torrentes per septemtrionales provincias fusius vagarentur; successor Maurus nomine mittitur Comes, venalis ferociae specie, et ad cuncta mobilis et incertus: idem, quem praeteritorum textu retulimus, ambigenti super corona capiti imponenda Iuliano Caesari, dum inter eius armigeros militaret ac regiam custodiret, torquem obtulisse collo abstractam. 22. Remotusque in ipsa vertigine pereuntium rerum dux cautus et diligens: cum, etiamsi dudum discessit in otium, ad procinctum reduci negotiorum magnitudine poscente deberet.

(A. C. 378.)

XI. 1. His forte diebus Valens tandem excitus Antiochia, longitudine viarum emensa venit Constantinopolim: ubi moratus paucissimos dies seditioneque popularium levi pulsatus, Sebastiano paullo ante ab Italia, ut petierat, misso, vigilantiae notae ductori pedestris exercitus cura commissa, quem regebat antea Traianus: ipse ad Melanthiada villam Caesarianam profectus, militem stipendio fovebat, et alimentis, et blanda crebritate sermonum. 2. Unde cum itinere edicto per tesseram Nicen venisset, quae statio

ita cognominatur: relatione speculatorum didicit, refertos opima barbaros praeda a Rhodopeis tractibus prope Hadrianopolim revertisse: qui motu Imperatoris cum abundanti milite cognito, popularibus iungere festinant, circa Beroeam et Nicopolim ingentibus praesidiis fixis: atque illico, ut oblatae occasionis maturitas postulabat, cum trecentenis militibus per singulos numeros lectis, Sebastianus properare dispositus est, conducens rebus publicis aliquid (ut promittebat) acturus. 3. Qui itineribus celeratis conspectus prope Hadrianopolim, obseratis vi portis iuxta adire prohibebatur: veritis defensoribus, ne captus ab hoste veniret et subornatus, atque contingeret aliquid in civitatis perniciem, quale per Actum acciderat Comitem: quo per fraudem Magnentiacis militibus capto, claustra patefacta sunt Alpium Iuliarum. 4. Agnitus tamen, licet sero, Sebastianus, et urbem introire permissus, cibo et quiete curatis pro copia, quos ductabat, sequuta luce impetu clandestino erupit: vesperaque intendente, Gothorum vastatorios cuneos prope flumen Hebrum subito visos, paullisper opertus aggeribus et frutectis, obscura nocte suspensis passibus incompositos adgressus est: adeoque prostravit, ut praeter paucos, quos morte velocitas exemerat pedum, interirent reliqui omnes: praedamque retraxit innumeram, quam nec civitas cepit, nec planities lata camporum. 5. Qua causa percitus Fritigernus, et extimescens, ne dux, ut saepe audierat, impetrabilis dispersos licenter suorum globos raptuique intentos consumeret, improvisos adoriens: revocatis omnibus prope Cabylen oppidum cito discessit, ut agentes in regionibus patulis nec inedia, nec occultis vexarentur insidiis.

6. Dum haec aguntur in Thraciis, Gratianus docto litteris patruo, qua industria superaverit Alamannos, pedestri itinere, praemissis impedimentis et sarcinis, ipse cum expeditiore militum manu permeato Danu-

bio, delatus Bononiam, Sirmium introiit: et quatriduum ibi moratus, per idem flumen ad Martis castra descendit, febribus intervallatis adflictus: in quo tractu Alanorum impetu repentino tentatus, amisit sequentium paucos.

XII. 1. Iisdemque diebus exagitatus ratione gemina Valens, quod Lentienses compererat superatos, quodque Sebastianus subinde scribens facta dictis exaggerabat: e Melanthiade signa commovit, aequiparare facinore quodam egregio adulescentem properans filium fratris, cuius virtutibus urebatur: ducebatque multiplices copias nec contemnendas, nec segnes: quippe etiam veteranos iisdem iunxerat plurimos: inter quos et honoratiores alii, et Traianus procinctus est, paullo ante Magister armorum. 2. Et quoniam exploratione sollicita cognitum est, cogitare hostes fortibus praesidiis itinera claudere, per quae commeatus necessarii portabantur: occursum est huic conatui competenter, ad retinendas opportunitates angustiarum, quae prope erant, peditibus sagittariis et equitum turma citius missa. 3. Triduoque proximo, cum barbari gradu incederent leni, et metuentes eruptionem per devia, quindecim millibus passuum a civitate discreti stationem peterent Nicen: incertum, quo errore, procursatoribus omnem illam multitudinis partem, quam viderant, in numero decem millium esse firmantibus: Imperator procaci quodam calore perculsos iisdem occurrere festinabat. 4. Proinde agmine quadrato incedens prope suburbanum Hadrianopoleos venit: ubi vallo sudibus fossaque firmato, Gratianum impatienter opperiens, Richomerem Comitem domesticorum suscepit ab eodem Imperatore praemissum cum litteris, ipsum quoque venturum mox indicantibus. 5. Quarum textu oratus, ut praestolaretur paullisper periculorum participem, neve abruptis discriminibus temere semet committeret solum: adhibitis

in consilium potestatibus variis, quid facto opus esset, deliberabat. 6. Et cum Sebastiano auctore quidam protinus eundum ad certamen urgerent: Victor nomine Magister equitum, Sarmata, sed cunctator et cautus, eadem sentientibus multis, imperii socium exspectari censebat: ut, incrementis exercitus Gallicani adscitis, opprimeretur levius tumor barbaricus flammans. 7. Vicit tamen funesta Principis destinatio, et adulabilis quorumdam sententia regiorum: qui, ne paene iam partae victoriae (ut opinabantur) consors fieret Gratianus, properari cursu celeri suadebant.

8. Et dum necessaria parabantur ad decernendum, Christiani ritus presbyter (ut ipsi adpellant), missus a Fritigerno legatus cum aliis humilibus venit ad Principis castra: susceptusque leniter, eiusdemque ductoris obtulit scripta, petentis propalam, ut sibi suisque, quos extorres patriis laribus rapidi ferarum gentium exegere discursus, habitanda Thracia sola cum pecore omni concederetur et frugibus: hoc impetrato, spondentis perpetuam pacem. 9. Praeter haec idem Christianus, ut conscius arcanorum et fidus, secretas alias eiusdem regis obtulit litteras, qui astu et ludificandi varietate nimium sollers, docebat Valentem quasi mox amicus futurus et socius, aliter se popularium saevitiam mollire non posse, vel ad conditiones rei Romanae profuturas allicere, nisi subinde armatum iisdem iuxta monstraret exercitum, et timore imperatorii nominis intentato, eos a pernicioso pugnandi revocaret ardore. Et legati quidem ut ambigui frustra habiti discesserunt.

10. Exoriente vero aurora diei, quem quintum Iduum Augustarum numerus ostendit annalis, signa praepropere commoventur, impedimentis et sarcinis prope Hadrianopoleos muros cum legionum tutela congrua collocatis. Thesauri enim et principalis fortunae insignia caetera, cum praefecto et Consistoria-

nis ambitu moenium tenebantur. 11. Decursis itaque viarum spatiis confragosis, cum in medium torridus procederet dies, octavo tandem hostium carpenta cernuntur, quae ad speciem rotunditatis detornata digestaque exploratorum relatione adfirmabantur. Atque, ut mos est, ululante barbara plebe ferum et triste, Romani duces aciem struxere: et anteposito dextro cornu equitum primo, peditatus pars maxima subsidebat. 12. Cornu autem equitum laevum disiectis adhuc per itinera plurimis, summa difficultate conductum properabat passibus citis. Dumque idem cornu nullo etiamtum interturbante extenditur, horrendo fragore sibilantibus armis, pulsuque minaci scutorum territi barbari, quoniam pars eorum cum Alatheo et Saphrace procul agens, et accita nondum venerat, oraturos pacem misere legatos. 13. Eorum dum vilitatem despicit Imperator, ut firma fierent paciscenda, optimates poscens idoneos mitti: illi de industria cunctabantur, ut inter fallaces indutias equites sui redirent, quos adfore iam sperabant: et miles fervore calefactus aestivo, siccis faucibus commarceret relucente amplitudine camporum incendiis, quos lignis nutrimentisque aridis subditis, ut hoc fieret, iidem hostes urebant. Cui malo aliud quoque accedebat exitiale, quod homines et iumenta cruciabat inedia gravis.

14. Inter quae Fritigernus callidus futuri coniector, Martemque pertimescens ancipitem, velut caduceatorem unum e plebe suo misit arbitrio, impetens nobiles quosdam et electos ad se propediem obsides mitti, impavidus ipse vim militarem laturus et necessaria. 15. Laudato probatoque formidati Ducis proposito, tribunus Equitius, cui tunc erat cura palatii credita, Valentis propinquus, adsentientibus cunctis ire pignoris loco mature disponitur. Quo renitente, quia semel captus ab hostibus, lapsusque a Dibalto,

verebatur eorum irrationabiles motus, Richomeres se sponte obtulit propria: ireque promiserat libens, pulchrum hoc quoque facinus et viro convenire existimans forti: iamque pergebat indicia dignitatis et natalium [daturus]. 16. Eo ad vallum hostile tendente, sagittarii et scutarii, quos Bacurius Hiberus quidam tunc regebat et Cassio, avidius impetu calenti progressi, iamque adversis connexi, ut immature proruperant, ita inerti discessu primordia belli foedarunt. 17. Hocque impedimento conatus intempestivi et Richomeris alacritas fracta est nusquam ire permissi, et equitatus Gothorum cum Alatheo reversus et Saphrace, Alanorum manu permista, ut fulmen prope montes celsos excussus, quoscumque accursu veloci invenire cominus potuit, incitata caede turbavit.

XIII. 1. Cumque arma ex latere omni concuterentur et tela, lituosque Bellona luctuosos inflaret, in clades Romanas solito immanius furens: cedentes nostri multis interclamantibus restiterunt: et proelium, flammarum ritu crescens, terrebat militum animos, confixis quibusdam rotatis ictibus iaculorum et sagittarum. 2. Deinde collisae in modum rostrorum navium acies, trudentesque se vicissim, undarum specie motibus sunt reciprocis iactitatae.

Et quia sinistrum cornu adusque plaustra ipsa accessit, ultra (si qui tulissent suppetias) processurum: a reliquo equitatu desertum, multitudine hostili urgente, sicut ruina aggeris magni oppressum atque deiectum est: steterunt improtecti pedites, ita concatervatis manipulis, ut vix mucronem exserere, aut manus reducere quisquam posset. Nec iam obiectu pulveris caelum patere potuit ad prospectum, clamoribus resultans horrificis. Qua causa tela undique mortem vibrantia, destinata cadebant et noxia, quod nec praevideri poterant nec caveri. 3. Verum ubi effusi immensis agminibus barbari, iumenta conterebant et

viros, et neque ad receptum confertis ordinibus laxari usquam poterat locus, et evadendi copiam constipatio densior adimebat: nostri quoque ultimo cadendi contemptu occursantes receptis gladiis obtruncabant, et mutuis securium ictibus galeae perfringebantur atque loricae. 4. Videreque licebat celsum ferocia barbarum, genis stridore constrictis, succiso poplite aut abscisa ferro dexterà, vel confosso latere, inter ipsa quoque mortis confinia minaciter circumferentem oculos truces: ruinaque confligentium mutua ac humo corporibus stratis, campi peremptis impleti sunt: et morientium gemitus profundisque vulneribus transfixorum cum timore audiebantur ingenti. 5. In hoc tanto tamque confusae rei tumultu exhausti labore et periculis pedites, cum deinceps neque vires illis, neque mentes suppeterent ad consilium, diffractis hastarum plerisque collisione adsidua, gladiis contenti destrictis in confertas hostium turmas mergebant se, salutis immemores, circumspectantes ademptum esse omne evadendi suffragium. 6. Et quia humus rivis operta sanguineis gressus labiles evertebat, conabantur modis omnibus vitam impendere non inultam: adeo magno animorum robore oppositi incumbentibus, ut etiam telis quidam propriis interirent. Atra denique cruoris facie omnia conturbante, et, quocumque se inflexerant oculi, acervis caesorum adgestis, exanimata cadavera sine parcimonia calcabantur. 7. Solque sublimior decurso Leone ad domicilium caelestis Virginis transiens, Romanos magis attenuatos inedia sitique confectos, etiam armorum gravantibus sarcinis exurebat. Ad ultimum incumbente barbarorum pondere acies inclinatae nostrorum, quod solum postremis malis habuere subsidium, incondite (qua quisque poterat) vertuntur in pedes.

8. Dumque omnes dispersi per ignotos tramites cedunt, Imperator diris pavoribus circumsaeptus,

paullatimque insiliens funerum moles, ad Lancearios confugit et Mattiarios: qui, dum multitudo tolerabatur hostilis, fixis corporibus steterant inconcussi. Eoque viso Traianus exclamat, spem omnem absumptam, ni desertus ab armigeris Princeps saltem adventicio tegeretur auxilio. 9. Hocque audito Victor nomine Comes Batavos in subsidiis locatos haud procul ad Imperatoris praesidium raptim cogere properans, cum invenire neminem posset, gradiens retro discessit: parique modo Richomeres periculo semet exemit, et Saturninus.

10. Sequebantur itaque furore ex oculis lucente barbari nostros, iam linquente venarum calore torpentes: quorum aliqui percussoribus cadebant incertis, nonnulli ponderibus solis urgentium obruti, ictuque suorum aliqui trucidati: nec enim saepe renitentibus cedebatur, aut parcebat cedentibus quisquam. 11. Super his obstruebant itinera iacentes multi semineces, cruciatus vulnerum non ferentes: cum quibus aggeres quoque equorum constrati cadaveribus campos implerunt. Diremit haec numquam pensabilia damna (quae magno rebus stetere Romanis) nullo splendore lunari nox fulgens.

12. Primaque caligine tenebrarum inter gregarios Imperator, ut opinari dabatur (neque enim vidisse se quisquam vel praesto fuisse adseveravit) sagitta perniciose saucius ruit: spirituque mox consumpto decessit, nec postea repertus est usquam. Hostium enim paucis, spoliandi gratia mortuos per ea loca diu versatis, nullus fugatorum vel accolarum illuc adire est ausus. 13. Simili clade Caesarem accepimus Decium, dimicantem cum barbaris acriter, equi lapsu prostratum, quem ferventem retinere non valuit, abiectumque in paludem, nec emergere potuisse nec inveniri. 14. Alii dicunt Valentem animam non exhalasse confestim, sed cum Candidatis et spadonibus paucis prope ad agrestem

casam relatum secunda contignatione fabre munitam, dum fovetur manibus imperitis, circumsessum ab hostibus, qui esset, ignorantibus, dedecore captivitatis exemptum. 15. Cum enim oppessulatas ianuas perrumpere conati, qui sequuti sunt, a parte pensili domus sagittis incesserentur, ne per moras inexpedibiles populandi amitterent copiam, congestis stipulae fascibus et lignorum, flammaque supposita, aedificium cum hominibus torruerunt. 16. Unde quidam de Candidatis pec fenestram lapsus, captusque a barbaris prodidit factum, et eos maerore adflixit, magna gloria defraudatos, quod Romanae rei rectorem non cepere superstitem. Is ipse iuvenis occulte postea reversus ad nostros, haec ita accidisse narravit. 17. Pari clade recuperatis Hispaniis, Scipionum alterum cremata turri, in quam confugerat, absumptum incendio hostili comperimus. Illud tamen certum est, nec Scipioni, nec Valenti sepulturam, qui supremitatis honor est, contigisse.

18. In hac multiplici virorum illustrium clade Traiani mors eminuit, et Sebastiani: cum quibus XXXV. oppetivere tribuni Vacantes, et numerorum Rectores, et Valerianus atque Equitius: quorum alter stabulum, alter curabat palatium. Inter hos etiam Promotorum tribunus Potentius cecidit in primaevo aetatis flore, bono cuique spectatus, meritis Ursicini patris Magistri quondam armorum suisque commendabilis. Constatque vix tertiam avasisse exercitus partem. 19. Nec ulla annalibus praeter Cannensem pugnam ita ad internecionem res legitur gesta, quamquam Romani aliquoties reflante Fortuna fallaciis lusi bellorum iniquitati cesserunt ad tempus: et certamina multa fabulosae neniae flevere Graecorum.

XIV. 1. Periit autem hoc exitu Valens, quinquagesimo anno contiguus, cum per annos quatuor imperasset et decem parvo minus. Cuius bona multis

cognita dicemus et vitia. 2. Amicus fidelis et firmus, ultor acer ambitionum, severus militaris et civilis disciplinae corrector: pervigil semper et anxius, ne propinquitatem eius praetendens altius semet ferret: erga deferendas potestates vel adimendas nimium tardus: provinciarum aequissimus tutor; quarum singulas ut domum propriam custodiebat indemnes: tributorum onera studio quodam molliens singulari, nulla vectigalium admittens augmenta, in adaerandis reliquorum debitis non molestus; furibus et in peculatu deprehensis iudicibus inimicus asper et vehemens. Nec sub alio Principe in huiusmodi negotiis, melius secum actum esse meminit Oriens. 3. Super his omnibus liberalis erat cum moderatione: cuius rei licet abundent exempla, unum tamen sufficiet poni. Ut sunt in palatiis nonnulli alienarum rerum avidi, si qui caducum vel aliud petisset ex usu, cum magna iustorum iniustorumque distinctione contradictori copia servata, donabat ei, qui petierat, tres vel quatuor alios absentes aliquoties impetratorum participes iungens: ut castigatius agerent inquieti, lucra, quibus inhiabant, hoc minui commento cernentes. 4. Super aedificiis autem, quae per diversas urbes et oppida vel instauravit, vel a primis instruxit auspiciis (ne sim longior) taceo, rebus ipsis id apertius monstrare concedens. Haec bonis omnibus aemulanda sunt, ut existimo: nunc eius vitia percurramus.

5. Magnarum opum intemperans adpetitor, laborum impatiens, duritiamque magis adfectans immanem, in crudelitatem proclivior, subagrestis ingenii, nec bellicis, nec liberalibus studiis eruditus: alienis gemitibus libenter emolumenta fructusque conquirens, tuncque magis intolerabilis, cum incidentia crimina ad contemptam vel laesam Principis amplitudinem trahens, in sanguinem saeviebat et dispendia locupletum. 6. Illud quoque ferri non poterat, quod, cum

legibus lites omnes quaestionesque committere videri se vellet, destinatisque velut lectis iudicibus negotia spectanda mandabat, nihil agi contra libidinem suam patiebatur: iniuriosus alias et iracundus et criminantibus sine differentia veri vel falsi facillime patens: quae vitiorum labes etiam in his privatis quotidianisque rationibus impendio est formidanda.

7. Cessator et piger: nigri coloris, pupula oculi unius obstructa, sed ita, ut non eminus adpareret: figura bene compacta membrorum, staturae nec procerae, nec humilis, incurvis cruribus, exstanteque mediocriter ventre.

8. Haec super Valente dixisse sufficiet, quae vera esse aequalis nobis memoria plene testatur. Illud autem praeteriri non convenit, quod cum oraculo tripodis, quem movisse Patricium docuimus et Hilarium, tres versus illos fatidicos comperisset, quorum ultimus est, *Ἐν πεδίοισι Μίμαντος αἰλα καιομένοις κάρῳ;* hoc, ut erat inconsummatus et rudis, inter initia contemnebat: processu vero luctuum maximorum abiecte etiam timidus, eiusdem sortis recordatione Asiae nomen horrebat: ubi Erythraeo oppido superpositum montem Mimanta, et Homerum scripsisse et Tullium doctis referentibus audiebat. 9. Denique post interitum eius discessumque hostilem, prope locum, in quo cecidisse existimatus est, inventus dicitur saxeus monumenti suggestus, cui lapis adfixus incisis literis Graecis, sepultum ibi nobilem quemdam Mimanta veterem indicabat.

XV. 1. Post exitialem pugnam, cum iam tenebris nox terras implesset, hi, qui superfuere, dextra pars, alii laeva, vel quo metus traxerat, ferebantur, quisque proximos quaerens: cum praeter se nihil singuli cernere poterant, occipitiis propriis ferrum arbitrantes haerere. Audiebantur tamen, licet longius, eiulatus miserabiles relictorum, singultusque morientium, et vulneratorum cruciabiles fletus.

2. Luce vero coeptante victores, ut bestiae sanguinis irritamento atrocius efferatae, spei inanis illecebris agitati, Hadrianopolim agminibus petivere densatis, eam vel cum discriminibus excisuri postremis: docti per proditores et transfugas, potestatum culmina maximarum, et fortunae principalis insignia thesaurosque Valentis, illic ut arduo in munimento conditos. 3. Et ne intervallatis ardor intepesceret moris, hora diei quarta ambitu cincto murorum, infestissime certabatur: oppugnatoribus genuina ferocia ad praeceps exitium festinantibus, contraque defensorum vigore validis viribus incitato. 4. Et quia militum calonumque numerus magnus civitatem cum iumentis introire prohibitus, adfixus parietibus moenium aedibusque continuis, pro loci humilitate fortiter decernebat, superaratque rabies imminentium adusque horam diei nonam: subito pedites nostri trecenti, ex his, qui prope ipsas stetere loricas, conferti in cuneum desciverunt ad barbaros: eosque illi avide raptos, confestim (incertum quo consilio) trucidarunt; et ex eo deinceps observatum est, neminem huiusmodi aliquid vel in desperatione rerum ultima cogitasse. 5. Fervente itaque tot malorum congerie, repente cum fragore caelesti imbres nubibus atris effusi dispersere circumfrementium globos: reversique ad vallum dimensum tereti figura plaustrorum, immanes spiritus latius porrigentes, iubebant nostris per minaces litteras, et legatum * aetatem, fide retinendae salutis accepta. 6. Verum introire non auso, qui missus est, per Christianum quemdam portatis scriptis et recitatis, utque decebat contemplatis, parandis operibus [reliquum] diei et nox omnis absumpta. Nam intrinsecus silicibus magnis obstrusae sunt portae, et moenium intuta firmata: et ad emittenda undique tela vel saxa, tormenta per locos aptata sunt habiles, adgestaque prope sufficiens aqua. Pridie enim dimi-

cantium quidam siti adusque ipsa vitae detrimenta vexati sunt.

7. Contra Gothi reputantes difficiles Martis eventus, anxiique cum sterni et sauciari cernerent fortiores, et particulatim vires suas convelli, astutum iniere consilium, quod ipsa indicante Iustitia publicatum est. 8. Partis enim nostrae Candidatos aliquos, qui die praeterito ad eos defecerant, pellexere, ut simulata fuga velut ad propria remeantes, intra muros suscipi se curarent, ingressique latenter quamdam incenderent partem: ut tamquam signo erecto occultius, dum circa exstinguendum incendium distringitur multitudo clausorum, civitas perrumperetur impropugnata. 9. Perrexere, ut statutum est, Candidati: cumque prope fossas venissent, manus tendentes orantesque, ut Romanos semet admitti poscebant. Et recepti (quia nulla erat suspicio quae vetaret) interrogatique super consiliis hostium, variarunt: unde factum est, ut cruenta quaestione vexati, cervicibus perirent abscisis, quid acturi venerant aperte confessi.

10. Omni itaque bellandi adparatu praestructo, adventante vigilia tertia, barbari, abolito praeteritorum vulnerum metu, in urbis obseratos aditus multiplicatis ordinibus inundarunt, et obstinatione magnatium maiore. At cum armatis provinciales et palatini ad obruendos eos excitatius exsurgebant: et cuiusque modi tela, in multitudine tanta vel temere missa, cadere sine noxa non poterant. 11. Animadversum est a nostris, iisdem telis barbaros uti, quibus petebantur. Ideoque mandatum est, ut nervis ferrum lignumque connectentibus ante iactum incisis, emitterentur arcu sagittae: quae volitantes vires integras inservabant: infixae vero corporibus, nihil vigoris perdebant, aut certe, si cecidissent in vanum, illico frangebantur. 12. Dedit autem rebus ita flagrantibus grave momentum casus admodum inopinus. Scorpio genus tor

menti, quem Onagrum sermo vulgaris adpellat, e regione contra hostium aciem densam locatus, lapidem contorsit ingentem: qui licet humo frustra illisus est, visus tamen ita eos metu exanimavit, ut stupore spectaculi novi cedentes e medio, abire tentarent. 13. Sed buccinis optimatum monitu occinentibus, instauratum est proelium: et pari modo res Romana superior stetit, nullo ferme alio telo vel funditoris amento incassum excusso. Agmina enim praeeuntium ductorum, quos rapiendi Valentis malis lucubrationibus quaesiti cupiditas incendebat, sequuti caeteri prae se ferebant aequiparasse discrimina potiorum: namque semineces aliqui, aut magnis obtriti ponderibus, vel confixi iaculis pectora volvebantur: nonnulli scalas vehendo, adscensumque in muros ex latere omni parantes, sub oneribus ipsis obruebantur, contrusis per pronum saxis, et columnarum fragmentis, et cylindris. 14. Nec quemquam furentium cruoris horrenda species ad serum usque diem ab alacritate faciendi fortiter avertebat: hoc incitante, quod etiam defensorum plurimos cadere diversis ictibus videntes eminus laetabantur. Ita sine requie ulla vel modo pro moenibus et contra moenia ingentibus animis pugnabatur. 15. Et quia nullo ordine iam, sed per procursus pugnabatur et globos, quod desperationis erat signum extremae, flexo in vesperam die digressi omnes rediere ad tentoria tristes, inconsideratae dementiae alter alterum arguentes, quod non, ut suaserat antea Fritigernus, obsidionales aerumnas ubique declinarunt.

XVI. 1. Conversi post haec per omne tempus noctis (ut aestivae non longum) ad vulnerum curas artesque medendi gentiles, reddita luce in varias consiliorum vias diducebantur, quorsum tenderent ambigentes: inultisque dictatis et controversis, occupare statuunt Perinthum; exinde quaeque divitiarum referta: docentibus omnia perfugis, etiam domorum,

nedum urbium interna noscentes. Hanc sequuti sententiam, quam utilem existimarunt, itineribus lentis, miscentes cuncta populationibus et incendiis, nullo renitente pergebant.

2. Obsessi vero apud Hadrianopolim, post eorum abitum, cum vacare hoste loca proxima compertae fidei nuntiassent exploratores: egressi media nocte, vitatis aggeribus publicis, per nemorosa et devia, pars Philippopolim, exindeque Serdicam, alii ad Macedoniam, cum intemeratis opibus, quas habebant, omni studio ad properandum excogitato currebant, velut in regionibus illis reperiendo Valente: quem inter medios certaminum turbines oppetiisse, vel certe ad tugurium confugisse (ubi existimatus est vi periisse flammarum) penitus ignorabant.

3. At Gothi Hunnis Alanisque permisti nimium bellicosis et fortibus, rerumque asperarum difficultatibus induratis, quos miris praemiorum illecebris sibi sociarat sollertia Fritigerni: fixis iuxta Perinthum castris, ipsam quidem urbem cladium memores pristinarum nec adire, nec tentare sunt ausi: agros vero fertiles late distentos et longe, ad extremam vastavere penuriam, cultoribus caesis aut captis. 4. Unde Constantinopolim, copiarum cumulis inhiantes amplissimis, formas quadratorum agminum insidiarum metu servantes, ire ocius festinabant, multa in exitium urbis inclitae molituri. Quos inferentes sese immodice, obicesque portarum paene pulsantes, hoc casu caeleste repulit numen. 5. Saracenorum cuneus (super quorum origine moribusque diversis in locis retulimus plura) ad sortem magis expeditionalium rerum, quam ad concursatorias habilis pugnas, recens illuc accersitus, congressurus barbarorum globo repente conspecto, a civitate fidenter erupit: diuque extento certamine pertinaci, aequis partes discessere momentis. 6. Sed Orientalis turma novo neque ante

viso superavit eventu. Ex ea enim crinitus quidam, nudus omnia praeter pubem, subraucum et lugubre strepens, educto pugione agmini se medio Gothorum inseruit, et interfecti hostis iugulo labra admovit, effusumque cruorem exsuxit. Quo monstroso miraculo barbari territi, postea non ferocientes ex more, cum agendum adpeterent aliquid, sed ambiguis gressibus incedebant. 7. Processu dein audacia fracta, cum murorum ambitum insularumque spatiis immensis oblongum, et inaccessas pulcritudines urbis, et incolentium plebem considerarent immensam, iuxtaque fretum, quod Pontum disterminat et Aegaeum, disiectis bellorum officinis, quas parabant, post accepta maiora funera quam illata, exinde digressi sunt effusorie per Arctoas provincias: quas peragravere licenter adusque radices Alpium Iuliarum, quas Venetas adpellabat antiquitas.

8. His diebus efficacia Iulii magistri militiae trans Taurum enituit salutaris et velox. Comperta enim fatorum sorte per Thracias, Gothos antea susceptos, dispersosque per varias civitates et castra, datis tectioribus litteris ad eorum rectores Romanos omnes, quod his temporibus raro contingit, universos tamquam vexillo erecto uno eodemque die mandavit occidi, exspectatione promissi stipendii securos ad suburbana productos. Quo consilio prudenti sine strepitu vel mora completo, Orientales provinciae discriminibus ereptae sunt magnis.

9. Haec ut miles quondam et Graecus, a principatu Caesaris Nervae exorsus adusque Valentis interitum pro virium explicavi mensura: opus veritatem professum numquam (ut arbitror) sciens silentio ausus corrumpere vel mendacio. Scribant reliqua potiores, aetate doctrinisque florentes. Quos id (si libuerit) adgressuros, procudere linguas ad maiores moneo stilos.

DE
CONSTANTIO CHLORO,
CONSTANTINO MAGNO
ET ALIIS IMPERATORIBUS
EXCERPTA AUCTORIS IGNOTI.

---

1. Diocletianus cum Herculio Maximiano imperavit ann. xx. Constantius, Divi Claudii optimi principis nepos ex fratre, protector primum, exin tribunus, postea praeses Dalmatiarum fuit. Iste cum Galerio a Diocletiano Caesar factus est. Relicta enim Helena priore uxore, filiam Maximiani Theodoram duxit uxorem: ex qua postea sex liberos Constantini fratres habuit. Sed de priore uxore Helena filium iam Constantinum habuit, qui postea princeps potentissimus fuit.

2. Hic igitur Constantinus, natus Helena matre vilissima in oppido Naiso atque eductus, quod oppidum postea magnifice ornavit, litteris minus instructus, obses apud Diocletianum et Galerium, sub iisdem fortiter in Asia militavit: quem post depositum imperium Diocletiani et Herculii, Constantius a Galerio repetiit: sed hunc Galerius obiecit ante pluribus periculis. 3. Nam et in Sarmatas iuvenis equestris militans, ferocem barbarum capillis tentis raptum,

ante pedes supplicem Galerii imperatoris adduxerat. Deinde, Galerio mittente, per paludem equo ingressus suo, viam caeteris fecit ad Sarmatas, ex quibus plurimis stratis, Galerio victoriam reportavit. 4. Tunc eum Galerius patri remisit. Qui, ut Severum per Italiam transiens vitaret, summa festinatione veredis post se truncatis Alpes transgressus, ad patrem Constantium venit apud Bononiam, quam Galli prius Gesoriacum vocabant. Post victoriam autem Pictorum Constantius pater Eboraci mortuus est, et Constantinus omnium militum consensu Caesar creatus.

5. Interea Caesares duo facti, Severus et Maximinus: Maximino datum est Orientis imperium: Galerius sibi Illyricum, Thracias et Bithyniam tenuit: Severus suscepit Italiam, et quidquid Herculius obtinebat. 6. Postquam vero Constantius in Britannia mortuus est, et Constantinus filius successit, subito in urbe Roma praetoriani milites Maxentium filium Herculii imperatorem crearunt. Sed adversum Maxentium iussu Galerii Severus duxit exercitum. Qui repente ab omnibus suis desertus est, et Ravennam fugit: dehinc Galerius cum ingentibus copiis Romam venit, minatus civitatis interitum, et castra Interamnae ad Tiberim posuit. 7. Tunc legatos ad urbem misit Licinium et Probum, per colloquium petens, ut gener apud socerum, id est Maxentius apud Galerium precibus magis quam armis optata mercaretur. Qui contemptus, agnovit promissis virorum Maxentii partes suas deseruisse: quibus perturbatus retro versus est, et ut militi suo praedam quamcumque conferret, * flamminia iussit auferri. 8. Ille ad Constantinum refugit. Tunc Galerius in Illyrico Licinium Caesarem fecit. Deinde illo in Pannonia relicto, ipse ad Serdicam regressus, morbo ingenti occupatus sic distabuit, ut aperto et putrescente viscere moreretur, in

supplicium persecutionis iniquissimae ad auctorem scelerati praecepti iustissima poena redeunte. Imperavit ann. XIX.

9. Severus Caesar ignobilis et moribus et natalibus, ebriosus, et hoc Galerio amicus. Hunc ergo et Maximinum Galerius Caesares fecit, Constantino nihil tale noscente. Huic Severo Pannoniae et Italiae urbes et Africae contigerunt. Quo Caesar Maxentius factus est imperator. Nam desertus Severus a suis; fugit Ravennam. 10. Pro Maxentio filio evocatus illuc venit Herculius, qui per periurium Severum deceptum, custodiae tradidit, et captivi habitu in urbem perduxit, et in villa publica Appiae viae tricesimo milliario custodiri fecit. Postea cum Galerius Italiam peteret, ille iugulatus est, et deinde relatus ad octavum milliarium, conditusque in Gallieni monumento. 11. Igitur Galerius sic ebriosus fuit, ut iuberet temulentus ea, quae facienda non essent, a praefecto admonitus constituerit, ne iussa eius aliquis post prandium faceret.

12. Interea Constantinus apud Veronam victis ducibus tyranni, Romam petiit. Cum autem ad urbem Constantinus venisset, egressus ex urbe Maxentius campum supra Tiberim, in quo dimicaret, elegit. Ubi victus, fugatis omnibus suis, inter angustias arcentis populi periit, equo praecipitatus in fluvium. Postera die corpus ipsius levatum flumine, et caput eius incisum, in urbem perlatum est. De cuius origine mater eius cum quaesitum esset, Syro quodam genitum esse confessa respondit. Imperavit ann . . .

13. Licinius itaque ex nova Dacia vilioris originis, a Galerio factus imperator, velut adversum Maxentium pugnaturus. Sed oppresso Maxentio, cum recepisset Italiam Constantinus, hoc Licinium foedere sibi fecit adiungi, ut Licinius Constantiam sororem Constantini apud Mediolanum duxisset uxorem. Nu-

ptiis celebratis, Gallias repetit Constantinus, Licinio ad Illyricum reverso. 14. Post aliquantum deinde temporis Constantium Constantinus ad Licinium misit, persuadens, ut Bassianus Caesar fieret; qui habebat alteram Constantini sororem Anastasiam: ut exemplo Diocletiani et Maximiani inter Constantinum et Licinium Bassianus Italiam medius obtineret. 15. Et Licinio talia frustrante, per Senicionem Bassiani fratrem, qui Licinio fidus erat, in Constantinum Bassianus armatur. Qui tamen in conatu deprehensus, Constantino iubente convictus et stratus est. Cum Sinicius auctor insidiarum posceretur ad poenam, negante Licinio, fracta concordia est: additis etiam causis, quod apud Aemonam Constantini imagines statuasque deiecerat. 16. Bellum deinde apertum convenit ambobus: utriusque ad Cibalensem campum ductus exercitus. Licinio xxxv. M. peditum et equitum fuere. Constantinus xx. M. peditum equitum duxit. Caesis post dubium certamen Licinianis viginti peditum millibus et equitum ferratorum. Item Licinius cum magna parte equitatus noctis auxilio pervolavit ad Sirmium. 17. Sublata inde uxore ac filio et thesauris, tetendit ad Daciam: Valentem ducem limitis Caesarem fecit. Inde apud Hadrianopolim Thraciae civitatem per Valentem collecta ingenti multitudine, legatos ad Constantinum de pace misit apud Philippos constitutum: quibus frustra remissis, iterum reparato bello, in campo Mardiense ab utroque concurritur, et post dubium ac diuturnum proelium, Licinii partibus inclinatis profuit noctis auxilium. 18. Licinius et Valens credentes Constantinum, quod et verum erat, ad persequendum longius a Byzantio processurum, flexi in partem Beroeam concesserunt. Ita Constantinus vehementer in ulteriora festinans, deprehendit Licinium remansisse post tergum: fatigatis bello et itinere militibus. Missus

deinde Mestrianus legatus pacem petiit, Licinio postulante et pollicente, se imperata facturum: Denuo, sicut ante mandatum est, Valens privatus fieret: quo facto pax ab ambobus firmata est, ut Licinius Orientem, Asiam, Thraciam, Moesiam, minorem Scythiam possideret. 19. Deinde reversus Serdicam Constantinus hoc cum Licinio absente constituit, ut filii Constantini Crispus et Constantinus, filius etiam Licinii Licinius Caesares fierent, et sic ab utroque concorditer regnaretur. Itaque Constantinus et Licinius simul consules facti. 20. In Orientis partibus Licinio, Constantino, repentina rabie suscitatus Licinius omnes christianos a palatio iussit expelli.

Mox bellum inter ipsum Licinium et Constantinum efferbuit. 21. Item, cum Constantinus Thessalonica esset, Gothi per neglectos limites eruperunt, et vastata Thracia et Moesia praedas agere coeperunt. Tunc Constantini terrore et impetu repressi, captivos illi impetrata pace reddiderunt. Sed hoc Licinius contra fidem factum questus est, quod partes suae ab alio fuerint vindicatae. 22. Deinde cum variasset inter supplicantia et superba mandata, iram Constantini merito excitavit. Per tempora, quibus nondum gerebatur bellum civile, sed item parabatur, Licinius scelere, avaritia, crudelitate, libidine saeviebat: occisis ob divitias pluribus, uxoribus eorum corruptis. 23. Rupta iam pace utriusque exercitus Constantinus Caesarem Crispum cum grandi classe ad occupandam Asiam miserat: cui de parte Licinii similiter cum navalibus copiis Amandus obstabat. 24. Licinius vero circa Hadrianopolim maximo exercitu latera ardui montis impleverat. Illuc toto agmine Constantinus inflexit. Cum bellum terra marique traheretur, quamvis per arduum suis nitentibus, attamen disciplina militari et felicitate Constantinus Licinii confusum et sine ordine agentem vicit exercitum, le-

viter femore sauciatus. 25. Dehinc fugiens Licinius Byzantium petit: quo dum multitudo dissipata contenderet, clauso Byzantio Licinius obsidionem terrenam maris securus agitabat: sed Constantinus classem collegit ex Thracia. Dehinc solita vanitate Licinius Martinianum sibi Caesarem [fecit]. 26. Crispus vero cum classe Constantini Callipolim pervenit, ubi bello maritimo sic Amandum vicit, ut vix per eos, qui in littore remanserant, vivus Amandus effugeret. Classis vero Licinii vel oppressa vel capta est. 27. Licinius desperata maris spe, per quod se viderat obsidendum, Chalcedonam cum thesauris refugit. Byzantium Constantinus invasit, victoriam maritimam Crispo conveniente cognoscens. Deinde apud Chrysopolim Licinius [pugnavit] maxime auxiliantibus Gothis, quos Aliquaca Regalis deduxerat: cum Constantini pars vincens xxv. M. armatorum fudit partis adversae, caeteris fugientibus. 28. Postea cum legiones Constantini per Liburnam venire vidissent, proiectis armis se dediderunt. Sequenti autem die Constantia soror Constantini, uxor Licinii, venit ad castra fratris, et marito vitam poposcit, et impetravit. Ita Licinius privatus factus est, et convivio Constantini adhibitus: et Martiniano vita concessa est. 29. Sed Herculii Maximiani soceri sui motus exemplo, ne iterum depositam purpuram in perniciem rei publicae sumeret, tumultu militari exigentibus in Thessalonica iussit occidi; Martinianum in Cappadocia: qui regnavit ann. XIX. filio et uxore superstite: quamvis omnibus iam ministris nefariae persecutionis exstinctis, hunc quoque in quantum exercere [potuit] persecutorem digna punitio flagitaret.

30. Constantinus autem ex Byzantio Constantinopolim nuncupavit ob insigne victoriae: quam velut patriam cultu decoravit ingenti, et Romae desideravit aequari: deinde, quaesitis ei undique civibus, di-

vitias multas largitus est, ut prope in ea omnes thesauros, regias facultates exhauriret. Ibi etiam Senatum constituit secundi ordinis, Claros vocavit. 31. Deinde adversum Gothos bellum suscepit, et implorantibus Sarmatis auxilium tulit. Ita per Constantinum Caesarem centum prope millia fame et frigore exstincta sunt. Tunc et obsides accepit, inter quos et Ariarici regis filium. 32. Sic cum his pace firmata, in Sarmatas versus est, qui dubiae fidei probantur. Sed servi Sarmatarum adversum omnes dominos rebellarunt: quos pulsos Constantinus libenter accepit, et amplius trecenta millia hominum mistae aetatis et sexus per Thraciam, Scythiam, Macedoniam, Italiamque divisit.

33. Item Constantinus imperator primus christianus, excepto Philippo, qui christianus admodum ad hoc tantum constitutus fuisse mihi visus est, ut millesimus Romae annus Christo potius, quam idolis dicaretur. A Constantino autem omnes semper christiani imperatores usque hodiernum diem creati sunt, excepto Iuliano, quem impia, ut aiunt, machinantem exitialis vita deseruit. 24. Item Constantinus iusto ordine et pio vicem vertit. Edicto siquidem statuit, citra ullam caedem hominum paganorum templa claudi. Gothorum fortissimas et copiosissimas gentes in ipso barbarico solo, hoc est in Sarmatarum regione delevit.

35. Calocaerum quemdam in Cypro adspirantem novis rebus oppressit. Dalmatium, filium fratris sui Dalmatii. Eius fratrem Annibalianum data ei Constantina filia sua, Regem regum et Ponticarum gentium constituit. Ita ut Gallias Constantinus minor regebat, Orientem Constantius, Africam, Illyricum et Italiam Constans, ripam Gothicam Dalmatius tuebatur. Item Constantinus cum bellum pararet in Persas, in suburbano Constantinopolitano villa publica

iuxta Nicomediam, dispositam bene rem publicam filiis tradens [obiit]. Regnavit ann. XXXI. Sepultus est Constantinopoli.

Item ex libris Chronicorum inter caetera.

36. Igitur imperante Zenone Augusto Constantinopoli, superveniens Nepos Patricius ad Portum urbis Romae, deposuit de imperio Glycerium, et factus est Episcopus, et Nepos factus imperator Romae. Mox veniens Ravennam: quem persequens Orestes Patricius cum exercitu, metuens Nepos adventum Orestis, adscendens navim fugam petit ad Salonam, et ibi mansit per annos quinque: postea vero a suis occiditur. Mox eo egresso, factus imperator Augustulus.

37. Augustulus, qui ante regnum Romulus a parentibus vocabatur, a patre Oreste Patricio factus est imperator. Superveniente Odoacre cum gente Scyrorum, occidit Orestem Patricium in Placentia, et fratrem eius Paulum ad Pineta foris Classem Ravennae. 38. Ingrediens autem Ravennam deposuit Augustulum de regno, cuius infantiae misertus, concessit ei sanguinem: et quia pulcher erat, tamen donavit ei reditum sex millia solidos, et misit eum intra Campaniam cum parentibus suis libere vivere. Etenim pater eius Orestes Pannotos, qui eo tempore, quando Attila ad Italiam venit, se illi iunxit, et eius notarius factus fuerat. Unde profecit et usque ad Patriciatus dignitatem pervenit.

39. Ergo, postquam factus est imperator Zeno a filio suo Leone, qui natus fuerat de filia Leonis Ariadne nomine, regnat cum filio suo anno uno: et merito Leonis regnum remansit apud Zenonem. Zeno vero cum filio iam regnans anno uno, imperavit annos XVI. Isauriae nobilissimus, qui dignus esset filiam imperatoris accipere, exercitus in arma. 40. Perhibent de eo, quia patellas in genucula non habuisset, sed mo-

biles fuissent, ut etiam cursu velocissimo ultra modum hominum haberetur. In re publica omnino providentissimus, favens genti suae. 41. Huic insidiabatur Basiliscus, ipse primus senator: quo cognito Zeno aliquantis divitiis petiit Isauriam. At ubi ille egressus est, mox Basiliscus, qui ei, ut dictum est, insidiabatur, arripuit imperium. Basiliscus imperavit annos II. 42. Zeno confortans Isauros intra provinciam, deinde misit ad civitatem Novam, in qua erat Theodericus dux Gothorum, filius Walameris, et eum invitavit in solatium sibi adversus Basiliscum, obiectans militem, post biennium veniens, obsidens civitatem Constantinopolim. 43. Sed quia Senatus et populus Zenonem metuentes; ne quid mali pateretur civitas, relicto Basilisco, se illi omnes dederunt aperta civitate. Basiliscus fugiens ad Ecclesiam, intra Baptisterium cum uxore et filiis ingreditur. Cui Zeno dato sacramento securum esse de sanguine, exiens, inclausus cum uxore et filiis intra cisterna sicca, ibidem frigore defecerunt. 44. Zeno recordatus est amore Senatus et populi munificus omnibus se ostendit, ita ut omnes ei gratias agerent. Senatu Romano et populo tuitus est, ut etiam ei imagines per diversa loca in urbe Roma levarentur. Cuius tempora pacifica fuerunt.

45. Odoacer vero, cuius supra fecimus mentionem, mox deposito Augustulo de imperio, factus est rex: mansitque in regno annos XIII. Cuius pater Aedico dictus, de quo ita invenitur in libris Vitae beati Severini Monachi intra Pannoniam, qui eum admonuit, et praedixit regnum eius futurum. Ita reperis ad locum. 46. Quidam barbari, cum ad Italiam pergerent, promerendae benedictionis ad eum intuitu diverterunt, inter quos et Odoacer, qui postea regnavit Italiae, vilissimo habitu iuvenis statura procerus advenerat: qui dum humillimum tectum cellulae eius

suo vertice contingeret, inclinans se, a viro Dei gloriosum se fore cognovit. Cui etiam vale dicenti, Vade, inquit, ad Italiam, vade vilissimis nunc pellibus coopertus, sed multis cito plurima largiturus. 47. Interim ut Dei famulus ei praedixerat, mox in Italia ingressus est; regnum accepit. Eodem tempore Odoachar rex memor factus, quod a viro sancto praedictum audierat, statim familiariter litteras ad eum dirigens, si qua speranda duceret, dabat suppliciter optionem. Ergo vir Dei tantis itaque eius alloquiis per litteras invitatus, Ambrosium quemdam exsulantem rogat absolvi: cuius Odoachar gratulabundus paruit imperatis. 48. Igitur Odoachar rex bellum gessit adversus Rugos, quos in secundo vicit, et funditus delevit. Nam dum ipse esset bonae voluntatis, et Arianae sectae favorem praeberet, quodam tempore dum memoratum regem multi nobiles coram sancto viro humana, ut fieri solet, adulatione laudarent; interrogat, quem regem tantis praeconiis praetulissent. Respondentibus Odoacrem, inquit, qui dixit eis, Inter tredecim et quatuordecim: annos videlicet integri eius regni significans.

49. Zeno itaque recompensans beneficiis Theodericum, quem fecit Patricium et Consulem, donans ei multum, et mittens eum ad Italiam. Cui Theodericus pactuatus est, ut, si victus fuisset Odoachar, pro merito laborum suorum loco eius, dum adveniret, tantum praeregnaret. Ergo superveniente Theoderico Patricio de civitate Nova cum gente Gothica, missus ab imperatore Zenone de partibus Orientis ad defendendam sibi Italiam. 50. Cui occurrit venienti Odoachar ad fluvium Sontium, et ibi pugnans cum eodem, victus fugit. At vero Odoacer abiit in Veronam, et fixit fossatum in campo minore Veronense V. Kalendas Octobris. Ibique persequutus est eum Theodericus, et pugna facta, ceciderunt populi ab

utraque parte: tamen superatus Odoachar fugit Ravennam pridie Kalendas Octobris. 51. Et perambulavit Theodericus Patricius Mediolanum, et tradiderunt se illi maxima pars exercitus Odoacris, nec non et Tufa magister militum, quem ordinaverat Odoachar cum optimatibus suis Kal. Aprilis. Eo anno missus est Tufa magister militum a Theoderico contra Odoacrem Ravennam. 52. Veniens Faventia Tufa, obsedit Odoacrem cum exercitu, cum quo directus fuerat; et exiit Odoachar de Ravenna, et venit Faventiam, et Tufa tradidit Odoacri Comites Patricii Theoderici, et missi sunt in ferro, et adducti Ravennam.

53. FAUSTO ET LONGINO. His consulibus Odoachar rex exiit de Cremona et ambulavit Mediolanum. Tunc venerunt Wisigothae in adiutorium Theoderici, et facta est pugna super fluvium Adduam, et ceciderunt populi ab utraque parte: et occisus est Pierius comes domesticorum III. Idus Augustas, et fugit Odoachar Ravennam, et mox subsequutus est eum Patricius Theodericus veniens in Pineta, et fixit fossatum, obsidens Odoacrem clausum per triennium Ravenna, et factum est usque ad sex solidos modius tritici. Et mittens legationem Theodericus Faustum, caput Senati, ad Zenonem imperatorem, et ab eodem sperans vestem se induere regiam.

54. OLYBRIO *V. C.* Cos. Hoc consule exiit Odoachar rex de Ravenna nocte, cum Herulis ingressus in Pineta, in fossato Patricii Theoderici, et ceciderunt ab utraque parte exercitus, et fugiens Levila magister militum Odoacris, occisus est in fluvio Veiente: et victus Odoacer fugit Ravenna Idibus Iuliis. Igitur coactus Odoachar dedit filium suum Thelane obsidem Theoderico, accepta fide, securum se

esse de sanguine. 55. Sic ingressus est Theodericus: et post aliquot dies, dum ei Odoachar insidiaretur, detectus caute ab eo praeventus in palatio, manu sua Theodericus eum in Lauretum praevenlente gladio interemit. 56. Cuius exercitus in eadem die iussu Theoderici omnes interfecti sunt, quis ubi potuit reperire cum omni stirpe sua: et moritur Constantinopoli Zeno imperator, et factus est imperator Anastasius.

57. Theodericus enim, qui in legationem direxerat Faustum Nigrum ad Zenonem. At ubi cognita morte eius antequam legatio reverteretur, ut ingressus est Ravenna, et occidit Odoacrem, Gothi sibi confirmaverunt Theodericum regem, non exspectantes iussionem novi Principis. 58. Vir enim bellicosissimus, fortis, cuius pater Walamir dictus rex Gothorum, naturalis tamen eius fuit: mater Ereriliva dicta Gothica, Catholica quidem erat, quae in baptismo Eusebia dicta. 59. Ergo praeclarus, et bonae voluntatis in omnibus, qui regnavit annos XXXIII. cuius temporibus felicitas est sequuta Italiam per annos XXX. ita ut etiam pax pergentibus esset. Nihil enim perpere gessit. 60. Sic gubernavit duas gentes in uno Romanorum et Gothorum, dum ipse quidem Arianae sectae esset, tamen militia Romanis sicut sub Principes esse praecepit. Dona et annonas largitus: quamquam aerarium publicum ex toto feneum invenisset, suo labore recuperavit et opulentum fecit: nihil contra religionem catholicam tentans: exhibens ludos Circensium, et Amphitheatrum, ut etiam a Romanis Traianus vel Valentinianus, quorum tempora sectatus est, adpellaretur, et a Gothis secundum Edictum suum, quem eis constituit, rex fortissimus in omnibus iudicaretur.

61. Hic dum inlitteratus esset, tantae sapientiae fuit, ut aliqua, quae loquutus est, in vulgo usque nunc

pro sententia habeantur, unde nos non piget aliqua de multis eius in commemoratione posuisse. Dixit: Aurum aut daemonem qui habet, non eum potest abscondere. Item: Romanus miser imitatur Gothum: et utilis Gothus imitatur Romanum. 62. Quidam defunctus est, et reliquit uxorem, et parvulum filium nescientem matrem. Ab aliquo sublatus est filius eius parvulus, et ductus in aliam provinciam, et educatus: factus iuvenis quoquomodo revertitur ad matrem, mater enim iam sponderat virum. Cum vidisset mater, amplectitur filium benedicens Deum, se filium revidisse, et fecit cum eo dies xxx.; et ecce veniens sponsus matris, videns iuvenem, interrogavit, quis esset: quae respondit esse suum filium. At ubi comperit esse filium eius, coepit repetere arras et dicere: Aut nega filium tuum esse, aut vere abscedo hinc. Mulier compellitur ab sponso, et coepit negare filium, quem ipsa ante confessa est, et dicere: Vade iuvenis de domo mea, quia peregrinum te suscepi. Ille enim dicebat, regressum se ad matrem in domum patris sui. Quid multa? Dum haec aguntur, filius rogavit regem adversus matrem, quam rex iussit in conspectu suo sisti. Cui et dixit: Mulier, filius tuus adversus te rogat, quid dicis? est filius tuus? an non? Quae dixit: Non est meus filius; sed peregrinum suscepi. Et dum per ordinem omnia filius mulieris intimasset in auribus regis, dicit mulieri denuo: Est filius tuus? an non? quae dixit: Non est filius meus. Dicit ei rex: Et quae est facultas tua, mulier? quae respondit: Usque ad mille solidos. Et tum aliud se rex non esse facturum sub iusiurandum pollicitus est, nisi ipsum alium non acciperet maritum. Tunc confusa est mulier, et confessa est suum esse filium. Sunt eius et multa alia.

63. Postea vero accepit uxorem de Francis nomi-

ne Augofladam. Nam uxorem habuit ante regnum, de qua susceperat filias: unam dedit nomine Arevagni Alarico regi Wisigotharum in Gallia; et aliam filiam suam Theodegotham Sigismundo filio Gundebai regis. 64. Facta pace cum Anastasio imperatore per Festum de praesumptione regni, et omnia ornamenta Palatii, quae Odoachar Constantinopolim transmiserat, remittit.

65. Eodem tempore intentio orta est in urbe Roma inter Symmachum et Laurentium. Consecrati enim fuerant ambo. Ordinante Deo, qui eo dignus fuit, superavit Symmachus. Post facta pace in Urbe Ecclesiae, ambulavit rex Theodericus Romam, et occurrit B. Petro devotissimus ac si catholicus. Cui Papa Symmachus, et cunctus senatus, vel populus Rom. cum omni gaudio extra urbem occurrentes. 66. Deinde veniens ingressus urbem, venit ad senatum, et ad Palmam populo alloquutus, se omnia, Deo iuvante, quod retro Principes Romani ordinaverunt, inviolabiliter servaturum promittit. 67. Per tricennaem triumphans populo ingressus Palatium, exhibens Romanis ludos Circensium. Donavitque populo Romano et pauperibus annonas singulis annis, centum viginti millia modios, et ad restaurationem palatii, seu ad recuperationem moeniae civitatis singulis annis libras ducentas de arca vinaria dari praecepit. 68. Idem Amalafrigda germana sua in matrimonium tradens regi Wandalorum Transimundo. Licerium praefectum praetorii, quem fecerat in initio regni sui, fecit Patricium, et dedit ei successorem in administratione praefecturae. Itaque Theodorus filius Basilii, Odoin Comes eius insidiabatur ei. 69. Dum haec cognovisset, in palatio, quod adpellatur Sessorium, caput eius amputari praecepit. Verba enim promissionis eius, quae populo fuerat adloquutus, ro

gante populo in tabula aenea iussit scribi, et in publico poni.

70. Deinde sexto mense revertens Ravennam, alia germana sua Amalabirga tradens in matrimonio Herminifrido regi Toringorum: et sic ibi per circuitum placuit omnibus gentibus. Erat enim amator fabricarum, et restaurator civitatum. 71. Hic aquaeductum Ravennae restauravit, quem princeps Traianus fecerat, et post multa tempora aquam introduxit: Palatium usque ad perfectum fecit, quem non dedicavit: Portica circa palatium perfecit. Item Veronae thermas, et palatium fecit: et a porta usque ad palatium porticum reddidit: Aquaeductum, quod multa tempora destructum fuerat, renovavit, et aquam intromisit: Muros alios novos circuit civitatem. Item Ticenum Palatium, Thermas, Amphitheatrum, et alios muros civitatis fecit. 72. Sed et per alias civitates multa beneficia praestitit. Sic enim oblectavit vicinas gentes, ut se illi sub foedus darent, sibi eum regem sperantes. Negotiantes vero de diversis provinciis ad ipsum concurrebant. Tantae enim disciplinae fuit, ut, si quis voluit in agro suo argentum vel aurum dimittere, ac si intra muros civitatis esset, ita existimaretur. 73. Et hoc per totam Italiam augurium habebat, ut nulli civitati portas faceret: nec in civitate portae claudebantur: quis quod opus habebat faciebat, qua hora vellet ac si in die. Sexaginta modios tritici in solidum ipsius tempore fuerunt, et vinum triginta amphoras in solidum.

74. Eodem itaque tempore habebat Anastasius Imp. tres nepotes, id est Pompeium, Probum, et Hypatium: cogitans, quem de ipsis faceret post se Imperatorem, quadam die iussit eos secum prandere, et intra palatium post prandium meridiari, et singu-

la lecta eis sterni. Et in uno lecto iussit ad capite regnum poni, et quis de ipsis in eodem lecto elegisset dormire, in hoc se debere cognoscere, cui regnum postea traderet. Unus quidem in uno lecto se iactavit, duo enim in alio amore fraterno se collocaverunt. Et ita contigit, ut in illo lecto, ubi regnum positum erat, nullus eorum dormiret. 75. Dum haec vidisset, coepit cogitare intra se et dicere, eo quod nullus eorum regnaret: coepit orare Deum, ut illi revelatio fieret, ut scire possit, dum adviveret, qui post occasum eius regnum susciperet. Haec eodem cogitante et orante cum ieiunio, quadam noctu vidit hominem, qui ita eum admonuit: Crastino qui tibi primus intra cubiculum nuntiatus fuerit, ipse accipiet post te regnum tuum. 76. Ita factum est, ut Iustinus, qui comes erat excubitorum, dum advenisset, ubi directus fuerat ab imperatore, renuntiaret: ipse ei nuntiatus est primus per praepositum cubiculi. Cumque haec cognovisset, coepit gratias Deo referre, qui ei dignatus est revelare successorem. 77. Cumque haec apud se tacite habuisset, quodam die procedens Imperator, dum festinus vellet a latere Imperatoris transire, obsequium ordinare vellens, calcavit chlamydem Imperatoris: cum Imperator hoc tantum dixit: 78. Quid festinas? Nam ultima vita regni sui temptans eum diabolus, volens sectam Eunomianam sequi: quem populus fidelis repressit, ita ut ei in Ecclesia clamaretur: In Trinitate lanceola non mittis. Non post multum temporis in lecto suo intra urbem Constantinopolim morbo tentus extremam clausit diem.

79. Igitur rex Theodericus illiteratus erat, et sic obruto sensu, ut in decem annos regni sui quatuor litteras subscriptionis edicti sui discere nullatenus potuisset. De qua re laminam auream iussit interra

silem fieri, quatuor litteras regis habentem, Theod. ut si subscribere voluisset, posita lamina super chartam, per eam penna duceret, et subscriptio eius tantum videretur.

80. Ergó Theodericus, dato consulatu Eutharico, Romae et Ravennae triumphavit, qui Eutharicus nimis asper fuit, et contra fidem catholicam inimicus. 81. Post haec Theoderico Veronae consistente propter metum gentium, facta est lis inter Christianos et Iudaeos Ravennae: quare Iudaei baptizatos nolentes dum irrident, frequenter oblatam in aqua fluminis iactaverunt. Dehinc accensus est populus non reservantes neque regi neque Eutharico, aut Petro, qui tunc episcopus erat, consurgentes ad Synagogas, mox eas incenderunt: quod et in cena eadem similiter contigit. 82. Mox Iudaei currentes Veronam, ubi rex erat, agente Triwane praeposito cubiculi: et ipse haereticus favens Iudaeis, insinuans regi factum adversus Christianos: qui mox iussit propter praesumptionem incendii, ut omnis populus Romanus Ravennates Synagogas, quas incendio concremaverunt, data pecunia restaurarent: qui vero non habuisset unde dare, frustati per publicum sub voce praeconis ducerentur. Data praecepta ad Euthericum Cilligam, et Petrum episcopum secundum hoc tenore praecepit: et ita adimpletum est.

83. Ex eo enim invenit diabolus locum, quemadmodum hominem, bene rem publicam sine querela gubernantem, subreperet. Nam mox iussit ad fonticlos in proastio civitatis Veronensis oratorium S. Stephani, idem situm altarium subverti. Item ut nullus Romanus arma usque ad cultellum uteretur vetuit. 84. Item mulier pauper de gente Gothica, iacens sub portico non longe a palatio Ravennae,

quatuor generavit dracones: duo de Occidente in Orientem ferri in nubibus a populo visi sunt, et in mari praecipitari; duo portati sunt unum caput habentes. Stella cum facula adparuit, quae dicitur cometes, splendens per dies xv. et terrae motus frequenter fuerunt. 85. Post haec coepit adversus Romanos rex subinde fremere inventa occasione. Cyprianus, qui tunc Referendarius erat, postea Comes Sacrarum et Magister, actus cupiditate, insinuans de Albino Patricio, eo quod litteras adversus regnum eius imperatori Iustino misisset: quod factum dum revocitus negaret, tunc Boëthius Patricius, qui magister officiorum erat, in conspectu regis dixit: Falsa est insinuatio Cypriani: sed si Albinus fecit, et ego, et cunctus senatus uno consilio fecimus, falsum est, domine rex. 86. Tunc Cyprianus haesitans, non solum adversus Albinum, sed et adversus Boëthium eius defensorem, deducit falsos testes adversus Albinum. Sed rex dolum Romanis tendebat, et quaerebat, quemadmodom eos interficeret: plus credidit falsis testibus, quam senatoribus. 87. Tunc Albinus et Boëthius ducti in custodia ad Baptisterium Ecclesiae. Rex vero vocavit Eusebium praefectum urbis Ticini, et inaudito Boëthio, protulit in eum sententiam. Qui mox in agro Calventiano, ubi in custodia habebatur, misit rex, et fecit occidi: qui accepta chorda in fronte diutissime tortus, ita ut oculi eius creparent, sic sub tormenta ad ultimum, cum fuste occiditur.

88. Rediens rex Ravennam, tractans non ut Dei amicus, sed legi eius inimicus, immemor factus omnis eius beneficii et gratiae, quam ei dederat, confidens in brachio suo, item credens, quod eum pertimesceret Iustinus imperator mittens et evocans Ravennam Iohannem sedis apostolicae praesulem, et dicit ad

eum: Ambula Constantinopolim ad Instinum imperatorem; et dic ei inter alia, ut reconciliatos haereticos in catholica restituat religione. 89. Cui papa Iohannes ita respondit: Quod facturus es, rex, facito citius. Ecce in conspectu tuo adsto. Hoc tibi ego non promitto me facturum, nec illi dicturus sum. Nam in aliis causis, quibus mihi iniunxeris, obtinere ab eodem, annuente Deo, potero. 90. Iubet ergo rex iratus navem praeparari, et superimpositum eum cum aliis episcopis, id est Ecclesium Ravennatem et Eusebium Fanestrem, Sabinum Campanum, et alios duos simul, et Senatores Theodoro, Importuno, Agapito, et alio Agapito. Sed deus, qui fideles cultores suos non deserit, cum prosperitate perduxit. 91. Cui Iustinus imperator venienti ita occurrit, ac si B. Petro: cui data legatione, omnia repromisit facturum, praeter reconciliatos, qui se fidei catholicae dederunt, Arianis restitui nullatenus posse. 92. Sed dum haec aguntur, Symmachus, caput senati, cuius Boëthius filiam habuit uxorem, deducitur de Roma Ravennam. Metuens vero rex, ne dolore generi aliquid adversus regnum eius tractaret, obiecto crimine iussit interfici. 93. Revertens igitur Iohannes papa a Iustino, quem Theodericus cum dolo suscepit, et in offensa sua eum esse iubet: qui post paucos dies defunctus est. Ergo euntes populi ante corpusculum eius, subito unus de turba abreptus daemonio cecidit, et dum pervenisset cum lectulo ubi lectus erat usque ad hominem, subito sanus surrexit, et praecedebat in exsequias. Quod videntes populi et senatores, coeperunt reliquias de veste eius tollere. Sic cum summo gaudio populi deductus est corpus eius foris civitatem.

94. Igitur Symmachus Scholasticus Iudaeus iubente non rege, sed tyranno dictavit praecepta die

quarta feria, septimo Kalend. Septembr. Indictione IV. Olybrio consule, ut die dominico adveniente Ariani basilicas catholicas invaderent. 95. Sed qui non patitur fideles cultores suos ab alienigenis opprimi, mox intulit in eum sententiam Arii, auctoris religionis eius: fluxum ventris incurrit, et, dum intra triduo evacuatus fuisset, eodem die, quo se gaudebat ecclesias invadere, simul regnum et animam amisit. 96. Ergo antequam exhalaret, nepotem suum Athalaricum in regnum constituit. Se autem vivo fecit sibi monumentum ex lapide quadrato, mirae magnitudinis opus, et saxum ingentem, quem superponeret, inquisivit.

00086544